SOSYALİZMİ YENİDEN DÜŞÜNMEK: 1

ömer laçiner

Sosyalizmin Bunalımı: Ne Yapmalıydık?

KİTAP
2006
SKB 0977687 YDK

Birikim
Yayınları

ÖMER LAÇİNER

Sosyalizmin Bunalımı: Ne Yapmalıydık?

ÖMER LAÇİNER 10 Ağustos 1946'da Sivas'ta doğdu. 1966'da Kara Harp Okulu'ndan mezun oldu. 9 Ağustos 1971'de tutuklandı, THKP-C davasında yargılandı ve siyasal nedenlerle ordudan atıldı. Cezaevinden çıktıktan sonra Murat Belge, Can Yücel, Onat Kutlar ile birlikte *Birikim* dergisini çıkarmaya başladı (1975). 12 Eylül darbesinden sonra bir süre Fransa'da mülteci olarak yaşadı. Laçiner, halen *Birikim* dergisinin genel yayın yönetmenliğini sürdürüyor.

Birikim dergisi başta olmak üzere çeşitli dergilerde yayımlanmış yüzlerce makalesi ve *Henüz Vakit Varken* (Birikim Yayınları, 1991) adlı bir kitabı bulunmaktadır.

Birikim Yayınları 37
ISBN-13: 978-975-516-036-8
© 2007 Birikim Yayıncılık Ltd. Şti.
1. BASKI 2007, İstanbul (1000 adet)

KAPAK Suat Aysu
KAPAK FİLMİ Mat Yapım
UYGULAMA Hasan Deniz
DÜZELTİ Abdullah Onay - Kerem Ünüvar
MONTAJ Şahin Eyilmez
BASKI ve CİLT Sena Ofset

Birikim Yayınları
Binbirdirek Meydanı Sokak İletişim Han No. 7 Cağaloğlu 34122 İstanbul
Tel: 212.516 22 60-61-62 • Faks: 212.516 12 58
e-mail: birikim@iletisim.com.tr

SOSYALİZMİ YENİDEN DÜŞÜNMEK 1

ÖMER LAÇİNER

Sosyalizmin Bunalımı: Ne Yapmalıydık?

Birikim Yayınları

İÇİNDEKİLER

"Özgün Bir Düşünür" Olarak Ömer Laçiner
MURAT BELGE *7*

ULUSLARARASI SOSYALİST HAREKETTE BUNALIM *15*

"NE YAPMALI" ÜZERİNE DÜŞÜNCELER I *65*

"NE YAPMALI" ÜZERİNE DÜŞÜNCELER II *87*

LENİN EMPERYALİZM ANALİZİ *127*

EMPERYALİZM DÖNEMİNDE SOSYALİZMİN SORUNLARI I *155*

EMPERYALİZM DÖNEMİNDE SOSYALİZMİN SORUNLARI II *203*

EKONOMİZM KONUSU VE
MARKSİST TARİHİ GELİŞİM TEORİSİNE BAKIŞ I *243*

EKONOMİZM KONUSU VE
MARKSİST TARİHİ GELİŞİM TEORİSİNE BAKIŞ II *263*

EKONOMİZM KONUSU VE
MARKSİST TARİHİ GELİŞİM TEORİSİNE BAKIŞ III *283*

"SOVYETLER BİRLİĞİ SORUNU" I *319*

"SOVYETLER BİRLİĞİ SORUNU" II *355*

SOSYALİZMİN TEMEL SORUNLARI GÜNDEME GELİRKEN I *379*

SOSYALİZMİN TEMEL SORUNLARI GÜNDEME GELİRKEN I *405*

"Özgün Bir Düşünür" Olarak Ömer Laçiner

MURAT BELGE

Ömer Laçiner'le 12 Mart döneminde, aynı davada (THKP-C) yargılanırken tanıştık. Onun tutukluluğu benden biraz daha önce başlamıştı, ama çok değil. Ancak, o Selimiye'de, ben de Sağmalcılar'da tutuklu kaldığımız için dava başlayana kadar yüz yüze gelip tanışmamıştık. Bu süre içinde Ömer Laçiner verem hastası olmuş ve Haydarpaşa Askerî Hastanesi'nin tutuklular için düzenlenen kısmında da bir süre yatmıştı. Sıkıyönetim kalkınca hep birlikte Selimiye'de buluştuk. Bu, 1973'tü.

Ama ben Sağmalcılar'da, başından beri, Ömer'in ağabeyi Mustafa Laçiner'le birlikteydim. Orada tanışmıştık zaten, ama en iyi arkadaşlarımdan biriydi. Daha Ömer'le tanışmadan önce Mustafa bana onun yazdığı uzunca bir yazıyı okutmuştu.

Burada bir noktayı biraz açayım: Türkiye'de sosyalizmin atılım yapmasında, '60'lar önemli bir dönemeç olmuş, sanki bir "tramplen" gibi, bu ad altında toplanabilecek her şeyi birkaç kerte yukarıya sıçratmıştır. Dönem, dünyadaki uluslararası hareketlilik ve arayışlar bakımından da zengindi. Ama Türkiye'de sosyalizmin gençliği, evrensel birikimden kopukluğu, o zenginliğin buraya olduğu gibi yansımasını engellemişti. 1968, çeşitli sol "ortodoksi"lerin ağırlığını yıllardır duymakta olan Batı solunun, var olan kapitalizm ve onun politik kurumlarıyla birlik-

te, bürokratik "devletçi" sosyalist uygulamaya da başkaldırdığı bir andı. Burada ise, aynı olay, hareketin tam da o uygulamayı ve onun kurumlarını aramaya, ona uyum gösterme çabalarına başlamasını tetikledi.

'60'larda, gecikmişliğin verdiği enerjiyle de olsa gerek, bir yerden fışkırırcasına yayılan Türkiye sosyalizmi, tek bir otorite benimsemedi. Dünyanın değişik bölgelerinde uygulanmış değişik "başarı modelleri"nin (1917'de Sovyet Devrimi, 1949'da Çin'de komünistlerin uzun bir savaştan sonra iktidarı ele geçirmesi ve '50'lerin sonunda Castro ve bir avuç arkadaşının Küba'da kazandığı şaşırtıcı başarı dünyanın belli başlı üç bölgesinde izlenebilecek stratejiler sunuyordu) *hangisini* benimsemek gerektiği konusunda, kısa zamanda, yollar çatallaşmaya başlamıştı. Türkiye'nin hiçbir şekilde "monolitik" diye nitelenmeyecek, karmaşık yapısı da bu "strateji avcılığı"nı bir hayli teşvik ediyordu; çünkü belirli bir mesafeden, anılan modellerden herhangi birine bakan biri, onunla Türkiye arasında bazı ortaklıklar tespit edebiliyordu.

Bir acele ortamı vardı, nedense! Tartışmamız gereken dört kişi vardı: Marx-Engels, fazla okumasak, okumaya kalktığımızda fazla anlamasak da, işi başlatanlardı. Devrimci düşünceyi başlatanlardı. Ama devrimi yapan Lenin'di. Sürekli kavga içinde olduğu için lafı daha anlaşılır bir laftı. Marx alıntısı bir yazıda bir tane yeterdi ama Lenin'den her paragrafta bir alıntı koymak iyi oluyordu. Bir de, yapılmış devrimi "konsolide" eden, iktidar olunca ne yapmamız gerektiğini bize gösteren (yapmadan önce fazla göstermemenin önemini de göstermişti) Stalin vardı.

Bu dördünü, bazı yabancı ülkelerin 1 Mayıs gösterilerinde gördüğümüz fotoğraflar gibi ard arda diziyorduk zihnimizde. Çinciler buna bir de Mao ekliyordu ama daha o aşamada bile ötekiler buna pek yanaşmıyordu. İlk dört, kare as, evrenseldi. Sonrakiler o evrensel teori ve pratiğin yerel temsilcileri düzeyinde durmalıydı. Mao da onlardan biri, Çinli olanıydı. Ama onun bulunduğu düzeyde Ho Şi Minh de bulunabilirdi. Öyleyse elbette Che de orada bir yere ilişebilirdi. Sonra, meşrebinize göre, Castro, Cabral gidebilirdi sıra.

Bir de eksi-tartışılmazlar vardı. İlk dördünün nasıl yanlışı yoksa, bunların da iyisi olamazdı: eskilerden Kautsky, Bernstein, derken Troçki, sonra Tito... "Tito kötüyse Cilas ne olmalı?" Neyse ki onu bilen pek yoktu zaten, dolayısıyla bu soruyu cevaplandırmak da gerekmiyordu.

Marksizm bir dünya görüşüdür. Her "dünya görüşü" gibi bir yandan tutarlı olmaya çalışır, bir yandan kapsayıcı olmaya - ve tabii bu ikisini bir denge içinde tutmaya. Ama politik yanı çok ön planda gelir. Bizde de böyle oluyordu ve hayatın bu gözle değerlendirmediğimiz pek çok yanı bulunması çoğunluğu rahatsız etmiyordu. Sanat-edebiyat konusunda vardı bir hareket ve bir çekişme. Ama bu iki alan dışında bir şey görünmüyordu. Politika konusunda da, modeller bir yerde ve bir zamanda belirlenmiş olduğu için fazla tartışma yoktu. Modeller *arasında* tartışma vardı: "gerilla savaşı" mı "halk savaşı" mı, örneğin? Ama bunların her birinin nasıl yapılacağı belliydi. Onu incelemek gerekmiyordu.

Bu "evrensel" modelleri her ülke, bu arada biz, olduğu gibi "adapte edebilir" mi, "edebilir miydik"? Büyük ölçüde, evet. Ama bir konu önemliydi: bunu Kemalizmle dengelemek durumundaydık. Üstelik burada da elde hazır örnek vardı: 27 Mayıs. Üç aşağı beş yukarı onu tekrar edecektik ("millî demokratik devrim" stratejisi) ya da daha radikal Marksistsek daha ileri, üniversiteden dışarı, kent ve kır gerillasına taşıyacaktık. Ama bu durumda da, mücadelemiz öncelikle "anti-emperyalist" olacak ("temel çelişki nerededir?"), dolayısıyla en sağlam müttefiklerimiz de "sol-Kemalistler" olacaktı.

Bunlara benzer düşünce ve eylemlerle '70'lerin başında hemen hemen herkes askerî hapisanelerde buluştu. Girişimler başarılı olmamıştı. Bunun teorik düzeyde yol açtığı bir hareketlilik oldu. Şöyle bir şey: Örneğin, "gerillayla olmuyormuş. Gerilla küçük burjuvaymış. Bize 'halk savaşı' gerek." Ya da, "halk savaşı kendi kendine başlamıyor. Önce 'gerilla' mahiyetinde bir hazırlık gerekiyor." Ya da, "Bu 'maceracı' silahlı hareketler batağa götürüyor; işçi sınıfının uluslararası siyasî birliği içinde davranmalıyız". Veya hatta, 'Aslında her şeyin doğrusunu meğer zamanında Doktor söylemiş."

Şunu vurgulamak istiyorum, şöyle bir zihniyeti: "Benimki yanlış çıktı, o halde öteki doğrudur" anlayışı. Kitap karıştırılıyor gene, "Ha, bak şurası çok doğruymuş" türünden tespitler yapılıyor, "doğrusunu buldum" inancına varılınca -varması zaten çok sürmüyordu- yeni "karargâh" tespit edilmiş oluyordu. Yeni edinilen ideolojinin tutarlılığı, geçerliliği de sorgulanmıyordu; buydu değişmeyen.

* * *

Evet, Ömer Laçiner'in "uzunca yazısı" derken ben de uzunca bir ara bölüm açtım. Bu yazı da "devrim stratejisi" üstüneydi. Verili stratejilere göre girişilmiş eylemlerden sonra hapiste olmamız, yukarıda dediğim gibi, "başarılı" olmamıştı. Onun için şu ortamda "benim" diyen birileri çıkıp kendi farklı görüşlerini anlatabiliyor veya yazabiliyorlardı. Birileri "kır gerillası" demiş (Debray, "foco" vb.); kimileri "kent gerillası" demiş (Marighella vb.); biri de şimdi çıkıp "kırda ve kentte birleşik isyan" diye bir teori kurabiliyordu. Az da olsa, vardı böyle arayışlar.

Ama Ömer Laçiner'in "devrim stratejisi" üstüne yazısının bunlarla benzerliği yoktu. Evet, konusu, her şeyi öncelikle "politik"ti, ama "kır" için söylenenle "kent" için söyleneni yanyana koyup "yeni teori yaptım" diyen bir şey değildi. Yazıda geçen kavramların hiçbiri, "ortodoks" bir Marksizmin kavramları değildi. Daha doğrusu, kavramların da altında yatan ve onları biçimlendiren temel varsayımların "ortodoksi" ile bir ilgisi yoktu. O kadar ki, baştan aşağıya bir gözle okuduktan sonra, "Bu görüş Marksist değil," diyebilirdiniz. Öte yandan, Marksist değilse, neydi? Buna cevap vermek daha zordu. Bütün bunlar zordu, çünkü söz konusu "ortodoksi"lerden bağımsız düşünen zihinlere alışık değildik. Bunun bir "ad"ı yoktu.

Eklektik falan değil, tutarlılığa önem veren tek ve özgün bir zihnin ürünüydü. Kendi içinde, kendine özgü bir mantıkla, adım adım akıl yürüten bir metindi.

Doğrusu ilginç bulmuş ve yazarının nasıl bir kişi olduğunu da merak etmiştim.

Kalabalık davanın iddianamesinin toparlanması uzun sürdü,

ama sonunda dava duruşmaları başladı. Bu yeni durumda biz Sağmalcılar'dan birkaç otobüse (bir polise kelepçelenerek) doldurularak, henüz köprüsüz İstanbul'da Sirkeci'ye getiriliyor ve araba vapuruyla Selimiye'ye geçiyorduk. Haftanın birkaç günü duruşma oluyordu. Mahkemede yemek arası, biraz konuşacak vakit ve fırsat yaratıyordu. Ömer'le bu koşullarda tanıştık. Epey konuştuk.

* * *

12 Mart olduğunda *Halkın Dostları* dergisinin editörlerinden biriydim. Bu derginin kendisinden şikâyetim yoktu, ama o bir edebiyat -öncelikle şiir- dergisiydi; bense Türkiye'de daha geniş bir teorik alanda yayın yapan bir Marksist düşünce dergisine ihtiyaç olduğuna inanıyordum. 1969-70 arasında İngiltere'de bir yıl geçirmiş, orada gördüğüm *New Left Review*, daha oraya gitmeden önce zihnimde canlandırmaya çalıştığım modele en iyi uyan somut dergi olarak karşıma çıkmıştı. Benim düşündüğüm dergi, *NLR*'den farklı olarak, edebiyat ve sanattan büsbütün kopuk bir dergi olmayacaktı, çünkü sanatsal yaşantıyı da dışlamayan, hayatın tamamını kapsamayı amaçlayan bir "düşünce dergisi" vardı aklımda. Onun için, o sıralarda hayatını bir başka hapisanede geçirmekte olan Can Yücel'in de yazı kurulunda olmasını tasarlıyordum hep. Yalnız edebiyat değil, bütün teorik-politik konularda da kendine özgü, yaratıcı yaklaşımı olacağını düşünüyordum. Hapis öncesi birlikte bazı işler yaptığımız için "iş üstünde" tanıdığım ve güvendiğim Onat Kutlar'ın da olmasını istiyordum. O da öncelikle sanat dünyasından biriydi tabiî. Öyle olmayan biri olarak da Savaş Akat vardı aklımda.

Hapisanede tanıştıklarım arasında ilkin Ömer Laçiner'e bu projemi açtım ve o da hemen bununla ilgilendi. Böylece, henüz soyut "Yayın Kurulu"nun ilk somut üyesi o oldu. Bunu ayrıca Yavuz Çizmeci, bir de Yılmaz Güney'le konuştuk. Hapis sonrası Yılmaz'ın böyle bir çalışmaya vakti yoktu. Yavuz da kurulda yer aldı, ama TİP'e kaydolduğu için etkin biçimde katılmadı. Aslında saydıklarım arasında yalnız Can Yücel, ama o da

fasılalarla, derginin *yayın* politikasına yön verdi; ötekiler daha da uzak durunca dergiyi fiilen Ömer Laçiner'le ben çıkardık. Sıkıyönetimle 1980'de kapanan dergi 12 Eylül dönemi sonrasında yeniden çıkmaya başladı ve bu yakınlarda 220. sayısına ulaştı. Bu dönemde artan işlerimden ötürü ben *Birikim*'de çalışamıyor, istediğim sıklıkta yazı bile veremiyorum. Ama bütün bu süre içinde Ömer Laçiner'le arkadaşlığımız ve iş arkadaşlığımız hiç aksamadan sürdü.

* * *

Bu yazı Ömer Laçiner'in ilk *Birikim*'de yayımlanmış yazılarından bir derlemenin önsözü olmak üzere yazıldı. Dolayısıyla *Birikim*'den çok Ömer Laçiner hakkında; ama oraya gelmeden önce onun ve dergi dahil hepimizin içinde yer aldığı toplumsal çerçeve üstüne birkaç saptama ve değerlendirme yapmak istedim.

Yayınevi bu önsözü benim yazmamı istedi, çünkü şimdi 30 yılı da aşan bir süredir birlikte çalıştık. Yalnız Türkiye'de değil, dünyada da benzerine az rastlanır bu durum bu. Neredeyse "yapışık ikizler" gibi bir hal aldık. Önsözün benden istenmesinin hikmetinin de bu olduğunu sanıyorum: "Ömer Laçiner şunları gündeme getirmiş bir yazardır" yazısından çok, "Biz şöyle çalıştık" yazısı yani. Böyle bir ortaklık nasıl mümkün oldu ve nasıl sürdü?

İki insan birçok konuda birbirine epey yakın düşünmüyorsa, bu kadar yıl boyunca birlikte "dergi çıkarmak", birlikte "fikir üretmek" gibi uğraşlarda birarada bulunmaları kolay bir şey olamaz. Biz Ömer'le birbirimizden fiziksel olarak uzak (ben burada, o Fransa'da) yaşar ve oturup ne düşündüğümüzü konuşmazken de, olgular karşısında üç aşağı beş yukarı aynı sonuçlara vardığımızı fiilen gördük. Dolayısıyla çok şey paylaştığımız doğrudur. Ama insanlar her konuda tastamam aynı şeyi düşünmezler, düşünmeleri, hayatın yapısı gereği, mümkün değildir.

Onun için ben bu yazıda işin burasını *da* vurgulamanın önemli olduğunu düşünüyorum. Hep aynı şeyleri düşündüğümüz için değil, birlikte düşünüyor olmamızın ikimize de yararlı olduğuna inandığımız için hep yanyana durduk ve çalıştık.

"Farklı düşünmek" deyince iki insandan biri dünyanın yuvarlak, öbürü de dört köşe olduğuna inanacak değil. Yani, farklılaşma normal olarak bazı nüanslar üzerinden yürür ve hangimizin hangi nüansı niçin seçtiği de çözülmez bir sır değildir. Nerede ve niçin farklılaştığımızı bilince, farklılığa rağmen ortaklığı sürdürmeyi de biliriz. Çünkü o ortaklık, o farklılıktan daha önemlidir ve geçen zaman da, ortaklık sürdükçe farklılıkların silikleştiğini gösterdi.

Bir genelleme olarak "farklılık"tan söz ediyorum ve bunu büyük ölçüde bir genelleme olarak bırakmak istiyorum. Ama konuyu çok özgül denebilecek bir düzeye indirgemeden, genel doğrultu üstüne kısa bir değerlendirme yapayım. Burada "farklılaşma"nın temeli öncelikle "düşünsel" olmaktan da çıkıyor sanırım - çıkıyor ve mizaca, yaradılışa bağlı bir özellik haline geliyor.

Bu ikili içinde, başından beri, dış dünyaya daha açık olan bendim. Ömer ancak '80'lerde Türkiye dışına çıktı; ancak o zaman bir yabancı dili, kendisi için dünyaya yeni bir pencere açacak ölçüde öğrendi. Şüphesiz bu anlatacağım yalnız yabancı dil bilme veya dünya gezme gibi etkenlere bağlanamaz ama mutlaka belirli etkileri vardır. *Birikim* içinde (ya da daha genel) benim etkinliğim daha çok edindiğim bilgilerin yansıtılması üzerinde yoğunlaşmıştır. Ömer Laçiner ise, bu yazının başında söylediğim gibi, "özgün düşünür"dür. Okuduğum ilk yazısında bu "özgür" ve "özgün" düşünürü tanımıştım. Sonraki yıllar boyunca bu durum derinleşerek devam etti.

Dünyanın düzeni böyle, önemli bir şey olurken pek fark edilmiyor. Zaman geçecek, ileride birileri çıkıp "falan tarihte filanca şunu şunu söylemiş" diyecek; belki birileri de tez yazmaya girişecek. Aynı zaman dilini içinde o "filanca"ya söven sayanların üzerinden bir sünger geçip gidecek. Örneğin, Ömer Laçiner'in daha *Birikim*'in ilk sayısında yayımladığı "Değişen Dünya içinde Öğrenci Olayları" başlıklı yazıya bakın. Epey çetrefil bir dil ve ifadeyle, kavramlarla boğuşarak, "insan", "bilgi", "üretim" vb. üstüne o zamana kadar yeterince dikkat edilmemiş bir şeyler anlatmaya çalışmaktadır. Ne olduğunu belki

kendisi de tam olarak toparlayamadığı şeyler... İleriki yıllarda bu söylediklerini, şu dönemde insanın kendisinin "üretici güç" haline geldiğini ileri sürerek geliştirecektir.

Ama bu da pek çoklarına bir şey anlatmaz. O zamana kadar bellenmiş terminolojide bir yerlere oturmayan, "eksantrik" şeylerdir bunlar. İnsanların "teori"den bekledikleriyle ilgisi yoktur. Çünkü o beklenenler, yukarıda, '60'lar için anlattıklarımdan çok da farklı değildir. "Üretici güç" dediğin şey insan olur mu? "Kıtalararası füze", "nötron bombası" vb., üretici güç bunlardan anlaşılır.

Derken bir gün gelip çatıyor ve "Değişen Dünya" beklenmedik bir biçimde kendini ortaya koyuyor. Olanlar, Ömer Laçiner'in bunca zamandır en uygun kavramlarını bulamadığı için kıvranarak anlatmaya çalıştığı şeylerin bir doğrulaması sanki. Ama bunun da farkında olan, olmak isteyen pek yok.

Çünkü insanların çoğunun "dünyayı doğru görme" uğraşıyla ilişkisi kesilmiş veya dumura uğramış. Birçokları belirli yatırımlar yaparak çıkmış yola: kimi "sol cunta" ile "Türk Aydınlanması"nı son aşamasına ulaştıracak, kimi "oligarşi"yi yıkacak vb. Gerçek dünyada ne olursa olsun, onların yatırımlarının getirisini bekliyor, olanları da ancak o istediği kalıba sokarak görüyor. Üstelik, kendi beklerken yanındakileri de bekletiyor. Bunların içinde "düzeni yıkacağız" diyenlerin çoğu da, "düzeni yıktırtmayacağız" diyenlerden daha az muhafazakâr değil.

Onun için, Ömer Laçiner gibi bir düşünürün sözleriyle gerçeklik arasındaki uygunluk, söylediklerinden bazılarının bu kadar da kısa bir süre içinde "gerçekleşmiş olgu" haline gelmesi, günümüzde sağdaki ve soldaki muhafazakârları ilgilendirmeyecektir ("sinirlendirmek" dışında). Ama ilgilenenler ve anlayanlar da vardır, olacaktır.

ULUSLARARASI SOSYALİST HAREKETTE BUNALIM

İçinde bulunduğumuz dönemde dünya sosyalist hareketi, ideolojik, politik ve örgütsel düzeyde tam bir bunalım manzarası göstermektedir.

Bugün bu bunalımı, en keskin çizgileriyle ideolojik tartışmaların niteliğinde görüyoruz. En çarpıcı biçimlerine "Sovyet-Çin çatışması"nın tırmanışında tanık olduğumuz bu tartışmada, tarafların şu anda birbirlerini tanımlama sıfatları "faşist diktatörlük", "ırkçılık", "Marksizm düşmanlığı" gibi sosyalistler arasındaki olağan tartışma düzeyinin tümüyle dışında sözlerdir. Marksizm içinde hata ve sapmalar için kullanılagelen terminoloji, sosyalist harekete, işçi sınıfı ideolojisine, diğer sınıf ve tabakalara özgü düşünüşün *yansıması* varsayılarak, bu temel üzerinde oluşturulmuştur. Oysa şimdi kullanılan terminoloji, bir yansıma olayı varsayılarak geliştirilmemektedir. Bu noktada artık "ideolojik tartışma"dan bahsedilemez. Olgu bu haliyle iki düşman kutup arasında mücadele görünümündedir.

Aynı kutupsallık politik ve örgütsel düzeyde de hüküm sürmektedir. Sovyet ve Çin politikalarının dünya sorunları karşısında -ideolojik kutuplaşmaya paralel olarak- tamamen karşıt tavırlar almaları artık alışılagelen bir şey oldu. Sosyalist üretim ilişkilerinin henüz kurulamadığı ülkelerde sosyalist hareketler

ayrışıyor veya yeni partiler kuruluyor. Bunlar da kendi aralarında anında sertleşen mücadeleler veriyorlar.

Görünürde bir ucunda Sovyetler Birliği Komünist Partisi (SBKP), diğer ucunda Çin Komünist Partisi'nin (ÇKP) yer aldığı bu kutupsallık, tüm dramatik sonuçlarıyla birlikte sosyalist hareketin alanı üzerine egemendir. Bu kutupların ortasında veya uzağında tutunmak isteyen bir dizi "Üçüncü Akım" kalıcı olamamakta, kısa zamanda ayrışıp parçalar halinde bu kutuplara katılmaktadır. Bunalımı en derin biçimde iki taraflı duyan bu unsurların birçok üyesi de ya kesin bir tepki ile sosyalist hareketten uzaklaşmakta veya bulanık bir eklektizmin kısır döngüsü içinde yitip gitmektedir.

Çünkü bu Üçüncü Akım'ların hemen hemen tümü, mevcut kutupsallığın öne çıkardığı sorunlara öncelikle eğilmekte, böylece de bu koyuş tarzına tâbi olmaktadır. Farklı gibi görünen tezler ileri sürmekle birlikte, aslında kutupsallığın alanı içinde kaldığı için, bu alanı aşmak amacında olduğu halde yine de objektif olarak alanın yasalarına boyun eğmektedir.

Son 15 yılın giderek daha bir ivme kazandırdığı bunalımın ortasında "tarafsız" kalınabileceği şeklinde görüşlerin geçersizliği de günbegün belli olmaktadır. Ayrıca sosyalist hareket içinde "tarafsız" kalmanın anlamsızlığı ortadadır ve yalnızca geçici bir sürede, o da görünüşte böyle değerlendirilebilir.

Bunalım anlarına özgü bu gergin kutupsallık, uç noktalara doğru ilerlerken, tarafların eğilimleri kemikleşmekte, Marksizmin önemli bir ögesi olan eleştirel yaklaşım horlanmakta ve hatta suç sayılmakta, her türlü teorik, bilimsel çabanın bu kutupsallığa tâbi, onun kurallarına uyarlı olması istenmektedir. Tarafların her biri içinde de tartışma imkânları yok edilmekte ve eğer böyle bir durum doğarsa, genel çizgiye aykırı görülen akım, en ağır suçlamalarla savrulup atılmaktadır. Öyle ki, bazen belli bir kutbun içinde yer alıp da sonradan buradan atılanlara yöneltilen suçlamalar, bu atılanlar karşıt kutba katılmasalar bile, çok daha ağır olmaktadır.

Bu haliyle çizdiğimiz tablo görünüşte karamsar gibidir. Bu karamsarlığa hak verdirebilecek bazı belirtiler de öne sürülebi-

lir. Bir Sovyet-Çin savaşından bile bahsedildiği bu dönemde, Marksizmin yaratıcı özüne güvenmeyen herhangi biri için umutsuzluk en geçerli tavırdır. Tarih, siyasî, düşünsel sistemler içinde doğan bunalımların bu siyasî, düşünsel vs. sistemleri çökerttiğine tanıktır. Ama onlar yalnızca siyasî, yalnızca düşünsel vs. sistemlerdi. Marksizm bir bilimdir her şeyden önce. Sosyalizm herhangi bir siyasî akım değil, bir tarihî varış noktasıdır, bilimsel bir gerekliliktir.

Bu sözlerimiz, her düşünsel sistemin, her siyasal hareketin taraftarlarınca kendi hareketi üzerine sarf edilen övgü tipinde şeyler değildir. Bilime, onun konusu objektif gerçekliğe ilk ve temel değer kazandıran, bunlarsız düşünülemeyen Marksizm, ideoloji olarak yer aldığı siyasal-toplumsal alanda, bu alanın tarihî bir dönemecinde bir bunalımı yaşar gibi olursa, bundan bilimin eleştirel yaklaşımını harekete geçirerek çıkmasını bilecektir.

Bu yargımızı sosyalist hareketin tarihi doğrulamaktadır. Bugün yaşadığımız bunalım, sosyalist hareketin tarihindeki ilk bunalım değildir. En genel anlamıyla sosyalizmin, bilimsel bir temele oturtulması çabalarından başlayarak günümüze kadar sosyalist hareket içinde hiç de bugünkünden aşağı kalmayan ağırlıkta bunalımlar yaşandı. Marksizm, bu bunalımlardan geçerek güçlendi, sosyalist hareket bu bunalımların bilimsel çözümlemeleri ile tarihî zaferlerini kazandı. Bugün biz, bu sürece bakarken, yalnızca önümüzdeki bunalımın aşılacağına güvenmekle kalmıyor, ayrıca tüm bu tarihî süreçte Marksizmin yaratıcı, bilimsel niteliğinin gitgide güçlenerek belirmesini görüyoruz.

Günümüzdeki bunalımı anlamaya, açıklamaya çalışırken, hayli eski tarihlere dönüp oradan başlıyorsak, okur bunun yukarıdaki gerekçeye dayalı olduğunu hatırlamalıdır. Çünkü haldeki bunalım, ne anın sosyalist mücadelesi içinde iki farklı tavrın gereksiz kızıştırılmasından, ne Sovyet veya Çin "model"lerinin rekabetinden ne de aktif veya pasif olmaktan kaynaklanıyor. Ayrıca eklemek gerekir ki, bunalımın temeli ne Sovyetler Birliği'nin kapitalizme veya emperyalizme ne de Çin'in şovenizme ve hegemonya niyetlerine yönelmesidir. Karşılıklı suçlamalarda ne denirse denilsin, Marksizmin bili-

mi, Çin veya Sovyetler Birliği'nde bu kabil oluşumların, bunlara uyarlı yapılar ve düzenin yerleştirilmesinin objektif gerekçesinin olamayacağını gösterir.[1] Bugün bunalım, her iki kutbu da etkilemekte, bunların içinde geçiş döneminin hâlâ yaşayan bazı unsurlarında geriye dönüşün hayallerini yeşertmektedir belki. Ama bunlar, dış bir etki sosyalist ülkenin üzerinde egemenlik kurmadan kendi başlarına yalnızca hayal kurabilirler, yalnızca *bazı* girişimlerde bulunabilirler. Sovyetler Birliği ve Çin'de sosyalist üretim ilişkileri bir gecede ve bir grup insanın emriyle kurulmadı. Yıkılması ve hele yerine kapitalist ilişkilerin geçirilmesi; ihtiyarların, yeniden gençleşebilecekleri yolunda umutsuz ama her düşündüklerinde de heyecanlandıkları hayaller tipinde şeyleri, şu tıknefes halinde daha da sık kuran kapitalizmin anlaşılır halüsinasyonudur.

Bunun aksi, tarihin tekerrürlerden ibaret olmadığını, aksine ilerleyen tarihin dönülmez noktalardan geçtiğini ispatlayan Marksizmin, bilimin yadsınması olur. O zaman sosyalizm, kişilerinin şu veya bu niteliklerine, şu veya bu öznel değerlerine

1 Bu yargımızın özellikle ÇKP tarafından ısrarla öne sürülen "kapitalizme dönüşün mümkün olduğu" tarzındaki tezle çeliştiğini biliyoruz. ÇKP, bu tezini, Lenin'in 1920'lerde ve o günün tarihî koşullarında kesin bir olguya işaret eden sözlerine dayandırmaktadır. O dönemde Sovyet Devrimi'nin karşı karşıya bulunduğu iç ve dış sorunlar ve koşulları belirtmeyi gereksiz sayıyoruz. Lenin'in sözleri gerçekti ve yine Lenin'in deyimiyle gerçek *somut*tur. O somut durumda ve Lenin'in "milyonlarca küçük üreticinin (küçük üretici olarak) var olduğu 1920'ler Sovyet ülkesinden" bahsederek, bu önşartların belirleyici varlığında ileri sürdüğü bu somut, *tarihî* gerçeği mutlak bir kategori olarak almak yanlıştır. *Tarihî* durum değişmiştir, o somut durumda değil artık SSCB. O duruma uygun gerçek de değişmiştir.

Ancak bizim anılan teze karşı çıkışımız sırf bundan ötürü değildir, sosyalist toplumu kapitalist toplumdan yapısal olarak farklı kılan nitelik konusundadır. ÇKP'nin tezinde "mülkiyet tarzı"na verilen hayatî önem ve bu "tarz"ın değiştirilmesini son derece kolay bir iş gibi gösteren yorumu yanlış buluyoruz. Bu yorum, "mülkiyet tarzı"nı toplumun diğer yapılarından soyutluyor. Oysa nasıl "özel mülkiyet" binbir bağı ve yansımaları ile bir toplum biçimine bağlıysa, kendi temel yapılarını kurmuş (SSCB ve Çin gibi) ülkelerde üretimin başlıca ve hayli geniş alanlarında yürürlükte olan çeşitli tipte kollektif mülkiyet de aynı biçimde kendine uyarlı ilişkileri yerleştirmiştir veya en azından bu yönde gelişmektedir.

Ama kuşkusuz aksayan bir şeyler vardır. Bu aksaklıkların kaçınılmazlığı -her iki ülkenin sosyalist toplum anlayışlarında var olan hatayı öne çıkaracak tarzda yapmaya çalışacağımız bundan sonraki açıklamalar göz önüne alınırsa- görülecektir.

bel bağlayan ütopik sosyalistlerin anladığı tarzda bir anlayışın bulanık hayalinde var olabilir ancak.

Başlangıçta çizilen ve varlığı reddedilmez olan bunalımın doğurduğu yaygın kötümserliği "iyimser" gerekçelere sığınarak seyretmemiz anlamında bir tavra sahip olmamızı önermek değil amacımız. Aksine, tarafsız kalmanın mümkün olmadığı bir dönemde, bu tüm alana egemen bunalımı anlamak, açıklamak ve aşmak zorunluluğunun kesin görev haline geldiğinin bilinciyle hareket etmemiz sonucuna varıyoruz.

Kendisini bunalamın koşullarından sıyıramamış ve bu haliyle mevcut kutupsallığa ister istemez tâbi olanlar için, "durum açıktır". Ya o ya da öteki.

Biz bu şartlanmışlık içindeki bir "taraflılığı" kabûl etmiyoruz ve doğal olarak kayıtsızlığı da. Bunalımın dışına çıkıyoruz onu *anlamak* için ve ancak bunu yaptıktan sonra "taraf" olmak için. Çünkü bunalımlar bunalımın içinde çözümlenememiştir. Öznel bir tavırla sanki bunalım hiç yokmuş gibi davranarak da değil, aksine tüm dikkatiyle bu bunalıma, onun tarihî-toplumsal nedenlerine, bilimin, nesnel verilere dayalı teorik çabanın bakışıyla eğilen yaklaşımların sonucunda aşılmıştır bunalım.

Böyle bir yaklaşım, bizi sosyalizmin tarihine yeniden eğilmeye götürür.

Buradan başlayarak sosyalist hareketin tarihini dönemler içinde ele alacağız. Bir tarih anlatımı değil amacımız. Yöntemimizin; bunalımlar ve onların çözümünü oluşturan aslî ögelere ağırlık verecek bir anlatım olması gerektiği açıktır. Ayrıca bu yöntem, bizim bu anılan tarihin belli dönemlerinin -bunalım dönemlerinin- kesitinden hareket etmemiz demektir. Bu bakımdan bu kesitler arasındaki dönemlerden ancak kısaca bahsedebileceğiz.

I. Dönem: "Sosyalizm"den bilimsel sosyalizme

Kapitalizme varıncaya kadar tarih, diğer sınıflı toplum biçimleri içinde de birçok muhalefet hareketlerine tanıktır. Bu hareketlerin pek çoğu "eşitlik", "ortaklaşmacılık" vs. gibi sloganlar

altında yürütüldü veya dinsel gerekçeler, ilâhî adalet istekleri içinde kendilerini duyurdular.

Kapitalizm öncesi çağlar, "tarıma dayalı" toplum biçimlerinin yürürlükte olduğu çağlardır. Bilindiği gibi, bu üretim tarzlarında sömürü iktisat dışı zorla gerçekleştirilir. Bunun için örgütlü zoru elinde tutan egemen sınıflar, sömürüyü arttırmak için, zoru daha da sık ve etkili kullanırlardı. Böylece olağan zor, zulüm olur. Bu zulüm dayanılmaz noktalara gelince, zulüm görenler, ezilenler, gadre uğrayanlar, "adalet" isterler. Yani "zor"un normal dozda olmasını. Bu olmazsa "isyan" ederler. Mazlumlar zalimlere karşı, onları yok etmek için savaşa girerler. Zalimlere karşı birleşenler, bu ortak eylemlerinin başarısı halinde kurulacak toplumun "ortakçı" veya "eşit" bir toplum olmasında ekseriya birleşirlerdi.

Köle sahipleri ve feodaller ya kendi kiralık ordularıyla ya aralarında birleşerek veya bu isyanı ustası oldukları entrikalarla bölüp, saptırarak her defasında ezdiler. Mazlumların kanı, yani kölelerin, serflerin kanı, gözyaşı üzerine yeniden sürdü saltanatlar. Son defasında 1525'te Thomas Münzer önderliğindeki köylü isyanı Orta Avrupa feodallerinin acımasız kıyımında boğulurken, savaş alanlarında yalnızca yoksulların kendi ölüleri değil, onların adalet adına kendilerini kurtarmaları umudu da cansız yatıyordu.

Ama feodalizm yıkıldı. Burjuvazi yeni bir üretim tarzını, yeni bir toplumsal örgütlenişi geliştirdiğinde yıkılan şatoların yerine serfler ayağa kalktılar. Onları hürriyete yani burjuvazinin "vazgeçilmez" hürriyetine kavuşturan yükselen burjuva sınıfının devrimi oldu.[2]

Ancak burjuva devriminin ilk ateşleri dağıldığında görülen

2 Avrupa'nın burjuva devrimini gerçekleştirmiş ülkelerinde artık köylü hareketi görülmez. Hatta Marx'ın bu ülkelerin köylüleri üzerine vardığı yargılar, onların "huzur" adına hep gerici, tutucu siyasî akımların destekçisi oldukları yolundadır. (Bkz. *18 Brumaire...*) Gerçekten de bütün 19. yüzyıl boyunca Batı Avrupa'da köylülerin egemen sınıf politikaları yanında saf tuttuğunu görürüz. (Yüzyılımızda da bu olgu değişmemiştir.) Ancak Doğu Avrupa'da, toprak sorunu ortadaydı. Bunun Çarlık Rusya'sında gelişen muhalefet hareketlerine ve Marksizme önemli etkileri olmuştur.

manzara çarpıcıydı. Geçmişte kırları saran yoksulluk, bu defa kent varoşlarının işçi kulübelerine taşınmıştı. Köylüler, yani "Tanrı'nın lânetlileri", eski feodal mülklerin paylaşılmış toprakları üzerinde "huzur" ararlarken, fabrikaların, imalathanelerin, maden ocaklarının boğucu havasında, yıpratıcı bir çalışmaya itilmiş işçiler, "toplumun lânetlileri" olarak göründüler.

İşte bu manzara, hemen hemen hepsi küçük burjuva kökenli bir dizi aydını, burjuvazinin evrensel akla uygun olarak ilan ettiği bu yeni düzene tepki duymaya itti. Evrensel aklın dünyası bu olmamalıydı. O zaman oturup düşündüler ve bir dizi toplum şeması ürettiler. "Ütopik sosyalizm" böyle doğdu.

Bu ütopyaları uzun boylu anlatmak gerekmez. Engels'in bunlar için söylediği sözleri aktarmak yeter:

> "Onların hepsine göre sosyalizm, salt gerçeğin, sağduyunun ve adaletin ifadesidir ve kendi gücüyle dünyayı fethetmesi için sadece bulunmuş olması gerekir."[3]

Konumuz açısından ütopik sosyalizmin önde gelen temsilcilerinin kendi özgül önerilerini vermemiz gerekecek. Böylece egemen çizgiyi anlayabileceğiz.

Saint Simon toplumu "meziyet" üzerine kurar: Bilgeler, varlıklılar, varlıksızlar. Bunlar ayrılmaz bir bütündür. Bilgeler yasaları koyacak, varlıklılar (yani sanayiciler, bankerler ve tacirler) yönetecekti. Ama bu her iki kesimin tüm amacı *varlıksızları kurtarmak* olmalıydı.

Fourier, özel sermayeye bağımlı ve tam bir eşitliğe yönelmemiş topluluklar kurmayı önerir. Ama bireysel çıkarların herkesin çıkarıyla bağdaşabileceğine inanmaktadır.

Owen, tam eşitlikçi topluluklar önerir. Engels'in deyimiyle bunlar "bütünüyle işe ilişkin temellere, yani ticarî hesap sonuçlarına dayanıyordu". Hatta bunları kurar, ama kısa zamanda hepsi de yozlaşır. Owen yılmaz, girişimlerini sürdürür, ilanlar, mektuplarla seslenir dünyaya. "Yüce denilebilecek çocuksu yalınlıkta kişiliğiyle" Owen, âdeta kapitalizmin doğuş ve

3 F. Engels, *Ütopik Sosyalizmden Bilimsel Sosyalizme*, Sol Yayınları, s. 65.

yükseliş dönemlerinde acılar, yoksulluklar içinde ezilen sınıfların feryadıdır. Bu feryat, kendisi de fabrikatör olan Owen'ın ağzında ve deneylerinin hayal kırıcı sonuçlarıyla, sanki burjuvazinin vicdan azabıdır.

Görüleceği üzere ütopik sosyalizmin ana teması "insanlığı kurtarmak"tır, öncelikle de ezilenleri, yoksulları. Onlara göre -tıpkı Rousseau gibi- insanlar iyidir aslında, ama yanılgılar içindeki toplum bir sürü kötülüğü, acıyı, yoksulluğu doğurur. Eğer akla uygun eğitilirlerse ve uyumlu topluluklar halinde biraraya getirilirlerse "ebedî uygarlık" her zaman kurulabilir.

"Barışçı" biçimleriyle sona eren ütopik sosyalizmin bu ilk evresinin toplumsal koşullarını Engels'den dinleyelim:

> "...Eksik kapitalist üretim şartları ve eksik sınıf şartları eksik teorilerle karşılandı. Toplumsal problemin henüz gelişmemiş iktisadî şartlarda gizli duran çözümünü, ütopyacılar insan beyninden çıkarmaya kalkıştılar..."[4]

Bu dönem "ütopik"lerinin çözüm önerilerinin sınıfsal muhtevasına baktığımızda şu egemen yanı görebiliriz. Hepsi de kapitalizmi, sanayi olgusunu kabûl etmişlerdir. Modelleri sanayi üzerine kuruludur. Sınıf farklarını içsel olarak kabûl etmişlerdir, ama en alt sınıfın (işçilerin) durumlarını iyileştirmek, onları *yoksulluktan kurtarmak* isterler. Aynı zamanda da kapitalistleri yoksulluk yaratmaktan kurtarmak peşindedirler.

Çoğu eski aristokrat, aydın, fabrikatör olan bu "kurtarıcı"larla hemen hemen aynı zamanlarda bizzat işçi sınıfı içinden de kendi sınıflarını kurtarmak isteyen kişiler, hareketler çıktı. Bunların bir bölümü (Weitling gibi) hâlâ bu ütopyacıların etkisindeydi. Ama büyük kısmı toplumu, insanlığı kurtarmaktan önce kendi sınıflarını kurtarmak istiyorlardı. Böylece de zaten kendilerini kurtarmış olan burjuvazi ve köylülük ile birlikte uyumlu bir toplum oluşturabilirlerdi. Yalnız bunların öncekilerden farkı hayalden değil *"gerçek"*ten hareket etmeleriydi.

---

4 F. Engels, *a.g.e.*, s. 56.

İngiliz *trade-union*'culuğu, Fransa'da Louis Blanc ve Albert gibi önderler ve Almanya'da Lassale,[5] işçilerin yoksulluktan kurtulması için aynı varsayımdan hareket ediyorlardı. Bu, -tıpkı ütopyacılar gibi- kapitalizmi kabûl etmek, ve -nasıl bu sistem içinde kapitalistler kârlarını arttırmak, sömürüyü yoğunlaştırmak isterlerse- işçilerin de ücretlerini arttırmaları, sömürüyü azaltmaya çalışmaları gerekir mantığını benimsemek biçiminde özetlenebilir. Böylece bu hareket, özünde kapitalizmin yasaları, değerleri içinde kalan, kapitalizmi veri kabûl eden bir "kendini koruma", "kendi çıkarlarını kollama" hareketiydi.

1840'ların ortasında ana çizgileri, içerikleri billurlaşan iki akım, biri *ütopya*'dan, öbürü de *kapitalizmin gerçeklerinden* hareket eden akım birbirinden kısmen ayrı olarak, dönemin Avrupa'sında sosyalizm alanını kaplıyorlardı. Fakat aynı yıllar ütopyacılığın "barışçı" evresi hayal kırıklıklarıyla bitmiş ama sosyalizm ütopyası bu defa daha savaşçı biçimlerle yeniden bir hamle yapmıştı. Proudhon'un tezleri, Bakunin'in anarşizmi, Blanqui'nin gizli örgütleri sarsılan umudun taş gibi bir öfkeyle, kinle ayakta tutulduğu yeni ütopyalardı ve bu halleriyle eskisinden daha fazla zaman ve toplum dışıydılar.[6]

1848'le Kıta Avrupa'sında başlayan toplumsal fırtına bu görünüşte farklı iki eğilimin çaresizliğini gösterdi.[7] Louis Blanc ve Al-

5 Lassale, Marx'la bir dönem süren ilişkisinin etkisiyle "işçilerin kurtuluşu"nu yalnızca ekonomik durumlarının iyileştirilmesiyle sınırlamadığını söyler bazen. Ama bunda bile görünürde karşıtı olan ütopizmin yansılarını görebiliriz. Ama asıl Lassale'ı anlatan ünlü Tunç Kanunu'dur. Marx bu Lassale tezini şiddetle eleştirir.

6 Saint Simon, Owen ve Fourier toplumsal düzeni yeniden ve daha iyi olarak kurmak istiyorlardı. Ama hazin başarısızlıkları, onlar gibi tüm toplumu, insanları kurtarmak isteyen yeni ama öfkeli ütopyacıları önce yıkıcılığa itti. Yeniden kurmak için tümüyle yıkacaklardı. Böylece Owen sert sözlerle ve Fourier'nin şefkat dolu mantığı tam zıddıyla acımasız sert sözlerle kuruldu. Fourier ve Owen haldeki yerleşim yerlerinin uzağında "falanster"ler kurup bunları örnek biçime getirerek, haldeki toplumu da bunları izleyip yeniden kurmaya sevk etmek istiyorlardı. Ama yeni ütopyacılar, yeni toplumu eski toplumun yangın enkazları üzerine kuracaklardı. Kropotkin yeni kurulanın da eskisine benzeyebileceğini düşündü. Öyleyse, kurmaya çalışmak boşunaydı. Düzen istenir şey değildi. O zaman düzene karşı düzensizlik yüceltildi. Soy anarşizm doğdu.

7 Yalnızca İngiliz trade-unionizmi, bir ölçüde bu fırtınadan uzak ve izole oluşundan, diğer yanda İngiliz kapitalizminin tavizler verebilen sağlamlığı ile bizzat hareketin yaygın ve güçlü oluşundan ötürü yaşayabildi.

bert'in ulusal Atelyeler'inin dengeli, uyumlu işleyişi içinde kurtarıcı bir yer bekleyen Fransız işçi sınıfı ve özellikle Paris proletaryası, 1848 Haziran'ında burjuvazinin saldırısıyla yıkılan atelyeleriyle birlikte bu "sınıf olarak kurtuluşları"nı da bıraktılar. Anında doğan Blanquist tepki acımasızca ezilirken onlar 1830'da mutlakiyeti birlikte devirdikleri burjuvaziyle aralarındaki uçurumu artık anlamışlardı. Birlikte kurtuluş mümkün değildi. Aynı 1848 yılında Frankfurt meclisinde burjuvazi işçileri arkadan vururken, Alman prensleriyle de pazarlık ediyordu. 1848 günleri sona ererken kapitalizmin ilk dönemi genel hatlarıyla tamamlanmış ve burjuvazinin devrimci dönemi de artık kapanmıştı.

1848 yılı, *Komünist Manifesto*'nun yayımlandığı yıldır. Marx ve Engels isimlerinin sosyalist hareketin tarihinde ilk etkili duyuluşu bu bildiri ile oldu. O yılların olayları kendi doğal seyirlerinde ilerlerken etkisi haliyle pek olmamıştı. Ama 1848 bozgununun hesabı yapılırken başvurulacak tek sağlam tutamak da bu bildiridir.

Bunun yalnızca bir bozgun sonrası umudu olmadığı, bitmiş bir dönemin, acılarla geçmiş bir mücadelenin ve o mücadelenin iki ayrı tez çerçevesinde düğümlenen açmazının çözümü olmadığını, işçi sınıfının tarihî görevini, devrimci görevini açıklayan senteze başlangıç olduğu çok geçmeden görüldü.

Birinci dönem bir yenilgi ile kapanırken, aslında geleceğin anahtarı da geçen mücadele deneyimlerinin, arayışların ışığında şekillenmişti. Anahtar, çözüm Marksizmdir.

Kuşkusuz Marksizm, yalnızca bu anılan dönemin kutupsallığını gideren çözüm olmaktan çok daha fazla bir şeydir. O, bundan sonraki işçi sınıfı hareketine temelden yön veren bir teori olduğu kadar, insanlığın tarihi oluşturan eylemini bilimsel temellere dayayan ve bu niteliğiyle tüm toplumsal eylemin genel yasalarını açıklayan bir bilimdir.

Ancak andığımız dönemde, öncelikle mevcut bunalımın çözümünü getirmesi açısından değerlendirildi ve mevcut kutupsallığın egemen çerçevesini aşarak sosyalist hareketin bu bunalımdan çıkış perspektifini gösterdi. Bu perspektif en genel çizgileriyle şöyle özetlenebilir:

1) İşçi sınıfının kurtuluşu kapitalizm sürdükçe mümkün değildir.

2) Kapitalizm veya mülkiyete dayalı toplum biçimleri ebedî değil, tarihîdir. Kapitalizm de diğer toplum biçimleri gibi kendi iç çelişkisi yüzünden sona ermeye mahkûmdur.

3) Kapitalizmin yerine kurulacak toplum, düşüncede, hayalde planlanan bir toplum değil, bizzat kapitalizm içinde doğan yeni temeller üzerinde kurulacak bir toplumdur. Bu toplumun temelleri ise işçi sınıfının öncelikle üretim alanında bilincine vardığı ve bu sınıfın ayrılmaz bir parçası haline gelmiş olan toplumsallaşma olgusundadır.

4) Sosyalizm insanî, ahlakî, aklî, vs. gibi subjektif ölçülere göre değil, bizzat bu somut ve tarihî gelişmenin ürünü olan toplumsallaşma üzerine kurulacaktır. Sosyalizmin temeli objektif gerçekliktedir.

5) Bu objektif gerçekliğin bilincinde olan işçi sınıfı, bilimsel temellere dayalı, örgütlü siyasal hareketi ile yalnız kendini kurtaramaz, yeni temelleri olan toplumu kurarken bütün insanlığı da sınıflı toplumların sona erdiği bir aşamaya ulaştırır.

Görülüyor ki, Marx, ütopistlerin ve gerçekçilerin özünde aynı olan tezleriyle oluşan -kapitalizmi değişmez veri kabûl ediyorlardı ve onu reddeder gibi göründükleri anda bile onu gözlerinin önüne getirip düşünce ve pogramlarını ona tepki olacak biçimde formüle ediyorlardı- kutupsallığı aşarken, onların sorunlarını da cevaplandırmış oluyordu. Ama sorunu onların çerçevesi dışında koyarak yapıyordu bunu. Böylece de işçi hareketine toplumsal kurtuluşu da -insanlığın kurtuluşu olarak- yüklüyor ama bunu subjektif gerekçelerle değil, tarihsel gelişmenin, objektif gerçeklerini göstererek yapıyordu. Kapitalizmin sona ereceğini ispatlarken, kapitalistleri kapitalist olarak, işçileri işçi kalarak "kurtarma" hayalini yıkıyor ama *gerçekçi*lere de iktisadî kurtuluş aramanın anlamsızlığını gösteriyordu. İlk dönem bunalımı aşılmıştır.

II. Dönem: Emperyalizm ve sosyalist devrim çağı

1850'den 1880 ortalarına kadar Kıta Avrupa'sı bir siyasî irtica dönemi yaşadı. Bazen gerilemekle birlikte bu siyasî irtica, 1848'lerin korkusunu derinden duymaktaydı. Ancak bu korkuyu azaltabilecek bazı gelişimleri sistem içinde sağladığına güven getirdiğinde burjuva demokrasisine işlerlik verildi. Ayrıca 1871 Paris Komünü, hayli abartılan 1848'in yanında bile siyasî niteliğiyle korkunun kâr etmediği bir örnek olarak vardı. Baskı altındaki işçi hareketi bilinmez bir tehlike gibi burjuvazinin yanı başında tutulamazdı artık. Bunun içindir ki, kendini sağlamlaştırabildiği an, "tehlike"yi açığa çekmenin yararlı olabileceğini hesapladı.

Bu hesabın o kadar da temelsiz olmadığı görülecektir. Nitekim çok geçmeden sadece "demokratik" ülkelerde değil, mutlakiyetin en koyusunun sürdüğü ülkelerde bile sosyalist hareketin bazı unsurları açığa -Marksizmin açığına- çekildiler hemen.

O dönemde dünya ve Avrupa işçi hareketine, sosyalist harekete egemen ideoloji olarak damgasını vurmuştu Marksizm. 1890'larda özellikle Almanya, Fransa ve Avusturya'da güçlü Marksist partiler oluşmuştu.

Aynı yıllar kapitalizmin emperyalizm aşamasına vardığı yıllardı. Metropolde temel yapılarını kurmuş olan kapitalizm, dünyayı paylaşıyor ve buralardan edinilen kârlar metropolde azalan kâr oranlarını yükselttiği gibi, ücretlerin de görece yükselmesini sağlıyordu. Özellikle sendika yöneticileri düzeyinde oluşan bir işçi aristokrasisi bu ücret yükselişlerini, "işçi sınıfının yükselişi" gibi yorumlamaya eğilim gösteriyordu. Öte yandan anılan ülkelerde genel oy hakkının alınması ile "siyasî" bir aracın da kazanıldığı varsayılıyor, böylece "iktisadî mücadeleye siyasî bir nitelik" kazandırıldığı iddia edilebiliyordu. Ayrıca sağlık, emeklilik vs. sigortaları kurulmuş, sosyal güvence sağlama alınmış oluyordu.

1870-1900 arası Avrupa'da "Viktorya çağı" olarak adlandırılır. İngiliz egemenliği devam etmekte ama diğer emperyalist metropoller de tıpkı İngilizler gibi geniş dünyanın birçok böl-

gelerinde "barış" içinde sömürgeler edinmekteydiler. Sistem içi krizler hafiflemişti.

Rekabetçi kapitalizmin uzun dönemi Avrupa'da sona ermek üzeredir ve büyük sermayelerin oluşması, kartel-tröst vs. gibi birleşmeler sonucunda, üretimi geniş ölçüde kontrol eden tekeller doğmuştur.

1890'larda bir kısım sosyalistlerin gözünde kapitalizmin manzarası böyleydi.

Revizyonizm bu koşullarda doğdu. En özlü ifadesini Bernstein'da[8] gördüğümüz bu Marksizmi "düzeltme" akımı, Lenin'in deyimiyle işçi aristokrasisinin ideolojisiydi.

Zamanın güçlü Alman, Avusturya ve Fransız partilerinin yöneticilerini de kapsayan "aristokrasi"nin bilinçli ama gizli desteğiyle kısa zamanda yaygınlaşan revizyonist akım, partilerin devrimci kanatlarının tepkisini doğurdu. Anılan gizli desteğin varlığında, partilerin kısa zamanda kangrenleşmesini de doğuran tartışmalar, dönemin sosyalist hareketinde bir bunalımı başlattı.

Bu bunalım şu sorular etrafında odaklaştı:

1) Kapitalizm uyum yeteneğini arttırmış ve böylece krizleri önlemiş midir? Tekelci birleşmeler, yaygın kredi sistemi ve gelişen ulaşım, haberleşme araçları uyum araçları olarak nitelenebilir mi?

2) Sayıca artan orta sınıflar ve refah düzeyi orta sınıflara yaklaşan bir bölüm işçi, aynı uyumun toplumsal düzeyde de kurulabildiğini göstermez mi?

3) Sendikal eylem proletaryanın ekonomik ve politik yükselişini gerçekleştirmez mi?

Bernstein olumlu cevaplar veriyordu bunlara, Rosa Luxemburg olumsuz. O dönemde Kautsky, Bebel, Plekhanov vs. gibi II. Enternasyonal'in ünlü önderleri de Bernstein'a cephe aldı-

8 Bernstein uzun yıllar İngiltere'de kalmıştı. Bu ülkede hayli güçlü olan sendikacılık, parlamentarizmin etkisi ve geleneksel ağırlığı, militarizmin hissedilmezliği yanında; çağının en zengin kapitalizmi içinde benzerlerinden daha da elverişli bir ücret imkânı olan İngiliz işçi sınıflarının görece refahının, onu çok etkilediği bellidir.

lar. Ama Bernstein hâlâ parti üyesiydi, taraftarları da. Buna neden -Rosa Luxemburg'un dışında- hepsi de sonradan oportünist nitelikleri ortaya çıkan bu adamların, gizli birer "Bernsteincı" oluşlarıydı. Ama o dönemde bunlar hem alttan alta Bernstein'ın "Marx'ı revize etme", "Marx'ın yanlışlarını giderme" ve "Marx'taki ütopik düşünceleri ayıklama" biçimindeki tezlerini pratikte uyguluyorlar, ama hiç değilse açıksözlü olan Bernstein'ı sözde eleştiriyorlardı.[9] Bu bakımdan gerçek kutupları Bernstein ve Rosa Luxemburg oluşturuyordu.

Bölümün başında çizdiğimiz manzaranın bir Bernsteincının gördüklerini aksettirdiğini söylemiştik. Onlar "anın gerçeği"ne, bazı ölçüler içinde bakıyorlar ve geçmiş bir dönemle bunu kıyasladıklarında bir "yükselme" buluyorlardı. Örneğin ücretler "yükselmiş" (yani yaşam düzeyi yükselmiş), sendikaların üye sayısı ve yaygınlıkları "yükselmiş", bunun yanında kapitalist işletmeler de "yükselmiş"ti. Bunlar ise tüm toplumun "yükselmesi" demek oluyordu. Sosyalizm de kapitalizmden "yüksek" olduğuna göre, yüksele yüksele oraya da varılırdı. Bu "evrim" mantığını karikatürize etmediğimizi sanırım.[10]

Bernsteincılığın *"kendiliğindenciliği"* ve *"gerçekçi"*liği böyle idi.

"Ortodoks Marksizm" adına şu yukarıdaki görüşlere tepki duyan Rosa Luxemburg, bu "gerçek"leri reddediyordu. "Son amacı" vurgulayan Luxemburg, bu haliyle âdeta "ütopist" idi.

O, büyük kapitalist birleşmelerin (kartel-tröst gibi) "endüstriyel anarşiyi ortadan kaldırmak yerine ona yol açan bir eğilim" gösterdiklerini söylüyordu. Bugünkü durum "kapitalist gelişmenin yalnızca belirli bir süreci, ya da bir geçiş dönemi" idi. "Dünya pazarının son haddine kadar oluşturulmasından"

---

9 Örneğin "Kautsky, Bernstein'ın makalelerini 'son derece cazip' bulduğunu belirtiyordu. SDP Genel Sekreteri Ignaz Auer de Bernstein'a yazdığı mektupta şöyle diyordu: 'Sevgili dostum Ede, önerdiğin şeyleri yapmak için karar alınmaz, böyle şeyler söylenmez, bunlar yapılır o kadar'". (Rosa Luxemburg, *Sosyal Reform ya da Devrim*, s. 10.)

10 Böyle bir şeyi aşağıdaki cümlesiyle Bernstein yapıyor; ("yükselme"nin kısa bir manzarası anlatıldıktan sonra) "Ya temel amaç?" diye soruyor ve hemen cevabını veriyor: "Eh, o gene temel amaç olarak duruyor." (Wright Mills, *Marksistler*, s. 171).

sonra "ilâç, hastalığa, önceden örgütlenmeyle büyük ölçüde toplumsallaştırılmış olan sermaye de özel sermayeye dönüşür... O zaman da örgütlenmelerin *sabun köpüğü gibi dağılmaları ve yeniden bir serbest rekabete* daha büyük bir oranda yer açmaları gerekir"di. Krizler ise zaten vardı ve devam edecekti.

Sendikal eylemin ise "bir güçlenme dönemine doğru yöneldiği" iddiasına karşı, aksine "giderek daha çok büyüyen güçlüklerle karşılaştığını", söyler. "İngiltere daha şimdiden sendikal hareketin ikinci evresine geçmek üzeredir. Bu dönemde sendikal hareket önceleri elde edilmiş hakların salt korunmasına yönelmek zorundadır." der.[11] Bu sözlerde gizli olan kanı, haldeki "yüksek ücret düzeyi"nin geçici olduğudur. Yani ücretler sürekli yüksek (veya şu andaki doyum durumunda) kalamaz.[12]

---

11 Bu ve yukarısındaki paragrafta tırnak içindeki sözler Rosa Luxemburg'un *Sosyal Reform ya da Devrim* kitabının 31-32. sayfalarındaki anılan konuya ilişkin bölümlerinden alınmıştır. (Altını ben çizdim. Ö.L.)

12 "Ücretlerin giderek yükselmesi" veya orta sınıfların artan ekonomik refahları gibi olguları Rosa Luxemburg kesinlikle reddediyor. Çünkü eğer böyle "ücret yükselişleri" varsa işçiler sosyalizmi gereksiz bulmaya başlarlar. Aynı mantık Kautsky'de de var. Nitekim her ikisinden aldığımız şu pasajlar bunu açıklıkla gösteriyor: "Eğer bu doğru olsaydı, zafer günümüzün çok erteleneceği bir yana, amacımıza da ulaşamayacağız demektir. Eğer mülk sahibi olmayanlar değil de kapitalistler artıyorsa, evrim ilerledikçe amacımızdan durmadan uzaklaşıyoruz, sosyalizm değil, kapitalizm kuvvetleniyor demektir." (E. Bernstein'ın "Reformculuk meselesi" adlı makalesinde. Kautsky'ye ait olduğunu söylediği sözler. Wright Mills, *Marksistler,* s. 176.)

Luxemburg'da aynı düşünce şöyle ifade edilmiş:

> "Ancak bu bilinç de (yani sosyalist bilinç - Ö.L.) giderek daha çok belirginleşen ve fazlalaşan kapitalist çelişkilerin, çöküşün zihinlere yansıması olmaktan çıkar, sadece bir ideal olur. Kapitalizm çöküşten uyum araçları ile korunduğuna göre, bu idealin inandırıcı gücü de, ona yakıştırılan kendi kusursuzluğundan gelir." (*a.g.e.,* s. 26.)

Ve yine

> "Parti içindeki yorum, proletaryaya sendikal ve politik kavga (parlamenter anlamda - Ö.L.) yoluyla durumunda bir değişiklik olmayacağını göstermektir. Ayrıca bu yorum, *proletaryanın kalkınmasını sağlayacak tek yolun* (altını ben çizdim - Ö.L.) politik gücü ele geçirmek olduğunu kabûl eder." (*a.g.e.,* s. 57.)

Aynı anlamda bir diğer pasaj daha:

> "Sosyalizme gidecek yol, her geçen gün biraz daha fazlalaşan kapitalist ekonomi içindeki çelişkiler ile işçi sınıfının sosyal değişim yoluyla kurtulmasının imkânsız olduğunun bilincine varılmasıdır." (*a.g.e.,* s. 60.)

Tartışmalar esnasında ne Bernstein "sosyalizmi" ne de karşısındakiler "sosyal reform"ları inkâr ettiklerini söyledi ve yine her iki taraf da belirli ölçüler içinde Marx'a ve Engels'e başvurdu.

Bernstein ünlü "hareket (yani sosyal reform) her şey, son amaç (yani sosyalizm) hiçbir şeydir" tezinde, sosyalizmi asla reddetmediğini, aksine onun sosyal reformlar manzumesi içinde gerçekleşeceğini ileri sürdüğünü ısrarla belirtti. Rosa Luxemburg ise "sosyal reformlar"ı kabûl etmiyor değildi. Sadece "son amacı" savunurken onu (yani son amacı) "sosyal reformlar"ın *dışında* tutuyordu. (Oysa Bernstein *içinde*'dir diyordu.) Aşağıdaki pasaj bunu açıklıyor:

> "Gerçekteki pratik eylemimiz üç safhaya ayrılabilir: Sendikal, sosyal reform, kapitalist devletin demokratikleştirilme mücadeleleri. *Mücadelemizin bu üç biçimi kelimenin gerçek anlamında sosyalist midir? Kesinlikle hayır... Peki o zaman, günlük mücadelemizde bizim bir sosyalist parti olmamızı sağlayan nedir? Bu pratik eylemin üç biçimini de nihaî amaca bağlamamızdan başka bir şey değildir. Sosyalist mücadelemizin öz ve ruhunu biçimlendiren sadece bu nihaî amaçtır."*[13]

Açıkça görüleceği üzere sosyalizmin sosyal reformların içinde mi, yoksa onun dışında mı (Rosa Luxemburg'un deyimiyle "devrim balyozu" ile gerçekleşecekti) olduğu sorusu düğümü oluşturuyordu. Bir kutupsallıktı bu ve her kutupsallık gibi özünde aynı idiler. Bernstein "yumuşak", Luxemburg "sert"ti. Biri "sağ", diğeri "sol"du. Her iki yan da aynı görüşleri ele alıyor, aynı noktalara bakıyor, ama bunlara değişik subjektif değerler veriyorlardı. Birinin kalıcı dediğine öbürü geçici diyordu.

Ama her iki yanın da sosyalizm anlayışlarının temeli "ekonomik"tir. Örneğin, "sol" Luxemburg, sosyalizmi "... özellikle *kapitalist anarşi*de ortaya çıkan ekonomik gerçeklik ve bu gerçekliğin bilincine varılması"na bağlıyordu.[14] Luxemburg'un

13 R. Luxemburg, *Sosyal Reform ya da Devrim*, Maya Yayınları, s. 14. (Italikler benim - Ö.L.)

14 Rosa Luxemburg, *a.g.e.*, s. 74.

"anarşi"nin varlığı ve devamına bağladığı "sosyalizm", Bernstein'da aksine anarşinin giderilmesine bağlıydı.

Bu "ekonomik" sosyalizm üzerinde ileride duracağız. (Bu konunun son derece hayatî bir önemi olduğunu ve günümüzde de ele alınmasını gerektiren koşulların var olduğunu yeri gelince göreceğiz.)

1900'lerin bu kutupsallığı, bu kutupsallığın içindekilerce çözülmedi. Çağın gerçek sorununu çözen Lenin oldu.

Tartışmalar sürerken Lenin "Ortodoks Marksistler" safındaydı. Tartışmaların uluslararası platformuna çıkmadı. O işi tüm Rus sosyalistleri adına Plekhanov yapıyordu. Lenin'in o dönemde Kautsky ve Plekhanov'un genel plandaki söylediklerine katıldığı varsayılmalıdır. Ancak Lenin özel olarak o dönemde kendini adadığı RSDİP'nin oluşturulması mücadelesi içinde, revizyonist eğilimlerle yaptığı tartışmalardaki bakış açısı, bize aralarında henüz farkına varılmayan ayrımı gösterebilmektedir.[15] Çok sonraları, I. Dünya Savaşı başlar ve sürerken yazdıkları, ögelerin değişmesine rağmen niteliği değişmeyen dönemi, hâlâ süren kutupsallığın ötesinde yorumladığını yalın bir biçimde göstermektedir.

İlkin 1900 başlarına dönelim. Lenin'in kendi ulusal sosyalist hareketi içinde sorunu nasıl ele aldığını ve bunun diğerlerinden farkını gösterelim.

Biz bu iş için Lenin'in klâsik eseri *Ne Yapmalı*'yı temel alıyoruz. Bu eser yaygın bir anlayışa göre "Bolşevik tipi" bir partinin işleyiş mekanizmasını verir. Bizde de böyle anlaşıldı. "Örgüt şemaları" üretildi buradan (taklit edildi demek daha doğru olacak). Bu eserin bu denli yanlış "kullanılması"nı, ona çağında eleştiricilerin "Blanquist örgüt modeli öneriyor" demelerine uyarlı bir mantıkla yaklaşmanın hataları -mı demek gerekir- üzerine daha sonra durmak isteriz.

Ne Yapmalı'yı ele alırken onun çağının sorunsalını bir siyasî görev, yani partinin kurulması ekseni etrafında ele aldığını

15 Kautsky ve benzerleri "Merkezci" idiler. Ama bu "Merkez"in ne denli sinizmle, oportünizmle dolu bir âtıl, laf ebeleri topluluğu olduğu o zamanlarda hissediliyordu.

unutmayalım. Bu bakımdan Lenin'in özgün çizgisi, siyasî terimlerin rengini taşıyacaktır.

Eserin başlangıç bölümü, o dönem Rusya'sında "Iskra" grubu dışındaki tüm akımların analizi ve eleştirisine ayrılmıştır. Lenin, kendiliğindencilik ve ekonomizm olarak nitelediği temel sapmanın, her tür akımda mevcut olduğunu gösterir. Sonra bu sapmadan arınmış olarak kurulacak partinin yapısı üzerine eğilir. Aşağıdaki bölüm eserin bu ikinci bölümündendir:

> "Eğer işçiler, *hangi sınıf gadre uğrarsa uğrasın, her türlü* suistimale karşı, keyfî davranışlara, zulmün ve zorbalığın *bütün* davranışlarına karşı tepki göstermeye alışmış değillerse; ve işçiler bunlara karşı, başka herhangi bir açıdan değil de Sosyal Demokrat açıdan tepki göstermeye alışık değillerse, işçi sınıfının bilinci, gerçek bir siyasî bilinç olamaz. Eğer işçiler, öteki sosyal sınıfların *her* birini, entellektüel, manevî ve siyasî hayatlarının bütün tezahürlerinde gözlemleyebilmek için somut ve aktüel siyasî gerçek ve olaylardan yararlanmasını öğrenemezlerse; eğer materyalist tahlil ve kıstasları, bütün sınıfların, kategorilerin ve grupların, *bütün* eylem ve hayat tarzlarına pratik olarak uygulamayı öğrenmezlerse, işçi yığınlarının bilinci, gerçek bir sınıf bilinci olamaz. Kim işçi sınıfının dikkatini, gözlem imkânlarını ve bilincini, yalnız işçi sınıfı üzerine, hatta başlıca işçi sınıfı üzerine çekiyorsa, böylesi, Sosyal Demokrat değildir; çünkü kendini iyi tanıyabilmesi için işçi sınıfının çağdaş toplumun *bütün* sınıfları arasında karşılıklı ilişkiler hakkında tam bir bilgisi, sadece teorik bilgisi değil... hatta daha doğru olarak ifade edelim: teorik olmaktan çok, siyasî hayatın tecrübesine dayanan bilgisi olması gerekir..."[16]

Çağdaşları "bir rubleye bir kapik eklenirse" sosyalizm ne olur diye telaşlanırken, daha henüz doğru dürüst bir partisi bile olmayan Çarlık Rusya'sının çoğu okur yazar olmayan işçilerini örgütlemek işindeki bir Lenin, işçilerden "dünyanın işi"ni istiyor. Bu işçiler üstelik günlerinin 10-12 saatini öldüre-

16 V. I. Lenin, *Ne Yapmalı*, Sol Yayınları, 1968, s. 88-89.

siye bir fabrika yaşamı içinde geçiriyorlardı ve Lenin *işçi yığınlarından* "her" şeyi, "bütün"üyle istiyordu. Bununla da kalmıyor, "tahlil", "kıstas" ve "uygulamayı öğrenmeleri"ni istiyordu.

Bunları okumuşsa Kautsky, hoşgörüyle gülümsemiş ve bu "ateşli", genç Rus Sosyal Demokratı "gerçek"lerden ne kadar da uzak bulmuş, ama bırakalım avunsun demiş olmalıdır. Bernstein açıkça kahkaha atmış olmalıydı ve "reform"cu kooperatiflerde satışa arzedilen yeni mallara alıcı olmak isteyen işçilerin "gerçek"lerinden bu kadar uzak olmaya şaşıp kalmıştı. Rosa Luxemburg, bırakın bunları diye serzenişte bulunur ve işçiler kapitalizm çökerken ekonomik kurtuluşlarının sosyalizmde mümkün olduğu "gerçeğini" kaçınılmaz olarak görecekler zaten, derdi.

Yukarıdaki alıntının son cümlesinin ilk bölümü özellikle bu tepkilerin tümüne cevaptır. Bu cevapta, anılan -kişilerde simgeleştirdiğimiz- eğilimlerin tamamen dışında bir sosyalist mücadele ve daha ilerisinde bir sosyalist devrim anlayışı kımıldamaktadır.

Kautsky vs.nin "gerçek"lere bu denli "bağlı" oluşlarının yanında Lenin "hayal kuruyor" olmalı diyeceği geliyor insanın. Lenin inadına onaylar bunu: "RÜYA görmeliyiz!"[17]

Ve bu sözün üzerine "rüya"sını anlatır.

Dünya bu "rüya"nın gerçek, öteki "gerçek"lerin ise rüya olduğunu bilir. Bunlar olurken Lenin'in ne denli gerçekçi bir mantığı olduğunu, nasıl gerçekleri gördüğünü de anlar gibidir.

Lenin'in çağındaki gerçeği açıklamaya çalışacağız. Bu gerçek, bunalımın da çözümüdür.

Bunalımın çözümü için Lenin'in sorduğu soru: Sosyalist toplumu nasıl bir işçi sınıfı kurar?

Burjuvazi, tarih sahnesinde elinde kılıçla değil, parayla, sermayeyle, kısacası ekonomik güçle göründü. O andan başlayarak içinde yaşadığı toplumu bu "güç"ün isterlerine, ölçülerine göre

17 V. I. Lenin, *a.g.e.*, s. 211.

yönlendirmeye çalıştı. Bu sınıfın ataları diyebileceğimiz antik çağların tüccarları, tefeci-bezirganları ve benzerleri, ellerindeki servetleri bazen yol kesen eşkıyalara, bazen kırın veya kentin "asil yöneticilerine", bazen de doğal felaketlere kaptıragelmişlerdi. Yani, servetleri sırf dolaşımdan edinilen kârdan oluşuyor iken, güvenceleri var sayılmazdı. Tarıma dayalı toplum biçimlerinde üretimden en büyük payı alan egemen sınıflar, üretimin bir fonksiyonu olan ticaretten de en büyük payı alıyorlardı. Çünkü "zor"a dayanır bu üretim biçimleri. Bir başka "ilâhi" tipteki zor olan doğal felaketler de -işine yarasın yaramasın- zengin tüccarları kendilerince yoksullaştırabiliyorlardı.

Feodal toplum, "iktisat dışı" zora veya onun haldeki ideolojik ifadesi olan dinsel yasalara göre kurulan, işleyen bir toplumdur. Tüm değer ve kurumların belirleyici özü bu zor yasasıdır.

Üretimin doğal koşullarının denetim altına alındığı, böylece özellikle kentlerde yeni tip bir üretimin başladığı çağlarda elindeki parayı sermayeye çeviren bir kısım ticaret burjuvazisi kısa zamanda o toplumun aslî ögesi oldu. Kendisinin bizzat üretmediği her şeyi -bilim, teknik ve işgücü dahil- satın alıp kullandığı bu çağlar ilerlerken, sarsılmış feodalizmin kısıtlayıcı bağlarını aşması gerektiğini de bilip gördü. 15. yüzyılda uçveren ve 19. yüzyılda reddedilmez biçimde Batı Avrupa'ya egemen olan kapitalizm, siyasî iktidarı da eline geçirdi kısa zamanda.

Kapitalizmin kendi düzeninde zor artık bir araçtır. Bu bakımdan devletin başında bazen kralların, asil beylerin de oluşu gibi bazı ayrıntılara çoğu kez ses bile etmez. Ama eğer bu "araç krallık"lar, kendilerini eski krallar gibi görmeye başlarlarsa, o zaman "toplulukları" harekete geçirir, taçları yuvarlardı. İşte bundan ötürüdür ki, bütün tafralarıyla, mareşallik asaları ve muhafız kıtalarıyla diktatörler, krallar veya sayın başkanlar, bu şatafatlı yerlerinde sermayeye tâbi oldukları süreler içinde otururlar.

Kapitalizmin temel yasası kârdır, ekonomik güçtür ve tüm kapitalist toplum, simgesi para olan bu yasanın belirleyiciliğinde biçimlenir. Bütün kurumsal yapının özü, ahlakî, dinî vs. tüm de-

gerlerin ekseni paradır. Marx, *Manifesto*'da o ünlü cümlelerle bunu anlatır:

> "İktidarı aldığı her yerde burjuvazi, feodal, pederşahî, duygusal ilişki olarak her ne varsa hepsine son verdi. İnsanı 'doğal efendileri'ne esir eden karmaşık feodal bağları hiç acımadan kopardı ve insanla insan arasında soğuk menfaat ve 'peşin ödeme'den başka bir bağ bırakmadı. Burjuvazi, dinî inancın ateşli ve kutsal heyecanını, şövalyelik ruhunu, duygusallığı, bencil hesabın buzlu sularında boğdu. Burjuvazi, kişisel değeri bir mübadele değeri haline getirdi ve binbir güçlükle elde edilmiş sayısız özgürlüklerin yerine, o biricik ve insafsız özgür ticareti koydu. Bir kelimeyle, dinî ve politik aldatmaların maskelediği sömürü yerine, zorba, utanmaz, doğrudan doğruya ve çıplak sömürüyü koydu."[18]

Burjuva toplum, tüm toplumsal alanlarda kendi ölçülerini geliştirdiğinde, feodal topluma yalnızca iktisadî ve askerî planda değil, kısaca "kültür" diyebileceğimiz alanlarda da savaş açtı. "Aydınlanma" çağı, hatta "Rönesans" bu savaşı anlatır bize.

Burjuvazi ile aristokrasi son çarpışmalarını yaparken, kılıç ve tüfek sesleri arasında, rahiplerin vaazları ile yeni aydınların binbir çeşit nutuklarından çıkan uğultu daha fazlaydı. Son hesaplaşmalar tüm güçlerini alana sürdükleri anda oldu. Bunun, bu tip, kesin mücadelenin adıdır siyasî mücadele.

Belirtmeye çalıştığımız şu ki, her toplum biçimi kendi temel değerlerinin belirleyici, tayin edici olduğu yeni bir kurumsal bütünlük demektir. *Tarıma dayalı toplum biçimleri için bu genel olarak zordur. Kapitalizm için ekonomik çıkardır, kârdır, paradır.*

Bu ayrım son derece önemlidir. Hiçbir yeni toplum biçimi bir öncesine tepki, onun zıddı değildir. Yukarıda, köylü ve köle isyanlarını anlatırken belirtmeye çalıştığımız da buydu. Bu isyanlar başarısız, sonuçsuz kalmaya mahkûmdular, çünkü yeni bir toplum oluşturacak objektif nedenlerden yoksundular. Ancak adalet dileyebilirlerdi, ancak mutlak eşitlik, o esrarlı

18 K. Marx-F. Engels, *Komünist Manifesto*, Bilim ve Sosyalizm Yayınları, s. 45-46.

"Altın çağ" özlemini duyabilirlerdi ve onlar da dilediler, duydular... ve zorunlu olarak yenildiler. Dilekler, acılar ve soyut istemler yerine gelsin diye yeni bir toplum kurulmaz. Ancak Tanrılar kurar böylelerini, ama gökte Tanrı yoktu, yerdeydi hepsi ve papaz kılıkları içinde dolaşıyorlardı. Köylülerin yıkmak istediğini onlar takdis ediyorlardı zaten. Tanrılar da köylülerden yana değildi, anlaşılmıştı bu.

Şimdi 20. yüzyıl başlarında artık kapitalizmin yerine yeni bir toplum kuracak ögeler, tüm kapitalizmin belirlediği alan içinde oluşmuştur, oluşmaya devam etmektedir. Emperyalizm, emperyalistler arası çekişmenin kaçınılmazlığı ile kendi zaafını göstermekte, sistem sarsılmaktadır.

Bir toplum biçiminin zaafa uğraması, yeni toplum biçiminin kurulmasının dış şartıdır. Ortaçağda bir dizi feodal rejim çürümüşlüğü ayyuka çıkarken *kendi içinden* yıkılmadı. (Belirtelim ki, yıkılmayı yeni bir toplum biçimiyle bağıntılı olarak kullanıyoruz. Yoksa yıkılıyorlar ve yerlerine benzer bir yıkılacak idare geliyordu, içten veya dıştan, bu tamamen ayrı. Bizde Dr. Kıvılcımlı'nın "tarihsel devrim" diye nitelediği şeylerdi bunlar.) Çünkü *yeni* bir toplum kuracak ögeler yoktu.

20. yüzyıl başında doğan bunalıma dönüyoruz. Burada tartışan her iki kutup da kapitalizmin yıkılması veya giderek erimesi sonucunda *zorunlu* olarak ortaya çıkacak olan toplumsal yapı ihtiyacının, "sosyalizm"le giderilebileceğinde birleşiyorlardı. *Zorunlu* olarak... Zaten yıkılacak olan şeyi siz biran önce yıkmışsınız fark etmez. Nitekim Rosa Luxemburg'un adı geçen kitabının özellikle 99-104. sayfaları arasında geliştirilen mantık budur. Yani kısaca şunu söylüyorlardı: Kapitalizm ya eriyecek ya da çökecek. Bu şu demektir; kapitalistler artık hiçbir şeyi ifade etmeyen ekonomik üstünlüklerini -eğer kalmışsa- ya güçlük çıkarmadan terk edecekler ya da güçleri yettiğince korumaya çalışmalarına rağmen artık tükenmiş olduklarından "balyoz"la yere serilecekler. O zaman kapitalist toplumdaki ikinci temel sınıf, proletarya, ilkinde (Bernstein anlayışında) kendiliğinden, ikincide (Luxemburg anlayışında), zorla -zaten bir başka sınıf olmadığından- iktidarı ele geçirmiş

olacak. Bu iki zıt gibi görünen anlayışın evrim-devrim sözlerinin hiçbir farkı yok, aslında ikisi de evrim. Yine her ikisinde aynı oluşum modeli var. Bernstein demokrasi, reformlar, devletin demokratikleşmesi vs. ile tüm toplumsal gücün devlet etrafında yoğunlaşmasına bel bağlarken, Luxemburg, kapitalistler temel güçlerini yani ekonomik imkânlarını, kriz içinde yitirdiklerinde tüm toplumsal gücün proletaryanın örgütlü gücü etrafında yoğunlaştığını varsayıyor.[19]

Her iki model de kapitalizm temel veri alınarak ve onun ölçülerine uyarlı olarak oluşturuluyor. Yapısal fark yok aralarında. Onun içindir ki, işçi sınıfının yalnız fizik-ekonomik toplulaşmasının önemi var. Bu sınıf, yalnızca toplu dursun, toplu, örgütlü olmanın gereğini kavrasın yeter. Gerisi nasıl olsa gelecek. Ya krizin eli kulağındadır veya devlet bu toplu kalabalık için elden geleni yapmaya devam ediyordur.

Bu modeller ancak "anti-kapitalist"tir, "sosyalist" değil. Sosyalizm "son amaç" olarak ister uzak ufukta gözümüzü diktiğimiz hedef olsun, ister devlet yöneticilerinin reform kurumlarının şurasına burasına soktuğu taksit kuponları gibi bir şey olsun, hep olayın dışındadır.

Sosyalizm, "anti-kapitalizm" değildir. Nasıl kapitalizm antifeodalizm değilse.

İşte Lenin'den aktardığımız cümlelerle de kendini duyuran ve *Leninist* Bolşevik Partisi'nin tarihî eylemine anlam veren *gerçek* budur.

Budur, çünkü *sosyalizm*, kapitalist ekonominin yıkıma uğradığı yerde kurulacak yeni bir *ekonomik düzen değil*, bunun üzerinde ve ötesinde, *kapitalist toplum biçiminin yıkılmaya başladığı yerde kurulacak yeni bir toplum biçimidir.*

---

19 Buraya kadar yaptığım alıntı ve yorumlarda özellikle Rosa Luxemburg'u yanlış tanıtmış olmaktan çekiniyorum. Temel çizgisinin -inançlılığı ve içtenliğini saklı tutarak- hatalı oluşunu taraftarları da kabûl ederler. Ama herkesin de bildiği gibi Luxemburg özgün zekâsı ve yeteneği ile Marksizmin birçok sorununda önemli doğrulara varmış saygıdeğer bir isimdir. Ben çağının andığımız tartışması içinde özellikle "orta sermaye oluşumları" ve "feodalizm-kapitalizm dönemlerine ilişkin yasal-ekonomik düzen" konusunda söylediklerinin son derece açıklayıcı olduğunu belirtmek isterim.

Kapitalist üretim biçiminden bahsetmek mümkündür, ama sosyalist üretim biçimi yoktur, sosyalist toplum biçimi vardır.

Çünkü bu toplum biçimiyle birlikte tapular ortadan kalkmaya başlamaz yalnızca. Binyıllar sürmüş olan organik hayatın ihtiyaçlarına yönelik ve çoğu kez tüm toplum faaliyetini kendine yönelmeye mecbur eden üretim faaliyeti; bu belirleyici temel yerini yitirir. Bambaşka bir nitelik kazanmaya başlar. Çünkü artık tarihsel gelişme sonunda organik hayatın devamı için gerekli ürünü fazlasıyla üretecek hale gelmiştir insanlar. Artık üretim faaliyeti onların toplam faaliyetlerinin bir küçük bölümü haline gelmiştir; ve giderek bu daha da azalacaktır. Ama insanlar bu kez yeni faaliyetler, yeni etkinlik alanlarına yöneleceklerdir. Organik hayatın devamı kaygısı, mülk edinmenin bu tarihsel güdücüsü, anlamını yitirecektir. Yeni, bizim şimdiden çerçevesini çizemeyeceğimiz etkinlik alanlarında faaliyetini sürdürecek insanların toplumuna geçilecektir.

Alışılan anlamda ekonominin olmadığı bir toplum biçimine geçiştir kapitalizm sonrası. Artık üretim araçlarına şu veya bu biçimde bağlı insanların yeraldığı, araçları "amaç" haline getirmiş bu toplum biçimleri aşılmış olacaktır. Araçlar, ancak araç olacaktır.

Lenin böyle bir toplumu kuracak işçi sınıfını anlatır bize. Siyasal bilinci, ekonomik bilincinin âdeta bir uzantısı *olmayan* bir sınıf kuracaktır bu toplumu. Onun içindir ki, bunca şey öngörür onlar için. Yapamazlar diyenlere aldırmaz. Çünkü işçi sınıfı bunu yapacaktır, yapmak zorundadır.

Çünkü kapitalizmin işleyiş kuralları içinde, *o dönemde* bir tek işçi sınıfı, varlığıyla geliştirdiği, yaşadığı ve bilincinin belirlendiği yeni bir ilişki biçimini, toplumsallaşmış insanın ilişkilerini temsil etmektedir. Marx'ın işçi sınıfının tarihsel misyonuna temel aldığı olgu budur.

Tıpkı feodalizm ve kapitalizm gibi sosyalist toplumun da yeni bir "ilke"si olacaktır. Bu tüm toplumsal faaliyetin toplumsallaşmış ilişkiler içinde gelişmesi, yürütülmesi ilkesidir.

Bu, kelimenin en geniş ve tutarlı anlamıyla siyasal bir toplumdur. Tüm etkinliklerin kaynaşmış bir hali, yani ekonomik,

kültürel, bilimsel vs. tüm etkinlik alanlarının ortak, toplumsal bir amaçla belirlendiği, bu haliyle bir bütün teşkil ettikleri organize bir faaliyetin egemen olduğu toplumdur.

Lenin'in ünlü "emperyalist sistemin en zayıf halkası" sözü, bu son söylenenlerle birlikte daha özel bir anlam kazanır.

Çağdaşlarının gözünde, yaklaşan savaş, emperyalist ülkelerin fizik kapışması idi. Bilinen savaşların belki daha geniş çaplısı olacaktı, daha kanlısı olacaktı, ama yine de savaştı işte, askerî bir olaydı yani.

Onun içindir ki, içtenlikle savaşa karşı olanların birçoğu savaş çıkınca derin bir eseften başka bir şey göstermediler, sonucu beklediler.

Lenin de savaşın çıkmasına karşıydı. II. Enternasyonal'in güçlü partilerinde önceden alınmış kararlara rağmen savaş yanlısı tavırların egemen olmasına, sanırız en çok öfke ve kırıklık duyan kişiydi. Yazılarından anlaşılıyor bu derin üzüntü.

Bu insanî kederi olumlu bir *potaya akıtan* Lenin'in Marksist yanıdır. 1915'teki yazılarında, süren savaşın, herhangi bir savaş gibi sona ermeyeceğini, *sona eremeyeceğini* anladığı apaçık görülür.

Lenin; savaşın, silah altına alınmış milyonlarca emekçinin ideolojik, toplumsal biçimlenişleri üzerinde derin etkiler yaratan yanını görmüştü. "Savaş onları eğitiyor"du. Örneğin görülmemiş kan selleri, akla getirilmedik durumlar doğuran savaş, bu milyonların geleneksel siyasal tavrını tuzla buz edecek bir seyir içinde yıllarını geçiriyordu. Çünkü savaş artık sırf askerler arasında geçen bir olay olmaktan çıkmış, savaşan iki ülkeyi ekonomik, politik, toplumsal, ideolojik vs. tüm alanlarda karşı karşıya getirmişti. Bu bakımdan yenilen ülke (yani zayıf halka), -özellikle o ülke insanlarının savaşan bölümü için- tüm toplumsal sistemi iflas etmiş bir ülke olacaktı. İşte Lenin'in "yenilgicilik" tezi buna dayanıyordu. Savaş askerî bir olay değildi artık, ekonomik nedenlerden çıkmış olsa da, salt siyasaldı ve sonuçları ekonomik değil onun ötesinde siyasal olacaktı. Oldu da.

Kendi içinde olgunlaşan sınıf mücadelesiyle büyük ölçüde siyasal nitelik kazanan kapitalist toplum, bu içsel oluyu tüm

sonuçlarıyla ortaya çıkaran bir yenilginin (genelde savaşın) dış etkisiyle, bir toplumsal bunalıma girer. İşte o anda yeni bir toplumu -sosyalist toplumu- kuracak siyasal bilince ve yeteneğe sahip bir işçi sınıfı partisi ve politize olmuş bir işçi sınıfı -oransal gücünü bile ikinci plana atabilen- bu koşullarda, devrimi gerçekleştirmek imkânını bulur.

*Ekim Devrimi bu perspektif içinde değerlen*dirilmelidir.

Konumuz açısından en belirgin iki özelliğiyle sunduğumuz Leninist bakış, sosyalist hareketin bu ikinci bunalımını hem teorik hem de pratik planda çözmüştür.

Sovyetler Birliği'nde sosyalist iktidar kurulmuş ve Leninist teorinin emperyalizm olgusunu temelinden kavrayan yorumu gerçekliğini ispat etmiştir. Sosyalist toplumun inşâsı üzerine özgün Leninist yaklaşım ise, Sovyetler Birliği'nin anılan tarihî dönemdeki üretici güçler seviyesinin ve bunun kadar etkili dış tehditlerin zorlayıcı baskısı altında, ancak sınırlı bir uygulama imkânı bulmuştur. Sonraları "tek ülkede sosyalizm" adı altında teorileştirilmeye çalışılan, ama ancak o tarihî koşullarda doğru olup, bir genel kuralmış gibi yorumlanması yanlış olan bu uygulamayı, bugün Leninist ilkeden ayrılma olarak niteliyoruz. Bir kere daha belirtelim ki, çağında Stalin-Troçki çatışması olarak bilinen tartışmalarda haklı olan Stalin'di. Ama bizce Stalin'in hatası, bu tarihî zorunluluğu hem dar denilebilecek bir bakışla yorumlaması, hem de bu zorunluluğu teorileştirirken kullandığı ölçülerle şematik bir Leninizm anlayışı yaratmış olmasıydı.

Sosyalist toplumun Leninist ilkeler ışığında *kurulması* sorunu, daha sonraki bir dönemde, yani sosyalist toplumların bir sistem oluşturdukları ve emperyalist ablukanın yarıldığı günlerde temel sorun olarak kendini duyuracaktır.

İşte bu dönem, 1945'lerden sonra başladı ve günümüzde de devam etmektedir. Şimdi, özellikle 1960'tan itibaren sosyalist hareketi saran bunalım bu sorunun etrafında düğümlenmektedir.

III. Dönem: Sosyalist dünyaya doğru

Bu dönemi, iki ara dönem içinde incelemek yararlı olacaktır.

1945-1961

II. Dünya Savaşı sona erdiğinde artık bir sosyalist blok vardır dünyada. Bu blok, 1949'da muzaffer Çin Devrimi ile daha da büyümüş, ablukaların, onyıllar süren çetin savaşların içinden gelişi ile artık yıkılmaz bir görünüme kavuşmuştur.

Bu olgu karşısında emperyalist sistem, bir dizi düzenlemelere başvurdu. Bu düzenlemelerden bazıları sistemin ekonomik, ihtiyaçlarıyla da doğrudan ilişkili ise de bütünüyle sistemin kendini korumasına yönelikti. En güçlü metropol olan ABD'nin önderliğinde ekonomik-siyasal ve askerî düzeyde bir savaşa hazırlanma hali, kendini "Soğuk Savaş" politikası olarak gösterdi. "Soğuk Savaş" sistemlerin fizik güçleri arasında, bir dengenin olduğu 1946-61 yılları arasında egemendi.

Bu dönemde SSCB ve ABD etrafında odaklaşan her iki kampın güçleri, global bir strateji uygulamak zorunda idiler. Bu global stratejilerin hayatî noktası Avrupa'dır. Yani burada dengenin bozulması kesin sonuçlu bir savaşı başlatırdı. Geçmişle kıyas kabûl etmez silahların kullanılacağı böyle bir savaşın tüm doğal yaşamın yok edilmesine kadar varabilecek sonuçları, çatışmayı giderek taktik plana indirgedi. Avrupa'daki sosyalist-komünist partiler, bu global stratejinin gereği olarak beklemeye, sınırlı muhalefete geçtiler. (Bu tavrın yalnızca anılan nedene bağlı olmadığını ileride göreceğiz. Ancak 1960'a kadar egemen gerekçe bu idi.) Yine bu genel politikaya uygun olarak dünyanın kalan bölgelerindeki komünist partilerin de tavrı aynı şekilde düzenlendi.

Global strateji olarak tanımladığımız politika, şu temel anlayışa göre kurulmuştu: Emperyalist sistem çökmektedir ve kendi iç çelişkileri onu yakın zamanda ekonomik krizle karşı karşıya getirecektir. O zaman bir kamplar savaşına gerek kalmadan metropoldeki devrimler sonucu sistemin tümünde veya bir bölümünde sosyalizm zafere ulaşacaktır. Bu bakımdan, bu ülkeler-

deki partiler bunalım anlarına hazır olmalıdır ve bu an gelmeden harekete geçmemelidirler. Aynı anlayış, emperyalistler arası çelişkinin çok geçmeden ortaya çıkacağını da hesaba katıyordu.

Bu yaklaşım, bağımlı ve sömürge ülkelerdeki toplumsal hareketlere metropollerdeki devrimi çabuklaştıracak ikincil bir önem vermekte, buralarda "anti-emperyalist" nitelikli hareketleri "yeterli" saymaktadır. Yani her şey metropollerde belirlenecektir.[20]

Böylece, tıpkı Avrupa'daki komünist partiler gibi "bekleme" devresine giren bu partiler, yer aldıkları ülkelerin içinde oluşan "anti-emperyalist" hareketlere etkili bir katkıda bulunmadıkları için, önderlik bir yana, âdeta izole edildiler (Cezayir, Küba, Tunus vs.). Yalnızca Vietnam gibi komünistlerin önderliğinde yıllar önce başlamış ve büyük etkinlik kazanmış bir harekette önderlik devam etti. Bu hareket 1954'te ilk kesin zaferini kazanmasına rağmen -tıpkı 1951'de Kore'de olduğu gibi- genel dünya dengesinin empoze ettiği koşullar içinde bir bekleme dönemine mecbur bırakıldı. Çin Devrimi bir ölçüde II. Dünya Savaşı'nın bir devamı gibi gözükür ve Çang Kay Şek yönetiminin uzlaşmaz savaşçı tavrıyla başlattığı bir iç savaştan -emperyalistlerin gayretine rağmen- zaferle çıkar.

Sonuç olarak 1945-61 dönemi, "emperyalizmin bir ekonomik kriz sonucu çökeceği veya metropoller arası çelişkilerin şiddetlenmesiyle yeni bir 'zayıf halka'nın oluşacağı" varsayımına dayalı bir "metropollere dönük" stratejinin, SSCB önderliğinde yürütüldüğü bir evredir.

1961'den günümüze

1961'deki "Küba bunalımı"ndan sonra "Soğuk Savaş" dönemi sona erer. Kuşkusuz yalnızca "savaş korkusu" değildir bu sonucu doğuran. 1945-61 arasında mevcut gerginliğin altında oluşan bir dizi gelişme, her iki kamp için yeni politik imkânların denenmesini zorunlu kılmaktadır. Bu yeni gelişmelerin ilk

20 Rosa Luxemburg'un millî savaşların mümkün olmadığı yolunda tezi bu anlayışa dayanmıyordu ve özellikle sömürge ülkeler için söylenmişti. Lenin bu görüşü eleştirmiştir.

ve en önemlisi kampların görünüşteki homojenliğinin bozulmasıdır. Hemen aynı tarihlerde başlayan ve uç veren kamp içi çatışmalar sonucu, Çin ve Fransa blok dışı politikaları seçtiler.

İkinci olgu, gerek ABD ve gerekse SSCB içinde yeni ekonomik politikaların seçilmesine gidilmesidir. ABD'nin pazar tıkanıklığıyla yüzyüze gelmesi, özellikle bağımlı ülkelerde "Kennedy reformları" denilen bir dizi ekonomik-politik tertiplere başvurulmasını gerektirir.

Bu arada 15 yıl geçmesine rağmen, emperyalist sistemde ekonomik krizin olmaması, aksine, görünür bir gelişmenin, refah yükselişinin kaydedilmesi, bu krize dayalı stratejileri geçersiz bırakmış gibidir. Buna karşılık geçen süre içinde bağımlı ülkelerde siyasal hareketlilik artmış, 1959'da Küba'da ilginç bir deneyim yaşanmış ve bu ülkede sosyalist iktidar kurulmuştur. Küba'daki yönetim, uygulanan ablukaya ve 1961'deki imha teşebbüsüne rağmen zaferini pekiştirmiş, Latin Amerika'daki mücadelelere yeni bir hız ve renk katmıştı.

1960'lara kadar yürürlükte kalan *"tek" stratej*inin bir gereği olarak bütün ülkelerdeki komünist partiler -anılan kriz varsayımına uygun olarak- salt işçi sınıfına dayalı veya sınırlı ittifaklar üzerine bir "devrim stratejisi"ne sahiptiler.

Bu arada gerek sosyalist-emperyalist kamplar arasındaki "sınırsız güçler dengesi"nin ve gerekse sömürge ükelerde başlayan ulusal kurtuluş savaşlarının sonucu, siyasal çatışma alanı "kuşak ülkeler" üzerine kaymıştır. İki kampın merkezlerinde nisbî durgunluk devam ederken, kuşak -yani sömürge- ülkelerde toplumsal hareketlilik öne çıkmıştır. Bu görece hareketli alan içinde birçok ülkede sosyalistlerin önderliğinde kazanılan zaferler yanında bazı ülkelerdeki anti-emperyalist oluşumlar, emperyalist kampı alan ve pazar açısından daraltan olgular olarak da özel bir önem kazandı. Bunlar içinde özellikle Küba deneyimi, ilginç biçimlenişi yanında, ilk kez Batı denilen coğrafî alanda yer alması ile ayrı bir "hareket" modeli olarak yorumlandı.

Önce Küba deneyiminin başarısından esinlenen Latin Amerika'da, daha sonra -Çin ve o sıralarda giderek ilgileri üzerine çeken Vietnam'dan esinlenerek- diğer ülkelerde bu "tek" mo-

dele itirazlar yükseldi. Bu esnada hemen hemen hepsi Sovyetler paralelinde olan bağımlı ülkeler komünist partileri, büyük ölçüde Sovyetler Birliği'nce önerilen "geniş cephe" ve "reformlar için mücadele" taktiklerine geçtiler.

Metropol ülkelerde toplumsal muhalefetin görece durgunluğu devam etmekteyken, bağımlı ve sömürge ülkelerde, yukarıda anılan modellerin tartışılması ve uygulanması teşebbüsleriyle dolu bir dönem başladı.

Başlangıçta her şey, olayın bir "devrim stratejisi" seçimiyle ilgili olduğunu zannettirmekte idi. Sorunu bu şekilde ele alan her ülkenin devrimcileri, yukarıdaki örneklerin gerçekleştiği koşulları kendi ülkesinde de aradı; buldu da (!). Öyle ki, tartışmaların giderek artan gürültüleri arasında, bir ülkenin tarihî, haldeki sınıf ilişkileri, hepsi de Marksizmi kimseye bırakmayan gruplarca tamamen farklı biçimde saptanıyordu.

1960 sonrası sosyalist hareketinde bunalım, önce bu varsayılan "strateji ayrılıkları" görünümüyle kendini açığa vurduğu için, özellikle eylem planında yaşandı.[21] Latin Amerika'nın kır ve şehir gerillaları, Hindistan Naksalitleri, Filistin ve Japon gerillaları da -böylesi bunalım dönemlerinde eksik olmayan- özellikle Avrupa'daki anarşist gruplar (Baader-Meinhoff gibi) "eylem bunalımı"nın çok hareketli ama hazin sonlarla dolu tablosunu çizdiler. (Türkiye belki bu çok hareketli tablonun en çeşitlilik gösteren bölgesiydi.) Yukarıda sözünü ettiğimiz "eylem bunalımı" içinde yer alan grupların çoğu "üçüncü yol" olarak nitelenen Küba deneyiminden esinlenmişlerdir. (Öyle ki, 1960'larda dünya devrimcilerinin gözünde en hayranlık verici kişi Ernesto Che Guevara idi.)[22] Bunun nedeni, pek de açıkça söylenmemiş olsa da Sovyet ve Çin toplumlarının haldeki görünümlerinden

21 Belirtmek gerekir ki, bunalımın bu ilk biçiminin kendini duyurduğu yerlerin birçoğunda sözü edilir bir "parti" yoktur. Bazılarında ise mevcut komünist ve sosyalist partiler gerçek bir "hareketsiz"lik içindedir.

22 Fidel Castro değil de Che Guevara... Oysa önder Castro'dur. İlginç bir seçim, ama nedensiz değil. Guevara tam bir enternasyonalist, iktidar mevkilerinden kendi isteğiyle ayrılıp, bir başka ülkede çetin bir savaşa, zahmetli bir militan hayatına kolayca geçebilen, bir kişi. Bu nitelikleriyle arayış içindeki herkeste ideal insanlar toplumundan gelmiş birisi gibi heyecan uyandırıyordu.

ötürü duyulan hayal kırıklıklarıdır. 1973 sonlarına doğru, "eylem bunalımı" varamayacağı hedefin peşinde koşmaktan yorulmuş durulurken, 1960'tan bu yana büyük ölçüde ideolojik suçlamalar planında tırmanan Çin-Sovyet kutuplaşması, sosyalist harekete egemen oldu. Artık bu kutuplaşma dahi kendini eylem düzeyinde göstermektedir. O tarihlere kadar hiç değilse dış politika sorunlarında (silahsızlanma, yumuşama vs. gibi genel dünya dengesi ile ilişkin olanlar hariç) ortak bir tavır takip ettikleri görülebilen Sovyet ve Çin tarafı, artık en küçük uluslararası sorunda bile karşıt tavırlar alır oldular.[23]

Oysa, ayrılık, önce "kardeş partiler arasında ayrılık" olarak nitelenmişti. Giderek ayrımlar derinleşti, "modern revizyonizm-sol sapma", "sosyal-emperyalist/sosyal-şoven" ve nihayet "faşist diktatörlük-sosyalizm düşmanlığı" tezleri ile en uç noktasına ulaştı.

Gerek "strateji" sorunundan yola çıkan sosyalist blok dışındaki eylemler, gerek blok içindeki ideolojik ve politik eylemler, bunalımı çözmek şöyle dursun, daha da derinleştirmekten öteye gidememişlerdir.

Şu anda, üçüncü akımların karışık duygularla sessizce boyun eğdikleri sürüklenme, onları kutuplardan birine doğru çekiyor. Şimdi bu kutuplardan her biri ötekini, pek de dolaylı sayılmayacak biçimde *sosyalist toplum olmamakla* suçluyor, hatta buna kesin gözüyle baktığı için, politikasının tümünü buna göre yeniden düzenliyor.

"Eylem" yetmemektedir, çünkü "teori"sizdir.

1945 sonrasındaki sosyalist hareketlerin ortak noktaları

Görülüyor ki, 1961'e kadar emperyalist sistemin metropollerinde oluşacak bir ekonomik kriz beklenmiştir. Ancak görünür sonuçlar, bir krizden çok bir toparlanmayı andırdığı ve bu süre içinde metropoldeki işçi sınıfının refah düzeyi yükseldiği için -krize dayalı- sosyalist devrim stratejisi terk edilmeye baş-

23 Bangladeş, Kamboçya, Portekiz örnekleri ilk akla gelenler. En son ve belki de en çarpıcı örnek Angola'dır.

lanmıştır. Bu ana kadar ki egemen görüşün daha önce üzerinde durduğumuz Rosa Luxemburg'un görüşlerine benzerliği açıktır. Bu görüşü eleştirdiğimiz zaman, onun "ekonomik" yorumuna dikkati çekmiş Leninist anlayıştan temel farkını vurgulamıştık.

1961'den sonra metropollerden "umut kesilmiştir". Nitekim o yıllarda birdenbire çok yaygınlık kazanan Çin kökenli "kırların kentleri kuşatması" tezi veya aynı anlayışın kavramları olan "dünyanın kırları" ve "kentleri" sözlerinin altında yatan düşünce böyledir. Kuşatılacak kentler içinde, bu kuşatmanın doğuracağı ekonomik sıkıntılardan ötürü belki yeniden "devrimcileşecek" olan metropol ülkelerin işçileri de vardır. Ama şu anda onların "devrimci" olmaları için bir neden yoktur, çünkü "sömürüldüklerini kaale almayacak derecede refah içindedirler" ve bu refahlarını "geri ülkelerin sömürüsünden pay almaya borçludurlar".

1961 öncesi yaklaşım nasıl Rosa Luxemburg'u andırıyorsa, bu yaklaşımda karışık bir Bernsteincılığı andırmaktadır.

Bu karışıklık Bernsteinci mantığın, biri düz, diğeri de biçimine tepki duyan iki yoruma yol açmasından ileri geliyor. Düz mantık, geçmiştekine benzer şekilde reformculuğa döndü (Sovyetler'in iç politikasına da yansıyan ve resmî komünist partilerce blok dışında uygulanan politika). Tepkici mantık da "reform"un adını anmamakla beraber, "yükselme"nin devrimciliği kaybettirdiğini kabûl ediyor ve devrimi bu alanın dışında arıyordu. Nasıl "yükselme" devrimciliği yok ediyorsa, henüz "yükselmemiş" olanlar da devrimcilik var demektir.

Düz mantık kendini yeniden olayların seyrine bırakırken, tepkici anlayış, yöneldiği alanın egemen renkleri içinde çeşitli kılıklar aldı. Çünkü bu alan içinde kapitalizm öncesi üretim biçimleri ve ilişkiler, bunlarla uyarlı değer ölçülerinin yanında, bir ölçüde yerleşmiş kapitalizmin yapıları ve bunların yanında ve üzerinde yüzyıllar sürmüş ve hâlâ devam eden kolonyalist ve emperyalist sömürü ve baskıların derin izleri, birarada gerçek bir çelişkiler yumağı olarak hareket etmektedir.

Bu çelişkiler yumağı içinde "devrim yapmak" isteyen 1961

sonrası Marksistleri metropol işçilerinden umutlarını kesmiş halde ve onların "yükselme"lerinin, bu yoksulluktan bunalmış kitlelerin alınteriyle mümkün olduğu fikriyle dolu olarak işe başladılar.

Böylece Bernstein-Luxemburg benzetmemizin artık geniş ölçüde yetersiz olduğu bir noktaya varmış olduk. Çünkü bunlar için çerçeve metropol idi ve sömürgeler söz konusu değildi. Oysa şimdi çerçeve tersine dönmüştür. Yalnızca tersine dönmüştür, ama ekonomizmle belirlenen özü değişmemiştir.

Bu "öz" değişmedi, ama yeni bir boyut daha kazandı. Bu boyut, kapitalizm öncesi üretim biçimlerinin egemen teması "zor"dur.

Bugünün geri bıraktırılmış ülkeleri kapitalizmle yüzyüze geldiklerinde bu olay, biçimi ve özellikle ilk dönemdeki uygulamalarıyla bir "yabancı" ve "baskıcı" olgu halindeydi. En barışçı halinde bile onların kapalı topluluklarını, ekonomilerini, önlemekten aciz kaldıkları bir istila ile dağılmaya zorladı. Var olan üretim kollarını ya rekabetle ya da açık zorla işlemez hale getirip, ülkeyi kendi ürünlerine açtı. (Örneğin; İngilizler kendilerine rekabet etmesinler diye Hintli dokumacıların ellerini kesmişlerdi.) Özellikle Uzak Doğu ve Afrika halklarının tarihleri, yakın zamana -hatta bugüne dek- böylesi olaylarla tıkabasa doludur. Latin Amerika'da "yankee" aynı işi yaptı. Bu tarihî deneyim öylesine dolaysızca halkların anılarında yer etmiştir ki, ayrıca açıklama, çoğu halklar için gereksizdir. Kendiliğinden bir "anti-emperyalist" hava vardır. Bu "bilinç" zoru, baskıyı modern üretim ürünleriyle birlikte gördü ve kavradı, böyle biçimlendi. Modern üretimin bu yanını fazlasıyla bilir ama diğer yanını ya son derece sınırlı gördü ya da yaşam düzeyi bunu da engelledi.

İşte bunun içindir ki, tırmak içinde yazdığımız "anti-emperyalizm", kendi egemenlerine karşı, onun baskısına, zulmüne karşı, bir ezilen, bir mazlum olarak tepki duyan kölenin, serfin, köylünün bin yıllar sürmüş özlemlerini, nefretini ve öfkesini de barındırır. Küçük esnafın ve özellikle zanaatkârların, yaşam düzeylerini altüst etmiş ve onları yoksullaştırmış olan

modern saniyi ürünlerine karşı duydukları, o çaresiz "anti-emperyalizm" de hayli önemli bir ögedir.

Oysa emperyalizm, Lenin'in deyimiyle bir "aşama"dır da. Bir dizi "olumsuz" sonuçlarına rağmen, tüm dünyayı bir ekonomik bütünlük haline getirme gibi tarihî bir "olumlu"luğu da vardı. Onun "olumsuz"luğu, tarihî "olumlu"luğunu, kendi hareketi içinde "enternasyonalizm"in objektif temeli haline getiren sosyalist siyasal mücadele içinde yok edilir ancak.[24]

Emperyalizm bir üretim biçiminin, kapitalizmin üst aşamasıdır. Bunun içindir ki, bir üretim biçimi olarak kavranması ve duyulan tepkinin buna göre biçimlenmesi gerekir. Kapitalizme karşı olmadan emperyalizme karşı olmak anlaşılır şey değildir. Bu en azından Marksistler için ayırdedici kuraldır.

Görülüyor ki, geri bıraktırılmış ülkelerde geniş yığınların "anti-emperyalizm"i ancak etkili bir işçi sınıfı hareketinin, onun partisinin önderliği sıkı sıkıya elde tutması halinde olumlu bir raya oturtulabilir. Kore, Vietnam ve Çin devrimlerinde bu sağlanabilmiştir. Ama sorun bununla bitmez. Sosyalizme geçiş sürecinin bir dizi zigzagları arasında aynı sınıfsal değerler, ölçüler ve en önemlisi Marksist yaklaşım sürdürülemezse kaymanın nereye varacağı, nerede duracağı belli olmaz.

Şu veya bu nedenle, şu veya bu sürecin sonunda tanımladığımız kendiliğinden "anti-emperyalizm"e kapılan, ona tâbi olan bir hareket, bu anlayışın toplumsal ufkuna, bu sınırlı ufka baş eğer.

Böylece içinde Marksist terminolojinin kavramlarının tamamen değişik bir anlamla kullanıldığı bir anlayışın çemberi kurulur. Bu anlayış yalnızca bu özel diliyle değil, teslim olduğu koşulların basit, alışılmış mantığını benimsemesiyle de kendini gösterir.

Genel anlamda ekonomizm, kendisi anın görünen ekono-

24 Zor, baskı, ezilme, zulüm gibi temalar sosyalist propaganda ve ajitasyonun kullandığı temalardır. Ama hiçbir zaman bunlara dayalı teoriler oluşturulmaz; yardımcı, açıklayıcı ögelerdir bunlar. Birer isyan nedeni olabilirler ve olmuşlardır tarihte, ama devrim için bunlar haliyle yok edilecek yan hedeflerdir. Devrim böylesi bir isyan hareketi içinde güçlenir ve başarı kazanabilir, ama bu, o isyanı kendi amaçları, gerekçesi etrafında toparlayabilirse olur.

mik olgularıyla sınırlamak demektir. Yaşanan ana bu teslim oluş, çağdaş gelişmenin pratikte pek az hissedildiği bir toplumsal yapıda, yığınların kendiliğindenliğine bel bağladıkça daha da geriye dönük bir nitelik kazanır.

Buraya kadarki çözümlememizin bize verdiği sonuç; ekonomizmin 1945 sonrasındaki sosyalist harekette giderek daha da belirginleştiği ve çeşitli biçimler altında yaygın bir etki alanı bularak egemen olduğudur.

Ancak bu ekonomizmin, sosyalist blokun var olduğu bir dünyada egemen olduğunu, bu anlayışın yaygınlaşmasında bu blok ülkelerinin (özellikle Çin ve SSCB'nin) belirleyici bir rol oynadıklarını biliyoruz. Öyleyse, bu "sapma"nın, anılan ülkelerden kaynaklanan bir temeli olmalıdır. Bunları ortaya çıkarmakla ancak, olayın tam bir açıklamasına varabiliriz.

Sosyalist blok içinde "yeni ekonomizm"

Teorik çerçeve ve oluşumu

1920'lerin iç ve dış koşullarının, Sovyet Devrimi'ni hangi güçlüklerle karşı karşıya bıraktığını ve Lenin'in sosyalist toplum konusundaki yaklaşımının uygulanmasını ne ölçüde duraklattığını anlatmıştık.

"Stalin dönemi" diye adlandırılan "sosyalist ekonomi"nin kurulması, "sosyalist ülkenin ve devrimin korunması" temel amaçlarıyla belirlenen bu dönemi karakterize eden *tarihî* zorunluluklardı.

İşte bunun içindir ki, o dönemdeki gerçek Marksistler, olayı bu *tarihî* zorunluluk yanını göz önüne alarak, Sovyet ülkesindeki bir dizi "hata"yı baş sorun yapmadılar.[25]

Ancak anılan tarihî dönem içinde Stalin ve SBKP, koşulların çok etkisinde kaldılar. Bu etkilenme ve buna bağlı olarak Lenin'den sonra partide uçveren tartışmaların seyri içinde Mark-

25 Stalin'i bir despot, bir otokrat olarak tanıtanlar 1925-53 dönemindeki Sovyet deneyimini, Stalin'in böyle tanıtılan özellikleriyle açıklama gayreti içindedirler. Bunların içinde Marksizme aşina Isaac Deutscher'in ünlü biyografik eseri *Stalin*'i özellikle belirtiyoruz.

sizm-Leninizmin fazlasıyla şematik bir yorumu olmuştu. Bu şematik yorum, güncel görevlere uygun düşen bir yapıda idi.

1945 sonrasında da ülke içi ve blok içi ekonominin yeniden kurulması, Soğuk Savaş politikaları ile kendini duyuran dış tehditler hemen hemen 1945 öncesinin koşullarına benzemekte idi.

Bu bakımdan 1950 ortalarına kadar geçen 30 yıla yakın süre içinde "ekonominin önceliği" tarihî önemini kaybetmedi. O güncel görevin niteliği değişmediği için, bu güncel göreve bağlı Leninizm yorumunun da niteliği değişmedi. Bunun ötesinde bizzat bu Leninizm yorumunun şematikliği yeni oluşumları anlamakta engel olmaya başladı.

Yeni ekonomizmin biçimlenmesi (Sovyetler Birliği)

Onun içindir ki, 1950 ortalarında sosyalist ekonomiler sağlamlık kazandığında ve artık yalnızca bir dış tehdite karşı "askerî" tedbirler yeter hale gelmişken ortaya çıkan anti-Stalin kampanyasını yönetenler, geçmişin eleştirisinde son derece subjektif ve yetersiz kaldılar. Çünkü bu ekiplerde aynı Stalinist yoruma sahiptiler, "yumuşak" bir Stalinist idiler. Bu "yumuşak"lığın nesnel gerekçesine gelmeden önce hatırlatalım ki, anti-Stalin kampanyanın önderi Kruşçev de sonradan "tek adama tapma" suçlamalarıyla yönetimden alındı. Oysa aynı suçlamayı Kruşçev Stalin'e karşı yapmıştı.

"Yumuşama"nın, "anti-Stalinizm"in temelinde Sovyet ekomomisinin gelişmesi olgusu yatar. 1950 ortalarında artık sanayileşme Sovyet ekonomisinin temelidir ve üretim dev boyutlara ulaşmıştır. O yıllarda 5-10 yıla varmadan SSCB'nin ABD'yi geçeceği bile söylenmektedir.

Stalin döneminde ekonominin temel ve başlıca toplumsal faaliyet oluşunda egemen öge, *üretimin* arttırılmasının hayatî gerekliliği idi. Yani ekonominin esas sorunu üretim alanında idi. Ekonominin toplumsal önemi kendini bu biçimde gösteriyordu. Bölüşüm ve tüketim sorunu ikincildir.

1950 ortalarında, ekonominin geçmişte ikincil kalan bu yanla-

rını ön plana çıkaran nesnel koşullar oluşmuştur. Ekonominin temel yasası öyledir ki üretim ve tüketim birbirlerinin koşuludur.

İşte bu basit, ama temel mekanizma, *Stalinist ve anti-Stalinist politikaların ayrılık ve beraberliklerini açıklar.*

1950 ortalarında artan üretim, tüketime ağırlık vermeye, onu düzenlemeye öncelik vermeye itiyordu. Stalin'in tüm gücü ile üretimi arttırmaya yönelen ve bunun için de sıkı bir çalışma ve disiplini zorunlu gören politik uygulamaları, geçersizleşmeye başlamıştır. Daha az bir çalışma ile aynı üretim kapasitesi sağlanabilmektedir. Bu idarî koşullarda ve *bilimsel teknik gelişmelerin büyük imkânları içinde* artan üretimin tüketimini düzenlemek öncelik kazanmıştır. Bunun için de daha değişik ve yumuşak politikalar yeterlidir.

Bunun içindir ki, "anti-Stalinizm" idarî düzeyde kaldı. Stalin'in takip ettiği politikaların, dönemin tarihî zorunluluklarından kaynaklandığı ve ekonominin bu zorunluluklar yüzünden aslî bir önem kazandığını anlayabilmek için, anılan dönemin sorunsalı içinde biçimlenmiş şematik yorumu aşmak, Marksizm-Leninizmin yaratıcı özüne sahip olmak gerekirdi.

Stalin sonrası SBKP yönetimlerinde ve genel olarak partide böyle bir silkinme olmadı ve Sovyetler Birliği politikası, tarihî koşullara teslim olmakla biçimlenen şematizmin ve onun haldeki somut ifadesi olan ekonomizmin çemberi içinde kaldı. Bu ekonomizmin, şemalar ve dogma gibi kullanılan sözler arkasında bir revizyonizmi de barındırdığı, gizlenmez bir olgudur.

"Yeni ekonomizm"in tepkici biçimlenişi (Çin) - başlangıçlar

Çin Devrimi'nin süreci ve bu devrim içindeki sınıfsal ittifakların kuruluşu Sovyet "model"inden farklıdır. ÇKP'nin sınıf niteliği ve bu parti içinde işçi sınıfının yeri ve belirleyiciliği de öyle. Sovyet Devrimi ve partisi "tarihin gördüğü en devrimci sınıf", "çağının en bilinçli" işçi sınıfının kesin damgasını taşır. Çin Devrimi ise 1920'lerden beri hem kendi örgütlenmesini yapmaya çalışan, hem de bu dönemdeki karmakarışık Çin siya-

sal ortamında etkili olmaya mecbur kalan komünistlerin, son derece dirençli, yılmaz bir çaba ile her alanda sürdürdükleri bir mücadele içinde tüm halkı kucaklayan bir cephe oluşturmalarına yönelen ve bunu sağladığı ölçüde ilerleyen bir seyir izler ve bu niteliğiyle bir "halk devrimi"dir. Bunu söylemekle bu devrimin mimarları olan Çin Komünist Partisi kadrolarını oluşturan toplumsal kaynağı belirtiyoruz. Ama bu yapısı içinde, yani sınıf kökenleri açısından homojen olmayan ÇKP'de yer alan unsurlar, *komünistleşmiş* işçiler, köylüler ve diğer sınıf mensuplarıdır.

Bunları anlatmamızın amacı, şu bunalım evresinde öne sürülmeye çalışılan ve ÇKP'nin *sınıf kökenlerini* temel alan suçlamavari sözlerin Marksist anlayışla uyuşmadığını belirtmektir.

Bu bakımdan haldeki Çin-Sovyet çatışmasını, 1949'dan bu yana gelen olaylar içinde aramalıyız.

1949'da Çin'in önündeki geçiş modeli, Sovyet modelidir. 1950 ortalarına kadar bu uygulandı, ama beklenen sonuç doğmadı. ÇKP yeni bir "model" arayışı içindeyken başarısızlık nedenleri üzerine eğilmesi doğaldı. Böyle bir inceleme şunu gösterir: Sovyet deneyimini gerçekleştiren parti çok daha homojen bir yapıdadır. Bu bakımdan örneğin 1928'deki ünlü "kulakların tasfiyesi" işlemi, kırsal alanın tepkilerine rağmen yapılmıştır. Yani bir ölçüde zorla. İşçi sınıfının doğal disiplini ve Sovyet işçi sınıfının, anılan nitelikleri yanında geniş ölçüde modern sanayiden kaynaklanıyor olması, kentlerde karşılaşılan ekonomik güçlükleri azaltmıştır. Oysa Çin işçi sınıfı büyük ölçüde hammadde üretimi ve altyapı tesislerinden kaynaklanır. Bunun tarımla sanayinin henüz ayrışmadığı bir ülkede ayrıca bir önemi vardır. Sovyetler Birliği'ndeki tarım politikası bir diğer temel nedenden ötürü de Çin için geçersizdir. Bu da Çin Devrimi'nde sınıfsal ittifakların rolüdür. Ayrıca bir olgu tüm bunları dıştan belirler: Bu da Çin'de kıtlık, açlık sorununun âdeta yapısal oluşu, tarımın hassas bir alan konumunu korumasıdır.

Bu en son cümle, 1950 ortaları gibi tüm dünyada savaş sonrası politikaların değişmeye başladığı bir dönemde, Çin'in, değişmediği gibi, daha da acilleşen temel sorununu anlatır. Anı-

lan konjonktür içinde bu temel sorunun çözümüne eğilmek tarihî bir önem kazanmıştır.

Aynı dönemde ekonomik sorunlarına belirleyici bir önem vererek bakan Çin ve Sovyetler'in bakış yönleri değişiktir. *Sovyetler Birliği üretimi* -ki çoğu sanayi ürünüdür- *nasıl tüketime kanalize edeceğine uğraşır ve politikalarını buna göre değiştirirken, Çin azalan üretimini nasıl arttıracağı yanında, var olan ürünün nasıl tüketileceğini değil nasıl bölüşüleceğini* düşünmektedir. Görülür ki, o evrede ilkinde tüketim artışına yönelen ve "refah"ı amaçlayan, ikincisinde tüketimi azaltan, yoksullaşmayı eşitleştirmeye mecbur kılan bir özellik vardır.

Bu durumda SBKP "sert" ekonomik politika önermiştir Çin'e. Oysa ÇKP'nin yapısı bu radikalleşmeye uygun değildir. ÇKP yöneticileri aksine "yumuşak" bir politik tedbirler dizisi ve "kendine yeterli" bir bölgesel ekonomi düzeni kurarak, merkezî yönetime yönelebilecek tepkileri lokalize etmeyi uygun bulur. Ünlü "Yüz çiçek açsın" kampanyası ve "halk komünleri" bu devrin ürünüdürler.

Bu arada çatışan Çin ve Sovyetler Birliği görüşlerinin ışığında ve "anti-Stalinist" politika ve ekonomi uygulamaları içinde, Çin yöneticileri, Sovyetler Birliği'ndeki sistemin bazı yanlarını da iyice görürler. Bürokratik bir parti, tüketim eğilimi, farklı ücretler ve otoriter tavırla sağlanan sessizlik, apolitik yığınlar. Sovyetler Birliği'nin bu "gerçek"leri, Çin gibi bir toplumda - hele haldeki sorunların varlığında- yadsınması ve önlenmesi gereken şeyler olarak görünür.

Çin'in bugünkü çizgisini oluşturan sürecin başlangıcında bu tepkiler yığını vardır.

Tepkinin iç evrimi

Önceleri parti üst yöneticileri arasında yarı gizli süren tartışmalar çeşitli iç ve dış olaylarla beslenerek büyüdü ve ilk kesin sonucunu 1961'de doğurdu. O yıl Sovyetler Birliği Çin'de çalışan uzman-teknisyen kadrolarını geri çekti ve yapım halinde yüzlerce tesis terk edildi.

Çin'in donuk bir sessizlikle karşıladığı, ama kuşkusuz derinden etkilendiği bu olay, enternasyonalist dayanışmaya akıl almaz bir darbe, bir hakaret idi. Sonuçları ağır ama kararlı bir tırmanmayla Çin politikasında ve onun ideolojik biçimlenişinde görülen bu olayın, vahim bir hata olduğunu sonradan Sovyetler Birliği de fark etti. Ama çabalar sonuç vermedi ve gerginlik kopmaya vardı.

Enternasyonalizm Marksizmin, sosyalist anlayışın vazgeçilmez, tartışılmaz bir unsuru, onun çerçevesidir. Bu yalnız bir duygu işi değil, eylemdir; hatta ancak eylemdir.

Sovyetler Birliği'nin, Kruşçev yönetiminin bu kararı, yarattığı nesnel sonuçların çok ötesinde, bizzat çatışmanın öznel (subjektif) boyutlarını her şeyin üzerine çıkarmaya neden oldu.

Çin'in bugünkü tepkisinde görülen açık öfke, nefrete varan ton, bu subjektif boyutun bir yanıdır. Öteki yanında ise enternasyonalizme, açıkça ifade edilmese bile, bir güvensizlik vardır.

Bu sözlerimizle Çin'e haksızlık yaptığımızı sanmıyoruz. Aksine ÇKP, enternasyonalizme güvensiz bir "komünist" tipi oluşmasını mümkün kılacak bir yapıda idi ve bu olay bu imkânı açığa çıkardı.

"Komünist" sözcüğü tıpkı "sosyalizm" gibi Marksizmden eski fakat "eşitlik" anlayışıyla zamandaştır. İlk kullanıldığı çağların toplumsal eşitsizliklerine ve genel yoksulluk olgusuna tepki olarak ortaya çıkan ve bunları yok etmeye uğraşan radikal düşüncelere ve kişilere verilen addır. Bu, bölüşümü eşitleyici ve yoksulluğu önleyici niteliğiyle her üretim biçiminde görünür.

Marx, sosyalizme, komünizme bilimsel ve tarihî anlamlarını kazandıran teorilerini sistemleştirdikten sonra özellikle komünist sözcüğüyle, Marksist sözcüğü aynı anlamda kullanılır oldu. Özellikle kapitalist toplumda bu böyle idi.

ÇKP'nin yapısından bahsederken kullandığımız "komünist" sözü, o ilk tarihî anlamı ifade eder. Onun için, "komünistleşmiş" köylülerin, küçük üretici veya kır küçük burjuvazisi anlayışından uzak olduklarını, dolayısıyla dar bir *sınıf kökeni* mantığıyla ele alınmamaları gerektiğini belirtmek istedim.

Bu komünist tipinin işlevi, paylaşım (bölüşüm) sorununda kendini gösterir ve tüm ilgisi bu alana dönüktür. Bu haliyle de soruna *bireyler* düzeyinde bakar. Bölüşümde her bireyin tam eşit paylar alması hali ideal durumun gerçekleşmesi demektir, hedef budur. Tüm toplumsal kurumlar bu hedefi gözeterek düzenlenmelidir.

Ana çizgileri ile belirttiğimiz bu komünizm, tam bir subjektif ekonomizmdir. Üretimin henüz yetersiz olduğu bir dönemde, görünür tüketim eksikliğini subjektif, ahlakî motiflerle kapatmaya çalışan politik-moral kampanyaların altında bu hassas, titiz ekonomizmi bulmak zor değildir.

Enternasyonal bağlamdan uzak kalan oluşumu üzerine bir de Sovyetler'in anti-enternasyonalist tavrı gelince bu tip komünizmin gizli içe dönüklüğü kendini her boyutuyla gösterdi.

Kültür Devrimi hem bu anlayışın pekişmesinin, hem de Sovyetler Birliği'nin objektif ekonomizmine ve onun kurumsal biçimlerine duyulan tepkinin ifadesidir. Bu tepkinin yaygın politik kampanyalarla kitlelere maledilmesi işidir.

Ama tepkiler, ayrı özde bir şey yaratamazlar. Nitekim bu deneme sona erdikten hemen sonra, bu deneyimin içinde oluşturulmuş bir dizi yeni biçim terk edildi. Çin bu denemeyle Sovyetler Birliği'ndeki bürokratik görünümlere, tüketim eğilimlerine, ücret farklılıklarına, otoritarizme ve kitlelerin apolitikleşmiş oluşuna duyduğu tepkiyi eyleme geçirmiş, ama bu "kötülük"leri doğuran temel anlayışın (şematizm-ekonomizm) sorunsalı içinde kalan kendine özel ideolojiyi aşamadığı için, eylem, sonuçsuz, bazı biçimsel değişikliklerden ibaret kalmıştır.

Bu sonuç ister istemez kendini kabûl ettirdiğinde öteden beri var olan subjektivizm, daha da karamsar, hırçın biçimler alarak belirgin hale geldi.

Subjektivizmin (öznelciliğin) tırmanışı

Ne zaman teori-pratik bütünlüğünün aldığı biçim, çözülmesi gereken sorunlar önünde tıkanırsa, o zaman engeli aşmak için subjektif kanıtlar, iticiler ortaya çıkar. Ahlakî motifler en azından izafe edildikleri eylemin objektif değerine eş bir değerle kullanı-

lır hale gelir. Parti, yüce veya şanlı sıfatlarıyla anılır, "görev" de benzer sıfatlarla daha da yüceltilir. İnsanlar o güne kadar, zaten kendilerinde varsayılan ve dolayısıyla ayrıca belirtilmesine gerek duyulmayan ahlakî niteliklere daha bir sahip olmaya çağrılırlar. Mekanizma ters yönlü de işler, o güne kadar "hata" olarak nitelenen bazı davranışlar artık "sapma" ve daha da ötesi "ihanet" olarak ele alınmaya başlar. Tıkanıklık arttıkça, engelin ne olduğuna, onun nesnel nedenlerini tespite yönelen sorular daha da duyulmaz olur. Buna karşılık, giderek sık sorulanlar ise "kim engel oluyor" tarzında olanlarıdır. Böylece tüm sorun, tıkanıklığın ilk evresinde ahlakî kategorilerin (örneğin *doğru* siyasî çizgi ile *yanlış* çizginin, *cesaret* ile *korkaklığın*, *iyi* ile *kötünün*) karşılıklı hareketi ile açıklanmaya ve çözülmeye çalışılır. Böylece idealizmin alanına kayılır. Bu durumu değiştirecek niteliksel bir gelişme olmazsa kayma hızlanır ve artık sorun tamamen öznel kategorilerin (dürüstlük ile ikiyüzlülük, kararlılık ile döneklik, inançlılıkla inançsızlık, vatanseverlikle hainlik vs.'nin) hesaplaşması olarak konulur. Bu noktada varılan yer tümüyle öznel idealizmin bulanık, göz gözü görmez ortamıdır. Sorun bireyselleşir ve bir grubun hatta kişinin alacağı tavra bağlıymış gibi sunulur. İşte içinden çıkılmaz bir görünüm kazanmış bu evrede tüm çıkış noktaları kapatılmış, bireyler, bu bunaltıcı ortam içinde tutunacak bir şeyler ararlar. Bu aranan öyle bir şey olmalıdır ki, insan, bu azap verici bunalımı yaşamaya bir kere daha mecbur bırakılmasın. "Yüce", "yanılmaz", "her zaman doğru" birine olan "ihtiyaç" aslında kitlelerin tam bir anti-politik tavra itilmesinin sonucu doğar. Oysa görünüşte politikadan başka şey konuşulmuyor gibidir. Ama bu artık garip biçimde daralmış, simgelerle ifade edilir hale gelmiş standart dualaların tekrarı gibi bir şeydir.

III. Dönem bunalımında ortak temel: Ekonomizm

Çözümlememizin bize gösterdiği sonuç açıktır: Bugünkü bunalımın her iki kutbunu oluşturan SBKP ve ÇKP'nin görüşleri derin bir ekonomizm ile malûldür. Bunun içindir ki, "maddî teşvik ilkesi", "sosyalist refah toplumu" veya "tüketim imkân-

larının artışı" amaçlarına dönük uygulama, "kâr", "tüketim toplumu" ve "rekabet" gibi kapitalizme özgü kategorilerin sıkıntılı ifadelerinden başka bir şey değildir.

Sovyetler Birliği'nin haldeki politikası, malûl bulunduğu ekonomizmin, kendi ekonomik gelişme düzeyiyle ilişkili biçimlenişini anlatır. O, bu düzeyiyle ancak kapitalist üretim biçimindeki ölçü ve değerleri göz önüne alır ve bunları, kapitalist mülkiyet ilişkilerinin yok edildiği kendi yapısına aranje eder.

Ekonomizm en gelişkin ve yaygın anlatımını kapitalizmde bulur. Burada ekonomik ölçüler en çıplak ve dolaysız biçimde kendini gösterirler. Ama bu, geçmiş üretim biçimlerinin ekonomiye kapitalizmden daha az yer ve önem verdikleri anlamına gelmez. Aksine üretim faaliyeti ve buna bağlı ekonomik değerler, çoğunlukla ahlakî, dinsel bir mistifikasyonla biçimlenmiş olarak tüm gündelik hayatı kapsar. Örneğin; ibadet cennetin o eşsiz refahına ulaşmak için bir araçtır. Ahlaklı kişi aynı cenneti özler ve bu özlemin sembolleştiği cennetin sınırsız imkânlarını tepmemek için günlük hayatın o küçük çıkarlarına boş verir. Bu bakımdan "ekonomizm" genel tanımını kullanırken, bu anlayışın en dolaysız biçimde kendini gösterdiği kapitalizmin ölçüleriyle sınırlı kalamayız. Ahlakî motifler altında varlığını sürdüren ekonomizmin, bu niteliğiyle tarıma dayalı toplum biçimlerinin o dar ve içe kapalı dünyasına özgü, bağnaz, tarihsel gelişime kuşku ile bakan kimliğini unutmak çok daha vahim bir yanılgı olur.

Kruşçev'in ünlü "gulaş sosyalizmi"[26] ne kadar eleştiriye açıksa, ÇKP'nin dünyayı refah düzeylerine göre bölen ve bu ülkelerdeki toplumsal sistemleri hiçe sayan sınıflandırması da o kadar eleştiriye açıktır. (Birinci ve İkinci Dünya ülkeleri diye sayılanların hepsinde ortalama gelir düzeyi yüksektir. Üçüncü Dünya denilenlerin ise aksine düşüktür.) Ülke içi politikasında olduğu gibi dış politikasında da ekonomiye, özellikle tüketim düzeyine, paylaşıma verdiği aşırı önem, subjektivizmin

26 Gulaş: Doğu Avrupa'da çok sevilen bir et yemeği.

binbir biçimiyle de sunulsa, "ekonomik" bir sosyalizm anlayışının en hırslı temsilcisi olmasını gizleyememektedir.

Bunalım dönemlerine toplu bakış - ortak çizgiler

I. bunalımda ana tema, görünür yoksulluk idi. Dönemin düşünürleri öncelikle işçi sınıfının yoksulluğunu nasıl giderebileceklerini düşündüler. Tezleri hep *bölüşümün düzenlenmesi* üzerine idi. Ütopistler bunu insanın ahlakî-aklî niteliklerine iman ederek, trade-unionistler ise örgütlü (toplu) işçilerin kapitalistlerle pazarlık edebileceklerine güvenerek yapmak istiyorlardı.

II. ve III. dönemde sorunun niteliği değişmiştir. Yani artık sorun, yoksul işçilerin durumunun nasıl düzenleneceği değil, nispî bir ekonomik doyum içinde bulunan işçilerin sosyalist toplumu nasıl kurabilecekleri idi. Bernstein, kapitalizmin evrimi şimdiki refahı doğurduysa bırakalım devam etsin, sonunda sosyalizme de varılır diyordu. Sosyalizm refah içinde bir toplumdan başka neydi ki? Luxemburg, refahı geçici buluyordu, böyle sürmezdi. Diyordu ki, eğer böyle sürerse sosyalizm bir "ideal" halinde kalır ve hiçbir işçi bu "ideal" için refahını, rahatını bozmazdı. Onun da kafasında Bernstein'ın aynısı bir sosyalizm anlayışı vardı. III. dönemde yeni bir öge vardır: Sosyalist ülkeler. Buralarda işçiler haliyle ekonomik doyum içindedirler. Metropol ülkeler de aynı durumdadır.

Durum garip gibidir: En gelişmiş kapitalist ülkelerde işçilerin refahı yerindeyken sosyalizm mücadelesi hangi tezi ileri sürebilir? Belki şimdikinden de ileri bir refaha çağrılırlar. Ama bu ne derece etkili olur? Sosyalist ülkelerde ise artık patronlar yok. Gelirler giderek artmakta, refah yükselmekte ve böylece de daha ileri bir sosyalizme doğru gidilmektedir.

Görülüyor ki, özellikle II. ve III. dönemde belirgin halde kendini gösteren şey ekonomiye, refaha, tüketim bolluğuna dayalı bir sosyalizm anlayışı. Bu anlayış uyarınca işçi sınıfının ancak ekonomik doyum adına devrim yapabileceği ve devrimciliğinin ölçüsünün doyumla orantılı olduğu düşüncesidir.

Bu doğru mudur? Kesinlikle hayır. Marx, Engels ve Lenin çağlarındaki bunalımı aşarlarken böylesi bir sosyalist toplum anlayışını, bu toplumu "ekonomik kurtuluş" gibi gösteren, bununla sınırlayan yorumları tartışılmaz biçimde reddettiler. Bunu anılan dönemlerin bunalımı aşılırken belirttik, göstermeye çalıştık.

İşte bizim "ekonomizm" adı altında topladığımız, sosyalizm içindeki tarihî sapma ile bugün de vermemiz gereken mücadelede dayanağımız, Marx, Engels ve Lenin'in gösterdiği açık ufuk, açık kanıtlardır.

Bugün, çağdaş gelişmenin objektif gereklerini, imkânlarını ve sosyalist harekette hüküm süren bunalımın kısır döngüsünü kavradığımız bu anda, sosyalizmin, *sosyalist toplum biçiminin ne olduğu* konusunda açık bir düşünceye sahip olmamız gerekmektedir.

Bu konuda, yani sosyalist toplumun *ayırdedici* niteliği sorununda verilecek cevap bunalımı aşmak için ilk adım olacaktır.

Zaten bu anda bile bu ilk temel soru, olumsuz biçimlerde bile olsa kendini duyurmaktadır.

Bugün kutuplardan her biri kendisini sosyalist toplum kabûl ederek, diğerini "olmamakla" ve giderek "dönüş" yapmış olmakla suçluyor.

Sovyetler Birliği'nin ÇKP yöneticilerini hedef alan ve Çin'deki oluşumları mümkün olduğu kadar tartışma dışında bırakan tavrında bunu pek görmüyor isek de, ÇKP yöneticilerinin tavrı, bu yargıya kesinlikle uymaktadır. Çünkü, Çin yöneticilerinin "faşizm" adlandırmaları, SBKP yöneticilerini de aşarak tüm Sovyet toplumunun yapısına ilişkin bir iddiadır. Aynı şey "emperyalizm" suçlaması için söz konusudur. Başına neyi temsil ettiği belirsiz bir "sosyal" sözü koymakla "faşizm" veya "emperyalizm"in toplumsal içeriği değişmiş olmaz.

Bu hiç de tek olmayan tahrifler de gösteriyor ki, yaşanan bunalım, yalnızca kısır bir ekonomizmin çemberini anlatmıyor bize. Aynı zamanda, teoriyi, akıl almaz bir fütursuzlukla "kullanan" ÇKP yöneticilerinin şahsında, bizim bu bunalımı

ve önümüzdeki her tür görevi aşmakta tek güvencemiz olan Marksizm-Leninizmin de iğdiş edildiğini gösteriyor.

Böylesi anlayışların toplumsal ufkunda sosyalizm, ya kapitalizmin tüm kurumlarına, biçimlenişlerine tam tepkiyi, zıtlığı ifade eden bir "kendine yeterli", "kendi gücüne güvenen" içe dönük, eşitlikçi, ortaklaşmacı bir topluluk ve ona uygun ahlakî değerlerin toplamı olarak anlaşılır; ya da kapitalizmle kapitalizm ölçüleri içinde "yarışacak" ve sonsuz ilerlemeyi sonsuz tüketim koridorlarında bulacağı öğretilmiş bir topluluk olarak kabûl edilir.

İşçi sınıfına, kurulmasında öncü ve başlıca güç olduğu, olacağı sosyalist toplum, böyle sunuluyor.

Bunun içindir ki, şimdi işçi sınıfı, Çin'de toplumsal makinanın "parıldayan vidası" olmaktan memnun olsun isteniyor.[27] SSCB'de, gulaş, otomobil ve benzerlerine, işçi sınıfının tarihî misyonunun somut ifadesi, bu misyonun bedeli ve sınırı olarak bakan bir anlayış, kendisinden kuşku duyulmaması için tapuların yokluğunu öne sürüyor.

Blok dışı ülkelerde işçi sınıfına ulaşılacak hedef diye sunulan bu "ekonomik sosyalizm"lerin dar ufku aşılmadığı için; metropollerde işçiler, sistemin kendilerine verebildiği imkânlarla yetinen ve ancak bu imkânların niceliği ile ilgilenen bir mücadeleyi yeterli bulmaktadırlar.

Geri bıraktırılmış ülkelerde ise, ya görece yüksek geçim düzeylerini korumak ve geliştirmek veya eğer buna henüz ulaşamamışsa, buna ulaşmaktan ibaret sayılan bir "sosyalizm" için mücadeleye çağrılmaktadır.

---

27 Bu "parıldayan vida" aşağıdaki pasajda kendini anlatıyor:

"Evrensel bir dişli olmak istiyorum. Parti beni nereye yerleştirirse orada kalacağım ve sonsuza dek ışıldayarak hiçbir zaman paslanmayacağım." - Halk Kurtuluş Ordusu askeri Wang Chieh'in güncesinden- (Alıntı *Marksizm ve Maoizm* adlı derlemenin 158-59. sayfasından.)

Burada benimsendiği görülen anlayışı icat şerefi ne yazık ki, "Marksizm-Leninizm ve Mao Zedung düşüncesi"ne ait değil. Çağında burjuvaziyle nasıl başedebileceğini düşünüp duran ve "Tanrı'nın emri"nin de artık geçmediği bir dönemde, doğaya sığınan aristokrasinin, "organizmacı toplum görüşü"nün idealizmle karışık bir uygulamasıdır bu. Bu anlayış, organizma yerine makinayı koyunca "ilerlediğini" sanabilir ve buna iman edebilir. Ama sakın bize Marksizmin insan ve toplum anlayışının da bu olduğu söylenmesin.

Bugün sosyalist hareketteki bunalım, aslında, çağının bunalımını aşmak görevini kendi varoluş gerekçesi yapan ve tarihî misyonu bu olan bir hareketin bunalımıdır.

Bu bunalımı aşacak temel sınıf olan işçi sınıfı, bu görevin gerektirdiği engin bir gelecek perspektifinden, hayatın tüm yönlerine uzanan aktif, somut ilgiden yoksun bir bilince mahkum edilmek istendiğinde ve böylesi bir çabanın açık veya sıkıntılı sözlerinden oluşmuş bulanık örtü, kendisine Marksizm-Leninizm diye sunulduğunda genel bir pasifizme boyun eğiyorsa, şaşılacak bir şey yoktur.

İşçilerin "oluşturulmuş" pasifizmi sürerken, ondan "umut kesenler", toplumun diğer sınıflarına -yoksulluk çektikleri için "sosyalizmi kurmak zorunda" olduğu sanılan sınıflarına- yöneldiler. "Eylem bunalımı" burada doğdu, burada da öldü.

Bugünkü kaosun canalıcı sorusu şudur: Bugün, gerçek veya görece bir ekonomik refaha, doyuma sahip olan -veya böyle farzedelim- işçi sınıfı, bu durumuyla, sosyalist toplum için mücadeleye aktif olarak katılabilir mi, katılırsa programının *içeriği* nedir?

Bu soruya sakın yorgun bir Rosa Luxemburg ağzıyla cevap verilmesin. O, kapitalizm bu "ekonomik doyum"u sağlayamaz asla diyordu ve böylece sorudan kaçınıyordu.

Biz kaçınmamalıyız. Sosyalist bilincimizin kenarında kımıldayarak bizi rahatsız eden ve ekonomizmle ortak şematizmin cevabını veremediği bu soruyu Marksizm-Leninizm cevaplandırır ve çözer çünkü. Geçmişte yaptı bunu, bugün bu yapılanı açığa, aydınlığa çıkarmak kalıyor bize.

Bunalımdan çıkış - kaosun üstündeki hedef

"...bireylerin, işbölümüne ve onunla birlikte kafa emeği ile kol emeği arasındaki çelişkiye kölece boyun eğişleri sona erdiği zaman, emek sadece bir geçim aracı değil ama kendisi birinci hayatî ihtiyaç haline geldiği zaman; bireylerin çeşitli biçimde gelişmeleriyle, üretici güçler de arttığı ve bütün kollektif zenginlik kaynakları gürül gürül fışkırdığı zaman, ancak o zaman,

burjuva hukukunun dar ufukları kesin olarak aşılmış olacak" diyordu Marx 1875'te.[28]

Lenin 1902'de *Ne Yapmalı*'da böyle bir toplumu kuracak sınıfın, "burjuva hukukunun dar ufkunu" aşmış mensuplarının niteliklerini anlatıyordu bize. Çünkü o burjuva toplumda işçilere sunulan, yalnızca ekonomik doyumdur. Bunun içindir ki, Lenin "işçi sınıfının siyasal bilinci"ni ayrıca edinilecek bir bilinç olarak ısrarla belirliyordu. Ekonomik bilincin uzantısı olarak bir siyasî bilinç değil.

Marx, "işbölümüne ve onunla birlikte kafa emeği ile kol emeği arasındaki çelişkiye kölece boyun eğişin sona erdiği zaman"ı, *sosyalist toplum* için baş koşul sayıyordu.

Bugün bilimsel-teknik devrim ile insanların önüne serilen imkânların niteliği işte bu "baş koşul"un oluştuğunu gösteriyor bize. Otomasyon kol emeğini giderek azaltmakta, emek kontrol fonksiyonuna dönüşmekte ve en önemlisi bilgi, bilgi araçları vasıtasıyla herkesin erişebileceği hale gelmekte, toplumsallaşmaktadır. Artık doğal yeteneklerin sınırı aşılmak üzeredir ve bi- ölçüde bu doğal yeteneklere göre de ayrımlaşabilen kafa-kol emeği farkı objektif olarak giderilebilme yolundadır.

Emek "bir geçim aracı olmaktan" çıkmaktadır. Çünkü bilimsel-teknik gelişme ile artan üretim, toplumun mevcut emek potansiyelinin giderek daha azıyla elde edilir hale gelmiştir. Artan emek potansiyeli daha değişik ve yeni etkinlik alanlarına yönelebilir. Böyle bir yönelim, geçim endişesinin ister istemez işe koşturduğu insanları, benimsediği herhangi bir etkinlik alanında tüm yaratıcı niteliklerini kullanan ve ancak bunu yapabildiği zaman "hayatî ihtiyacını" giderdiğini bilen insanlar haline getirir.

Böyle bir toplumda Marx "bütün kollektif zenginlik kaynaklarının gürül gürül fışkıracağı"nı söylüyor.

Kollektif zenginlik... Bu, burjuvazinin, kapitalist anlayışın, zenginliği parada ve metada gören ufku için ne anlaşılmaz bir kavramdır! Ve yine, sosyalist toplumu kapitalist toplumla me-

28 K. Marx-F. Engels, *Gotha ve Erfurt Programlarının Eleştirisi*, Sol Yayınları, s. 33.

talar düzeyinde "yarış"tıran anlayışlar için de sıkıntılı bir kavram olmalıdır. Hele sosyalist toplumu "sonsuza kadar parıldayan dişliler" ile "yüce" motorların ve "yanılmaz" direksiyonların oluşturduğu bir makina gibi hayal eden ve tüm bu aletlerin kendi fonksiyonlarını uyum içinde yapmalarını dileyen anlayış için ne denli uzaktır!

Şimdi bize "ya ben, ya o" diyenler, belki işçi sınıfına bu kollektif zenginliğin yalnızca bir bölümünü, giderek etkisini yitiren bir bölümünü, metalarla, tüketimle ifade edilen bir bölümünü sağlayan bir anlayışın, bugün aşılmış ufkunu gösteriyorlar.

İşçi sınıfı, sosyalist iktidarın kurulmasını, kollektif mülkiyetin yerleştirilmesini gerçekleştirerek ilk *devrimci* görevini yapar. Ama bitmez burada işi. O, nesnel gerçek değiştiği zaman yeni bir devrimci görevle karşı karşıyadır. Kendisini de değiştirdiği bu süreç içinde aktif, yaratıcı bir unsurdur. Sırf gulaşla bezenmiş bir dünyadan başka bir şey istemeyen veya oyuğunda iyi yağlanmış bir vida gibi kalmakla sınırlandırılan bir sınıf değildir.

Sosyalizmin "tüm toplumsal faaliyetin toplumsallaştırılması" ilkesi, yaratıcı, yapıcı bir ilke, bir hedeftir ve bunu yapacak olan da işçi sınıfıdır.

Bugün sosyalist ekonomilerini kurmuş ülkeler, bu aşamaya devrimci bir atılımla geçmekten çok, bunu ertelemeye çalışan ya da kendiliğindenciliğe terk eden anlayışlarını sürdürdükleri anda, artık uluslararası sosyalist hareketin öncüsü olma hakkını yitirirler.

Zaten şimdi bu kutuplar içinde görece birlik sürmekte ama inandırıcılık gücü kalmamış anlayışların birarada tutamadığı gruplar, hiç değilse kendilerini çekmekte veya sürekli bir çözülme devam etmektedir. (Çin'de hiç eksilmeyen mücadele, her evresinde birilerini "hain" diye dışına atmaktadır. Sovyetler çevresinde bir bağımsızlaşma eğilimi alıp yürümüştür.)

Türkiye gibi, sosyalist toplumu kurma mücadelesinin ilk aşamasında olan tüm sosyalist blok dışı ülkeler için sorun, geçmiş deneyimin bilimsel bir tahlili ve mevcut sonuçları, sosyalist ilkeler ışığında değerlendirilmesinden sonra konulmalıdır.

Bu yapılmadan "model tartışmaları" anlamsız kalır ve kalıyor da.

Örneğin Türkiye'de, çağdaş gelişmelerin sosyalist harekete ve işçi sınıfının öncü mücadelesine getirdiği yeni boyutları özümlemeden, evrensel çerçevenin içinde kendi özel teorik dünyasını kurmadan, doğru bir pratiğe, yeni ve zengin hedeflere yönelik bir örgütlenmeye ulaşılamaz.

Bunalımın bize "model" vs. konularda empoze etmeye çalıştığı çemberi aşmak, bu ülke devrimcileri için özellikle gereklidir.

Çünkü Türkiye sosyalist hareketi, günümüzdeki bunalımı örgütsüz temel yapılarından ve ilişkilerden geniş ölçüde yoksun bir halde yaşıyor. Bu belki bir zaaftır, ama ondan da fazla bir imkândır belki.

Haldeki bunalım, tıpkı, geçmiştekiler gibi bir gelecek perspektifinden uzak, kendi "anının gerçeği"ne gözlerini dikmiş kutupların varlığında sürüyor. Dünün ütopistleri kapitalizmden haldeki toplumsal ilişkilerden gözlerini ayıramadıkları için bu toplumun gelecek ve kaçınılmaz sonunu göremediler. Marx gördü ve sonrasının genel çizgilerini de verdi bize. Lenin, Marx'ı bilen, ama bu kez de onun çizdiği toplumu *anın* içinde veya uzantısında arayanların bunalımını çözerken, *anın* üzerinde, gününü aşmış bir sınıfın potansiyel imkânlarını, bu unutulmaz ve temel gerçeği gösteriyordu.

İşçi sınıfına "dışarıdan verilen bilinç", para keselerini veya taksit kuponlarının sevinci veya öfkesini taşıyan bir öz ve biçimde sunulmakta ise, bu sınıfın "burjuva hukukunun dar ufkunu" aşmasını kimse bekleyemez.

Bu "dar ufku" aşmamızın bilincine vardığımızda Marksizm-Leninizm, küllendirmelerin ve vahim tahriflerin geçici boyaları altında kendi yaratıcı özünü bize sunacaktır ve böylece açılan yeni ufkumuzda mücadelemizin her tür sorunu, çağdaş gerçekliklerin imkânlarını özümlemiş yeni çözümlere ulaşacak ve önümüzde yeni, zengin ve yaratıcı bir görevler alanı açılacaktır.

Birikim, Aralık 1975, sayı 10

"Ne Yapmalı" Üzerine Düşünceler I

Bugün bilimsel sosyalizmi, isimleriyle andığımız Marx ve Lenin'den her birini, kabaca yapılmış bir teori-pratik ayrımının ölçülerine bağlı olarak, nispeten farklı konumlarda ele alan bir yaklaşımın hayli yaygın olduğunu görmemezlik edemeyiz.

Bu yaklaşımın âdeta genel bir yargı haline gelmiş önkabüllerine göre, Marx özellikle ve öncelikle teori alanında, Lenin ise, pratik alanında yer alırlar. Marx'ın teorinin oluşturulmasındaki görkemli payı ve Lenin'in Ekim Devrimi'nde simgeleşen büyük pratik katkısı biçiminde formüle edilebilecek olan bu yaklaşımın, özellikle Lenin'i, onun eylemini konu alan çalışmalarda olumsuz sonuçlar yarattığının birçok örneğini gördük.

Teori-pratik ilişkisi -ki Marksizmde bu bir içiçeliği, bütünselliği anlatır- üzerinde daha birçok aydınlatıcı çalışmaya ihtiyacımız var. Geçerken belirtelim ki, Marksizm dışı anlayışlarda bu görece ayrı "alan"ların arasındaki "mesafe" mutlaklaştırılmış gibidir. Bu anlayışın Marksizme etkisinden doğan sapmalarda yukarıdaki türden bir ilişkiyi açıkça görmesek bile, teori ile pratik arasında bir çizgi çekilmiş gibidir. Burada âdeta yan yana diyebileceğimiz bir şema geçerlidir. Neredeyse yüzde hesabına uygun bir oransal ilişki; teori ile pratik arasında optimum bir denge arama tavrı görülür.

İşte Lenin konu edilirken, onun Marksizme katkısı ele alınırken, çoğu kez farkına varılmadan yapılan hataların temelinde bu son anlattığımız yaklaşımın payı büyüktür.

Belki garip karşılanacaktır, ama belirtmeden geçemeyeceğiz. Lenin'in "teorik" katkılarının gerçek boyutlarını, derinliğini, önemini ihmal eden bu hatalı yaklaşımları bir ölçüde mazur gösterebilecek olan etken, bizzat Lenin'de simgeleşen Ekim Devrimi'nin olağanüstü parlak "pratiği"dir. Çünkü Lenin dendiğinde akla gelen bu tarihî olay, bir eylem adamı olarak Lenin'i öylesine parlak bir ışığa boğar ki, son derece önemli olmasına rağmen Lenin'in teorik katkısı gölgede kalır.

Ama bugün, bu göz kamaştırıcı "pratiğin" altında onunla dolaysız bir içiçelik halinde olan "teorik" içeriğe özellikle eğilmek zorundayız.

Lenin'in Marksizme katkısı, onu Marksizm-Leninizm haline getiren Lenin'e özgü yorumun içeriği... Bunlar elbette tüm boyutlarıyla bir yazının sınırlarını çok aşar.

Ama şunu yapmak mümkün görünüyor. Eğer Leninizm, 1900'lerin dünyasında, sonraları tüm dramatik sonuçlarıyla uç veren bir bunalımın hüküm sürdüğü anda, özgün bir çözüm, bir bunalımı aşma hareketi olarak tanımlanıyorsa; biz bu çözümün (yani Leninizmin "özü"nün) ilk biçimlenişini, ipuçlarını, Lenin'i çağdaşlarından ilk kez ayıran bir olay içinde, yani "yeni tip bir parti" yaratılması tezini açıkladığı *Ne Yapmalı*'da bulabiliriz.

Ne Yapmalı, Lenin'in tüm eserleri içinde en ünlü ve önemlisi olarak bilinir.

Ama bu önemli ve ünlü olmanın, eserin tümüne, daha doğru bir ifadeyle söylersek, eserde asıl önemli olan düşünce, yorum sistematiğine dayalı olduğu söylenemez.

Nasıl ki, Ekim Devrimi Lenin'in "teorik" katkılarını gölgede bıraktıysa, *Ne Yapmalı*'da somut öneriler halinde sunulan yeni tip partinin "plan"ı da bu yeni tip parti anlayışını üreten düşünce sistematiğini, Lenin'in özgün Marksizm yorumunu ikinci plana attı.

Lenin, tüm önemli teorik çalışmalarını, dönemin acil çözüm bekleyen, somut önerilere ihtiyaç duyulan atmosferi içinde

yaptı. Bu bakımdan eserlerindeki teorik "altyapı" ile, somut öneri halindeki "üstyapı" kaynaşmış durumdadır. Öneriler hemen uygulamaya konulmak üzere hazırlanmıştı ve bunun için de, eğer karşıt bir öneri, bir plan varsa, Lenin'in önerisi, haliyle önerilerin kıyaslanması gibi faydacılığın egemen olduğu bir alanda ele alınıyordu. Böylece bir "plan" veya bir "taktik" olarak sınırlandırılıyor, daha farklı bir düşüncenin ürettiği bir başka "plan" veya taktikle ölçülüyordu. Bu ölçme işleminin ölçüleri hem sıkı sıkıya o anın ölçülerine tâbidir ve gelecek perspektifi gölgededir, hem de önerileri kabûl etme durumunda olanların bilinçlilik, yargılama niteliklerine boyun eğer. Bu, eğer deyim yerindeyse, Lenin'in talihsizliğidir. Çünkü gerek Rus ve gerekse uluslararası sosyalist hareketin hemen her önemli sorununda özgün, diğerlerinden farklı çözümler ve öneriler getirmiş olan Lenin'in, tüm bu ayırdediciliğinin kaynağına inmek, yani onu gerçekten anlamak için gerekli çaba gösterilmedi. Önerileri, "taktik"leri, "plan"ları öylesine parlak sonuçlar getiriyordu ki, bunlara bakan herkes, bu önerilere, taktiklere, "planlara" sırf biçimlerine sadık kalarak sahip çıkmanın bile yeter olduğu düşüncesine kapılıyordu.

Bu yargılarımızın subjektivizme eğilim gösterir gibi olduğunu biliyoruz. Ama tüm bu söylenenleri, özellikle 1900'lere varmadan uluslararası sosyalist hareket içinde etkisini gösteren bunalımın, kişileri kolaycı çözümlere, kararsızlığa iten objektif koşulları içinde ele almak gerekiyor. Bu yapılmadığında, "Marksizmin buhranı"nı açıktan veya gizliden kabûl etmiş olanların oluşturdukları bir bataklığın suları içinde mücadelesini sürdüren Lenin'in ayaklarını bastığı alan, haliyle gözden kaçıyordu.

Bunu unutmak, yani benzetme yerindeyse, bir bataklığın içinden hedefine doğru ilerleyen bir adamı, o bataklığın dışından gözleyerek, sırf görünen hareketlerinden sonuçlar çıkarmaya kalkmak, bataklığı aşan adama olağanüstü sempati duysak bile, hatalı bir yol olur.

O halde *Ne Yapmalı*'yı ele alırken, onun özellikle muhalifleri tarafından basit bir parti şemasına indirgenmiş görüntüsüne

tâbi olmamalıyız. Belirtmek gerekir ki, bu "indirgeme" işlemi, daha sonra bir defa daha ve bu sefer de "hayranlar"ı tarafından yapıldı. Onlar Ekim Devrimi'nin tüm "sırrını", onu gerçekleştirmiş olan Bolşevik Parti'nin "yönetim ilkelerinde, örgüt şemasında" ve bir de Bolşeviklerin o dillere destan direncinde, disiplininde ve özverisinde bulduklarını sandılar. Bütün bu özellikler elbette vardı, ama bunlar ancak son derece sağlam bir temelin üzerinde oluşmuşlardı. Ne kadar içten ve iyi niyetli olursa olsun, kişiler bu temeli oluşturmamış iseler, özledikleri yapıyı bir türlü kuramazlar. Öyle de oldu nitekim. Bolşevikleri taklit etmeye çalışanlar, o sonsuz iyi niyetlerinin çaresiz kaldığını, tüm parti ilkelerinin garip biçimde yozlaşmış ürünler verdiğini gördüler. Disiplin sağlanıyor, ama özveri kısırlaşıyor; direnç, o saygı uyandıran içeriğinden uzak bir inat halinde gözüküyor, merkeziyetçilik giderek bürokrasinin işleyişine benziyor ve bir türlü Bolşeviklerin o yaratıcı hareketliliği, bin türlü kısıtlılık içinde sanki hiçbir kural yokmuşcasına davranabilme özelliği görülemiyordu. Sonuçta Bolşevik Parti bir "gerçek masal" olarak taraftarların övünç simgesi haline geldi ama, bu kez de türlü kılıkta muhalifin, "demokrasi", "özgürlük", "totalitarizm düşmanlığı" teraneleriyle devam eden o eski korosu güçlendi. Şimdi, Ekim Devrimi'nin Bolşevikleri ve Lenin, Lenin'in *Devlet ve İhtilal*'de Marx üzerine söylediklerinin aynısı bir muameleye konu edilmektedir. Pasaj aşağıdadır:

> "Geçmişte birçok ihtilalci düşünürlerin ve ezilen sınıfların kurtuluş mücadelesi liderlerinin doktrinlerinin defalarca başına gelen şey, bugün Marx'ın doktrini başına geliyor. Egemen sınıflar, sağlıklarında büyük devrimcileri ardı arkası gelmez amansız cezalarla mükâfatlandırırlar; doktrinlerini en vahşi düşmanlık, en koyu kin, en hayasız yalan ve iftira kampanyalarıyla karşılarlar. Ölümlerinden sonra, büyük devrimcileri zararsız azizler haline getirmeye, söz uygun düşerse, evliyalaştırmaya, ezilen sınıfları 'teselli etmek' ve aldatmak için isimlerini bir hale ile süslemeye çalışırlar. Böylece, onların

devrimci doktrinlerinin gerçek özü küllendirilir, basitleştirilir ve ihtilalci keskinlikleri törpülenir. Bugün, burjuvazi ve işçi hareketinin oportünistleri, Marksizmin safiyetini bozmak, onu 'işe yarar' bir duruma getirmek konusunda işbirliği halindedirler. Doktrinin ihtilalci yanı ve devrimci ruhu unutuluyor, siliniyor ve değiştiriliyor. Burjuvazi için kabûl edilebilir, ya da öyle görünen ne varsa, ön plana çıkarılıyor ve övülüyor. Bugün bütün sosyal-şovenler, sözüm ona Marksisttirler ve daha düne kadar Marksizmin kökünü kazıma işinde uzmanlaşmış burjuva Alman bilginleri, şimdi bir soygun savaşının yürütülmesi için son derecede iyi örgütlenmiş bulunan işçi sendikalarını eğittiğini iddia ettikleri bir 'millî - Alman' Marx'tan gitgide daha sık söz ediyorlar." (V.I. Lenin, *Devlet ve İhtilal,* Bilim ve Sosyalizm Yayınları, s. 11-12.)

Okur bu alıntıda sergilenen tavrın, Lenin ve Bolşevik Parti konusundaki son "millî" örneğini *Sosyalist Yol* dergisinde okuyabilir. (Mehmet Ali Aybar, "Sosyalizm'de Bürokratik Sapmanın Tarihsel ve Teorik Kökenleri" *Sosyalist Yol,* sayı 5.) Sayın Aybar, üç sayı süren uzun yazı serisinde, Lenin'i "mazur" görüyor, onun "Rusya şartlarından mecburen böyle davranmak zorunda kaldığı" yolunda uzun açıklamalarda bulunuyor. "Olan olmuştur bir kere" diyor. Lenin'e övgüler düzmeyi ihmal etmeden onun katkılarının hemen en canalıcı olanlarının -sırasında Marcuse gibi "filozof"lardan kanıtlar da getirerek- "yanlışlığını gösteriyor".

Ama bu tip uygulamalar karşısında, Ekim Devrimi'nin parlak başarısını gösterip, devrimin ancak böyle bir parti tarafından gerçekleştirilebileceğini "tarihin ispat ettiği" yolunda sözler söylemek ve bunu, yöneltilen "suçlama"ların zımnen kabûlü anlamına gelen "başka türlü olmaz" cevabıyla yetinerek yapmakla; bir hayran tavrından öteye varılamaz.

"O halde ne yapmalı" sorusunun herkese yöneldiği bu durumda, Lenin'i Lenin'den öğrendiğimiz kadarıyla ele almak gerekiyor. Bunu yapmaya çalışalım.

"Yeni tip parti" anlayışının arka planı

Batı Avrupa sosyalist hareketinin tarihî deneyiminden dersler

19. yüzyıl başından itibaren Batı Avrupa işçi hareketi âdeta iki ayrı alanda gibidir. İngiltere'de "trade-unionizm" çizgisinde gelişen hareket, 1850'lerde, amaçlamış olduğu "sendikalara - trade union'lara- yasal statü kazandırmak" hedefini gerçekleştirmek üzeredir.

Kıta Avrupa'sındaki hareketlerin temelinde de böyle bir hedef vardır. İşçi sınıfı, sistem içinde çıkarlarını koruyacak bir örgütlenmenin bilincine kendiliğinden sahiptir.

Ancak Kıta'da bu hedefin gerçekleşmesi, var olan siyasî yapılar yüzünden, zorunlu olarak siyasî iktidarın yapısındaki değişikliklere bağlıdır. Bu yüzden de 1848 ihtilaline kadar, işçiler burjuvazi ile ittifak ederek, mevcut iktidarlarla savaştılar ve zaferden kendileri için aldıkları payın en önemlisi de sendika örgütlerinin kurulma imkânı idi. İngiliz sendikal hareketi hem bir örnek, hem de ulaşılmak istendikçe yeni boyutlar kazanan bir taslaktı.

Burjuvazinin 1848 olaylarındaki ihaneti ile işçiler artık yalnız mücadele edeceklerini anladılar. İçinde bulunulan koşullarda işçilerin yöneticilere, politikacılara, kendilerini burjuvaziden ayıran sınıf çıkarlarına dayalı politik görüşlere ihtiyaçları vardı. Bu kendiliğinden ihtiyaç, bir yandan sendika benzeri kuruluşları oluşturmaya yönelirken, aynı zamanda işçi hareketinin tümünü, o güne kadar zararını deneyimlerle öğrendikleri dağınıklıktan kurtaracak siyasî birlikler, partiler kurmaya yöneltti.

Bu iş ilk defa Almanya'da başarıldı. İlk parti Lassale tarafından kuruldu (1863). 1869'da da, bu defa Marksist eğilimli işçi önderleri bir parti daha kurdular. İki parti Gotha'da birleştiler (1875).

Marx, Gotha'daki birleşmeyi onaylamadı. Çünkü birleşme Lassalecı temeller üzerinde olmuştu. Gotha'daki Marksist ön-

derler, "işçi sınıfının birliği" gerekçesi altında, onun eleştirilerini dikkate almalıdır.[1]

Burada duralım. İşçi sınıfının kendiliğinden hareketi ile Marksizmin ilişkisi sorununun bu ilk biçimlenişi, aynı zamanda sosyalizm tarihinin ilk evresinin sonucudur.

Görülüyor ki, kendiliğinden hareket, sınıfın *bir* örgüt içinde "birlik" olması, güçlerinin toparlanması noktasına varmıştır. Yine aynı şekilde sınıf mücadelesinin kalıcı siyasî kurumlara ihtiyacı olduğunu öğrenmiştir.

O halde Marksizm, bu durumdaki bir hareket için ne anlama gelir, bu harekete ne verir?

Gotha olayındaki Marksistlerin bile bu soruya yalnızca "bilgi, bilimsel bilgi" anlamında bir cevap verecekleri eylemlerinden bellidir.

Eğer Marksizm, "kapitalizm'in yıkılıp yerine sosyalizmin kurulacağı gerçeğinin bilimsel ispatı" biçiminde bir formülasyona indirgenirse; yani işçilerin kendiliklerinden -biraz bulanıkça da olsa- varabilecekleri bir sonuca en yüksek bilgiler aracılığıyla varılması anlamında yorumlanırsa, Gotha'daki Marksistlerin tavrı anlaşılır.

Bu yargıya varmamızın bir nedeni de, işçi sınıfının mücadele ettiği sınıf karşısında "bilgi" bakımından görünür zaafını, kendinden yana aydınlarla kapatma eğiliminin o dönemde güçlü oluşudur.

Bunun içindir ki, ilk evrenin Marksistleri, Marksizmi işçi sınıfının kendiliğinden hareketine uyarlı öneriler ve bu hareketin "anlayabileceği" kadarki bilgi yüküyle pratiğe sokuyorlardı.[2]

İlk dönemde Marksizm -"bilinç ögesi"- "kendiliğinden" hareket tâbi durumdadır ve "bilinç ögesi", bilgi ögesi gibi anlaşılmaktadır. Bir diğer önemli nokta da şudur ki, oluşturduğu her

---

1 Marx-Engels'in bu konudaki düşünceleri ve olayın öyküsü *Gotha ve Erfurt Programlarının Eleştirisi* adlı kitaptaki ana metinlerde ve mektuplarda anlatılmaktadır.

2 Bu anlayışı yukarıdaki yorumla birleştirirsek, Gotha'daki Marksistlerin niçin Marx'ın önerilerini gizleme yolunu seçtikleri anlaşılır. "Önce birlik, sonra bilgi" gibi bir sloganı olur bu anlayışın.

tür kurum ile bu hareket, henüz daha kapitalist sistem çerçevesi içindedir, onu aşamamıştır.

1900'lere varılırken en olgun biçimlerini bulan *ikinci dönemde,* kendiliğinden hareketin oluşturabileceği örgütler, Batı Avrupa'nın belli başlı ülkelerinde artık sistem içi kurumlar haline gelmiştir. Sendikalar legal statü kazanmışlar ve *siyasî partilerin, siyasî mücadele araçları olarak* bu temel yapılar üzerinde kurulması da gerçekleştirilmiştir. *Rekabetçi dönemden tekelci (emperyalist) evreye geçişin* Avrupa kapitalist metropollerinde yarattığı toplumsal "ferahlama"nın izlerini taşıyan bu yapılar, genel sosyalist hareketin kabaca iki düzeye ayrılan mücadele alanlarını temsil etmektedir. İki düzey-alan arasında bir yanyanalık, paralellik ve fonksiyon bölüşümünün olması, "karşılıklı etkilenme" türünden optimal bir denge anlayışı adına mümkün en doğru ilişki olarak kabûl edilmektedir.

Siyasî mücadelenin asıl kriz dönemlerinde önem ve belirleyicilik kazanacağı yolundaki eski anlayış devam etmektedir. Evrim-devrim ayrımına dayandırılmış bu anlayış, evrim dönemlerinde var olan legal siyasî mücadele imkânlarını kullanmak için parlamentolarda çalışmayı -bu yolla iktidara ortak olmayı reddederek- kabûl etmektedir.[3]

Kendiliğinden hareket, işçi sınıfının iktisadî ve toplumsal ihtiyaçlarının sağlanması temelinden yola çıkmıştı ve yoksulluk, sosyal güvencelerin eksikliği gibi "somut" sorunların halline ilişkin, her düzeyde talepler ileri sürmüştü. Özünde iktisadî olan bu anlayış için siyasetin kapsamı, iktisadî taleplerin yerine getirilmesinde etkili bir araç olmaktan ileri gitmez. Hareket, burjuva toplumun zaten reddetmediği, aksine doğal kabûl ettiği çıkar mücadelesinin iç mantığını kabûl etmiştir. Bu

3 Lenin böyle bir anlayışı aşan bir yorum getirecektir. Örneğin, *Nereden Başlamalı* adlı broşüründe bir savaş örgütünün gerekliliği konusu ile birlikte bu konuyla ilgili görüşünü de belirtmektedir.

> "... bir savaş örgütünün kurulması ve politik ajitasyonun sürdürülmesi 'devrimci ruhun zayıflaması' her koşulda ve her dönemde esastır." (V.I. Lenin, *Nereden Başlamalı,* Odak Yayınları, s. 19.)

Lenin'in bu görüşünü ileride daha da geliştirdiğini göreceğiz.

mücadele, çıkarların dengelenmesi ve yeniden bozulması evrelerinin sürekliliğini varsayar. Bu bakımdan sendikalar -sistem ile uyarlılığına pek dikkat edilmeden- temel kalıcı kurumlar, işçi sınıfının asıl örgütleri olarak kabûl edilir.[4]

Birinci dönemin özünde varmaya çalıştığı hedefler böylece sağlanmış; ayrıca bunu bir ölçüde garanti eden, sağlamlaştırmaya yarayan bir araç olarak düşünülen "siyasî parti"ler de kurulmuştur.

İlk dönemde "bilgi-bilim" olarak *kendiliğinden hareketin uzağında kalan "bilinç ögesi"* -Marksizm- işte bu yeni, yarı kalıcı araç olan partilerde, o bir bilim olma yorumunu pek aşamayan bir çerçeve içinde yer aldı. Elbette ki, bir bilim olarak, ancak aydınlar ve çok yetenekli işçiler tarafından ulaşılacak bir şey gibi olma yorumu da haliyle geliyordu. İşçi sınıfının -sistemin içinde- kurtuluşuna yardımcı olmak isteyen aydınların, siyaset için gerekli bilgilere sahip oluşu, onları kısa zamanda partilerin yönetici yerlerine getirdi. Böylece kendiliğinden bilinç -trade-unionizm- ile sosyalist bilinç, yanyana geldi. Uzaklık giderilmiş, yanyanalık başlamıştır.

İkinci dönem partileri bu "yanyanalık hali"ni temsil ederler. Bu, bir eklektik yapıdır. Parti siyasî örgütler kurar ve bu örgütlerin yöneticileri Marksisttir. Ama bu örgütler, sendikaların, sınıfın kendi örgütlerinin üzerinde, yani bir ölçüde dışındadır.

---

4 Bu son cümleyi biraz açalım. Gerek sendikalar ve gerekse partiler (o döneminkiler) ne kadar radikal olurlarsa olsunlar, özünde kapitalizmin kabûl sınırları içindedirler. Kapitalist sistem birey veya grup çıkarlarını varsayar. Dolayısıyla işçi sınıfının kendi meslekî örgütlerinde iktisadî çıkarlarını korumak, geliştirmek istemesini aykırı bulamaz. Elbette bunu teşvik etmez, çünkü sistemin egemen sınıfının bunda çıkarı yoktur. (Fakat "meslekî örgütlenmeyi" teşvik etmekten çıkarı olacağı dönemler de olacak; ama bu çok daha köklü çıkarların korunması için yapılacaktır). "Kapitalizmin krizler sonucu kendiliğinden yıkılacağı veya böylesi bir kriz sonucu artık yönetemeyecek hale geleceği" biçimindeki bir "determinist anlayış" içinde hareket eden bir parti de, bu niteliğiyle sistemle çelişmez. Çünkü Marx'ın da belirttiği gibi, toplumda farklı sınıflar olduğu ve bunlar arasında mücadele olduğu fikri, Marx'tan önce burjuva düşünürler tarafından bilinen ve kabûl edilen bir şeydir. Bunların ötesinde bizzat hareketin kendi ideolojik çerçevesini aşmamıştır. (*Gotha Programının Eleştirisi*'ndeki "Özgür Devlet" konusuna bakınız.)

Marksistler, partinin yapısında ve işleyişinde hiçbir kayda değer değişiklik yapmamışlardır. Deyim yerindeyse "iktidar değişmiştir ama sistem değişmemiştir."

Bilinçli ögenin, kendiliğindenciliğe göre üst konuma geçmesi de kendiliğinden olmuştur.

Bernstein revizyonizmi bu eklektik yapı içinde doğdu. Önemi ve etkisi, sanıldığı gibi iktisadî ve siyasî reformlara bel bağlama tavrının açıkça ilan etmesinden değil -bu zaten açıkça ilan edilmeyen ama geçerli olan resmî anlayıştır- bizzat "bilinçli öge"nin -yani Marksizmin- bir bilim olarak saygın ve üst konumunu sarsmaya yönelik oluşundan geliyordu.

Reformizm yeni değildi, zaten vardı. Ama Marksizm, "işçi sınıfının bilimi" olarak, ona somut mücadeleleri içinde bir yer vermeyen eğilimler nezdinde bile kabûl ediliyordu. Bu Lassale'den Bakunin'e kadar işçi hareketinde bulunmuş herkes tarafından tartışmasız kabûl edilen bir olgu idi.

Bernsteincılık; Marx'ın, somut tarihî durumlar veya belirli koşulların nitelikçe aynı kalacağı varsayımında söz konusu olan sorunlar üzerine yargılarını, Marksizmin temel, değişmez doğruları gibi ele alıp, bu doğruların "o andaki gerçeklere" uymadığını söyleyerek eleştirilerini ve revizyonizm taleplerini sıraladı, tartışma istedi.

Bernstein'ın Marksizm üzerine bu temelde yanlış anlayışı ve yaklaşımı, döneminin diğer saygın önderlerinin şiddetli eleştirilerine rağmen büyük yankılar yaptı.[5]

---

5 Bernstein'ın Marx eleştirisinin sosyalist çevrelerdeki etkisinin sırf siyasî planda kaldığı sanılmamalıdır. Bu "eleştiri", Marksizm dışı çevrelerin daha yaygın saldırılarına gerekçe olduğu, hız kattığı gibi, doğan kararsızlık, Bolşevik Parti gibi bir partinin safları içinde de etkisini gösterdi. Machcılığın bir ara çok yaygınlaşan taraftar kitlesi içinde Lunaçarski, Bogdanof, Bazarof gibi Bolşevikler de bulundular. Bunu 1905 yenilgisinin doğrudan sonucu saymak yanlış olur. Lenin'in "yenilgi yıllarında doğan mistik eğilimler"den bahseden sözleri elbette adı geçen kişileri kastediyordu. Ama Lenin bu "mistikleşme"nin temel nedenini unutmuş değildir. Marx'ın yanıldığı, dolayısıyla "Marksist bilgi teorisinin yanlış sonuçlara götürdüğü" yolundaki kararsızlık dolu havayı dağıtabilmek için yazılmıştı *Materyalizm ve Ampirio-Kritisizm*. Lenin'in hemen hemen tümüyle 1908 yılını bu işe hasrettiğini biliyoruz. Kaldı ki, Lenin daha sonraki yıllarda da *Felsefe Defterleri*'nde gördüğümüz son derece geniş tutulmuş çalışmaları ile konunun peşini bırakmamıştır.

1900'lerde sosyalist partilerin oluşmasına katkıda bulunan temel eğilimlerin, o güne kadar içinde hareket ettikleri çerçevenin nitelikçe değişmesine tâbi olarak (kapitalizmin yeni bir aşamaya varışı ve özellikle metropollerde sınıf ilişkilerinin tarihî biçimlerinin değişmesi ihtiyacı) yeni arayışlara yönelmeleri durumu vardı. Bu durum bir bunalım özelliği gösteriyordu.

Bu bunalım, özellikle Marksistler için söz konusuydu. Kendiliğinden işçi hareketi, Marksizmin yönetici rolünü benimsemekle çözüm bulmanın o çalkantılar yaratan arayışını bir "bilim"e devredip, bu anlamda durulurken; bu defa bizzat o bilimin taşıyıcıları içinden, bilimlerinin, yani Marksizmin yanıldığını, düzeltilmesi gerektiğini iddia edenler çıkıyordu.

Gerçi parti kongreleri, revizyonizmi büyük çoğunlukla reddeden kararlar alıyorlarsa da onlara karşı radikal tedbirler almaktan kaçınıyordu.[6]

Bu kaçınma anlamlıdır. Aslında tüm parti önderleri revizyonizmin nerelere varabileceğinden habersiz değillerdi. Ama gerçek bir imkânsızlık içindeydiler. Çünkü onlar da, Bernstein gibi, bir Marksizm yorumundan hareket ediyorlardı. Yani "bilinç öge"sinin rolü ve içeriği konusunda kalkış noktaları aynıydı. Eğer revizyonizm, işçi aristokrasisinin ideolojisi ise; Kautsky, Bebel vb.'de gördüğümüz tipten "ortodoks"luk ise, parti yöneticileri aristokrasisinin ideolojisidir denebilir.

Çağın partilerinde "bilinçli" ve "kendiliğindenci" ögelerin eklektik birliği olarak her düzeyde görülen yapısal özellik, bu iki öge arasında yanyana oluş ve mekanik ilişki olarak tanımladığımız optimal denge anlayışı çerçevesi içinde kalındığında, doğan bunalımın çözümü imkânsızdı. Bunu sezen ama bir çıkış yolu bulmaktan da uzak olan ortodoks parti önderlerinin durumunu en iyi Kautsky'de görebiliriz. Kautsky'nin aşağıdaki sözleri -ki 1902'de söylemiştir- yalnızca bir kehanet denemesi

---

6 Lenin *Ne Yapmalı*'da Alman Partisinin bu konudaki tavrını üstü kapalı olarak eleştiriyor:

> "Alman partisinin çıkarları bakımından diplomatik bir tutumun doğru olup olmadığı ve bu durumda kötü bir barışın iyi bir kavgadan daha iyi olup olmadığı tartışılabilir..." (V.I. Lenin, *Ne Yapmalı*, s. 19.)

ve "durgun Avrupa" için bir umut kıvılcımı arama ihtiyacından çok; durgunluğun çürümeye doğru gittiğini gören, ama buna karşı çaresizliğini içten içe kabûl etmiş bir adamın tavrını da yansıtmakta değil midir?

> "...Batıdan bunca devrimci inisyatif edinmiş olan Rusya, belki şimdi artık bu Batı için bir devrimci enerji kaynağı olmak yolundadır. Alev alev yanan Rus devrim hareketi, belki de saflarımıza yayılmaya başlayan o küçük-burjuva uyuşukluğunu ve küçük politikacılığı defetmek için yararlanabileceğimiz en güçlü araç olacaktır; bu devrimci hareket savaşa susamışlığımızı ve büyük ülkülerimize tutkulu bağlılığımızı yeniden alevlendirecektir." (Kautsky'den alıntı. *Sol Komünizm...*, s. 9)

Kautsky'nin sözünü ettiği "uyuşukluk" ve "küçük politika"cılık, "kendiliğinden" ögenin, "bilinçli" öge ile ilişkisini yeniden gözden geçirmek eğilimi altında giderek "bilinçli" ögenin reddine varmak isteyen bir akımın varlığına işaret etmektedir.

"Proletarya, sosyalizmin imkân ve gereğinin 'bilincine varmaktadır'. Bundan ötürü sosyalist bilinç proleter sınıf mücadelesinin doğrudan doğruya zorunlu bir sonucu olması gerekir"[7] yolundaki görüşler, işte bunu anlatıyordu. *Ne Yapmalı*'nın 50 ve 51. sayfalarında yer alan Kautsky'nin yazısı, bu görüşleri eleştirir. "İşçi sınıfına bilinç dışarıdan verilir" sözünü ısrarla belirtip, açıklar. Lenin Kautsky'ye katılmaktadır bu konuda.[8]

Batı Avrupa'da "kendiliğindenciliğin" yeniden yükselmesi; kapitalizmin nispî istikrarlılık içinde ve gerçekten de o döneme

---

7 K. Kautsky'nin yazısından alıntı. (*Ne Yapmalı*, s. 50.)

8 Lenin Kautsky'yi onaylar, ama onun bu doğru tespitinin işlerliğe konulmasında, yorumunda çok farklı düşünmektedir. Her ikisi de karşılarındaki bir şeye göre aynı saftadırlar. Tıpkı aristokrasi karşısında burjuvazi ve işçi sınıfının aynı safta olması gibi. Ama kendi içlerinde, yani sosyalizm anlayışlarında, Marksizm -işçi sınıfı ilişkilerinin tarihî ve mümkün biçimlenişleri- yorumunda çok ayrı yerlerdedir. İleride bu konu derinliğine ele alınacaktır. Ancak şu kadarını şimdiden söyleyebiliriz: Kautsky bu sözleri parti içindeki yönetici-yönetilen ilişkileri çerçevesi içinde düşünmektedir. Eylemi de böyledir zaten. (Alman partisinin yapısı üzerine söylediklerimizi hatırlatalım.) Oysa Lenin için bu doğru tespit, anılan çerçevenin çok dışında ele alınacaktır.

gelinceye kadar görülmeyen bir "barış içinde gelişme" evresinde oluşundan güç kazanmaktadır. Bu "anın gerçekleri", bu "somut talepleri karşılayan gidiş" sosyalizmin salt ekonomik bir yorumunu ancak barındırabilen "ekonomizm"in, "kendiliğindencilik"le buluştuğu en uygun ortamdı. Lenin'in yazılarında iki kardeş eğilim gibi hep yanyana anılışları bu yüzdendir.

Berstein'ın Marksizme yönelttiği eleştiriler, o dönemde hepsi de Marksist olan parti önderlerinin şahsında, Marksizmin işçi hareketi üzerindeki "yönetici" rolünü de gündeme getirdiğinden, dolaylı olarak partinin yapısını da "düzeltme" talebine yol açıyordu. Şefler ve sınıf, merkeziyetçilik ve parti içi demokrasi karşıtlıklarının yaratılması; revizyonizmin kendine uyarlı bir parti yapısı kurma ihtiyacından doğuyordu.

Ekonomist anlayışta siyaset bir araç olarak düşünülür. Bu onun temel özelliğidir.[9] "Kendiliğindenci" eğilim ise siyasî-iktisadî mücadele ayrımını yaparak, bu iki ögenin "süreç içinde" önem açısından yer değiştirerek birlikte yürüdüğünü ve "sonunda" siyasetin sonucu tayin edeceğini söyler. 1900'lerde ekonomistlerle "kendiliğindenci"leri biraraya getiren şey; "anın gerçeklerine dikkat eden" ikincilerin, "şu içinde yaşadığımız dönemde" siyasetin iktisada "tâbi olması gerektiği"ni söyleyerek ekonomistlerin tezine "şimdilik" kaydıyla sahip çıkmalarıdır. Böylece "şu anın gerçeğine" iyice kendini uydurmak için, "siyasetçiler"in -ki bu sözle ortodoks Marksist parti yöneticileri kastedilmektedir- belirleyici olduğu parti yapıları da değişmelidir, mantığı egemen olur.

Lenin'in *Ne Yapmalı*'ya başlarken, neden ilk defa "Eleştiri Özgürlüğü" sloganının temsil ettiği eğilimleri ele aldığını anlayabiliyoruz. Lenin, asıl yapmak istediğini gizleyip masum sözcükler altına gizlenenleri -"bilinç" sorununun o safiyane konuluşunu ve Kautsky'nin yazısında geçen "küçük politikacı"lığı hatırlayınız- teşhir etmekle işe başlarken; parti sorununun sanıldığının aksine bir "birlik sağlama", "güçlerin toparlanma-

9 Lenin *Ne Yapmalı*, s. 41'deki dipnotunda trade-unionist anlayışın bu yanını açıklar.

sı"ndan ibaret olmadığı ve hele pratik-teknik bir sorun olmadığının bilincindedir.

Bu 50 yılı aşkın tarihten Lenin'in çıkardığı dersleri, kendi ülkesinin bunu yapmasına imkân veren koşullarını incelerken göreceğiz.

Çarlık Rusya'sının devrimci mirası ve yeni başlangıçlar

Lenin'in *Ne Yapmalı*'dan önce yazdığı broşürlerde, *Nereden Başlamalı?, Bir Yoldaşa Mektup, Devrimci Maceracılık,*[10] hemen hemen tümüyle Rusya'ya özgü "partileşme" sorunları üzerinde durduğu, "teknik" yana ağırlık verdiği görülür. Oysa daha *Nereden Başlamalı*'yı yazarken, genel sorunun bu çerçevenin çok üzerinde bir bakışla ele alınması gereğini bilmektedir.

> "İnsan; önce, bölünüp parçalanma durumunda, yukarıda sözü edilen dağınıklık ve karışıklıkların (yani "pratik ve örgütsel bakımdan olduğu kadar, ideolojik bakımdan da bölünüp parçalanma... Sosyal demokratların ezici bir çoğunluğunun bakış açısını ve eylem olanaklarını daraltan mahallî çalışmaya tamamen gömülüp kalma"nın - Ö.L.)[11] *en derin köklerini* araştırmalıdır..." (V.I. Lenin, *Nereden Başlamalı?* s. 23 - Altını ben çizdim, Ö.L.)

Lenin bu ilk broşürlerinde, "kendiliğinden gelme hareket" veya "kendiliğindenciliğe kölece boyun eğme"; "Sosyal Demokrat hareket" veya "bilinçli" öge kavramları görülmez. Bunlar *Ne Yapmalı*'da önümüze çıkan kavramlardır.

Ne Yapmalı'nın Önsözü'nde Lenin, bu kitabın okura geç sunulmasının gerekçelerini şöyle açıklıyor:

> "Broşürün başlıca teması, 'Nereden Başlamalı?' yazısında değinilmiş olan üç mesele olacaktır: siyasî propaganda ve bilinçlendirmemizin niteliği ve temel muhtevası; örgüt alanındaki

10 Bu üç broşür, Odak Yayınları tarafından kitap halinde yayımlanmıştır.

11 Tırnak içindeki sözler alıntının üstündeki satırlarda geçiyor.

görevlerimiz; birçok uçtan tutularak gerçekleştirilecek olan, bütün Rusya'yı kucaklayacak bir mücadele örgütünün kuruluş planı.

(...) Ama bu broşürde, söz konusu üç meselenin tahliliyle yetinme ve polemiğe girişmeden, görüşlerimi mümkün olduğu kadar olumlu biçimde sunma yolundaki ilk niyetim, iki sebepten ötürü gerçekleşmemiştir: Bir yanda Ekonomizm bizim sandığımızdan çok daha büyük bir canlılık göstermiştir (burada Ekonomizm terimini, bu broşürün, deyim uygun düşerse, bir taslağı olan *Iskra*'nın 12. sayısında çıkan -Aralık 1901- 'Ekonomizmin Savunucularıyla Bir Konuşma' adlı yazıda anlatıldığı biçimde, geniş anlamıyla kullanmaktayız). Bugün artık inkâr edilmeyecek olan gerçek şudur ki, bu üç mesele hakkında ileri sürülen değişik görüşler, ayrıntılarda farklı tutumlardan çok, Rus Sosyal Demokrasisi içindeki iki eğilimin temel meselelerdeki çelişkisi olarak açıklanabilir. Öte yandan, görüşlerimizin *Iskra*'da metodlu bir şekilde açıklanmasının Ekonomistler safında meydana getirdiği şaşkınlık, çok kere, iki ayrı dil konuştuğumuzu ve işe ta başından başlamadıkça bir anlaşmaya varamayacağımızı ve *bütün* Ekonomistlerle *bütün* temel görüş farklarımızı *sistemli biçimde 'açıklığa kavuşturabilmek'* için birçok somut örneklere dayanan görüşlerimizi mümkün olduğu kadar basit bir dille anlatmaya çalışmanın gerekli olduğunu bize göstermiştir. Ve ben, bu broşürün hacmini büyük ölçüde genişleteceğini ve yayımlanmasını geciktireceğini pek iyi bildiğim halde bu 'açıklamaya' girişmeye karar verdim: 'Nereden Başlamalı?' başlıklı yazıda verdiğim sözü, ancak bu şekilde yerine getirebilmekteyim." (V.I. Lenin, *a.g.e.*, s. 8-9).

Görülüyor ki, Lenin önceleri, "polemiğe girişmeden" yalnız "söz konusu üç meselenin tahliliyle" yetinmek niyetindedir. Nitekim ilk broşürlerde, *Ne Yapmalı* ve *Bir Adım İleri, İki Adım Geri*'deki o sert, bükülmez, âdeta "hırçın" hava yoktur. Ama ekonomizm *"sandığımızdan çok daha büyük bir canlılık"* gösterdiğinde; o, "değişik görüşler"in, "ayrıntılarda farklı tutumlar-

dan çok", "iki eğilimin temel meseledeki çelişkisi"nden kaynaklandığı düşüncesine varmıştır. Konuşulan "iki ayrı dil"dir.

Lenin, alıntı yaptığımız pasajın altında: "'eleştiri özgürlüğü' gibi o kadar 'suçsuz' ve 'tabii' bir şiar, nasıl oluyor da bizim için savaş çığlığı gibi bir şey oluyor? Nasıl oluyor da, kendiliğinden gelme yığın hareketi karşısında sosyal demokrasinin (yani Marksistlerin - Ö.L.) rolü gibi temel bir meselede görüş birliğine varamıyoruz." (*a.g.e.*, s. 9) diye soruyor. Ve kendi çözümlemesi sonucunda; "siyasî ajitasyonun niteliği ve muhtevası üzerinde" görüşlerinin "trade-unioncu politika ile sosyal demokrat politika arasındaki farkın belirtilmesi" *gereğini* gösterdiğini; "örgütlenme görevleri üzerine" görüşlerinin "Ekonomistleri *tatmin eden* amatörce metodlar" ile "devrimcilerin örgütlendirilmesi"ni "zorunlu" sayan anlayış arasındaki farkın belirtilmesine gerek duyurduğunu anlatıyor.

Lenin'in "parti" sorununu ele alış çerçevesinin bu en son biçimlenişine kadarki süreci kısaca belirtmeye çalıştık. 1902 Şubat'ında Lenin, "bölünüp parçalanmış" bir hareketin bu halini daha da pekiştiren bir üslupla karşımızdadır. "İki ayrı dil"den, "işe ta başından başlamak"tan ve *"bütün* ekonomistlerle *bütün* temel görüş farklarımızı *sistemli bir biçimde açıklığa kavuşturmaktan"* bahsetmekte, yani "birlik" yerine "ayrılığı" vurgulamaktadır. Bütün bunlar "bölünüp parçalanma"nın oluşturduğu parçalar arasında şiddetli bir çekişmeyi, sürekli bir iç mücadeleyi kızıştırmayı getirir ve böylece hareketin, otokrasiye, kapitalizme karşı "asıl mücadelesi"ni zayıflatmaz mı? Bırakalım bunu; böyle "parçalanmış" bir hareketin içinde olan bir Lenin, en azından şu aşağıdaki sözleri söylemeyecek kadar "mütevazı" olmalı değil midir?

> "Tarih, bizi, herhangi bir ülkenin proletaryasının karşılaştığı *hemen yerine getirilmesi gereken* görevler içinde *en devrimcisi* olan acil bir görevle karşı karşıya getirmiştir. Bu görevin yerine getirilmesi, sadece Avrupa irticaının değil, ama (şimdi bunu da söyleyebiliriz) Asya irticaının da en güçlü kalesinin yıkılması, Rus proletaryasını, uluslararası devrimci proletaryanın öncüsü durumuna getirir." (V.I. Lenin, *Ne Yapmalı*, s. 36-37.)

Ama görülüyor ki Lenin bırakınız "mütevazı" olmayı, "uluslararası devrimci proletaryanın öncüsü" olma imkânı olan "Rus proletaryası"ndan bahsetmektedir.

Rus proletaryasının bu imkânının, o sıralarda diğer ülkeler proletaryasının sahip olmadığı bu tarihî imkânın kaynağı nedir?

Lenin, şu yukarıdaki alıntıdan hemen sonra başlayan bölümde bize bunu anlatmaya başlıyor.

İşçinin kendisini ancak "şehirde bir köle veya serf" gibi gördüğü kapitalizme geçiş dönemlerinde; işçilerin içinde bulundukları koşullara karşı isyanları, "makinaların tahribine sahne olan grevler" biçiminde olur. Bu tip hareketlerin, işçi sınıfının "sınıf bilincine" daha henüz erişmediği bir hali anlattığını biliyoruz.

Rusya'da, işçi hareketi daha henüz bu evrede iken, güçlü bir aydın hareketi vardı. 1860'lardan başlayarak Rus toplumunda sürekli bir olgu halinde kendini duyuran bu "aydın hareketi" çeşitli siyasî programları benimsemesine rağmen, "halkçı" -Narodnik- ideolojinin çerçevesi içindeydi.

Hareket 1890'larda ideolojik bir bunalıma düştü. O tarihlere kadar özellikle terörü inanılmaz bir gözüpeklik ve özveri ile uygulayan, bunun için en gelişmiş örgütlenmeleri meydana getiren Narodnikler, metodlarının sonuçsuz kaldığını, daha doğru bir deyişle, bu metodlarla amaçladıkları şeyin gerçekleşme imkânı olmadığını anladılar.

Bu sonuç, Narodnik hareketin ideolojik çöküşünü getirdi, ama hareketin asıl tabanı olan aydınların politik hareketten uzaklaşmalarına yol açmadı. Hatta bu taban daha da genişledi, ama bir arayış ihtiyacı, yeni bir ideoloji bulma çabası ile birlikte.

Rusya'da aydınların Marksizmle teması, böyle bir tarihî deneyimin etkisinde meydana geldi. "Rusya'da aydın gençliğin 1895 yılına doğru, Marksist teoriye nasıl sarıldığını" hemen hemen herkes görmekte ama bunun son derece önemli bir olgu olduğu fark edilmemektedir.

Aydınların yeni bir hevesi veya "güvenilmez küçük burjuva aydınlar"ın kalıcı olmayacak bir yönelişi gibi bir çerçeve içinden olaya bakanlar, bunun, Rusya'ya özgü bir geleneğin yeni

formundan başka bir şey olmadığını düşünüyorlardı. Yani Rusya'ya özgü bir olay söz konusuydu.

Olaya böyle bakanlar, yani ona "mahalli" bir özellikten öte bir anlam vermeyenler, bunun tıpkı Almanya, Fransa vb. ülkelerde, o ülkeye özgü olarak kalan "sosyalizm"ler türünden bir şey olduğunu düşünebilirlerdi. Çünkü Fransa'da esnafların, orta ve küçük mülk sahiplerinin "eşitçilik" temasından hareket eden ve en ünlü sözcüsünü Proudhon'da bulan "küçük burjuva sosyalizmi", nasıl özellikle Fransa'ya özgü bir hareket ise... Yine Almanya'da "Katheder Sosyalizmi" veya "Devlet Sosyalizmi" gibisinden hareketler devlet üzerinde spekülasyonlar yaparak tam Prusya'ya özgü bir "sosyalizm" geliştirmeye çalıştılarsa... Şimdi de öteden beri politikaya aşina Rus aydınları, "Rusya'ya özgü" bir hareket geliştiriyor olabilirlerdi.

Oysa Lenin'in yaklaşımının temeli, bu "Rusya'ya özgü" olayın, "mahalli" yanını değil, evrensel yanını görmüş olmasındandır. *Ne Yapmalı*'nın âdeta ruhu olan "kendiliğinden hareket" ile "bilinçli öge" arasındaki ilişki, bu, tüm kitap boyunca bıkmadan tekrarlanan ve hemen hemen her tür sorunun çözümünde anahtar kavram rolünü oynayan bu iki öge ve ilişkisinin Lenin sistematiğindeki yeri kavranılmadan, Lenin ve Leninizm üzerine söz söylemek gevezelikten öte bir şey değildir.

Lenin'in o yıllarda yalnız "Rusya'ya özgü" olarak görülen bu olay üstüne derinliğine düşünmesini gerektiren ana etken, o sıralarda Batı Avrupa'daki Sosyal Demokrat partilerde hüküm süren bunalım olduğu, kuşku götürmeyecek derecede açıktır.

Batı Avrupa'nın parti tarihi -Lenin'in aydınlatıcı terminolojisiyle ifade edersek- "kendiliğinden" hareket ile "bilinçli" -Marksist- ögenin, uzun bir süre paralel ama *ayrı düzeylerde gelişip, olgun biçimlerine vardıktan sonra* biraraya geldiğini gösteriyor. Biliyoruz ki, Avrupa işçi hareketinin doruğunu temsil eden Paris Komünü bile, "kendiliğinden" bir hareket olarak nitelenir. "Kendiliğinden" hareketin bu en üst biçimine varmasından sonradır ki, Marksistlerin işçi sınıfının politik örgütlerinde etkin -yönetici- hale gelebildiklerini görüyoruz. Üstelik bu olguyu anlattığımız yerde de belirttiğimiz gibi, olay âdeta

bir yanyana geliş özelliği göstermektedir. O dönemde ülkelerinin toplam aydın potansiyelinin küçük bir azınlığını oluşturan Marksistler, partilerin ideolojik, politik, örgütsel alanlarda duyduğu üst düzeylerde kadro ihtiyacına ancak yetiyordu.

Legal partilerin kurulması, milyonlara varan işçinin parti etrafında toplanmasına imkân vermişti. Ne denli istense bile bu geniş kitleye "bilinç" kazandırma çabası sınırlı kalacaktı. Çünkü bunu gerçekleştirmek için gerekli Marksist aydınlar azdı. Avrupa'da hareket, geniş bir işçi sınıfı ile ona göre çok az olan bir aydın kitlesinden oluşmaktaydı. Böyle olunca, geniş işçi yığını içinde sistemli bir politik propaganda ve ajitasyon -hele Lenin'in bu kavramlara verdiği içerikle- yapmak mümkün olamıyordu. Yani işçi hareketinin Marksizmi özümlemesi faaliyeti "kendiliğinden"liğe bırakılmıştı ister istemez. Partiler işçi sınıfını yönetiyorlardı, ama bu, herhangi bir örgütün "yönetici" ve yönetilen ilişkisinden farklı değildi. Politika, ona verilen alışılmış anlamının içinde yapılıyordu ve her ne kadar politikacılar iktisadî mücadeleyi de yönetiyorlarsa da bu ancak iktisadî taleplerin belirlediği bir çerçeve içinde kalınarak yapılıyordu.

Oysa Rusya'da "son derece orjinal" bir "başlangıç" olmuştu ve bu devam ediyordu. *Ne Yapmalı*'da sık sık vurgulandığı üzere *Rusya'nın temel özelliği, işçi sınıfının kendiliğinden gelme hareketinin başlangıcı ile aydınların Marksizme yönelmelerinin aynı anda oluşu* idi. İşte bu, Avrupa'dakine benzemeyen "son derece orijinal" bir olaydı.

> "...İncelemekte olduğumuz dönemde, 1895 yılı yöresinde (...) daha o zaman Rusya'nın devrimci gençliğinin çoğunluğu bu doktrini benimsemişlerdi.
>
> Böylece, hem işçi yığınlarının kendiliğinden gelme bir uyanışı, bilinçli yaşantıya ve bilinçli mücadeleye doğru bir uyanışı vardı, hem de sosyal demokrat teori ile silahlanmış olan ve işçilere yaklaşmak için yanıp tutuşan bir devrimci gençlik vardı." (V.I. Lenin, *a.g.e.*, s. 41).

Çarlık Rusya'sında kitlesel gösteriler yapabilecek kadar yoğunluğa ulaşmış bir öğrenci-aydın hareketinin yarattığı im-

kânları Lenin'in gözüyle görebilmek için "bunalım"ın Avrupa'daki harekette ortaya çıkardığı bir zayıflığın üzerinde durmalıyız. Bu zayıflık, Lenin'in niçin Rusya'daki tüm grupları "bilinçli" ögenin rolü konusundaki tavırlarına göre değerlendirdiğini anlamakta bir ipucu olacaktır. Bu olgu aynı zamanda, Lenin'in gerek "politika" kavramının içeriği ve iktisat-politika ilişkisi üzerinde ısrarla duruş nedeni, gerekse "politik propaganda ve ajitasyon" gibi yerleşik bir içeriği olan konuda özgün bir yaklaşımı geliştirdiğini de açıklayacaktır.

Avrupa'da revizyonizm partilerin tüm yapıları içinde kaynaşmalara neden olmadı. Tartışma, kadrolar içinde yapıldı, orada kaldı. Sorun âdeta "akademik" bir düzeydeydi.

Oysa tartışma, işçi sınıfının, ekonomik olmayan tüm devrimci programını kapsamakta; sosyalist bir toplumun kurulması sürecine kendi dışındaki yığınları *yönetecek* bir devrimci bilinçle hazırlanmasının gereği üzerinde kuşkular yaratmaktadır. Ama bu denli yaygın sonuçları olacak bir konu, ilginç bir sessizlikle dar bir yönetici kadroya bırakılmaktadır. Açıktır ki, ancak gerçekten bilinçli bir işçi sınıfı Bersteincılığı parti dışına atmakta tereddüt etmezdi. Bu yapılmadığına göre, milyonlarca işçinin sosyal demokrat partilere oy vermesinin "politik bilinç"le ilgisi düşünülmeye değerdi.

Avrupa'da bunca tarihî deneyimin içinden gelmiş bir sınıfın, politik bilinç konusundaki bu zayıflığının, ona politik bilinç götürecek kadroların oransal zayıflığına bağlı olduğu ilk görünür nedendir. Bunun kadar önemli olan bir diğer etken, "politik bilinç"in daima ekonomik talebin gerekli kıldığı ölçü ve çerçeve içinde verilmeye çalışılması yanında, bu faaliyetin ancak ekonomik taleplerin öne çıktığı dönemlerde -ekonomik kriz, grevler vb.- hız kazanmış oluşu, diğer dönemlerde âdeta yok denecek kadar azlığıdır.

Kadro azlığı, Rusya'nın o "orjinal durumu"ndan ötürü giderilme imkânına fazlasıyla sahiptir. Fakat bunda fazlasıyla iyimser olunamaz. Çünkü aydın hareketini Rusya'da bu kadar güçlü kılan etkenlerden en önemlisinin Çarlık otokrasisi olduğu bilinmektedir. Zaten sarsılan bu yönetimin, ya alacağı "demok-

ratik" tedbirlerle veya bir burjuva demokratik hareketle biçim değiştirmesiyle aydın hareketi yaygınlığını büyük ölçüde kaybedebilir. Bunun yanında revizyonizmin haldeki aydın kadrolarda doğurduğu ekonomist eğilimlerin, işçi sınıfına verilecek bilincin tüm devrimci içeriğini gözardı edeceği de besbellidir.

O halde "Rusya'ya özgü" imkânın revizyonizm tarafından heba edilmesine engel olmak için onun tüm belirtilerine karşı tavizsiz bir mücadele verilmeli ve kesin çizgiler korunmalıdır. Aynı zamanda bizzat bu "Marksizme yönelmiş aydınlar"ın da olduğu gibi kabûlü değil, kalıcı yapılar içinde eğitilmeleri gerekmektedir.[12] Ama her şeyden önce işçi sınıfının "devrimci - politik- bilinç"in gereği ve kapsamı konusunda açık bir görüşü olmalı ve onlar bunu kendileri için zorunlu, hayatî bir sorun olarak görmelidirler:

> "...Eğer işçiler, öteki sosyal sınıfların *her birini,* entellektüel, manevî ve siyasî hayatlarının *bütün* tezahürlerinde gözleyebilmek için somut ve aktüel siyasî gerçek ve olaylardan yararlanmasını öğrenemezlerse; eğer materyalist tahlil ve kıstasları, bütün sınıfların, kategorilerin ve grupların, *bütün* eylem ve hayat tarzlarına pratik olarak uygulamayı öğrenemezlerse, işçi yığınlarının bilinci, gerçek sınıf bilinci olamaz. Kim, işçi sınıfının dikkatini, gözlem imkânlarını ve bilincini, yalnız işçi sınıfı üzerine, hatta başlıca işçi sınıfı üzerine çekiyorsa, böylesi, sosyal demokrat değildir; çünkü, kendini iyi tanıyabilmesi için, işçi sınıfının çağdaş toplumun *bütün* sınıfları arasında karşılıklı ilişkiler hakkında tam bir bilgisi, sadece teorik bilgisi değil... hatta daha doğru olarak ifade edelim: teorik olmaktan çok, siyasî hayatın tecrübesine dayanan bilgisi olması gerekir." (V.I. Lenin, *a.g.e.*, s. 88-89.)

Lenin'in imzası bulunan çoğu yazılara karşı saygılı bir dikkatsizlik gösterenler, şu yukarıdaki satırlarla o "dar devrimciler örgütü" önerisi arasındaki bağlantıyı kurma zahmetine katlanmak

12 "Durum kesinlikle şudur: 1) Ciddî bir eğitim ve bilinçlendirmenin olmayışı (sadece işçiler arasında değil, entellektüeller arasında da)..." (V.I. Lenin ... *Bir Yoldaşa ... Mektup,* s. 31.)

şöyle dursun, böyle bir bağıntının varlığını bile düşünmezler. Hele onlar Lenin'in özlemlerine tercüman olduğu işçilerin şöyle konuşabileceklerine de pek inanmak istemeyecektir:

> "...biz sadece 'iktisadî" politika lapasıyla beslenecek çocuklar değiliz. Biz ötekilerin bütün bildiklerini bilmek istiyoruz. Siyaset hayatının *bütün* yönlerini ayrıntılı olarak bilmek, ve her siyasî olaya *aktif olarak* katılmak istiyoruz. Bunun için aydınların, bizzat bizim pek iyi bildiğimiz şeyleri biraz daha az tekrarlamaları ve henüz bilmediğimiz şeyleri, fabrikadaki "iktisadî" tecrübemizin bize hiçbir zaman öğretemeyeceği şeyleri, yani siyasî bilgileri biraz daha fazla vermesi gerekir. *Bu bilgileri, siz aydınların edinmesi kolaydır ve bunları şimdiye kadar sunduğunuz miktarlardan yüz defa ve bin defa daha büyük miktarlar halinde bize sunmanız görevinizdir;* (*a.g.e.*, s. 93-94. En son satırın altını ben çizdim, Ö.L.)

Şimdi artık "Rusya'ya özgü" bir olgunun alanının dışındayız. Lenin, "Rusya'ya özgü" alanın evrensel özü üzerinde konuşmaktadır. Çünkü her iki alıntıdaki işçiler, Rusya'nın işçileri, yani Avrupa'nın en çok sömürülen, ezilen, iktisadî ve toplumsal güvenceleri, hakları en az olan ve dolayısıyla da iktisadî ajitasyona en açık olan işçiler değildir. Bir ekonomistin, bir "kendiliğindenciliğe kölece boyun eğen" anlayış sahibinin ufkunu daraltan bu "somut" durum, Lenin'in bakış açısını kapatmamaktadır. O, işçilere "elleriyle tutabilecekleri", "somut", "iktisadî çıkarlar" vaadetmemekte, *bütün bir dünyayı* çözülecek bir bilmece, çözebilecekleri bir bilmece gibi sunmaktadır.

Bir ekonomistin ufku buralarda durur, kapanır ve artık Leninizmin özgün çizgilerinin belirdiği alan başlar.

Birikim, Nisan 1976, sayı 14

"NE YAPMALI" ÜZERİNE DÜŞÜNCELER II

Leninizmin sistematiği
I- Devrimci eylem ve yaklaşım üzerine

Bazı eserlerde Lenin'in parti çözümü, neredeyse olağan bir sonuçmuş gibi anlatılır. Öyle ki, buradan kalkarak, Lenin'in "doğru olanı" yaptığı, en "makûl şekilde" davrandığı; ona karşı çıkanların ise açıkça yanlış yaptıkları, hatta bu denli apaçık gerekçelere rağmen ısrarla karşı tavır almalarının sinirlendirici bir aptallık olduğu söylenebilir.

Böylece bizim basitçe "anladığımız" sorunun niçin çağında bu kadar zor ve çözülmemiş gibi göründüğüne hayret edebiliriz.

Böyle bir duyguya kapılmak, başkalarının cevabını bulamadıkları bir sorunun çözümünü bilen her insana vergidir. Örneğin, yıllardan beri okuyup yazan bir kişi, daha henüz bu işe başlayan birinin başlangıçtaki bocalamalarını öfkeyle karışık bir küçümsemeyle karşılar ve aynı adam bunu yaparken, kendisinin de aynı işe başlarken geçirdiği sıkıntıları, bocalamaları genellikle unutur gider.

Ama biz bu basit gerçeği unutmamalıyız. Çünkü, Lenin'in çağındaki sorun üzerine tartıştığı eğilimlerin her biri de kendini Marksist olarak ilan etmekte ve bunların birçoğu da yete-

nekleri, bilgisi bizzat Lenin tarafından takdir edilen kişilerce savunulmaktadır. Gerek Marksizm hakkındaki bilgisi, gerek genel olarak entellektüel düzeyi ve gerekse davaya inanç ve hizmetleriyle, o dönemde saygıdeğer bir yer edinmiş olan Kautsky, Martov ve Plekhanov gibi adamların, bizim ortalama bir Marksistimizin kolayca "çözdüğü" 1900'lerdeki sorunu, onların ya yeteneksizliklerinden ya da "hain" olduklarından ötürü kasten anlamadıklarını kim iddia edebilir?

Bütün bunlardan şu basit gibi görünen çözümün, olağanüstü yetenek sahibi bir adamın (Lenin'in) elde ettiği ve çağında bu işi başarmanın hiç de kolay olmadığı sonucuna mı varacağız? Ve bu sonuca vardığımızda da şükran borçlu olduğumuz -bizi birçok konuda zahmetten kurtarmış olan- Lenin'in bize armağan ettiği "ilke"leri "kullanma"nın yeter olduğunu mu düşüneceğiz?

Eğer böyle yaparsak, minnet ve hayranlıkla övgüler yağdırdığımız insanın adıyla simgeleşen Marksizm yorumunun tümüyle dışına çıkmış oluruz. Yani tarihin olağanüstü bireylerce yönlendirildiğini ileri süren burjuva anlayışını gizlice onamakla kalmaz, binlerce yıl sürmüş koşullanmaların her an bulanıklaştırmak istediği devrimci yaklaşımı, Marksizme tüm özgünlüğünü veren bu keskin ışık çizgisini yitirir gideriz.

Oysa Lenin, ne kadar da sık vurgular "canlı Marksizm"i ve kaç kez dolu dolu öfkesiyle suçlamıştır "canlı Marksizmi, ölü metinlere feda eden"leri.

Demek oluyor ki, bizlerin *başlıca işi* Marx ve veya Lenin'in hangi sorunlara hangi cevapları verdiklerini bilmek değildir. Devrimci, Marksist yaklaşımın bunların üzerinde bir ayırdedici özelliği, görevi daha vardır.

Marx'ın o olağanüstü basit ama olağanüstü derin anlamlı sözlerini tekrarlamanın yeridir: "Filozoflar bugüne kadar dünyayı açıklamakla yetindiler, oysa sorun onu dönüştürmektir."

Eğer "dünya"ya böyle bir yaklaşımın gerektirdiği bakışla eğilirsek, sonuçta öyle bir açıklama düzeyine varırız ki işte bu, o an için soyut olan düzey, dönüştürülecek "dünya"nın varacağı düzeydir. Teori dediğimiz şey, işte bu o an için soyut düzeyin, *kendine özgü kavramlarla* oluşturulmuş biçimidir.

Dönüşüm olayı, ona konu olan *şeyi* oluşturan ögelerin nicelik veya nitelikçe farklı bir duruma gelmelerinden başka, ögeler arası ilişkilerde yeni biçimlerin doğuşunu da içerir. Bütün bu sürecin teorik tasarlanımında kullanılan kavramlar, işte bu son durum göz önüne alınarak oluşturulur. Yani teorinin kavramları, bu yeni durumu karakterize eden ögeler ve ilişkilere, onların egemen niteliklerine uyarlı bir içeriğe sahiptir. Bu bakımdan teori, devrimci teori, o ana kadar pek kullanılmayan, veya o teorik tasarımdaki kadar önemli bir açıklayıcı değeri olmayan kavramlarla, hatta yepyeni kavramlarla kurulur.

Böylece devrimci teorinin, birbiriyle kopmaz şekilde içiçe olan iki özelliği olduğu görülüyor. Teori hem içinde bulunulan durumu çözümler, hem de bunu yaparken bize varılacak düzeyin haldeki başlangıçlarını gösterir. Teorinin "kılavuz" olduğunu bunun için söyleriz.

Bu bakımdan çözüm öncesi evrede geçerli açıklama biçimleri, *çözümü bilen* bizler *için* şaşırtıcı derecede ölü gözükür ve biz çözümün *özgün* kavramları aracılığıyla baktığımız için, o geçmiş anı son derece basitmiş gibi algılarız.

İşte bunun için Lenin'in çözümü bize "basit" görünüyordu. Önceki bölümde de işaret ettiğimiz gibi; Lenin'in çözüm ögeleri olan "kendiliğinden" hareket ve "bilinçli öge" kavramları, *Ne Yapmalı*'ya gelinceye kadar *hiç* de temel kavramlar olarak kullanılmıyordu.

Fakat yine de "devrimci teorinin özelliği" konusunda fazla yol almış sayılmayız. Çünkü Lenin'in çözümünün başarılı olduğunu bilmemizden ötürü onun teorisinin ögelerinin doğru konulmuş olduğunu iddia etmiş olmuyor muyuz? Daha işin başlangıcında yığınla teori vardır ve hepsi de teori kurmanın o genel kurallarına şu veya bu ölçüde uygundur. Bunların içinde "doğru" ve "devrimci" olanlarını önceden nasıl bilebiliriz?

O halde bir adım daha atmalıyız.

Biliyoruz ki Lenin, daha *Nereden Başlamalı*'yı yazarken *"Dağınıklık ve karışıklıkların* (haldeki durumu tanımlıyor Lenin - Ö.L.) *en derin köklerini araştırmak"* gereğini vurgulamaktadır. *Ne Yapmalı*'da açılıp sergilenen teorinin bir önceki adımı olan

eserdeki bu sözlerin ilk açık anlamı, *yalnızca bugüne değil, geçmişe de eğilmenin* zorunlu olduğudur. Bu inancın ilk izlerini 1899'da yazılan -"Credo"ya karşı- "Rus Sosyal Demokratların Bir Protestosu"nda görebiliriz.[1]

Şu halde teori, yalnız bugünü, bugünün sorununu, bugünün kavramları ile çözmekle yetinmez, aynı zamanda geçmişi de açıklamak, çözmek zorundadır.

Ama bu da yeterli değil. Yani bugünden bakarak geçmişi incelemek de ortaya eksik, hatta bazan açıkça gerici sonuçlar doğuran "teori"ler çıkmasını önleyemez. Nitekim Lenin ile arkadaşlarının şiddetle protesto ettikleri "Credo"yu yazan teorisyenler de bu metinde, gerek Batı Avrupa ve gerekse Rusya deneyimini ele alıp inceliyorlar ve bu işi şu paragrafın başındaki genel sınırlar içinde kalarak yapıyorlardı. Vardıkları sonuçlar, kendilerine taktıkları "Marksist" sıfatının ne denli vulgarize edilebileceğini gösteren ibret verici şeylerdir.

Demek oluyor ki, "devrimci" teorinin asıl ayırdedici yanına henüz varmış değiliz. Yalnızca geçmişi bugüne bağlayan bir açıklayıcı çaba yetersizdir. Zaten bu çerçevesi ile bu tip bir teori, Marksizmin temel bir yasası ile çelişir. Çünkü bu tip açıklamaların ayırdedici özelliği *bugünü* bir *sonuç* olarak kabûl eden bir yapıya sahip olmalarıdır.

Örneğin Credo yazarları: "İşçi hareketinin gelişmesinin, *Komünist Manifesto*'dan Bernsteincılığa kadar ulaşmasından daha mantıkî bir gelişmeyi düşünmek güçtür" diyorlardı.

Belki "Credo" uç bir örnek olarak nitelenebilir. Ama Bernstein'ı onayan "Credo", ona hücum eden o günkü parti yöneticilerinin "ortodoks" anlayışını olumsuz diye niteleyip, bu eğilimin bütün bir geçmiş içinde aynı rolü oynadığını iddia ederken; "ortodoks" parti yöneticileri de "olumsuz" Bernsteincılığın tarihî sendikalist eğilimin uzantısı olduğunu ileri sürüyorlardı.

Görülüyor ki, her iki anlayış da "bugün"ün görünür iki ögesine yalnızca karşıt anlamlar vererek soruna eğilmektedir. Yani

---

1 *Revizyonizme, Oportünizme ve Dogmatizme Karşı* adı altında Odak Yayınları'ndan çıkan kitapta yer alan ilk makalede gerek "Credo" ve gerekse Lenin'in yazdığı "Protesto" vardır.

ikisinin de formülleri aynı ögelerden oluşmaktadır. Kurulan teoriler ne kadar çok sayıda olursa olsun, diyelim A ve B'ye görece farklı değerler verilerek türetilmiştir. Bu teoriler önce A ya da B'ye olumlu nitelik vermek konusunda kabaca ikiye ayrılır, sonra da aralarındaki çeşitli nüanslar yüzünden yeniden sınıflanırlar.

Yukarıda bu görüşlerin Marksizmin temel bir yasası ile çeliştiğini söylemiştik. Marksizm, değişen, gelişen bir toplum anlayışını ön koşul olarak alır. Tarihin bir bilim haline getirilmesi, bu bakış içinde mümkün oldu ve biz böylece değişimin, gelişimin yalnızca yasalarını bilmenin değil, aynı zamanda *toplumu -dünyayı- dönüştürmenin koşullarını görmenin "bilinci"ni de edinebildik.*

O halde, özellikle bunalım anlarında, bir Marksist öncelikle daha önceki teorik çerçevenin veya teoriyi oluşturan ögelerin ne yönde ve nasıl değiştiğini analiz etmek ve ayrıca çerçeveyi zorlayan yeni ögelerin ne olduğunu tespit etmek zorundadır.

Bu demek değildir ki, bir Marksist, ancak değişim ihtiyacının kendini apaçık duyurduğu dönemlerde eski teoriyi gözden geçirme gereğini duyar. Aksine, gerçek bir Marksist, böyle bir durumun çok daha önceden genel çerçevesini çizebilir ve "devrimci"nin "dönüştürme" fonksiyonunu yerine getirebilmesinin "öznel koşulları"nı oluşturmayı bir an bile ihmal etmez.

Bir Marksist, bir gerçek devrimci her şeyden önce, genel teorinin yoğun bir tarih bilinciyle çerçevesini çizdiği siyasî hedefin temel ögeleri konusunda açık, sistemli bir görüşe sahip olan ve bunu tüm eylem biçimlerinde yansıtan kişidir. O, ancak bu niteliğiyle anın bir dizi imkân vaad eden görünümü içinde bir oportünisti kolayca cezbedecek ögelerin etkisinden sıyrılır.

Bunalım anları, yani değişim dönemleri, sayısız eğilimin, yeni ögenin, daha önce varlığı söz konusu olmayan yeni ilişkilerin ve ilişki biçimlerinin ortaya çıkışıyla gözlemlenir.

Bu durumda bir Marksist -kişide simgeleştirdiğimiz- hareket, gelecekteki politik hedefinin temel niteliklerine uygun ögeleri, yaşadığı anın sayısız eğilimleri içinde seçebilen ve

böylece iki düzey arasında tutarlı bir ilişkiyi kuran ve koruyan bir harekettir. Böyle bir hareket, hayatın, nesnel gelişimin kendiliğinden ortaya çıkardığı yeni ögelerin potansiyel imkânlarını değerlendirir ve bu imkânlar içinde kendi politik hedefine uyarlı olanın, o yeni ögede kalıcı kılınması için gerekli yaratıcı çabayı gösterir.

O halde "devrimci eylem", politik hedefin ögelerini yaşanan anın içinde oluşturma eylemi demektir. Elbette ki, böyle bir eylem, içinde bulunulan toplum biçimine rağmen, onun karşı çabalarına rağmen gerçekleştirilmeye çalışılır. Bu tanımımıza göre devrimci eylem, dönüştürdüğü ögenin niteliğinin teoride oluşturulmuş ögenin niteliği ile özdeş olmasından ötürü bir gelecek bağlamına sahiptir ve aynı zamanda değişmiş ögenin, var olan toplum biçimi içinde yer alıyor olmasından ötürü "bugün"e bağımlıdır.

Bu soyut ifadeleri aşağıdaki örnek bir ölçüde açıklar. Sovyet Devrimi sürecinde Sovyetler; 1905'te Çarlık, 1917'de geçici burjuva hükümetleri ortadayken, bunlara rağmen ortaya çıktılar. Toplumun ekonomik, toplumsal, kültürel yapılarında niteliksel herhangi bir değişimin olmadığı bu dönemlerde, politik düzeyde yer alan bu devrimci kurum, hem geleceğin sosyalist toplumunun "devlet" ögesine nitelik olarak uymakta; hem de haldeki toplum yapılarıyla ilişkisi var olan çerçeve içinde kurulduğu için, "bugün"e bağlı bulunmaktadır.

Fakat bu örneğin -yukarıda da işaret ettiğimiz gibi- sınırlı açıklayıcı değeri vardır: İlk nokta, devrimcilerin kendilerini "kendiliğinden hareketin oluşturduğu biçimler"le sınırlayamayacaklarıdır. Yani bir devrimci, ne yapacağını görmek için "Sovyet" ∪'bi bir olayın olmasını beklemez veya "Sovyet" sonrasında bir kez daha "Sovyet modeli"ni önermez. Onun eylemi, Sovyet'in politik kapsamını daha da genişleten ve derinleştiren biçimlenişlere yönelik olmalıdır. Bu çaba, kitlelerde, Sovyet'i yaratan bilinçten nitelikçe daha üst bir bilincin oluşturulması demektir.

Bu anlayışın en öğretici örneklerini okur, *İki Taktik* ve *Nisan Tezleri*'nde bulur. Örneğin *İki Taktik*'i, "demokratik devrim

modeli" öğrenmek için değil de, devrimci yaklaşımı özümlemek için okuyanlar, Lenin'in bize hiç de formül önermediğini görürler. Sovyet vb. kurumların tüm somutlukları içinde kendiliğinden hareketin ürünü olduklarını unutmamalıyız. Ama, örneğin Sovyet'in, otokratik düzenin bağrında, kitlelerin o güne kadar açığa vurulmamış politik potansiyellerinin aktif biçimlenişi olarak sunduğu büyük devrimci imkân; teorisyenlerin çözmeye çalıştığı nice sorunun çözümü olarak kendini gösterir. Artık teoride geçen "Rus işçi sınıfı" sözü, bu sınıfın "Sovyet'i yaratma olgunluğuna ulaşmış" olma niteliği varsayılarak kullanılır. Devrimci eylem, bu olgunlukta bir sınıfın eskisinden daha bilinçli biçimlenişlere varmasına yönelik olarak yürütülür. O halde Sovyet'e devrimci nitelik kazandıran şey, onun politik anlamıdır. Bu anlam yalnızca onun "politik bir kurum" olmasından değil, bu işlevini otokrasinin veya burjuva politika anlayışının hiçbir zaman varamayacağı bir çerçeve içinde yerine getirmiş olmasında; temsil ettiği tüm kitleyi, politikanın oluşturulması işinde gerçek katkılarda bulunabileceği bilince eriştirebilmesindedir.

Devrimci eylemin, Marksist bilinçlendirme faaliyetinin amacı, hedefi zaten böyle bir toplumun yaratılması değil midir? Sosyalist toplumun "kelimenin gerçek anlamıyla politik bir toplum" olacağı yolundaki tanım işte bunu anlatır.

Sovyet, kendiliğinden hareketin birçok yetersiz ögesini barındırması yanında, devrimci, sosyalist bakış açısından, şu yukarıdaki tanım içine girebilen ögelere de sahip olmasından ötürü anlam kazanır.

O halde bir Marksistin sonsuz çeşitlilikteki toplumsal manzaraya bakarken, geleceğin bu modeline uyarlı gelişmeleri seçmesi, veya böyle bir potansiyele örtük olarak sahip gelişmelerin, bu yönünü öne çıkaracak biçimde eylemini düzenlemesi gerekir.

Eğer devrimci yaklaşımın, eylemin niteliğini böylece saptıyorsak; onun, başka tür "siyasî" hareketlerin araç-amaç ilişkisine göre yapılan değerlendirilme alanının dışında, üzerinde olduğunu söylemiş oluruz.

Popülizmle, sosyal demokrat anlayışlarla, Marksizmi ayıran keskin çizgi, daha ileride göreceğimiz gibi "siyaset" ve bununla ilgili kavramlara verilen son derece önemli ve köklü içerik farklarının ürünü olduğu gibi, araç-amaç ilişkisinin klasik yorumlarının Marksizmde aşılmış oluşundan ve bunun uygulamada da kendini göstermesinden ötürüdür.

Uzun yıllar sosyalistlerin politik hedefinin yalnızca "burjuva devlet mekanizması" ile ilgili yanına ağırlık veren bir yorumun gölgede bıraktığı Marksist politik hedefin içeriğini, Lenin'in "siyaset"le ilgili kavramlara ve uygulamaya açtığı yeni ufuklar içinde ele aldığımız zaman, bunu açıklıkla göreceğiz.

Şu anda vardığımız nokta, herhangi bir yaklaşım ve eylemin niteliğini, o hareketin politik hedefinin ne olduğunu tespit ederek anlayabileceğimizdir. Biz bu politik hedefin soyut, genel ifadelerle geçiştirilmesine takılmamalıyız. Çünkü gördük ki, Marksist anlamda bir politik hedef, "araç"larıyla yalnız uyum halinde olmakla kalmaz, hareketin eylemlerinde, onun somut biçimlenişlerinde de açıkça görülür. Yani *"araç"* diye adlandırılan şeyler, *amacın taşıyıcısıdırlar. Amacın gerçekleştirilmesinde bir aracı, bir kullanılan, bir yol değil, amacın şimdiki zaman içinde oluşmuş bir ögesidir.* Örneğin, *Marksist parti, bir "politika" aracı değildir,* bunun ötesinde politik hedefin var olan toplum içinde mümkün olabilen tüm ögeleriyle gerçekleşmiş somut bir örneğidir. Bunun ne kadar önemli olduğunu ileride bir kez daha göreceğiz.

Lenin, "en ilerici teori" tanımını boşuna kullanmadı, biliyoruz bunu.[2] Ve o, bu tanımı kullandığı *Ne Yapmalı*'da kendi teori-

---

2 *Ne Yapmalı*, s. 33'te bu tanımın yer aldığı ünlü pasaj aşağıdadır:

"Bu noktada biz, sadece, *öncü savaşçı rolünün ancak en ilerici teoriyi kendisine kılavuz edinmiş olan bir parti tarafından yerine getirilebileceğini* belirtmek istiyoruz. Bunun ne demek olduğunu anlayabilmek için, okuyucu, Rus Sosyal Demokrasisinin Herzen gibi, Belinski gibi, Çernişevski gibi ve 1870-1880 döneminin o parlak devrimcileri gibi seleflerimizi hatırlasın; Rus edebiyatının şu anda edinmekte olduğu dünya ölçüsündeki önem üzerinde dursun ve bundan başka... ama bu kadarı yeter!"

Çarlık Rusyasında "en ilerici teori"yi oluşturmak için nelerin göz önüne alındığını gösteren bu dikkate değer sözler, bir Marksistin ilgi alanının nelere kadar uzanmasının gerekli olduğunu göstermesi açısından da ilginç bir uyarı olarak değerlendirilmelidir.

sini, o güne kadar pek kullanılmayan kavramlara yeni bir içerik kazandırarak sergilerken, bazı yerleşik kavramlara gerçek Marksist içeriğini kazandıran yorumlar getirdi ve bu arada o güne kadar hiç işlenmeyen bazı kavramları teorisinin köşe taşları olarak kullandı. Böylece oluşturulan Leninist yaklaşımın, Marksistlere kazandırdığı gelecek perspektifinin derinliğini, bazı temel kavramların açıklanmasını, yorumunu yaparken göreceğiz.

Bu noktada okura bir ön uyarıda bulunmak istiyorum. Bu konuya başlarken özellikle belirtmek istediğim şudur: *Ne Yapmalı*'da özellikle vurgulanan "sosyalist politika"nın niteliği sorununu biz yalnızca 1900'lerin yeni yeni uç vermeye başlayan olgularıyla sınırlı olarak ele alamazdık. Yıllar geçti, dünyamızda çok büyük değişiklikler oldu. 1902'de Lenin'in daha filiz halindeyken görüp tanımını yaptığı eğilimler birçok yerde tüm mantıki sonuçlarıyla kendilerini gösterdiler. O günlerde Marksizm içinde bir sapma diye nitelenen eğilimlerin Lenin'in tespit ettiği gibi gerçekte burjuva ideolojisinin çemberi içinde oldukları apaçık görüldü. Bugün onlar Marksist hareketin karşısında onun kararlı düşmanları olarak, sosyal demokrat iktidarlar halinde duruyorlar. 1902'de çok uzak ve kötümser bir kehanet sayılabilecek olan sosyal demokratların sosyalistlerle açık savaşı, 1919'un Berlin'inde Spartakistlerin Noske yönetimindeki Sosyal Demokrat hükümet eliyle katlinde tarihî bir simge kazandı. Bugün sosyalist dünya içindeki çatışmaların ortak temelinin ekonomizm olduğu iddialarının ne kadar yaygın olduğunu görüyoruz.

Lenin'in dehasından söz eden insan, öncelikle bunları göz önüne almalıdır. 1902'de ekonomist eğilimlerle verdiği o katıksız mücadele, çağdaşlarının birçoğu için hırçın, "sol sekter" bir adamın kaprisi gibi geldi. Ama şimdi *Ne Yapmalı*'nın, çarpan bir yüreğin titreşimleri izlenimini veren satırları arasında durmadan yükselen uyarı seslerini anlayabiliyoruz. Bu uyarının *bugün için ne anlama geldiğini* araştırmak ise bugünün Marksistlerine düşüyor.

Bu bakımdan politika kavramı ve politika-ekonomi ilişkisinin tarihî anlamı üzerinde, çağımızın olgularını ön plana alan bir yaklaşımla uzun uzadıya durdum. Yazılanların hayli geniş

bir bölümünün ve bu arada kullandığım bazı kavramların *Ne Yapmalı*, ya da Lenin'in öbür eserlerinde yer aldığını iddia edemem. Ancak burada yapılan, özellikle *Ne Yapmalı*'nın çizgisini çağımıza kadar uzatma denemesidir.

Böyle bir çabanın bazı yeni kavramlara gerek duyurduğu yerlerde içeriğini de vermeye dikkat ederek bunları kullandım; bazı yerleşik kavramları açarak, hangi içerikle kullandığımı açıkladım. Bütün bunları alışılmışın hayli dışında koyduğumun farkındayım. Okur, bunu zorunlu kılan koşulları ve konunun tartışılmaz önemini göz önüne alarak anlayışla karşılar sanırım.

Ayrıca belirtmek istediğim bir konu da şu: Yazı içinde sosyalist mücadelenin devlete ilişkin programı üzerinde dururken, bu konuda en radikal tavırı benimseyenlerin bazılarına ilk bakışta ters gelebilecek bir noktadan konuyu ele aldım. Konuya ilk girişte yazdığım bazı paragrafların uyandıracağı ilk duygu, benim "radikal" diye tanımladığım görüşe tümüyle karşı olduğum biçiminde olabilir. Gerçi metin ilerledikçe anlatmak istediğimin bu duygunun tam tersi olduğu görülecektir. Ancak bu ilk duygunun yaratabileceği olumsuzluğa önceden dikkati çekerek, okuru uyarmak isterim. Bu sözlerim belki alışılmış bir şey değil, ama ele aldığım sorunun giriftliği ve bunun günümüzde hayli değişik içeriklerde anlaşılmış olduğunu bilerek bu ön uyarıyı özellikle yapıyorum.

II- Politika - politik mücadele

Genel anlamda *politika, toplumsal faaliyetlerin tümünü yönlendirmek ve bunun için gerekli kurumları, araçları oluşturmak eylemidir.*

Belli bir toplum biçiminde her faaliyet alanı, genel kural olarak egemen ideolojide simgeleşen egemen sınıf çıkarlarına uyumlu bir işleyiş içindedir. Bu bakımdan egemen sınıfın dayanağını oluturan, *temel toplumsal ilişkiyi kalıcı kılacak kurumlar,* sistemin odağını oluşturur.[3] Örneğin, iktisat-dışı *zora*

3 Burada hemen belirtelim ki "temel toplumsal ilişki" derken, toplumun yarattığı toplam etkinliğin (ekonomik, kültürel faaliyetlerin ürünlerinin toplamı) mevcut sınıflar arası bölüşümde belirleyici olan ölçünün sözünü ediyoruz.

dayalı feodalizmde, iktisat-dışı zorun iki temel kurumu, askerî güç ve dinî kurumlar belirleyicidir. Feodalizm, bu iki kurum, tüm toplumsal faaliyetleri denetim altında tutabildiği, yönlendirebildiği sürece yaşamaya devam eder.

Burjuva toplumun temel toplumsal ilişkisi, genel bir ifadeyle söylersek ekonomiktir. Marx'ın o ünlü deyişiyle insanlar arası ilişkiler, metalar arası ilişkilere tekabül eder haldedir. Feodal toplumun "iktisat-dışı zor"u temel özelliğini kaybetmiştir. Burjuva -kapitalist- toplum, başka faaliyet alanlarının iktisadî faaliyet tarafından temelden belirlenmesi ilkesi üzerine kurulur.

O halde burjuva toplumda gerçek politik merkez, *politik odak*, ekonomidir ve devlet yalnızca "bir politika aracı"dır. Buradan bir başka sonuç çıkıyor ki, burjuvazinin gerçek gücü "devlet"ten gelmez. Bunu söylemek burjuvazinin devlete ihtiyacı olmadığı anlamına hiç gelmez. Çünkü biz onun en yetkin devleti oluşturduğunu biliyor ve görüyoruz. Sorun bu değildir. Burjuvazinin güç kaynağı, özünde meta-üretimi olan ekonomi faaliyetidir. Oysa feodalite için durum tersinedir.

Feodal ve burjuva anlayış içinde yürütülen politik mücadelenin tarihî biçimleri

Her iki sınıflı toplumda, adına "iktidar mücadelesi" dediğimiz tipten politik mücadeleler olur. Bu kavramı egemen sınıflar içindeki çatışmalar için kullandığımızı belirtelim. Toplam sömürüden en büyük payı almak isteyen veya sömürü alanını genişletmek isteyen egemen sınıflar içindeki gruplar, yerine göre her tür aracı kullanarak bu tip mücadelelere girerler. Böyle durumlarda onların, toplumun kalanını, sonuçta mutlaka geri alınan geçici tavizler vererek kendileri için bir araç, fizik güç olarak kullandıkları da çokça görülür. Bu tip mücadelelerin her sonuçlanışında egemen sınıfın bazı bireyleri veya gruplarının konumlarında köklü değişiklikler olabilirse de temel sınıfsal hiyerarşi olduğu gibi kalır. Feodalizmlerin saray kavgaları, kapitalizmin Amerikan örneğinde en soy biçimini gör-

düğümüz seçimleri bu kategoriye girerler. Bu tip mücadelelerin ideolojik çerçevesi, egemen ideolojinin egemen sınıf açısından yorumunu aşmaz. Yalnızca "ahlakî" veya pragmatik kanıtların farklılığıyla ayrılabilirler.

Egemen ideolojinin bir de ezilen, sömürülen sınıfa özgü yorumu vardır. Tüm dinlerde bu ayrımı görebiliriz. Yine burjuva ideolojisinin kendiliğinden işçi hareketine özgü yorumu olan "sendikalizm", -tıpkı resmî din görüşüne tepki olan "heretik" yorumların dinin genel çerçevesi içinde oluşu gibi-, burjuva dünya görüşüyle aynı temeli paylaşır. Feodalizmdeki sınıf mücadelelerinin hepsinde ezilen serflerin, mutlaka bir "heretik" akımın ideolojisini bayrak edinerek feodallerle savaşa tutuştuğunu biliyoruz. Serfler bu mücadelelerinde açıkça feodal devleti yıkmayı amaçlıyorlardı. Onların bu politik mücadelesinin amacı "bozulmuş", "zalim" devleti yıkıp, yerine "adil" bir yönetim kurmaktı. Tarih, amacına ulaşmış veya bu amacı kalıcı kılmış hiçbir serf isyanı göstermiyor. Yerel başarılar olmuşsa bile, bunlar kısa zamanda isyan öncesi duruma dönüşmüşlerdir.

Kendiliğinden işçi hareketinin de, en üst biçimini Paris Komünü'nde gördüğümüz "burjuva devlet"i yıkmayı amaçlayan politik mücadele örnekleri vardır. Ama daha yaygın biçimi "devletin demokratikleştirilmesi"ni amaçlayan ve bu biçimiyle serflerin "adil devlet" yolundaki sürekli talepleriyle benzerliği olan programlardır. Çağımızda Batı Avrupa'da İşçi ve Sosyal Demokrat isimli partilerin iktidara gelip uygulama fırsatını buldukları politikalardır bunlar.

Teorik çözümlemeye hiç gerek yoktur. Çünkü "pratik", olabileceği kadar berrak sonucu gösteriyor ki, "devletin demokratikleştirilmesi" ve "sömürünün tedricen azaltılması" gibi sendikalizmin iki temel talebini uygulamaya koymuş olan bu partilerin iktidarda olduğu ülkelerde, kapitalizm, başka ülkelerden daha güvenli halde yaşamaktadır.

"Devlet"i siyasî mücadelelerinin aracı veya hedefi yapan politik mücadele anlayışının kapitalist toplumun çerçevesini aşamayacağını, bu politikanın, özünde burjuva politikası ol-

duğu en çok Lenin tarafından ısrarla vurgulanmış, defalarca açıklanmıştır.

Lenin'in bu konuya ilişkin olarak *Ne Yapmalı*'da yazdığı şu aşağıdaki pasaj son derece önemlidir:

> "*Raboçaya Mıysl*, siyasî mücadeleyi tamamen reddetmiyor; birinci sayısında yayımlanan bir İşçi Sandığı Tüzüğünde hükümete karşı mücadeleden söz edilmektedir. Ama *Raboçaya Mıysl*, bununla birlikte, 'siyasetin, ekonomiyi uslu uslu izlediğine' inanmaktadır. (*Raboçeye Dyelo* programında, 'Rusya'da, herhangi bir ülkeden çok, iktisadî mücadelenin, siyasî mücadeleden *ayrılamayacağını*' ifade ettiği zaman, bu tezi biraz değişik biçimde sunmaktadır.) *Eğer siyaset ile kastedilen, Sosyal Demokratik Siyaset ise, Raboçaya Mıysl* ve *Raboçeye Dyelo* kesin olarak yanılmaktadırlar. Yukarıda gördüğümüz gibi işçilerin iktisadî mücadelesi (ayrılmaz olmakla birlikte) burjuva siyasetle, papaz zümresinin siyasetiyle vs. çok kere ilişkili bulunmaktadır. Eğer siyaset ile kastedilen, trade-unioncu politika ise, yani işçilerin, hükümetten, içinde bulundukları şartlardan ileri gelen acıların hafifletilmesini sağlayacak olan, ama bu şartların, yani işçileri sermayenin boyunduruğu altında tutan şartların ortadan kaldırılmasını hedef tutmayan siyaset ise, o zaman *Raboçeye Dyelo*'nun tezi doğrudur. Böyle bir politika, gerçekte sosyalizme karşı olan, İngiliz trade-unioncularına, Katolik işçilerine, 'Zubatov'un işçilerine vs. özgüdür. Siyaset vardır, siyasetçik vardı. Demek ki, *Raboçaya Mıysl*'ın siyasî mücadeleyi reddetmekten çok, bu mücadelenin *kendiliğinden-gelmeliği*, bilinçsizliği önünde boyun eğdiğini görmekteyiz. İşçi hareketinden kendiliğinden doğan siyasî mücadeleyi (daha doğrusu: işçilerin siyasî özlem ve taleplerini) tüm olarak kabûl ederken, bu gazetenin *kendisi*, sosyalizmin genel görevlerine ve Rusya'nın bugünkü şartlarına karşılık verecek olan özgül bir Sosyal Demokrat politikayı saptamayı kesin olarak reddetmektedir." (*a.g.e.*, s. 55-56).

Bu pasajdan bugüne kadar bıktırıcı biçimde çok tekrar edilmiş bazı yüzeysel sonuçlar çıkarmakla yetineceğiz. Önce burada üç ayrı "siyaset" anlayışından söz edildiğini hatırlatalım.

Bunların ilk ikisi, aralarında nüans olmakla birlikte -Lenin'in de işaret ettiği gibi- aynı niteliktedir. Sosyalist politika diye önerilmesine rağmen bu "siyaset"lerin, var olan sınıflı toplumun çerçevesi içinde kalan ve bu alan içinde kendiliğinden doğan "siyasî özlem ve talepler"in boyutlarını aşmadığı, aşamayacağı vurgulanmaktadır.

"Kendiliğinden doğan siyasî mücadele" ile işçiler 19. yüzyıl Avrupa'sında barikatlar kurup devletle savaştılar, "Komün"ü kurdular, açık ya da gizli dernekler eliyle siyasî eylemin türlü biçimlerini denediler. Lenin, "kendiliğinden doğan siyasî mücadelenin" bu tarihî ve mümkün biçimlerini de göz önüne aldığı halde, bunları "tüm olarak kabûl eden" adamları yine de "sosyalist" saymanın mümkün olmadığını söylüyor.

Ve aynı Lenin:

> "... Bu bize (Raboçeye Dyelo'nun bir türlü anlayamadığı şeyi) işçi hareketinde kendiliğinden gelmeliğin *her türlü* putlaştırılmasının, 'bilinç unsurunun' rolünün, Sosyal Demokrasinin rolünün her küçümsenmesinin, kaçınılmaz olarak -*bunun istekle yapılıp yapılmaması hiç önemli değildir- işçiler üzerinde burjuva ideolojisinin etkisinin güçlenmesi* sonucunu doğurduğunu gösterir." (*a.g.e.*, s. 49).

derken, "her türlü" sözcüğünün altını özellikle çiziyor. Daha önce "heretik akımlar" üzerinde söylediklerimizi bir kez daha hatırlatalım. O halde bazı "sosyalist"lerin, sanki işçi sınıfının hiç aklına gelmezmiş, hiç böyle bir "ideoloji" oluşturamazmış gibi, sosyalist siyasî hareketin "burjuva devlet mekanizmasını yıkmayı" amaçlayan hareket olduğu yolundaki tanımlarının ne kadar dar bir kafanın ürünü olduğunu görüyoruz. Lenin'in, "Raboçeye Dyelo'nun bir türlü anlayamadığı şey"den kasdettiği, şu yukarıdaki tipe uyan ve kendisini "pek devrimci" sanan anlayış sahibinin kafasındaki "şey"in tıpkısıdır. O Raboçeye Dyelo ki "iktisadî mücadelenin siyasî mücadeleden ayrılamayacağını" söyleyip "devrimciliği"ni, "Marksist"liğini garantiye aldığını sanırken yine de Lenin'in bu şiddetli eleştirisinin niçin yapıldığını anlayamayacaktır.

O halde bu noktada şöyle bir formülasyon yapabiliriz: Yalnızca devletten iyileştirme taleplerinde bulunan bir hareket değil, *sosyalist siyasî bilinci "burjuva devlet mekanizmasının" yıkılması bilgisi ile sınırlayan ve tüm eylemini bu işi yapacak fizik-moral güçlerin oluşturulmasına hasreden ve burjuva toplum içinde -çok çok önemlidir- Lenin'in "sosyalizmin genel görevleri" dediği şeyi bu "teknik iş"ten ibaret sayan ve böylece tüm politik hedefini "burjuva devlet"le bağıntılı olarak ileri süren bir hareket; ne denli "radikal" gözükürse gözüksün, ne sosyalist politika anlayışıyla ne de sosyalist bilinç verme temel göreviyle -"sosyalistlerin rolü" ile- çakışmaz.*

Şu son uzun cümlede söylediklerimi daha "politik", "esnek" ve örtülü ifade etmek zahmetine girmeyeceğim. Böyle yapılsaydı, belki bugünün yerleşik yargılarını incitmemek mümkün olurdu. Ama böyle kurnazlıklara başvurmanın sağlayacağı faydalar hepimizden uzak olsun ve her zamankinden çok şu dönemde, bu gibi ince oyunların lanetlenmesini istemek durumundayız.

Bazılarını boşuna keşfetme zahmetinden kurtarmak için açıkça söyleyelim ki, aynı cümle, konumuz olan *Ne Yapmalı* eserinde Lenin tarafından bu biçimiyle ifade edilmemiştir. Ama bu eserde "sosyalist politika", "sosyalist propaganda", "sosyalist bilinç" ve tüm bunların en somut ifadesi olan "parti" ve işlevi üzerine bizzat Lenin'den aktardığımız cümlelerin özü, bütün bunları üreten Leninist yaklaşım, yaptığımız formülasyonu kesinlikle onaylamaktadır.

Lenin'in aşağıdaki sözleri üzerinde bugün biz elbette daha büyük bir ilgiyle durmak zorundayız:

> "... İşçi sınıfının siyasî mücadeleye ve hatta siyasî devrime katılması onun politikasına henüz bir Sosyal Demokrat (yani, sosyalist - Ö.L.) politika niteliğini hiç de kazandıramaz." (V.İ. Lenin, *Ne Yapmalı*, s. 120).

Fakat hemen belirtelim ki eleştirdiğimiz anlayış, devlet etrafında dönen içeriğiyle, Leninist yorumun ancak zorunlu bir parçası olan bir programa sahiptir. Bu bakımdan yalnızca "sı-

nırlı", "dar" olduğunu söyleyebileceğimiz bu tip anlayışın, örnek aldığı Leninist modeli böyle yorumlaması, burjuva düzenin neden olduğu bir yanılsama ile ilgilidir.

Politika konusunda burjuva yanılsaması

Fiziksel veya bunu hemen gerektiren Tanrısal tipten bir zora dayanmayan kapitalist sömürü mekanizmasının doğal işleyişi, bu tip zor kurumlarını önkoşul saymaz. Soy liberalizm bu mantığa dayanır. Elbette bu demek değildir ki, kapitalizmin zor kurumlarına -devlete- ihtiyacı yoktur. Aksine biliyoruz ki kapitalizm en yetkin devlet mekanizmasını oluşturur. Burada söz konusu olan burjuvazinin, egemen sınıf olarak, tüm toplumu yönlendiren öge olarak, yani yaptığımız tanıma göre "politika"yı belirleyen güç olarak, kudretini aldığı şeyin fizik zorla ilgisidir ve biliyoruz ki, burjuvazi daha henüz elinde hiçbir zor kurumu yokken bile emek sömürüsünü yapabilmekteydi. Fakat bir feodal için elinde güç olmadan serfleri sömürmek mümkün değildir. Feodalizmde egemen sınıfla içiçe olan ve onun tüm toplumsal faaliyetleri denetlemekte başlıca aracı, hatta her şeyi olan feodal devlet mekanizması, politik gücün tek alanıydı.

Oysa kapitalizmin "serbest mübadele" ilkesi kendince bir zoru barındırır. Ama bu kendince zorun, devlette simgeleşen somut, fiziksel zorla ilgisi yoktur. Hiçbir işçi, kural olarak zorla çalıştırılamaz. Burjuvazinin devletten istediği görev, bu kendince zorun egemen olduğu alanı, "serbest mübadele" alanını "dış"tan korumaktır. Ekonomik içsel yasaları ile sömürülmek zorunda olan ve bu "mecburiyetlerini" bizzat kendiliklerinden duyan insanlar, "serbest mübadele"nin işleyişini engellemedikleri sürece özgürdür, çalışıp çalışmamakta karar kendilerince verilir. Ama bu özgürlük, üretim araçlarına sahip olmayan insanları, sermayenin zorunlu esirleri haline gelmekten kurtarmaz. "Özgür" ekonomik düzenin otomatik işleyişi böylece hiçbir dış zora başvurmaksızın işler.

Bu bakımdan ne kadar yetkin olursa olsun *burjuva devlet,* gerçek gücünü ekonominin bu otomatik işleyişinden alan

burjuvazi için başlıca politik güç değil, politik gücü sayesinde *kullandığı* bir *araçtır* yalnızca.

İşte bundandır ki, tarihte ilk kez egemen sınıfla zor kurumunun içiçeliği burjuva toplumda gözükmez. Zor kurumu (devlet) ayrı bir yapı olarak belirir ve egemen sınıfla bağı dolaylıdır. Böylece ilk yanılsama tipi henüz burjuva toplumun doğuşunda ortaya çıkar. Ekonomiye egemen "patronlar" ve devleti yöneten "profesyonel politikacılar"ın şahsında yapılan yapay bir ekonomi-politika ayrımı oluşur.

İşbölümünün giderek genişlediği burjuva toplumda "devleti yönetmek" *mesleğine* talip olan "politikacı"ların *politika kavramının özü olan yönlendirme fonksiyonu* ile ilişkileri olamaz. Onlar, çerçevesi burjuvazinin temel çıkarları ile uyumlu olarak çizilen alan içinde mümkün alternatifleri, bu sınıfın belirleyici bir bölümünün onayını aldıktan sonra uygulamak hakkına sahiptirler yalnızca. Ancak toplumun geleneksel yargılarının da etkisiyle, sahnenin önünde bulunan bu insanlara ve onlarda temsil edilen devlet kurumlarının fizik gücüne bakanlar, en üstün kudretin, politik gücün bunlarda olduğunu sanır.

Burjuva ideolojisi, burjuva toplumun ekonomi ve devlet kurumlarının görünür ayrılığını vurgulayarak, politikanın devletle özdeşlenen bir yorumunu yerleştirmeye azami özen gösterir. Bu onun temel özelliğidir ve kesinlikle bir kurnazlık ürünü değildir. Aksine, içten burjuva inancını yansıtır. Böylece feodal ideolojinin bireylere, "adil", "dirayetli" yöneticilere ilişkin olarak yarattığı yanılsamanın benzerini "devlet"le yapmak ister.

Bu yapay ayrıma kanmak, elbette hiçbir Marksist için söz konusu olmamalıdır. Ama görünüşün ve geleneksel yargıların etkisindeki kitleler için bu kanma hali her zaman mümkün, hatta kuraldır. Ancak kendi iktisadî-toplumsal deneyimleri zamanla "patronlar ve hükümet"in ayrılmazlığını öğretince bu kez ikinci bir yanılsamaya kapılmak kural haline gelir. Bu yanılsama burjuvazinin devletten güç aldığı, dolayısıyla devlete yönelik eylemlerle bu gücün kırılabileceğidir. Bu ise, deyim yerindeyse gerçeğin yarısıdır.

Önemle belirtelim ki, "radikal" eylemin burjuvazinin sınıf olarak varlığına son veremeyeceğini tartışmıyoruz. Spekülatif mantık böyle bir eylemin çeşitli türlerini planlayabilir. Kaldı ki, anarşizmin siyasî programı da tam böyle bir eylem üzerine oturtulmuştur.

Politik hedefini "burjuva devleti yıkmak" olarak belirleyen "radikal" eylemle, anarşizm -hele bunun anarko-sendikalizm türü- arasında bu açıdan özdeşlik vardır. Üstelik benzerlik "özel mülkiyetin kaldırılması" temeli üzerinde oluşturulan programda da devam eder. Burada yapılabilecek olan itiraz eğer -bu yıkma işinden sonra- "biz devleti kabûl ediyoruz, anarşistler etmiyor" yolunda olacaksa, Lenin böylelerine "küçük burjuva bayağılığı" sıfatını verir. (Bkz. *Devlet ve İhtilal,* "Anarşistlerle Tartışma" bölümü).

Terörün burjuvazi için "yıldırıcı", kitleler için "heyecanlandırıcı" etkisine dayalı "eylem programları"nı reddettiğini söyleyen biri, "kitleleri harekete geçirmek için" terör yolunun yanlış veya sonuçsuz olduğunu ileri sürerek kendisinin ise aynı amaç için "örgütlemeyi", yani organize bir fizik güç haline getirmeyi savunduğunu söylerse, yine "politik çizgi" olarak anarşisti aşmış olmaz. O böylece ancak farklı "yöntem" öneren biri olur. Çünkü her ikisi de "harekete geçirmek" için farklı "ikna" yöntemleri kullanmış olurlar ve biri öbüründen daha "düzenli" olma sıfatını kazanır, o kadar. Kitle veya sınıf, devletin fizik zorunu altedebilecek fizik bir potansiyel olarak ele alınmaktadır.

O halde bir Marksistle anarşisti ayıran şey, burjuva devleti yıktıktan sonraki programlarındaki farklılık -ki yine devlet konusunda- değildir. Önemli ve temel ayrım, asıl bu noktaya nasıl, hangi yolla gelecekleridir. Yani, eğer "devleti yıkmak" bir görevse; sorun, bunu nasıl mümkün gördükleri ve bu imkânı yaratmak için geçecek süre içinde nasıl bir politik eylem çizgisi izleyeceklerindedir.

"Burjuva devlet"in yıkılması konusunda vardığımız sonuçlar ve bu konudaki "radikal" yaklaşımların gerçek sosyalist anlayışı *tümüyle* kapsamadıkları biçimindeki ifadelerimizin bi-

zi görünürde hayli hassas bir noktaya getirdiğini biliyoruz. Böyle bir durumu daha da belirgin kılacak olan "burjuva toplumda politik odağın devlet değil ekonomi olduğu" yolundaki sözlerimiz, var olan hassasiyeti daha da duyarlı yapacaktır.

Bu duyarlığın etkisiyle şöyle bir sorunun yöneltilmesi doğaldır: Eğer burjuva toplumun politik odağı ekonomiyse, bu toplum biçimine karşı devrimci mücadele, ekonomi alanında mı verilecektir?

İncelememizin buraya kadar olan kısmı açıkça gösterir ki, bizim bu soruya vereceğimiz cevap "hayır"dan başka bir şey olamaz. Böyle bir soruya "evet" demenin gerekçelerinin en son bulunacağı yer herhalde *Ne Yapmalı*'dır. Ama biz, verilecek "hayır" cevabını değil, bu cevabın nasıl bir içerikle sunulduğunun önemli olduğu bir dönemdeyiz ve bunun için bu soru belirleyici önemdedir. Rahatlıkla iddia edebiliriz ki, bu soruya verilecek cevabın içeriği, bütün bir Marksist tarih bilincinin, biliminin mihenk taşıdır. Ekonomizm ve sosyalizm anlayış arasındaki çizgi anti-kapitalizm ve sosyalizm arasındaki nitel fark ve kendiliğindencilikle bilinçli -Marksist- ögenin ayrım noktası, özellikle çağımızda, burada, bu soru üzerinde düğümlenir.

Marksist tarih bilincini, tarihî gelişme hakkında Marksist anlayışın yaratıcı özünü özellikle vurguladık ve vurgulayacağız. Çünkü ana konumuz olan "sosyalist politika" bu zorunlu ve içsel bağlamından koparılamaz ve eğer böyle bir şey yapılırsa sosyalist politika ancak bir "siyasî program" olarak diğer bu tür başka programlarla yalnızca "faydalılık" konusunda ölçülür. Oysa Marksistlerin temel bilimsel tezi; sosyalizmin, bütün bir insanlık tarihinin, çağımızda oluşması için gerekli tüm koşulları yarattığı bir aşama olduğu temelinden hareket eder.

Tarihî gelişimin yarattığı bu imkânların neler olduğunun bilinmesi, bilincine varılması... İşte devrimci, "en ilerici" teorinin olmazsa olmaz temel özelliği! O halde tarihî gelişimin maddî temeli yaratmış olması yetmez, "insanlar"ın da bunun bilgisine, bilincine sahip olmaları da gerekir. Böyle bir bilincin var olan toplum biçiminin ideolojik çemberini aşabilmekle mümkün olduğunu biliyoruz.

Ama burjuva ideolojisi öyledir ki, öyle bir temel üzerinde oluşturulmuştur ki, sınıf olarak burjuvaziye tepki duyulsa ve sırf bu tepkiden kaynaklanan bir karşı hareket oluşturulsa bile, bu hareketin ideolojisi yine temelde burjuva ideolojisiyle ortaktır. O halde burjuvaziye tepki duymak, ondan ölesiye nefret etmek ve onun sınıf olarak varlığına son vermeyi istemek, burjuva ideolojisinin çemberini aşmaya yetmez. Onun içindir ki, Lenin yalnız sendikalist eğilimleri değil, teröristanarşist eğilimleri de, burjuva ideolojisinden kurtulamamış olmakla niteliyordu. (Bkz. *Ne Yapmalı,* s. 95-99).

Demek oluyor ki, "burjuva ideolojisi"ni yaşatan yalnızca burjuvazinin sınıf olarak yaşıyor olması değildir. Bu, ancak "görünür neden" sayılabilir. Bir örnek verelim: Bugün birçok ülkede feodalite denilebilecek bir sınıf, kategori yokken bile oralarda sık sık "feodal eğilim"lerden, "feodal ideoloji"nin yaşıyor oluşundan söz edilir ki, doğrudur bu. Çünkü içinde yaşadığımız toplumda hâlâ vaktiyle feodaliteye güç veren toplumsal ilişki biçimleri -yani insanlar arasında *zor*la tayin edilen hiyerarşiye uyarlı ilişki- vardır. İşte bu kalıntı halindeki ilişki biçimlerinin varlığında feodal ideoloji yaşar. O halde "burjuva ideolojisi" tanımındaki "burjuva" kelimesine saplanıp kalmayalım.

Yukarıda verdiğimiz örneği bir kez daha hatırlatalım. Feodal ideolojiyi, feodalitenin yokluğuna rağmen yaşatan şey, zora dayalı ilişki biçimlerinin varlığıydı. Öyleyse *burjuva ideolojisini burjuvaziye rağmen yaşatan şey,* tarihte ilk kez burjuvazinin öncülüğüyle, onun eylemiyle toplumun belirleyici ilişkisi haline gelmiş olan *"meta üretimi"ne uyarlı "ilişkiler"*in varlığıdır.

Biliyoruz ki, *tarım ve sanayi özünde "organik hayatın devamı için gerekli ürünleri elde etmek" ihtiyacından doğar.* Biz ekonomi derken, *bu* ihtiyaçların gerektirdiği üretim ve bunların paylaşım süreçlerinin toplamını anlatmaktayız.

Ancak bir noktaya varılır ki artık orada, ekonomik faaliyetin tarihî özü olan "organik hayatın devamı için gerekli ürünleri elde etmek" amacı, optimal sınırı aşar. Feodal toplumun karakteristiği olan "kıtlık" krizleri yerine "fazla üretim" krizleri

başlar. Kapitalist krizlerin bu özelliğini "bir yanda depolar dolusu mal, öbür yanda bu maldan yoksun insanlar" diye tanımlarız. Böyle bir durum vardır. Ama olgunun asıl tarihî anlamı bunun ötesindedir. Feodal krizlerde "depodaki mal", yalnızca feodallerin ihtiyaç duydukları kadardır ve feodaller bu "depo"yu boşaltmak istemezler. Oysa kapitalistler "ölmemek" için "depoyu boşaltmak" zorundadırlar. Bunun için yapabildikleri kadar ucuza satarak "depo"yu kendilerince açarlar. Denilebilir ki, bu sırada işsiz yığınların bu ucuzluktan yararlanabilecek parasal imkânları yoktur. Ama bu yalnızca ekonomik düzenin çelişkisini gösterir. Olgunun özgün tarihî anlamını açıklamaz.

Bu tarihî anlam şudur ki, artık toplumun toplam üretim potansiyeli, "organik yaşamın devamı için gerekli olan" toplam toplumsal ihtiyacı aşmıştır. Yani, ekonomik faaliyet, tarihî güdücüsünün sınırlarını aşmış, onu artık elde edilmiş bir hedef haline getirmiştir. Bu noktaya ulaşmakla tarih açısından devrimci görevini yapmış olan burjuvazinin, sınıf olarak olumlu fonksiyonu doğal sınırına varmıştır. Böylece bu "sınır"a varılıncaya kadar tüm toplumsal faaliyetleri yönlendiren ekonomi faaliyetinin bu özelliği, yavaş yavaş azalmaya başlar. Genişleyen toplumsal faaliyetler alanı içinde ya yeni, görece bağımsız faaliyet alanları oluşur, ya da -aynı zamanda- geleneksel faaliyet alanlarının ekonomik faaliyetle doğrudan bağı zayıflamaya yüz tutar artık.

Burjuva toplumun toplumsal-politik krizlere girdiği dönem başlar. Ekonomik faaliyetin "politik odak" olma niteliğindeki potansiyel azalma, egemen sınıfın kendini koruma araçlarına başlangıçta vermediği fonksiyonları adım adım vermeye başlamasıyla kendini gösterir. Burjuva devlet, ya "demokratikleşerek" ya da Keynesçi iktisat anlayışındaki gibi yarı-yönlendirici bir fonksiyon kazandırılarak öne sürülür. Ama görüldüğü gibi bütün bunlar burjuvazinin temel dayanağı olan meta üretimine dayalı ekonomi faaliyetinin, yine belirleyici kılınması için yapılmış "revizyon"lardır. Bir anlamda geriye dönüş -yani politik gücün yeniden tıpkı feodalizmde olduğu gibi zor kurum-

larıyla elde tutulmasına dönüş- olarak niteleyebileceğimiz bu yöneliş "burjuvazinin gerici bir sınıf haline geldiği" yargısının temelidir.

Burjuvazinin, burjuva ideolojisinin çağımızdaki her gelişmeyi kendi ölçüleri içinde işlerliğe sokmak istediğini veya sırf kendi konumunu korumak üzere biçimlendirmeye çalıştığını görüyoruz. Bir yanda tüketim toplumunun o artık rasyonelliğini iyice kaybetmiş bir üretim-tüketim faaliyetini kamçılayarak, "daha mutlu hayat için daha fazla tüketmek gerektiğini" empoze eden ekonomik-ideolojik seferberliği; öte yanda bilimsel gelişmelerin yarattığı dev enerjileri yok etme araçları imaline kanalize ederek yürüttüğü termonükleer (ve biyolojik-kimyasal) silah seferberliği. Bugünün burjuva toplumu hayatta kalabilmek için bu görünürde karşıt iki eğilimi de son noktasına kadar körüklemek zorundadır. Tarihî ikilemdir bu ve tüm egemen sınıfların kaderi böyledir. Feodaller özünde daha çok soymak için ticaret ve sanayiyi engellememek zorundaydılar. Ama gördük ki bu faaliyetler sonucu yükselen sınıflar giderek feodalleri alaşağı edecek duruma geldiler. Şimdi de burjuvazi üretim ve tüketimi körüklemek için kullanmak istediği çağımızın dev gelişmelerinin giderek kendini aşan ve olumsuzlayan toplumsal güçler yarattığını sezmekte ve bunları yine aynı tip gelişmelerin bir bölümünü kendi koruma araçları haline getirerek, durdurmak istemektedir. Ama görülüyor ki burjuvazinin her ilacı onun için zehirdir.

Şu halde klasik burjuva toplumda her türlü güç kaynağını oluşturan ve buna bağlı olarak toplumun tüm faaliyetlerini yönlendirmek gibi en temel gücün (politik gücün) odaklaştığı yer olan ekonomik faaliyet, tarihî hedefine varmıştır. O, bu hedefine varırken toplumun her türlü faaliyet alanını bu uğurda kullandı. "Odak" olma durumunu bunun için söylüyoruz. Bu bakımdan ekonomik faaliyetin yürütücü unsuru olan burjuvazinin "devrimci" görevini yerine getirdiğini söyleyebiliriz. Ancak hedef gerçekleştirildikten sonra hâlâ sınıf olarak konumunu korumaya yönelik gerici tedbirler almasıyla o artık tarihî bir engel haline gelir.

Burjuvazinin giderek gereksizleşen fonksiyonuna temel aldığı ekonomik gerekçeler, bütün bu tarihî kanıtların yanında, ayrıca çağımızın daha şimdiden dev boyutlara varmış yeni gelişmelerinin açtığı ufuk içinde daha bir anlamını yitirmektedir. Özünde organik hayatın ihtiyaçlarına yönelik olan ekonomi, artık yalnızca herhangi bir toplumsal faaliyettir ve yönlendirici olmaktan çıkmıştır.

Çağımızda burjuvazi, tıpkı geçmişin feodalleri gibi, yerleşik ideolojiden de yararlanarak konumunu korumak ve var olan tüm gelişmeleri kendi alanı içinde tutabilmek için çırpınmaktadır.

Önemle belirtelim ki, metin boyunca tekrarlanan "ekonomik faaliyet" sözünü, "organik hayatın ihtiyaçlarını karşılayan üretim" ve bu üretimin sonucu elde edilen ürünlerin "mübadele"si olguları ile sınırlı kullanıyoruz. Eğer bu sözü, burjuva anlayışın çerçevesi içinde kullansaydık, bu toplum biçiminin her şeyi "meta" haline getiren işleyişi içinde her toplumsal faaliyetin, ekonominin doğal konusu olduğu yanılsamasından kurtulamazdık. Bu durumda da ekonominin artık belirleyici faaliyet olmadığı yolundaki yargımız anlamsız, saçma olurdu.

O halde burjuva ideolojisinin çok daha zor kavranabilen bir yanılsaması ile karşı karşıyayız demektir. Toplumsal faaliyet alanlarının her sonucu ve somut ürününün insan ihtiyaçlarına yönelik olduğu söz götürmez. *Ama bu faaliyet alanlarının yukarıda da önemle vurguladığımız gibi "doğal ihtiyaçlar"a ilişkin olmayan ve insanı, toplumu, fizik etkinliğinin çok üzerinde etkinliklere kavuşturan, onların salt insana özgü çabalarına yepyeni ufuklar açarak, gerek doğa ve gerekse toplumun dönüştürülmesi gibi salt insana özgü eylem alanlarına katılmasını sağlayanları vardır. Yani bu faaliyet alanları, insan ve toplumun öyle ihtiyaçlarını karşılar ki, insanlar bu ihtiyaçlarını giderdiklerini yeni ve daha üst bir ihtiyacı duymakla anlarlar.* Oysa "doğal ihtiyaç"lar böyle midir?

İşte *ekonomist "teori"lerin temelindeki aksaklık, burjuva toplumun ekonomik faaliyetin konusudur dediği şeylerin bu iki ayrı ögeden oluştuğunu görmemekten gelir.* Ekonomist, ne denli "ra-

dikal" olursa olsun, burjuva ideolojisinin özünden gelen bu yanılsamaya boyun eğer. Burjuva ideolojisinin hemen hemen tüm faaliyet alanlarını kapsar biçimde sunduğu "ekonomi" alanına bakan bir ekonomistin burada göreceği manzara -tıpkı bir burjuva gibi- muazzam bir "meta"lar yığınıdır ve artık onun düşüneceği bu metaların düzenlenmesiyle sınırlı bir programdır. Bunun içindir ki, burjuvazinin her "düzenleyici" tedbiri, ekonomistin ona yaklaşması sonucunu doğurur.

Burjuva toplum biçiminin "meta ilişkileri" ile karakterize edilen yapısı içinde, bu tarihî dönem için "meta" biçimine büründürülen, sırf insana özgü fonksiyonlara ilişkin toplumsal faaliyetlerin, toplam toplumsal "üretim" içinde pek az payı vardı. Ama artık onlar hem toplam toplumsal etkinliğin belirleyicisi haline gelmiş ve hem de zorla büründükleri bu biçimi yarı bilinçle zorlamaktadırlar.

Klasik burjuva toplumunun politik odağı olan ekonominin, emperyalizm çağıyla eşzamanlı olarak başlayan, bu konumundan uzaklaşma süreci, içinde yaşadığımız dönemde artık kesin çözüm gerektiren bir durum yaratmıştır. Bunu burjuva toplumun genel ve sürekli bunalımının kökenlerine inen yukarıdaki çözümlememiz göstermişti.

O halde burjuva toplumu içindeki politik mücadelenin ekonomi alanında mı verileceği şeklindeki bir soru tarihen anlamsız kalmaktadır. Bu aşılmış bir sorunsalın ürünüdür, geçersizdir artık.

Burada sürekli olarak devrimci politikanın, devrimci nitelikteki olgulara ve böyle bir potansiyel taşıyan gelişmelere dayalı olarak yürütüleceği vurgulandı.

Nasıl ki, burjuvazi feodalizmin kaynaklandığı temel alan ve ilişkilerin *dışında* oluşturduğu kendi devrimci gücüyle, feodal toplumun bağrında yeni bir politik gücü temsil ettiyse, bu tarihî yasanın belirlediği gibi bir süreç, tarihî örneklerinden de görüldüğü üzere sosyalist devrim için de söz konusudur. Nasıl ki, burjuvazi ancak çağının tüm yaratıcı faaliyet alanlarının potansiyellerini biraraya getirerek, feodal toplum içinde kendi temsil ettiği ilişkilerin belirleyici olduğu bir alan yarattıysa ve

bu alanın giderek tüm toplumsal alanın temel yönlendiricisi haline gelmesiyle devrimini gerçekleştirmişse, aynı genel yasalar tüm devrimler için geçerlidir.

Bütün bu genel yasalar içinde yürüyen *devrimci politika, apaçıktır ki, var olan toplum biçiminin kabûl ettiği politik mücadele alanının ve biçimlerinin dışındadır. İllegalitenin temeli budur.* Bu, "yasadışı" olmanın ötesindedir. Her toplum biçimi, özünde kabûl ettiği bazı politik mücadele biçimlerini geçici olarak yasaklar, "yasadışı" ilan eder. Devrimci politikanın illegalitesinin bununla ilgisi yoktur, her ne kadar o genellikle "yasadışı" halde bulunsa da.

Konunun temelinde şu olgu yatar: Devrimci politika yalnızca var olan politik mücadele kanallarının dışında olmakla belirlenmez. Bunu söylemek, onun, bu kanalları kullanmayacağı anlamına gelmez. Ama bunlara hem sınırlı bir önem verir, hem de olağanın dışında, kendi asıl politikasına uyarlı bir araç halinde kullanır. (Bolşeviklerin Duma'ya katılmasını hatırlayalım.) Ona bu niteliği veren asıl şey, devrimci politikanın var olan toplum içinde politik bir güç haline gelmesine izin verilmeyen veya böyle bir niteliği var sayılmayan toplumsal potansiyellere dayalı oluşudur. Ama elbette bu "politika-dışı" sayılan ögelerin özünde tüm toplumu yönlendirebilecek potansiyele nesnel olarak sahip olmaları gerekir. Tarihî gelişmenin ortaya çıkardığı ve çoğu kez var olan ideolojik örtüler altında farkına varılmayan bu imkânı görebilmek de bu "örtü"yü kaldıran "en ilerici teori"nin harcıdır.

III- Leninist pratiğin yorumu

İşçi sınıfı için "devrimci" (politik) bilinç

"Bilinçli öge" gibi bir kavram, örneğin burjuvazi için ve onun devrimci misyonunu yerine getirdiği dönemlerde söz konusu değildi. O devrin ideologları temelde burjuvazinin temsil ettiği meta üretiminin özgürce gelişmesi ve buna uyarlı bir üstyapının biçimlendirilmesi için çalıştılar.

Burjuvazinin devrim yapması için edinmesi gereken ve onun kendiliğinden oluşturamayacağı bir "bilinç"ten bahsedemeyiz. Çünkü bizzat yerine getirdiği fonksiyonun doğal gerekleri ve bu fonksiyonun giderek toplumun tüm faaliyetlerini yönlendirir olmasından ileri gelen politik gücü, bu sınıf tarafından öylesine dolaysızca kavranılır ki, onun ayrıca bir "bilinç"le bu olgunun farkına varması gereksizdir.

O halde yukarıda burjuvazi için söz konusu olan süreç, Lenin'e göre işçi sınıfı için geçerli değil demektir. "İşçi sınıfına bilincin dışarıdan verileceği" tezi bilindiği gibi temel bir ayrım çizgisidir.

Ne Yapmalı'da ısrarla vurgulanan "bilinç" ve "kendiliğindenlik" ayrımının kökeninin ve niçin sosyalist devrim için böyle bir özel durumun var olduğunun teorik bir açıklanmasına rastlamıyoruz. Ama "bilinç" konusunda halen yaygın olan anlayışların bulanıklaştırdığı havada bu çizginin nereden geçtiği son derece önem kazanıyor.

Lenin'in yaptığı ayrımın mutlak gerekli olduğu yolundaki yargımızı bundan önceki bölümde vardığımız tespitlerin ışığında açıklamaya çalışacağız.

Burjuva toplumunun bunalıma girmesiyle açıkça görülen tarihî durumu şöyle ifade etmiştik: Artık *toplumsal gelişmeyi* büründürüldüğü "meta" biçiminin altında ve bu biçimin tarihî kısıtlayıcı etkisine rağmen temelde *belirleyen, yönlendiren öge; özünde "insanın ayırdedici fonksiyon"u olan zihnî faaliyet ile ilişkin süreçlerdir.*

Eğer bu tespit doğruysa, burjuva toplumu içinde meydana gelen bu yönlendirici alanda yerine getirilen fonksiyon ile işçi sınıfının yerine getirdiği geleneksel fonksiyon arasında nitel bir fark var demektir.

Somut üretimde belli hareket biçimlerinin makinalara uygulanması olan işgücü fonksiyonunu temsil eden işçi sınıfı, burjuva toplumunda yalnızca ekonomik güçsüzlükle değil, ayrıca bu "insana özgü fonksiyon"un toplumsal faaliyet olarak yerine getirildiği alanlardan da uzak olmakla tanımlanabilir. Böylece ürünü bilgi ve daha üst biçimlenişi bilim olan fa-

aliyetlere katılmak, işçi sınıfı için açıkça ya da örtülü yollarla kapalıdır. Bu, burjuva toplumunun âdeta işbölümü gibi her sınıf veya kategoriyi belli fonksiyonların sınırı içinde tutan yapısının sonucudur.

O halde işçi sınıfının kendi sınırlı fonksiyonunu aşmak için değil, bu fonksiyonun "meta" olarak değerini arttırmak veya yerine getiriliş koşullarını düzeltmek için yürütülen ekonomik-politik mücadele, burjuva toplumu ile çelişmez, onun alanı içindedir. Sendikalizmin burjuva ideolojisi olduğunu bunun için söyleriz. "Kurtuluş"la kastedilen, sırf ekonomik güçsüzlükten doğan ve insanın organik ihtiyaçlarının tatmin edilmeyişinden gelen fizikî acılardan kurtulmak değildir. Çünkü işçi sınıfının, insan olarak sahip olduğu yeteneklerin, potansiyel imkânların, hayli kısıtlı bir alan içinde hapsedilmiş olması asıl sorundur.

Bir diğer açıdan bakılırsa görülür ki, işçi ve burjuva (kapitalist) ancak meta üretimi temeli üzerindeki bir toplum biçiminde fonksiyonel bir bütünlüğü temsil ederler. Yani her iki sınıfın yerine getirdiği fonksiyonların toplamı, tüm toplumsal fonksiyonları vermez. Örneğin "insanın ayırdedici özelliği" olarak tanımladığımız zihnî faaliyetlere ilişkin fonksiyon, bu bütünlüğün dışındadır. Bu bakımdan sırf "üretim araçlarının sahipliği, yönetimi" gibi bir fonksiyona sahip olan burjuvazinin bu fonksiyonunu elde etmek amacında olan bir hareket, yani programı "mülkiyet" sorunuyla belirlenmiş bir politika, ne denli radikal gözükürse gözüksün ancak anti-kapitalisttir.

Lenin'in: "işçi sınıfının siyasî mücadeleye ve hatta siyasî devrime katılması onun politikasına henüz bir Sosyal Demokrat (o çağda sosyalist demektir) politika niteliğini hiç de kazandırmaz" (*Ne Yapmalı*, s. 120) sözleri üzerine bir daha düşünelim.

O halde *işçi sınıfının yerine getirdiği fonksiyonun aynı kalacağı temelinden hareket eden* veya *bu fonksiyonun ancak meta üretimi çerçevesi içinde zıddı olan "mülkiyet fonksiyonu"nu amaçlayan her tür politika, burjuva ideolojisine bağımlıdır ve kendiliğinden hareketin sınırları içindedir.*

Buradan dolaylı olarak çıkan diğer bir sonuç da işçi sınıfının devrimci nitelik kazanmasının kendi fonksiyonunun olumlu değerlendirilmesindende doğmayacağıdır. Yani sınıf bilincine kavuşmak, işgücü fonsiyonunun önemini kavramak demekse, bu, ancak sendikalizme uyarlıdır.

İşçi sınıfının sınıf bilincine ermesi tanımına, eğer devrimci bir içerik verilecekse bu ancak, işçi sınıfının kendi fonksiyonunun sınırlılığının farkına vardığı, bu sınırlılığı aşmasının gereğine inandığı belirtilerek mümkündür.

Demek oluyor ki, işçi sınıfının devrimci bilinç kazanması, onun kendisini belirleyen fonksiyonu aşmak, yeni ve üst fonksiyonlara kavuşmakla formüle edebileceğimiz bir görüşe varması demektir. Bir devrimci sınıf olarak işçi sınıfının bu niteliği, diyelim burjuvazi gibi yerine getirdiği fonksiyonun doğal sonucu, gereği değildir. Burjuvazi, yerine getirdiği fonksiyonu daha iyi yapmak için mevcut çerçeveyi değiştirmenin gereğine dolaysızca vardı. Oysa işçi sınıfı için tamamen aksine bir durum söz konusudur.

Görülüyor ki işçi sınıfının, halen temsil ettiği fonksiyon, daha üst bir fonksiyonu yerine getirecek duruma erişerek aşmasını başlıca, ayrılmaz temel olarak almayan herhangi bir politik hareket devrimci sayılamaz. Açıktır ki bu yaklaşım, işgücü fonksiyonunun gerekliliğini giderek yok edecek gelişmelerin hızlandığı bir dönemin ürünü olabilirdi.

Cevap verilmesi gereken "daha üst fonksiyon"un ne olabileceğidir. Ayrıca bu fonksiyona erişmenin hem mümkün hem de "devrimci" sayılmasının açıkça görüldüğü bir toplumsal durumun var olup olmadığı da açıklanmalıdır.

Her iki soruya da cevabı daha önce vermiştik. Burjuva toplumunun bunalımı içinde, yönlendirici hale gelen, toplumsal gelişmeyi temelde belirleyen olguları işaret etmiştik.

O halde işçi sınıfının kendisini toplumsal gelişmeyi belirleyen ögeyle özdeş kılması, bunu gerçekleştirebileceği bir politik eylem programına sahip kılınması esastır. Devrimci politika ancak bu temel üzerine inşâ edilebilir. Çünkü çağdaş toplumda bu yönlendirici alanlardan uzak tutulmuş olan ve bu

uzaklığını günlük gözlemlerinde en dolaysız duyabilecek olan sınıf, işçi sınıfıdır. Dolayısıyla onun bu eksikliği, yokluğu *olumlu bir bilinçle aşmasına* yer vermeyen bir politika, toplumsallaşmayı temel alan sosyalizmin kesinlikle dışındadır.

Burjuva toplumda kısıtlı bir alana hapsedilmiş olan işçi sınıfı, bu kısıtlılığını aşıp, çağının genel bilgilerine sahip olmak istediğinde, bu kez de burjuva ideolojisinin bilgi, bilim alanında olanca hızıyla sürdürdüğü bulanıklaştırmalarla yüzyüze gelecektir. Üstelik sınıflı toplumda geçerli bilgi hiyerarşisinin özel jargonlar ile büsbütün esrarlı gösterdiği bu alan, işçi sınıfının kendiliğinden yönelişini ta başından kıracak önemli bir engeldir.

Var olan burjuva toplumda "politik odak"ın "salt insana özgü faaliyet alanları"na doğru kaydığını işaret eden tespitimizin ilk görünür kanıtı, tüm dünyada radikalleşen aydın hareketidir. 1900'lerde bir ölçüde Çarlık Rusya'sının özel koşullarından da ileri gelen "aydınların yığın halinde Marksizme sarılmaları" gibi bir olgu, bugün artık evrensel bir karakter kazanmıştır.

Marksizmin politik eylem hali olan sosyalizm, tüm toplumsal faaliyetlerin toplumsallaşmasını temel alır. Bu bakımdan Marksist aydının ilk ve temel görevi, kendi faaliyetini toplumsallaştıracak bir çabayı kendiliğinden göstermesidir. Bu demektir ki, o, var olan ideolojik bulanıklıklar içinden özellikle işçi sınıfına kendi faaliyetinin tüm içeriğini, her boyutuyla sunmakla görevlidir. Bu görev, Marksist bakışın ince burjuva saptırmalarını geçersiz kılan sistematiği içinde düzenli ve mümkün olan en yaygın ölçüde yerine getirilmelidir. Daha 1900'lerde Lenin *Ne Yapmalı*'da şunları yazıyordu:

> "Elbette ki bu, öyle bir ideolojinin [sosyalist ideoloji. Ö.L.] yaratılmasında işçilerin rolü olmayacağı anlamına gelmez. Ama onlar bu işe işçi olarak değil, sosyalist teoriciler olarak, Proudhon'lar gibi ve Weitling'ler gibi katılırlar; başka bir deyişle, işçiler, bu göreve, ancak çağların bilgisini edindikleri ve o bilgiyi geliştirdikleri zaman ve bunu yapabildikleri ölçüde katılabilirler. Ama emekçilerin bu işte daha sık başarı gösterebilmeleri için genel olarak işçilerin bilinç seviyesini yükselt-

mek yolunda bütün çabalar gösterilmelidir; işçiler, *'işçiler için literatür'*ün yapma, dar sınırları içine kendilerini hapsetmemelidirler, *genel literatür*den yararlanmayı gittikçe daha iyi öğrenmelidirler. Burada, belki de 'kendilerini hapsetmemelidirler' yerine 'hapsedilmemelidirler' demek daha doğru olur, çünkü işçilerin kendileri, aydınlar için yazılmış olan her şeyi okumak ve daha çok okumak istemektedirler ve işçiler fabrika şartları hakkında birkaç söz söylemenin herkesçe bilinen şeyleri tekrarlayıp durmanın yeterli olduğuna inananlar sadece birkaç (zavallı) aydındır." *(a.g.e.,* s. 52, dipnot.)

Devrimci bilincin işçiler için ayrıca edinecekleri bir bilinç olduğunu, bunu ancak kendi fonksiyonlarını aşmak yolunda güçlü bir eğilim gösterdikleri takdirde, Marksist aydınlarla zorunlu bir ilişki kurarak sağlayabilecekleri özellikle çağımız için açık bir gerçektir.

Bütün bu söylediklerimizi daha önce önemle işaret ettiğimiz devrimci politik eylem konusuyla birleştirelim.

Devrimci eylemin politik hedefin ögelerini mevcut toplum içinde, gerçekleştirme işi olduğunu biliyoruz. Bu eylemin yarattığı her öge açıktır ki, var olan toplumla çelişir. İşçi sınıfının kendi fonksiyonunu aşan bir niteliğe kavuşturulması için yürütülen propaganda faaliyeti -ki bunun biz yukarıdaki çerçeve içinde yapılan tüm boyutlarıyla bilinçlendirme işi olduğunu biliyoruz- ürünlerini verdiğinde ortaya çıkan insan potansiyeli sosyalist toplumun tüm karakteristiğini taşıyacak olan toplumsal insanın yaşanan an için biçimlenişi olacaktır. Başlıbaşına ve temel bir devrimci ögedir bu.

"Parti" ve "profesyonel devrimci" nedir?

Politikayı bir araç, partiyi de bu aracın bir aracı olarak tanımlayan burjuva yanılsaması, tepeden tırnağa politik olan Leninist partiyi, sınırını aşmış aşırı bir parti olarak kavrayabilir. Lenin'in "parti edebiyatı", "partizan felsefe" gibi tanımları, parti okulları gibi alışılmış partilerde bulunmayan kurumlar,

onları şaşırtır ve eseflerine neden olur ve ilave ederler: Bakınız bizim partilerimizde böyle şeyler var mı? Biz edebiyat ve felsefe gibi çalışmaları partilerden bağımsız, özgür kılmak için ne kadar özen gösteriyoruz.

Leninist partiye yöneltilen burjuva suçlamaları ayrıca "Marksist hareketin içinden" gelen eleştirilerle de kabarır. Bunları tekrara gerek yok, bilinir hepsi de. Bütün bunların karşısında daha önce tanımladığımız hayran tavrının kanıtlarıyla çıkmak, suçlayıcının "olumsuz" dediğine "olumlu", "gerekli" diye karşılık vermek, temelde suçlayıcının bakış açısı içinde olmak demektir.

Leninist parti, klasik bir parti değildir. Ama bu yetersiz bir tanım. Aslında daha çarpıcı ama daha gerçek bir tanım gereklidir: *Leninist parti, parti değildir. O, sosyalist toplum biçiminin, mevcut toplumsal koşullarda gerçekleştirilmiş ilk biçimlenişidir.* Bu bakımdan o, bir klasik partinin fonksiyonları ile değil, bir toplum biçiminin fonksiyonları ile yüklüdür. Eğer gerekiyorsa "parti", ancak bir toplum biçimiyle kıyaslanabilir, o toplum biçiminin herhangi bir fonksiyonuna uyarlı klasik parti ile değil.

Öyleyse "parti"nin fonksiyonlarındaki çeşitlilik ve kendisine "bütün sınıflar içinde" gibi toplumu tümüyle kapsayan bir alan çizmesi bundandır.

Lenin'in "parti"yi yukarıdaki gibi tanımlamadığını biliyoruz. Ancak o günden bugüne "parti" konusunda yapılmış yayınların çoğu, partiyi disiplinli, merkeziyetçi vs... *gibi görünür özellikleriyle* tanımlar. Sırf bu görünür özelliklerden ibaret "parti"lerin Bolşevik Parti'yle benzer yanlarını bulmak derin bir araştırmanın konusu olur. Bunları göz önüne alarak incelememizi partinin "ilke"leri gibi hiç de verimli olmayan bir alanın dışında, Lenin'in parti anlayışının yorumu diyebileceğimiz bir çerçevede sürdürüyoruz.

Lenin'de "partinin tarifi" diyebileceğimiz yukarıdaki gibi bir formülasyona rastlamıyoruz. Ancak onun partiye ilişkin görüşlerinin tümü ve çok sonraları partinin işleyişi konusunda en son yazılarında gördüğümüz endişelerin temalarıyla birlikte düşünüldüğünde; yaptığımız tanımın Lenin'in bakış açısını

içerdiği kanısına varabiliyoruz. Öte yandan partinin görünür özellikleri olarak nitelediğimiz merkeziyetçilik, disiplin, üye seçiminde titizlik ve "dar" örgüt tek ölçü olursa, partiyi kolayca bir seçkinler topluluğu haline getirebilir ve bu özel topluluk kısa zamanda katılaşır, kendini belli bir eylem tipine adapte edebilir. Böylece şu yukarıdaki görünür özellikleri en çok üzerinde toplayan askerî birlikler gibi, tek bir eylemle, tek bir fonksiyonla sınırlı yapı haline gelebilir. Bunlar ancak kendilerine uyarlı eylemler söz konusu olduğunda harekete geçerler. Bunun dışında ise varlıkları duyulmaz. Örneğin, Lenin'in örgüt yapılarını takdir ettiği ünlü "Narodnaya Volya" grubu böyleydi. Tek bir eylemi vardı: Terör, veya tüm eylemleri bu belirleyici eyleme yardımcıydı.

Ama Lenin'in "parti"si, bu görünür özellikleri yanında dikkate değer esnekliği, eylem biçimlerindeki zenginlik, adaptasyon yeteneğiyle canlı bir yapıdır da. Lenin'in sık sık kullandığı "savaş örgütü" tanımının, ilk akla geldiği gibi sırf askerî eylemle sınırlı olmadığı bilinir. Parti her tür eylemini, diyelim bir açık toplantıyı bile ancak savaş hallerinde görülen o titiz, dikkatli ilgiyle hazırlar. Rastlantıya yer vermez. Bu sık geçen "savaş" sözleri tüm imkân ve yeteneklerini önündeki görevin en iyi biçimde başarılmasına hasreden kişi veya örgütün bu alışılmışın üzerindeki gayret ve titizliğini anlatabilmek için uygun yegâne sözcüktür.

Demek oluyor ki, "görünür özellikler" dediğimiz şeyleri o güne kadar barındırmış örgütlerin hiçbirinde rastlamadığımız bir iç dinamizm vardır "parti"de. Onun özgünlüğü de buradadır zaten.

O halde hem bu görünür özellikleri içeren, hem de bu iç dinamizmi mümkün kılan temel nedir? Bu soruyu Lenin sonrası dönemin deneyimlerini de dikkate alarak cevaplandırmak gereklidir.

Yaptığımız "parti" tanımı başlıca şu dört olguya dayandırıldı:

1) Bir yeni toplum biçimi, eski toplum biçiminin içinde oluşur. Bu oluşum ise genel olarak "üretici güçlerin gelişmesi"ni yönlendiren, buna en büyük katkıyı yapan toplumsal faaliyetle-

rin bir ürünüdür. Örneğin burjuva toplum meta üretimi ile ilişkin toplumsal faaliyetlerin yönlendirici hale gelişi üzerinde biçimlenmiştir. Bu süreci biz bu yazıda "politik odak"ın yer değiştirmesi olayıyla tanımladık. Genel hatlarıyla -biçimiyle değilbenzer bir oluşum sosyalist toplumun doğuşunda da geçerlidir.

2) Burjuva toplumun olgunlaşma noktasına varışından itibaren gözlemleyebildiğimiz olgu şudur ki; artık üretici güçlerin nitel olarak gelişmesini belirleyen toplumsal faaliyet "salt insana özgü" diye nitelediğimiz faaliyet türleridir. Artık "doğal ihtiyaçların temini" noktası aşılmıştır. Yaratılan ürünler insanları doğada daha etkin hale getiren, onların genel etkileme imkânlarını sürekli arttıran bir niteliktedir. Bu sonuçları doğuran faaliyetlerin, ancak insanlığın büyük tarihî bilgi hazinesinin varlığında ve diğer toplumsal faaliyetlerin sonucundan haberdar olunarak gerçekleşmesi mümkündür. O halde adına genel olarak "bilgi" dediğimiz bu tarihî-toplumsal "ürün", görünürde bireylere özgü gibiyse de, özünde tam anlamıyla toplumsal olan tek şeydir. Ancak var olan toplum biçiminin hiyerarşik yapısı ve toplumsal fonksiyonları işbölümüne uyarlı şekilde birbirinden ayırması sonucu, tümüyle "bilgi"ye yönelik faaliyetlerden toplumun geniş kesimleri yoksun tutulurlar. Bunun yanı sıra bu artık yönlendirici hale gelmiş faaliyetin somut ürünleri ile yaratılan etkileme, etkin olma potansiyeli ürün olarak ortaya çıkınca; ekonomik güçle orantılı olarak paylaşılır. "Etkin olma araçları" hemen mülkiyetin konusu olarak, yaratılmasını mümkün kılan tarihî-toplumsal karakterinin aksine, mülk sahibi bireylerin özel etkinliklerini arttırırlar.

Feodal toplumda tarım alanının görece dışında olan ticarî-sınaî faaliyet alanı, yeni toplumun şehirlerde, kırın dışında bir biçimlenme oluşturmasına imkân verdi. Böylece "burjuva" toplumu alan olarak görünür halde idi. Tarlaların yanında fabrika kapitalist toplumu sembolize edebilirdi. Oysa kapitalizmde her nesneyi "meta" olarak sunan örtü tüm toplumu kapsar. Ayrı bir *görünür alan* mümkün değildir.

O halde sosyalist toplum biçiminin kapitalist toplum içinde oluşumunu ayrı alanlarda, üretim araçlarının farklılığında,

nesnelerde göremeyiz. *Sosyalist toplum biçiminin "alanı", artık yönlendirici hale gelmiş faaliyetin öznelerinde yani insanlardadır.* Kapitalizmde diyelim bir fabrikadır *özne;* ve işçi ona bağlı bir nesne gibidir. Yani işçi, işgücü olarak fabrikanın bir nesnesidir. Ama artık bu özne-nesne ilişkisi nitel olarak değişmiştir. Var olan örtünün altındaki gerçeklik budur.

Varılan sonuç şu oluyor: Sosyalist toplum biçimi, nesnelerinin değil, öznelerinin nitel farklılığıyla ayrılır. Yani bu toplum biçimindeki insanlar, eski toplum biçiminde sahip olmadıkları fonksiyonlara sahip, orada ayrı olan fonksiyonları şahsında biraraya getirmiş bireylerdir.

Bu fonksiyon bileşiminin mümkün olabilmesi iki şeye bağlıdır: İlki burjuva toplumundaki temel fonksiyon ayrımının en son sınırına varmasıdır. Bunu, son derece basit bir mekanik etkiye indirgenmiş işgücü fonksiyonunda görüyoruz. Geçmişte işgücünün daha karmaşık olan yapısı artık bir düğmeye basmak, bir vidayı çevirmek gibi son derece basit bir iş haline gelmiştir ve bu dönüşüm aynı nitelikte daha uç sonuçlara doğru devam etmektedir. Bunun yanı sıra "mülk sahibi olma" fonksiyonunun geçmişin "müteşebbis"lerinin yerine getirdiği görevlerden tamamen denecek şekilde ayrıldığı da bir olgu. Bugün sermaye sahipleriyle sermayeyi yönetenlerin ayrı kişiler oluşunda açıkça görülüyor bu.

Kapitalizmin temel sınıfsal ilişkisi içinde bu fonksiyon ayrımının en son sınırlarına vardığını böylece görüyoruz.[4]

Ama daha önce belirttiğimiz gibi bu temel sınıfsal ilişki tüm toplumsal fonksiyonları kapsamaz. Artık yönlendirici hale gelmiş olan faaliyet alanları bu iki sınıfın dışında kalan kesimlere özgüdür. Bunların yerine getirdiği fonksiyonlar olan bilimsel-teknik faaliyetlerin bugün görünen hali şudur: Geçmişte birbirinden ayrı olarak sürdürülmüş bilimsel faaliyetler (fizik, kimya, biyoloji, vs.) bugün birbirleriyle sıkı ilişkiler içinde olduklarının anlaşıldığı bir aşamaya varmışlardır. Her bilim dalı di-

4 Lenin bu olgunun banka ve sanayi sermayesi ilişkilerinde gözlemlenen ilk ipuçlarını *Emperyalizm* adlı kitabında "kupon kesme" tanımını anlatırken işaret etmiştir.

ğerleriyle ilişkilidir. En ilgisiz gibi görünen alanların birbirlerinin bulgularına ihtiyacı olduğu artık apaçık görülüyor.

"İnsana özgü" faaliyetin ürünü olan "bilgi"nin, bu tam anlamıyla tarihî-toplumsal "ürün"ün elde edilmesine ilişkin faaliyetlerin birleşmesi gibi bir süreç içindeyiz.

Demek ki, eski toplumun sınıfsal ilişkisini temsil eden fonksiyonlar iyice ayrıştıkları gibi artık toplumsal gelişme süreci bu fonksiyonları giderek geçersizleştirmektedir. Sermayeye sahip olmak artık hiçbir toplumsal görevle ilişkili değildir.

Oysa yönlendirici hale gelmiş olan toplumsal fonksiyonlar "alan"ında aksine bir süreç vardır: Birleşme.

O halde yeni toplum biçimi hem bu yönlendirici hale gelmiş olan ve toplumsal gelişmenin itici gücünü temsil eden faaliyet alanlarını temel alacak ve böylece "üretici güçlerin gelişmesi"ne uyarlı yapıları kuracaktır, hem de bu faaliyet alanlarının birleşme yönündeki eğilimini onların tarihî-toplumsal nitelikleri ve "insana özgü" oluşlarıyla birleştirerek tüm toplumun bu temel fonksiyona aktif katılmasını sağlayacaktır.

Demek oluyor ki, *sosyalist mücadelenin kapitalist toplum içindeki eyleminin özü, sosyalist toplumun şu yukarıdaki nitelikte insan potansiyelini oluşturmaktadır.*

3) Kapitalist toplumda, belirttiğimiz yönlendirici faaliyet alanlarından en uzak tutulmuş sınıf, fonksiyonu "işgücü" ile sınırlanmış işçi sınıfıdır. O halde bu sınıfın sosyalist toplumun insan potansiyeli haline gelmesi ancak bu verili fonksiyonunu aşmasının gereğini gösteren bir "bilince sahip olmasıyla" mümkündür. Var olan toplumun en kalabalık bölümünü oluşturan işçi sınıfının *belirleyici kesimi,* bu bilince erişmeden sosyalist toplum mümkün olamaz. O halde sosyalist eylemin en temel ve karakteristik teması, olmazsa olmaz özü olan "bilinçlendirme" faaliyetinin amacı budur. Lenin'in *Ne Yapmalı* adlı eserinin 88, 89 ve 93, 94. sayfalarından yaptığımız alıntılarda bilinçlendirme faaliyeti için çizdiği alanın bazılarına şaşırtıcı ve hayal ürünü gibi gelen genişliğinin kökenindeki espri bundan başka bir şey olamaz.

4) Aydınlar sosyalist bilince en kolay ulaşma imkânına sahiptirler. Çünkü onlar gerek tarihî-toplumsal bir ürün olan

bilgiyle en yakın ilişkide bulunan kesimler olarak ve gerekse çağımızda yönlendirici hale gelen bilgiye ilişkin süreçlerde doğrudan yer alan unsurlar olarak bu bilinci hem oluşturabilen hem de bunu ifade araçlarına sahip olan yegâne kesimlerdir. "Bilinçli öge"nin somut taşıyıcıları ilkin aydınlardır.

Bu bakımdan Marksist aydınlar, temsil ettikleri ve yerine getirdikleri fonksiyonun temel niteliğine uyarlı olarak, fonksiyonlarını toplumsallaştırma göreviyle yükümlüdürler.

Partinin oluşumunda temel alınan bu dört temel olgu "parti"nin her şeyini belirler. Bundan ötürü onun temel eylemi "bilinçlendirmek"tir. Bu eylemin en yaygın kullanılan aracı olan propaganda ve ajitasyona Lenin'in verdiği o istisnaî önemi hatırlayalım. *Ne Yapmalı*'nın önsözünde "Siyasî ajitasyonun niteliği ve muhtevası üzerine görüşlerimin açıklanması, tradeunioncu politika ile sosyal demokrat (sosyalist) politika arasındaki farkın belirtilmesine vardı." (*a.g.e.*, s. 9) diyordu. Propaganda faaliyeti içinde ele aldığı teorik mücadeleye bunun için alışılmışın üzerinde önem veriyordu. Eserinin sonlarına doğru bütün bu eylemlerin ilk sonuçlarının verdiği anın tasvirini yaparken:

> "Henüz pek masum ve kendi kendine ufacık gibi görünen, ama düzenli olan ve kelimenin tam anlamıyla *ortak* nitelik taşıyan bu eserin çevresinde, denenmiş savaşçıların daimi ordusu sistemli olarak seferber edilir, eğitilirdi. Bu yapı halindeki ortak örgütün iskelelerinde ve merdivenlerinde kısa bir zaman sonra, devrimcilerimizin saflarından çıkma Sosyal Demokrat Jelyabovlar ve işçilerimizin saflarından gelen Rus Bebel'lerinin türmandığını görürdük; ve böyleleri, Rusya üzerine çöken Çarlık zulmüne, utanç ve lânete son vermek için bütün halkı harekete geçirirlerdi. İşte biz bunun rüyasını görmeliyiz!" (*a.g.e.*, s. 211)

diye anlattığı manzara, ancak dar kafalılara, gerçek bürokratlara, o ağzıyla gülüp, beyniyle somurtan gerçek otokratlara, Lenin'in bir "askerî birlik" düşündüğünü söyletebilir. Oysa bu "parti" devrimin ertesinde düşmanlarını serbest bırakacak ka-

dar askerî açıdan "safiyane"dir. Ama savaşa zorlandığında, eli silah görmemişlerin içinden bir Frunze, bir Troçki, bir Stalin çıkaracak kadar savaşmasını da bildiğini ve bunu en güç koşullarda hayranlık verecek derecede iyi yapabileceğini gösterdi.

Bunlar mümkün olabildi. Çünkü "yeni tip parti" öyle "yeni tip insan"lar yetiştirmişti ki, bunlar savaş meydanlarından üretim alanlarına aynı kolaylıkla geçtiler.

"Parti"yi oluşturan temel öge olan "profesyonel devrimci", "yeni tip insan"ın, yani sosyalist toplum biçiminin temel ayırdedicisi olan "toplumsal insan potansiyeli"nin eski toplum içinde ilk oluşan biçimidir. O yeni toplumun eski toplum içinde onun kurallarını aşan ilk başlangıç ögesidir.

Lenin "profesyonel devrimci" konusunun "sosyalist literatürde pek az geliştirilmiş" olduğunu (*a.g.e.*, s. 137) yazar. O, bu "konu"nun bizim aşağıda yaptığımız tarzda bir tanımını vermeyerek fonksiyonlarını yeri geldiğinde sıralar. Bunların neler olduğu, *Ne Yapmalı*'da yazılıdır. Konumuz bir anlamda *Ne Yapmalı*'nın yorumu olduğu için, bunları nakletmekten çok, bu eseri okumuş okura tüm bu sıralanan özelliklerin başından beri yaptığımız açıklamalar içinde anlamını tespit etmektir.

"Parti"nin bir üyesi olarak o eski toplumun özenle ayırdığı ve kendi temel ilişkisine göre biçim verdiği değişik fonksiyonları, bu ayrılmışlıktan ve biçimsel özelliklerinden kurtarıp yaratıcı bir bütünselliğe kavuşturmuş insandır. Her alandadır, her faaliyete girer. Ama buralarda âdeta bir zincirleme reaksiyonun başlatıcısıdır. Kendi seçkinliğini, başkalarını da seçkin bireyler haline getirerek gerçekleştiren kişidir. Bir seçkinin kendi seçkinliğini her türlü yolla başkalarına kabûl ettirmek ve böylece seçkin bireyler ve sıradan adamlar gibi bir yapı oluşturmak istemesini tamamen olumsuzlayan bir sürecin içindedir. Mülkiyet kurumunun doğurduğu eşitsizliği, yönetim ve bilgi eşitsizliği ile birlikte yaşatan eski toplumun bu hiyerarşik yapısını kırma yolundaki duraksız mücadelenin hem bir ögesi, hem de bir ürünüdür. Görece seçkinliğini olanca gücüyle ve tüm toplumu yükselterek sona erdirmek isteyen öncüdür.

"Parti", "yeni toplum"un yeni, o güne kadar ender görülen fonksiyonlara sahip insanların kitle halinde oluşmasına elveren bir yapıdır. Orada "yeni insan"lar "eski toplum"un fonksiyonlarını asgariye indirdiği sınıflar içinden kendileri gibi zengin fonksiyonlara sahip insanlar oluşturmak için çalışırlar. Bu yapı içinde fonksiyon ayrımı kalmamıştır. Aydın ve işçi kaynaşmıştır. İşçi artık işçi olmayandır. Aydın, kendi gelişimini kendi içinde gözlemleyen, kendi bilgisi arttıkça kendi özel ayrıcalığının daha bir tadına varan klasik aydın değildir. Bu tip aydın o nedenini keşfedemediği kendi iç sıkıntıları içinde bireysel dramını yaşar. Oysa sosyalist aydın, kendinde olanı toplumsallaştırmasının tarihî görevi olduğunun bilincine varmış olan ve kendinde olanın -bilginin- tüm insanlığa olanca boyutlarıyla maledilmesiyle doğacak toplumun, toplumsallaşmış bir bireyini bugünden yaşayan insandır.

Sosyalist toplum biçiminin ilk biçimlenişi olan "parti", eski toplumun tüm faaliyet alanlarında mücadelesini sürdürür. Birbirinden kopuk, habersiz kendiliğinden oluşumları toparlayarak, örgütlendirerek, o "örgütlerin matematik bir toplamı" olmayan kendi yapısında birleştirir. Lenin'in "parti yalnızca örgütlerin toplamından ibaret değildir" sözlerinin derin anlamı buradadır. "Parti", aynı tür kendiliğinden çabaları birleştirerek bir örgüt yapısı verir. Bu örgütlerin kendi eylemiyle sınırlı kalmalarından ötürü oluşabilecek "daha üst bir kendiliğindenliği" -yarı-bilinçliliği-, diğer tür örgütlerle ilişki gereğinin bilincine eriştirerek giderir. "Parti", bu oluşum süreciyle "bilinçli"liğin yukarıdan aşağı tüm yapıya egemen kılınması demektir. Bu, ona dışarıdan bakanların gördüğü ve kendi ideolojik koşullanmalarının etkisiyle merkeziyetçi-disiplinli, "dar" gibi büyük ölçüde olumsuz değer addedilmiş özellikleri doğurur. Oysa içerik, bu "özellik"lerin başka bir düzeyde hiçbir zaman sahip olamadıkları canlılıktadır. Teleolojinin kavramları bilimsel olguyu gerçekten anlatabilirse, "parti"nin görünür özellikleri de onun gerçek içeriğini o kadar anlatır.

Parti eski toplumun bağrında oluşmuş tüm yaratıcı-devrimci potansiyellerin sentezidir. Disiplin diye tanımlanan işleyiş,

bu yaratıcı sentez için zaten kendiliğinden gereklidir. Lenin, kendisini hâlâ bu sentez içinde göremeyen ögelerin "disiplin"den dehşete kapılışlarını öfke ve küçümsemeyle karşılar. O, olması gerekeni söylemektedir oysa. "Disiplin", dış bir tedbir değildir, zorunlu olandır. Çünkü itaat ettirmenin değil, birleştirme bilincinin ürünüdür.

"Görünür özellikler"den yalnızca "gizlilik" için dış bir tedbirdir denilebilir. Nitekim Lenin bunu her zaman söyler. Bir gizlilik mitosunun yaratılmasını benimsemez. "Parti", eski toplumun dinmeyen saldırıları içinde bu tedbiri şu veya bu ölçüde kullanır. Bunun ölçüsünü ve biçimini somut durum belirleyecektir. Eski toplumun kurumsal yapısı kaldıkça da bu tedbir devam eder.

Birikim, Mayıs 1976, sayı 15

LENİN'İN EMPERYALİZM ANALİZİ

Soruna kestirmeden girelim: bugünkü dünyada yer alan çeşitli sosyalist kamplar arasında, emperyalizmle ilgili değişik yorumlar var. Bunlardan bazıları, sosyalizmin iktidarda olduğu, ama hemen hemen hiçbir konuda birbiriyle anlaşmayan ülkelerin *resmî* tezleri. Bu resmî tezler, *aynı* sorunsal alanı üstünde çeşitli karşıt tezlerin de doğmasına yol açıyor. Dolayısıyla bugün, emperyalizm konusunda birden fazla ve birbirinden değişen derecelerde farklı görüşler var.

Emperyalizm konusunda, bütün bu değişik görüşleri ileri sürenlerin gene değişen derecelerde kaynak olarak aldıkları, Lenin'in bu adı taşıyan eseri, elimizdeki ana metin. Bu metin ortada olduğu halde, ortaya atılan tezler de o derece farklı. Şu halde, Lenin'in *Emperyalizm*'i yazdığı günden bugüne, emperyalizm olgusunda değişiklikler olmalı - yoksa durmadan yeni teori üretmeye gerek kalmazdı. Hayatın, hayat koşullarının sürekli değiştiğini bilen bir Marksist, böyle bir değişiklik olduğunu daha baştan ilke olarak kabûl eder. Olaya biraz daha yakından bakınca da, gerçekten bir değişiklik olduğunu gösteren kanıtları görmekte güçlük çekmez.

Öyleyse, şu soruyu sorabiliriz: Lenin'in eserinde ele aldığı *olgular* değiştiyse, bu durum onun *teorik yaklaşımını* geçersiz-

leştirmeye yeterli midir? Bir başka söyleyişle, Lenin'in *Emperyalizm*'inde gördüğümüz temel teorik yaklaşım, bugünün dünyasında ortaya çıkan olguları, yeni olguları, kucaklamıyor mu? Biz, olgular değişse de, Lenin'in *temel* yaklaşımının, yeni olguları anlamaya ve açıklamaya *yeterli* olduğu kanısındayız. Bu nedenle de, Lenin'in söz konusu eserinde öne sürdüğü tezlere yeniden, kısaca göz atmak gerektiğine inanıyoruz.

Ama bundan önce bir soru daha soralım: Lenin'in kitabı ortada olduğuna göre, buna göz atmak da herkesin elinde. Böyle bir iş ihmal edildiği ya da Lenin'in kitabı *yanlış anlaşıldığı* için mi ortaya çıkıyor bugünkü kargaşalık? Bu soruya olumlu cevap vermek, büyük bir iyimserlik olur. "Yanlış anlama" dediğimiz şey, belirli koşullarda geçerli olabilir, ama tarihin bu vaktinde, böyle bir safiyete yer kalmamıştır. Örneğin Lenin'in emperyalizm *tanımı* ortadayken, Sovyetler Birliği'nin "sosyal" *emperyalist* olduğunu söylemek, yani Lenin'in emperyalizmi tanımlarken sıraladığı *ögelerin* Sovyetler Birliği'nde *var olduğunu* söylemek, herhalde yanlış anlamadan gelen bir safiyet olamaz. Bir olgunun şöyle değil de böyle görülmesini gerektiren *başka* nedenler vardır ve bu nedenler açısından bakılınca, Lenin'in kitabında ne söylediği, pek fazla önem taşımamaktadır.

İşte bu nedenle, Lenin'in *Emperyalizm*'ine bir daha dönüp bakmayı öneriyoruz. Emperyalizm konusunda bugün söylenenler, söyleyenlerin politik hedefleriyle belirleniyor. Ama sosyalizmin bir emperyalizm teorisi de var ve bu teori, Lenin'in kitabından kaynaklanıyor. Sorun, bu kitaba yeni koşullara uygun *yeni bir yorum* getirmek de değil. Kitabı, kendi yazılış koşulları içinde ele almak ve nesnel bir gözle görebilmek mümkündür ve yapılması gereken bir şeydir.

Lenin'in "emperyalizm" tanımı

Lenin bu kitabı, sürgünlük koşulları altında, oldukça acele bir biçimde yazmıştı. Çok derinlemesine araştırmaya girecek durumda değildi. Kitabın büyük kısmının, aralarında Hobson veya Hilferding gibi bugünkü terminolojide "liberal burjuva" di-

ye tanımlayabileceğimiz çeşitli burjuva araştırmacıların bulgularının aktarılmasından oluştuğunu görüyoruz. Lenin bu bulguları, pek fazla değiştirmeden koyuyor kitabına. Çoğu zaman, böyle bir durum bazı şüpheler uyandırır: farkına varmadan, bir başka teorik sorunsalın etkisi altında kalınıp kalınmadığı şüphesi. Ama Lenin, bütün aldıklarını aldıktan sonra, bunları kendi düşünce sistematiğine göre sıralıyor. Bunlara dayanarak da olsa, hiçbirinde tek tek bulunmayan bir bütünlük üretiyor. Bizim için sorun, Lenin'e özgü olan bu bütünlük üzerinde durmak.

Lenin emperyalizmi, kapitalizmin yeni bir aşaması olarak gösterir. Kapitalizmin bu evresini, önceki rekabetçi kapitalizm evresinden titizlikle ayırır. Ayrımın ölçütü, doğal olarak *tekelleşmedir.* Bu tekelleşmenin bir tarihi, bir de yarattığı yeni gelişme incelenir. Sonuç olarak ortaya çıkan tanımda her iki öge de içerilmiştir. Bu ünlü tanımı bir kere daha aktaralım:

> "1- Üretimde ve sermayede görülen yoğunlaşma öyle yüksek bir gelişme derecesine ulaşmıştır ki iktisadî hayatta kesin rol oynayan tekelleri yaratmıştır;" (Lenin, *Emperyalizm,* Sol Yayınları, 1970, s. 105-106).

Burada tekelleşmeye yol açan etken inceleniyor. Dağınık üretim birimleriyle başlayan kapitalizm, sermaye ve üretimi yoğunlaştırmış, böylece kapitalist sistem içinde, mülkiyetin kamulaştırılması noktasından önce mümkün olabilecek son yoğunlaşma noktası olarak "tekel" ortaya çıkmıştır. Var olan tekeller arasında bireysel gelişmeler mümkün olsa da, birden fazla tekel kalacaktır. Tekelin mülkiyete verdiği biçimden, ancak kamu mülkiyeti biçimine geçilebilir (oysa Kautsky, bu tekellerin de zamanla tek bir dünya tröstüne dönüşeceğine inanıyordu).

2. Banka sermayesi ile sanayi sermayesinin birleşip kaynaşması ve bu malî sermaye temeli üzerinde bir malî oligarşinin yaratılması.

Bu da, tekelleşmenin tarihiyle ilgili bir açıklama. İki tür sermayenin birleşmesi, tekelleşmesinin üzerinde yükseleceği zo-

runlu temeli oluşturuyor. Burada dikkat edilmesi gerekli bir nokta, sözü edilen oligarşinin, bugün sıkça kullanılan "oligarşi" kavramından nitelikçe çok farklı olması. Lenin, bu deyime Aristoteles'in verdiği anlamdan çok farklı bir anlam vermiyor. Malî sermayeye tekel düzeyinde hâkim olan en yüksek tabakayı kastediyor. Yani, bir çeşit "hâkim sınıflar bileşimi biçimi" olarak bir "oligarşi" değil bu.

3. Emtia ihracından ayrı olarak sermaye ihracının istisnai bir önem kazanması.

Bu üçüncü maddenin üstünde, ileride de durmamız gerekecek. Biz de bu özelliğin, tekelci kapitalizme dayalı emperyalizmin *belirleyici* bir özelliği olduğuna inanıyoruz. *Yaygın* bir özellik olmayabilir - özellikle azgelişmiş ülkeler söz konusu olduğunda. Ama sistemin işleyişini her zaman belirleyebilmektedir. Bu arada, Lenin'in, sermaye ihracından söz ederken, bu sermayenin *nereye* ihraç edildiği konusunda kesin bir niteleme yapmadığına da dikkati çekelim. (Daha doğrusu, verdiği örneklerin çoğu gelişmiş ülkelerden başka gelişmiş ülkelere ihraç edilen sermayeyle ilgili.) Burada böyle bir niteleme bulunmadığı gibi, aynı konunun işlendiği başka bölümlerde de, sermaye ihracının azgelişmiş ülkeleri sömürmekte ana yöntem olarak kullanıldığı söylenemez. Bu hatırlatmaya şu nedenlerden gerek duyuyoruz:

Bilindiği gibi bazı ortodoks tezlere göre, emperyalist ülkeler, azgelişmiş ülkeleri sermaye ihracı ve dış yatırım yoluyla sömürmekteler. Bu anlayış, hem gerçek var olan sermaye ihracını ajitatif nedenlerle abartıyor, hem de bu tür yatırımların azgelişmiş ülke yapısında, üretici güçlerin gelişme düzeyine yaptığı katkıyı görmezlikten geliyor, böylece olaya tek-yanlı bir biçimde bakıyor. Öte yandan, Warren'da gördüğünüz tipten karşı-tezler de gene aynı kaynaktan türüyor (Bill Warren, "Emperyalizm ve Kapitalist Endüstrileşme", *Birikim*, Ağustos-Eylül 1976, sayı 18-19); bunlar da, bu tür yatırımın ekonomide şüphesiz bir hızlanma yarattığı olgusunu büyüterek, emperyalizmin sonuçta üretici güçleri geliştirici, olumlu bir etkisi olduğunu ileri sürüyorlar.

Öte yandan, Emmanuel gibi düşünürler de (Arghiri Emmanuel, "Azgelişmişlik Mitlerine Karşı Gelişme Mitleri", *Birikim*, Ağustos-Eylül 1976, sayı 18-19 bu yaklaşımının izleri belliydi), emperyalizmin gerçekte mübadele düzeyinde belirdiğini kanıtlamak için, *azgelişmiş ülkelere* sermaye ihracının azlığını vurguluyorlar. Bu büyük ölçüde doğru, ama Lenin'in söylediği de sermayenin topluca azgelişmiş ülkelere ihraç edildiği değil sadece, ulusal sınırların sermaye için yetersizliği, sermayenin sürekli uluslararasılaşması eğilimi. Daha doğrusu, sermayenin kendi akış mantığı karşısında, "ulusal sınır" kavramının yetersizliği. Bu açıdan bakıldığında, Lenin'in söyledikleri bugün de sapasağlam duruyor karşımızda. Ama bu konuya yeniden döneceğiz.

4. Dünyayı aralarında paylaşan uluslararası tekelci birliklerin kurulması.

5. En büyük kapitalist devletler arasında bütün dünyanın toprak bakımından paylaşılmasının tamamlanması.

Bu sayılan özelliklerden ilk ikisi, kapitalist üretim tarzında, tekelleşme olayının ortaya çıkmasını sağlayan etmenler (faktörler); son üçü ise, bu olayın olgunlaşmasıyla emperyalist sistemin oluşması ve bunun yarattığı sonuçlar. Son iki madde, emperyalist sömürünün iki biçimini tespit ediyor. Arada oldukça önemli farklar var. 4. maddede birim olarak uluslararasılaşmış *tekel* söz konusu. Bu tekeller, çeşitli ülkelerde iş görme biçiminde paylaşıyor dünyayı. Lenin burada, şimdilerde çok sık sözü edilen "çok-uluslu" şirket olgusuna değiniyor. Son maddede ise, tekelci kapitalizmin anayurdu sayılan ülkelerin, ülke olarak, devlet güçleriyle, azgelişmiş ülkeleri zaptederek paylaşmaları söz konusu ediliyor. Lenin'in verdiği tanımlar arasında, *yapısal* değil de *tarihî*, yani gününün *konjonktürüne* en fazla bağlı diyebileceğimiz tanımlama ögesi budur. Çünkü bugün artık emperyalizm toprak işgal etmiyor, bu nedenle de, "neo-emperyalizm" gibi deyimler bulma gereği duyuluyor. Biz de bu toprak işgali yöntemini, emperyalizmin geçici bir özelliği sayma eğilimindeyiz. Ancak bizce Lenin'in burada asıl anlatmak istediği, fiilî bir askerî işgalden çok, dünya-

nın bütün bölgelerinin kapitalist/emperyalist ilişkilere açılmasıdır. O dönemde, bunu sağlamak için askerî işgal yöntemine başvurmak zorunluydu ve genel eğilimin doğrultusu da buydu. Sonuçta askerî işgaller kalksa, eski sömürgeler politik bağımsızlık kazansa da, bu bölgelerin emperyalist metropollerle ve emperyalist sömürüyle ilişkileri devam etti. Lenin'in asıl kastettiğinin bu olduğunu söylemek de, herhalde, Lenin'in eserini keyfî bir yoruma tâbi tutmak anlamına gelemez. (Bu fiilî işgal konusunun ayrıntılarına da biraz ileride değineceğiz.)

Lenin'in sıraladığı bu beş madde, *Emperyalizm*'in yazılmasından bu yana, Marksistlerin bu konuyu anlamak için her zaman başvurdukları temel özellikleri kapsar. Öte yandan, kitabın, yukarıda değindiğimiz yazılış koşullarının iyi anlaşılması da önemlidir. Bilindiği gibi bu kitap da, Lenin'in yazdığı başka birçok kitap gibi, Marksizmin Marksizm-dışı bir yorumuna karşı kaleme alınmış bir polemiktir. İkinci Enternasyonal'e hâkim olan, dolayısıyla Lenin'e oranla, o yıllarda çok daha prestijli bir konuma sahip bulunan Kautsky, genellikle polemiklerin baş hedefiydi. *Emperyalizm* de Kautsky'ye karşı yazılmış kitaplardan biridir.

Ama Lenin'in bütün kitaplarında olduğu gibi burada da, kitabın belirli bir polemik amacı olması onu sınırlayan, fazlasıyla aktüel, geçici koşullar için geçerli bir eser haline getiren bir etmen değildir. Tersine, Lenin'in o günün sapmasını tespit edişi, yani bir görüşün yalnızca yanlış olduğunu değil, niçin, ne gibi amaçlarla yanlış kurulduğunu göstermesi, o günden bugüne bütün sosyalizm tarihi için geçerliliğini korumuştur. Şimdi, Kautsky ile polemiğin özelliğine bir göz atalım.

Kautsky'nin emperyalizm anlayışı

Lenin ile Kautsky arasındaki tartışmaya bugün baktığınızda, aradan geçen zamanın yer yer Kautsky'yi haklı çıkarmış olduğunu düşünebilirsiniz. Ama doğru değildir bu; Lenin, tartışmanın her noktasında haklı çıkmıştır. Tabii Kautsky'nin teorik bozgununun en çarpıcı örneği, dünya savaşının çıkmayacağını

açıklayan bir yazı yayımladıktan iki hafta kadar sonra savaşın bütün şiddetiyle patlak vermesiydi. Ama sorun, sadece bu konuda yanılmak da değildi. Çünkü Kautsky, emperyalizm üstüne bütün bir teori geliştirerek savaşla ilgili sonuca varıyordu. Şimdi, geliştirilen o teorinin her basamağının da yanlış kurulduğunu görebiliyoruz.

Lenin, Kautsky'nin emperyalizmi tanımlamasını alıyor başlangıçta.

> "Kautsky'nin tanımı şöyledir:
>
> 'Emperyalizm, büyük ölçüde gelişmiş sınaî kapitalizmin ürünüdür. Onu, sanayileşmiş her kapitalist ulusun, gittikçe daha geniş *tarım* (italikler Kautsky'nindir) bölgelerini, bu bölgelerde hangi uluslar otururlarsa otursun, ilhak etmek ya da egemenliği altına almak olarak da tanımlayabiliriz'." (Lenin, *a.g.e.*, s. 107).

Lenin, hiç beğenmiyor bu tanımı. Kautsky'nin birinci cümlesi üstüne sözü oldukça kısa: "Emperyalizmin ayırıcı özelliği sınaî sermayede değil, ama tamamen malî sermayededir." (Lenin, *a.g.e.*, s. 108.) Lenin bu konuyu daha önce de işlediği için burada fazla ayrıntıya girmiyor. Yine de, Katusky'nin tanımlamadaki *tutumuna* biraz daha yakından bakmak yararlı olabilir.

Bu tanımda, *yapısal* denebilecek hemen hiçbir şey yok. Sanayi kapitalizmi var; bu, "çok" gelişiyor; o zaman tarım bölgelerini ilhak etme gereğini duyuyor ve böylece emperyalizm oluyor. Demek ki, emperyalizme, sanayi kapitalizminin *nicelik artışı* yol açıyor; tek başına, çizgisel olarak gelişen bir olay bu. Lenin'de ise, yukarıdaki beş maddede, en kısa özetlenmiş biçimde gördüğümüz tanım bile, karmaşık bir tarihi kapsar. Üretimin, sermayenin yoğunlaşması süreci, bundan ayrı olarak, malî sermayenin oluşması ve güçlenmesi süreci, her türden sermayelerin tekelleşme süreçleri (ki son derece yoğun bir tarihi vardır) ve sonuç olarak iki türden sermayenin birleşmesiyle kurulmuş tekellerle girilen emperyalizm çağı. Bundan sonrası da, Lenin'de, az önce Kautsky'nin tanımında gördüğümüz gibi basit değil. Kautsky, sanayi sermayesini belli bir

"çok"luk derecesine vardırınca toprak ilhakına başlıyordu. Oysa Lenin araya başka yapısal etmenler sokuyor; sermaye ihracının, meta ihracına karşı öncelik kazanması gibi, önemli, yapısal, belirleyici değişiklikler.

Bir şeyi tanımlamanın bu iki anlayışı arasındaki fark birçok şeyi açıklıyor. Kautsky, tanımını başka türlü yapamazdı. Lenin'in gördüğü, tanımının ögeleri haline getirdiği şeyleri göremezdi. Görse bile başka türlü değerlendirmesi gerekirdi. Bu fark, çıkış noktalarının farklılığından ileri geliyor. Lenin, insanların hangi koşullarda nasıl davranarak dünyayı değiştireceklerini arıyor ve anlıyor. Kautsky ise, kendi seçtiği bir köşebaşında, dünyanın oraya gelmesini bekliyor ve geleceğine inanmak için hesaplar yapıyor.

Kautsky'nin bu tanımını ele alan Lenin, yukarıda gördüğümüz gibi, tanımın başlangıcındaki cümleyle çok fazla ilgilenmez, eleştirisinin ağırlığını, emperyalizmin işgalciliğiyle ilgili sözler üzerinde toplar. Bu sorun bizi oldukça ince bir noktanın tartışılmasına getiriyor.

Kautsky'ye göre, bu ilhaklar önemsiz bir konudur; burjuvazi, bu siyasetten vazgeçebilir. Lenin de onun bu tezini hiç çarpıtmadan, şöylece özetler:

> "Asıl olan şu ki, Kautsky, emperyalizmin politikasını ekonomisinden ayırmakta; ilhakların malî sermayece 'tercih edilmiş' bir politika olduğunu ileri sürmekte; ve bu politikanın karşısına, güya mümkün olan ve yine malî sermaye temeline dayanan başka bir burjuva politikası çıkarmaktadır. Bundan da ekonomi içinde, tekellerin tekelci olmayabilen, kaba kuvvete başvurmayabilen, fetih politikası gütmeyebilen bir politika tarzıyla bağdaşabileceği sonucuna gitmektedir." (Lenin, *a.g.e.*, s. 110).

Şimdi, bugün de Kautskyci bir politik çizginin var olması mümkün olsa da, bu çizginin bir temsilcisi ortaya çıksa, "tarihin daha sonraki gelişmesi, Kautsky'yi haklı çıkardı," diyebilir miydi? Dünyanın bugünkü görünümü, I. Dünya Savaşı öncesinde olduğundan çok farklı gerçekten. O zaman dünya hızla, emperyalist devletler arasında paylaşılıyordu ve bu, fi-

ilî, askerî bir paylaşmaydı. Lenin de, söz konusu kitabında, sürekli olarak bu eğilimi vurgulamıştı. Bu vurgulamalardan birkaç örnek verelim:

> "İlk defa olarak, dünya paylaşılmış bulunmaktadır, öyle ki topraklar ileride ancak yeniden paylaşma konusu olabilir; yani efendisi bulunmayan toprağa bir 'efendi'nin sahip olması yerine, toprak bir sahipten diğerine geçebilir." (Lenin, *a.g.e.*, s. 91).

Lenin bu paylaşmada ana eğilimin, kesin ve tam bağımlılık olduğunu savunuyor. Çünkü Osmanlı İmparatorluğu, İran ve Çin gibi "yarı bağımlı" ülkeleri ayırıyor, bunların da tam bağımlı hale getirilmesine çalışıldığını söylüyor. Bu anlamda bir sömürgeleşmeyi, neredeyse mutlak görüyor ve yapısal olarak, tekelleşmenin mantığına bağlıyor:

> "Çünkü, bir yandan, malî sermaye, birkaç tekelci büyük banka sermayesinin tekelci sanayi gruplarının sermayesiyle kaynaşmasının bir sonucudur; öte yandan, dünyanın paylaşılması olayı da, herhangi bir kapitalist devletçe el konmamış bölgelere kolayca yayılan sömürge politikasından, tamamıyla paylaşılmış yeryüzü topraklarının tekellerin mülkiyetine geçmesi için uygulanan sömürge politikasına geçişi ifade etmektedir." (Lenin, *a.g.e.*, s. 105).

İşte çağdaş bir Kautskyci, "Lenin'in bütün bu anlattıkları geçiciydi. Daha sonra, o zamanın bu burjuva siyaseti yerine, 'başka bir burjuva siyaseti' konabildi; bunu koyanlar da, 'aynı malî sermaye temeli üzerinde' yükselmekteydi," diye cevap verebilir. Ama böyle bir cevap başlı başına büyük bir çarpıtma olur. Çünkü o zamandan bu zamana, Lenin'in teorisinin doğruluğunu kanıtlayan *iki dünya savaşı* olmuştur. Ancak bundan sonra, eski sömürgeler "siyasî bağımsızlık" kazanmış, dünya haritaları, filan renk İngiliz sömürgelerini, falan renk Fransız sömürgelerini göstererek çizilir olmaktan çıkmıştır. Oysa Lenin, her ne kadar emperyalizmin uzun vadede geçerli olacak tanımını yapıyorduysa da, bir iki yıl içinde olacaklar, bir devrimci için, elli yıl sonra olacaklardan elbette daha önemlidir.

Tartışmanın asıl odak noktası, *kısa dönemde ne olacağı*, buna karşı *doğru devrimci pratiğin nasıl kurulacağıydı.*

Kaldı ki, Lenin toprak ilhakını *neredeyse* mutlak, yapısal bir ilke olarak koyar, ama bir Marksist olarak, bu konuda da önemli bir *teorik açıklık* bırakmaktan geri durmaz. Kautsky'nin ilhak sorununa getirdiği açıklamayı eleştirirken şöyle der:

> "İkincisi, emperyalizm için başta gelen şey, egemenlik için çalışan büyük güçler arasındaki rekabettir; yani doğrudan doğruya kendisi için değil, ama rakipleri zayıflatmak, onların egemenliklerini sarsmak için de toprak ilhak edilmektedir. (Belçika, İngiltere'ye karşı bir destek noktası olarak Almanya'yı ilgilendirmektedir; İngiltere'nin Bağdat'a ihtiyaç duyması, buranın Almanya'ya karşı bir destek noktası olarak kullanılmasındaki elverişliliktir vb.)" (Lenin, *a.g.e.*, s. 108).

Yani, Lenin, bunca sık sözünü ettiği toprak ilhakı ve işgalinin, pekâlâ geçici bir şey olabileceği ilkesini de yerli yerine koymayı unutmamıştır. Bu ilhakçı politika, günün somut konjonktürünün yarattığı bir ihtiyaç, bir zorunluktur. O gün vurgulanması gereken de budur. Kautsky ise, emperyalizmin toprak ilhakı dışında bir siyaset uygulayabileceğini söylerken, bunun, o gün için de geçerli olabileceğini savunuyordu. Oysa o günün somut konjonktüründe böyle bir şey hiç mümkün olamazdı. Kautsky'nin saptırıcılığı da buradan ortaya çıkıyordu.

Yıllar sonra Sweezy, emperyalizmin ilhakçı döneminin mantığını oldukça iyi açıklamıştır:

> "İngiliz kapitalistleri ilhak yoluyla çok fazla bir şey kazanmayabilirler... Ama başkalarının ilhakları onlara çok şey kaybettirebilir... Sonuç, net bir kayıp olarak ortaya çıkabilir... (fakat) önemli olan bundan önceki duruma kıyasla kayıp ya da kazançların ne olduğundan çok, bir rakip işe karışacak olsaydı, doğacak duruma kıyasla ne kadar kayıp ya da kazancın söz konusu olduğudur." *(The Theory of Capitalist Development)*

Bilindiği gibi kapitalist sömürü, *ekonomi-dışı zor*'a başvurmadan gerçekleşir. Artı-değer, doğrudan doğruya ekonomik

süreç içinde alınır. Belki Kautsky de bu "yapısal" analize bakarak, emperyalizmde ilhakçı bir siyasete gerek olmadığını söylüyordu. Ama kapitalizmin kâğıt üstünde "yapısal" analizi başka, somut hayatta içinde yer aldığı somut konjonktür başkadır. O günün teknolojik koşullarında, politik biçimlenişinde, azgelişmiş ülkelerin bu olgunluk düzeyinde sömürülmesi imkânsızdı. Emperyalistler arası rekabet her şeyi belirliyordu. Bu durumda ilhak zorunluydu. Çünkü ancak bu şekilde bir pazar ve aynı zamanda bir hammadde kaynağı belli bir emperyalist ülke hesabına kapatılabiliyordu. Kautsky de, bu somut güncel gerçeği hesaba katmadan, kapitalizmin gelişmesini kâğıt üstünde hesaplayarak, emperyalizmin barışçı biçimde gelişeceğini önerebiliyordu.

Sweezy, ilhakın mantığını iyi açıklıyor. Ama daha önce Lenin'den verdiğimiz kısa alıntıda bu zaten açıklanmıştı. Lenin, bu tespitiyle, değişen koşullarda emperyalist siyasetin değişebileceğini göstermişti. Demek ki, Lenin'in 1916'da işaret ettiği bir olgu, ta 1942'de (Sweezy'nin kitabının yayımlandığı yıl) bir kere daha formüle edilmiş oldu.

Ayrıca, emperyalist sömürünün bugün bu olgunluk düzeyine varmış olması, yani, "normal" sayılan koşullar altında bu sömürünün ilhak gibi temelde "ekonomi-dışı zor"u gerektirir bir yönteme gerek kalmadan sürdürülmesi, koşullar "anormal" olunca emperyalizmin bilinen zor yöntemlerine başvurmayacağı anlamına da gelmiyor. Bunun yığınla örneği ortada ve hepsi gene Lenin'i doğruluyor. Dolayısıyla bu konu üstünde durmaya bile gerek yok, değinip geçmek yeter.

Kautsky nereye varmak istiyordu?

Buraya kadar, Kautsky'nin, geçen zamanda ortaya çıkan gelişmeler sonucunda, *en haklı görülebileceği* tartışma noktasında, Lenin'in mutlak haklılığını kanıtlamaya çalıştık. Aslında Kautsky, emperyalist siyaseti bu şekilde tanımlamakla nereye varmak istiyordu? Bunlar açıklandığında, Kautsky teorisinin bütün temelleriyle saçma olduğu iyice ortaya çıkacaktır.

Bilindiği gibi Kautsky'nin tezi, bir "ultra-emperyalizm" olgusunun varlığı idi. Bu tezi Lenin'in özetinden izleyelim:

> "Salt ekonomik açıdan, diye yazıyor Kautsky, 'kapitalizmin, kartellerce izlenen politikanın dış politika alanına taşacağı yeni bir evre, bir ultra-emperyalizm evresi olanaksız değildir.' Yani bir süper-emperyalizm evresi bütün dünya emperyalistlerinin kendi aralarındaki mücadeleyi bırakıp birleştikleri, kapitalist düzen içindeki savaşların bittiği bir evre, uluslararası ölçüde birleşmiş malî sermayeyle 'yeryüzünün hep birlikte, ortaklaşa sömürüleceği' bir evre." (Lenin, *a.g.e.*, s. 111).

Kautsky'nin bu teorisine Lenin'in verdiği cevabı, tarihin hangisini doğruladığını birkaç sözle anlatmak mümkün. Ancak, bugünlerde bile benzer görüşler zaman zaman ortaya çıktığına göre, konuyu, özellikle de yöntemsel temellerini biraz açmakta yarar var.

Yukarıda, Kautsky'nin emperyalizm tanımına bakarken, bütün olayı "çok gelişen sanayi kapitalizminin ürünü" gibi kavradığını görmüş, bu anlayışın *çizgisel, evrimci* karakterine değinmiştik. Kautsky'nin anlayışına göre kapitalizmin evrelerini ciddî bir şekilde *dönemleştirmek* mümkün görünüyor. Çünkü her yeni dönem, ögelerin bütünüyle yeni bir bileşimi (bu arada, bazı eski ögelerin bütünüyle yok olup bazı bütünüyle yeni ögelerin ortaya çıkması) demektir. Kautsky'de sadece niceliksel bir değişim, bir şeyin gelişmesi diye özetlediği, çizgisel bir *ilerleme* söz konusu. Oysa Lenin bu sorunu da çok farklı koyuyor: "Emperyalizmin mümkün olan en kısa tanımını yapmak gerekseydi, şöyle derdik: Emperyalizm kapitalizmin tekelci aşamasıdır." (Lenin, *a.g.e.*, s. 105). Burada, *süreklilik* ön planda, çünkü Lenin emperyalizmi kapitalizmin bütünsel yapısı içindeki yerine koyuyor; ama şunu da söylüyor:

> "Aynı zamanda şunu da görüyoruz: tekeller, kendisinden çıkmış oldukları serbest rekabeti yok etmiyor; onun üstünde ve yanında var oluyor; böylece de iyice keskin, şiddetli sürtüş-

melere, çatışmalara yol açıyor. *Tekel, Kapitalizmin daha yüksek bir düzene geçiş evresidir."* (Lenin, *a.g.e.*, s. 105, a.b.ç.).

Lenin, serbest rekabetçi kapitalizmde hangi süreçlerin üstüste yığılarak tekelcilik aşamasına geçtiğini bu kitapta genişlemesine anlatır. Onun bu açıklamaları, Marx'ın, feodal toplumdan kapitalizmin doğuşunu açıklamasına benzer. Çünkü açıklama ilkesi, çizgisel olmayan, farklı gelişme süreçlerini ve sonuçlarını bir arada ele alan *yapısal bir nedenselliktir.* Kautsky'de ise, bütün dünya tarihi arızasız, engebesiz bir yoldan yürüyerek, evrimsel bir şekilde önceden çizilmiş olan hedefe *ilerlemektedir.* Burada nedensellik değil, *teleoloji* vardır. Kautsky'nin, yukarıda gördüğümüz "ultra-emperyalizm" tezinin temelinde, bu teleolojik anlayış yatar. Bunu şöyle eleştiriyor Lenin:

> "Salt ekonomik açı sözünden 'salt' bir soyutlama anlaşılırsa, söylenebilecek her şey şu görüşe getiriliyor demektir: gelişme, tekellere doğru, bunun sonucu olarak, evrensel bir tekele, tek bir dünya tekeline doğru gidiyor. Bunun itiraz götürür bir yanı yok, ama saçma olduğu kadar, 'evrimin' besin maddelerinin laboratuvarda üretilmesine doğru 'gittiği' sözü gibi anlamdan da yoksundur. Bu anlamda, bir 'ultra-tarım teorisi' ne kadar saçma olacaksa, ultra-emperyalizm 'teorisi' de o kadar saçmadır." (Lenin, *a.g.e.*, s. 111-112).

Kautsky, dünyayı istediği hedefe getirmek, yani gelişmeyi kendi beklediği köşebaşına vardırmak için, mantığı zorluyor. Yaşadığı çağdaki tekelleşmenin, bütün dünya mülkiyetinin tek bir tekelde toplanacağı bir aşamaya geçeceğini düşünüyor. Niçin? Çünkü o zaman kendisinin ve başka sosyalistlerin yorucu, üzücü işler yapmasına gerek kalmayacaktır. Üretim son kerteye kadar toplumsallaşacak, mülkiyetin bireyselliğiyle çelişkisi aşırı ölçüde artacak, ama gerçekte mülkiyetin bir anlamı da kalmayacaktır. Bu durumda, mülkiyet de İskender'in Gordiyon düğümü gibi bir darbede toplumsallaştırılır ve böylece dünya sosyalist oluverir. *Ekonomist* Kautsky, dünyayı sos-

yalistleştirme işini de -tembel bir bürokrat gibi- kapitalistlere havale ediyor böylece. Üstelik bu, "sırf ekonomik açıdan" bakılarak söyleniyor. Başka düzeylerin belirleyiciliğini düşünmek, hesaba katmak, Kautsky'nin işine gelmiyor çünkü.

Lenin, eleştirisini şöyle sürdürüyor:

> "Kautsky'nin ultra-emperyalizm hakkındaki hiçbir anlam taşımayan sözleri de, öbür sözleri gibi, emperyalizm savunucularının değirmenlerine su taşıyan çok yanlış bir fikri, malî sermaye egemenliğinin, dünya ekonomisindeki eşitsizlikleri ve çelişkileri azaltacağı fikrini desteklemektedir. Oysa, gerçekte, malî sermaye bu eşitsizlikleri ve çelişkileri arttırır." (Lenin, *a.g.e.*, s. 112).

Kautsky'nin Hegelci diyalektik anlayışı, merkeze koyduğu tek çelişkinin hesabını veremeyeceği birtakım başıbozuk çelişkilere tahammül edemeyeceği için, bütün bunların perdeden silindiği bir işleyiş özlemi içindedir. Dolayısıyla, Kautsky'nin kapitalizmi eşitsizlik yaratmaz, başka (kötü, ilkel) üretim tarzlarından ötürü var olan eşitsizlikleri de düzeltir.

Şimdi, buraya kadar söylediklerimizi kısaca özetleyelim. Kautsky, kapitalizmin düz bir çizgi halinde, nerdeyse mantığı önceden çizilmiş bir nihai hedefe doğru *ilerlediğini* düşünüyordu. Onun kafasında, bu soyut model en önemli tasarım olduğu için, somut hayatta kendini çarpıcı biçimde gösteren çelişkileri, vb. ciddiye almıyor, önemsemiyordu. Tarihin diyalektiği çizilmişti ona göre: bireysel sermaye ile toplumsal emek arasındaki çelişki derinleşecek, sonunda kopacak ve dünya sosyalizme geçecekti. Arada olup biten birkaç ufak tefek kural dışı olayı (örneğin dünya savaşı) Kautsky gibi, Hegel'den gerekli diyalektik dersini çıkarmış bir düşünür ciddiye alamazdı.

Ama bu işin yalnızca bir yanı. Kautsky'nin sırf diyalektiği böyle anladığı için böyle düşündüğünü söylemek, bu yazının başında sözünü ettiğimiz *safiyane yanlış anlamanın* bir başka örneği. Kautsky, tarihi yanlış anlamaya baştan kararlıydı. Teleolojisi, basit Hegelci çelişkisi, bu zorunlu yanlış anlamanın teorik kılıfı olarak, pekâlâ bilinçli diyebileceğimiz bir şekilde *se-*

çilmişti. Nitekim, Kautsky'nin dedikleri, Kautsky'nin hayat süreci içinde yalanlandı. Ama Kautsky hiçbir zaman bir olayı *yanlış anladığını* düşünmek gereğini duymadı. "Emperyalizm, çelişkileri yok edecektir," diyordu; böyle olmadı. Bu konuda kategorik yargısını verdikten bir iki hafta sonra dünya savaşı patlak verdi. Ama o zaman da Kautsky, bir ülkenin proletaryasının, savaşta o ülke burjuvazisinin yanında saf tutması gereğini savundu. Onun için Kautsky teorisine bir yanlış anlama diyemeyiz; Kautsky, anlamak istediği şeyi, çok *doğru anlamıştı.* O zamandan beri de, tarihte, Kautsky'nin anlamak istediği şeyi anlayanlar, hep aynı yönteme sarılmışlardır. Aynı "diyalektik", her zaman, ekonomizmin ve milliyetçiliğin gerekçesi olmuştur.

Can çekişen kapitalizm

Lenin, Kautsky'nin "ekonomist" yaklaşımına şiddetle yükleniyor. Öte yandan, kapitalizmin can çekiştiğini de söylüyor: "Emperyalizmi, bir geçiş kapitalizmi, daha doğrusu can çekişen bir kapitalizm olarak tanımlamak gerekir. (Lenin, *a.g.e.*, s. 149). Bunun dışında da, emperyalizmin krizinden, "çürüme"sinden, yarattığı çelişkilerin yoğunluğundan sık sık söz ediyor. Bütün bunlar, bugün de, emperyalizme çürümüş, ölmeye yüz tutmuş bir sistem olarak bakmasının kaynakları olabilir. Ne var ki, aradan altmış yıldan fazla bir zaman geçmiş ve emperyalizm, bütün çürümüşlüğüne karşın ayakta ve güçlü. Gerçi dünyanın toprak olarak önemli bir kesimi, nüfus olarak çok önemli bir kesimi emperyalizmin doğrudan doğruya nüfuzunun dışında yaşıyor bugün. Ama var olan sosyalist ülkeler, dünya sisteminin emperyalist bir sistem olmasını henüz önlemiyor ve emperyalist sistem, dünyanın işleyişini hâlâ büyük ölçüde belirleyebiliyor. Şu halde, bu nasıl can çekişme? Bu nasıl buhran? Ya da, emperyalizm doğdu doğalı buhran içinde olduğuna göre, buhranının kaçıncı döneminde olduğunun hesaplanmasına gerek yok; çünkü görünüşe bakılırsa, buhran içinde olmak, emperyalizmin varoluşunun bir koşulu.

Bir başka soru akla geliyor. Emperyalizmin buhran içinde

olduğu tezi, büyük ölçüde ekonomik gerekçelere dayandırılıyor. Böyle gerekçelendirilmiş bir tez de, yüzeyde farklılıklar gösterse bile, Kautsky'nin yaklaşımına temelde benzemez mi? Sorun şöylece özetlenebilir mi? Kautsky de, Lenin de, emperyalizmin artık son aşamasına varmış kapitalizm olduğunu görüyorlardı ve bu noktada anlaşıyorlardı. Yalnız Kautsky, kapitalizmin daha alması *gereken* bir mesafe olduğunu, bu mesafe yok edildikten sonra düzenin kendiliğinden sosyalizme dönüşeceğini söylüyor, yani, emperyalist sürece müdahale edilmemesi gerektiğini öğütlüyordu. Lenin ise, emperyalizmin ekonomik buhranında, onu çökertecek darbelerin vurulabileceğine inanıyor, daha fazla gelişmesini beklemeden çökertmek üzere saldırmayı öneriyordu.

Çok şematik bir şekilde koyduğumuz bu ortaklık ve bu ayrılık, Kautsky ile Rosa Luxemburg'un tartışmalarını açıklamakta geçerli olabilir. Ama Lenin'in tavrı başkaydı. Şu kısa açıklaması bu farklılığı özlü bir biçimde dile getirir:

> "Burjuvazinin gitgide artan bir ölçüde sermaye ihracından gelen kazançları ve 'kupon kırpmakla' yaşadığı 'rantiye-devlet'in, tefeci-devletin yaratılması, gitgide daha belirgin bir biçimde emperyalizmin eğilimlerinden biri olarak ortaya çıkmaktadır. Ancak bu çürüme eğiliminin, kapitalizmin hızlı gelişimini önleyeceğini sanmak yanlış olur. Önlemez. Emperyalist dönemde, bazı sanayi kolları, burjuvazinin bazı tabakaları, bazı ülkeler, bu eğilimlerden birini ya da ötekini, küçük veya büyük ölçüde gösterirler. Bütünüyle kapitalizm, eskiye göre çok daha büyük bir hızla gelişmektedir. Bu gelişme, yalnızca genel olarak gitgide daha eşitsiz hale gelmekle kalmayıp, ayrıca da eşitsizliği özellikle sermayece en zengin ülkelerin (İngiltere) çürümesinde kendini göstermektedir." (Lenin, *a.g.e.*, s. 147).

Buradaki yaklaşımın farkı oldukça açık. Lenin, çürüme ile hızlı ekonomik gelişmeyi *birlikte* koyuyor. Kendi haline bırakılmış kapitalizmin, eskisinden fazla gelişme de sağlayarak daha çok uzun süre yaşayacağını görüyor. Kautsky gibi, kapita-

lizmin henüz bir dinamiğe sahip olduğuna ve bu dinamiğin sonunda onu sosyalizme vardıracağına inanmıyor. Öte yandan, Luxemburg gibi kapitalizmin artık bir vuruşta yıkılacak çürük bir düzen olduğuna da inanmıyor. Şunu söylüyor: emperyalizm aşamasında, kapitalizmin olgunlaşması (ya da "aşırı olgunlaşması") sosyalist bir devrimin başarılma imkânını hazırlayacak dereceye varmıştır. Ama sosyalist devrim (devrimler) yapılmazsa, kapitalizm kendi çelişkilerini yumuşatarak sürüp gider. Lenin'in bu açıklama tarzı, ekonomist bir açıklama ile taban tabana karşıt.

Bazı Marksistler, ekonominin belirleyiciliğini bazen fazla mekanik bir biçimde düşünürler. Kapitalizmin, emperyalizmin yıkılacağına inanılacaksa, bunun da ekonomik bir açıklaması olması istenir. Böyle bir açıklama elbette bir ölçüde olacaktır, çünkü maddi hayatın üretilmesinde ekonominin önemli yeri açıktır. Gelgelelim, ekonomi her zaman aynı temel ölçüde belirleyici olmayabilir. Lenin, emperyalizmin büyüme gösterdiği bir dönemde yıkılması ihtimalini düşündüğüne göre, ekonominin belirleyiciliğini oldukça değişik bir gözle görüyor olmalıydı. Aynı şeyi, Rusya'da devrim başarıldıktan sonra da söyler. Rusya'da kapitalizm geri kalmıştır, ama devrimin yapıldığı anda, kendi gelişme tarihinin en hızlı evresini yaşamaktadır. Şu halde, devrimin önkoşulu ekonomik durgunluk, ekonomik gerileme değildir; tam tersine, ekonomik büyüme elverişli koşulları yaratmakta daha etkili olabilir.

Emperyalizmin yıkılışına, öncelikle ekonomik gerekçelerle yaklaşanlar, metropol ülkelerin zenginliğine bakarak burada devrim şansı olmadığını söylüyorlar. Buna karşılık, azgelişmiş ülkelerde devrim şansı görüyorlar. Bu da tabii aynı gerekçeye dayanıyor. Emperyalizmin orada durgunluk, gerilik yaratması. Oysa Lenin'in kitabında emperyalizmin azgelişmiş ülkeleri durgunluğa mahkum ettiği yolunda bir söze rastlamıyoruz. Örneğin Hilferding'in şu gözlemlerine olduğu gibi katılıyor:

> "Eski toplumsal ilişkiler temelden değişikliğe uğrar; 'tarihin kenarında kalmış uluslar'ın binlerce yıldan beri süregelen tarımsal

yalnızlıkları bozulur; onlar da kapitalist girdaba sürüklenirler. Bizzat kapitalizm, yavaş yavaş, boyun eğmiş toplumlara kurtuluşun yollarını ve araçlarını hazırlar." (Lenin, *a.g.e.*, s. 143).

Bill Warren, emperyalizmin geri kalmış ülkelerde mutlak durgunluk yaratmadığını, gelişmeye yol açtığını, kapitalist büyüme sağladığını uzun uzun, ayrıca, çok yeni ve çarpıcı bir tez ileri sürmenin bilinciyle anlatıyordu. ("Emperyalist ve Kapitalist Endüstrileşme", *Birikim*, Ağustos-Eylül 1976, sayı 18-19) Bir anlamda, tezini yeni sayması anlaşılır bir şeydir, çünkü uzun zamandan beri, dünya solu, emperyalizmi ve kapitalizmi geldiği yeri kahreden, her türlü verimliliği kurutan, napalm bombası gibi bir şey olarak görme eğilimindeydi. "Gelişmemize emperyalizm engel oluyor" yargısı, belki ajitasyon amaçlı türetilmişti ama, zamanla bir teorik doğru haline de getirilmişti. Oysa Lenin şöyle diyor:

> "İhraç edilmiş sermaye, ihraç edildiği ülkelerde, kapitalizmin gelişmesini etkiler, hızlandırır. Böylece, sermaye ihracı, ihracatçı ülkelerdeki gelişmeyi bir parça durdurma eğilimi taşısa da, bunun, bütün dünyadaki kapitalizmi derinlemesine ve genişlemesine geliştirmek pahasına olduğunu unutmamalı." (Lenin, *a.g.e.*, s. 75-76).

Lenin'in bu satırları yazdığı dönemde, emperyalizmin sömürgeleri geriliğe mahkum ettiğini düşünmek çok daha kolaydı. Çünkü o dönemde, azgelişmiş ülkelerde kapitalist gelişme denilen şey bir hayli önemsizdi. Ama Lenin bunu daha 1916'da görmüştür. "Kapitalizm, sömürgelerde ve denizaşırı ülkelerde en büyük bir hızla gelişmektedir" (Lenin, *a.g.e.*, s. 1115).

Ne var ki, Lenin, bazı başka teorisyenlerin tersine, kapitalist gelişmeyi, bir azgelişmiş ülkenin başına gelebilecek en büyük nimet gibi görmez. Dolayısıyla Bill Warren gibilerin kafasını işgal eden, "emperyalizm iyi mi, kötü mü?" gibi sorularla bir ilgisi yoktur. Böyle bir soruya cevap vermek aklına bile gelmemiştir. Onu ilgilendiren konu, emperyalizmin bir *"dünya sistemi"* haline gelmesidir.

Şüphesiz ki, bu dünya sisteminin o günkü işleyişi, bugünkünden farklıdır. Dolayısıyla, Lenin'in vurgulamaları ile, bugünkü durum arasında belirli farklar da olacaktır. Ama sistem, temelde aynı sistemdir. Şimdi bu konu üstünde biraz duralım.

Bir dünya sistemi olarak emperyalizm

Yukarıda verdiğimiz alıntıların çoğu, bu konunun işlenmesine de aydınlık getirecektir. Bunlardan bazılarına da yeniden dönerek, emperyalizmin bir dünya sistemi haline nasıl geldiğini ve nasıl bir dünya sistemi olduğunu Lenin'le birlikte izleyelim.

Birikim'in birinci sayısında, (Mart 1975) Laclau'nun kaleminden, Gunder Frank'ın eleştirilmesini görmüştük. Frank, emperyalizmi kapitalist pazarla açıklayarak, merkantilist yayılmadan beri azgelişmiş ülkelerde kapitalizm olduğunu ileri sürmüştü; Laclau da, buna, üretim tarzı mübadeleye göre değil, üretime göre belirlenir diyerek karşı çıkmıştı.

Lenin de, kapitalist bir dünya pazarı yaratılmasının eskiliğini vurguluyor: "Ama kapitalist düzende iç pazar zorunlu olarak dış pazara bağlıdır. Kapitalizm uzun bir süreden beri dünya pazarını yaratmıştır." (Lenin, *a.g.e.*, s. 79). Ama Lenin de, dünyada kapitalizmin yayılmasını bu pazarla açıklamıyor. Dünyanın, *kapitalistlerin bir pazarı haline* getirilmesi, dünyanın kapitalist olmasına yetmez; bu ikincisi için, her düzeyde kapitalist ilişkilerin dünya yüzünde yerleşmesi gerekir. İşte emperyalizm, bu nitelikte bir kapitalizmi dünya çapında kurmuştur:

> "Sermaye ihracı arttıkça ve büyük tekel gruplarının yabancı ülkeler ve sömürgelerle ilişkileri ve 'nüfuz bölgeleri' her bakımdan genişledikçe, 'pek doğal olarak', işler, bu gruplar arasında genel bir anlaşmaya ve uluslararası kartellerin kurulmasına doğru yöneliyordu. Sermaye ve üretimde görülen evrensel yoğunlaşmanın bu yeni derecesi, daha önceki dönemlerde görülenlerden çok yüksektir." (Lenin, *a.g.e.*, s. 79-80).

Emperyalizmin, geri kalmış ülkelere kapitalizmi yerleştirmesinin çeşitli yolları vardır. Bunlardan biri, demiryolları, li-

manlar, yollar yapılması, böylece, ülkenin kapitalist dolaşıma elverişli hale getirilmesi, yani burjuva ekonomisi anlamında "altyapı"nın kurulmasıdır. Bu tabii sürecin ilk aşamalarından. Kapitalist mübadeleyi de, Lenin, kapitalizmin yerleşmesini belirleyen bir etmen olmamakla birlikte, önemli hazırlayıcı bir etmen olarak sayıyor; bunun dışında, bir de sermaye ihracını getiriyor. Yukarıda da da söylediğimiz gibi önemli bir öge. Çünkü belirleyici bir özelliği var. Geldiği yere, kapitalizmin işleyişinin gününe göre en ileri biçimini de getiriyor. Azgelişmiş ülkede kapitalizmin kuruluşuna en fazla katkıda bulunan biçimin bu olduğunu söyleyebiliriz.

Ama Lenin'in dikkatle gösterdiği gibi, emperyalist sistemin dünyada kurulması, haritayı akla karaya boyayacak şekilde, gelişmiş ülkelerle azgelişmiş ülkeler diye ayırabileceğimiz, kendi kümelerinde aşağı yukarı birbirine eşit iki kampta toplamaz. Örneğin, Portekiz'i şöyle anlatıyor Lenin:

> "Portekiz, siyasî bağımsızlığının yanında, malî ve diplomatik bağımlılığın biraz farklı bir örneğini vermektedir. Bağımsız ve egemen bir devlettir Portekiz, ama aslında, iki yüz yıldır, İspanya Veraset Savaşından (1701-1714) bu yana İngiliz himayesi altındadır. İngiltere, hasımları olan Fransa ve İspanya'ya karşı mücadelesinde, kendi durumunu kuvvetlendirmek için Portekiz'i ve sahip olduğu sömürgeleri savunmuştur. Buna karşılık, ticari avantajlar, Portekiz'e ve Portekiz sömürgelerine meta ve özellikle sermaye ihracı konusunda ayrıcalıklar, Portekiz limanlarından ve adalarından, telgraf şebekesinden yararlanma hakları vb. elde etmiştir. Böylesi ilişkilere büyük devletlerle küçük devletler arasında her zaman rastlanmıştır. Ama kapitalist emperyalizm döneminde bunların genel bir sistem haline geldiği, 'dünyanın paylaşılmasını' örgütleyen ilişkiler bütününün tamamlayıcı bir parçası olduğu görülür. Dünya malı sermaye işlemleri zincirinin halkalarını meydana getiriyor." (Lenin, *a.g.e.*, s. 101-102).

Son cümleye kadar, İngiltere ile Portekiz arasındaki ilişkilerin, emperyalist sistemin kurulmasından önceki biçimlenişini

görüyoruz. Son cümlede ise Lenin, bu eski ilişkiye yeni kurulan tekelci kapitalizmin verdiği yeni karakteri açıklıyor. Eski dönemde, ortada olan şey, biri güçlü, öbürü güçsüz iki ülke arasındaki ekonomik-politik ilişki iken, bu anlamda bir yarı bağımlılığı içerirken, emperyalizmin kuruluşundan sonra, bu ilişki, bütünsel bir sistemin halkalarını oluşturan bir ilişkiye dönüşüyor. Lenin, bu paragraftan bir sayfa önce de, Latin Amerika'da Arjantin'in hangi somut tarihî, iktisadî koşullar sonucunda Portekiz'den farklı, ama gene de bir "ara" ülke işlevini gören bir halka haline geldiğini anlatır. Burada bu konuya eğilemeyeceğiz, ama bugün "alt-emperyalizm" adı altında incelenen konunun ipuçlarını da, Lenin'in 1916'da yazdığı, polemik amaçlarını karşılamak üzere aceleyle yazdığı kitapta görüyoruz.

Kurulan bu dünya sistemi, Lenin'in tekrar tekrar vurguladığı gibi, dünyadaki eşitsizlikleri giderecek özelliklere sahip bir sistem değildir. Bunları gidermek bir yana, kendisi "eşitsiz gelişme" yaratan bir sistemdir. Lenin, Kautsky'nin "barış getirici emperyalizm" anlayışına karşı, emperyalizmin uzun vadede her zaman savaş getirdiği ilkesini de, bu eşit olmayan gelişme kavramıyla açıklar:

> "...çünkü kapitalist düzende farklı girişimlerin, tröstlerin, sanayilerin, ülkelerin, eşit şekilde gelişecekleri düşünülemez. Almanya, yarım yüzyıl kadar önce kapitalist gücü o zamanki İngiltere'nin gücüyle kıyaslandığında, zavallı önemsiz bir ülkeydi; Rusya'yla kıyaslandığı zaman Japonya da aynı durumdaydı. On ya da yirmi yıllık bir süre içinde, emperyalist güçlerin nispi kuvvetlerinin *değişmeden* kalacağını söyleyebilir miyiz? Kesinlikle söyleyemeyiz." (Lenin, *a.g.e.*, s. 141).

Şu halde emperyalist sistem, hiçbir zaman sabit kalmayacaktır. Güç dengeleri her zaman, eşitsiz gelişmeye göre değişecektir. Emperyalizm her zaman kendi içinde önemi değişen çelişkiler barındıracaktır. Emperyalizm, sistemin bir ucunu mutlak biçimde ilerletir, geliştirirken, öbür ucunu mutlak durgunluğa mahkum etmeyecek, o ucu da geliştirecektir. Ama emperyalizm her zaman *hiyerarşik* bir sistemdir. Bu hiyerarşik

yapısı, etkilerini, hayatın *her düzeyinde* duyurur. Dolayısıyla, sistem içinde eşitsiz gelişme sonucu olarak çeşitli ters gelişmeler olsa, bir zamanın güçlüleri güçsüz, bir zamanın güçsüzleri güçlü hale de gelse, sistemin hiyerarşik işleyişinde bir değişiklik olmayacak, her bireysel ülke, sistemin kendisine izin verdiği ölçüler içinde gelişecektir. Bu sistem içinde, ulusallık dediğimiz olayın belirli bir mantığı vardır. Ama ulusallık, sermayenin uluslararasılaşma eğilimi karşısında ikincil plandadır. Örneğin, İtalya'nın güneyi, ekonomik rasyonellik açısından parlak bir gelecek vaadetmiyorsa, İtalyan sermayesi de, ulusal sınırlar içindeki bu geri bölgenin kalkınması için kendini seferber edecek yerde, ulusal sınırlar dışında daha kârlı alanlara akmayı tercih edecektir. Üstelik, ekonomik verimliliğin bu kuralına karşı, İtalya'nın ulusal devleti de hemen her zaman sermayenin bu tercihini doğrulamak durumunda kalacaktır. Dolayısıyla emperyalist sistemin hiyerarşik işleyişinde, ulusal sınırlardan çok ekonomik alanlar söz konusudur. Ülkeler arası dengesizlik olduğu gibi, ülke içindeki bölgeler arasındaki dengesizlik de bu sistemde devam edecektir.

Emperyalizm ve ulus birimi

Lenin kitabını yazarken, yukarıda da gördüğümüz gibi, azgelişmiş ülkelerin askerî yöntemlerle ilhak edildiği bir dünyanın sorunlarıyla karşı karşıyaydı. Bu yüzden, ulusallık sorununa, bugünkünden değişik bir vurgu koyması doğaldı.

Lenin'in yazdığı yıllarda iki önemli etmen, emperyalizm sorununun ulusallık sorunuyla içiçe geçmişliğini belirliyordu: a) emperyalist ülkelerin kendi aralarında kıyasıya rekabet vardı ve bu zorunlu olarak milliyetçiliği dünya çapında bir sorun haline getiriyordu; b) azgelişmiş ülkelerin hemen hemen hepsi fiilen işgal altındaydı, dolayısıyla, emperyalizme başkaldıran politik hareketlerde, milliyetçilik ön planda geliyordu. Ayrıca, bu sırada daha Sovyet Devrimi de yapılmamış, yani, emperyalizme karşı milliyetçi tepkinin yerini alabilecek bir sosyalist sistem alternatifi de kurulmamıştır.

Lenin bu dönemde, emperyalizmi duraklatacak, yıpratacak bir etmen olarak milliyetçi hareketlere önem verir.

Gelgelelim, daha sonradan bazılarının yaptıkları gibi, emperyalizm analizinin temel ölçütü olan *sınıfla,* ulusallık ölçütlerini birbirine karıştırmaz Lenin. Her iki olguyu ayrı ayrı koymakta, sınıf ölçütüne kesin öncelik tanımakta, belirli durumlarda olumlu sonuçlar alınabilecek bir yan etmen olarak da milliyetçi tepkilere değinmektedir.

Kapitalist üretim tarzı içinden, emperyalizm denen sistemin çıkmasını, Lenin, *tekel* olgusuna bağlamıştır. Bunu sık sık vurgular:

> "...ilkin, bütün gelişmiş kapitalist ülkelerde tekelci kapitalist birleşmeler; sonra, sermaye birikimi dev ölçülere ulaşmış çok zengin bazı ülkelerin kurduğu tekel durumu." (Lenin, *a.g.e.,* s. 73).

Burada da görüldüğü gibi, önce ulus sorunundan ayrı *bir birim* olarak "tekel"i koyuyor; ancak bundan sonra, ekonomilerinin büyük kısmını tekelci işleyişe göre ayarlamayı başaran en ileri kapitalist *ülkelerin* bütün olarak tekelci durumuna geçiyor. Her konuda, tekelin başka kurumlardan *ayrılığını* önce belirtip, bağlantılarını sonradan gösteriyor; Lenin'in bu tutumu, tekel, ulusallık ve devlet gibi ayrı düzeylere tekabül eden gerçeklikleri düz bir mantık içinde yuvarlayıp birbiriyle özdeşleyen bazı Marksistlerinkinden bir hayli farklı. Örneğin şurada:

> "Bir tekel, bir kere kurulup milyarları çekip çevirmeye başladı mı, *siyasî rejimden* ve daha başka 'ayrıntı sorunları'ndan bağımsız olarak karşı konmaz bir şekilde toplumsal yaşamın *bütün* alanlarına sızacaktır." (Lenin, *a.g.e.,* s. 67, a.b.ç.).

Bu kısa cümlede, kapitalizmde tekelleşmeden sonra, devletin de yeni bir nitelik kazanacağı doğrusu sezdirilmiş (örneğin, rekabetçi, dönemin liberal devletine dönüşün artık mümkün olamayacağı açık); öte yandan, Lenin, tekeli hemen hükümetle özdeşlemiyor da. Önermesinin biçiminden, tekelin, hükümeti *dıştan* etkilediğini anlıyoruz.

Örneğin, Rockefeller'in petrol tröstü ile Alman devleti ve Deutsche Bank'ın petrol mücadelesini anlatırken, tekelin, devletin ve milliyetçiliğin bu gibi durumlardaki ilişkilerini, önem derecelerini, etkililik alanlarını ve etkililik biçimlerini çok somut bir biçimde gösterir. (Deutsche Bank, güçlü Amerikan tekeliyle petrol alanında yarışmak istemektedir. Bunun için, bir *devlet tekeli* kurmak daha elverişli görünmektedir, sermayenin Almanya'daki kompozisyonunda böylesi daha uygundu.)

> "Basın da Amerikan tröstünün 'sulta'sına karşı bu harekete 'yurtsever' alkışlarını esirgemedi ve 15 Mart 1911'de Reichtag petrole tekel konması konusunda hükümetçe bir yasa tasarısı hazırlanmasına ilişkin önergeyi hemen hemen oybirliği ile kabûl etti. Hükümet, bu 'halkçı' fikre hemen yanaşıverdi..." (Lenin, *a.g.e.*, s. 84).

Görüldüğü gibi burada, Amerikan "sulta"sına karşı Alman milliyetçiliği, bir malî tekelin basını harekete geçirmesiyle ayaklandırılıyor ve aslında bir tekelin amacına hizmet ediyor. Herhangi bir ekonomik ya da politik hareket için, ideolojinin nasıl gerekli olduğu ve nasıl seferber edildiğini de görüyoruz bu örnekte. Böylece tekelin isteği, "halktan gelen" bir istek haline geliyor. Ama bundan sonra da Alman tekelleri arasındaki rekabetle karşılaşıyoruz: "Fakat önce büyük Alman bankaları, ganimetin paylaşılması üzerinde, kendi aralarında ağız kavgasına tutuştular. Disconto-Gesellschaft, Deutsche Bank'ın gizli niyetlerini açıkladı..."

Bundan sonraki satırlarda ise, tekellerle devletin ilişkilerine ışık tutan sözler var: "... sonra da hükümet Rockefeller'le mücadeleye tutuşması ihtimali karşısında korkuya kapıldı, çünkü Almanya'nın başka kaynaklardan petrol sağlayabilmesi çok şüpheliydi (Romanya'nın üretimi çok küçüktü); üçüncüsü, tam bu sıralar, Almanya'nın savaş hazırlıkları için milyar mark tutarındaki 1913 kredileri oylanıp kabûl edilmişti. Petrol tekeli tasarısı ertelendi." Burada bir tekelin devleti etkileme gücü, sermayenin bütününün genel çıkarlarını kollamakla yükümlü olan devlet kurumunun, ağırlığını bazen tekel politikasının

tersi bir yönde kullanma imkânı, yani aslında iktidarının kaynağı olan tekellere karşı aynı zamanda göreli bir özerkliğe sahip oluşu, yani bütün bir devlet teorisi var. Lenin'de çok zaman olduğu gibi, teorik analiz ögeleri somut durumun analiziyle içiçe geçmiş durumda.

Tekelci emperyalist politikalarla milliyetçi gerekçeler arasındaki görünürdeki bağlantıyı ve gerçekte sınıfsal sorunun her şey üzerindeki belirleyiciliğini bir başka örnekle de gösteriyor Lenin:

> "Diyelim ki, bir Japon, Filipinler'in Amerika tarafından ilhakını suçluyor. Onun, bunu Filipinler'i kendileri ilhak edemedikleri için değil de, genellikle ilhak denen şeyden nefret ettiği için yaptığına çoğu inanır mı acaba? Ve Japonun ilhaklara karşı 'mücadelesinin' içtenliğini ve siyasî yönden dürüstlüğünü ancak, Kore'nin Japonya tarafından ilhakına karşı direndiği ve Kore'nin Japonya'dan ayrılma özgürlüğünü savunduğu zaman kabûl etmek durumunda değil miyiz?" (Lenin, *a.g.e.*, s. 144).

Bazı sonuçlar

Emperyalizm konusunu incelemeye devam edeceğiz. Lenin'in emperyalizm analizini bu nedenle ele aldık ve bir başlangıç noktası yaptık. Şimdi, bu incelemeden çıkan sonuçları, bundan sonra işlenecek sorunlara yönelecek şekilde bir kere daha sıralayabiliriz.

Lenin'e göre, emperyalizm, kapitalizmin en yüksek aşamasıdır. Bu, kapitalizmin zaman içinde biraz daha gelişerek varmış olduğu bir çeşit niceliksel büyüme hali değil, nitelikçe öncekinden radikal biçimde farklı bir evredir. Lenin'in dediği gibi, kapitalizmin özelliklerinin kendi karşıtlarına dönüştüğü, örneğin, bir zamanlar kapitalizmin ruhu sayılabilen rekabetin yerini tekele bıraktığı, tarihte üretimi bizzat yönlendiren ilk sınıf olan burjuvazinin çeşitli biçimlerde üretimden uzaklaşarak asalaklaştığı bir aşamadır. Yine Lenin'in dediği gibi, kapitalizmden daha yüksek bir evredir. Bu nedenle, emperyalist ça-

ğın özelliklerini, kapitalizmin daha önceki evrelerine göre daha değişik bir mantık içinde ele almak gerekir.

Emperyalizm, sermayenin tekelleşmesi sürecinin ortaya çıkardığı bir toplumsal sistemdir. Önceki, rekabetçi kapitalist dönemin büyük işletmesinden tamamen farklı bir yapıdır tekel. "Büyük işletme"de, Kautsky'nin tanımına uygun, niceliksel bir büyüme söz konusudur; tekel ise, niceliksel terimlerle açıklanamaz. Sanayi ve malî sermayenin özel bir bileşiminden çıkar. Yapısı gereği uluslararasıdır.

Kapitalist üretim tarzı kendi genişletilmiş yeniden üretimini içinde bulunduğu toplumsal formasyonda sürdürdüğü gibi, aynı zamanda, bu toplumun sınırları dışına da taşar. Bu açıdan bakıldığında, olay kapitalizm kadar eskidir ve yalnızca emperyalist döneme özgü değildir. Ne var ki, Lenin'in haklı olarak belirttiği gibi, emperyalist dönemde, sermaye ihracı, kapitalizmin *belirleyici* işleyiş tarzı olmuştur (meta ihracının yerine almamakla birlikte, ondan daha etkili sonuçları vardır); bu da yine tekel dediğimiz birimin kurulmasıyla ilgili bir olaydır.

Böylece, emperyalist dönemde, bütün dünyanın kapitalist/emperyalist ilişkilere açılması, bu ilişkiler için bir alan haline gelmesi süreci tamamlanmıştır. Lenin'in, *Emperyalizm*'de değil ama *Proletarya Devrimi ve Dönek Kautsky*'de belirttiği gibi, kapitalizmin bu aşamasında dünyanın bütün mülkiyet sahibi sınıfları finans-kapital egemenliği altına girerler. Bunun anlamı, emperyalizmin bir dünya sistemi olması demektir.

Ama, bir "dünya sistemi" olmak ne demek? Dünyadaki bütün, irili ufaklı (gelişmiş, azgelişmiş) toplumların işleyişlerini belirlemek değil mi? Burada dikkat edilmesi gereken bir nokta var. Emperyalizmin bir "dünya sistemi" olması, emperyalizmin, dünyadaki bütün kapitalist ülkelerin *aritmetik toplamı* olması anlamına mı gelir? Böylesi, herhalde bir sistemi tanımlamaz. Çünkü bu durumda sistem, ülkelerin dışında olan bir şeydir. Bu ülkeleri dıştan belirlemekte, gütmektedir. Oysa emperyalizm, yani sermaye ilişkilerinin dünya çapında yaygınlaşması, sermaye ilişkilerinin bütün dünya kapitalist ülkelerinde içselleşmesi demektir. Bu bakımdan, "emperyalizm" ile "azge-

lişmiş ülke"yi, iki karşıt kutup gibi koymak da doğru bir yaklaşım değildir.

Lenin'in zamanında, dünyada çeşitli emperyalist ülkeler arasında kıyasıya bir pazar rekabeti vardı. Onun için, emperyalizm, çeşitli emperyalist ülkelerin yanyana konup toplanması şeklinde anlaşılabilirdi. Nitekim o gün de bugün de, emperyalizmin bu şekilde kavranması daha yaygındır. Ama Lenin, rekabetin en yoğunlaştığı bu dönemde de emperyalizmin emperyalist ülkeler toplamını aşan bir şey olduğuna, bir "dünya sistemi" olduğu gerçeğine parmak bastı ve bu olguyu, analizinin öncülü haline getirdi. Yalnızca burjuvaziye değil, işçi sınıfının muhtemel gelişme potansiyellerine de öncelikle bu açıdan baktı.

Bugünün koşullarında yapılacak emperyalizm analizlerinde, "dünya sistemi" kavramı özellikle önemlidir. Çünkü sistem, bugün, çok daha bütünseldir. Bunun aynı zamanda tamamen *hiyerarşik* bir sistem olduğunu, eşitsiz gelişme yasası gereği, ögeleri arasında her zaman yer değiştirme ve kaymalara imkân verdiğini, ama bütün bu değişikliklerin, sistemin ögeleri arasında bir eşitleme, dengeleme yaratmayıp, tam tersine, hiyerarşik yapıyı vurguladığını, Lenin'in kitabını incelerken görmüştük. Bugünün dünyasında, emperyalist sistem içinde öne çıkan ABD'nin durumu da aynı sonuçları veriyor.

Tekel dediğimiz birim, emperyalizm özellikleri olarak sayılan bütün bu ögeleri gerçekleştirmek için en uygun biçimdir. Tekel, klasik mülkiyet kavramını altüst etmiştir. Bir kere, hâkim olduğu korkunç sermaye hacmiyle, daha önceki kapitalist dönemlerin bireysel sermaye ölçülerinin kat kat ilerisine geçmiştir. Bu aynı zamanda, sermaye sahibi olmanın da büyük ölçüde önemini kaybetmesi demektir. Çünkü eski dönemde kazanç, ister istemez kazanan kişinin yapacağı tüketime göre ölçülürdü. Bugünün tekellerinin sağladığı kâr ise, sermaye sahiplerinin en çılgınca tüketim yarışı içinde bile bitiremeyecekleri bir miktardadır. Öte yandan, tekelde asıl karar sahibi olanlar da zaten bu sermaye sahipleri değildir. Bir başka önemli özellik de asıl belirleyici mülkiyet böylece sermaye sahipleri-

nin bile ötesinde bir yere ulaşırken, toplumun daha alt tabakalarında yaşayan birçok insanın da bu tekellerde bir çeşit sermaye sahipliği imkânına kavuşmalarıdır. Böylece, tekel devleşerek bireylerin ellerinden kaçmakta, ama geniş tabakalar hisse yoluyla sermayeye ortak edilerek düzenin işleyişi içine çekilmektedir. Bu ekonomik sözde düzelmenin kaçınılmaz tamamlayıcısı da normal insanların, hiçbir alanda hiçbir gerçek karar verme imkânlarının kalmamasıdır.

Tekel, yaptığı işler bakımından uluslararası olduğu gibi, sermayesinin oluşumu bakımından da uluslararasılaşmaktadır. Bu da yine emperyalist dönemin temel özelliklerini yansıtan bir durum. Birçok olaya baktığımızda, ulus denilen birimin bugünkü dünyada bir geçerliği kalmadığını düşünsek yeridir. Sermayenin uluslararası akışının yanısıra, yeryüzünde emeğin dolaşımı da ulusal sınırların ötesine geçmiştir. Sermayenin temelde yarattığı hiyerarşiye uygun bir biçimde, işçiler kapitalist üretimin gereklerine uyarak ülkeden ülkeye göçmekte, kafa işçileri, doktorlar, teknisyenler vb. yine aynı akışa uymaktadır.

Bütün bunlara karşın ulus birimi, önemini tamamen yitirmiş değil. Çünkü dünyada sermayenin bütün bu uluslararası hareketine karşın, tekel dediğimiz birimlere karşın, toplumsal formasyonlar da var. Bütün bu toplumsal formasyonlar, ekonomik düzeylerinde artık evrenselleşmiş emperyalizmin ritmiyle çalışsa da her biri, aynı zamanda politik ve ideolojik pratik düzeylerinin de eklemlendiği özgül birimler. Her toplumsal formasyonun, sınıf mücadelesini denetleyen, bu mücadeleyi yansıtan, ulusal devletleri var.

Bizim için sorun, bu ulusallık birimini, dünyanın daha önceki evrelerine tekabül eden kavramlar içinde düşünme alışkanlığından sıyrılmak. Çünkü milliyetçilik, "gerçek" milliyetçilik, "en gerici" sınıfların müttefiki emperyalizm, "millî burjuvazi" gibi nosyonlar, bugünkü dünyada herhangi bir şey açıklamıyor, hatta, birçok şeyin açıklanmasını önlüyor.

Birikim, Ekim 1976, sayı 20

EMPERYALİZM DÖNEMİNDE SOSYALİZMİN SORUNLARI I

"Emperyalizm sorunu" uluslararası sosyalist hareketin tarihinde bir kez daha başlıca tartışma konularından biri olma durumundadır. Günümüzde birçok Marksist, bu soruna yeniden eğilme ihtiyacını duymakta ve bunlardan bazıları yeni "emperyalizm teorileri" ileri sürmektedir.

Görülüyordu ki bunlar emperyalizm konusunda klasik Marksist yaklaşım olduğu kabûl edilen Lenin'in analizine şu ya da bu ölçüde karşı çıkmakta, bu analizin "yetersiz"liğini bazen açıkça öne sürmektedirler. Örneğin Arghiri Emmanuel,[1] Lenin'in yaklaşımı için "bilimsel olmamak" gibi bir niteleme yapabilmektedir.

Böylece bugün emperyalizm konusundaki tartışmalarda; biri klasik yaklaşımı şu ya da bu biçimde savunan "ortodoks", diğeri de "eleştirici" olarak niteleyebileceğimiz iki ayrı grup vardır. Görünür ayrım böyle tanımlanabilir.

Emperyalizm sorununun ilk kez uluslararası sosyalist harekette tartışıldığı Stuttgart'daki Enternasyonal Kongresi'nde de (1908) biçimce buna benzer bir gruplaşma olmuştu.

---

1 Arghiri Emmanuel, "Beyaz-Yerli Kolonyalizmi ve Yatırım Emperyalizmi Miti", *Birikim*, Nisan 1975, sayı 2.

"Ortodoks Marksist" olarak tanımlanan ve Luxemburg, Kautsky, Plekhanov ve Lenin'i de içeren grup, emperyalizme, emperyalist metropollerin sömürgelerdeki eylemlerine karşı çıktılar. Bunların karşısında yer alan bir grup ise emperyalizmi "uygarlık taşıyıcı" olarak niteleyip onaylama görüşünü savunmaktaydı.

Fakat I. Dünya Savaşı, emperyalizme tavır almayı, tartışma platformundan somut eylem platformuna taşıdığında da görüldü ki, 1908'in bu görünür ayrımı, asıl ayrımı ifade etmekten çok uzaktır ve âdeta asıl ayrımı gizlemekten öte bir anlamı olmamıştır. 1908'in ortodoks grubu dramatik biçimde bölündü ve sonradan III. Enternasyonal'i oluşturacak olan Marksist grup, daha düne kadar yanıbaşlarında saydıkları birçok "ortodoks"un karşılarında yer aldığını gördüler. Lenin'in "sosyal-emperyalist" diye nitelediği adamların çoğu, daha savaşın patlamasından bir gün önce "ortodoks" etiketini taşıyan ve o zamana kadar yıllarca emperyalizme karşı olduğunu bağıra çağıra ilan etmiş adamlardı. Hatta bunların hemen tümü bizzat "kendi" hükümetleri yanında saf tutarken bile emperyalizme karşı olduklarını hâlâ söyleyebiliyorlardı da.

Uluslararası sosyalist hareket; bunalımların ilk *görünür* kutuplaşmasını ifade eden *ayrımların*, hayatî, temel sorunlar karşısında alınan tavırlarda açığa çıkan gerçek *ayrıma* tekabül etmediğini, I. Dünya Savaşı'nın kanlı deneyimi içinde çarpıcı biçimde öğrendi. Bu bakımdan bir bunalımın görünür kutuplarından birine takılan "ortodoks" adı hemen her defasında yanıltıcıdır.

Bunun içindir ki bugün Lenin'in emperyalizm teorisini savunduğunu öne süren "ortodoks Marksist-Leninist" grup içinde yer alan bir dizi eğilimin aralarındaki nüanslar ihmal edilmez önemdedir. 1917 öncesinin dersleri ışığında rahatça söyleyebiliriz ki asıl köklü ve gerçek ayrım işte bu nüanslardadır. O halde Lenin'in yaptığı analizi kabûl etmek yeterli değildir. Şu anda asıl önemli olan, Lenin'in yaklaşımını nasıl anladığımızdır ve bu konuda gerekirse ayrıntı sayılan noktalara kadar inen sistemli yorumumuzun ne olduğunu açık açık ortaya

koymalıyız. Eğer "günümüzdeki emperyalizmi" analiz ederken Lenin'in yaklaşımını temel aldığımızı söylüyorsak, ilkin bu temel aldığımız "şey"in ne olduğunda, bu şeyin içeriğinde, derin anlamında ortak olup olmadığımıza bakmalıyız.

Biz burada, Lenin'in yaklaşımının mümkün tek bilimsel ve kuşkusuz Marksist yaklaşım olduğu şeklindeki temel düşüncemizi yukarıda söylenen çerçeve içinde açıklamaya çalışacağız. Yani genel olarak dahil olduğumuz "ortodoks" grup içinde, Lenin'in yaklaşımından ne anladığımızı açık, kesin çizgilerle belirterek bulunacağız. Bu açıklamalarımıza -ki bu ortamda bir Lenin yorumu sayılacaktır- karşı çıkabilecek diğer bir "ortodoks" eğilimden de aynı biçimde, Lenin'in yaklaşımından ne anladığını, teorinin *tümünü* nasıl kavradığını açıkça belirtmesini talep edeceğiz veya o eğilimlerin yapmış oldukları emperyalizm analizlerini bir perspektif içinde değerlendireceğiz.

Lenin'in emperyalizm analizinde yöntem

Lenin'in emperyalizm olgusunu ele aldığı temel eser olan *Emperyalizm...*, on bölümden oluşmuştur.

Eserin ilk yedi bölümünde Lenin; Hobson, Hilferding ve hatta açıkça emperyalist burjuva araştırmacılarının tespitlerini, daha ötesi yorumlarını, çoğu kez olduğu gibi vermektedir. Lenin'in bu bölümde yaptığı tek şey, bütün bu verileri sınıflandırmaktır. Marksizmin kendine özgü bilimsel bakışı bu evrede henüz fark edilmez. Nitekim Lenin, eserinin bu ilk kısmının sonunda (7. bölüm) o ana kadar yaptığı tasnifin bir "bilançosu"nu çıkaracağını söyleyerek, "emperyalizmin beş temel özelliği"ni sıralar ve buna bağlı bir tanım yapar:

> "Emperyalizm, tekellerin ve malî sermayenin egemenliğinin kurulduğu, sermaye ihracının birinci planda önem kazandığı; dünyanın uluslararası tröstler arasında paylaşılmasının başlamış olduğu ve dünyadaki toprakların en büyük kapitalistler arasında bölüşülmesinin tamamlanmış olduğu bir gelişme aşamasına ulaşmış kapitalizmdir." (*a.g.e.*, s. 106, Sol Yayınları).

Bugün "ortodoks" eğilimlerin hemen tümü, işte bu *"bilanço"*yu içeren tanımı, Lenin'in analizinin *sonuçları* olarak, Lenin'in temel düşüncesinin toplu ifadesi olarak kabûl etmektedirler.

Oysa kesinlikle yanlıştır bu. Şu yukarıdaki alıntının biraz ilerisinde Lenin aynen şunları söylüyor.

> *"... Şimdilik, yukarıdaki anlamda kavranan emperyalizmin,* (yani ünlü beş temel özelliğe dayalı tanım kastediliyor. Ö.L.) kaçınılmaz bir surette, kapitalist gelişmenin özel bir evresini temsil ettiği gerçeğine parmak basalım. Okurda yeterince oturmuş bir emperyalizm fikrini oluşturmak için, çağdaş kapitalist ekonominin iyice yerleşmiş, tartışılmaz duruma gelmiş olaylarını, genellikle, kabûl etmek zorunda kalan *burjuva* iktisatçılarının fikirlerini andık." *(a.g.e.,* s. 106, altını biz çizdik.)

Çok açıkça görülüyor ki, Lenin, bu tanımın henüz Marksist sayılamayacağını söylemektedir. Alıntının ikinci cümlesi özellikle vurguluyor bunu.

Demek oluyor ki, Lenin bu sınırlı gerçeklik payı içeren tanımı yaptığında henüz daha işin başındadır. Burjuva bilimin ulaşabileceği sınırdadır. Marksizmin bu bilim disiplini ile paylaşabileceği alanın sonuna gelinmiştir. Marksist yaklaşım asıl bundan sonra başlayacaktır.

Bu nokta son derece önemlidir. Lenin, asıl bundan sonra konuşacak ve söz konusu beş temel özelliği bu kez Marksist yaklaşım içinde yeniden ele alacaktır.

Burjuva bilim anlayışının üretebileceği en yetkin nesnel sonuçlar, Marksist yaklaşım içinde nitelikçe üstün ve çok yönlü hale gelirler. Yani burjuva bilimin en son ürünü, Marksist bilimin ancak hammaddesi sayılmalıdır.

Nitekim, Lenin, yaptığı bu ilk tanımın hemen altında şu dikkate değer ikazı yapıyor:

> "Yukarıdaki tanımda olduğu gibi, sadece salt *iktisadî temel kavramları değil,* aynı zamanda, genel olarak kapitalizm karşısında kapitalizmin *bugünkü evresinin tarihî yerini de,* başka

türlü söylersek, *emperyalizm ile işçi hareketi içinde belirmiş iki temel eğilimin ilişkilerini de*, göz önünde tuttğumuzda, *emperyalizm hakkında yapılabilen ve* yapılması gereken öbür tanımı ileride göreceğiz." (*a.g.e.*, s. 106, altını biz çizdik).

Lenin'in emperyalizm analizinin kavranılmasında kilit nokta işte buradadır. Özellikle altını çizdiğimiz satırların anlamını yerli yerine oturtamayan birinin, Lenin'den onun emperyalizm yaklaşımından zerre kadar haberi yok demektir.

Bir kez daha vurgulamakta yarar vardır. Lenin, emperyalizm olgusunu nasıl ele alırsak Marksist sayılacağımızı açıkça söylemektedir:

> "... Salt iktisadî temel kavramları değil, aynı zamanda, genel olarak kapitalizm karşısında kapitalizmin bugünkü evresinin tarihî yerini de, başka türlü söylersek, emperyalizm ile işçi hareketi içinde belirmiş iki temel eğilimin ilişkilerini de göz önünde tutmak."

Marksist bir emperyalizm analizi ancak bu perspektif içinde oluşturulur, emperyalizm tanımı ancak bu tip bir analizin sonucu olmalıdır.

"Emperyalizm'in beş temel özelliği"ni tekrarlayıp durmanın yetersiz olduğunu niçin ısrarla vurguladığımızı okur anlamış olmalıdır.

Ama kuşkusuz bu vurgulamanın sahibi Lenin'dir. Yalnızca bu alıntıda değil, eserinin birçok yerinde sürekli bir ikaz işareti gibi kendini gösteren bu satırlar, boşuna yazılmadı.

Eğer "İşçi hareketi içinde belirmiş iki temel eğilim", arızî bir olay olarak görülmüş olsaydı, bu kadar geniş kapsamlı bir analizin bu kadar tekrarlanan bir motifi olmazdı. Okur, *Rusya'da Kapitalizmin Gelişmesi* gibi çok daha özel ve dar kapsamlı bir konuda hayli hacimli bir araştırma yazmış, Lenin'in emperyalizm gibi çok geniş bir konuda daha küçük boyutlu bir eserle yetinmiş olmasını hatırlasın. Lenin, eserinin bu hacmine rağmen yetersiz olduğunu hiçbir zaman söylemedi. Bu küçük hacimli kitapta konunun kavranılması için gerekli bütün

yapısal, temel ilkelere işaret edilmiştir. Eser âdeta bir çekirdektir ve bu çekirdeğin merkezinde ise yukarıda belirttiğimiz öge bulunmaktadır.

Okur I. Dünya Savaşı öncesinde uluslararası sosyalist hareket içinde ortaya çıkan bunalımı hatırlamalıdır.

Savaşın hemen öncesine kadar bu bunalımın temelleri, derin kökleri fazlasıyla açık görülemiyordu. Bernsteinci revizyonizmin hâlâ partiler içinde bulunabildiğini biliyoruz. Görünürde var olan ayrım, "ortodoks Marksistler" ile revizyonistler arasındaki açık çizgiyle tanımlanıyordu. Oysa savaş patladığında asıl ayrım çizgisinin, "ortodoks Marksistler"in içindeki önemsiz gibi görünen bir nüansın üzerinden geçtiği tüm çarpıcılığıyla görüldü. 1912'de Basel Manifestosu'nu birlikte imzalayanlar arasında koptu asıl ayrım.

O halde 20. yüzyılın hemen başında açığa çıkan bunalımı doğuran temel sorun, yani bunalımın kökleri; savaş öncesi evrede âdeta derinlerden yüzeye bir dizi kırılmayla yansımıştı. Savaş, bu derindeki nedenin en kısa yoldan yansıması imkânını yaratmıştı.

Lenin, emperyalizmin çıkış dönemi ile uluslararası sosyalist harekette iki temel eğilimin ortaya çıkış döneminin aynı zamana denk düştüğü tarihî gerçeğini görmüş ve bu iki "ayrı" olgunun birlikteliğinin hangi nesnel temellerden kaynaklandığını araştırmıştır.

İşçi hareketinde iki temel eğilim (nitelikçe farklı iki çizgi) artık yapısal bir özellik olma durumundadır. Çünkü "ayrılma"nın nesnel temelleri vardır ve bu temeller ancak emperyalizmin ortadan kaldırılmasıyla yok edilebilirler. Buradan çıkan temel önemdeki ilk siyasal ilke şudur ki, bütün işçi hareketinin ekonomik ve siyasal kalıcı örgütlenmeler içinde birliği, artık nesnel olarak engellenir haldedir.

Bu konuya daha sonra döneceğiz. Çünkü Lenin'in emperyalizme karşı *Marksist anlamda mücadele* anlayışının en önemli ögesidir bu.

Toparlarsak; Lenin, emperyalizmin salt iktisadî bir analizini, daha ötesi emperyalizmi "kapitalist gelişimin özel bir evresi"

olarak niteleyen daha kapsamlı bir analizi bile yeterli saymamaktadır. Çünkü emperyalizm, kapitalist sistemin temel ögelerinde son derece köklü değişikliklerin olduğu bir evredir, değişimler niteliksel değerdedir ve *sistem* kendi içinde bir dönüm noktasını gerçekleştirmiştir.

Bu değişimler, elbette ki sınıfsal yapının tümünde olduğu gibi tek tek sınıfların "iç durumu"nda da kendini göstermiştir. (İşçi sınıfı içinde iki *temel* eğilimin meydana gelmesi olgusunu hatırlayalım. Lenin kapitalist sınıf içindeki ve genel olarak tüm mülk sahibi sınıflar içindeki yeni oluşumları da belirtecektir.) Emperyalizm, toplumsal yapının her alanında ve özel olarak sınıf mücadelesinde yeni bir döneme girilmesiyle de karakterize edilmelidir.

O halde, Lenin'in neden *"kapitalizmin en yüksek aşaması"* gibi geriye dönülme imkânsızlığını da içeren bir nitelemeyi kullandığını anlayabiliriz. Çünkü emperyalizm, ne "özel bir evre", ne de tercih edilmiş bir "politika"dır. O en yüksek aşamaya ulaşmış kapitalizmdir, yani bir toplum biçimidir. "Kapitalizmin esas özelliklerinden bazıları kendi karşıtlarına dönüşmeye başladığı zaman" teşekkül etmiştir.

Emperyalizm sorununa bağlı tüm diğer sorunlar; sömürge ve bağımlı ülkelerin durumu, millî mesele, bağımsızlık ve kurtuluş hareketleri vb.'nin yorumu, ancak bu çerçeve içinde yapılabilir.

Fakat daha henüz Lenin'in analizinin önemli noktalarına varmış sayılmayız. Bunlara ise özellikle "günümüzdeki emperyalizm" sorununa nasıl yaklaşacağımızı gösteren teorik ilkeleri anlamak için ihtiyacımız vardır.

Bir toplum biçimi olarak emperyalizm

Emperyalizm kitabının sekizinci bölümü şöyle başlar:

> "Şimdi, emperyalizmin, bu konudaki yargılarda pek az önem verilmiş en temel özelliklerinden birini daha inceleyeceğiz. Marksist Hilferding'in hatalarından biri, onun, bu noktada,

Marksist olmayan Hobson'a göre geriye bir adım atmasıdır. Emperyalizme özgü asalaklıktan sözetmek istiyoruz." *(a.g.e.,* s. 117).

"Emperyalizme özgü asalaklık"... Bu kavramı unutmayalım.

Yukarıdaki alıntıdan hemen sonra Lenin, daha önce saydığı beş temel özelliği bu açıdan incelemeye başlar:

> "... Bütün tekeller gibi, kapitalist tekel de şaşmaz bir şekilde bir durgunluk ve çürüme eğilimine yol açar. Tekel fiyatlarının, geçici olarak bile sabit tutulması, bir noktaya kadar, ilerlemedeki itici ögeleri yok eder, bunun sonucu olarak da bütün ilerlemeleri frenler." *(a.g.e.,* s. 118).
>
> "Çok geniş, zengin ve uygun yerlerdeki sömürgelere sahip olma tekeli de aynı yönde işler.
>
> Devam edelim. Emperyalizm, az sayıda ülkede, daha önce de gördüğümüz gibi 100-150 milyar frankı bulan büyük bir para-sermaye birikimidir. *Rantiye sınıfın ya da, daha doğrusu rantiye tabakanın yani 'kırptıkları kuponlarla' yaşayan insanların, herhangi bir işletmenin çalışmasına hiçbir şekilde* katılmayan insanların, meslekleri işsizlik olan insanların olağanüstü bir şekilde büyümesi bundandır. Emperyalizmin başta gelen ekonomik temellerinden biri olan sermaye ihracı, rantiye tabakasının üretimden kopuşunu daha da arttırır ve denizaşırı bazı ülkelerin ve sömürgelerin emeğinin sömürüsüyle yaşayan ülkenin topuna asalaklık damgasını vurur." *(a.g.e.,* s. 118, altını biz çizdik).

"En büyük kapitalist güçlerce dünyanın toprak bakımından bölüşülmesi" olayının siyasal-toplumsal anlamı üzerine Hobson'un yazdıklarını aynen aktaran Lenin; "emperyalizmin güçleri bir direnmeyle karşılaşmadığı takdirde" (s. 123) bütün dünyada aşağıdaki gibi bir durumun doğacağını söyleyen Hobson'u onaylar:

> "Batı devletlerinin geniş bir ittifakı, büyük devletlerden meydana gelmiş bir Avrupa Federasyonu, bize, işte bu olanakları sunmaktadır: evrensel uygarlığı ilerletmekten uzak olan böyle

> bir birlik, büyük bir Batı asalaklığı tehlikesi getirecektir; sanayice ilerlemiş bir grup ulusu öbürlerinden ayıracaktır; öyle ki, bu ulusların üst sınıfları, Asya ve Afrika'dan muazzam bir haraç alacak ve bu haracın yardımıyla yeni malî aristokrasinin denetimi altında, artık tarım ve sanayi ürünleri üretiminde değil de, kişisel ya da tamamlayıcı hizmetlerde, ikinci derecede sınaî işlerde büyük bir memur ve uşak kitlesi besleyecektir." (*a.g.e.*, s. 122).

Böylece görüyoruz ki, "emperyalizmin beş temel özelliği"nin bir de bu yanları vardır. Dolayısıyla Lenin'in belirttiği üzere "salt iktisadî" olan bir tanımdan yola çıkmak, Marksist Hilferding'in hatasını işlemek demektir. Hilferding daha sonra Kautsky'nin yanında doğal yerini aldı. Bu yer ise özenilecek bir yer değildi herhalde.

Daha önce de belirttiğimiz gibi Lenin'in "emperyalizm" yaklaşımı âdeta bir çekirdektir. Bu kadar geniş bir konuyu bu kadar dar hacimli bir eserde incelemiş olması göz önünde tutulursa, Lenin'in her cümlesinin bütünle bağıntılı olarak yorumlanması gerekir.

Bu bakımdan bazı sorular sormamız gerekiyor: Önce en genel, ama en belirleyici anlamı olan bir soru: Emperyalizmin "salt iktisadî" olan beş temel özelliğine yukarıdaki boyutların da eklenmesi sonucunda yapılacak bir tanım, nitelik olarak neyin tanımıdır?

Emperyalizm kitabının sekizinci bölümünün tümü dikkate alındığında cevap açıktır: Bir toplum biçimi.

Ama bu toplum biçiminin alanı artık tüm dünyadır. O halde "emperyalist toplum biçimi"nin tüm sorunları, ancak bu çerçeve içinde konulmalıdır.

İkinci bir soru: "Asalak"lık Lenin'in yaklaşımında niçin bu kadar önemli bir yer tutmaktadır? Bu soruyu daha iyi anlayabilmek için, "kapitalist sömürü"nün hâlâ devam ettiğini dikkate alalım. Ayrıca Lenin'e "en yüksek aşama" nitelemesini yaptırtan en önemli olgulardan birinin de bizzat bu olgunun varlığı olduğunu hatırlayalım.

Lenin'in analizinin en özgün yerlerinden biri ve en önemlisi, bu sorunun cevabıyla görülecektir.

Lenin "asalaklığın" emperyalist metropol durumuna varmış bir ülkenin "topuna birden" yayılması olgusundan söz eder. (Bkz. s. 118). Demek ki bütün sınıflar söz konusudur burada.

Kapitalistler de dahil olmak üzere tüm mülk sahipleri için bu olgunun görünümü, rantiyeleşmenin yaygın hale gelişidir. "'Kırptıkları kuponlarla' yaşayan, ... herhangi bir işletmenin çalışmasına hiçbir şekilde katılmayan", "üretimden kopmuş" insanlar haline gelmektedir bu sınıflar.

Oysa kapitalist sınıf, Marx'ın *Manifesto*'da özellikle belirttiği gibi üretim sürecinde doğrudan bir fonksiyonu olan ilk egemen sınıftır.

> "Burjuvazi üretim araçlarında ve dolayısıyla da üretim ilişkilerinde, yani toplumsal ilişkilerin tümünde durmaksızın, devrim yapmaksızın var olamaz. Bunun tersine eski üretim tarzının hiç değiştirilmeden korunması, önceki sanayici sınıflar için varlıklarının ilk şartıydı." (*Manifesto*, s. 40).
>
> "Yüzyıla ulaşan sınıfsal egemenliği süresinde, burjuvazi, geçmiş kuşakların tümünden daha fazla ve daha büyük üretim güçleri yarattı." (*a.g.e.*, s. 42).

Kapitalist sınıfın "devrim misyonu"ndan bunun için sözederiz. 17. yüzyılın ortalarından itibaren kapitalist sınıfın *bizzat* içinde bulunduğu, "müteşebbis" rolüyle bir dizi risklere katlanarak gerçekleşmelerinde "itici" rolü oynadığı dev değişimler oldu.

Ancak 20. yüzyılın başından itibaren geçmişte sahip oldukları sermaye ile birlikte üretim sürecinde yer alan sermaye sahipleri, üretim sürecinin dışına çıktılar. Geçmişte hiç değilse çalışmalarının "müteşebbis"lik fonksiyonlarının karşılığı olarak elde ettikleri kârları, şimdi sırf sermayenin hukukî sahipliğine dayanarak almaya başladılar.

Sermaye sahipliği ile sermayeyi yönetmek fiilleri ayrılmıştır. Günümüzde bu olgunun uç örneklerini görüyoruz. Dev sermayeleri yönetenler ile bu sermayenin şu ya da bu oranda sa-

hibi olanlar iyice birbirlerinden ayrılmıştır. Kimilerinin "tekel bürokratları" ya da "bürokrat burjuvazi" dediği, "menajer"ler, "işadam"ları, çoğu kez temsil ettikleri sermaye üzerinde hukuki bir sahiplik iddiası olmayan "ücretli" kişilerdir. Mal sahibi patronlar devri kapanmış ya da kapanmak üzeredir.

Malî sermaye olgusu da bu çerçeve içinde ele alınmalıdır. Çoğu kez bankaların sanayi kuruluşları üzerinde hiçbir sahiplik hakkı yoktur. Ama sanayi işletmelerinin likit sermayeye olan ihtiyaçları, bankaların *denetimi* altına girmeleri sonucunu doğurur. Banka, işletmenin sermayesine iştirak ederek hukuki mülkiyet hakkı da edinebilir.

Ama dikkat etmemiz gereken şey, bu satın almakta kullanılan paranın da aslında bankanın kendi öz malı olmadığıdır. Bu paralar, binlerce kişinin tasarruflarıdır. Yani onların mülkiyetindedir. Banka gecici olarak sahiplendiği tasarrufları kullanarak kalıcı mülkiyete sahip oluyor ve bu hale gelince de bu kez bir rantiye gibi o da, aynı deyimle ifade edersek, "kupon kesmeye" başlıyor.

"Ödemelerde aracı olmak" gibi sıradan bir iş için kurulan bankalar, tüm bu faaliyetleri ile sınırsız kazanç sağlarlar. Doğrudan üretimle en ufak ilgileri olmamasına rağmen, üretilenlerden giderek daha büyük pay bunların eline geçer.

Sahip oldukları hisse senetlerinin getirdiği gelirlerle (rantla) yaşayan rantiyeler, sahip olmadıkları sermayelerle, doğrudan katkılarının bulunmadığı üretim faaliyetlerinden pay alan bankalar bize neyi gösterirler?

"Kapitalizmin esas özelliklerinin kendi karşıtlarına dönüşmesi"nin örnekleridir bunlar. Çünkü kapitalist işleyişte sermaye, sermaye sahibi ile birlikte düşünülür ve sermayenin "hakkı" olduğu ileri sürülen kâr, sermaye sahibinin çalıştığı varsayılarak savunulurdu.

Üretime hiçbir katkısı olmadığı halde serflerden aşar, burjuvalardan vergi alarak saltanat süren feodallere, çalışanların önderi olarak karşı çıkan burjuvazinin kendisi de kupon kesmekle yaşayan rantiyeye daha fazla benzemeye başlamıştır. Tasarruflarını hisse senetlerine yatıran ya da kendilerine miras

kalan hisse senetlerinin getirdiği gelirlerle yaşamını sürdüren binlerce burjuva, asalaklığın ta kendisini temsil etmektedir.

Bu sözler, ahlakî bir karşı çıkış sayılabilir mi? Lenin'in bunca önem verdiği asalaklığın, egemen sınıfa özgü görünümü olan "rantiyeleşme", Marksist toplum teorisinin nesnel ölçüleri ile uyuşmakta mıdır?

Hiç kuşkusuz.

Üstelik Lenin'in bu tespiti kapitalist toplum biçiminin kavranılmasına çok önemli bir teorik katkıdır da.

Marx'ın "kâr oranlarının düşme eğilimi" ile ilgili analizini hatırlayalım. Bilindiği üzere bu analiz iki temel ögeyi barındırır. İlki kapitalistlerin ancak kâr güdüsüyle yatırıma yöneldikleri, ortalama kâr haddinin altındaki alanlara yatırım yapmadıklarıdır. İkincisi ise, kapitalist üretimin genişleme süreci içinde, sabit sermayenin artışıyla orantılı olarak kâr oranının kaçınılmaz düşüşüdür. Böylece ortalama kâr haddi de düşer. Öyle bir an gelir ki birçok kapitalist yatırım yapmak istedikleri halde, kâr oranlarının bu durumu karşısında atıl kalmak zorunda kalırlar. Kriz doğar.

Kapitalizmin ekonomik krizlerinin mekanizması konumuz dışındadır. Şu anda bizim için söz konusu olan nokta, bu krizlerin kapitalizmi yıkıma götürdükleridir.

Ama burada önemli bir nokta var. Dikkat edilirse kapitalistler amaçları, niyetleri dışında bir durumla karşı karşıya kalırlar. Yani istedikleri halde, yatırım yapma fonksiyonlarını yerine getiremezler. Sistemin çelişkisidir bu.

Görülüyor ki burada kapitalist sınıfın *"kendi fonksiyonunu yerine getirememe veya getirmeme"* gibi bir durum doğar. "Getirmeme", her ne kadar öznel bir tercih gibi gözükse de aslında kapitalist gerçekliğe, bu nesnel zorunluluğa uyarlı bir tavırdır. Bu ise kapitalistin varlık nedeni olan, "üretici güçleri geliştirme tarihî görevi"ni yapmaması demektir. Kapitalist, bu potansiyele sahiptir, ama "tıkanıyor" ve sonuçta "gelişme"yi engellemiş oluyor.

Lenin'in analizi başka bir noktadan yola çıkıyor ve fakat aynı yere hayli zengin bir katkıyla varıyor:

Kapitalist, bir rantiyeye dönüştüğünde üretimden fiilen kopar. Oysa yukarıdaki kapitalist bu sürecin içindedir ve geliri -kârı- bu süreç içinde yerine getirdiği somut bir fonksiyondan kaynaklanır. Ama şimdi rantiye olmakla, kapitalisti tarih içinde olumlu yapan özellikten fiilen vazgeçiyor, bu rolü terk ediyor.

Yukarıdaki durumdan farklı bir sonuçtur bu. *"Fonksiyonunu yerine getirmemek" değil,* bu *"fonksiyondan fiilen uzaklaşmak, vazgeçmek, yapamaz hale gelmek"* söz konusudur. Sermaye sahibi olmanın kapitalist sınıfa yüklediği tarihî görev, bu sınıfın bu görevi yürütecek potansiyeli kaybetmesi ile artık yapısal olarak aşılmış oluyor.

Böylece Lenin, kapitalizmin temel sınıfsal ilişkisini mümkün kılan iki ögeden (kapitalist ve işçi) ilkinin içerikçe değiştiğini, onun fonksiyonundan uzaklaşmasını işaret ederek gösteriyor. Aynı şeyi işçi sınıfı içinde de inceliyor. İşçi sınıfının bir kısmının "burjuvalaşarak", "bozulduğuna" dikkati çekiyor. Kapitalist sistemin çürümesi işte bu "temel ilişki"nin değişimi olgusuna bağlanır.

Lenin'in analizi, "temel ilişki"nin ögelerine, onların fonksiyonlarında meydana gelen değişimlere ağırlık verilmesi doğrultusundadır.

Biz işte bu doğrultudan giderek "temel ilişki"nin öbür ögesi olan işçi sınıfının fonksiyonunda meydana gelen değişimleri inceleyeceğiz.

Emperyalist metropoldeki işçi sınıfına asalaklığın yansıması olayını açıklamak için, yalnızca metropol ülkeyi değil, tüm dünyayı göz önüne almak gerekir. Bununla beraber olayın üretici güçlerin gelişme düzeyi ile de sıkı bir ilişkisi vardır.

Bu iki temel neden içiçedir. Lenin'in eserinde bazen geçerken söylenmiş gibi gelen bazı sözler, eserin son derece derinde olan nedenleri göz önüne alarak yazıldığını gösterir. İşçi sınıfı içinde beliren iki temel eğilimden biri olan oportünizmin kökleri, sırf gözle görülen bazı olaylarla sınırlı değildir.

Asalaklığın işçi sınıfına yansıması iki önemli sonuçla kendini gösterdi: İlki metropol ülkelerde işçi sınıfı hareketinin dev-

rimcilikten reformizme kayışı, ikincisi ise milliyetçiliğin (sosyal-şovenizm, sosyal-emperyalizm tanımlarının içeriğine uyarlı biçimde) bir ideoloji olarak güçlenmesi. Ki bu ikinci özellikle geri bıraktırılmış ve sömürge ülkelerdeki kurtuluş hareketleri sorununda son derece önemli etkiler yaptı.

Bu konu "emperyalizm ve ulusal sorun" başlığı altında incelenecektir. Şimdilik kısaca ve yeri geldikçe değineceğiz.

İşçi hareketi içinde oportünizmin nasıl güçlenebileceği konusunda İngiltere örneğini veren Lenin, Marx-Engels'in mektuplaşmalarından pasajlar[2] aktararak, bu olayın temel nedeninin sömürgelerin varlığı olduğunu söyler:

> "İngiltere'de, emperyalizmin işçileri bölmek, onlar arasında oportünizmi kuvvetlendirmek, işçi hareketinin ani bozulmasını tahrik etmek eğiliminin, 19. yüzyılın sonundan ve 20. yüzyılın başından çok önce ortaya çıktığını belirtelim. Çünkü emperyalizmin iki temel özelliği -geniş sömürgelere sahip olma ve dünya pazarının tekel altına alınması- İngiltere'de, 19. yüzyılın ikinci yarısından itibaren ortaya çıkmıştır." (*a.g.e.*, s. 126).
>
> "Böylece nedenler ve sonuçlar açıkça beliriyor. Nedenler: (1) İngiltere tarafından dünyanın sömürülmesi; (2) dünya pazarı üzerindeki tekeli; (3) sömürgeci tekeli. Sonuçlar: (1) İngiliz proletaryasının bir kısmının burjuvalaşması; (2) bu proletaryanın bir kısmının, burjuvazi tarafından satın alınmış, hiç değilse beslenmiş adamların yöneticiliğine ses çıkarmaması." (*a.g.e.*, s. 127).

---

2 Engels'in Marx'a 7 Ekim 1858 tarihli mektubu;

> "'Gerçekte, İngiliz proletaryası gitgide daha fazla burjuvalaşmaktadır; öyle görülüyor ki, başka uluslara göre daha burjuva olan bu ulus, kendi burjuvazisinin *yanısıra* bir burjuva aristokrasisi ve bir burjuva proletaryası yaratmaya yönelmekte. Bütün dünyayı sömürmekte olan bir ulus için bu, elbette, bir dereceye kadar mantıklı bir şeydir.'" (*a.g.e.*, s. 126).

Engels'in Kautsky'ye yazdığı 12 Eylül 1882 tarihli mektup;

> "'İngiliz işçilerinin sömürge politikası konusunda ne düşündüklerini mi soruyorsunuz bana? Genel olarak politika konusunda ne düşünüyorlarsa, onu düşünüyorlar. ... İşçi Partisi yok burada; sadece tutucu radikaller ve liberaller var; işçilere gelince onlar da İngiltere'nin sömürgeler ve dünya pazarı üstünde kurduğu tekele rahatça katılıyorlar.'" (*a.g.e.*, s. 127).

Bütün bunların sonucunda Lenin şu değerlendirmeyi yapıyor:

> "... Emperyalizm, işçiler arasında da imtiyazlı kategoriler yaratma, onları proletaryanın büyük yığınından ayırma eğilimi taşıyor." *(a.g.e.*, s. 126).

Emperyalizmin bu eğilimini gerçekleştirmesi için genel olarak iki metod kullanıldığını söylüyor Lenin. Bunların ilki, işçi sınıfı içinde ücret düzeyi itibariyle diğerlerinden ayrılan bir imtiyazlı tabakanın oluşturulması. Böylece, işçilerin "üst tabakası" ve "gerçek proletarya demek olan alt tabaka" biçiminde bir ayrılık yaratılmış oluyor. İkincisi ise "yabancı" işçilerin çalıştırılması. Özellikle ağır, "pis" işlerde çalıştırılan bu işçi kesimi, yabancı, ayrı milliyetten oldukları için, geldikleri ülkenin işçileriyle kaynaşamazlar. Kaldı ki, yerli işçiler "gözetici" veya "daha iyi ücret ödenen" işlerde çalıştıkları için arada "ulusal farklılığa ek olarak bir de ekonomik ayrıcalık ve hiyerarşik üstünlük farkı da doğar."[3]

1916'da yazılan ana metinde Lenin, sorunu böyle koymaktadır. Bundan edinilecek ilk izlenim; işçi hareketindeki bozulmanın, daha çok egemen sınıfın işçi hareketini bozmak için uyguladığı politikalardan ötürü olduğu şeklindedir.

Ancak 1920'de esere yazdığı önsözde Lenin, sorunu bu ilk izlenimden hayli farklı koyar:

> "Anlaşılıyor ki, sağlanan bu muazzam *aşırı kârlarla* (çünkü bu kârlar, kapitalistlerin 'kendi' ülkelerinin işçilerinden sızdırdıkları kârların çok daha üzerindedir) işçi liderlerini ve işçi aristokrasisini oluşturan bu yüksek tabakayı *bozmak mümkün olabilmektedir*: 'İleri' ülkelerin kapitalistleri de, dolaylı ya da dolaysız, açık ya da maskeli, bin türlü çareye başvurarak, onu bozmaktan geri kalmamaktadır." *(a.g.e.*, s. 14).

Açıkça görülüyor ki, burada egemen sınıfın bölme girişimlerine tali bir değer verilmektedir.

---

3 Bugün ABD'deki zenciler, Porto Ricolular ve diğer "renkli" uluslardan işçiler düşünülsün. Aynı şeyin Avrupa'nın metropol ülkelerindeki "yabancı işçi"ler için -İtalyanlar dahil- söz konusu olduğunu çok iyi biliyoruz.

Yukarıdaki alıntı şöyle devam ediyor:

> "Hayat tarzlarıyla, ücretleriyle, dünya görüşleriyle tamamen küçük-burjuva niteliği taşıyan bu burjuvalaşmış işçi tabakası ya da 'işçi aristokrasisi', II. Enternasyonal'in başlıca desteği olmuştur; günümüzde de *burjuvazinin baş toplumsal* (askerî değil) desteğidir. Çünkü bunlar, işçi hareketi içinde, *burjuvazinin gerçek ajanları*, kapitalist sınıfın işçi uşakları (labour lieutenents the capitalism class), reformizmin ve şovenizmin gerçek yayıcılarıdır. Proletarya ile burjuvazi arasındaki iç savaşta, bunlar kaçınılmaz olarak ve oldukça önemli bir sayıda, burjuvazinin yanında, 'komüncü'lere karşı 'Versailles'cıların yanında yer alırlar.
>
> Bu olayın ekonomik kökleri kavranmadıkça, siyasî ve toplumsal portresi değerlendirilmedikçe, komünist hareketin ve önümüzdeki toplumsal devrimin pratik sorunlarının çözümüne doğru bir tek adım bile atılamaz." (*a.g.e.*, s. 14-15).

Lenin bu alıntıların üstünde, işçi hareketi içinde beliren iki temel eğilim (oportünist ve devrimci) arasında silahlı savaşa varan çatışmalara işaret eder.

Onun cevap vermeye çalıştığı şey işte bu "tarihî ve evrensel olay"ın temelleridir.

Emperyalizm analizi bu olayı odağına yerleştirmeksizin, bu olay çerçevesinde olgunun tümünü açıklamaya ağırlık vermeksizin yapılamaz.

Şimdi 1970'lerde bu "tarihî ve evrensel" olayın sözünü etmek için çok daha fazla gerekçeye sahip değil miyiz?

1920'lerin oportünist hareketinden kendini kesinlikle ayıran devrimci işçi hareketi, III. Enternasyonal'i kurdu. Şimdi bu Enternasyonal'in son biçimsel kurumları bile resmen ve fiilen kaldırıldı. Enternasyonal yok artık. Onu sessizce gömenler, birbirlerine törensel başarı dileklerini sunarak "kendi ülkeleri"ndeki işleri başına döndüler. Öte yandan "kendi" gücümüze "güvenmemiz" gerektiği, söylemek istediği "acı gerçeği" söyleyemeyenlerin sıkıntılı gerilimi içinde öneriliyor.

Dokunulmayan, dokunuldukça sıkıntı veren bir sorun var ortada ve bu sorunu doğuran "emperyalizm"e tüm sıkıntımızı

ifade eden bir öfkeyle saldırıyoruz. Lenin'in "emperyalizme... karşı proletaryanın vereceği karşılık... sosyalizmdir" demesine rağmen, bu öfkeyle saldırdığımız emperyalizme verdiğimiz karşılıklar arasında en az duyulanı da yine "sosyalizm".

Bugünkü bunalımın kaynağı buradadır. Sorun işçi hareketini fiilen ayıran 1920'lerden daha ağır ve çok yönlüdür. O gün ayrılık deniyorsa bugün parçalanmadan söz edilmelidir. Görünüm ancak böyle tanımlanabilir.

Metropollerden "umut kesilmiştir"; ve bununla da kalınmayarak bu umutsuzluğun olumsuz etkileri olduğu gibi geri bıraktırılmış ülkelerdeki kurtuluş hareketlerinin siyasal hedeflerinin içeriğine yansıtılır olmuştur.

Köklü sorular sormak zorundayız. Enternasyonalizmden "olumlu" milliyetçiliğe, devrimcilikten reformizme doğru eğilim gösteren sürecin *nesnel temelleri* derinliğine incelenmezse, bu olumsuz durumu *aşacak* yeni perspektifi edinmemiz mümkün olamaz.

Bu bakımdan, incelememizin henüz metropoller alanında olduğu bu evrede, bu alanın işçi hareketini etkileyen bütün temel faktörlerin gelişim süreçlerini, yukarıdaki amacımız açısından ele alacağız.

Lenin'in iktisadî temellerini açığa çıkardığı bu eğilimin "üretici güçlerin gelişim sürecinde" de nesnel temelleri vardır. Günümüzde çok açıkça görülebilen bazı gelişmeler, olgunun bu yanına özellikle ağırlık vermemizi gerektiren önemdedir. Çünkü işçi sınıfının devrimci potansiyelinin kaynağı da bizzat bu gelişmelerin varlığında daha aydınlık olarak gözükmektedir.

Üretici güçlerin gelişmesi ve işçi sınıfının durumu

Lenin, emperyalizmin temel ögesi olarak koyduğu tekellerin tarihinde başlıca üç evre sayar:

> "Böylece tekellerin tarihindeki başlıca evreler şöyle beliriyor: (1) Serbest rekabetin gelişmesinin en yüksek noktaya eriştiği 1860-1880 yılları. Tekeller, ancak görülebilir embriyonlardır.

(2) 1873 bunalımından sonra, kartellerin önemli gelişme dönemi; böyle olmakla birlikte, bunlar henüz istisna halindedir. Oturmuş bir durumları yoktur. Henüz geçici bir niteliktedirler. (3) 19. yüzyılın sonundaki ilerleyiş ve 1900-1903 bunalımı: bu dönemde, karteller, baştanbaşa iktisadî hayatın temellerinden biri haline geliyor. Kapitalizm, emperyalizme dönüşmüştür." (*a.g.e.*, s. 26).

Biz, bu evreleri emperyalizmin tarihindeki başlıca evreler olarak kabûl edebiliriz. Ancak buna ayrıca bir dördüncü evre daha ilave etmek gerekir. Bu dördüncü evreye, terimleştirmeden şimdilik "tekellerin olgunlaşması", ya da "en yetkin biçime varması" evresi diyelim. Günümüzdeki durumu bu evre içinde ele alacağız.[4]

Lenin, tekellerin oluşmasına imkân veren temel koşulların "sanayinin olağanüstü gelişmesi" ve "üretimin gitgide daha büyük işletmeler içinde son derece hızlı yoğunlaşması" olduğunu söyler. (*a.g.e.*, s. 19).

Bu iki temel koşuldan ikincisi olan yoğunlaşmayı, kitabında yeterince kapsamlı olarak anlatır. Biz burada asıl olarak ilk koşuldan söz edeceğiz.[5] Bunu da sanayinin gelişmesinin işçi sını-

---

4 Bu evreleri "emperyalizmin bunalım dönemleri" vb. gibi ayrımların yerine koymak gibi bir amacımız yok. Yalnızca "üretici güçlerin gelişmesi" olgusunu analiz etmede açıklayıcı değerleri olduğu için kullanıyoruz. Lenin, kendisi saydığı bu üç evreye kategorik bir anlam yüklememiştir zaten.

5 "Sanayinin olağanüstü gelişmesi" kavramı açıktır ki üretici güçlerde niteliksel değişimler olduğu tespitine dayanır. Her ne kadar Lenin bu konuyu fazla açıklamamışsa da Liefmann isimli yazarın aşağıdaki sözlerini, bir burjuva yazarın itirafı olarak değerlendirip kabûl etmesi yeterince fikir verir:

> "Doğrusu, insanlığı, yakın bir gelecekte teknik yönden önemli devrimler beklemektedir; bunlar ulusal ekonominin örgütlerini de kesin bir şekilde etkileyecektir... (elektrik, havacılık). Çoğunca ve genel olarak böyle derin ekonomik dönüşüm dönemlerinde, büyük bir spekülasyon eğiliminin çoğaldığı görülür..." (*a.g.e.*, s. 34).

Lenin'in yine bir burjuva yazarı olan Jeidels'ten yaptığı alıntıda da aynı noktayı vurgulamak istediğini söylemeliyiz:

> "... İşte çağdaş tekellerin tarihi içindeki bir dönüm noktası olan 1900 bunalımının önemi üzerine Jeidels'in yararlı birkaç düşüncesi:
>
> '1900 bunalımı, temel sanayi kollarındaki dev işletmelerin yanında, bugünkü buluşlara göre önemini yitirmiş yapıda birçok işletme, 'basit'

fının yerine getirdiği fonksiyon üzerinde etkilerini tespit etmeye ağırlık vererek yapacağız.

Böylece Lenin'in özellikle vurguladığı "proletaryanın emperyalizme karşı vereceği cevap sosyalizmdir" temel ilkesinin, -bu analizin verilerine uyarlı- somut içeriğinin ne olacağı da en azından genel hatlarıyla belirecektir.

Kapitalizmin 1860-1880'e kadarki gelişimi

İlk makinalarla yapılan sanayi faaliyeti, manifaktürün teknolojik temellerini sarstı ve onu yıkıma götürdü.

Başlangıçtaki Sanayi Devrimi, manifaktür üretimle aynı ürünleri üreterek rekabete girişti. Örneğin dokuma her ikisinde de üretilirdi. Ama buhar gücüyle çalışan makinalar, daha ucuza mal etme imkânını yarattıkları için manifaktürü kolayca gerilettiler.

İlk dönemin özelliği şudur: Yeni ürünler değil, yeni makinalar vardır. Yani aynı ürünleri, ayrı bir üretim biçimiyle elde etmek söz konusudur. Tezgâh yerini makinaya bırakmıştır. Devrim makina olgusundadır.

Bu dönemin makinasının ayırdedici niteliği, üretici bireyin iki özelliğini birbirinden ayırmasıdır. Kol gücü ile üretim ustalığı, yani tezgâh sistemindeki bir işçide birlikte olan bu iki özellik, görünür biçimde ayrılmıştır. Güç kaynağı olarak makinalar, kol gücüne düşen payı azaltır. Bir örnekle açıklayalım: El tezgâhını kullanan bir işçi, enerjisinin ve dikkatinin bir kısmını tezgâhını harekete geçirmek için kullanır. Bir yandan bu-

---

(yani birleşmemiş) işletmeler buldu; sanayideki yükselişin dalgaları onları da refaha götürmüştü. Birleşmiş dev işletmeleri hiç etkilemeyen ya da çok kısa bir süre için etkileyen fiyat düşüşü, bu 'basit' işletmeleri büyük bir sıkıntı içine attı. Bu bakımdan 1900 bunalımı, eski 1873 bunalımına oranla, çok daha fazla bir sanayi yoğunlaşmasına yol açmıştır; gerçi 1873 bunalımı da en iyi donatımlı işletmeleri seçerek ayıklamıştı; ancak o dönemdeki teknik seviye yüzünden, bu ayıklama, bunalımdan başarıyla çıkmış işletmelere bir tekel olanağı sağlayamamıştı. Böyle sürekli ve yüksek ölçüde bir tekel durumu, her yana dalbudak salmış örgütleri ve sermayelerin büyüklüğü sayesinde modern demir, çelik ve elektrik sanayii dev işletmelerinde; daha aşağı bir ölçüde de makina sanayiinde, bir kısım metalurji ve ulaştırma sanayiinde vb. vardır.'" (*a.g.e.*, s. 34).

nu yaparken diğer yandan da mahareti ile ürünü işler. Oysa makina, onun hareket ettirmek için harcadığı enerjiyi ve dikkati kendi üzerine alır büyük ölçüde. İşçi artık bütün çalışmasını ürünü işlemeye teksif eder. Üretim ritmi hızlanır. Bir dokuma tezgâhındaki iğlerin hareketiyle bir dokuma kompleksindeki iğ hareketini göz önüne alalım. Aynı şeyler bir maden haddehanesinde de gözlemlenebilir. Eski demircilerin kol güçleriyle ya da ilkel araçlarla yaptıkları, taşıma, kaldırma işlemleri mekanik vinçlerle hem de daha kısa sürelerde yapılmakta, demirciler işin daha çok el hüneri isteyen bölümü ile ilgilenmektedir. Bütün bunlar işçiler açısından genel olarak işin kolaylaşması olmuyordu kuşkusuz. Aksine makinaların hızlı hareketine uyarak daha çok çalışmak zorunda idiler.

El hünerinin fazla fizik güce ihtiyaç göstermeyen biçimlerinde (dokuma gibi) erkek işçi yerine kadın ve çocuk işçiler kullanılır olmaya başladı. Bu ise düşük ücretleri kolaylaştırıyordu.

"İş", işlem olarak daha basit, az yönlü hale gelmiş, ama yoğunlaşarak daha yıpratıcı bir özellik kazanmıştır. İşçi, eskiden araç olarak gördüğü iş aracının, yaptığı işe ortak olduğunu, hatta giderek kendisinin araca tâbi hale geldiğini görmektedir.

"İş aracının işçiden kopuşu" olarak tanımladığımız bu durumun, işçinin kendi fonksiyonunu değerlendirişine yansıyan ve ihmal edilmez önemde olan bir özelliği de budur.

Sanayi öncesi dönemde iş aracı elin uzantısıdır. Makina insanı kendi uzantısı yaparak bu ilişkiyi radikal biçimde değiştirdi.

İşçiden kopmuş olan iş aracı, kapitalistin mülkiyetindedir. Makina onundur, onun "temsilcisi", uzantısı gibidir. Bu dönemın grevlerinde görülen makinaları tahrip eylemi, kapitalistlere olan öfkesini onun simgesi gibi gördüğü makinalardan çıkaran işçilerin durumuna, olayı yorumlayışlarına uyarlıdır.[6]

6 "Makinaları tahrip" etmenin iki ayrı biçimi olmuştur ve burada söz konusu olan bunların ikincisidir. Yani bizzat o makinaları kullanan işçilerin yaptığı "tahrip etme"lerden söz ediyoruz. Bir de eski tezgâh sahipleri ve zanaatkârların kendi işlerini elinden alan, yoksullaştıran ve onları kendisine tâbi olmaya zorlayan bu makinalara karşı duydukları tepkinin ürünü olan tahripler vardır. Bu sonuncusunun farkı açıktır. Üretici güçlerin gelişimine tepki duyan, karşıt olan bir anlayışa özgü olduğu için "gerici" niteliktedir bu ikincisi.

Bu evrede makina ürüne biçim vermez, bunu işçi yapar. İşçi ürünüyle tamamen ayrılmamıştır, onda kendi katkısını görür.[7]

Toparlarsak; *ilk Sanayi Devrimi'nin bu evresi, işçi açısından, fonksiyonunun ikiye ayrılması sonucunu getirmiştir.*

Makinaların geleneksel üretimi her yanda dağıtması sonucu işsiz kalan eski usta işçiler yanında durgun kır hayatından kopup gelen niteliksiz işgücü sahipleri de makinaların önlenemez bir haşinlikle kendilerine kabûl ettirdikleri bu dar, yıpratıcı yorgunlukta işi ister istemez yapmak zorundaydılar. Ama bu zorlamanın üstüne bir de giderek azalan ücretlerin gün be gün güçleştirdiği hayat koşulları eklenince işçi ayaklanmaları ve direnişler, sanayi alanının sık görülen olayları oldu.

Burada şunu vurgulamak önemlidir. Bu işçi isyanlarında başı çeken önder işçilere dikkat edilirse bunların *usta işçi niteliğinde ve görece daha iyi ücret düzeyine sahip olduklarını görürüz.* Bunlar arasında Weitling, Albert, Blanc gibi işçi teorisyenleri çıktı. Hemen her ülkede bugün bile *en militan işçi kesimini* barındıran *madenî araçlar kolundaki işçiler, kendi katkılarını yarattıkları üründe en dolaysız görebilen ve bu yüzden de sınıfsal fonksiyonlarının bilincine en kolay varabilen ve sahiplenen kesimi oluştururlar.* Bu kesim ve genel olarak ustalık faktörüne yer vermek durumunda olan sektörlerdeki işçiler, *yüksek ücret düzeylerine rağmen* yine de mücadelenin ön safını tutarlar.

Makinalar, söz konusu dönemi geçmişten ayırdeden bu üretici güçler gelişmesinin sembolleri, bütün etkililiklerine rağmen genel olarak işçi sınıfının ve özel olarak onun nitelikli, usta bölümlerinin kendi yaratıcı, değiştirici fonksiyonlarına olan güvenlerini, bu sınıfsal ayrıcalıklarını gidememişlerdi. Zaten bunların pek çoğunu geliştiren, uygulamaya sokanlar usta işçilerdir. Bazen de makinaları daha randımanlı hale getiren bir dizi ufak değişiklikler, yine işçiler tarafından gerçekleştirilmekteydi.

---

7 Buraya kadarki bölümün ana ilkelerinin daha geniş bir açıklaması için bkz. *Kapital* 1. cilt 2. kitap s. 9-32 arasındaki bölüm. (Odak Yayınları, Mehmet Selik'in çevirisi).

Dolayısıyla kol gücüyle, maharetin ayrılması işçilerin üretici yeteneklerini daha somut görmelerini sağlıyordu. Fizik gücün işçiden ayrılması özünde işçiler açısından olumlu bir devrimdir, bu olay devrimci bir adımdır. Maharet sahibi olmanın önündeki fizik (doğal) engelleri geçersizleştirir çünkü. Örneğin iyi bir demirci ustası olmak için eskiden gerekli olan kol kuvveti artık gerekli olmamaya başlar.

Kol gücünün, fizik gücün (doğal özelliğin) işçiden ayrılmasının ilk görüldüğü evre manifaktürdür. Manifaktür işletmelerin genellikle kırsal alanda ve birbirlerinden kopuk, uzak olduklarını biliyoruz. İşçiler iş araçlarından kopuşlarının ve yarattıkları ürüne kıyasla aldıkları ücretin azlığının farkındadırlar, ama yaratıcı yeteneklerinin daha bir artmış olduğunu kolayca görebildikleri ve bunun bilincine vardıkları için, her fırsatta başkaldırıyorlar ve konumlarına uyarlı *siyasî programları* kendi başlarına oluşturuyorlardı. Özellikle İngiliz burjuva devriminde varlıklarını bu nitelikleriyle açıkça hissettirdiler (Leveller hareketinde). Fransız Devrimi'nin ünlü Paris proletaryasının çekirdeği bu tip işçilerden oluşmuştu.

Ancak çok küçük gruplar halindeydiler. Sözünü ettiğimiz nitelikleri değişmeksizin sanayi işçisi olarak şehirlerde yoğunlaştıkça, yapılarından gelen ve yapıcı, yaratıcı bir özü olan devrimci potansiyellerini en azından şehir çapında birleştirdiklerinde; örneklerini 1830 ve 1848 ihtilallerinde gördüğümüz etkin siyasal güçler haline gelebiliyorlardı. Programları, çağlarının üretici güçlerinin niteliğine tepki değildi. Yalnızca bu programlarının siyasal içeriği, ideolojik yanılsamanın etkisini taşıyordu.

Bu son söylediklerimizin önemi üretici güçlerdeki yeni değişimleri incelediğimizde anlaşılacaktır.

1860-1900 geçiş evresi

Bu dönem, 1900'lerde uç verecek olan üretici güçlerdeki nitel değişimlerin ilk biçimlenişlerinin yer aldığı dönem olmakla birlikte, asıl olarak işbölümünün belirginleşmesiyle karakterize edilmelidir.

İlk makinaların kol gücüyle (fizik güçle) el hünerini ayırdığını; iş aracını asıl hareket ettirenin (makinanın), o aracı maharetiyle kullanan insandan ayrıldığını söylemiştik. İlk evre bununla tanımlanmıştı.

Bu kez, iş araçlarını hareket ettiren güç kaynaklarının daha geliştirilip daha büyük çaplı ve rantabl hale getirilmeleri yanında, ikinci bir olay daha gözlenir. Bu da el emeğinin çeşitli safhalarını birbirinden ayırmak, yani işbölümünün daha da incelmesi.

Bu olgunun en göze batan sonuçları maden işleme, madenî ürünler alanında oldu. Bant sistemi denilen ve bir ürünün bir dizi işçi elinden her defasında biraz daha tamamlanarak geçişi ve sonuçta hazır hale getirilişi, gerçi manifaktürden bu yana uygulanan bir yöntemin daha da geliştirilmiş hali idi; ama bu kez söz konusu işlemi ayırdeden bir öge vardır: Manifaktürde bu işbölümü süreci, *yer alan insanların çalışma temposunca* belirlenirken, yani işin ritmi çalışan işçilerin niteliğine tâbi iken; bu kez, çalışma ritmi, ya bir makinayla (döner bant) ya da önceden titizlikle hesaplanan çalışma cetvelleri ile tayin edilmektedir. Herhangi bir işçinin yapacağı hareket, saniyelere kadar hesaplanmış ve işçi bu tespit edilmiş süre içinde, tespit edilmiş bir eylemi bitirmeye mecbur edilmiştir.

Asıl önemlisi, ustalık isteyen işlerin de son derece basit, mekanik hareketlere bölünebilme imkânlarının yaratılmış olmasıdır. Bu alanda en iyi örneği maden işleme alanından verebiliriz. Eskiden metallere şekil verme, onları "işlenebilir yumuşaklıkta tutma süresi" içinde mümkün oluyordu ve bir metal parçası ürün haline getirilinceye kadar bu ısıtma işlemi defalarca tekrarlanmak zorundaydı. Ama şimdi soğuk metalleri işlemeyi mümkün kılan âletler, hem ürün elde etme süresini kısaltıyor, hem de usta emeği daha basit hale getiriyor, bunun da ötesinde bu emeğin de işbölümü konusu yapılmasını, yani parçalanmasını imkân dahiline sokuyordu.

İşçinin fonksiyonunun bir adım daha geriletilmesidir bu. Gerçi toplam olarak işçi sınıfının ürüne katkısında fazlasıyla bir değişiklik yoktur, ama birey olarak işçinin ürettiği nesne üzerindeki katkısı, ona daha da uzak gelmeye başlar.

Bu olayın ideolojik-politik yansıması işçi sınıfının örgütlenmelerinde görülür. Ayrı ve birbirine rakip eğilimde sendikalar açıkça ortaya çıkar. Eskiden sırf irtibat yokluğundan ve *aynı* amacı gerçekleştirmek için farklı yöntemler önermekten doğan ayrı gruplar, bu kez *amaç açısından birbirleriyle farklı,* hatta zıt durumda olabiliyorlardı.

Yukarıda sözünü ettiğimiz olguyla bu örgütsel biçimleniş arasında doğrudan bağ kurmak görünürde zordur. Ancak otomasyonun artışıyla birlikte işçi sınıfı içinde ilk *fonksiyonel farklılıklar* da belirmeye başlar. Örgütlenme ayrılıkları, bu olayla daha kolay açıklanabilir.

Bir dizi teknik gelişme, işbölümünü en uç noktalara kadar vardırdığında, yüzlerce işçinin aynı anda çalıştırıldığı büyük kombinalar kuruldu. *Bu,* görevi denetim olan bir grup adamı gerektirdi. Eskiden bu denetim görevi tezgâhın en usta işçisince doğal olarak yapılırdı. Bu kez, ustalığı gerektirmeyen basit mekanik işlerdeki işçilerin sürekli uğraş içinde olmalarına "nezaret etmek" gibi, *yapılan işin bilgisini gerektirmeyen bir işlev oldu denetçilik.* Bu görevi üstlenenlerin üretime katkıları yoktur. Bunlar işlerinin niteliği gereği, işvereni "temsil ederler". Ücretlidirler ama, onların ücretleri, üretimden ayrı bir işin karşılığıdır.

Bunların yanında gelişkin teknik cihazların bakım ve işlerliğini gözetme görevini yapan "teknisyen" kesimlerin de sayısı artmıştır. Mühendislik hizmeti de önem kazanmıştır. Her ne kadar bu sonuncular el emeğinden nitelikçe farklı bir emek türünün taşıyıcıları olarak ayrılırlarsa da, üretim alanının genel manzarası içinde görünürler ve etkileri, katkıları sonuçta gözlemlenir.

İşçilerin ve araçların denetim ve gözetimi ile görevli kesim, anlaşılır nedenlerden ötürü işverenlerce daha yüksek ücretlerle taltif edilir. Üretim alanının ayrıcalıklı unsurlarıdır bunlar. Bir işçinin ücreti az ya da çok belli esaslara göre tayin edilebilirken, bunların ücretleri için böylesi bir ölçü tespit etmek mümkün değildir. Tek bir ölçüden söz edilebilir ki bu da -tamamen öznel olması yanında asıl olarak- işçiyi daha sıkı çalışmaya zorlamaktır.

Bu işi despotça yapıp yapmamaları da aslında önemli değildir. Gözetçi ve denetçiler ne denli iyi niyetli olurlarsa olsunlar, nesnel konumlarıyla işçilerden ayrıdırlar ve bu konumlarının doğal gereği olarak işçilerle karşı karşıya gelirler.

İşçi aristokrasisi, teknolojik gelişmenin, otomasyonun bir sonucu olarak doğmuştur. Yani işçi sınıfı içinde işçilik fonksiyonuna göre değil, bir başka ölçüte göre bir hiyerarşi oluşmuştur. Loncaların ustalık esasına uyarlı hiyerarşileri değildir bu.

Görevleri işçileri denetlemek olan ücretli kesim. *İşçi sınıfı içinde doğan hiyerarşinin tepesinde bunlar vardır.*

Bu bir hiyerarşi olmayabilirdi, eğer teknolojik gelişmenin işçi sınıfının fonksiyonunda yaptığı önemli değişimlerin niteliği buna uyarlı olmasaydı.

Hiyerarşi kuruldu ve etkili oldu. Yalnız üretim alanında kalmadı bu. Sendikalar ve işçi sınıfının legal siyasal örgütlerine de yansıdı. Lenin'in sık sık sözünü ettiği işçi bürokrasisi doğdu böylece.

Gözetçi ve denetçilerin çekirdeğini oluşturdukları "işçi aristokrasisi", neden işçi sınıfı tarafından dışlanmadı? Bu soruyu, sözünü ettiğimiz dönem içinde işçi sınıfı hareketinin radikallik dozunu giderek yitirmesi tarihî gerçeğiyle birlikte düşünelim. Yine yaklaşık 1880'lerden itibaren Batı Avrupa kapitalist ülkelerinin hemen tümünde sendikaların ve sınıf partilerinin kurulmasının serbest bırakılması ve parlamenter demokrasinin kıta çapında işler hale gelişi olgusu hatırlansın.

Bu olgulara ilave edilmesi gereken ve yukarıdakilerin açıklanması için dış çerçeve, dış koşul değerinde olan birtakım önemli olguların daha sonra sözünü edeceğiz. (Ücretlerin görece artışının yarattığı ekonomik doyum imkânı.) Ancak çekirdek sorun yukarıdaki ilk sorudadır.

Belli bir iş, özel ustalık gerektirdiğinde, bu işi yapanı denetlemek ancak bu ustalığı bilen birinin yapacağı bir şeydir. Ama eğer iş, basit bir mekanik etki halindeyse ve bunun yapım süresi belliyken, denetçilik iş ustalığı gerektirmez demektir.

Herkesin yapabileceği kadar basit hale indirgenmiş bir işi yapan işçinin, kendine ve kendi fonksiyonuna vereceği değe-

rin kapsamı, önceki dönemin nitelikli, çok yönlü işçisine göre kıyas kabûl etmez derecede farklıdır.

O dönemin işçisi, işinin gerektirdiği teknik bilgileri edinmek zorundadır ve buna sahiptir. Oysa işbölümünün gerektirdiği işçi tipi için bu bilgililik bir anlamda fazladır. O herkesin yapabileceği kadar basit bir mekanik etkiyi temsil etmektedir. İşbölümünü en uç hallere vardırtan Taylorizmin sonucu, kör bir insan, yaptığının sonucunu göremeyen bir insan bile, pekâlâ üretim sürecine girebilmektedir.

İşçiden, yaratıcı, kelimenin gerçek anlamıyla değiştirici bir fonksiyon beklenilmemektedir ve zaten üretim süreci içindeki rolü itibariyle bunu *orada edinmesi* de daha fazla imkânsız olmaktadır. Bunu ayrıca güçleştiren bir önemli neden ise, bilim ve tekniğin gitgide özel eğitim ve öğretim gerektiren bir uzmanlık alanı olarak genel işçilik faaliyetinden uzaklaşmasıdır.

İlk sanayi dönemlerinin öncü işçisi, asıl olarak bilim ve teknik faaliyet alanlarına katkıda bulunabileceğine güvenen ve bunu birçok kez ispatlamış işçidir.

Ama şimdi açıkça görülen nedir? İşçilik fonksiyonunun parçalanması ve dar mekanik etki türlerine ayrılması ile işin kendisinin gerektirdiği sınırlı bilgiden de nesnel olarak uzaklaştırılan işçi; bilim ve tekniğin giderek daha özel bir iş olmaya doğru gidişiyle birlikte, ikinci bir uzaklaştırılmaya maruz kalır. Bu bir kopma doğurur sonuçta.

Sürekli tekrarlarla yapılan mekanik işin fizik yoruculuğu bir yana, asıl olarak tekdüzeliğin getirdiği zihnî yıpratıcılık önemlidir. Her iş günü saatlerce ve işçilik yaşamı içinde aylarca ve yıllarca tekdüze işe koşulan ve bunu tüm dikkatini bu işe vermesini gerektiren bir çerçevede yapan kişi, bir işçi, denetimin her türlüsüne açıktır.

Denetçi ve gözetçiler ancak böyle bir durum söz konusuyken etkili olabilirlerdi ve oldular.

Yoğunlaşan üretimden edinilen muazzam kârların bir kısmı işçi ücretlerine eklendiğinde eğer bir *rüşvet etkisi* yapabildiyse ve 1900'lerde gerçekten böyle bir sonuç alındığının ilk çarpıcı

ürünü, revizyonizmin ortaya çıkışıyla görüldüyse, temelde bu nesnel durum var olduğu içindir.

Bu, temel olayın sosyalist harekete yansımasıdır. Oysa daha önce sözünü ettiğimiz gibi, olay asıl olarak, işçi hareketinde sosyalist amaçlı olmayan, bu amaca karşıt hareketlerin ayrı örgütlenmeleriyle kendini belli etmişti.

1900'ler ve sonrası (1945'e kadar)

Bu döneme özgü sayılacak üretici güçlerdeki nitel gelişimi incelemeden önce, buraya kadarki gelişimin işçi sınıfının yerine getirdiği fonksiyon üzerinde yaptığı değişimleri formüle edelim:

a) Sanayi öncesinin zanaatkâr-işçisinde birleşik olan kol gücü ve iş mahareti, makinaların kullanımıyla ayrışır. Kol gücü fonksiyonu makinaya geçer. İlk ayrım budur.

b) Makinalar geliştirildikçe bu kez kompleks bir yapısı olan iş maharetinin de ayrışması mümkün hale gelir. Tek tek işçiler, kompleks bir mahareti değil, basit mekanik işlemleri temsil ettiklerini görürler. İşte bu görünüm, kendisini daha önceki dönemin zanaatkârıyla kıyaslayan tek bir işçiyi, kendisinin ürün üzerinde çok daha az katkısı olduğu sonucuna vardırır. Aynı kıyaslamayı, makinalar, iş araçları için yaparsa bu kez tersine bir sonuç elde eder.

Toplu sonuç şu olur: Makinaların fonksiyon alanı, işçiye özgü fonksiyon alanı aleyhine genişlemektedir.

Şimdiye kadar anlattığımız evrelerde henüz makinaların, iş araçlarının, kol gücü (fizik güç) çizgisini aşıp; artık basit mekanik işlemler toplamı olan iş mahareti alanına da uzandıklarını görmedik.

Oysa daha sonra gelişim bu yönde sürecektir. Yani, makinalar, fizik güç büyümelerinin yanısıra artık birçok mekanik işlemleri de yapar duruma getirileceklerdir. Bilimsel ve teknolojik gelişme, kol gücü ve iş mahareti şeklindeki ilk ve kaba ayrımı artık aşmıştır. Bu ise bir anlamda, işbölümünün de aşılması, onun yerine otomasyonun geçmesi demektir. İşbölümü, tek bir işçideki maharetin, bölünerek daha çok sayıdaki işçile-

re taksim edilmesidir. Denilebilir ki, bu anlamda sınıf olarak işçilerin toplam fonksiyonu aynıdır. Oysa otomasyon, işçiler arasındaki olaya makinanın de katılması demektir.

İşçi emeği giderek basitleşirken makina kompleksleşmektedir.

Çok kısa zaman aralıklarında görülen şudur: Daha az sayıda işçi daha çok şey üretebilmektedir. Bir işçinin kendiliğinden varacağı sonuç bu durumda bellidir: Bunu makina sağlamıştır.

Her ne kadar gelişkin bir makina, işçinin çalışma ritmini daha da hızlandırırsa ve bir işçi bunu apaçık görürse de onun asıl gördüğü daha dün bir işçinin yaptığı işlemin şimdi bizzat makina tarafından yapılıyor oluşudur.

Dolayısıyla olay "emek üretkenliğinin artışı" dışında bir başka ögeyi de barındırmaktadır.

Bunun ise işçi sınıfının ideolojisi üzerinde etkisi tartışılmaz önemdedir. *İşçi sınıfının kendiliğinden erişebileceği en üst bilinç ile Marksist teorinin ona vereceği sosyalist bilinç arasında nitel fark bu noktada en çarpıcı biçimde gözükür.*

İdeoloji, bir sınıfın içinde bulunduğu durumu ve ilişkileri kendi konumu açısından yerine getirdiği fonksiyonu veri kabûl ederek yorumlamasıdır.

Kendi fonksiyonunu veri kabûl etmek... İdeolojinin özü buradadır.

Sınıf ideolojisi, bu fonksiyonun zaman içindeki değişimine uyarlı olarak şu ya da bu oranda değişir. Ama bu değişim, fonksiyon ana hatlarıyla var oldukça niteliksel olamaz.

İşçi sınıfının kendiliğinden bilinci, işçi sınıfının yerine getirdiği fonksiyonu değişmez -veri- kabûl ettiği sürece, sosyalist bilinç haline dönüşmez. İşçi sınıfı en radikal yöntemlere başvurup -*fonksiyonunu değil*- konumunu değiştirmeye çalıştığı sürece, egemen ideolojinin çemberinden kurtulamaz.

İşçi sınıfı, sınıf olarak değilse bile, tek tek işçiler olarak ürünün elde edilmesinde katkısının giderek azaldığını düşünecektir. Sanayinin ilk dönemlerindeki işçinin makinaları değiştirebileceği, onları daha verimli aletler haline getirebileceğine inandığı, dahası bunun pek çok örneğini gösterdiğini belirtmiştik. Böylece eski zanaatkârın kendi iş aracını yetkinleştire-

rek maharetini ürüne daha iyi yansıtmak istemesine benzer bir durum hâlâ geçerliydi. İşçi iş aracından ayrıldığını (hukuki ve fiilî olarak) görmekte, ama iş aracına kendisinden üstün bir fonksiyon tanımamaktadır. Çünkü ona biçim verebilmektedir, değiştirebilmektedir.

Ama otomasyon sürecindeki işçi için bu artık söz konusu değildir. Bilim ve teknoloji işçilerin fonksiyon alanlarının çok dışındadır. Dolayısıyla makina ve genel olarak iş araçları, onun görgü ve bilgi alanlarının dışında geliştirilmekte ve o kendi fonksiyonunu bu gelişkin makinaya tâbi kılmak zorunda kalmaktadır. Yani makina onu değiştirmektedir.

İşçiler kendi yaratıcı imkânlarının, üretim sürecine nitel etki imkânlarının bilim ve teknolojideki yükseliş ile hemen tümüyle yok edilmesi yanında; üretici fonksiyonuna da otomasyon sürecinin artan müdahalesini görmektedir. Birey olarak işçide ve genel olarak işçi sınıfının *kendiliğinden bilincinde* bu durumun doğurduğu etkiler savunmacı nitelikte olmuştur.

İşçi sınıfının yerine getirdiği fonksiyonun kapsam olarak daralması, basit bir mekanik etkiye indirgenmesi temeli üzerinde yer alan bu gelişmenin yorumlanması, devrimci, *sosyalist bilinç ışığında ise* yukarıdakinin aksine "taarruzî" bir niteliktedir.

Çünkü işçi sınıfına *verilecek devrimci bilinç*, onun yerine getirdiği *işgücü fonksiyonunu temel veri kabûl etmez*. Bu, işçi sınıfı için ideolojiden öte *teori*den söz etmemizin temel nedenidir. (İdeoloji üzerine yaptığımız tanımı hatırlayalım.) İkincisi, işçi sınıfının devrimci bilinç kazanması demek, onun halen yerine getirdiği fonksiyonun ötesinde yeni bir fonksiyon yerine getirebilecek duruma getirilmesi demektir (sosyalist toplumun yönetici sınıfı olması *bunun* gereğidir).

Toplumsal faaliyetlere *doğrudan katılmayı, fonksiyon alanını genişletmeyi* temel almak... veya bu toplumsal faaliyetlerin *ürünlerinden yararlanma* imkânını temel almak... İlki devrimci eğilimi, ikincisi kendiliğindenciliği ve ekonomizmi anlatır.

Fark açıktır ve nitelikseldir. Devrimci yaklaşım için, işçi sınıfının toplumsal fonksiyonlara fiilen katkı yapma imkânlarından uzaklaştırılması *nesnel "gerçeği"ni değiştirmek;* yani onu

kapitalist sürecin aksine, yeni fonksiyonlar kazanma yoluna seferber etmek söz konusudur. Kendiliğindenci eğilim ise bu "gerçeğe" teslim olmak ve işçi sınıfını, katılma değil, yararlanma imkânı üzerine yöneltmek demektir.

İkinci durum, kendiliğindenci, özü gereği ekonomizme yönelecektir. Koşullar da elverişlidir buna.

Lenin'in *Ne Yapmalı*'da ve bütün eserlerinde kendiliğindencilik ile ekonomizmi ikiz kardeşler olarak koyması buradan kaynaklanır.

Kendi ekonomik durumunu, çıkarlarını temel alan ekonomist yaklaşım, eskisine kıyasla artan ücret düzeyini bu hale getiren önemli bir ögenin de sömürgelerden edinilen kâr olduğunu apaçık bilir.

Kendi müreffeh durumuna katkıda bulunan bu ögeyi "kendi doğal hakkı" saymak yolundaki bir çaba, daha sonraları "sosyal-emperyalizm" ideolojisi olarak ortaya çıkacak şeyin temel motifidir.

(Bu bakımdan metropol ülkelerde, "işçi sınıfının ekonomik çıkarlarını korumak ve geliştirmek" temeli üzerinde yapılan propaganda son derece dikkatle ele alınması gereken bir konudur.)

Ekonomist yaklaşım her zaman olduğu gibi revizyonizmin temelidir. Marksizmin devrimci özü ortadayken ve resmî parti düşüncesi bu iken, "geleceği -yani bir toplumsal bunalımın Marksistlere yüklediği siyasal görevleri- düşünen" ekonomizm öncüleri, Marksizmi kendileri için "işe yarar" hale getirmeye çalışacaklardı.[8]

---

8 O dönemde işçilerin genel olarak eriştikleri ekonomik düzey göz önüne alınırsa ve geçmişle kıyaslanırsa ilginç ipuçlarına varılır.

Siyasî mücadeleler açısından "durgun" 1900'lerdeki ekonomik düzey siyasî mücadelelerin yoğun olduğu 1830-1850 dönemindeki genel ekonomik düzeyin hayli üzerindedir.

Eğer yukarıdan beri anlatmaya çalıştığımız süreç göz önüne alınmazsa "sağduyu" şu yargıya varır: İşçi sınıfının siyasî mücadelesi, içinde bulunduğu ekonomik düzeyle ters orantılıdır. "Evrim-devrim aşamaları" mantığı işte böylesi bir tespitten çıkar.

Görünüm bu mantığa hak verdirebilir. Belki 1900'lere kadar süreç -yine görünürse- bu mantığı iyiden iyiye onaylar ama işte bu tarihten sonraki dönem dikkate alındığında, ancak ve ancak öznel birtakım gerekçelerle kendini savunur.

Sonuçlar, etkiler biliniyor (I. Dünya Savaşı başındaki durum). Öyleyse ekonomizmin sonuçta "sosyal-şovenizm" ve "sosyal-emperyalizm" ideolojilerine varışı üzerinde durmak zorunludur.

İdeoloji üzerine daha önce yaptığımız tanımı dikkate alalım. Buna göre, "sosyal-şovenizm", sorunlara kendi ulusal kimliğini veri kabûl ederek bakmak, ulus temeli üzerinde bir sosyalizm *düşünebilmektir.*

"Sosyal-emperyalizm" ise, *aynı mantığı* kendi ulusuna diğer uluslardan daha ayrıcalıklı daha üstün bir yer tanıyarak, yani uluslar arasında en tepede "kendi ulusu" olmak kaydıyla bir hiyerarşi olduğu temelinden hareket ederek daha *"geliştirilmiş" biçimidir.*

Bu ideolojilerin egemen oluşlarına yol açan iktisadî temeller, yani ekonomik çıkara dayalı olan yanı üzerinde Lenin'in söylediklerine eklenecek bir şey yoktur. "İşçi liderleri ve işçi aristokrasisi", var olan göreli refah konumlarını korumak, yağmadan aslan payını kazanıp daha da arttırmak amacıyla "kendi" hükümetlerini desteklemeye koştular. "Ekonominin politikayı da belirlediği"ni seve seve kabûl etmeye razı parti yöneticileri de bu kervanın en başına geçtiler.

"Burjuvazinin baş toplumsal desteği (askerî değil)" (Lenin, *a.g.e.*, s. 15) olan bu tabakalar, yani işçi sınıfı içinde doğan hiyerarşinin en üst kesimini oluşturan bu zümrelerin tavrı, yalnızca "iktisadî çıkarlarını korumak" gibi bencil bir hesaptan ibaret değildir. Lenin'in deyimiyle "alçaltıcı bir iflâs" söz konusudur ayrıca.

Bu alçaltıcılık, "sosyal-emperyalizm" olgusundaki kendi ulusunu başka uluslar üzerinde gören ve bu aşağı -geri- ulusların, "kendi ulusuna" karşı birtakım "vecibe"leri olduğunu varsayan ögeden gelir.

Enternasyonalizmi kabûl ettiğini defalarca söylemiş olanlar için özellikle tiksindirici olan bu alçaltıcı önkabûl, eylemle su

---

Bu mantığın yanlışlığı, en çarpıcı biçimde iki dünya savaşı arasında görüldü. 1921, 1924 ve hele kapitalizmin tarihinde gördüğü en ağır bunalım olan 1929 bunalımlarının "devrimci yükseliş" yerine ne getirdiği biliniyor.

yüzüne çıktığında, sonuçları korkunç olan bir "iflâs"a yol açtı. Savaş sonrası Avrupa'da faşizme karşı etkili bir ideolojik mücadele verilemediyse bunun bir nedeni de bu ideolojik iflas olmamış mıdır?

Faşizm açıktan açığa uluslar arasında doğal ve değişmez bir hiyerarşi olduğunu iddia ediyordu.

1908'de emperyalizmin "uygarlık götürdüğü" tezini savunmakla revizyonist akım -"doğal ve değişmez" dememekle birlikte- "var olan konumları itibariyle" uluslar arasında bir hiyerarşi olduğunu kabûl etmiş durumda değil midir?[9]

Faşizm "doğal" hiyerarşiyi devam ettirmek ister. Revizyonist akım ise var olan hiyerarşinin tepesinde olduğunu kabûl ederek, aşağıdakini kurtarmak istemektedir (en "iyi niyetli" yorumdur bu). Böylece onlar emperyalizm ideologlarının göz boyama temalarının benzeri bir mantığı sergilemiş olurlar.

Lenin "kendi" ülke sömürgelerini değil de başka ülke sömürgelerinin "kurtulması" veya "kurtarılması" üzerine ateşli nutuklar atan emperyalist ve revizyonist ideologların aynı çamurdan yapıldığını her zaman söyler.

Birisini *kurtaracağını* söyleyen biri iyi niyetlidir veya değildir. Bu konumuz değil. Ama kurtarma ilişkisi, kurtaracak olan ve kurtarılacak halde olan iki ögeyi varsayar. İkinci öge birinciye göre geri, âciz veya güçsüzdür, veya daha da çarpıcısı kurtulmayı düşünemeyecek kadar idrakten yoksundur. "Kurtarıcı"mız, en hafif niteliğiyle bile kendisinden "aşağı" kabûl ettiği birini, "özverili" bir davranışla "kurtarıp" bir yere koyar. Ama bu koyulan yer bu tip bir ilişkide en iyi ihtimalle kurtarıcının ayaklarının dibidir.

Sömürgelere "uygarlık götürerek" onları "kurtaran" emperyalist kampanyaların sonuçları hep böyle olmuştur ve hatta daha kötüsüdür.

Revizyonizmin ekonomik çıkara dayalı temelinden çıkan "kurtarma" tezleri, bu çıplak gerçeği örter ve onaylar.

---

9 Kautsky'nin "sanayileşmiş... ulus"lar ve "tarımcı uluslar" arasında yaptığı ayrımı hatırlayalım (bkz. *Emperyalizm...*, s. 107).

Tekellerin iktisadî yapısı mülk ve sermaye sınıfları arasında bir hiyerarşi doğurmuştur. Aynı şekilde işçi sınıfı içinde doğan bir hiyerarşi de vardır. Bunu az önce anlattık. Böylece *metropol ülkelerdeki temel sınıfsal ilişkinin, hiyerarşik yapıları olan iki temel sınıf arasında ilişkiye dönüştüğü gerçeğine varmış oluyoruz. Emperyalizm, uluslar arasında da bir hiyerarşi kurulması, bunun yapısallaştırılması demektir.*

Mülk sahibi sınıflar arasındaki hiyerarşik yapıyı Lenin şöyle açıklıyor:

> "... Birkaç elde yoğunlaşmış ve sadece küçük ve orta kapitalisti değil, çok küçük kapitalist ve çok ufak patronları da *kendine bağlayan yaygın ve sıkı bir ilişki ağı* kurmuş olan malî semaye..." (Lenin, *a.g.e.*, s. 129, a.b.ç).

Lenin'in malî sermaye hiyerarşinin tepesindekiler üzerine yaptığı tespitlerde, bu kesimin, sermayenin sahipliği değil, *yönetimi ve denetimi fonksiyonunu* yerine getirdiğini görüyoruz.

İşçi sınıfı içinde doğan hiyerarşinin tepesini oluşturan "işçi aristokrasisi ve bürokrasisi" de *aynı fonksiyona* sahiptir.

Siyasî ve idarî diyebileceğimiz bu fonksiyonlara sahip bu iki elit zümre, her ikisinin de durumunu sarsacak *ortak tehlike* karşısında hemen ittifak ederler. Bu tip tehlikeler ise iki çeşittir. İlki "iç tehlike"dir. Marksist anlamda sosyalizmdir. Revizyonizm bu "tehlike"ye karşı "işçi aristokrasisi"nin ideolojik silahıdır. Sovyet Devrimi esnasındaki iç savaşta ve 1920'lerin Almanya, Finlandiya, Polonya ve Macaristan olaylarında devrimcilere karşı sıkılan kurşunların bir çoğu bu silaha tapanlarca atıldı.[10]

"İç tehlike", hiyerarşik yapıyı "altüst etme"yi giderek tüm hiyerarşik yapıları ortadan kaldırmayı amaçlamaktadır. Sosyalizmin özüdür bu.

---

10 Almanya'yı yeniden ve çok daha güçlü bir emperyalist mihrak haline getirmek isteyen Nazilere karşı sosyal demokratların -daha birkaç yıl önce komünistlere karşı "kasap" ünvanını hak edecek kadar şiddetle mukabele edenlerin- "tutuk" tavrı, nedensiz değildir ve sırf pasifizmle veya "dar görüşlülük"le açıklanamaz.

Hiyerarşik yapıların tepesindekiler tarafından bir de "dış tehlike"den söz edilir ve buna karşı önerilen ideolojik-politik slogan ise "vatan savunması"dır.

Bunu da Lenin yukardaki alıntının devamında şöyle anlatıyor:

> "...Başka ulusal malî gruplara karşı girişilen gitgide yoğunlaşan mücadele..." (Lenin, *a.g.e.*, s. 129).

Lenin'in çağında emperyalist dünya sistemi, birbirinden ayrı ama aynı nitelikte beş-altı emperyalist düzenin toplamı sayılabilirdi. Bu birim emperyalizmlerin doruğundakileri anlatan tanım ise "ulusal malî gruplar"dır.

Eğer "başka ulusal malî grup", "mücadele"yi kazanırsa "tepe"yi onlar işgal edeceklerdir. Yenilenin ülkesinde genel olarak hiyerarşik yapı kalacak ama eski elitler daha aşağı duruma düşürüleceklerdir. Bunu tehlikeli hale getiren bir faktörü daha detaylı anlatacağız. Bu ise hiyerarşik yapının en altını oluşturan sömürgelerin elden çıkışıdır.[11]

Metropol ülkelerdeki hiyerarşik sınıf ilişkileri veri kabûl edilerek toplam metropol ülkeyi, sahip olduğu sömürge ülkeler üzerine oturtan bir düzen, emperyalizmin hiyerarşik niteliğinin bir diğer çok önemli yanını gösterir. Uluslararası hiyerarşi.

Emperyalizm genel sorunu içinde millî sorunun özel önemdeki yeri buradan, uluslararası hiyerarşik bir düzen getiren tarihî durumdan kaynaklanır.

---

11 Almanya'da I. Dünya Savaşı ertesinde kurulan Weimar Cumhuriyeti Avrupa'nın "en demokratik" düzeni idi. Hiyerarşinin tepeleri dış baskılarla eğilmek zorunda kalmış "taban"la aralarındaki mesafe yakınlaşmıştı. Mülk sahipleri hiyerarşisi için bu "dış baskı" Versay diktasını uygulayan galip emperyalist metropollerdir. İşçi aristokrasisi için ise Sovyet Devrimi bu etkiyi yaptı. Faşist (Nazi) ideolojiyi ve siyasî hareketi doğuran koşulların basit mekanizması böyle açıklanabilir. Nazilerin hem Sovyetler'e, hem de Fransız, İngiliz ve ABD emperyalistlerine karşı sonu dünya savaşına varan kampanyaları yanında, sömürge ulusların tümünü "aşağı insanlar" kabûl eden ırkçı teorilerini hatırlayalım. Bu üç belirgin motif, sömürgelerini yitirmiş bir ekonominin, diğer emperyalistlerin sultasını yaşıyan (Versay diktası) emperyalist bir ülkenin ve Sovyet düzeninin varlığı ile hiyerarşik yapısını açıklamakta çelişkiye düşen zümrelerin egemenliğindeki bir *toplumsal düzenin* reaksiyonunu anlatır.

Emperyalist dönemde millî sorun

Marx, kapitalistleri, kendileri ile işçi sınıfı arasındaki ilişkiyi temelde nasıl gördüklerini, en veciz şekilde anlatan bir konuşmayı nakleder. O'Connor adındaki bir avukat, "Güney için adalet" sloganı altında, 1859 yılındaki zenci köleler ile çiftlik sahipleri arasındaki ilişkiyi şöyle savunuyordu:

> "Baylar, zenciyi bir kölelik durumuna sokan bizzat *tabiatın kendisidir.* Zenci kuvvetlidir ve çalışma gücüne sahiptir; *ancak,* ona bu gücü ve kuvveti vermiş olan tabiat, hem *yönetme için gerekli aklı hem de* çalışma için gerekli olan *arzu ve iradeyi ondan esirgemiştir."* (Alkışlar). "Ona bu yetenekler verilmemiştir! Bu zenciyi çalışma arzu ve iradesinden yoksun yaratan aynı tabiat, kendisine, onda bu arzuyu zorla yaratacak ve onu kendisine uygun, hem kendisi ve hem de kendisini yöneten efendisi için yararlı bir hayat sürebileceği iklimde yararlı bir hizmetkâr haline getirecek olan bir efendi vermiştir. İddia ediyorum ki, zenciyi tabiatın onu koyduğu durumda bırakmak, ona kendisini yönetecek bir efendi vermek, adaletsizlik değildir; ve bunun için de *onu* çalışmaya ve kendisini *yönetmek* ve onu hem kendisine hem topluma yararlı bir hale getirmek için emek harcayan ve yeteneğini kullanan efendisine hakkı olan bir karşılığı sağlamaya zorlamak, *onun herhangi bir hakkını elinden almak demek değildir."* (*Kapital,* III. cilt, I. Kitap, s. 586-587 a.b.ç.).

Bu konuşmadaki "doğal yasa" mantığı, egemen sınıflar için tipiktir.[12] Sınıf mücadelesi, kapitalistleri bazı toplumsal yasala-

12 O'Connor zencilerden söz ediyor. Ama elbette O'Connor gibileri Latin Amerika ulusları, Yakın Doğu, Hint ve Çin ulusları için de aynı anlamda nutuklar irad etmişlerdir.

Ama şuna dikkat ediniz. Konuşmadaki o pek güvenli hava ve "adalet" teması, daha sonra görülmeyecektir. Zenciler Amerikan İç Savaşı sonucunda kazandıkları kısmî özgürlükle bile doğal yeteneksizlik yasasının ne denli saçma olduğunu gösterebildiler. Artık O'Connor'lar Klu Klux Klan üyeleridir. "Doğal Yasa"cıların asıl özü zaten budur.

Naziler, doğal yasacıların "adalet" örgütlerinden soyunduklarında görülen yüzlerinin sembolleridir.

rı kabûl etmek zorunda bıraktığı zaman bu "doğal" anlayış geri planda kaldı, ama sönmedi. Daha sonra sömürgeler sorunu önplana çıktığında bu kez aynı "doğal yasa", ögeleri iki ayrı ulus olacak biçimde yeniden önplana getirildi. Bu kez "doğanın yetenek vermediği" kesimler sömürge uluslar oldu. Batı Avrupa ve Kuzey Amerika dışında kalan bütün dünya insanları, işte bu "yeteneksiz" ve "yöneticilere ihtiyaç duyan"lar kategorisine sokuldu.

Oysa bu halklar, bu uluslar tarihin çeşitli evrelerinde, o dönemin Avrupalılarınca saygıyla anılan uygarlık örnekleri vermişlerdi.

Fakat şimdi bütün bunlar da dikkate alındığı halde yine de bu ulusların tümü "aşağı" sayılıyordu. Çünkü *artık ölçüler değişmiştir,* geçmişin ölçüleri yoktur artık ve tek ölçü vardır: ekonomik düzey.[13] Kautsky'nin "sanayici" ve "tarımcı" uluslar ayrımı tesadüfî değildir.

Emperyalizmi olumlayan yaklaşımın ölçüsü tam da budur işte. *Kapitali yönetenlerin* emperyalist ideolojileri ile, bir başka yönetici kategori olan "işçi aristokrasisi ve bürokrasisi"nin "sosyal" emperyalist ideolojilerinin ortak ölçüsü, *"ulusal* ekonomik düzey"le ifade edilir.

Geri ve ileri, üstün ve aşağı uluslar ayrımı yapılır böylece.

Metropol ülkelerde bu temelden kalkan "şovenist" ideolojiler egemen olurken, sömürge uluslardaki siyasal hareketlerde *işte bu ideolojilere tepki* olarak bir ulusçu ideoloji ortaya çıktı.

Bu ideolojiler, uluslar arasındaki hiyerarşik düzene karşı çıkıyorlar, ama, çözümü *hiyerarşi alanının dışına* çıkmakta buluyorlardı. "Siyasal kurtuluş hareketlerinin" amacı buydu. Ulus, bu hiyerarşik düzene tepki duyan tüm sınıfları içine alan ve "işbirlikçi"leri dışta bırakan bir bütünlük olarak "ezen ulus"a, kendisini "üstün" gören emperyalist ulusa karşı harekete geçiyordu. Anti-emperyalist milliyetçi -ulusçu- ideolojinin tepkici niteliği böyledir. Bu tepkiciliğin diğer unsurlarına ileride değineceğiz.

---

13 Avrupalılar, Amerikalıların "kültürsüz"lüklerini alaya alır, küçümserler. Ama Amerika en "ileri" ve "üstün" ülkedir. Kapitalist mantık da böyle gerektirir.

Anti-emperyalist ulusçuluk, klasik burjuva milliyetçi ideolojiden bir hayli farklıdır. Çünkü ilki, ikincisinde olmayan ya da ilk tarihî biçimlenişinde hayli geri planda olan bir ögeye sahiptir, tepkici de olsa bu ögeyle karakterize edilir: Uluslar arası üstünlük-aşağılık ayrımı.

Bunun tarihî nedenlerini çok kısa bir sömürgecilik tarihi yeterince açık gösterir. Zulüm, baskı, aşağılama dolu bir tarihtir bu. Sömürge uluslar, emperyalistleri, yöneticiler, askerler, tüccar ve kapitalistler ve misyonerlerden oluşmuş özel ve seçilmiş bir bileşim olarak sömürge ülkelerin toplumsal yapısı üzerinde gördüler. İş araçları, teknolojik üstünlükleri, farklı yaşam biçimleri, entellektüel düzeyleri ve hiç yanlarından eksik etmedikleri etkin silahları ile beraberdiler. Bütün bunlarla bir toplumsal üstünlüğü temsil ediyorlardı. Bu "üstünlük"lerini doğal bir temele yerleştirmek için, deri rengi farkında simgeleştirdikleri ırksal farkı da vurgulamaktan geri kalmadılar.

Oysa milliyetçilik, anti-feodal nitelikte olduğu devrimci evresinde böyle bir ögeye sahip değil gibi gözükmekteydi. Milliyetçi ideolojilerin misyonerleri diyebileceğimiz Fransız devrimci burjuvazisi, "ulusların eşitliği"ni o zamanlar iştiyakla söyleyebiliyor ve gittiği Avrupa ülkelerinde milliyetçi hareketleri teşvik ediyor, onları *saltanatlara karşı* eyleme sürüklüyordu. Kuşkusuz bu eşitlik teması, o dönemlerde her biri geniş ölçüde *kendi kendine yeter olan ulusal ekonomiler arasında gözle görülür önemli ekonomik güç farklarının olmayışındandır.* Bütün burjuva değer ölçüleri gibi, burjuva ideolojik biçimlerinin tümü gibi, milliyetçilik de ekonomik ögenin belirleyiciliği ile oluşmuştur. Dolayısıyla ekonomik düzeyler arasında fark belirginleştiğinde, milliyetçilik de buna uyarlı olarak değişecekti. Avrupanın "beyaz" ulusları, "üstün" ekonomik duruma geçtiklerinin iyice farkına vardıklarında, bir Fransız olan Gobineu, ırkların eşitsizliği üzerine bir eser yazdığında, bunun milliyetçiliğe ters düştüğü pek söylenmedi, ilgi ve tasviple karşılanabildi.

Aşağıdaki yasa her şeyden çok kapitalizmin evrensel tarihi için geçerlidir. *"Tarihe sonra giren", "önce giren"in geçtiği yolu*

aynen geçmek zorunda değildir. Girilen anda, bunlara uyarlı biçimlenişleri almak ve kendi yapısına uyarlamak zorunluluğuna tâbidir.

Ekonomik düzeyde olduğu gibi[14] ideolojik düzeyde de bu kural aynen yürürlüktedir. Ancak burada "sonra giren"ler arasında, var olan toplumsal düzeyleri ve o ana kadarki tarihî deneyimlerinin niteliğinden ileri gelen bir farklılık vardır. Biçimce birbirinden hayli değişik olan, ama özünde aynı tepkici mantıktan kaynaklanan iki tip ulusal ideoloji doğar. İlki "tarihî olan" uluslarda -Çin, İran, Türkiye gibi- görülür. Emperyalist ülke ulusçuluğu gibi şovenist, "üstün"lük iddiasında bir ideolojidir. Örneğin Türkiye'deki "Güneş dil" teorisini, "bir Türkün dünyaya bedel" olduğunu söyleyen sloganları ve tüm uygar ulusların kökeninin Türk olduğunu ciddi ciddi ilan eden tarih tezlerini hatırlayalım. Bunlar o dönemin insanlarına pek de saçma gelmemiş olmalıdır. Çünkü onlar emperyalist uluslarla olan ve her düzeyde kendini gösteren farkın aşılabileceğine *inanmak için* kendi tarihlerinde onlarla eşit, hatta "üstün" olduklarını gösteren kanıtlara ihtiyaç duyarlar ve böyle yorumlanabilecek şeyleri de bulabilirler. Kuşkusuz bu kanıtlar ekonomik ölçütlerin hiç sözünü etmez, titizlikle kaçınır, bunu görmezlikten gelir. Ama alttan alta da en derin sıkıntısının bu olduğunu hissettirir. "Çağdaş uygarlık düzeyi" hedefi tamı tamına ekonomiktir.

Görüldüğü gibi bu ülkelerin ulusal hareketleri ve ideolojisi "üstün-aşağı" sorunsalı içindedir ve bu sorunsalın olumlu saydığı "üstün" kesim içinde yer almak ister. Sosyalizm işte bu "üstün" yere geçmekte elverişli olabilecek bir "kalkınma yöntemi" olarak anlaşılır.

Tepkici milliyetçiliğin, sosyalizmi bu çarpıtma biçimi, -ekonomik kalkınma yöntemi sayması- öbür tip tepkici milliyetçilik için de geçerlidir.

---

14 Türkiye, Mısır gibi sömürge veya yarı sömürge iken kurtuluş mücadelesi vermiş ülkelerde kapitalizmin gelişmesinin bu kurallar içinde olduğu, tekelci yapıların hemen kurulduğu biliniyor. Ama Japonya ve Almanya'nın kapitalistleşmesi de benzer biçimde olmadı mı? İngiltere ve Fransa da rekabetçi kapitalizm evresi biterken "kapitalizm tarihine", "yeni giren" bu ülkeler, rekabetçi bir evreyi yaşamış sayılmazlar. Tekelleşme bu ülkelerde çok kısa süre sonra biçimlendi.

Sömürge ülkelerin pek çoğu kendi tarihlerinde böylesi bir "üstün"lük gerekçesi bulmaz. Lenin'in deyimiyle "tarihsiz uluslar"dır bunlar. Kapitalizm, onları ilkel kabile ekonomilerini yaşarken ve kendilerini ancak bir diğer kabileye karşı korumak için yeterli silahlara sahipken buldu. Bir tarih oluşturabilmeleri imkânını vermedi onlara. Gerçek anlamda yıktı, dağıttı. *Tarihe, ancak "beyaz" ve "üstün" yabancı ulusun kullandığı araçlar olarak soktu.* Afrika'da tümüyle, Hindistan ve Çin'de kısmen uygulanan köle ticaretinin, bu ulusların bilincinde yarattığı etkileri, duydukları derin nefreti ne kadar gayret etsek yeterince anlayamayız sanırım. Yakın tarihlerde zengin Avrupalıların avcılık zevklerini tatmin için "Hotanto avı" seferleri tertiplemelerinin olağan olduğunu hatırlayalım. Çin gibi binlerce yıllık bir kültüre sahip bir ulusa bile "Çinliler ve köpekler giremez" levhalarını göre göre yaşamalarını empoze etmeye çalışan emperyalistlerin, özellikle Afrika'da -hâlâ da yürütülen- uygulamalarına bir insanlık trajedisi demek dahi hafif kalıyor.

Nazilerin Yahudilere karşı o dizginsiz terörü bile salt terördü ve hiç değilse insana yapıldığı bilinerek uygulandı. Zenciler ise insan sayılmadılar, araçtılar, kelimenin gerçek anlamıyla bir araç olarak görüldüler. Bol bulunan her araç gibi pervasızca kullanıldılar, kırıldılar, atıldılar.

Afrika ulusları bu trajik tarih içinde, ortak kaderi paylaşan, yoksunluğun her türlüsünü ve aşağılanmanın doğurduğu haklı nefretin harcıyla uluslaşma sürecine girdiler. Onların uluslaşmasının tarihinde başkalarınınkine benzemeyen böyle bir temel vardır.

Bu tepkici ulusallaşma yoğun bir "yabancı" düşmanlığı, kültürel bir içe kapanıklılıkla karakterize edilir. Kendisini, "üstün" olarak gördüğü diğer uluslardan ayırır, kuşkuyla bakar. Fanon'un "dünyanın lanetlileri" deyimi bunu yeterince anlatıyor.

Görülüyor ki emperyalizmin yapısal özelliği olan hiyerarşik düzen, ulusal sorunun ele alınış biçimine de damgasını vurmuştur. Uluslar arasında esas olarak ekonomik düzey ölçütünü koyan anlayış, kaçınılmaz olarak buraya varır. *Ulusal hareketlerin hemen tümü, bu ayrımı varsayar ve kendi ulusu hesabına*

bu ayrımın olumsuz yanından kurtulmak amacını güder. Ulus veri kabûl edildiğinde ve birim siyasal düzenler ulus temeli üzerinde düşünüldüğünde, ancak ahlakî gerekçelerle bu "üstün-aşağı" ayrımı reddedilir, ama bu, yalnızca bir reddediş olarak kalmaya mahkumdur. Çünkü bizzat *bu* yani ulus temelinden yola çıkmak, bu tarihî kategorinin burjuva özü dolayısıyla her zaman böylesi ayrımların yapılmasına yol açacak nesnel temeli devam ettirmek demektir.

Bunun içindir ki bu ideolojilere dayalı "kurtuluş hareketleri" çok geçmeden emperyalizmin hiyerarşik dünya düzeni içine yeniden girerler. Ama bu kez hiyerarşik düzen siyasal bağımsızlık örtüsü altında daha güç fark edilir haldedir (kuşkusuz bir ulusçu için). Asıl önemli olan ise "emperyalizmin içsel bir olgu" haline gelişidir. Ancak burada bu kavramı daha değişik bir içerik vererek kullanıyoruz. Bunu daha sonra açımlayacağız.

Görülüyor ki; gerek metropol ülke uluslarına özgü olan ve kendi üstün ekonomik düzeylerinden yola çıkarak oluşturdukları şoven emperyalist ulus ideolojisi; ve gerekse genel olarak geri bıraktırılmış ülke uluslarına özgü tepkici anti-emperyalist ulus ideolojisi aynı ölçütleri kullanmaktadırlar. Biçimlenişler arasında görülen farklar, -birinin saldırgan, diğerinin savunmacı, kurtulmayı, amaçlayıcı oluşu- her ikisinin de aynı sorunsalın ürünü olduklarını unutturmamalıdır. Ulus birimini temel almak ve ulus içindeki sınıf ilişkilerini veri kabûl etmek, burada asıl önemli noktadır.

Elbette ki bunlar sosyalistlerin ulusal kurtuluş hareketlerine karşı tavır almalarını gerektirmez. Kaldı ki, yukarıda kısaca anlatmaya çalıştığımız emperyalist uygulamaların çok yönlü etkilerinin sömürge ulusların bilincine, toplumsal biçimlenişlerine yansımaları, görmezlikten gelinemez. Sosyalizmin bir siyasal olgunluğa tekabül ettiği açıktır. Lenin'in "Sosyalizme siyasal demokrasi dışında bir yoldan varmak isteyen kimse, kelimenin iktisadî ve siyasî anlamıyla, kaçınılmaz olarak saçma ve gerici sonuçlara varır" (*İki Taktik*, s. 29, Suda Yayınları) sözlerinin derin anlamı buradadır. Sömürge uluslar, metropol ülke ulus-

ları ile aralarında tarihî olarak konulmuş engelleri, bunları geçersiz bırakan bilinçlenme süreçleri içinde aşacaklar, öte yandan metropol ülke uluslarına sirayet eden olumsuz, saçma ulusal önyargılar da yine aynı biçimde "tedavi" edilecektir. Bu sonuç *ancak*, yukarıda önemle vurguladığımız sorunsalı *aşmak*, onun üzerine çıkan bir düşünceye sahip olmakla, *siyasal* eylemi bu temel üzerine geliştirmekle mümkündür.

Emperyalizmden nihai kurtuluşun tek yolu vardır: Sosyalizm. Sosyalizm de ancak yıktığı emperyalizm gibi bir dünya sistemi olarak kavranılmalıdır. Kuşkusuz buraya varış bir seri mücadelenin sonucu olacaktır ve başlangıçta sınırlı bir alan emperyalist dünya sisteminden radikal olarak ayrılacak, ayrı bir *sistem* kurulacaktır. Geçerken belirtelim ki, sosyalist siyasal mücadelenin bir ülkede burjuva iktidarı yıkıp zafer kazanması ve sosyalist ekonomiyi kurması ayrı şeydir, sosyalizmin *tek ülkede gerçekleşmesi* ayrı şeydir. Bu ikincisine verilen kategorik anlamı kabûl edemediğimizi belirtelim. Her şeyden önce "tek ülke"ye örnek olarak verilen SSCB, "ülke" kategorisine sokulamaz. Alanı, nüfusu ve tüm potansiyel imkânları ile *kıta* sayılabilecek SSCB toprakları üzerinde sosyalizmi kurmaya çalışmak ile, örneğin ekonomik düzeyi 1917 ölçümlerine göre çok daha ileri olan Belçika'da aynı şeyi yapmak bir tutulamaz. Belçika ile SSCB'yi aynı "ülke" kategorisine sokmak temelden yanlıştır.

İkinci nokta, SSCB bir federasyondur. 22 milyon kilometrekarelik bir alan içinde yüzü aşkın "millî" birimin çeşitli idarî-siyasî biçimler altında biraraya geldiği uluslararası bir birliktir. Çin daha merkezî bir yönetim şemasına sahipse de, orada da bir uluslar topluluğu fiilen vardır. Burada var olan uygulamaların yönünü tartışacak değiliz. Amacımız millî sorunun hallindeki temel ilkenin açığa çıkarılmasıdır.

Emperyalizm, özünde hiyerarşik bir sistemdir ve tekeller onun bu özelliğini âdeta özetler. Hiyerarşik biçimlenişin tarihî kategoriler üzerinde yaptığı değişimleri bir kez daha düşünelim. Daha önceki açıklamalarımız, emperyalizmi oluşturan temel etkenlerin ("sanayinin olağanüstü gelişmesi ve üretimin gitgide daha büyük işletmeler içinde son derece hızlı yoğun-

laşması" Lenin) "kapitalist sınıf" ve "işçi sınıfı" gibi tarihî sınıf kategorilerini nasıl değiştirdiğini göstermişti (Rantiyeleşme, mülk ve sermaye sahipliği ile müteşebbis-yöneticisi fonksiyonlarının ayrışması, işçi aristokrasisi ve bürokrasisinin teşekkülü). Artık, örneğin "kapitalist sınıf" derken bu kavrama rekabetçi evredeki içeriği veremeyiz.

Ulus da bir tarihî kategoridir. Bu kavram da değişmiştir. En önemli değişim ise ulusu oluşturan dört "temel ögenin" özellikle ikisindedir. Daha önce de değindiğimiz gibi, ulus kavramının ilk teşekkül ettiği çağda, ulusların kendi kendilerine yeter bir ekonomi oluşturacakları varsayılırdı. "Ekonomik yaşantı birliği" ögesi bu anayıştan kalkarak söylenir. Dönemin koşullarında bu gerçekten de makûl ve mümkün sayılmalıdır. Ama üretici güçlerdeki dev gelişmeler, artık ekonomik yaşantı birliğinin, bir ulusun yaşadığı asıl alanın potansiyel imkânları ile kurulamayacağı noktasına getirmiştir. Bugün ABD, SSCB, Çin, Hindistan gibi kıtasal boyutlardaki "ülke"ler bile *"kendine yeterli bir ekonomi"* oluşturamazlar. Başka ülkelerden ürün temin etmeye muhtaçtırlar. Bunu nasıl yaptıkları konumuz değil, ama eğer var olan bilimsel-teknolojik verilere uyarlı, üretici güçlerin mümkün kıldığı yetkinlikte bir ekonomik düzen kurulacaksa *dışarıdan* birşeyler almak zorundadırlar. Daha küçük ülkeler için bu çok daha açık görülür.

O halde bugün "ekonomik yaşantı birliği" kavramının *alan* olarak içeriği değişmiştir. Bu alan artık ulusun yaşadığı alanın çok daha genişini gerektirir.

Lenin bu gerçeği ta o zamanlar açık seçik tespit etmiştir. Şu aşağıdaki alıntıda yapılan uyarıların ne denli gerçeklik payı içerdiğini ve 1920'de söylenmiş bu tezlerde yansıyan ileri görüşü vurgulamakla yetinelim şimdilik, ve konumuzla doğrudan ilişkin yerin altını çizelim:

> "Bütün ülkelerin ve hele geri kalmış ülkelerin geniş emekçi yığınları önünde bıkmadan usanmadan, siyasî bakımdan bağımsız devletler kurma maskesi altında, gerçekte iktisadî, malî ve askerî alanlarda kendilerine tamamen tâbi devletler yara-

tan emperyalist devletlerin sistemli biçimde uyguladıkları aldatmacayı açıklamak ve suçlamak. *Bugünkü uluslararası koşullarda, zayıf ve bağımlı uluslar için, sovyet cumhuriyetleri birliğinden başka kurtuluş yoktur.*" (Lenin, *Ulusların Kaderlerini Tayin Hakkı*, Sol Yayınları, a.b.ç).

Lenin bağımlı ve zayıf (özellikle ekonomik anlamda) ulusların var olan toplumsal durumlarını göz önüne alarak konuşuyor. Biz ise 1970'lerde, 1920'lerin Leninist tezinin bir -mi acaba?- adım gerisine düşerek, "kendi gücüne güvenme" ya da "bağımsızlık" sloganlarına sarılıyoruz.[15]

Ulus kavramındaki ikinci önemli değişim ise ulusal bilinç ögesindedir. Çoğu kez bu bilincin *asıl olarak* içerdiği *siyasal nitelik* üzerinde durulmuyor. Bu bilinç âdeta aynı alanı, aynı dili ve aynı ekonomik yaşantıyı paylaşmış olmaktan gelen bir "birlik" düşüncesinin ifadesi olarak anlaşılmaktadır.

Ulusçu ideolojinin ilk ortaya çıkışında cumhuriyet talebiyle âdeta organik bir ilişkisi olduğunu hatırlayalım. Yine hatırlamalıyız ki, bu bilincin oluşması için gerekli nesnel koşulları sağlamak merkezî feodal düzenin misyonu olmuştur. Fransa'da kral kendisini Fransız ulusunun kralı olarak niteliyordu. Ulus kavramını reddetmiyordu. O halde ulusçuluğu burjuva ideolojisi yapan öge nedir?

Bu öge burjuva siyasal hareketi tarafından bu ideolojiye katılan anti-feodal *siyasal-düzen* anlayışıdır. *Ulusçuluk, feodal siyasal düzeni yıkıp yerine burjuva siyasal düzeni yerleştirmeye yönelik hareketin ideolojisidir.* Siyasal açıdan ilerici niteliği buradan gelir, çünkü ulus için siyasal etkinlik alanına katılma

15 Yaptığımız alıntıda Lenin daha çok siyasî nitelikte bir çözüm öneriyor denilebilir. Bu doğrudur, ama Lenin'in bu çözümü önerirken, esas olarak ekonomik gerilikten kurtuluş sorununu dikkate aldığı "Tezler"in tümü okunduğunda görülür. Elbette ki Leninist yaklaşımın niteliği gereği siyaset ve ekonomi birbirinden kopuk olarak alınmıyor. Nitekim alıntıda herhangi bir cumhuriyetten değil "Sovyet Cumhuriyeti"nden söz edilmesine dikkati çekmek isteriz. Lenin'in birçok defa kullandığı "emekçiler sovyeti" ya da "köylü sovyeti" gibi önerileri, hem ekonomik yükselişi sağlayan, hem de bu yükselişe uyarlı siyasal olgunluğu daha da yetkinleştirecek kurumlar olarak sunulmaktadır. Bu yaklaşımın "unutulmuş" olması ne hazindir!

imkânlarını, -feodal düzenin niteliği itibariyle tanımadığı bu imkânı- gerçekleştirmeye yöneliktir.

1789 Fransız Devrimi kıta Avrupa'sında cumhuriyetçi hareketlere yol açarken ve devrimciler bunun için özel çaba gösterirlerken ulusçu ideolojiyi özellikle vurguluyorlardı.

Fakat burjuva toplum düzeni oturdukça ulusçuluğun bu devrimci siyasal yorumu ortadan kalkmaya başladı ve emperyalizm çağında üstün ulus şovenizmi haline gelerek, başka ulusların siyasal özgürlüklerini, siyasal etkinliklere katılma taleplerini bastırmanın, yok saymanın gerekçeleri ile donandı. Bu gerekçelerin "doğal yasa"dan kaynaklanır oluşları ulusçuluğun toplumsal bir düşünce biçimi olmaktan uzaklaşması, tam anlamıyla gericileşmesi demektir. Ekonomik düzey *farkını* da doğa yasası gibi değişmez saydığını ekleyelim.

Lenin'in emperyalizmi "kapitalizmin esas özelliklerinden bazılarının kendi karşıtlarına dönüşmesi" ile de karakterize ettiğini hatırlayalım. Bu evrimiyle ulusçu ideoloji de artık "karşıtına dönüşmüştür."

Ulus tarihî bir kategoridir, ulusal bilinç, ulusal ideoloji de aynı şekilde tarihî ideolojik formlardır. Dolayısıyla tarihî gelişim içinde değişirler.

Şimdi şöyle itirazlar olabilir. Uluslaşma toplumun gelişiminde bir uğraktır. Geçilmesi gerekir.

İlke olarak doğrudur bu. Ama her toplum bu aşamayı verili koşullar içinde yaşar. Uluslaşmanın siyasal özünü vurgulamamız boşuna değildir. Asıl olan budur. "Millî bilinç"in siyasal nitelik kazanması, ya da siyasal devrimin ideolojik temelini oluşturması, yukarıda değindiğimiz tarihî dönemdedir. *Bu bilinç, bir başka ulusa karşı olmakla değil, o ulusun içindeki yönetici sınıfa karşı olmakla* siyasal anlam kazandı, devrimci nitelik edindi. Oysa örneğin emperyalist dönemde oluşturulmaya çalışılan Türk milliyetçiliğine bakınız. Bu ideoloji daha ilk adımında Kürt milliyetçiliğini bastırmayı ana amaç edindi. Şu anda da Türk milliyetçiliğinin baskın niteliği budur. Elbette bu uygulama Kürtlerin belli bir siyasal olgunluğa erişmesi için gerekli tüm nesnel koşulları titiz bir dikkatle engellemeye yö-

neliktir. Dil sorunu, iskân politikası ve hatta yakınlarda uygulanan toprak reformu projeleri hep buna yöneliktir.

Lenin'in "ulusal kültür özerkliği" sloganlarına şiddete karşı çıkarken "tek resmî dil" uygulamalarını aynı biçimde eleştirmesi üzerine düşünelim. Mekanik yorum, dilin ulusal kültürün bir parçası olduğu noktasından hareket ederek Lenin'i çelişki içinde gösterebilir. Bu kişiler Lenin'in millî soruna verdiği önemi ve anlamı kavrayamayanlardır. Lenin, ezilen, bağımlı bir ulusun olumlu siyasal bilince erişmesi için yegâne iletişim imkânını, zorla kullandırtmamak, bu imkânı kısır bırakmak isteyenlere şiddetle saldırır. Ama öte yandan aynı ulusun daha gelişkin bir dili özgürce kullanmasını, dillerin alışverişini ve böylece toplumsal gelişime paralel olarak oluşan ortak bir dile varılmasını onaylar. Geri ekonomik düzey içindeki bir ulus için dil, onu mümkün en geniş alanlardan haberdar eden, bu alanın faaliyetlerine katılmasını sağlayan bir araçtır.

Toparlarsak; emperyalist dönem içinde ulusal bilinç ve genel olarak ulusal sorun, bu dönemin bu kategorilere getirdiği özellikler dikkate alınarak konulmalıdır. Ulus kavramı, emperyalizmin bu kavrama soktuğu gerici ögeler yüzünden olumsuzlaşmıştır ve tarihî gelişim bu olumsuzlamanın üzerine yeni ve nitelikçe üstün bir kavramı enternasyonalizmi yaratmıştır. Bugün bu kavramı yok sayan veya fiilen ortadan kaldıran anlayışların görünür yaygınlığı Marksist-Leninist sıfatını kullanan hiç kimseye fiilde cayma hakkını vermez, veremez.

Emperyalizmin ulus kavramında yaptığı değişim onun hiyerarşik yapısının belli tarihî koşullarda somutlanışının bir sonucudur. Bir politik tercih değildir. Dünyanın "beş-altı emperyalist ulus" tarafından paylaşıldığı, her birinin kendi alanında ayrı bir hiyerarşik düzen kurduğu bir tarihî evrede, bu hiyerarşik düzenler bizzat kendi aralarındaki tarihî ayrıma (ulusal ayrıma) uyarlı bir biçimleniş içindeydiler. Ulus ayrımı hiyerarşik düzenlerin birbirleri arasında da geçerliydi, bizzat hiyerarşinin içinde en gözle görülür ayrımı da anlatıyordu.

1945 sonrası, dünyada emperyalizm hiyerarşik özünü bu kez başka ve en üst biçimde göstermektedir. Ulus ayrımları

geçersizleşmiştir. Artık "millî tekel" birim değildir, "uluslararası tekel" söz konusudur. Dünyayı paylaşma, birbiri içine geçmiş sömürü alanları esasına göre olmakta, siyasal sınır ayrımı fiilen geçersiz hale gelmektedir. Hiyerarşinin en üstündekiler için ulusal ayrım söz konusu değildir ve heterojen bir yapı vardır. Emperyalist "*ulus*"lar (özünde "*ulusal* malî grup"lar) arası çelişki yerini uluslararası tekeller çelişkisine bırakmıştır. Artık kavga, belirli bir alanın tümü için değil, bu alan içindeki herhangi bir ekonomik faaliyet alanı için verilmektedir. Geçmişte bir alanın tümü üzerine olduğu için zorunlu olarak siyasal-askerî nitelik kazanan ve çözümü için savaş gerektiren çatışmalar, bu kez "siyasî açıdan bağımsız" ülkedeki hükümet değişiklikleri ile en üst biçimi almaktadır.

Metropoldeki ulusal devletlerin bile hayli geçersizleştiği bir dönemde, devletlerle özdeşleştirilmiş bir "emperyalizme karşı mücadele", anlayışı yanlıştır, tarihen geçersizleşmiştir. Bu mücadele, "bağımsız" ulusal devlet sloganıyla artık hiç verilemez. Emperyalizmin sınıfsal içeriği gün gibi aşikâr olmuşken, burjuvazinin "düşürdüğü bayrak"ları toplamayı iş edinmek ayrı bir meslek olabilir, ama sosyalizmdir denmesi açıkça hakarettir.

Lenin, böyle bir davranışa girebilecekleri ta 1920'lerde uyarıyordu:

> "Enternasyonalizm ilkesinin lafta tanınması ve bunun yerine eylemde küçük-burjuva propaganda ve ajitasyonun, pratik çalışmasının şoven milliyetçiliğinin ve pasifizminin konması, sadece II. Enternasyonal partilerine özgü bir şey değildir; bunlar, II. Enternasyonal'den ayrılan, hatta sık sık şimdi kendilerini komünist olarak adlandıranlara özgü bir şeydir. Bu kötülüğe karşı, en derin kökler salmış küçük-burjuva şoven milliyetçi önyargılara karşı mücadele, proleter iktidarının ulusal olmaktan çıkarılıp (yani bir dünya politikası saptama yeteneği olmayan tek bir ülkedeki iktidar olmaktan çıkıp) uluslararası nitelik kazanma yolunda (yani bütün dünya politikası üzerinde belirleyici etkisi olabilen hiç değilse birkaç ilerlemiş ülkedeki proleter iktidarı durumuna gelmesi yolun-

da) her gün gelişme kaydettiği ölçüde, daha önemli bir sorun haline gelmektedir. Küçük-burjuva şoven milliyetçiliği, sadece ulusların eşitliğinin tanınmasını enternasyonalizm diye adlandırır ve (bu tanımanın sadece lâfta kalması bir yana) ulusal bencilliğe dokunmaz, oysa proleter enternasyonalizmi, (1) bir ülkedeki proleter mücadelenin çıkarlarının tâbi kılınması; (2) burjuvaziyi yenmekte olan ulusların, uluslararası sermayenin devrilmesi için ulusal planda en büyük fedakârlıklara katlanmaya hazır olmalarını gerektirir." (V. I. Lenin, *Ulusların Kaderlerini Tayin Hakkı*, Sol Yayınları, s. 219).

Lenin'in emperyalizm analizinde ulusal sorun böyle konuyor. Buradaki esaslar bir Marksist-Leninist için *değişmez*'dir. "Ama bugün"kü gibi oportünist gerekçelerin en kaşarlanmış ibaresi eşliğinde gelen milliyetçi politikaların en "istikbal vaadedeni" bile bu temel ilkelerin açık ölçüleri içinde reddedilecek şeylerdir. Türkiye'de devrimci hareket pek uzak olmayan bir tarihte cuntacılığı bu "istikbal vaadeden" görünümüyle onayladı. Bunun utanç vericiliğinin aynısına düşmek, en çok bu konu için söz konusudur.

1945'e kadarki dönemi, toplumsal üretici güçlerde meydana gelen gelişmeleri ve bunun sonucu işçi sınıfının sınıf olarak yerine getirdiği fonksiyon üzerindeki etkilerini ele aldık. Sınıf ideolojisinin kalkış noktası bunlar olduğu için bu konunun özel önemi vardı. Eğer işçi sınıfı hareketinde "iki temel eğilim" doğmuşsa, bunun nedenlerinin en derin köklerini araştırmaya buradan başlamalıydık.

Bu, işçi sınıfı olmaksızın, onun *doğrudan katılması* olmaksızın düşünülemeyecek olan sosyalizmin, Lenin'den bu yana en temel sorunudur ve her devrimci hareket, dönemin somut koşulları içinde ortaya çıkan bu temel sorunu çözüme kavuşturmakla yükümlüdür.

İşçi sınıfının devrimci bilinci... İncelememizin bir dizi olgu içinde sürekli vurguladığı konu buydu.

Birikim, Ekim 1976, sayı 20

EMPERYALİZM DÖNEMİNDE SOSYALİZMİN SORUNLARI II

Çürüyen bir toplumsal sistem: Emperyalizm

Lenin, emperyalizmi *bir toplum biçiminin* (kapitalizmin) *en yüksek aşaması* olarak tanımlar.

Bilimsel sosyalizmin tanım yapma konusundaki "aşırı" dikkati göz önüne alındığında, yukarıdaki ifadenin basit bir anlamı olmayacağını kabûl etmeliyiz. Nitekim Lenin, "emperyalizmin başlıca siyasî ve iktisadî özelliklerinin ayrıntılı, üstün bir tasvirini veriyor" dediği Hilferding'in; emperyalizmi, "kapitalizmin gelişmesindeki en yeni evre" olarak tanımlamasını yetersiz bularak değiştirmiş ve yukarıda andığımız kendi özel tanımını yapmıştır.

"... en yeni evre", "en yüksek aşama" Hilferding ve Lenin tanımlarının kilit terimleri bunlardır. Hilferding'in tanımı, kapitalizmin daha birçok "yeni evre"lere ulaşabileceğini kabûl etmiş görünmektedir. Nitekim aynı Hilferding, daha sonra Kautsky'nin yanında saf tutarak onun ünlü "ultra emperyalizm döneminin de mümkün olduğu" tezini onayladı. Oysa Lenin bundan sonra "yeni bir evre"nin gelemeyeceğini söyler ve "emperyalizm, proletarya toplumsal devriminin hemen öncesidir" der.

Bu kadarı bir takım "ortodoks"larımıza yeter de artar bile. Böylece Hilferding'in pasifizmine apaçık bir kanıt bulmuş olur ve Lenin'in bu pasifist tanımı değiştirmekle en doğal bir işi yapmış olduğuna hükmederler.

Gelgelelim, Lenin'in itirazı, ya da Hilferding'in tanımını değiştirme gerekçesi bu değildir. O, Hilferding'i "emperyalizmin... en temel özelliklerinden birini" görmemiş olmakla eleştirir. Kendi özel tanımını yapmaktaki ilk temel gerekçesi budur:

> "Marksist Hilferding'in hatalarından biri, onun bu noktada, Marksist olmayan Hobson'a göre geriye bir adım atmasıdır. Emperyalizme özgü asalaklıktan söz etmek istiyoruz." (Lenin, *Emperyalizm*, Sol Yayınları, Üçüncü baskı, s. 117)

Sırf iktisadî olguları incelediği sırada yeterli bulduğu Hilferding'in tanımını, bu en temel özelliği ihmal etmiş olduğu için terk eder. Yani Lenin'e göre kapitalizm öyle bir aşamaya ulaşmıştır ki artık *bir toplum biçimi olarak* varabileceği en yüksek -başka bir deyişle en ileri- noktadadır. Bu noktadan itibaren kapitalizm, *tarihî-toplumsal gelişimin ölçülerine göre* artık *ilerleyemez*. Tarihî misyonunu tamamlamıştır. Bundan sonra o, ancak *"çürür"*.

Ancak şu son yazdıklarımızı "kapitalizmin krizler sonucunda çökeceği" biçimindeki tezin aynı özlü değişik bir ifadesi olarak anlamak son derece yanlıştır. Lenin kesinlikle bu anlamda konuşmamaktadır. Fakat ne yazık ki birtakım "ortodoks"lar, Lenin'in asalaklık ve çürüme ile ilgili kısa, ama son derece özlü sözlerini, tam da şu yukarıdaki gibi mekanik ve yüzeysel bir yoruma tâbi tutuyorlar.

Kapitalizm çökmüyor, *çürüyor*. Çürüyen, bir toplumsal sistemdir, onun tüm ögeleridir.

Çöküş tezi, kapitalizmin kendi özel yasalarına göre işleyişinin bir noktada (kriz anında) "tıkanacağı" ve âdeta tüm çarklarının duracağı, kırılacağı varsayımından hareket eder. Örneğin kâr hadleri sıfıra yaklaşmış, üretim durmuş, stoklar yığılmış, işsizlik dev boyutlara yükselmiş, birçok işletme iflâs etmiş, kredi piyasası işlemez hale gelmiştir. Dikkat edilirse başlı-

calarını saydığımız bu olgular, sistemin olağan işleyişinde hiçbir zaman yok olmazlar. Belli nicelikte her zaman vardırlar. Bunlardan bazıları zaman zaman önemli niceliklere ulaşabilirler. Ama kriz hepsinin birden büyük nicelikte kendini göstermesiyle doğar.

Görülüyor ki, doğan sonuç -yani çöküş- tamamen kapitalizmin kendine özgü mekanizmalarının eseridir. Sistem kendi kendini tıkayacak, çökertecek özelliklere zaten sahipti ve kriz bu özelliğin açığa çıkışıdır. Çöküş tezi, *ekonomik oluşumlara* dayanır.

Oysa Lenin'in *çürüme tezi, tümüyle bunun dışında bir oluşumdan yola çıkar*. Bunu unutmak Lenin'in özgün teorisini öfkeli bir isyancının öznel suçlaması derecesine indirmek olur.

Bakınız bu "unutulan" pasajlardan birinde Lenin ne diyor:

> "Emperyalizm, genel anlamda, kapitalizmin bazı özelliklerinin gelişimi ve doğrudan doğruya devamı olarak ortaya çıkmıştır. Ama, kapitalizm, kapitalist emperyalizm haline, ancak gelişmesinin belirli ve çok yüksek bir düzeyinde, *kapitalizmin esas özelliklerinden bazıları kendi karşıtlarına dönüşmeye başladığı zaman;* kapitalizmin yüksek bir iktisadi ve toplumsal yapıya geçiş döneminin bazı unsurları bütün gelişme çizgisi boyunca biçimlenip belirdiği zaman gelebilmiştir." (Lenin, *a.g.e.*, s. 104, a.b.ç.).

Bu alıntıda Lenin, kapitalizmin emperyalizm haline gelişinin üç önemli koşulundan söz ediyor. Bunlardan sonuncusu yani "kapitalizmin yüksek bir iktisadî toplumsal yapıya geçiş döneminin *bazı unsurları*"nın "biçimlenip belirmesi", sosyalist topluma geçişin maddî temellerini anlatıyor. İlk ikisi ve özellikle sonuncusu ise Lenin'in "çürüme" teorisinin kaynaklandığı maddi süreci göstermektedir. "... kapitalizmin esas özelliklerinden bazıları kendi karşıtlarına dönüşmekte"dir. "Çürüme" işte bu süreçte kendini gösteriyor.

Ama Lenin bu çürümeye yol açan sürecin kapitalist gelişmenin çok yüksek bir düzeyde oluşuyla birlikte bulunduğunu özenle belirtiyor: Yani hem kapitalist -anlamda- gelişme sür-

mektedir ve hem de çürüme. Bu ikisi en azından Lenin'in döneminde birbirini durdurmuyorlar. Kaldı ki aynı şey daha sonraki dönem için de rahatça ileri sürülebilir.

Konuyu yine Lenin'den izleyelim:

> "Ancak, bu çürüme eğiliminin, kapitalizmin hızlı gelişimini önleyeceğini sanmak yanlış olur. Önlemez. Emperyalist dönemde bazı sanayi kolları, burjuvazinin bazı tabakaları, bazı ülkeler, bu eğilimlerden birini ya da ötekini, küçük veya büyük ölçüde gösterirler. *Bütünüyle kapitalizm, eskiye göre çok daha büyük bir hızla gelişmektedir.* Bu gelişme, yalnızca genel olarak gitgide daha eşitsiz hale gelmekle kalmayıp, ayrıca da eşitsizliği özellikle sermayece en zengin ülkelerin (İngiltere) çürümesinde kendini göstermektedir." (Lenin, *a.g.e.*, s. 147. a.b.ç.).

Evet, *kapitalist anlamda gelişme* sürmektedir. Lenin, gerek alıntının içinde ve öncesinde ve gerekse sonraki bölümde, hızla gelişmenin bu anlamda olduğunu gösteriyor. Yani gelişme, sırf bir iktisadî büyümedir, sırf bir üretim artışıdır.

İktisadî faaliyet ve asıl olarak bu faaliyetin nesnel temeli olan üretim faaliyeti gelişebilir, artabilir. Bırakınız bu faaliyetin, özellikle çağımızda ve metropol ekonomiler için giderek anlamsız bir tüketim girdabını gerektirecek kadar rasyonellikten uzaklaşmasını, asıl önemli nokta şudur: Üretim ve onun ürünü, toplumsal bir sistemde, başlıbaşına bir şey değil; insanlar, sınıflar arasındaki ilişkinin taşıyıcısıdırlar. Dolayısıyla, artışın, "gelişme"nin aritmetik anlamı değil, bu artışın, üretimdeki gelişmenin bu *ilişkilere* yaptığı etki, yansıması önemlidir.

Lenin bu yansımanın bir *asalaklığa* yol açtığını özellikle vurgular. Denilebilir ki onun emperyalizm konusunda dikkatlerin üzerine toplanmasını istediği yer burasıdır.

Rantiyeleşme... Asalaklığın kapitalizmin egemen sınıfı burjuvaziye özgü biçimi budur: Burjuvazinin giderek artan bir bölümü "kupon kesmekle" yaşamını sürdürmeye başlamıştır. Üretimden tamamen kopuk bu zümre yanında, emek sürecinin içinde biçimsel olarak yer alan ancak fonksiyonları emek değil, emeğin denetlenmesi olan imtiyazlı "işçiler"; ve yerine

getirdikleri özel hizmet fonksiyonu ancak sınıflı toplum yapısı içinde mümkün bir dizi ücretli kesim; artan üretimin ilk ağızda hoşnut ettiği zümreler olarak, "asalaklığın nimetleri"nden yararlandıklarının bilinciyle var olan düzene sahip çıkarlar.

Görüldüğü gibi asalaklaşma, kapitalist toplumun sınıfları arasındaki ilişkiyi "yumuşatan" bir öge olmaktan öte, asıl olarak *sınıfların yapısını değiştiren bir süreci anlatmaktadır.*

"Çürüme" olayının asıl boyutlarına geliyoruz.

Bu boyutları görmekten aciz "birtakım ortodokslar", Lenin'in asalaklaşma tezini yalnızca metropol ülkenin sömürgelerle olan ilişkisine uygularlar. Onlara göre sömürgelerden edinilen aşırı kârları kısıtlayan gelişmeler olursa bu "asalaklık" büyük ölçüde ortadan kalkar. Böylece de sömürgelerden edinilen kârın yumuşattığı sınıf çelişkileri yeniden sertleşir.

Eğer böyle olsaydı, 1945'ten bu yana daha da hızla güçsüzleşen, eski sömürgeleri üzerinde her türlü çıkarı giderek azalan İngiltere, müthiş bir sınıf çatışmasına sahne olur ve biz orada her an bir devrim beklerdik. Oysa bunun ne yazık ki emaresi bile yok. Ekonomik çıkar kavgası sürüyor elbette, ama bunun devrime gebe bir çatışma olduğunu kimse söyleyemez. İngiltere, bizzat egemen sınıflarının sözcülerinin dediği gibi "çürümüştür".

Eğer bu yargıyı fazlasıyla insafsız bulanlar olursa onlara Lenin cevap verecektir:

> "Ve böylece emperyalist gelişimin belirli özellikleri başka ülkelere göre, İngiltere'de çok daha önce görülebildiği için, ilkin ve en açık biçimde orada kendini gösteren emperyalizm ve oportünizm arasındaki bağ yaratılmıştır. Örneğin Martov gibi bazı yazarlar, işçi sınıfı hareketi içinde, emperyalizm ve oportünizm arasındaki bağlantıyı -günümüzün özellikle göze çarpan bir gerçeğidir bu- şöyle bir 'ısmarlama iyimserlik'le, (Kautsky ve Huysmans zihniyetiyle hareket ederek), bir kenara itmek istiyorlar: oportünizmin artmasına yol açan şey, ilerleyen kapitalizm olsaydı ya da oportünizme eğilimli olanlar en iyi ücret alan işçiler olsalardı, o zaman kapitalizme kar-

şıt olanların davaları umutsuz birer dava olurdu. Böyle bir 'iyimserlik' tuzağına düşmemek gerek: oportünist açıdan bir iyimserliktir bu, oportünizmi gizlemeye yarayan bir iyimserlik." (Lenin, *a.g.e.*, s. 148-149).

Asalaklığın, sömürge sorunuyla ilişkisi ancak belli bir tarihî dönem için ve hızlandırıcı bir faktör olarak kurulabilir. Yani metropol-sömürge ilişkisi, *asalaklaşan* kapitalist toplum biçiminin yapısal bir ögesi değildir. Asalak yapının ortaya çıkış sürecinde bu yapıyı *besleyen* bir dış faktör sayılmalıdır.

Ama kuşkusuz kapitalizmden emperyalizme geçiş süreci son derece karmaşıktır. Bu karmaşık süreç içinde üretim artışıyla nitelenen kapitalist ilerleme ile, sömürge edinme uygulaması birbirlerini gerektiren bir ilişki içindedirler. Yani kapitalist ilerleme için hammadde ve pazar ihtiyacı sömürge fethini zorlamış; edinilen sömürge ise "ilerleme"ye yeni bir hız katmıştır. Ama bütün bu işleyişi zorunlu hale getiren ise bizzat kapitalist toplumun temel ihtiyacıdır.

Bunu İngiliz emperyalizminin ünlü sözcülerinden Rhodes açıkça belirtiyor:

> "Dün East-End'deydim (Londra'da bir işçi semti). İşsizlerin yaptığı bir toplantıda bulundum. Ateşli söylevler dinledim orada. Bunların hepsi tek bir çığlıktan ibaretti: ekmek! ekmek! Dönüşte, bütün sahneyi yeniden yaşıyor ve emperyalizmin önemini bir kere daha kavrıyordum. Benim en büyük düşüncem, toplumsal soruna bir çözüm getirmek: Birleşik Krallık'ın 40 milyon nüfusunu kanlı bir içsavaştan kurtarmak için, bizler sömürge politikacıları, fazla nüfusu yerleştirebileceğimiz yeni topraklar elde etmek zorundayız... İçsavaştan kaçınmak istiyorsanız, emperyalist olmak zorundasınız." (*Die Neue Zeit*, XVI, 1, 1898, s. 304'ten aktaran Lenin, *a.g.e.*, s. 93-94).

Lenin'in "kaba ve arsız" diye nitelemesine rağmen, olayı "dürüstçe" tanımladığını söylediği Rhodes, görüldüğü gibi sömürge fethini, "aşırı kâr elde etme tutkusu"nun tamamen dı-

şında gerekçelerle savunuyor. "Fazla nüfusu yerleştirmek" -istihdam sorunu, işsizliğin önlenmesi: Çünkü bunlar ihtilalci unsurlara dönüşebilirler-, "fabrikalarımızın ve madenlerimizin ürünleri için yeni pazarlar" -ki bu olmazsa fazla üretim krizleri doğar, sistem çökme tehlikesiyle yüzyüze gelir- ... Gerekçeler *asıl olarak* bunlardır. Zaten altını çizdiğimiz satırlarda Rhodes açıkça toplumsal soruna bir çözüm getirmekten -yani bir devrimi önlemekten- söz ediyor.

Kapitalizm, sömürge elde ettiği için asalaklaşmaz. Yalnızca şu olur, sömürgelerden edinilen kâr, zaten başlamış olan asalaklaşmayı tüm metropole yaygınlaştırmada -özellikle ideolojik-politik dirençlerin kırılmasını mümkün kılan bir paslandırıcı olarak- etki yapar. Örneğin sosyalist ideolojiyi, sosyalist siyasal hareketi, sosyal-şovenizm ve reformizm haline getirmekte etkisi inkâr edilmez bir rol oynar.

O halde asalaklığın asıl kaynağı, nesnel temeli bizzat metropol ülkedeki kapitalizmin gelişiminde aranmalıdır ve oradadır.

Asalaklaşma, *kapitalist biçimlerin hiçbir etkisi olmaksızın gerçekleşen büyük üretim artışlarının* kapitalist toplum ilişkileri üzerine yaptığı derin değişimlerin bir ürünüdür.

Bu değişimlerin -etkilerin- yalnızca sınıfsal ilişkileri yumuşatmadığı, asıl olarak sınıfların yapısını değiştirdiği söylenmelidir. Eğer emperyalizm dönemine girildiğinden bu yana metropollerdeki sınıf ilişkileri yumuşadıysa -ki bir dizi büyük ekonomik krize rağmen bu özellik değişmedi- bunun nedeni, yukarıdaki olgudadır.

Şimdi sorabiliriz: Nasıl oluyor da üretim artışını dev boyutlara vardıran *bu gelişmeler* sınıfların yapılarını değiştiriyor ve onlara asalaklık gibi "olumsuz" bir özelliğin yerleşmesine neden oluyor?

Önceki bölümde 1945 dönemine kadar üretici güçlerde meydana gelen değişimlerin özellikle işçi sınıfının yerine getirdiği fonksiyon üzerine etkilerini incelemiştik. Kısaca özetlenirse; gördük ki kapitalizmin ilk döneminin "kombine işçisi" -ki manifaktürden devralındı- giderek bu kombine niteliğini yitirdiği bir nesnel süreç içinde, sırf basit bir mekanik hareket

yapan unsur haline geldi. Bu değişim sürecinin ortalarında iken ve sürecin mantıki varış noktasını gösteren ipuçları yeteri derecede açık gözüküyorken Marx, bu durumun *işçi sınıfının kendi bilincine* ve eylemine nasıl yansıdığını şöyle ifade ediyor:

> "Çalışanlar sürüsüne çocuk ve kadınların aşırı ölçüde katılmaları (ki bunun *otomasyonun ürünü* olduğunu Marx daha önce anlatır. Ö.L.) ile birlikte makina, erkek işçinin sermayenin despotizmine karşı manifaktür döneminde gösterebildiği direnmeyi nihayet kırar, yok eder." (Marx, *Kapital* 1-2. s. 56, Odak Yayınları.)

Aynı olguya işaret eden birçok pasaj daha verilebilir *Kapital*'den. Bunların konumuzu özellikle ilgilendiren birini daha verelim:

> "*Yaptığı iş kendisi için ilginçliğini yitirmiş bireysel fabrika işçisinin özel hüneri*, makina sisteminde biraraya gelip birleşen ve bu sistemle birlikte 'patron'un kudretini meydana getiren *bilim, muazzam doğal güçler ve kitle halinde yapılan toplumsal iş önünde sonsuz derecede küçük bir zerrecik gibi yok olur gider.*" (Marx, *a.g.e.*, s. 86-87, a.b.ç.).

Bir kez daha hatırlatalım ki burada söz konusu olan, üretici güçler gelişiminin kendiliğinden bilince yansıyış biçimidir. Sosyalist bilincin bu nesnel süreci nasıl yorumladığını ileriki bölümlerde göreceğiz.

Geçen bölümde anlatmış olmamıza rağmen, bütün bu gelişimlerin işçi sınıfının, sınıf olarak bileşimi -yani yapısı- üzerindeki biçimsel sonuçlarını -tabakaların teşekkülünü- bir kez de Marx'tan dinleyelim:

> "İşçinin teknik bakımdan iş aracının yeknesak işleyişine tâbi oluşu ve her iki cinsten ve çeşitli yaşlarda işçilerden meydana gelen işçi organizmasının kendine özgü bileşimi, tam bir fabrika rejimi şeklinde mükemmelleşen ve daha evvel sözü edilmiş olan kontrol ve gözcülük işini ve aynı zamanda da el-işçileri ve iş-gözcüleri diye ayrılmış işçileri sıradan sanayi erleri

ve sanayi çavuşları diye ayırarak, sonuna kadar geliştiren bir kışla disiplini yaratır." (Marx, *a.g.e.*, s. 87).

Yerine getirdiği fonksiyon değiştiğinde sınıf da değişir. Fakat sınıf, bu değişimi burjuva ideolojisinin çemberi içinde düşündüğünde, kendisinin giderek gereksiz, aşağı hale geldiği yargısına varacaktır ve bu yargıya, "önleyemeyeceği muazzam güçler" karşısında bulunduğu önkabülüyle birlikte varırsa bunun sonucu tam bir pasifizme kapılmak olacaktır.

Ne bu önkabülü aşmasını mümkün kılan aralıksız bir bilinçlendirme, bilgilendirmeyle karşılaşan ne de kendi devrimciliğinin, yerine getirdiği fonksiyonun değişmezliğinden kaynaklanmadığı, bunun tam aksine bir temelden ötürü işçi sınıfının devrim yapma göreviyle yüzyüze olduğu bilinci kendisine *verilmemiş* olan işçi sınıfı; sırf dev üretim artışlarının tüketicisi olması için kendisine verilen yüksek ücretlerle karşılaştığında, bunu verilmiş bir nimet olarak, patronlarının hakseverliği olarak yorumlamaya açıktır.

Eğer metropollerin geniş işçi yığınlarını peşinden sürükleyen oportünist kadrolar, Lenin'in deyimiyle "burjuvazinin baş toplumsal desteği" haline geldilerse ve bu "misyon"larına işçi sınıfının geniş çoğunluğunu da alet edebildiyseler, bunun nedenlerini şu yukarıdaki yorumun -ideolojinin- içinde bulabiliriz.

İşçiler yine fabrikalardadır, yine çalışmaktadırlar. Dolayısıyla burjuvazinin asalaklaşmasına kanıt olarak gösterdiğimiz "üretim sürecinin dışına çıkma" söz konusu değildir. Fakat asalaklaşma yine de vardır. Çünkü işçi sınıfına asalaklığın yansıması, onun, asalaklaşmış bir sınıfın varlığını mümkün kılan bir toplumsal düzen karşısında takındığı tavırda görülür. Bu tavrın, kendi mevcut fonksiyonunu veri kabûl eden ve bu fonksiyonunun kendi dışında gelişen üretici güçlerin somut varlığı karşısında giderek çok daha önemsizleştiğini düşünen ve bütün bunların sonucu kendisine yaratıcı, etkin bir siyasal-toplumsal misyonu yakıştıramayan bir ideolojinin ürünü olduğunu biliyoruz. İşte bu ideoloji ve buna dayalı siyasal anlayış asalaklaşmanın ta kendisi olur.

Fakat sorunun bir diğer çok önemli yanı daha vardır. Emperyalizmin ortaya çıkış dönemiyle birlikte görülen dev üretici güçler gelişmesi, insanlığın önüne optimal bir düzeyin ötesinde üretim yapmanın imkânlarını sermektedir. Bu imkânın ilk somut sonuçları elde edildiğinde yalnızca kapitalist toplumun sınıflarını değil, tüm kurumsal yapısını da kapsayan bir oluşum görülmeye başlar. Bunu tüm toplum biçiminin asalaklaşmaya ve giderek çürümeye başlamasını gösterir olgular olarak niteleyebileceğimizi gördük.

Bu oluşumu Lenin; "kapitalizmin esas özelliklerinden bazılarının kendi karşıtlarına dönüşmesi" olarak formüle etmişti. (*a.g.e.*, s. 104). Çürüme olayının tüm toplum biçimlerine uygulanabilecek ögelerini bu formülasyonda bulabiliriz.

Kapitalizmin tarihî karşıtı feodalizmdir (sosyalizm değil). Bunun içindir ki burjuvazi rantiyeleşerek bir feodale olabileceği kadar benzer ve "imtiyazlı işçiler, malikâne kâhyaları ya da hassa çiftliklerin 'muaf' serflerinin" siyasal-ideolojik tavır biçimlerine öylesine uyarlı hale gelirler.

Ama bir toplum biçiminin asıl evrimi, onun kurumsal yapısında görülür. Bu bakımdan "kendi karşıtına dönüşme"yi en iyi buralarda izleyebiliriz.

Emperyalizme dönüşmeye başladığı dönemlerden itibaren kapitalist toplum biçiminde devletin gittikçe yaygın ve çok yönlü kurumlarla donatılmasını bir yana bırakalım. Ama belirtmek gerekir ki, burjuvazi feodal düzene karşı çıkışında, devletin yalnızca askerî ve asayişe ilişkin kurumlardan ibaret olmasını, özgürlüğün bir gereği olarak az savunmamıştı. Yalnızca Lenin'in epey sık sözünü ettiği ama bazı "ortodoks"larca hemen hemen bir ajitasyon motifine indirgenmiş olan sözleri üzerinde duralım.

Lenin "tekeller, oligarşi, özgürlük eğilimi yerine egemenlik eğilimi"dir (*a.g.e.*, s. 147) derken ve "emperyalizmin bir ilhak eğilimi" olduğunu (*a.g.e.*, s. 108) söylerken hiç de malüm-u ilan etmek istemiyor.

Özgürlük, bağımsızlık, ulusal devlet... Bunlar, tarih sahnesinde burjuvazinin talepleri, sloganları olarak duyuldu ve gerçekten

de burjuvazi bu sloganlarına uyarlı toplumsal düzenlerin kararlı savunucusu ve yapıcısı idi. Hem de bunların sırf kendisi için ya da daha doğrusu kendi ülkesi için değil, her ülke için geçerli ve zorunlu olduğunu ispat etmek uğruna yığınla eyleme girerek ve bu uğurda o devasa "özgürlük" literatürünü oluşturarak.

Şimdi ise bu kendi taleplerinden vazgeçmekle kalmıyor, onların karşısına geçiyor. Hem de vaktiyle kınadığı feodalizmin ilhak ve yağmayı haklı, meşrû gösteren tezleri ve gerekçeleriyle.

İdeolojik siyasal planda "karşıtına dönüşme"yi bu basit örnekte görebiliriz.

Asalaklığın temelinde bu "karşıtına dönüşme" olgusunun olduğunu Lenin aşağıdaki pasajda yeterince açık söylüyor:

> *"Öte yandan, sözgelimi Birleşik Devletler'in cumhuriyetçi burjuvazisinin, monarşist Japon ya da Alman burjuvazileriyle karşılaştırılması gösteriyor ki, emperyalist dönemde, en büyük siyasî fark, iyice azalmaktadır; bu da, genellikle önemsiz olduğu için değil, bütün bu durumlarda çok açık bir şekilde belirmiş asalak nitelikte bir burjuvazinin varlığından ötürü böyle* olmaktadır." (Lenin *a.g.e.*, s. 148, a.b.ç.).[1]

---

1 Fakat bu alıntıdan, metropol ülkelerdeki burjuvazinin kendi ülkesinde monarşist rejimler kurmaya yönelmesi gibi bir sonuç çıkarmak çok ters olur. Lenin monarşizmle var olan cumhuriyetçi rejimler arasında *"siyasî fark"ın azaldığına* işaret ediyor. Yani geniş yığınların siyasal eyleme etki yapabilme imkânlarını kendisinden önceki siyasal rejimlerle kıyaslanamayacak kadar yüksek düzeyde gerçekleştirmiş olan cumhuriyet rejimi, -ve burjuva demokrasisi- bu niteliğini yitirmeye başlıyor ve rejimin kurumları biçim olarak muhafaza edilirken ve buna rağmen rejim giderek bir oligarşik yönetime dönüşüyor (monarşiye benziyor).

Emperyalizm belli tarihî koşullarda egemenlik eğilimini siyasal yapıda yerleştirebilmek için feodalizmden "ödünç alınmış" uygulamaları kullandı. Ama gerek metropoldeki demokrasi deneyimlerinden ve gerekse çağdaş teknolojik, ekonomik imkânların, "demokrasi"leri istenen biçimde kullanma, onu oligarşik bir işleyişin araçları haline getirme yolunda sunduğu fırsatlardan güç kazanarak, hiyerarşik toplum biçimine en uyarlı siyasal düzenin işte bu "demokratik düzen"ler olduğunu gördü. "Demokrasi", tarihî evrimi içinde bu "en yüksek aşamasına" ulaşmıştır.

ABD'nin Latin Amerika'da ve Afrika'da şu son zamanlardaki eylemi; başa geçirdiği Şili diktatörlüğüne yaptığı azarlamalar, Rodezya ve Güney Afrika'daki ince politik operasyonlara girişmesi üzerinde dikkatle durmak bütün bu yukarıda yazılanları kolayca açıklar. Aynı şey 12 Mart dönemi için de Türkiye'de demokrasi meleği gibi bir imaj yaratabilmiş olan AET için de o kadar doğrudur.

Ancak "karşıtına dönüşme"nin asıl önemli ve temel noktası bizzat kapitalist gelişimin kendisindedir. Kapitalizmin, kendisinin tarihen meşrû ve zorunlu kabûl edilmesi için öne sürdüğü tek gerçek temel olan üretici güçleri geliştirme fonksiyonu -kapitalist sınıfı tarihin bir döneminde gerçekten ilerici yapan bu misyon- burjuvazinin rantiye hale gelmeye başlamasıyla birlikte fiilen ondan uzaklaşmıştı. Ama hem bu sonuca yol açan ve hem de *üretici güçlerdeki gelişimin artık kapitalist anlam ve biçimler içinde* sürmesini açıkça olumsuzlayan nesnel temeller, bizzat üretim olgusunun kendisinde ortaya çıkmıştır. Yani kapitalist sınıfın yükselişini ve kapitalist toplum biçiminin kurulmasını mümkün kılan üretici güçler gelişimi, bir noktadan sonra bu gelişime kapitalizmin verdiği biçimleri ve amaca (yönü) kökten geçersiz kılan bir niteliğe erişmiştir.

Bu, yalnızca üretimin toplumsal karakteriyle üretici güçlere sahip olmanın bireysel oluşu arasındaki çelişkinin had safhaya gelişi, apaçık gözükmesi demek değildir. Kaldı ki, Marksizm toplumsallıkla bireysel çelişkisini değil, üretici güçlerin sosyalistçe kullanımı -ya da sahip olunması- ile kapitalist biçimde kullanım -ya da sahip olma- arasındaki niteliksel farktan söz eder. Toplumsallaşma, sosyalizmin ön koşuludur, kendisi değil. Aynı dilin kavramlarıyla konuşursak, sosyalizasyon sosyalizm değildir demek gerekir. Tıpkı bireysel mülkiyetin -sahip, oluşun- kapitalist mülkiyet olmadığı gibi. Marx'ın şu kısa cümlesini vermekle yetinelim:

> *"İster bilim, ister maddî zenginlik söz konusu olsun, 'kapitalist biçimde' sahip oluşla, 'kişisel biçimde' sahip oluş birbirinden tamamiyle farklı şeylerdir."* (K. Marx, *a.g.e.*, 1-2, s. 33, a.b.ç.).

"Kendi karşıtına dönüşme" olayının nesnel temeli, üretici güçlerdeki gelişimin gösterdiği potansiyel imkânların; kapitalist sınıfın varlık nedenini ve onun belli tarihî dönemlerde üretici güçlere verdiği kapitalist biçimleri aşan, olumsuzlayan nitelikte olmasıdır dedik.

Üretici güçlerdeki gelişim, üretimi o düzeyde arttırmıştır ki, kapitalistlerin onca frenleme çabalarına rağmen yaratılan bu

toplam ürünün, kapitalist ölçülere uyarlı tüketimi artık mümkün değildir. Bunun içindir ki birim emperyalist düzenler -az önce Rhodes'in anlattığı gibi- fabrikalarının ve madenlerinin ürünlerini, "kendi alanları" -yani kapitalist ilişkilerin hüküm sürdüğü metropoller- dışına akıtıp orada tükettirmeye, giderek daha fazla ihtiyaç duyar olmuşlardır. Emperyalistler arası savaşın sömürgeler -kendi denetimlerindeki dış pazar- üzerine çıkması bu yüzdendir. Sermaye ihracı, yani "kendi alanı"na yatırılmayan sermayelerin dışarıya akıtılması, sırf yüksek kâr güdüsüyle açıklanamaz. Bu "ihraç", ihraç edilen ülkeyi metropol denetimine almakta hayli etkili bir araç olmuşsa da; asıl olarak metropollerde yatırıma sokulması "toplumsal sorun"u daha da ağırlaştıracağı için başvurulmuştur. Tarihî zıtlık şuradadır ki, bir zamanlar kendi ülkesine kapitalizmi yerleştirmek için başlıca silahı yatırım yapmak olan sınıf, bu silahı ile feodal düzeni yıktı. Şimdi bu silahının "kendi ülkesi"ndeki "kendi toplumsal düzeni"nin yıkıcısı haline gelebildiğini görmektedir. Üstelik tetiği kendi elinde olan bir silahtır bu. Lenin'e söylemediği sözleri "söyleten" ve sonra onu "bilimsel olmamak"la suçlayan Arghiri Emmanuel gibileri, sermaye ihracı olgusuyla Lenin'in anlatmak istediği şeyi anlamak yeteneğinden yoksun birtakım sofistlerdir ve tüm sofistler gibi eğitimle elde edilmiş bir cehaletin temsilcileridir.

Sermaye ihracını Lenin, "asalaklığın" da kanıtı olarak verir. Gerçekten de kapitalizmin o tarihî dönemde kendi "beka"sı için yöneldiği bu "çare", onu asalak hale getiren, yani sınıf olarak vaktiyle sahip bulunduğu yaratıcı, aktif niteliklerini körelten, yok eden bir etken olmuştur. "İhraç", daha fazla kâr getirmiyormuş... Bu elbette özellikle ihraç edilen ülke için asıl ilgi noktasıdır, ama biz bunun bizzat emperyalist sistemin odağında yol açtığı toplumsal değişime, özel olarak burjuvazinin niteliğinde yol açtığı değişime dikkati çekiyoruz.

İçinde yaşadığımız dönemde ortaya çıkan yepyeni ve nitelikçe son derece değişik üretici güç gelişimleri, söz konusu üretim artışına yeni bir sıçrama yaptıracak niteliktedir. Bugün bu gelişimler kapitalist biçimler altında gerçek potansi-

yellerinin pek azını gösterebiliyorken bile, var olan kapitalist toplum, çareyi tam bir tüketim, ne için, neden olduğuna bakılmaksızın tüketmek üzerine inşâ edilmiş salt bir israf ekonomisi, daha doğrusu israf ve tüketmeye dayandırılmış bir *düzen* oluşturmakta buluyor. Bugün metropollerde toplumsal düzen, tek bireyinden bütün kurumlarına kadar bu işleyişin ideolojik-politik-toplumsal normlarına göre seferber edilmektedir.

"Bugün" üzerinde daha sonra genişliğine duracağız. Ama "bugün"ün manzarası, emperyalist döneme girildiği anda detaylarıyla olmasa bile anahatlarıyla gözükmüştü.

Burjuva ekonomisi, ihtiyaca göre üretimden, üretime göre ihtiyaç yaratmaya dönüşmüştür.

Bir toplumsal faaliyet olan üretim faaliyeti doğal-organik hayatın ihtiyaçlarını temin etmek için yapılır. Başlangıçtan bu yana onun aslî gerekçesi budur. Toplam üretimin toplam ihtiyaca yetmediği tarihî dönemlerde ekonomik düzenler kendi yasaları içinde bir işleyiş kurdular. Burjuvaziye gelinceye kadar bütün egemen sınıfların üretim dışı oldukları, ama *üretimden daha çok, en çok pay almak hangi araçları gerektiriyorsa o araçlara sahip oldukları için;* bu araçları temsil ettikleri için egemen sınıf olduklarını söylemeliyiz. Sanayi Devrimi'yle teşekkül eden modern burjuvazi bu egemen sınıfların aksine bizzat üretim faaliyetinin içinden doğdu. Sanayi Devrimi toplam üretimi toplam ihtiyacın üzerine çıkarma imkânlarını veriyordu. Burjuvazi verili tarihî koşullar içinde bu imkânı gerçekleştirmenin öncüsü oldu.

Çok geçmeden ilkin başlıca kapitalist ülkelerde, daha sonra kıta ve dünya çapında, geçmişteki gibi "kıtlık"tan değil, aksine üretim fazlasından doğan krizler görüldü. İlk krizler bile burjuvazinin üzerine aldığı "misyon"un gerçekleştiğini, gerçekleştirilebilir hale geldiğini gösterdi.

Ama bugün somut hayatımızda bu manzarayı tümüyle göremiyorsak, nedeni, bize bütün bu manzarayı vaadeden üretici güçlerin haldeki imkânlarının kapitalist biçimler altında son derece kısıtlandığıdır.

Ama hedef nesnel olarak aşılmıştır. Doğal-organik hayatın icaplarını karşılama imkânları, bunun nesnel temeli artık gerçekleşmiştir ve bu noktaya kadarki bütün bir tarihî süreç, öylesine bir sonuç vermiştir ki; doğal-organik ihtiyaçlarımızın temini, âdeta ilk insanın doğada hazır bulduğu ürünleri yalnızca almak ve kullanmaktan ibaret olan eylemi kadar basit bir eylemi gerektirecek hale gelmiştir. Ama çok başka, çok üstün bir biçimde. O zaman bütün bir insan hayatını dolduran bu eylem, artık son derece kısalmış bir sürenin konusudur. Doğal-organik ihtiyaçları temin eylemi, artık hayatımızın küçük bir parçasını oluşturur haldedir ve yine tıpkı o ilk zamanlardaki gibi doğa bu imkânları bize vermektedir. Ama şimdi bu doğa, insana göre düzenlenmiş olan ve kendi kendisine hiçbir zaman varamayacağı biçimleri almış, kendi doğal gelişmesi içinde böylesine kararlı ve etkin nitelikler toplamı olarak yaratamayacağı yeni şekillenmelerden ibaret, bunlarla belirlenen bir doğadır.

İnsan, bütün tarihi boyunca doğayı kendi ihtiyaçlarına en iyi cevap verecek biçimde değiştirmiştir. Ama bunu yaparken kendisini de değiştirdi ve biz bugün artık insan yalnızca doğal-organik bir varlık değildir diyoruz.

Şimdi burjuvazi bu devasa imkânların çarpık ve cılız ürünlerini, bütün bu biçimlere rağmen yine de geçmişle kıyaslanamayacak bir toplam oluşturan üretim sonuçlarını sunuyor. İnsan hayatının bütün anlamını ve amacını bu ürünlerden, sonuçlardan daha fazla yararlanmak olarak ilan ediyor. Haldeki kapitalist toplumun temel değeri budur. Oysa insanlık, yararlanma için giriştiği tarihî eylemin bir döneminde yalnızca bu amacını bütün boyutlarıyla gerçekleştirmekle kalmamış, aynı zamanda kendisini bütün doğal-toplumsal süreçlere etkin, yapıcı ve yaratıcı olarak katacak hale getirmiştir; bunun nesnel temellerini oluşturmuştur.

Burjuvazi işte bu sonucu önlemek için "kendi karşıtına dönüşmekte"dir. Bu bölümü ile bu kendi karşıtının -feodallerin- pasif unsurlarına benzer hale gelerek -rantiyeleşerek-; bir diğer bölümü ile tıpkı burjuvaziye karşı en azından "doğal yöneticilik

hakkı" iddiasıyla direnen feodal seçkinler gibi, egemenlik hakkı ve görevini ileri sürerek, böylesi bir hak ve görevin mutlaklığına inanarak ya da inandırarak. Emperyalist burjuvazinin "egemenlik eğilimi" feodal kökenlidir ve gericiliktir, çünkü yukarıda kısaca belirttiğimiz gibi böylesi bir eğilimi kesin reddeden nesnel koşullar artık vardır ve günbegün de olgunlaşmaktadır.

Bir önceki paragrafın son iki cümlesinin nasıl bir ayrıma tekabül ettiğini, sorunun asıl kaynağının burada olduğunu aşağıdaki alıntıyı okuduğumuzda anlayacağız. Bu alıntıda Lenin, "Alman emperyalizminin çoşkun hayranı" Schulze-Gaevernitz'in, savunduğu sisteme bir çıkış yolu bulduğuna inanarak yaptığı "haykırışı" naklediyor:

> "'Alman bankalarının yönetimi, kesin olarak, sayıları bir düzineyi geçmeyen kimselerin eline öylesine bırakılmıştır ki, bugün, bunların çalışmaları, kamu yararı yönünden kabinedeki bakanların çoğundan daha önemlidir.' (Bankacıların, bakanların, sanayicilerin, rantiyelerin 'içiçe' kenetlenmesi burada sessizce geçiştiriliyor.)... 'Söz konusu gelişme eğilimlerinin sonuçlandığını düşünelim: ulusun nakdî sermayesi bankalarda toplanmış olacak; bankalar kendi aralarında bir kartel halinde toplanacak, ulusun yatırım sermayesi menkul kıymetler halinde akmaya başlayacak. O zaman Saint-Simon'un deha dolu sözleri gerçekleşecek: 'İktisadî ilişkilerin tek bir düzene uymaksızın geliştiği gerçeğine dayanan bugünkü üretim anarşisi, yerini bir üretim örgütlenmesine bırakmak zorundadır.' Üretimin evrimi artık birbirinden bağımsız ve insanın iktisadî gereksinmelerini bilmeyen girişimcilerin eseri olmaktan çıkacak, toplumsal bir kurum tarafından yönetilmeye başlanacaktır. Geniş toplumsal ekonomi alanını daha yüksek bir açıdan görmeye yetenekli olan merkezî idare yetkilileri, onu bütün toplumun yararına olacak şekilde ayarlayacak, üretim araçlarını uzman ellere teslim edecek, özellikle üretim ile tüketim arasında sürekli bir uyum bulunmasını gözetecektir. Görevleri arasında iktisadî çalışmanın örgütlenmesi de bulunan kurumlar, şimdiden vardır: bankalar. 'Gerçi bu sözlerin gerçek-

leşme durumundan henüz uzaktayız, ama gidiş bu yöndedir; bu, Marksizmdir, Marx'ın belirttiğinden ayrı, ama yalnız biçimi ayrı.'" (Schulze-Gaevernitz'den alıntı. Aktaran Lenin, *a.g.e.*, s. 150-151).

Schulze-Gaevernitz düzenlenmiş bir toplumu, "üretim ile tüketim arasında sürekli bir uyum" sağlayan, "üretim araçlarını uzman ellere teslim eden" ve kamu yararının "bir düzineyi geçmeyen kimseler"ce gerçekleştirildiği bir toplumu anlatıyor. Bunun ise ancak Saint-Simon türünden bir "sosyalist"in şikâyetlerini önleyen ve bu tip "sosyalist"lerin "kehanet"lerine uyan bir toplum olduğunu söylüyor. Bu toplumun asalaklaşmasının âdeta temel kurumu, örgütü olan bankalara istisnaî bir değer, bir yönlendirici görev verilerek işleyeceğini de ekliyor.

Saint-Simon türü sosyalistler Gaevernitz'in çizdiği bu manzaraya pek ses çıkaramazlar, hatta onaylarlar.

Ama Lenin, Gaevernitz'in, büyük bir utanmazlıkla bu toplum modelini özünde Marx'ın da kabûl ettiğini ifade eden sözleriyle alay ediyor ve böyle bir şeyi kabûl etmenin "Marx'ın o eksiksiz, bilimsel tahlillerinden... bir adım geri gitmek" olduğunu söylüyor.

Bir avuç adamın yöneticiliğine, yönlendiriciliğine bırakılmış "düzenli" bir topluma sosyalist demek, sosyalizmin özünü inkârdır. Birtakım iyi niyetli, seçkin adamın diğer insanları kuzular gibi yönettiği bir toplum Saint-Simon'un hayali olabilir, ama bir Marksistin asla.

Burjuvazinin dizginleri kendi elinde olan ve sınıfsal varoluşunu garantiye alan bir düzenlemeden herhangi bir şikâyeti yok. Onun toplumsal gelişimin bu evresinde talep ettiği tek şey, egemenlik hakkıdır, yönlendirici mekanizmaları el altında tutmaktır ve daha toplu bir ifadeyle söylersek, bütün toplumsal faaliyetleri yönlendirmek demek olan siyasal egemenliğini, bu "hak"kı korumaktır. Büyük bölümü rantiyeleşen, asalaklaşan burjuvazi yine kendi içinden çıkan bir avuç seçkin mensubu ile var olan durumunu devam ettirmek istemektedir. Yani, büyük çoğunluğuyla asalaklaşmış bir egemen sınıfın, bu haliy-

le sahip olduğu değerleri, ideolojiyi şu ya da bu araçlar eliyle tüm topluma yaygınlaştırarak biçimlendirilen bir asalak toplu-ma geçilmektir amaç.

Böyle bir topluma geçilmesini önleyecek yegâne toplumsal güç, yalnızca genel olarak burjuvaziye ve onun haldeki duru-muna değil; özünde *kapitalist toplum biçimine* ve hele onun şimdi içine girdiği asalak yapıya karşıt olan ve bu yapı yerine çağdaş üretici güçlerin tüm imkânları ile seferber edildiği yeni, nitelikçe üstün bir toplum biçimini kuracak bilince sahip olan işçi sınıfıdır.

Dolayısıyla işçi sınıfı, kendiliğinden bilinciyle değil; sosya-list toplumun yaratıcısı, yapıcısı olarak; bu niteliklerin -sözde değil- fiilen gerektirdiği fonksiyonları yerine getirecek bir bi-linçle, sosyalist bilinçle donanmış olarak, onu bu duruma geti-recek ideolojik-politik süreçlerden geçmiş olarak bu tarihî gö-reve koşacaktır.

Ama işçi sınıfının devrimci görevini ve bilincini çok değişik bir biçimde anlayan ve bu anlayışla ancak oportünist sıfatına hak kazanacak olanlar, işçi sınıfı hareketine egemen olurlarsa, bu tarihî görev, Lenin'in deyimiyle "oportünist çıbanın iyileş-mesine" kadar ertelenmiş olur.

Fakat bu ertelenme, asalaklığın daha da yaygınlaştığı bir toplumsal süreç içinde giderek bir çürümeye yol açacaktır.

Bir toplumsal sistemin çürümesi, onu devrimci bir değişime gö-türecek nesnel temellerden hareket eden bir toplumsal güç ortada yoksa ya da bu potansiyele sahip güçler harekete geçme imkânla-rını şu ya da bu biçimde kullanamaz hale gelmişlerse olur. Serf-ler, uzun bir tarih dönemi boyunca bir dizi isyan hareketine girişmelerine rağmen feodal düzeni yıkamadılar. Onun yerine ondan nitelikçe üstün bir toplum düzenini kuramadılar. Bu nesnel temeller yoktu; ve bu nesnel temeller feodal düzenin bağrında oluştuğunda, bunlardan yola çıkan toplumsal güç, serfler değil, burjuvazi idi.[2]

2 Tarih, bize çürüyerek yok olan bir dizi "uygarlık"tan söz eder. Antik Yunan, Roma ve Mısır ilk akla gelenler. Bunlar sınıflı toplumlardı ama kendi içlerinde köleci toplumu *aşan* bir toplum biçimine temel olacak nesnel koşullar oluşma-

Kapitalist toplum düzeninin işleyişi içinde egemen sınıf burjuvazinin tamamen karşısında bir nesnel konuma sahip olan işçi sınıfı, -ki buraya kadar o, feodallerin sınıf karşıtı serflere benzer- bu konumundan ötürü burjuvazi ile bir sınıf çatışmasını sürdürür. Bu niteliğiyle işçi sınıfının en yüksek eylemi ancak bir isyan olabilir, devrim değil. Ama ne zaman ki burjuvaziye egemen sınıf olma imkânını hazırlayan üretici güçlerdeki gelişimin, bütün boyutlarıyla değil ancak kapitalist biçimler altında, kısıtlanarak kendini göstermeye zorlandığının bilincine varılır, -ki bu bilinç Lenin'in ısrarla vurguladığı gibi haldeki sınıf ilişkileri alanının verdiği bilgiyle değil, bütün toplumsal faaliyet alanlarının, bu alanlara ilişkin tüm bilimsel bilgilerin ortaklaşa katkısıyla oluşturulmuş bir bilinçtir ve bu niteliğiyle de özel bir bilimdir- işte o zaman, yalnızca burjuvazinin varlığına değil, bütün kapitalist toplum biçimine karşı olan ve bununla kalmayarak kısıtlanmış üretici güçlerin tüm potansiyel imkânlarını seferber ederek yeni bir toplum biçimini kuracak, onun yapıcısı ve yönlendiricisi olacak bir sosyalist hareket doğar.

İşte ancak bu kapsamda bir hareket, egemenliğini hâlâ sürdürmeye kararlı olan asalaklaşmış burjuvazinin sıkı sıkıya sarıldığı kapitalist toplumdan yeni bir toplum yaratabilir ve böylece kendi haline bırakıldığında çürüyecek bir toplumsal yapı bu sonuca varmadan yeni ve üstün bir aşamaya geçer.

---

dığı ve dolayısıyla bu nesnel temelden hareket eden bir devrimci potansiyel oluşmadığı için, en yüksek aşamalarına vardıktan sonra çürüyüp gittiler. Eğer can çekişirken *dıştan* başka güçler gelip son "ölüm vuruşu"nu yaptıktan sonra, aynı alan üzerinde bir diğer toplum örgütlenmesi kurdularsa bu, elbette ki "köleci sistemin bağrında" teşekkül etmiş sayılamaz.

Uygarlıkların, yerlerini daha üstün bir uygarlığa -bir toplum biçimine- bırakmadan çöküp gidişi, Türkiye sosyalist hareketinin gerçekten özgün bir kişisi olan Hikmet Kıvılcımlı'nın âdeta özel önemle eğildiği bir konudur. Kıvılcımlı'nın ünlü "Tarih Tezleri" sırf bu amaçla oluşturulmuştur denebilir.

Kıvılcımlı'nın tezleri -en azından- bir toplumun sırayla belli aşamalardan geçeceği gibi anlaşılan şematik yorumun dışındadır.

Birikim'de Kıvılcımlı'nın bu gerçekten ilginç ve önemli çalışması değil, bu çalışmasında kullandığı yöntemin Hegelci idealist niteliği eleştirildi ve vardığı sonuçların bu yöntem kayması yüzünden kabûl edilir olmadığı belirtildi. Ama yeniden işaret edelim ki Kıvılcımlı'nın eğildiği sorunlar Marksist tarih biliminin mutlaka daha yoğun ele alınası gereken sorunlardır ve bugün de bu sorunlar bize hayli zengin teorik malzeme sağlayacak gibi gözükmektedir.

O halde işçi sınıfının bizatihi varlığı ve kapitalist toplumun zaten reddetmediği kurumlar içinde kendisi için örgütlenmiş olması, onun devrim yapmasının ve dolayısıyla çürümeyi önlemesinin bir garantisi değildir. Sosyalist bilince sahip olmadıkça işçi sınıfı, onu diğer sınıflardan ayıran bir "Çin Seddi" olmadığı için genel çürümenin kendisine de bulaşmasını önleyemez. Çürüme süreci çöküş krizlerini de içerdiği için bu evrelerde o belki isyan denilebilecek eylemlere de girebilir ama bu parlayıp sönen pleb ayaklanmalarından daha üst bir sonuç getirmez.

Şunu gördük ki, bu bilinç olmaksızın işçi sınıfının devrimci eylemi mümkün değildir ve bu bilinç olmazsa, çağdaş üretici güçlerin engin imkânlarına rağmen ancak ürün artışlarından ibaret olan kapitalist gelişimin, asalaklaştırıcı, çürütücü toplumsal etkileri sonucu işçi sınıfı da dahil tüm toplum, tarihî gelişimin kenarda bırakacağı ölü sular haline gelir ve bu durumuyla o ancak başkaları tarafından kurtarılacak bir şeydir artık.

İşçi sınıfı hareketi için böyle bir "kader" mümkün müdür?

Lenin oportünizmden kurtulamadıkça böyle bir "kader"in imkân dahilinde olduğunu eserinin birçok yerinde belirtir. Örneğin:

> "Oportünizm, bugün 19. yüzyılın ikinci yarısında İngiltere'de olduğu gibi, on yıllar boyunca bir ülkenin işçi hareketi içinde tamamıyla zafer kazanamaz. *Ancak, şu da var ki, bir dizi ülkede tam olgun bir hale gelmiştir; sosyal-şovenizm biçimi altında burjuva politikasıyla her noktada kaynaşarak olgunluk dönemini de aşmış ve çürümüştür.*" (Lenin, *a.g.e.*, s. 128, a.b.ç.).

Yorum getirmeyecek kadar açık sözler.

Emperyalizmin çürüyen, can çekişen bir kapitalizm olduğu yolundaki Leninist yargının, "birtakım ortodoks"ların sandığı gibi, devrimci hareketin ve işçi sınıfı hareketinin işini hayli kolaylaştırıcı bir yanı kesinlikle yoktur. Aksine bu Leninist yargı kapsamı alabildiğine geniş, alabildiğine çok yönlü bir görevler manzumesi sunuyor.

Devrim, basit, tek yönlü bir eylem değil. Bu, söz de hemen herkesin onayladığı bir vecize. Ama önümüzdeki devrimin bizi hangi sorunların üstesinden gelmeye mecbur bıraktığını soğukkanlıca incelediğimizde, bu görevin karmaşık yapısına eğildiğimizde, eğer üstünkörü yargılarımızı sarsan gerçeklerle karşılaşırsak bunlardan, bu gerçeklikten kaçmak yolunu tutmayacağız. Bir Marksist işte tam da böylesi gerçeklikleri değiştirmek işini üstlenen, bu görünen gerçeklikler altında yeni, devrimci bir potansiyel yattığını görüp bunu harekete geçiren bir eylemin takipçisi değil de nedir? Kaldı ki, içinde yaşadığımız dönem bize bu tip "gerçeklik"leri değiştirmek yolunda rastlanmadık imkânları, bu değiştirme eylemimizin nesnel araçlarını, temellerini sunmaktadır.

Bunları görmek için 1945 sonrası dönemin üretici güçler gelişmesi alanında gösterdiği nitelikçe çok değişik manzarayı inceleyeceğiz.

Toplumsal üretici güçlerde 1945 sonrasında meydana gelen niteliksel gelişmeler

Bu döneme gelinceye kadar üretici güçlerde meydana gelen gelişmelerin ortak niteliği olarak, bunların insan elinin, "el" ile ifade edilen fizik güç ve hünerin yerine geçtiğini söyleyebiliriz.

Eğer bu dönem içinde üretici güçlerde meydana gelen gelişmeleri, üretim araçlarında simgelersek, bu araçlar için ya "elin uzantısı" ya da "elin yerine geçen" deyimini kullanmak gerekecektir.

İşte, 1945 dönemini karakterize eden üretici güç gelişimleri için bu deyimi artık kullanamayız. Bu deyim ve onun ifade ettiği nitelik artık aşılmıştır. Çünkü 1945 sonrasının araçları artık elin değil, beynin uzantısıdır, el hünerinin değil, zihnî fonksiyonların yerini almıştır. Fark, nitelikseldir.

1945 sonrasının doğrudan doğruya bu niteliği atfedemeyeceğimiz gelişmeleri, ya şu yukarıdaki niteliğe sahip araçların varlığıyla ruşeym halinden gelişkin hale varmışlardır ya da ancak bu araçların varlığı sayesinde biçimlendirilebilmişlerdir.

Haberleşme-iletim araçlarında meydana gelen gelişmeler -telekomünikasyon ve uzay çalışmaları- nükleer güçlerin keşfi, organ nakilleri... bunlardan başlıcalarıdır.

Üzerinde en fazla duracağımız bu temel önemde olan gelişme, beynin uzantısı ya da zihnî fonksiyonları doğrudan yerine getiren bir araç olan bilgisayarların, bilgi işlem makinalarının ortaya çıkışıdır. Hemen belirtelim ki, bu araçlar, insana özgü olan zihnî fonksiyonların birini ya da bir kısmını yerine getirebilecek niteliktedirler.

Bu araçlar, kapitalist taleplere uyarlı olarak biçimlendirildikleri, bu anlayışın alanı içinde işlerliğe sokuldukları halde bile çok geçmeden bizzat geleneksel üretim alanında öylesine değişikliklere yol açtılar ki, artık makinaları denetlemek görevinin de bu araçlarca yürütülebildiği "insansız" işletmelere geçme devrinin başladığını söyleyebiliyoruz. Hesaplama, muhasebe ve kayıt işlemleri, dağınık iş kollarının organizasyonu gibi kafa emeğinin özel türlerine dayalı işler, hızla bu araçların kullanıldığı alanlar haline geliyor ve geçmişte bu işler için istihdam edilen hayli yoğun sayıda insana artık ihtiyaç duyulmuyor.

Fakat yukarıda da belirttiğimiz gibi bu hiç de azımsanmayacak sonuçlar, söz konusu araçların kapitalist biçimde kullanımının, kapitalist işletmelerin icaplarına, bu dar alana hizmet edecek biçimde kullanımlarının ürünüdür.

Oysa biliyoruz ki, özellikle bir dönemden beri burjuvazi üretici güçlerin mümkün tüm potansiyellerini değil, ancak bir kısmını ve onu da kendi kapitalist ölçüleri içinde -güya toplum için- harekete geçirmektedir. Dolayısıyla bu üretici güçlerin gerçek potansiyellerinin ne olduğunu somut pratikte göremiyoruz.[3]

---

3 Hemen belirtelim ki kapitalizmin yaptığı bu kısıtlama, teknik ve bilimsel buluşların hemen hizmete sokulmayışlarından, geciktirilmesinden ötürü doğan, zaman kaybıyla ifade edilen bir kısıtlama değildir. Bu tip uygulamaların çoğu kez rasyonel gerekçeleri olabilir ve bunu bir sosyalist ekonomi de yapabilir.

"Kısıtlama" sorunu, her zaman özenle belirttiğimiz gibi bir imkânın veya imkânların gerçekleşmesini önlemekten doğar. Örneğin bir bilimsel icat, birçok kullanım alanı varken ve bunun yanında üretim dışı sayılan alanlarda da bir di-

Yeni üretici güçlerin, özel olarak bilimsel teknik gelişmelerin gerçek potansiyellerinden haberi olmayan ve bu gelişmelerin ancak metaya dönüşebilecek sonuçlarıyla ilgilenen burjuvazi, bütün toplumsal üretici güç gelişmelerini yalnızca bu amaç için kullanır. Bu aslî amaca bir dönemden beri kendi egemenlik durumunu her şeye rağmen korumak olan bir amaç daha eklendiğini de ilave edelim.

Bırakınız belli bir bilimsel icadın hangi toplumsal alanlar için yararlı olacağını, bu icadın nasıl meta üretebileceği konusunda bile sözü edilir sistemli bir bilgiye sahip olmayan burjuvazi,[4] sırf sermaye sahibi olduğu için, sırf ekonomik güce sahip olduğu için, bütün üretici güçleri istediği gibi yönlendirmekte, onların alacağı biçimleri tayin etmektedir.

Toplumun çok büyük kısmı bilimsel icatları ancak metaya dönüştükleri zaman görürler. Sanılır ki bu icat, ancak bu biçimde "toplumun hizmetine" sunulabilir, ancak bu alanda bir kullanım imkânı vardır.

Ama bu kapitalist biçimleri, olağan biçimler sayan bir yanılsamanın ürünüdür. Ayrıca birçok bilimsel icat, sırf meta haline dönüştürülemeyecek yani sürekli bir satış konusu olamayacak alanlara özgü olduğu için toplumsal hayatımıza girmez. Kısıtlama işte buralardadır asıl.

Eğer bugün, beynin uzantısı olan araçları toplumsal hayatımızda göremiyorsak ya da bu araçların ancak kırpıntıları diyebileceğimiz şeyleri -basit hesap makinaları vb.- görüyorsak bir

---

zi "iyileştirici" değişime yol açabilecekken, ancak belli kullanım alanlarına hapsediliyorsa gerçek bir kısıtlama ile karşı karşıyayız demektir. Bu tip uygulama, üretimi kısma gibi sonucu niceliksel olan uygulamalardan bile farklıdır.

4 Aşağıdaki alıntının bir bölümünü daha önce nakletmiştik. Konumuzla ilgili olduğu için metni olduğu gibi veriyoruz.

> "Kapitalist bilim için, genel olarak, 'hiçbir' masraf yapmaz; ama bu onun bilimden yararlanmasına engel değildir. Başkalarının emeği gibi, bir başkasına ait bilim de sermayeye bağlanır. İster bilim ister maddî zenginlik söz konusu olsun, *'kapitalist biçimde' sahip oluşla 'kişisel biçimde' sahip oluş birbirinden tamamiyle farklı şeylerdir.* Bizzat Dr. Ure, makina kullanan pek sevgili fabrikatörlerinin mekanik konusundaki kaba cehaletlerinden yakınıyordu; kimya endüstrisinde faaliyet gösteren İngiliz fabrikatörlerinin kimya alanındaki hayret edilecek bilgisizlikleri üzerine Liebig'in söyleyeceği çok şey vardır." (K. Marx, *Kapital*, 1-2, Odak Yayınları, s. 33, a.b.ç.).

nedeni budur. Ana dalganın uzak kıyıya yansımalarıdır, gördüklerimiz.

Ama asıl neden bu değildir. Bu araçlar, var olan toplum yapısını, hiyerarşik yapıların tümünü en derin yerinden sarsan imkânlara sahip oldukları, insanların önünü buradan başlayan yepyeni ufuklar açabilecek nitelikte oldukları için; egemen sınıf ancak "toplum üzerindeki" kurumlara, özellikle sistemin devamını sağlayan kurumlara tahsis edilmiş araçlar olarak tutuyor onları, bu amaca göre biçimlendiriyor. Bugün en gelişkin bilgisayarlar, bilgisayar sistemleri devletin; ordu, polis ve istihbarat kurumlarının elindedir. Ayrıca ekonomiyi düzenleyen özel ya da kamu (devlet) kuruluşlarının elindedir. Bunlar çağdaş teknolojinin, bilimin son derece geliştirdiği bilgi toplama, haber alma aygıtlarıyla desteklenmekte ve her ikisi olağanüstü genişlikte ve çeşitlilikte bilgiyi sürekli kullanıma hazır tutmakta, işlemekte ve gereğinde kullanmaktadır.

Hiçbir egemen sınıf, böylesi bir araca sahip olamamıştı. Geçmişin en gelişkin polis-istihbarat şebekesine sahip yönetimleri, tüm toplumun her türlü faaliyetini izlemek ve bunların bilgisine sahip olmakta bugün varılan düzeyi hayal bile edememişti.

Bilgi edinme, kullanma açısından toplumun geniş çoğunluğu ile sistemin tepesindeki seçkin zümre arasındaki fark, hiçbir dönemde bu kadar çok, bu kadar niteliksel olmamıştı.

Evet, bilgisayar sistemlerinin, kapitalist amaçlara hizmet etmenin ötesinde bizzat kapitalist toplum biçiminin korunması için kullanılması, bu amaca göre biçimlendirilip, bu amaca koşulmuş kurumların tekelinde tutulması işte bu sonuçları getirmiştir.

Ama bu kullanım biçimi bize bilgisayar dediğimiz aracın "özünü" nesnel imkânlarını unutturmamalıdır. Vahim bir yanılgı olur bu. Çünkü bugüne kadar yapılmış araçlar içinde her şeyiyle toplumsal olarak niteleyebileceğimiz yegâne araçtır o. Çünkü mekanik yapısında hiçbir ayrıcalık taşımayan ama, malzemesi bilgi olan bir araçtır ve bilgi tam anlamıyla insana özgü, tam anlamıyla toplumsal, tam anlamıyla tarihî bir üründür ve mülkiyet konusu olamayan, "tüketim konusu" olamayan tek şeydir.

Bunlar belki de konunun "edebiyat tarafı"dır. O halde bu araçların toplum yapısı üzerinde gerçekleştireceği büyük devrimci oluşumlardan sözedelim.

Bilgisayar sistemleri, çağımızda son derece gelişkin hale gelmiş olan haberleşme-iletim araçları ile birlikte kullanıldığında, yani örneğin bir telefon şebekesi gibi her bireyin kolayca kullanabilmesine imkân tanıyan bir organizasyon içine yerleştirildiğinde, böyle bir işleyiş kurulduğunda, insanlığın bütün bilgi hazinesi tüm ergin bireylerin kullanımına açılmış olur.

Böyle bir imkân, bugün bile vardır ve yarın çok daha yetkin hale getirilebilir.

Öte yandan aynı araçlar üretim alanlarında işçinin yaptığı basit mekanik işlemleri ve kontrol görevini de kısmen daha şimdiden yapar haldedirler. Bu yola girildiğinde, basit ama son derece yıpratıcı olan ve insanın zihnî fonksiyonlarını âdeta dumura uğratan niteliksiz işgücü eyleminden insanların kurtuluşu mümkün olacaktır.

İnsan artık onu istisnaî yapan tek fonksiyonuna, yaratıcı zihnî faaliyete yönelecektir. Bugün son derece az sayıda insana, "seçkin ve imtiyazlı bir zümre"ye ait olan bu fonksiyon, milyonların doğal eylem biçimi olacaktır.

Bu mümkün olacaktır. Çünkü bu sözünü ettiğimiz yapı bugüne kadar insanlar arasında kurulu en etkili ve kalıcı hiyerarşik düzeni -bilgi farkından doğan hiyerarşiyi, kafa-kol emeği farklılığından doğan hiyerarşiyi- yıkacak nesnel temelleri, araçları bize vermektedir. Bu döneme kadar doğal yetenek farklarının da bir ölçüde neden olduğu bilgi düzeyleri arasındaki fark, artık aşılarak giderilmiş olacaktır.[5] Çünkü bu araçların "hafıza"larına kaydedilen bilgi yekûnu ve bu bilgilerin *ken-*

5 Kafa emeğini temsil edenlerin düzenli aralıklarla fabrikalara, tarlalara gidip birkaç saat "kol emeği" sarf etmeleri gibi biçimsel düzenlemelere artık gerek kalmayacaktır. Bu uygulama bir moral kazandırmanın ötesinde bir sonuç getirmez. Zaten böylesi uygulamalar sürekli olmaz, gün gelir ya yozlaşır ya da iyiden iyiye biçimselleşir. Kol emekçileri kafa emekçisi haline geliyor mu? Sorun budur. Kafa emekçileri kol emekçilerinin işini de yapıyor, güzel ama asıl güzel olan kol emekçilerinin kafa emekçisinin işini yapmasıdır. Bu olmadıktan sonra, diğeri ancak bir iyiniyet gösterisi olur o kadar.

di içinde işlenmesi eyleminin hızı, hiçbir insanla kıyas edilemeyecek derecede yüksektir. Dolayısıyla insanlar, bu araçları kullanmasını öğrendikleri zaman, eşit düzeyde bilgiye sahip kişiler olacaklardır. Toplumsal-tarihî bir ürün olan bilgiye bırakınız kapitalistçe, bireysel biçimde bile sahip olunması artık nesnel olarak imkânsız olacaktır; toplumsal biçimde sahip olunacaktır artık.

O halde bu araçların en yaygın ve tüm topluma hasredilmiş biçimde kullanıma sokulmasıyla başlıca iki devrimci sonuç doğacaktır: İlkin, artık kol-gücü, el emeği ortadan kalkacaktır. İkincisi, insanlar arasında gerçek eşitliğin temeli olan fonksiyon eşitliği sağlanmış olacaktır. İnsanlar, en üst insanî fonksiyon olan zihnî yaratımla uğraşır olacaklardır ve diğer eylem türlerini artık en geniş ölçüde denetleyebildikleri gelişkin araçları yönlendirerek yerine getireceklerdir. Marx'ın insanların yönetiminden araçların yönetimine geçiş dediği dönemdir bu.

"Kafa ve kol emeği arasındaki ayrıma kölece boyun eğme"nin artık söz konusu olmadığı bir topluma geçilmiş olacaktır.[6]

Tarihte her toplum biçiminin bir de entellektüel hiyerarşisi vardır. Belli bir zümre bu hiyerarşinin en tepesinde, komuta yerinde, yani o toplum biçiminin bilgi anlayışına uyarlı olarak tespit edilmiş olan "bilgi kaynağı"nın üzerinde oturur. Onlar oradan ya var olan düzeni takdis eden ilâhî "bilgi"leri ya da "erişilmez derinlikteki", "bilim"in ürünlerini yayarlar. Feoda-

---

6 Sosyalizmin gerçek niteliğini anlayabilmek için, A. Serafimoviç'in Lenin'e ait bir anısını nakledelim. Konu edebiyattır ama Lenin'in sözlerinde dile gelen amaç, soyut bir "edebiyat konusu" değildir. Proleter edebiyatının anlamını da açıklayıcıdır bu pasaj.

> "'Evet ülkemizde büyük bir örgütlenme faaliyeti var. *Siz yazarlara gelince, sizler işçileri edebi çalışmalarımıza katılmaya alıştırmalısınız.* Bunun için çok çaba sarf etmeli, işçinin her küçük girişimi büyük bir sevinçle karşılanmalı. Derginizde işçilerin yazıları da yayımlanıyor mu?' 'Fazla değil, Vladimir Iliç. Bilgi ve kültür eksikliğini göz önüne almak gerekiyor.'
>
> Gülen gözlerle baktı bana:
>
> 'Ama bunun önemi yok. *Yazmasını öğrenecekler ve olağanüstü bir edebiyatımız olacak.* Dünyanın ilk proleter edebiyatı...' (*Sanat ve Edebiyat*, Payel Yayınevi, A. Serafimoviç'in bir anısı, s. 291-292, a.b.ç.).

lizmde ruhban zümresi, kapitalist düzende akademik kast[7] bu işi yapar. Her toplumda buna uyarlı "eğitim-öğrenim" mekanizmaları kurulmuştur. Bu mekanizma tüm toplumu kapsayacak biçimde geliştirildiğinde (çağımızdaki durum) görünüm, bilgi edinme fonksiyonunun alabildiğine halklaştırılması gibi gelebilir. Oysa hiyerarşi geçmişte hiç olmadığı kadar sağlam kuruludur ve bu hiyerarşi, sınıfsal hiyerarşiyle tam bir uyum halindedir.

Bugün kapitalist işletmelerin, tekellerin, uluslararası tekellerin yönetim kadrolarını oluşturanlar çoğu kez bizzat sermaye sahipleri değildir. Onlar hisse senetlerinin gelirleriyle yaşamakta, rantiye bir sınıf oluşturmaktadırlar çoğunlukla. Asıl yöneticiler, seçkin, eğitimli, tekel bürokratlarıdır, "işadamları", "menajerler" zümresidir. Bugün işçi sınıfının ve sosyalist hareketin karşısına düzen savunucusu olarak, sermayenin çıkarını ve "yaşama hakkı"nı öne sürerek çıkanlar, bunlardır. Bunlar çağımızın dev gelişmelerini var olan kapitalist (emperyalist) düzenin korunması adına biçimlendirenlerdir. Emperyalist sistemin hiyerarşik yapısının en üstünde fiilen oturanlar bunlardır. Eğitimli, seçilmiş, süzme bir kasttırlar ve tüm toplumsal faaliyet alanlarına aynen yansımış hiyerarşik düzenin tepelerini tutmuşlardır.

Hiyerarşik yapının en altındadır işçi sınıfı. Ücret düzeyi, sosyal güvenlik imkânları onu belki "orta sınıf" düzeyinde bir tüketim imkânına eriştirmiştir. İşçilerin burjuvalaştığını söyleyenler de bunu kanıt gösteriyorlar.

Oysa işçi sınıfı geçmiştekinden çok daha fazla işçidir bugün. Tüketim düzeyi bir burjuva ölçütüdür. Hem de çürüme halin-

---

7 Bu "akademik kast"ın ve ona bağımlı tutulmaya çalışılan aydın kadroların içinde hayli yoğun sayıda insanın, hem bu kast düzenine hem de içinde yer aldıkları toplum biçiminin tümüne karşı çıkışları bu genel kuralı değiştirmez. Çünkü "kast"ı oluşturmak sistemin bir gereğidir.

Fakat bilgi ve ona ilişkin süreçlerin toplumsal karakterine rağmen onu hâlâ bir zümrenin ayrıcalığı halinde tutmak keskin bir çelişki yaratıyor. Bu çelişkiyi hızla açığa çıkaran nesnel koşulların oluştuğu çağımızda güçlenen aydın hareketi, bu köklü çelişkinin toplumsal düzeye yansımasıdır. Bu da buraya kadar anlattıklarımızı tümüyle doğrulayan bir olgudur.

de bir burjuvazinin ölçütü. Biz bu ölçütleri ta ne zamandır reddettik ve şimdi daha çok reddetme gerekçesine sahibiz.

Bugün yerine getirdiği fonksiyonun alabildiğine yıpratıcı niteliğinden ötürü, bu yıpranmayı yıllar yılı yaşamasından ötürü, buna mecbur bırakıldığından ötürü o, toplumsal etkinliklere katılmaktan nesnel olarak en yoksun sınıftır. Bir Marksist için de ölçüt budur. Yerine getirmeye mecbur bırakıldığı fonksiyondan ötürü o ancak kendisine *özel olarak* hazırlanmış edebi, kültürel, toplumsal ve ekonomik tüketim nesnelerinden yararlandırılan bir sınıftır. Ona bir yığın muamelesi yapan, bir fizik güçten başka değer atfetmeyen,[8] ekonomizm uşaklarının, Marksizm tahripçilerinin yönetimindeki siyasal eylem alanları da bu sınıfa fiilen kapalıdır.

Bu bakımdan çağımızın bilgisayarlarla simgelenen yeni üretici güçlerine en fazla sahip çıkma durumunda olan sınıf işçi sınıfıdır. Onu "kol emeği" olmanın tamamen köleleştirici, araçlaştırıcı çemberinden kurtaracak imkânlar oluşmuştur. Yeni çağın devrimci bilinci bu yeni imkânı kapsar nitelikte olacaktır.

Şu anda bu imkân, emperyalist hiyerarşinin en tepesindekilerin elinde "esir"dir. Onlar tarafından, çürüyen kapitalist toplum biçiminin ayakta tutulma mekanizmalarını oluşturmakta kullanılmaktadır ve bu amaca göre biçimlendirilmektedir.

Bu durum tarihen olağandır. Her yeni üretici güç gelişimi o anda var olan toplum biçiminin egemenlerine hizmet etmiş, onlara yararlı olmuştur bir zaman. Ama niteliği ile bu egemen sınıfların varlık nedenlerini olumsuzlayan üretici güçler, bir dönem sonra egemen sınıfı ve onunla birlikte bütün eskiyen toplum biçimini yıkıp, yerine yeni bir toplum biçimini kuracak toplumsal güçlerin varlık koşullarını hazırlamışlardır. Manifaktüre geçişle birlikte Avrupa'da merkezî feodal devletlerin

8 Elbette ki bunu yapan oportünist, revizyonist baylar, işçi sınıfını göklere çıkarmaktan, övmekten bir hâl oluyorlar. Sözleri böyledir ama eylemleri de ortadadır. M. Kemal "köylü efendimizdir" dermiş. Onun döneminde köylülerin ne kadar "efendi" olduğunu biliyoruz. Bu baylarımız da M. Kemal'in düşüncesindedirler.

kurulması, yani yerel feodal düzenden daha üst bir evreye geçiş raslantı değildir. İlk bilimsel gelişmeler ve artan üretim merkezî feodal organizasyonları güçlendirmiştir.

Şimdi de çağımızı karakterize eden bu üretici güçler gelişimi, kapitalist sınıfa, onun hiyerarşik yapısının en üstündeki elit zümreye hiçbir egemen sınıfa "kısmet olmamış" büyük imkânlar kazandırmış gözükmektedir. Şimdiki durumun "gerçeği" budur.

Ama bizzat bu üretici güçlerin, anlatmaya çalıştığımız devrimci niteliği, bu "gerçeği" değiştirmenin kaçınılmaz olduğunu göstermektedir. Bunu görmekle kendi derin ve çok yönlü yoksunluğunu daha iyi kavrayacaktır işçi sınıfı. Onun mutlak içinde bulunacağı sosyalist hareketin, bu geçici "gerçek" karşısında duraklayacağı düşünülemez.

Çürüyen kapitalizmin, kapitalist toplum biçiminin bağrında yeni devrimci imkânlar teşekkül etmiştir. Bu imkânlar, özellikle işçi sınıfına, onu devrimci olmaya zorlayan nedenlerin *asıl nereden* kaynaklandığını göstermektedir.

İşçi sınıfına verilecek devrimci bilincin kapsamı ve içeriği bir kez daha gündemin ilk maddesidir.

1945 sonrasında emperyalist sistem

Bu dönem, emperyalizmin yapısal özüne uygun "gerçek biçim"lerine ulaştığı bir dönem olarak nitelenmelidir.

Özellikle Çin Devrimi'nden sonra sosyalist kampın ayrı bir sistem olarak belirmesi tehdidi karşısında öncelikle askerî kurumların tamamlanması hız kazandı. Sosyalist sistemin ancak bir savaşla yıkılabileceği tezi, ABD'nin atom bombası tekeline sahip olmasından da güç kazanarak süratle uygulamaya sokulmak isteniyordu. İlk ve en güçlü emperyalist askerî örgüt -kurum- olan NATO 1948'de kurulmuştu bile. Daha sonra SEATO-ANZUS ve CENTO gibi paktlarla ve ikili antlaşmalarla takviye edilen bu uluslararası emperyalist askerî mekanizmalar, yalnızca tarihin gördüğü en çok-uluslu askerî-politik organizasyonlar olmakla kalmıyor, aynı zamanda organizasyon da-

hilindeki ülkelerde bir ideolojik kamyanyanın dayanağı oluyorlardı. Ayrıca bu organizasyon Truman ve Marshall yardımlarıyla ekonomik bir aparata da sahiptir.

Merkezi ABD olan bu organizasyon daha bir dizi yardımcı mekanizma ile takviye edilmişti. Ordu ve polis kadrolarının eğitimi, "hür" radyolar ağı, ortak kültür organizasyonu, Amerikan falanca ulus "dostluk" dernekleri, yaygın burs programları vs.

Bütün bu saydığımız kurumlar hemen hemen 1960 yılına gelinceye kadar sürdü. Birçoğu hâlâ da sürüyor ama artık eski etkinlikleri yok. 1960'lı yılların başlarında Fransa NATO'dan ayrıldı. İlk gözle görülür çatlaktı bu. Daha sonra ABD'nin barış gönüllüleri hamlesinin fiyaskosunu izledik. Askerî-polis kadrolarının tek merkezli eğitimi tavsadı ve asıl önemlisi AET ve Japonya'nın ekonomik "başkaldırıları" açığa çıktı. Truman ve Marshall yardımları önemsizleşti ya da kesildi. Bunlara ek ola. k temeli ta savaş içinde atılmış olan ve dolar egemenliğini perçinleyen Bretton Woods kararlarının geçerliliğini büyük ölçüde kaldıran yeni uygulamalar ABD'ye kabûl ettirildi. Bunun yanısıra bir dizi ülkede hükümetler ABD ile yaptıkları çeşitli antlaşmaların yeniden gözden geçirilmesini talep etmeye başladı ve "kendi ülke"si lehine koşullar öne sürdüler ve kabûl ettirdiler. Bunların en etkilisi, petrol üreten ülkelerin ünlü boykotları idi.

Bu görünüşe bakılırsa 1950'lerde görece bir bütünlük içinde olan ve ABD etrafında bir örgütlü birlik oluşturmuş olan emperyalist sistem -en hafif deyişle- ayrışmaktadır. Buna dayanarak *"emperyalist ülkeler* arasındaki çelişkiler" tezleri son zamanlarda çok daha güçlü tekrarlanır oldu. "Emperyalistler arası çelişkilerden yararlanmak suretiyle" "kendi ülkesinde" nasıl devrim yapacağını planlayan akımlar hız kazandılar. ÇKP, bu konuda "en yüksek aşama" denmeye lâyık tezlerini öne sürerek, "diğer emperyalistler"i de içine alan cepheler kurmaya yöneldi.

Bir dizi "saygıdeğer" burjuva bilim ve siyaset adamının "çok merkezli hale geliş" dedikleri bu durum, acaba gerçekten emperyalist sistemin ayrışması, bölünmesi anlamına mı gelmektedir?

Hayır, *temelden* yanlış ve sakattır bu görüş. Sorun böyle konulamaz. Ayrışma, bölünme veya bunların zıddı olan bütünleşme kavramlarının kesinlikle anlatamayacağı bir süreç olmuştur ve dolayısıyla durumu bu terimlerle açıklamak mümkün değildir.

"Günümüzde emperyalizm" konusu için bu nokta hayatî önemdedir.

Özellikle bazı kavram kaynaklarını düzeltmek gereklidir. Bunlardan en yaygını *"emperyalist ülkeler* arasındaki çelişki" kavramıdır.

Bu kavramın Lenin'de de var olduğu ileri sürülebilir. Ama Lenin'de bu kavram, o dönemin son derece somut, açık bir tarihî gerçeğini anlatıyordu. Dünyanın, beş-altı emperyalist *devlet* (Lenin'in en sık kullandığı deyim budur) arasında *toprak bakımından paylaşıldığı* bir dönemin özgül gerçeğini ifade ediyordu. Eğer bugün de emperyalist devletler arasında tıpkı o dönem gibi bir *toprak paylaşması* varsa, bu özgül gerçeğin devam ettiğini söyler ve "ülke" kavramını *kullanabilirdik*. Bugün "emperyalist ülke" kavramını kullananlar, bize eğer her "ülke"nin eskiden olduğu gibi başka "ülke"lere kapalı tuttuğu alanlarının milyon kilometrekare hesabına dayalı bir çizelgesini sunabilirse bu kavramı birlikte kullanmaya hazırız.

Bu kavramın ifade ettiği tarihî gerçek bugün yerini bir başka gerçeğe bırakarak göçüp gitmiştir ve yeni gerçeğin yeni kavramlara ihtiyacı vardır. Kaldı ki, bunun için icada da gerek yok. Çünkü Lenin'in emperyalizm analizine, aynaya bakar gibi bakıp, orada kendi kafasının bir türlü söküp atamadığı ulusçu kategoriler bulmaya çabalayanlar gibi yaklaşmazsak görürüz ki, Lenin, eserinin beşinci bölümünde bize bugünün gerçeğinin ne olabileceğini açık açık anlatmıştır bile. Bir kere daha okuyalım:

> "Sermaye ihracı arttıkça ve büyük tekel gruplarının yabancı ülkeler ve sömürgelerle ilişkileri ve 'nüfuz bölgeleri' her bakımdan genişledikçe, 'pek doğal olarak', işler, bu gruplar arasında genel bir anlaşmaya ve uluslararası kartellerin kurulma-

sına doğru yöneliyordu. Sermaye ve üretimde görülen evrensel yoğunlaşmanın bu yeni derecesi, daha önceki dönemlerde görülenlerden çok yüksektir. Bu süper-tekel durumu..." (Lenin, *a.g.e.*, s. 79-80).

Emperyalizm kitabının bu beşinci bölümünü okuyanlar için durum, yorum gerektirmeyecek kadar açık sunuluyor.

Kendi ulusçu yaklaşımlarını Marksizm-Leninizm olarak yutturmaya çalışanlar, çok sık başvurdukları "unutma" metodunu burada da uyguluyorlar. Gerçeği de unutturmaya çalışıyorlar böylece. 1915'te Lenin şunları yazıyordu:

> Bir zamanlar, (... Kautsky'nin de içlerinde bulunduğu) bir kısım burjuva yazarları, sermaye enternasyonalizasyonunun en belirgin bir ifadesi olan uluslararası kartellerin, kapitalist rejim içinde yaşayan halklar arasında barış umudu doğurduğu kanısındaydılar. Teorik açıdan alınırsa, bu görüş tamamen saçmadır; pratikte ise, en kötü cinsten bir oportünizmin hiç de dürüst olmayan bir savunma biçimi ve bir bilgiççilik anlamına gelmektedir. Uluslararası karteller, kapitalist tekellerin günümüzde hangi noktaya kadar gelişme gösterdiğini, kapitalist gruplar arasındaki mücadele konusunun ne olduğunu göstermektedir. Bu son nokta çok önemlidir; yalnız bununla bile olayların ekonomik ve tarihî anlamını çözebiliriz; çünkü mücadelenin *biçimleri* değişebilir, nitekim özel ve geçici nedenlere bağlı olarak değişmektedir de; ama mücadelenin *özü*, onun sınıfsal *içeriği*, sınıflar var oldukça değişemez." (Lenin, *a.g.e.*, s. 87-88).

Sırf konuyu uzatmamak için alıntıyı burada bitiriyoruz. Devamını kitaptan okuyanlar "tarihî gelişim" diye bir şeyden zerrece nasiplenmemiş kafalara karşı Lenin'in yönelttigi sözleri hatırlarlar.

"Çelişki" sorununa gelince: Kapitalizmde, kapitalist birimler arasında çelişki vardır, yapısaldır bu ve bugün de elbette sürmektedir. Dün tek tek kapitalistler arasındaydı bu çelişki (serbest rekabet evresi). Daha sonra tekeller egemen *birim* oldu ve

belirleyici çelişki bunlar arasında idi. Tarihin belli bir evresinde bu tekeller *"ulusal mali gruplar"* biçiminde geçici birlikler oluşturarak başka *"ulusal mali gruplar"*a karşı hepsini birden ilgilendiren acil sorunlar yüzünden mücadeleye giriştiler. Hatta I. Dünya Savaşı için, kolayca birkaç "ulusal mali grup"un ittifakının aynı biçimde bir diğer "ittifak"la savaşı diyoruz.

Bugün, çağımızda bu *"birim"*, artık uluslararası tekellerdir. Çelişki bunlar arasındadır. "Ulusal mali grup"lar evresi de aşılmıştır. Lenin'in az önce naklettiğimiz sözlerinde ulaşılacak en üst noktayı gösterdiklerini söylediği; ama o gün için henüz tipik olmayan "uluslararası kartel"ler bugün tipik kapitalist biçimlerdir. *Birim* bunlardır ve öyle içeriğe sahiptirler ki, bunların "milliyet" kategorisini günbegün soyunup attıklarını, her yanlarıyla olabilecekleri kadar "uluslararası"laştıklarını görmemek için kör olmak gerekir. Elbette ana gövdeleriyle ve "beyin"leriyle metropol ülkelerdedirler. Ama burada bulunuşları hiç de "kendi devlet"lerine saygılarından ya da milliyetçilik aşkından değildir. En saf kapitalist ölçülere göre davrandıkları ve verili koşullar gerektirdiği için bu böyledir. Ekonomik ölçütler, pazarlama sorunu ve politik güvenlik söz konusudur. Bu koşullar herhangi bir "geri" ülkede sağlanmış olsun, işadamlarının çantalı kalabalığı oraya da akın eder. Bunlar için kapitalizmin o bildik yasası sosyalist devletleri de içeren tüm dünya ölçüsünde geçerli saydıkları tek yasadır. Nerede kâr güvencesi varsa orada uluslararası tekel temsilcilerini görebiliriz. Gönderlerdeki bayraklar, hiçbir zaman bu kadar önemsiz süsler olmamıştı.

Eğer emperyalizmden, yani bir *sistem*den söz ediyorsak onun tarihini *temel birim*inin evriminde izlemeliyiz. Yöntem yanlışının kökü ilkin buradadır. Lenin, "emperyalizmin mümkün en kısa tarifini yapmak gerekseydi" diyor, onun "kapitalizmin *tekelci* aşaması olduğunu söylerdik". O halde emperyalist sistemin ayrışıp, ayrışmadığı, bütünleştiği ya da bölündüğü gibi yargılar, en ufak bir bilimsellik payı barındırmak isterlerse, bize bu "çekirdek kurum"un evrimiyle desteklenmiş bir tez sunmalıdırlar.

Böyle bir yaklaşımın gösterdiği şey şudur: Evrim şu yolu izlemiştir; tekel, ulusal tekel grupları, uluslararası tekel grupları (kartel biçiminde) ve uluslararası tekeller.

Bu süreç ilkin bir büyüme sürecidir. Bugün "tekel" denmeye lâyık birimler, ilk tekellerden hem etki alanları ve sermaye varlıklarıyla ve hem de kapsadıkları iş alanları sayısıyla ve bütün bu ögelerin sayısal ifadesi olan iş hacimleriyle ölçülemeyecek kadar büyüktürler.

İkincisi, uluslararasılaşmanın, "ulus" faktörünü tamamen dışında bırakarak gerçekleşmesi ve buna ek olarak aynı olayın "uluslararası kartel"lerde olduğu gibi kâr taksimi, pazar bölüşümü gibi "yukarıdan" antlaşmalarla değil, *sermayelerin içiçe geçmesiyle,* yani uluslararası piyasa hareketleriyle -tam kapitalist yöntemlerle- oluşu. Uluslararası kartellerin nasıl oluşturulduğuna dair bir örneği Lenin'den naklediyoruz.

> "'Uluslararası' ray" kartelinin ... kurulması yolunda ilk girişim, İngiliz, Belçika ve Alman fabrikatörleri tarafından, bu sanayide görülen ağır bir çöküntü döneminde, 1884'te yapılmıştır. Antlaşmaya giren ülkelerin içpazarlarında birbirleriyle rekabet etmeyecekleri kararlaştırılmış, dışpazarlar ise aşağıdaki gibi paylaşılmıştı: İngiltere % 66; Almanya % 27; Belçika % 7. Hindistan tamamen İngiltere'ye bırakılıyordu. Kartelin dışında kalan bir İngiliz firmasına karşı ortak bir mücadeleye girişildi; bunun giderleri, toplam satışın bir yüzdesiyle karşılanıyordu. Ancak, iki İngiliz firmasının ayrılmasıyla, 1886'da, bu kartel çökecektir.
>
> ... Kasım 1904'te, uluslararası ray karteli, aşağıdaki oranlarla yeniden canlandı: İngiltere % 53.5; Almanya % 28.83; Belçika % 17.67. Fransa, birinci, ikinci ve üçüncü yıllarda sırasıyla yüzde yüzün ötesinde, yani % 104.8 toplam üstünden % 4.8; % 5.8 ve % 6.4 oranlarla kartele katıldı. 1905'te Amerikan *Steel Corporation,* daha sonra da Avusturya ve İspanya kartele katıldılar." (Lenin, *a.g.e.,* s. 86-87).

Okur bugünkü uluslararası tekellerin böylesi yöntemlerden çok daha köklü, kopmaz bağlarla oluştuğunu bilir.

Üçüncüsü, uluslararası hale gelişin sırf metropol uluslarıyla sınırlı olmaktan gitgide daha fazla uzaklaştığı olgusu. "Emperyalizmin içsel bir olgu haline geldiği" tezi bu boyutla düşünülmelidir. Geçmişte sözü edilir bir sermaye birikimine sahip olmayan ülkelerde kapitalizm gelişmiş, bir kapitalist sınıf oluşmuştur.

Uluslararası tekeller herhangi bir ülkenin sanayi kapasitesi yeterli ise ya da -metropol de dahil- bir başka yerden daha iyi koşullara sahipse, o ülkede; adına "ağır sanayi" denilen kuruluşlara iştirak ediyorlar.[9]

Kapitalizmin ulus ölçütüne belli bir oranda tâbi olduğu evreler geçmiştir. Az sonra göreceğimiz gibi "ulusal devlet" de onun için artık gitgide sıkıcı hale gelen, yetmeyen bir ayakbağı durumundadır. Ana gövdeleri Avrupa'da olan uluslararası tekellerin AET üzerine bir Avrupa Devleti kurulması yolundaki amaçları bunun ilk belirtisidir.

Görüldüğü gibi emperyalizmin temel kurumları ne 1900'ler ve ne de 1950'lerle kıyaslanamayacak derecede büyümüş, ulusal kimlikten çıkarak, uluslararasılaşmış, yani dünya ölçüsünde daha sağlam biçimde -tam kapitalistçe- yaygınlaşmıştır. O halde tekellerin evriminde "istikrarlı" bir çizginin olduğunu söylemeliyiz.

Pekâlâ, ama 1960'tan beri iyice su yüzüne çıkan istikrarsızlık, çatlama, ayrışmalar... bunlar nedir?

---

9 İki noktayı belirtmek gereklidir. İlki "ağır sanayi" kavramı. Bu eğer sanayi ürünlerinin en gelişkinlerini üretmek anlamında kullanılıyorsa bugünün ölçülerine göre metropol-dışı ülkelerde ağır sanayi olduğu söylenemez. Yok eğer komple ürün üreten kombinalar ya da tezgâh-motor gibi üretim araçlarını yapan fabrikalar kastediliyorsa bunlar vardır ve kurulmaktadır. Biz terimi bu ikincileri kastederek kullanıyoruz. Nedeni de bir türlü kandırılamayan "millî burjuvazi"ye seslenen "montaj" ajitasyonunu, nesnel, kalıcı bir motif gibi kullanmanın yanlış olduğunu göstermek.

İkinci nokta şu. Emperyalizm, hiyerarşik bir düzendir, bir bağımlılık ilişkisidir. Belli bölgelerin diğer bölgeleri kendine bağımlı ekonomiler halinde tutması uzun dönemli bir gerçek olarak varlığını sürdürecektir. Bu bağımlılık ulusçulukla ilişkin olmayan bir bağdır. Nedeni metropol durumunda olan ülkenin tarihî avantajı, ekonomik imkânlarının gelişkin oluşu. Bu ona en gelişkin üretimin ilkin burada kurulması imkânını getirir. Dolayısıyla metropolün, *bağlanılan ülke* -bölge- lerin şimdiden belirlenmiş olduğunu söyleyebiliriz. Böyle bölgelerin varlığı emperyalist hiyerarşik yapıda doğal bir zorunluluktur.

Bunlar, geçici, tarihî zorunluluklardan kurtulmadır, deyim yerindeyse "*kabuğun* çatlaması"dır. Açıklayalım.

Bu bölümün başında anlattığımız sürece dikkat edilirse, burada görülen birleşme, bütünleşme olaylarının sırf askerî ideolojik ve politik düzeylerde cereyan ettiğini görürüz. Sistemin temel kurumlarında, yani tekellerde böylesi bir bütünleşme vs. çabası görmüyoruz. Eğer olduysa -ki olmuştur- bu tamamen ekonomik nedenlerdendir. Yoksa kapitalist kampın oluşması gibi bir dış tehlike yüzünden, yani ekonomi-dışı bir etkenden dolayı değil. 1945'ten 1960'lara kadar geçen zaman, bütün emperyalist sistemi kapsayan ideolojik, politik tedbirlerin ortaklaşa alınmasını gerektiren tarihî koşulların etkisini sürdürdüğü bir dönemdi. 1945 sonrasında ABD hegemonyası altında oluşturulmuş "bütünlüğün" bütün anlamı buydu. Dönemin koşullarında ABD sistem adına bu rolü yüklendi. Elbetteki ABD'nin bu rolü ABD kökenli tekellere hayli yararlı büyüme imkânları sağladı. Bu tekeller savaştan ağır yaralar almış Avrupa tekellerinin haliyle dolduramadıkları pazarlara egemen oldukları gibi, birçok Avrupa firmasına da ortak oldular. Daha sonra Fransa'nın başını çektiği Avrupacılık akımı işte bu sonuncu olaya tepki idi. Bu tepkinin ise milliyetçilikle zerre kadar ilgisi yoktu. Sorunun özü ABD kökenli tekellerin dolar-altın esası yüzünden, ekonomi-dışı hale gelmiş bu ilişki yüzünden rekabette "haksız" bir avantaja sahip oluşlarını önlemekti.

Bir savaş esnasında ekonominin merkezileştirilmesi, tek elden yönetimi nasıl ekonomik bütünleşme denilemeyecek geçici bir tedbirse, dış koşulların zorunlu kıldığı geçici bir biçim ise; 1945 sonrasının askerî-politik ortak kurumlar zinciri, bırakınız genel olarak *ABD etrafında* bütünleşme, askerî ve hele politik anlamda bir bütünleşme dahi değildi.

1945 sonrasının özel koşullarında teşekkül etmiş bu "perde" çatlayınca elbette bazı sarsıntılar olacaktı. Aşağı yukarı 20 yıl sürmüş bir işleyiş, "yumuşama"ya geçişle birlikte giderek geçersizleşti. Dış koşul değişince, *ona tâbi olarak* kurulmuş ilişkiler ve yapılar da değişti. "Ayrışma"nın içeriği budur.

"Ulusal" tekellerin uluslararası karteller aşamasından geçerek uluslararası tekeller haline gelişi bir nitelik değişimi değildir. Çünkü "millî"lik ölçüsü kapitalizmin bir ölçüsü, bir nitelik belirleyicisi değildir. Çünkü sermayenin doğal eğilimi genişlemektir ve o evrensel bir kategoridir.

En küçük sermayenin bile niteliği budur. Dolayısıyla millî ekonomi çerçevesi içinde tekel haline gelmiş bir sermaye birimi için kullanacağımız "ulusal" sıfatı, geçici, tarihî bir anı anlatır, niteliği belirlemez. "Ulusal -millî- malî grup"lar olarak birbirleriyle savaşa tutuştuklarında her ne kadar vatanı savunmak adı altında gayet milliyetçi bir kampanyaya önderlik etmişlerse de tekeller için bu tarihî millet kategorisi, bir dönem için kullandıkları elverişli bir ideolojik silah olmuştur. Burjuvazi için ve genel olarak tam aslî kurumlarıyla kapitalizm için milliyetçiliğin (ulusçuluğun) her dönemde anlamı ve görevi buydu. Başkalarının elinde başka bir anlam ve görevi olacağını düşünmek olsa olsa ham bir hayaldir.

Dolayısıyla "ulusal" tekelden uluslararası tekele geçiş sermayenin özüyle uyarlı oluşumdur. Sermayenin doğal sınırlarına varışıdır. Niteliksel bir olaydır ve bu bakımdan uluslararası tekel, sermayenin en üst biçimidir.

Özellikle 1970'lerde ABD kökenli tekellerle Avrupa ve Japonya'daki tekellerin kızışan ilişkilerine bu açıdan yaklaşmalıyız. Olay bir "ulusal"lık sorunu değildi. Ya da AET ve Japonya'nın karşı çıkışlarında "ulusal çıkar" gerekçesi aramak yanlıştır. Her ne kadar Japonya'nın daha özel bir durumu varsa da söz konusu çatışmanın motiflerine baktığımızda görürüz ki AET ve Japon tekelleri ABD tekellerinden uluslararası olmanın gereklerine uymasını istemektedirler. Şöyle ki:

Dolar-altın esasının ABD'ye nasıl avantaj sağladığını biliyoruz. Dolar ulusal bir para, ama uluslararası ödeme birimidir. Onu piyasaya sürme ise ABD'nin elindedir. Dolayısıyla ABD bir dolar enflasyonu yaratacak kadar fazla parayı piyasaya sürebilir. Böylece kendi parasını değerinin üstünde satmış olur. Bu avantaj, bir dönemin politik konjonktürünün, ABD'ye verdiği görevin istismarıdır. Bu ekonomi-dışı avantajın kaldı-

rılmasını ve uluslararası ödeme düzeninin yeniden kurulmasını istemek; bir anlamda, ABD tekellerinden uluslararası olmanın koşullarına uymasını, doğal yöntemi bırakmasını istemek demektir.

Hisse senetleri uluslararası borsalarda satılan bu tekellerin "sahipleri" arasında her ulustan adam vardır. Bir "ABD tekeli"nin elinde diyelim bir "AET tekeli"ne ait firmanın hayli yüklü hissesi olabilir. Tekellerin birbirlerinin ülkesine yatırım yapmalarının ise en doğal bir iş haline geldiğini söylemeye gerek yok. Hiçbiri diğerine bir bölgeyi kapalı tutmuyor. Rekabet alan üzerine değil iş üzerinedir. Büyük yatırım imkânları, yüklü satışlar üzerine çekişiyorlar.

Metropol dışına çıktığımızda tekel piramidinin aşağı yapılarıyla karşılaşıyoruz. Tekelin doğrudan yatırım yaptığı ya da iştirak ettiği işletmeler ağı var. Bunun yanında ticaret, pazarlama ağı. En gelişkinini petrol ve otomotiv tekellerinde gördüğümüz bu ağlar, birçok mahallî sermayeyi büyük tekel zincirine bağlamıştır. Zincirin en ucundaki bir dağıtımcı kimi ve neyi temsil ettiğini bilir. Diyelim bir petrol istasyonu sahibi ise bu uç, gayet iyi hesaplar ki kendi yaşaması o uzaklardaki büyük tekelin yaşamasına bağlıdır büyük ölçüde. Küçük ya da orta büyüklükteki sermayesini buraya -yani tekele- bağlamış bu adama, aynı tekelin ülkeyi "gizli işgal" altında tuttuğunu söylerseniz omuz silkecektir.

Kapitalist sağduyu sahibi bir sanayici, bir "millî burjuva" için ulaşılacak hedef, bu uluslararası güçlü kuruluşların bir ögesi olmaktan başka bir şey olamaz. Bir İslam tekeli olup karınca kararınca bir hiyerarşik düzen de kendisinin oluşturmasının niçin mümkün olamayacağını düşünmüyorsa tabii.

Artık topraklar, ülkeler değil, sermaye sahibi insanlar yani kapitalistler "paylaşılıyor". Bunların seçme özgürlüğü olduğu için işlerine gelen uluslararası tekele sunuyorlar kendilerini. Seçme anı gelene kadar biraz milliyetçilik yapıyorlarsa hoş karşılanmalıdır. Çünkü piramidin biraz daha yukarısında yer almak için bu stajdan geçmelerinin akıllıca olduğunu gösteren koşullar hâlâ var.

Süreç bu yönde ilerliyor. Tekelin özü olan hiyerarşik yapı, ulus vb. gibi tarihî tategorileri geride bırakarak gerçek temelleri üzerine, sınıf temelleri üzerine inşâ ediliyor. Özel olarak Türkiye'den söz etmek gerekirse, bir geri bıraktırılmış ülke olan bu ülke, benzer ülkelerin çoğundan bu süreç açısından "ileride"dir.

"Emperyalizmin içsel bir olgu haline gelişi" kavramını bu bağlamda düşünmek zorundayız. İçselleşme "iç"te temellerin oluşması demektir ve kapitalizm geliştikçe "en yüksek aşama"sı ile bağları daha güçleniyor demektir. Sermayenin doğal eğilimi bu iken, kapitalist sınıfı millî olmamakla suçlamak anlamsız bir öfkenin, umutsuzluğun belirtisidir ancak.

Fakat, bu anlattığımız süreç elbette öyle tereyağından kıl çeker gibi olmuyor. Her ne kadar tarihen geçersiz olduğunu söylüyorsak da bir toplumun tarihinde, hayatında yıllarca yer etmiş kurumlar, değerler direniyor ve süreç birçok sınıf üyesini tedirgin ederek ilerliyor. Yine eklenmelidir ki nasıl "millî" tekeller serbest rekabeti yok etmeden onun üzerinde yükseliyorsa, bütün ülkeleri saracak biçimde gelişen ve ülke yapıları "üzerinde" yükselen uluslararası tekellerin hiyerarşik düzeni, binlerce, milyonlarca "millî" -yani yerel- işletmenin varlığında, onların direnciyle de karşılaşarak oluşmaktadır. Örneğin, bizzat ABD'de zaman zaman gördüğümüz anti-tröst uygulamalar -ki en son IBM'e karşı açılan bir soruşturma var- ve havacılık endüstrisinde kopan "rüşvet" skandalı.

Uluslararası tekel ile millî devlet de çelişmektedir. Sermayelerin uluslararası planda artan hareketleri, özellikle ulusal paralar üzerine yapılan spekülasyonlar, 1929 bunalımından beri ekonomik düzenleyicilik rolünü de üstlenmiş olan millî devletlerin işini zorlaştırmaktadır. Bunun yanında devletlerin istihdam, ödemeler dengesi gibi dikkate almak zorunda oldukları görevleri yüzünden uluslararası tekellere engeller çıkarması da görülüyor.

Lenin'in 1915'te asıl olarak metropol ülkelerdeki sınıf ilişkilerini anlatan aşağıdaki sözlerinde vurgulanan eğilim, yani kapitalist ve diğer mülk sahibi sınıfların tekel birimi içinde ve et-

rafında hiyerarşik bir bağımlılık ilişkisine girmeleri; bugün bütün emperyalizm alanı için geçerlidir:

> "Bir yandan, birkaç elde yoğunlaşmış ve sadece küçük ve orta kapitalisti değil, çok küçük kapitalist ve çok ufak patronları da kendine bağlayan yaygın ve sıkı bir ilişki ağı kurmuş olan malî sermaye, öte yandan, dünyayı paylaşma ve başka ülkelere egemen olma yolunda başka ulusal malî gruplara karşı girişilen gitgide yoğunlaşan mücadele, bütün mülk sahibi sınıfların tamamıyla emperyalizm safına geçmesine neden olmaktadır." (Lenin, *a.g.e.*, s. 129).

Okur, bugün, "ulusal malî grup" birimlerinin uluslararası tekeller ve tekel grupları haline geldiğini bilerek ve dünyayı paylaşma yöntemlerinde meydana gelen değişimi dikkate alarak; Lenin'in emperyalizmin sınıfsal özü ve bir sistem olarak niteliği üzerine söylenmesi asıl gerekli olan şeyi işaret ettiğini ve bugün de asıl üzerinde düşünmemiz gereken sorunun bu olduğunu anlamaktadır.

Birikim, Kasım 1976, sayı 21

EKONOMİZM KONUSU VE MARKSİST TARİHÎ GELİŞİM TEORİSİNE BİR BAKIŞ I

Ele alacağımız konulardan ilki ekonomizmdir. İlk kez Lenin tarafından Marksizm dışı içeriği ısrarla vurgulanan bu sapma, açıklamaya çalışacağımız nedenlerden ötürü Marksist harekette etkisini ve varlığını arttırarak sürekli var olagelmiştir. Bugün yaşadığımız bunalımın belirleyici sapması olarak nitelediğimiz ekonomizmin Marksist harekete bu denli etkili olabilecek biçimde sızabilmesi üzerinde derinliğine durmak zorundayız.

İkinci konumuz, ancak ekonomizm olgusunun içeriği, kökenleri kavrandığında, bu olgunun gerçek bir eleştirisi yapılabildiğinde ayırdedici niteliğini berrakça görebildiğimiz Marksist tarihî gelişim teorisinin ana çizgileridir.

Bu iki konu, "bugüne kadarki devrimlerin toplu yorumu" sorunuyla doğrudan ilgilidir.

Böylesi bir toplu yoruma duyulan ihtiyaç ile bu yorumun ekonomizm ve Marksist tarihî gelişim konularıyla doğrudan ilişkisi üzerinde kısaca durmak gereklidir.

Her devrimci hareket, kendi eyleminin yönü ve içeriğini düzenlemek için geçmiş devrimlerden dersler çıkarmak durumundadır. Ancak bilinir ki, Ekim Devrimi'nden bu yana meydana gelmiş her devrim, yoğun tartışmalara neden oldu.

Bu yüzden de "ders çıkarma" diyerek şimdilik tanımladığımız zorunlu işin nasıl yapılacağı konusu berraklık kazanamadı.

Devrimler etrafında kopan tartışmalar bugüne kadar meydana gelen devrim (veya devrimler) ile Marksist devrim teorisi arasında şu ya da bu ölçü ve derinlikte bir uyumsuzluk olup olmadığı sorusu etrafında düğümlenir.

Böyle bir soruyu makûl gibi gösteren olgu şudur: Bugüne kadarki devrimler ekonomik düzeyi ile "geri" sayılan ülkelerde olmuş, ileri kapitalist ülkelerde ise devrimci hareketler zaman içinde daha da güçten düşmüşler ve reformizm egemen hale gelmiştir.

İlk kez Ekim Devrimi etrafında kopan tartışmalarda bu sorun gündeme geldi. Daha sonra her devrim olayıyla birlikte yeniden gündeme gelecekti.

Bu tartışmalarda bir tarafı ekonomist diye nitelediğimiz iddia sahipleri oluşturur. Bunlar ilk kez soy ekonomizmin en çıplak ifadesi olan "üretici güçler teorisi" ile ortaya çıktılar ve bu teoriye dayanarak Ekim Devrimi'nin Marksist devrim teorisine aykırı olduğunu öne sürdüler.

Kendisine saf Marksizmi temsil sıfatını yakıştırabilen bu eğilime karşı Ekim Devrimi'ni savunan tez, Lenin sonrasında Stalin tarafından formülleştirildi. Bu formül, Marx'ın devrim teorisinin tekel öncesi döneme ait olduğunu, tekel dönemi için ise geçerliliğini yitirdiğini öne sürerek itirazcılara cevap veriyordu. Bu formül aynı zamanda tekel döneminde meydana gelecek devrimler için geçerli olduğunu öne sürdüğü bir teori, bir oluşum modeli de getiriyordu.

Marx'ı tekel öncesine hapseden ve onu zımmen de olsa "üretici güçler teorisi"nin ekonomist taraftarlarına teslim eden Stalin tezinin yetersizliği, yanlışlığı ve sorunu ekonomistler ile aynı planda (ama zıt yönde) koymuş olduğunu, ekonomizm sorununu ele alırken göreceğiz. Şu anda bu tezin pratik sonuçlarını hatırlatmak isteriz. Biliniyor ki, tarihin mekanik bir tekrarına dayanan bu tez, sonraki hiçbir devrimi açıklayacak yeteneği göstermedi. Hatta Çin Devrimi'nin başlangıç evrele-

rinde bu teoriye uyarlı tutumların devrim hareketinde kolay giderilmeyen bir dizi zarara mal olduğu da bilinir.

Toplu sonuç şudur: Bütün devrimler, devrim öncesinde resmen geçerli olduğu öne sürülen teorilerin varsaydığı biçim ve oluşum süreçlerinden tamamen başka biçim ve süreçlerde gerçekleşti. Bunun yanısıra belki daha da önemli olan nokta, devrim hareketlerinin sınıf bileşeninin hemen her defasında "doğru-teori"de öngörülmüş olandan farklı olmasıdır.

Bütün bunlar artık burjuva ideologlarının da başlıca iddiası haline gelmiş olan Marksist devrim teorisinin geçersizleştiği, bu teorinin somut pratikle kesin uyuşmadığı iddialarına güç kattı. Başka kanıtlarla da takviye edilen bu iddialar, "Marksizmin çöküşü"nün şevkle ilan edilmesine vardı. 1960 sonrasında hızlanan bu kampanya, aynı dönemde meydana gelen uluslararası sosyalist hareketteki resmî kutuplaşmaların yarattığı giderek sertleşen bunalımda âdeta açık bir doğrulama gerekçesi de bulmuş oluyordu.

Bu ortamda genel bir devrim teorisi, tüm devrimci Marksistler için başlıca ihtiyaçtı. Tekel sonrası için geçerli olduğu söylenen teorinin, bütün varsayımları ile geçersiz olduğu görülebiliyordu. Özellikle yeni başlayan devrimci hareketler, önlerindeki başlıca üç devrim olayının birbirlerinden hayli farklı oluşuna baktıklarında, kendi hareketleri için doğru bir perspektif kurmanın ne denli zor olduğunu görüyorlardı.

1960 sonrasının model tartışmaları bu zorluktan kurtulmanın kolay yolu olarak başladı. Bu tartışmalarda her biri ayrı bir devrim olayını anımsatan modeller, diğer devrim olayları ile bu modelin ilişkisini bazı biçimsel benzerlikler ya da soyutlamalarla kuruyordu. Böylece modelin aynı zamanda genel devrim teorisi olarak sunulabilme gerekçesi temin edilmiş oluyordu.

Bütün bu son haddine varmış olumsuzluklar içinde Marksizme sahip çıkmaya çalışan devrimci hareketler, eylemlerini düzenleyebilmek için gerek teorik ve gerekse pratik düzeyde son derece yoğun ve kapsamlı bir görevin kendilerini beklediğini seziyorlardı. Doğru bir eylem platformunu oluşturabilmek için gerekli teorik tutarlılık, bugüne kadarki devrimler ile

Marksist devrim teorisi arasında uyum olduğu gösterilerek sağlanabilirdi ancak. Yani birbirinden biçimce farklar gösteren devrimlerin bu biçimsel farklılıklarının yerel ve tarihî koşulların etkisi ile meydana geldiğini, bunların *biçime ilişkin* şeyler olduğunu bilmek ve asıl dikkatini bütün devrimler arasında "öz'e ilişkin" tutarlı bir bağıntının varlığını tespit etmeye yöneltmek zorundaydı. Bu "öze ilişkin" bağ, hem birbirini takip eden devrimlerde giderek olgunlaşan bir çizgi olmalıydı ve hem de aynı özsel bağ, Marksist devrim teorisinde de aynı özsel önemde var olmalıydı.

Ancak bu çerçevede yapılacak bir toplu yorum, bugünün devrim hareketlerine kendilerinden önceki devrimlerin hem bir devamı olmak, hem de eylemini hangi "öz" doğrultusunda sürdürmesi gerektiğini ve imkânını gösterebilirdi. Geçmiş deneyimlerden ders çıkarma dediğimiz şey, tarihî gelişimi temel almış Marksistler için yalnızca bu içerikte olabilir.

Görülüyor ki "toplu yorum" ile Marksist devrim teorisi ve Marksist siyasal eylem arasında bağ dolaysızdır. Biri öbürünün gerçekleşme hali, sürecidir.

Bu toplu yorumun ise Marksist devrim teorisinin özüne karşı sistemli ve sürekli bir muhalefeti sürdürmüş olan ekonomizmi bütün boyutları ile teşhir işinden bağımsız olamayacağı ortadadır. Ayrıca, yine bu toplu yorum, maddecilik biçiminde kendini gösteren akımın, anlayışın tarihî gelişmeden kesinlikle habersiz, uzak mantığını eleştirmeden yapılamaz.

Bütün bunları dikkate alarak ekonomizm ve tarihî gelişim konularını bu toplu yorumu da içerecek biçimde ele almayı deneyeceğiz.

Ekonomizmin kapsamı ve etkileri konusunda birkaç söz

Sanıldığı, genellikle kabûl edildiği gibi ekonomizm, sırf ekonomik mücadeleye ağırlık vererek, siyasal mücadeleyi geri plana atmaktan ibaret bir eğilim, bir sapma türü değildir. Marksizmin ekonomist yorumu ve bunun siyasal uzantısı olan eko-

nomist sosyalizm anlayışı, yukarıdaki yaygın kabûlden çok daha kapsamlıdır.

Marksizmin ekonomist yorumu, siyasal mücadele, devrim, parti vb. bütün önemli kavramları ve bunlara bağlı ilkeleri çok farklı bir içerikte sunar. Böylece bu yorum içinde sosyalist hareketin tüm sorunları, daha sonra açıklamaya çalışacağımız gibi Marksizmin özüyle ters bir anlamda düşünülür. Tarihî gelişimden başka bir şey anlar bu yorum.

İlk sistemli biçimlenişini Bernstein olayında gördüğümüz ekonomizm, açıkça devrimi yadsıdı, siyasal mücadelenin reformlar uğruna yapılan bir mücadele olması gerektiğini ileri sürerek, Marksist teorinin de buna uyarlı olarak revize edilmesini önerdi.

Bernstein'a karşı çıkılabilir ve zamanında da yapılmıştır bu. Ama kabûl etmeliyiz ki o ve etrafındakiler açık sözlü davranmışlar, görüşlerini cesaretle ileri sürmüşlerdir.

Oysa daha sonrasının ekonomist mantık sahipleri en azından Bernstein'ın açık sözlülüğünden uzaktırlar. Bunlar görünüşte ne Marksizmde bir revizyon talebinde bulundular ne de devrimci siyasal eylem yerine reformculuğu önerdiler. Hatta bunlara ortodoksça sahip olduklarını ilandan geri durmadılar. Ancak zamanla Marksist teori ve onunla içiçe olan devrimci siyasal eylem, "günü geldiğinde" kullanılacak şeyler halinde sırf metinlerde savunulur oldu. "Bugünkü" eylem, "bugünün koşullarında zorunlu" olan, ya da "bugünkü baş çelişki"nin gerektirdiği teoriler, tezler ışığında yürütülür oldu. Bugünün tezleri, bugünün eylemi ile uyum halinde idi; ama her ikisi de Marksist teori ve siyasal mücadele ilkeleriyle uyuşum halinde değildi. Marksist teori bir tezler yığını olarak ele alındı ve bu tezlerden "bugün"e uyan hangisi ise o ileri sürülerek, eylemin genel teoriye uyarlı olduğu savunulabildi. Marksist teorinin bütünsel anlamı bu uygulama içinde neredeyse görünmez oldu. Bu süreç içinde "bugün"ün değerlendirilmesinden doğan ayrı akımların her biri de Marksist teorinin bütünsel anlamına boş veren uygulamanın kurallarına uyup, kendine elverişli gelen "Marksist tez"lerden bir kısmına sahip çıktı. Böylece

Marksist teori ayrı gruplar oluşturan taraftarlarının her birine bir parçası düşecek biçimde dağıtılmıştı ve teorinin kendi payına düşen kısmına sıkıca sarılan biri, öteki parçaların ya geçersizleştiğini söylüyor, ya da bu "öteki parçalar"ın mevcut durum için açıklayıcı, yol gösterici olmadığını ileri sürüyordu. Sözde Marksist teori ve eylem ilkeleri olduğu gibi kabûl ediliyor ama pratikte sanki bunlar söz konusu değilmiş gibi davranılabiliyordu.

Teoriyle pratiğin bu biçimde ayrılması Bernstein gibi açıksözlü ekonomistlere karşı çıkan, ama aslında Bernsteincılıktan daha köklü bir ekonomizm sapması içinde bulunanların tipik bir niteliğidir. Nitekim bunlardan biri, Bernstein'a dostça bir ikazda bulunurken, kendi zor fark edilir ekonomizminin niteliğini açığa vuruyordu:

> "Sevgili dostum Ede, (Eduard Bernstein - Ö.L.) önerdiğin şeyleri yapmak için karar alınmaz, böyle şeyler söylenmez, bunlar yapılır o kadar." (SDP Genel Sekreteri İgnaz Auer'in Bernstein'a yazdığı mektuptan. Aktaran, Rosa Luxemburg, *Sosyal Reform ya da Devrim*, Maya Yayınları, s. 10).

Bütün bu anlatılanlara siyasal ve teorik oportünizm, burjuva politikacılığı, devrim kaçakçılığı vb. sıfatlar verilebilir ama bu sıfatları hak etmiş eğilim ve tavırların, ekonomizmle, Marksizmin ve dolayısıyla sosyalizmin ekonomist bir yorumu ile bağı kolayca kurulmayabilir.

Bu bağın var olduğunu, ekonomizmin Marksist hareket içinde ayrı biçimlerde kendini gösteren sapmalarla dolaylı da gözükse içsel bir bağıntısının olduğunu göstermeye çalışacağız. Göreceğiz ki ekonomizm, Marksist hareket içinde en derinlere kadar nüfuz imkânı bulabilen ana sapmadır ve ayrı adlarla kendini gösteren görece değişik sapma türlerinin hiçbirinin sahip olamadığı bir şeyi, sistemli, "akla uygun" bir yapı kurma imkânını bulabilmiştir.

Ekonomizmin bu nüfuz yeteneğinin kaynaklarını görebilmek için Marksist teorinin temelinden başlayan bir araştırmaya ihtiyacımız var. Orada Marksizmin ayırdedici niteliğini gö-

rebilir ve ekonomizmin hangi aslî noktayı -bilerek ya da bilmeyerek- unutmaktan doğduğunu anlayabiliriz.

Marksizmin bilimsellik anlayışının ilk ögeleri

Sosyal işbölümünü en uç noktalara kadar vardırtan kapitalist işleyişe aynen tekabül eden burjuva görüşü, Marx'ın teorileri konusunda kendi yaptığı ayrımlar içinde cevap bulmaya çalışır. Ancak hiçbir dürüst burjuva bilimadamı, bütünsel bir özellik gösteren Marksizmin, burjuva bilim ayrımlarının herhangi biri içinde düşünülemeyecek derecede kapsamlı olduğu gerçeğini inkâr etmez. Marksizm sosyolojidir, tarihtir, ekonomi-politiktir. Ama aynı zamanda bir felsefedir, bir ahlak sistemidir ve asıl önemli özelliği bütün bu kapsamı ile gerçekleştirdiği bir kapitalizm eleştirisine dayalı sosyalist siyasal bir harekettir.

Böyle olunca; yukarıda sayılan bilim dallarının, burjuva bilim anlayışının yaptığı ayrımca belirlenen içerikleriyle düşünülemeyeceği ve bir bütünsellik içinde olduklarını anlarız. Marksizm bilimler ayrımını yadsımış, onları âdeta işbölümü kurallarına uygun olarak belli sınırlar içinde kalmaya zorlayan anlayışı yıkmıştır.

Burjuva bilim anlayışıyla Marksizm arasında köklü fark buradadır. Bu bakımdan ancak burjuva sosyoloji bilimini eleştirmek anlamında bir Marksist sosyolojiden, burjuva ekonomi-politiği eleştirmek anlamında bir Marksist ekonomi-politikten söz edebiliriz.

Bunları hatırlatmamızın ilk nedeni, Marx'ın *Kapital*'de yaptığı ekonomi-politik eleştirisinden bir Marksist ekonomi-politik bilimi oluşturmaya çalışan anlayışın temelden sakat olduğunu göstermektedir.

Bu nokta son derece önemlidir. Çünkü birçok Marksiste göre Marksizmin temel tezleri, varış noktası Marx'ın *Kapital*'de geliştirdiği bu "Marksist ekonomi-politik bilimi"dir. Dolayısıyla Marksist siyasal hareketi yönlendiren bu bilimdir. Harekete tarihî haklılığını, güvenini ve inancını bu bilim sağlar. Burada varılan sonuçlar hareketin kılavuzudur.

Ekonomizm işte tam da bu noktadan doğar.

Bu bölümün başında Marksizmin bütünselliğini ısrarla vurgulamıştık. Oysa görülüyor ki bu bütünsellik yadsınmakta, Marksizm yalnızca bir ekonomi-politik bilimine indirgenmektedir. Ekonomist yoruma göre bu bütünsellik, odağında bu ekonomi-politik bilimi olan bir yapıdır. Yapının her bir ögesi (felsefe, sosyoloji, sosyalizm teorisi vb.) bu odağa tâbidir ve doğrulukları burada sınandığı gibi içerikleri de buna göre belirlenir.

Bütün ekonomistler Marksizmi böyle anlar ve bu mekanik model içinde yorumlarlar.

Ekonomizm ve Marksizmin mekanik yorumu

20. yüzyılın başına gelinceye kadar Marksizmin bilimsellik anlayışı üzerine herhangi bir ciddî tartışma olmadı. Bunun nedeni özellikle Kıta Avrupa'sında kapitalizmin gösterdiği olgular ile Marx'ın *Kapital*'de yaptığı analizde vardığı sonuçların çelişmiyor oluşuydu.

Ancak yüzyılın sonlarında işçi sınıfının ekonomik durumunda gözle görülür bir yükselme oldu. Bu durum Marx'ın *Kapital*'de işçi sınıfının giderek yoksullaşacağı biçiminde formüle edebileceğimiz teziyle çelişiyordu. Bunun yanısıra tekellerin rekabetçi evrede gözle görülür olan üretim anarşisini gideren işlevleri de sonuçlarını göstermekteydi. Kapitalizm gelişiyor, ufukta ekonomik bir kriz görülmüyordu. Bunlar da Marx'ın *Kapital*'de öne sürdüğü tezlerin var olan duruma uymadığı iddialarına kanıt gösterildi.

Bilindiği gibi Bernstein tarafından dile getirilen bu durum, Kautsky ve Luxemburg tarafından "geçici" olarak nitelendi. Yani onlar Bernstein'ın gösterdiği olguları kabûl ediyorlar ancak bunların sürekli ve kalıcı şeyler olamayacağını öne sürüyorlardı.

Revizyonizm ve ortodoks Marksizm ayrımı böyle doğdu.

Bu ilk ayrımın geçici olduğu ve asıl ayrımın o andaki yerden değil, "ortodoks"ları da ikiye bölen bir noktadan geçtiği son-

radan görüldü. Dolayısıyla biz ilk revizyonistlerle sonrakileri birleştiren nokta üzerinde durmalıyız.

Görülüyor ki işçi sınıfının ücret düzeyinin yükselişi, ekonomik krizlerin azalışı vb. olgular her iki tarafça da önemli olgular olarak kabûl ediliyor. Nitekim Kautsky, eğer Bernstein'ın dedikleri doğru ise, yani bugün görülen durum gelecekte de devam ederse "zafer günümüzün (sosyalizmin) çok ertelenece ği bir yana amacımıza da varamayacağız demektir" diyordu.

Bu sözlerin açık anlamı şuydu ki söz konusu olguların sürekliliğini kabûl etmek; Bernstein'ın revizyonizm talebinin ve buna uyarlı olarak da devrim yerine reformun konmasının doğru olduğunu kabûl etmektir.

İşte yukarıda sözünü ettiğimiz mekanik Marksizm yorumu. Belirttik ki bu yorum "Marksist ekonomi-politiği" odağa koyar ve sosyalizmi de bu "Marksist ekonomi-politiğin" sonuçları ile haklı ve zorunlu gösterirdi. Somut tarih, bu ekonomi-politiğin bazı tezlerinin tersini gösteriyorsa o zaman bu tezlere dayalı olan, bu tezlerin içeriğine uygun olarak oluşturulan sosyalist devrim teorisi de değişirdi. Tezlerin önemine göre bu değişiklik devrim yerine reformun geçirilmesine de varabilirdi.

Görülüyor ki Bernstein ile Kautsky aynı yaklaşım içindedirler. Bu yaklaşımın belirleyici özelliği ise sosyalizmi Marx'ın *Kapital*'de yaptığı ekonomi-politik analizlerinin sonuçlarına bağlı bir şey olarak kabûl etmeleridir.

Önemli olan böylesi bir ilişkinin kabûlü veya yadsınmasıdır. Şüphesiz "yadsıma"nın çeşitli gerekçeleri olabilir. Ancak eğer gerekçemiz, Marx'ın yaptığı analizin daha sonra ortaya çıkan bazı olguları (tekeller, sömürge fethi vb.) içermediği gibisinden bir şey ise bu, Marx'ın yetersiz kaldığını söylemek demektir. Kaldı ki, bu gerçeği öne sürenler tıpkı zamanında Kautsky'nin Bernstein'a yönelttiği karşı çıkıştan fazlasıyla farklı bir şey söylememiş olurlar. Çünkü o zaman sorun işçi sınıfının devrimciliğiyle ücret düzeyi vb. arasındaki doğrudan bağdı. Bugün de ileri kapitalist ülkelerdeki işçi sınıfının devrimciliğinden açık ya da örtük biçimde vazgeçişin temelinde bu var.

Marksizm, odağında "ekonomi-politik bilimi" olan ve sosyalizm teorisi ve pratiğini bu "bilim"in belirlediğini kabül eden bir yorum içinde anlaşılırsa hiç kimse Bernstein'ı Kautsky'yi vb. suçlayamaz.

Eğer gerekçemiz Marx'ta sürekli vurgulanan devrim temasının Bernstein vb.lerde terk edildiği, dolayısıyla onların Marx'tan işin özünde ayrıldığı gibisinden bir şeyse yine yukarıdakinden farklı bir yere varamayız. Çünkü sorun devrimin hangi gerçekliklere dayalı olarak savunulduğudur. Devrim kelimesinin kutsallığına dayalı bir karşı çıkış, devrimi terk edenlerin gösterdikleri kanıtı yadsımaktan öte bir şey yapmıyorsa, anlamsız kalacaktır.

Evet temel soru, sosyalist devrim teorisinin hangi (nasıl) gerçekliklere dayalı olarak kurulduğu sorusudur. Ancak bu yapıldığında sosyalist devrim teorisinin belli bir tarihî andaki geçerliliğini savunabildiğimiz ölçüleri edinebiliriz.

Gördük ki mekanik olarak nitelediğimiz yorum, Marx'ın *Kapital*'de yaptığı ekonomi-politik eleştirisini Marksist ekonomi-politik bilimi olarak kabül etmekte ve Marx'ın devrim teorisini bunun üzerine kurduğunu varsaymaktadır. Bunun için asıl soru Marksizmde böyle bir ilişkinin temel alınıp alınmadığı sorusudur. İkinci soru ise yukarıda formüle ettiğimiz gibidir. Yani Marksist devrim teorisinin kaynağı, bu teorinin hangi gerçeklikler üzerine kurulduğudur.

İkinci soru, Marksist tarihî gelişim teorisiyle ilgilidir. Bilindiği gibi Marx'ın sosyalizmin tarihî zorunluluğunu gösteren teorisi, insanlık tarihinin gelişim sürecinin bütünsel bir yorumu diyebileceğimiz tarihî materyalizmin ürünüdür.

Marx'ı kendi çağındaki bir dizi sosyalist ve devrimci akımdan ayıran fark buradadır. Onlar, sosyalizm teorilerini oluştururken çağdaş kapitalizmin yaratmış olduğu olguları dikkate almakla yetindiler. Oysa Marx, bütün insanlık tarihinden çıkardığı gerçeklere dayalı olarak kurdu teorisini. Bakış ufkunu "bugün"le sınırlamadı.

Bu kısa açıklama dolaylı da olsa ilk sorunun cevabını veriyor. Marx'ın teorisine temel alınan gerçekler, "bugün" ile sı-

nırlı, yani salt kapitalist toplum ile sınırlı gerçekler değil, Marx'ın insanlığın tarihî gelişim sürecinde bulduğu gerçeklerdir.

Kapital: Ekonomi-politiğin eleştirisinin anlamı

Marx bir ekonomi-politik bilimi oluşturmuş mudur?

Bilindiği üzere Marksizmin mekanik yorumu -ki ekonomistlerin yorumudur- bu soruyu onaylar: Marx'ın "ömrünün en güzel yıllarını" verdiği iki eser de -*Ekonomi-Politiğin Eleştirisine Katkı* ve *Kapital*- ekonomi-politikle ilgilidir. Bu ise yukarıdaki soruya evet demenin bir kanıtı sayılabilir.

Oysa kesinlikle yanlıştır bu. Marx'ın amacı bir ekonomi-politik bilimi kurmak değil -ki bunu söylememiştir- ekonomi-politiğin bilimsel bir eleştirisini yapmaktır.

Katkı'yı yazdığı sırada amacını belirtir:

> "Söz konusu çalışma ekonomik kategorilerin eleştirilmesidir, başka bir deyişle burjuva ekonomi sisteminin eleştirilerek açıklanmasıdır." (Marx, *Ekonomi Politiğin Eleştirilmesine Katkı*, Öncü Yayınları, 1. baskı, s. XIII).

Bu sözlerin temel aldığı düşünceyi, yani kendi çalışmasında da uygulayacağı ekonomi-politiğin metodunu ise şöyle anlatır:

> "Her tarihî ya da sosyal bilimde olduğu gibi, ekonomik kategorilerin incelenmesinde de hiçbir zaman unutulmaması gereken bir husus vardır: özne yani modern burjuva toplumu düşünce alanında olduğu kadar gerçek alanında da veridir." (Marx, *a.g.e.*, s. 218).

Dolayısıyla Marx, ele aldığı ekonomik kategorilerin daha üst bir toplum biçiminde (sosyalizmde) kazanacağı içeriği ya da böylesi bir toplumda bu kategorilerin birçoğunun ortadan kalkacağını bilmesine karşın onları burjuva toplumdaki içerikleriyle ele alıyor. Bu nokta önemlidir. Çünkü Marx, alıntı yaptığımız bölümde daha üst toplum biçiminin bir önceki(ler)in anahtarını verdiğini belirtir. Bunun gelişim olgusu-

nun görülebildiği her bilim alanı için de geçerli bir kural olduğunu şöyle anlatır:

> "Burjuva toplumu, en gelişmiş ve en çeşitli tarihî bir üretim organizasyonudur. Bu bakımdan, bu toplumdaki ilişkileri ifade eden ve onun yapısını anlamayı sağlayan kategoriler geçmiş bütün toplum şekillerinin yapısını ve üretim ilişkilerini de anlamayı sağlar [çünkü] burjuva toplumu, bu toplumların kalıntıları üzerine kurulmuştur ve bunların henüz aşılmamış olan bazı izlerini bağrında taşımakta devam eder. İnsanın anatomisi, maymunun anatomisini [anlamaya yarayan] anahtardır. Aşağı türden bütün hayvanlarda üstün bir şeklin anlamlı belirtileri ancak üstün şeklin (formun) kendisi önceden bilindiği takdirde anlaşılabilir." (Marx, *a.g.e.*, s. 217).

Aynı düşünce çizgisini izlediğimizde şu sonuca varmamız doğaldır. Burjuva toplum sosyalist toplumun ışığında anlaşılabilir, eleştirilebilir. Aynı şeyi burjuva ekonomisi için de söyleyebilir miyiz? Sanırım burada düşünce çizgimiz çok daha değişik bir plana kaymalıdır. Çünkü burjuva ekonomisinde ekonomik kategoriler en üst gelişim noktasındadır. Bu tarihe kadar sınıflı toplum biçimleri içinde çeşitli gelişim evrelerinden geçerek en olgun halini alan bu kategoriler, sınıfsız topluma geçiş süreci içinde kaybolacaklardır. Çünkü bu kategorilerin pek çoğunun tekabül edeceği ekonomik ilişki ve olgular "sosyalist ekonomi"de yok olacaklardır. Bu bakımdan örneğin para, ücret, meta, kâr, sermaye vb. kategoriler ancak en olgun biçimlerini aldıkları burjuva ekonomisi içinde ele alınabilirler.

O halde şu sonuca varmamız gerekir. Bilimsel tavır, kapitalist toplum biçiminin sosyalist toplum biçimi ışığında anlaşılması ve eleştirilmesini gerektirir. Çünkü bir toplum biçimi olarak kapitalist toplum, toplum biçimlerinin gelişiminin son evresi değildir. Bu bakımdan kapitalist toplumu bilimsel açıdan eleştirebilmek için öncelikle sosyalist toplum biçiminin ne olduğu bilinmelidir. Bunun için sosyalist toplumun somutta gerçekleşmesini beklememiz gerekmez. Toplum biçimlerinin gelişimi teorisi, bize sosyalist toplumun ana hatlarıyla bir

modelini verecektir. Bu modelin ögeleri ışığında eleştireceğiz kapitalist toplumu.

Ama burjuva ekonomisini eleştirmek için bu zorunluluğun olmadığını bir önceki paragrafta açıklamaya çalıştık. Tarihî formlar en olgun hallerinde incelenir. Ekonomi gibi devlet de, burjuva toplumda bu noktaya vardıkları için, her ikisinin de eleştirilmeleri için gerekli ölçütler elimizdedir.

Böyle bir eleştirinin varacağı nokta nedir? Her iki konudaki Marksist tezi hatırlayalım: Ekonominin aşılması ve devletin yok olması.

Devlet konusunu burada bırakalım. Dikkat edilirse Marx'ın *Kapital*'deki ekonomi-politik eleştirisi tamı tamına bu noktaya varır. Yani ekonomik kategorilerin her biri, kendi içlerinde öyle karşıtlıklara sahiptirler ki ancak kategori olarak yok olabilirler.

Bu sonuç, elbetteki sosyalizmin zorunluluğu teorisinin bir parçasıdır. Ama son derece dikkat edilmesi gereken nokta bu sonucu oluşturan bir dizi yargının sosyalist devrim teorisinin üzerine kurulduğu olgulara tekabül *etmediğidir.*

Yani ekonomi-politik eleştirisiyle, burjuva (kapitalist) toplumu eleştirmenin aynı şeyler olarak ele alınamayacağıdır. Dolayısıyla ekonomi-politik incelemesinden (eleştirisinden) çıkan yargıların doğruluğu veya yanlışlığı somut tarihte sınanamaz. Somut tarihte sınanacak yargılar, kapitalist toplumun sosyalist toplum (modeli) ışığında eleştirilmesinden edinilen yargılardır.

Bu ayrımı yapmak son derece önemli, gerekli ve Marksizmin anlaşılmasında mihenk noktası olma değerindedir.

Ekonomist anlayış bu yorumu yapmaz, yok sayar. Böylece o, *Kapital*'deki ekonomi-politik eleştirisini, sanki Marx burada kapitalizmin somut tarihi gelişiminin analizini yapmış gibi ele alır. Ekonomi-politik eleştirisini, toplum biçimi eleştirisi (incelenmesi) olarak kabûl eder.

Oysa Marx'ın eserlerine baktığımızda onun yukarıda vurguladığımız ayrımı nasıl titizlikle gözettiğini görürüz. Kim, örneğin bir *Louis Bonaparte'ın 18 Brumaire*'inde -somut tarih incelenmesinin bu baş eserinde- bir *Fransa'da İç Savaş*'ta, *Kapi-*

tal'deki ölçütlerin aynısının kullanıldığını söyleyebilir? Bu somut tarih incelemelerinde Marx, toplumsal olayın karmaşık bütünlüğünü, onu oluşturan ekonomik, siyasal, ideolojik biçimlerin karşılıklı etkilerinden oluşan dinamik süreci anlatır. Burada ekonomi-politiğin "ekonomik insan" soyutlaması, "ekonomik toplum" önkabûlü yoktur, insanlar, sınıflar somutta davrandıkları gibi davranırlar. *18 Brumaire*'in o ünlü başlangıç bölümü Marx'ın somut tarihi ve "kendi tarihini kendi yapan" insanı nasıl ele aldığını yeterince açık gösterir.

Toparlarsak *Kapital*'de yapılan eleştiri ve varılan sonuçlar, somut toplumun tarihi gelişimi sürecindeki olgularla kıyaslanamaz. İkincisi sosyalist devrim teorisini bu eleştirideki sonuçlar üzerine kurmak Marx'ı bir Proudhon düzeyine indirgemek demektir. Proudhon vb.leri kendi "sosyalizm"lerini kapitalizmin haldeki durumunun eleştirisinden çıkardıkları sonuçlara tâbi olarak kurdular. Dolayısıyla "hal" değiştikçe bu "sosyalizm"ler de değiştiler. Marx'ı çağındaki kapitalizmin bilgiç bir eleştiricisi düzeyinde yorumlayan ekonomistler de onun teorilerini -büyük saygı gösterileriyle- rafa kaldırırken aynı mantık içindedirler.

Marx'ın *Kapital*'deki ekonomi-politik eleştirisinin sonuçları bugün de doğru ve geçerlidir. Çünkü Marx, *Kapital*'de burjuva toplumun en zor fark edilen yanını, onun "gizi"ni ele alır. Bu giz, çeşitli aşamalardan geçen kapitalizmde sürekli, kalıcı olan ve kendisini temel ekonomi-politik kategoriler olarak sunan şeylerin kendinde gizlidir. Hepsi birlikte "ekonomi-politik bilimi"ni oluştururlar. Ama bu, "bilim" kisvesine bürünmüş burjuva ideolojisinin, özünün ta kendisidir. Bu bakımdan *Kapital*'de yapılan, kelimenin en geniş ve tutarlı anlamıyla burjuva ideolojisinin özünün eleştirisidir.

Ekonomi-politik = burjuva ideolojisi

Din ve milliyetçilik gibi bilinen ideoloji biçimleri, belirli fikirlerin, değer yargılarının bir toplamı, sistemidirler. Kişiler bu ideolojik biçimlerini günlük somut ilişkilerinden dolaysızca

edinmezler. Bunlar öğretilir, benimsetilir. Böylece insanlara dindar veya milliyetçi günlük pratiklerini değiştirmeden yalnızca bu pratiklerini nasıl değerlendirmeleri gerektiğini gösterir. Bu ideolojileri benimseyen kişi, kendi somut eylemine, "dışarıdan" bir anlam yükler. Bunun sonucu eylem, örneğin Tanrı için veya millet için yapılan bir şey olarak da ayrıca düşünülür.

Bilinen ideolojilerin bu "dışarıdan"lık, soyutluk özellikleri yanında ekonomi-politiğin hemen hemen dolaysızca verdiği somutluk duygusu, ona ideoloji denmesini yadırgatabilir. Yukarıda, bilinen ideolojilerin ayrıca öğretilmelerinden söz etmiştik. Oysa günlük kapitalist toplum işleyişinde insanlar ekonomi-politiğin temel kategorilerini dolaysızca benimser. Ayrıca öğretilmesine gerek olmadan o, bir mallar dünyasında olduğunu, her malın bir fiyatı olduğunu, parayı, işgücünü, kârı vb. ekonomi-politiğin temel kategorilerini dolaysızca öğrenir. Bunun içindir ki ekonomi-politik insanı, bütün bu temel kategorileri bilen "ekonomik insan" olarak kabûl eder.

"Ekonomi-politik bilimi", burjuva toplumunun içinde dolaysızca edinilen bu kategorilerin, bu ana gelinceye kadarki tarihte de yürürlükte olduklarını, bu kategorilerin varsaydığı ilişkilerin bütün tarihte de geçerli olduğunu söyler. Ancak bu son derece doğal, aklî ilişkiler, geçmiş tarihte birtakım suni engellerle karşılaşmış ve bunun sonucu olarak toplumlar bugünkü doğal, aklî ilişkilere gelinceye kadar bir seri evrimlerden geçmiştir. Burjuva toplum bu doğal, aklî ilişkilerin tüm suni engellerden kurtulmasıdır, tarihin varacağı en aklî, ideal biçimdir.

Marx, Ekonomi-Politiğin temel kategorilerinin ve bunlara ilişkin formüllerin burjuva niteliğini vurgularken, aynı zamanda ekonomi-politiğin tarihi nasıl gösterdiğini de sergiler:

> "Üretim sürecinin insanlara hâkim olduğu, henüz insanların üretim sürecine hâkim olamadıkları bir toplum durumuna ait oldukları alınlarında yazılı bulunan formüller, bu toplumun burjuva bilincine, üretken emeğin (işin) kendisi kadar apaçık

doğal zorunluluklar olarak görünür ve böylece söz konusu olurlar. Bundan dolayıdır ki, toplumsal üretim organizmasının burjuva öncesi şekillerinin ekonomi-politik tarafından ele alınış biçimi, kilise babalarının Hıristiyanlık öncesi dinleri ele almaları gibi olur."

Hemen altındaki dipnot ise şöyle:

"İktisatçıların kendilerine has bir yöntemleri oluyor. Onlar için ancak iki türlü kurum vardır: doğal olanlar, yapma (suni) olanlar. Feodalizmin kurumları yapma, burjuvazininkiler doğal kurumlardır. Burada bunlar, kendileri gibi iki tür din bulup ayıran, teologları andırırlar; bu sonunculara göre, kendilerininki hariç, her din insan bulgusudur ve ancak kendi dinleri bir 'Vahy-i ilâhi'dir. -Böylece bir zaman tarih vardı, fakat artık yok. (Marx, *Kapital*, 1. cilt 1. Kitap. s. 90-91. Sol Y. 1. basım.)

Alıntının ilk cümlesinin anlamı açıktır. Buna geçmeden önce ideolojilerin fonksiyonunu hatırlayalım. Din ve millet gerçeğini ebedî sayan ideolojiler nasıl egemen sınıfın çıkarları yönünde toplumu düşündürtmek isterse, ekonomi-politik de burjuva toplumun ebediliğini, benimsetmeye çalışıyor. Bunu çok daha etkili biçimde yapabilmesi, kategorilerinin somut hayatta tüm nesnelere insan ilişkilerine âdeta sinmiş halde bulunduğu, bu somutluk duygusundan ileri geliyor. Marx'ın *Kapital*'de metayı ve onun fetiş karakterini, parayı, değeri uzun uzun anlatması, bunların içeriğini aydınlatmakta gösterdiği o titiz çaba boşuna değildi.

"Adam Smith ve David Ricardo gibi, en iyi temsilcileri bile değer şeklini hiç önemi olmayan ya da bizzat malın mahiyetine yabancı olan bir eşya gibi ele almışlardır. Bunun sebebi, sadece, bunların dikkatlerini tamamen değer büyüklüğü analizinde toplamış olmaları değildir. Daha derindedir. *Emek ürününün değer şekli, burjuva üretim şeklinin en soyut ve en genel şeklidir;* işte bu yüzden, burjuva üretim biçimi, toplumsal üretimin özel bir türü olmasıyla ve dolayısıyla; aynı zamanda, tarih içinde belli bir yere sahip bulunmasıyla belirlenir. Bun-

dan ötürü, bu üretim biçimine toplumsal üretimin ebediyen kalacak doğal bir üretim biçimi gözü ile bakılırsa, değer şeklinin, vb.nin, kendine özgü, onu ayırıcı ve farklılaştırıcı temel niteliği de, zorunlu olarak, gözden kaçmış olur." (Marx, *a.g.e.*, s. 90 dipnot)

İlk yaptığımız alıntıda Marx, açıkça işaret ediyor ki, ekonomi-politiğin kategorileri, formülleri "henüz insanların üretim sürecine hâkim olamadıkları bir toplum durumuna ait"tir. Bu onların "alınlarında yazılı"dır. Yani "üretim sürecinin insanlara hâkim olduğu" bu toplum biçimi aşıldığında, sosyalizme varıldığında bu formüller ve kategoriler de kalkacaktır, alınyazıları budur.

İkinci alıntı bu noktanın unutulmasının neye mal olduğunu anlatıyor. Bu unutulursa burjuva üretim biçimine "toplumsal üretimin ebediyen kalacak biçimi" olarak bakılmış olur.

Ekonomi-politiğin bir ideoloji oluşu, onun diğer ideolojilerle paylaştığı bir özellikten gelir. Bilindiği gibi her ideoloji, bilincine varıldığında egemen sınıfların konumunu sarsacak bir gerçekliği gizler. Din, her şeyin Tanrısal irade tarafından mümkün en yetkin biçimde yönetildiğini, her şeyin "hikmetinden sual olunmayan" bu iradenin icaplarınca olduğunu kabûl ettirerek feodalitenin üretime herhangi bir katkısı olmadığı halde neden en büyük payı aldığı gibi göze batan bir olguyu gizlemeye çalışıyordu. Bu, yanılmayan, her şeyin doğrusunu yapan Tanrının bir "hikmeti" idi. Ama bilim, Tanrı kitaplarında yazılan birçok şeyin yanlış olduğunu apaçık gösterince dinin tüm büyüsü bozuldu. 16. yüzyılda cizvitler, bu din adamları, silahlarını kuşanarak, işkence tezgâhlarını kurarak Engizisyonun o korkunç terörüne başladıklarında hedefleri ne yükselen ticaret burjuvazisi ve ne de serflerdi. "Dünyanın yuvarlak olduğunu ve döndüğünü, dünyanın evrenin merkezi olmadığını" ispatlayan adamlardı. Tanrıların, din dogmalarının yanlış olduğu, feodal sömürüyü çıplakça ortaya seriyordu çünkü.

Milliyetçilik, feodalizmle yaptığı mücadelede burjuvazi için sınıf gerçeğini örtmede kullanıldı. O, bunu feodallere karşı en geniş cepheyi kurmakta kullandı. Yine aynı ideoloji, burjuvazinin

kendi alanını diğer ülke burjuvazilerine karşı korumakta ve onlarla savaşında toplumun kalanını kullanmakta da yararlı oldu.

İşte ideolojiler, bu gizlemeye çalıştıkları gerçekliği açıklamak zorunda bırakıldıklarında -deyim yerindeyse- gerilir ve sonuçta örtüleri parçalanarak, bu gerçekliği dıştalamışlarken gösterebildikleri doğallığı, makûllüğü yitirirler. Böylece tüm çelişkileri ortaya serilir, yarattıkları yanılsamalar açığa çıkar.

Sınıf gerçeğini açıklamaya zorlanınca milliyetçiliğin "eşitlik, adalet, özgürlük" örtülerinin yırtıldığını gördük. Bu gerçek milliyetçilik içinde açıklanamıyordu. Açıklanmaya çalışıldığında en açık ifadesini faşist milliyetçilikte gördüğümüz kuvvetli olanın zayıf olanı ezmesinin zorunluluğu gibi -o eski örtüler üzerinde yazılı olmayan- bir kural getirildi. Sınıf gerçeği, sınıflı toplumu hayvanlar alemi gibi göstererek kabûl edilmişti.

Din de bilimin gerçeğini Engizisyon tezgâhlarında boğmaktan başka çıkar yol bulamamıştı.

Dikkat edilirse ideolojileri sarsan ve yıkan gerçekliklere ideolojilerin alanı içinde varılmıyor. Dinî düşünce içinde bilime, milliyetçilik önkabûlleri içinde sınıfa varılmamıştır. Söz konusu gerçeklikler ideolojilerin dışından açıklanıyor, tespit ediliyor ve daha sonra ideolojiden bu gerçekliği açıklaması isteniyordu.

Aynı şeyi Marx'ın ekonomi-politik ideolojisini eleştirisinde de görürüz.

Marx'ın sosyalizm teorisine ve bu teoriyi oluşturan bilimsel yaklaşıma ekonomi-politikten bağımsız olarak vardığını biliyoruz. Marx bu gerçek bilimsel konumdan baktığında üzerinde yükseldiği burjuva bilimin yalnızca çelişkilerini değil, aynı zamanda açıklayamadığı olguları, sorunları da görüyordu.

Başlıcasının *ekonomik ifadesi* "artı-değer" olan bu olguları ekonomi-politiğin kavramsal yapısı yok sayar. Ancak ekonomi-politikçiler bu olgunun yarattığı çelişkilerin gerçek hayatta yansımalarının farkındadırlar. Çelişkileri ekonomi-politiğin temel amacına aykırı düşmeden açıklamak ya da bunları ekonomi-politik dışı etkilerin sonucu gibi göstermek peşindedirler.

Marx, *ekonomi-politik alanı dışından yaptığı bu tespitin* ekonomi-politik içinde açıklanmasına girişir. Amacı artı-değer olgusu-

nun ekonomi-politik tarafından açıklanması gerektiğini ve açıklanabilirliğini göstermektir. Hiç kuşkusuz amacı ekonomi-politiğe hizmet değildir. Bilir ki ekonomi-politiğin asıl gizi bu olguyu yok saymaktır. Olgu ekonomi-politik içinde açıklandığında tüm kavramların ve varsayımların sahte nesnelliği, makûllüğü altüst olacak ve bu kavramların asıl içerikleri gözükecektir.

Burjuva ekonomi-politikçilerin özel olarak artı-değer teorisine ve genel olarak da bu teoriye uyumlu olarak yapılan Marksist ekonomi-politik eleştirisine olanca güçleriyle saldırmaları bu yüzdendir.

Marx, artı-değeri de içeren ekonomi-politik analizlerinde ayrıca şunu göstermiştir ki ekonomi-politiğin tüm kavramları ve bunlara tekabül eden ilişkiler ebedî değildir. Belli tarihî koşullarda ortaya çıkmış, çeşitli biçimlerde gelişmiş ve bugün kapitalizm aşamasında en yetkin hallerine varmışlardır.

Bu en yetkin hale varışları onların başlangıçtan bu yana sahip oldukları çelişkilerin en son hadde varmaları demektir. Bu tespitin anlamı şuradadır: Söz konusu kategoriler ve ilişkiler gerçekliğin kendisini değil, onun belli bir kavranış biçimini anlatıyorlardı. Bunlar bir ideoloji oluşturuyorlardı. Meta ortadan kalkınca nesnenin kendisi, para ortadan kalkınca ürünlerin dolaşımı kalkmaz. Yalnızca nesneye, ürün dolaşımına verilen kategorik anlam, yani burjuva yaşamın, ekonomi-politik ideolojisinin dolaysızca benimsettiği kavrama biçimi ortadan kalkar. İşgücü ortadan kalkacak, ama emek (iş) kendini sınırlayan tüm bağlardan kurtulacak ve çok yönlü, daha yaratıcı hale gelecektir.

Yani ekonomi kalkacak ama üretim faaliyeti çok daha yetkin halde sürecektir.

Bunları göstermek, Marx'ın eleştirisinin aslî amaçlarıdır. Bu yüzden Marx, ekonomi-politik eleştirisinde burjuva ekonomisinin tüm kategorilerinin önlenmez, uzlaşmaz çelişkilerini sergiledi. Bu çelişkilerin, kategoriler ve onların temsil ettiği ilişkiler kaldıkça devam edeceğini gösterdi.

Ekonomi-politik ideolojisiyle gerçekliğin uzlaşmaz çelişkisiydi bu. Çözüm ideolojinin kendini düzenlemesiyle mümkün değildir. Çözüm, ancak bu ideolojinin ortadan kalkmasıyladır.

Ürünün meta, emeğin iş-gücü, biriktirilmiş emeğin sermaye olarak düşünülmediği bir evre, yani Marksist teorinin "ekonominin aşılması" dediği evre.

Marx, *Kapital*'de bu evreyi anlatmaz. Ekonomi-politiğin kendi içindeki çelişkilerinin uzlaşmaz noktaya varışını, kaçınılmaz bir kesinlikle gösterir. Ekonomi-politiğin eleştirisinin varacağı yer burası olabilirdi çünkü. (Marx'ın ekonomi-politiğin yöntemi üzerine söylediklerini hatırlayalım.)

Görülüyor ki ekonomi-politik, feodal toplum içinde dinî düşüncenin oynadığı rolü üstlenmiştir.

Marx'ın ekonomi-politik eleştirisi, tıpkı bilimin dine yönelttiği eleştiridir. Bu noktayı anlamak zorundayız. Çünkü nasıl dine karşı bilimin yönelttiği eleştiri yeni bir din kurmayı amaçlamazsa, ekonomi-politiğe karşı yöneltilen Marksist eleştiriden de yeni bir "bilimsel" ekonomi-politik kurulmaz.

Marx'ın *Kapital*'de yaptığı ekonomik politiğin bilimsel bir eleştirisidir. Bilimsel olmayan bir ekonomi-politiğe ekonomi-politik biliminin yaptığı eleştiri değildir.

Kapital, ekonomi-politiğin bir ideoloji olduğunu göstermiş ve içyüzünü sergilemişti.

Ama sorun bununla bitmiyordu. Tüm toplumsal yaşama "sinmiş" olan bu ideoloji, kapitalizmin ilk sarsıntı dönemleri atlatıldığında bizzat Marksist hareket içinde bile kendince makûl bir yorum biçimi oluşmasına yol açtı. Ekonomist Marksizm ve sosyalizm yorumları buradan doğdu.

Ekonomi-politiğin bir ideoloji oluşu giderek tedirginlik verici bir şey olmaktan çıktı ve hatta bilim değeri verildi.

20. yüzyıl başından itibaren aslî sorun buydu. Ekonomist ideolojiye karşı Marksist bilimsel yaklaşımın zorunluluğu, bilimsel sosyalist bilincin önemi.

Birikim, Mart 1977, sayı 25

EKONOMİZM KONUSU VE MARKSİST TARİHÎ GELİŞİM TEORİSİNE BİR BAKIŞ II

Gerçek bir teorik tartışma sürecinden geçmeden süratle kemikleşen günümüz bunalımına kıyasla, yüzyılın ilk çeyreğini kapsayan Marksist hareketteki ilk köklü tartışmalar ve ayrılıklar dönemi, çok daha fazla anlamlı ve öğreticidir. Bu yalnızca tartışma konularının çeşitliliğinden ve tarafların sorunu temelden ele alışlarıyla kendini gösteren teorik derinlikten ileri gelen bir yargı değil. Bunun yanısıra asıl önemli olan, günümüz bunalımının da temelinde olmakla birlikte, tarafların ortak sükütuyla geçiştirilen sorunların pek çoğunun bu ilk dönem tartışmalarında açıklıkla konu edilmiş olmasıdır.

İlk dönem bunalımı, Marksizmin ilk ekonomist yorumunun uç vermesiyle başladı. Daha sonra bu yorumun mümkün tüm sonuçlarının izlenebildiği bir süreç yaşandı. Tartışmalar ve bunlara uyarlı alınan tavırlar içinde ekonomizm sapması olanca zenginliği ile kendini gösterdi. Bu bakımdan yukarıda söylediklerimize ek olarak şunu söyleyebiliriz ki günümüz bunalımını karakterize eden ekonomizmi, bu ilk dönemin zengin alanında ele almak ve günümüzle bağıntısını oradan kurmak çok daha yararlı olacaktır.

Marksizmin bu ilk dönem bunalımını başlıca dört evrede inceleyeceğiz. Bu evrelerin ilkinde ekonomizm salt teorik bir

sorun olarak kendini duyurdu (Bernstein). İkinci evre ekonomizmin siyasal eylem düzeyinde ve genel olarak dünyayı yorumlama diyebileceğimiz sorunda nasıl kendini gösterdiğini anlatır (savaşa karşı tavır ve devrimci eylem sorunu). Üçüncü evre tartışmanın doruğu ve ayrımın karşıt kutupların oluşmasını zorunlu kılar hale gelişidir. Çünkü burada geçmiş sorunların da yeniden ele alındığı ve genel olarak Marksizmin tüm aslî sorunlarının gündeme geldiği kısa ama önemli bir tartışma olmuştur. Üretici güçler düzeyi-sosyalizm ilişkisinin konu edildiği bu tartışma son derece anlamlıdır.

Aslında bu üçüncü evre ile ilk dönem bunalımı sonuçlanmış sayılır. Dördüncü olarak belirttiğimiz evre bir tartışma evresi olmaktan çok, Marksist-Leninist kamp içinde ekonomizm olgusunun yeniden uç verişini görebilmemiz için ele alınacaktır.

Teoride revizyonizm ve kendiliğindenlik bilinçlilik ayrımı

Bernstein, kapitalizmin kendi içinde çatışmaları önleyebilecek uyum araçları oluşturduğunu, devletin demokratikleşme ve sosyal adaleti sağlayıcı mekanizmalarla donatıldığını ve işçi sınıfının geçim düzeyinin orta sınıflara yaklaşan bir yükseliş gösterdiğini öne sürdüğü zaman, başlıca iki ayrı içerikli tepkiyle karşılaştı.

İlk tepki olgular düzeyindedir. İkinci tip tepkiyi temsil eden Lenin de bunların itirazlarını paylaşmaktadır. Dolayısıyla o, hem Bernstein'ın öne sürdüğü olguların sürekli şeyler olamayacaklarını savunanları desteklemekte ama aynı zamanda bu olguların sürekliliği halinde bile geçerli olabilecek bir yaklaşımı oluşturma çabası içindedir. Lenin'in teorik-politik eyleminin niteliğini ancak böyle tanımlayabiliriz.

Bernstein sosyal güvenlik kurumlarıyla, yüksek işçi ücretleriyle ve burjuva demokrasisinin işlerlikte oluşuyla belirlenen bir kapitalizmi haber veriyordu. Bugün baktığımızda sürecin Bernstein'ı haklı çıkardığını, dolayısıyla söz konusu olguların sürekli olamayacaklarını söyleyenlerin yanıldığını söyleyebiliriz.

Ama bunu söylemek, Bernstein'ın bu olgulara dayandırarak öne sürdüğü revizyonizm taleplerinin ve reformist çizginin de haklı olduğu anlamına kesinlikle gelmez. Tersine Bernstein'ın Marksizmi anlamamış olduğunu gösterir yalnızca.

Bir önceki yazımızda *Kapital*'in burjuva ideolojisinin özü olan ekonomi-politiği eleştiren bir eser olduğunu ve dolayısıyla onun geniş anlamıyla bir ideoloji eleştirisi olarak ele alınması gerektiğini vurgulamıştık.

Kapital'in kapsamını genişleterek onu kapitalist toplumun somut tarihî sürecinin bir analizi, bu toplum biçiminin bir öngörüsü olarak niteleyenler aynı zamanda bu eserin Marksist devrim teorisinin gerekçelerini gösterdiğini ileri sürerler. Bernstein da aynı yaklaşım içindedir.

Geçen bölümde bu yaklaşımın düştüğü temel yanlışlığı açıklamaya çalıştık. Asıl olarak *Kapital*'deki yöntemin anlamını vurgulamakla yetinen bu açıklamalarımız, her şeye karşın şu soruyu cevaplandırmış olmuyordu. Marx, neden sonraları çok önemli olduğunu öne sürdüğümüz bu noktayı açıklıkla belirtmemiştir ve asıl olarak da neden özel olarak Marksizmi konu alan bir eser bırakmamıştır?

Böyle bir soru bizi Marx'ın devasa çalışmasının anlamı üzerinde durmaya götürür. Çünkü bu yazının önemli bir amacı da soy ekonomizmin Marx'ı sahiplenme iddialarının temelden sakat olduğunu göstermektir. Ayrıca şu da var ki soy ekonomizmi yadsımakla birlikte Marx'ı zımnen de olsa onlara terk edenlerin köklü yanlışlığını da anlamak zorundayız.

Marx'ın mirası üzerine

Marx'ın özel olarak Marksizmi konu edinen bir eser bırakmadığını söylerken, onu kendinden önceki sistem sahibi düşünürlerle kıyaslayarak konuşuyoruz. Örneğin bir Kant, bir Hegel eserlerinde asıl olarak kendi düşünce sistemlerini anlatır ve ancak gerekiyorsa bir diğer düşünürü eleştirirler. Oysa Marx'a baktığımızda gözümüze hemen yığınla *eleştiri* gelir. Kendi düşüncesi, bu eleştiriler içinde sunulur ve dolayısıyla eleştiri nesnesiyle içiçedir.

Bütün bunlar akla şöyle bir görüntü getirir. Felsefenin toplumsal bilim dallarının ve politik eylemin o güne dek alışılmış tüm yapılarını eleştirileriyle yıkmaya çalışan ve bu yıkıntıların ortasında bu yıkıntının ortak malzemelerini biçimlendirerek, yeni, kompleks bir yapının nasıl kurulacağını anlatmaya çalışan ve bunun eldeki tarihî malzeme ile örneklerini veren bir Marx.

Bu görüntü gerçeğe fazlasıyla uygun düşer. Daha önce Marksist bilimin bütünsel niteliğini vurgulamıştık. Bu her şeyden önce, tüm toplumsal bilimleri ve felsefeyi tek bir tarih bilimi içinde kaynaştıran bir bütünsellikti.

Hatırlamalıyız ki, Marx bu devasa çabayı salt bilimsel bir uğraş olarak değil, doğrudan doğruya kendi sosyalizm teorisinin bir gereği olarak yapmaktadır.

Bu sözler yine de Marx'ın amacını, onun uğraşının anlamını kavramaya yetmez. Çağının bir dizi sosyalizm teorilerine karşı, daha bilimsel kanıtlara dayandırılmış bir teori kurma çabası olarak da yorumlanabilir.

Biz burada özellikle yukarıdaki içerikte bir tarih bilimi oluşturma çabasının yalnızca sosyalizm teorisinin temellerini oluşturmak için değil, daha da önemlisi Marx'ın sosyalizmden anladığı şeyin bir gereği olduğu için bunca önem taşıdığını söyleyeceğiz.

Yani Marx için tarih, toplumsal sürecin işleyiş yasalarının edinileceği bir bilim olduğu için önem taşıdığı kadar, -ki bu toplumsal eylemin bilimsel esaslara dayalı olarak yürütülmesini sağlar- aynı zamanda bundan böyle insanî eylemin âdeta nesnesi olacağı için de öncelikle tanınması gereken bir "şey"dir. Çünkü Marx'a göre sosyalizm artık insanların bilinçli olarak "tarihi yapma"ya yönelecekleri bir dönem olacaktır.

İşte burada Marx'ın o ünlü önermesini hatırlamalıyız: "Filozoflar bugüne kadar dünyayı yorumlamakla yetindiler, oysa sorun onu dönüştürmektir."

Marx'ın düşüncesinin özgünlüğünü kavramak için burada biraz durmamız gerekecek.

Bildiğimiz gibi Marx, tarihî gelişimin bilimsel açıklamasının üretici güçler-üretim ilişkileri bağıntısından hareket etmekle

yapılacağını söyler. Bu bağıntıda belirleyici olan "üretici güçler" ögesidir. Bu kavram içinde insan faktörü ile birlikte doğal güçler ve iş araçları da vardır.

Kapitalizm çağında, tarihte insanların bilinçli çabası, daha yetkin iş araçları ile doğal kaynaklardan daha fazla yararlanmak için harcanmıştır ve burada insan asıl olarak doğal faktörlerle sınırlı, onun tarafından belirlenir haldedir. Yani sonuç olarak o zamana kadarki tarihî gelişim üretici güçlerin gelişimi ile açıklanırken, bu üretici güç kategorisi içinde insanın dönüştürücü gücü doğanın kendiliğinden güçlerine hem tâbidir ve hem de genel üretimin ortaya çıkışındaki göreli payı daha azdır. Tarıma dayalı toplum biçimlerinin özelliği budur.

Oysa sanayi çağına girildiğinde insanın dönüştürücü gücü üretici güçler toplamı içinde giderek en büyük paya sahip hale gelmiştir. Aynı şey çok daha somut olarak toplam üretimin yapısından çıkarılabilir.

Sanayi ürünlerini doğa yaratamaz. Ama doğa, tarımsal faaliyetimizle ürettiklerimizi şu veya bu ölçüde kendiliğinden yaratır. Böylece şu sonuca varabiliriz ki; sanayinin toplam toplumsal üretimdeki payının artışı, insanların doğanın belirleyiciliğinden uzaklaşması anlamına gelir.

O halde şunu söylemeliyiz ki, tarihî gelişimin göstergesi olan "üretici güç" kategorisi, artık insan faktörünün belirleyici olduğu bir içeriğe sahiptir.

Dolayısıyla üretici güçleri geliştirme eylemi artık insana bağlı bir şey halindedir. İnsanın bir üretici güç olarak önemi belirleyici duruma gelmiştir. İnsan, tarihin dizginlerini ele almak noktasındadır.

Daha eski bir tarihte insanlar tarihî gelişimin üretici güçlerin gelişimi ile açıklanabileceğini bilmiş olsalardı, bu salt bir bilgi olurdu, eylemli bir bilgi olmazdı. Çünkü "üretici güç" kavramında aslî öge doğa idi, doğal güçler idi.

Ama insanın birincil üretici güç haline geldiği bir tarihî evrede, bu bilgi, insanların kendilerini geliştirmeleriyle orantılı olarak tarihi geliştireceklerini dolaysızca öğretir. Tarihin yapıcısı olma bilincinin ilk adımı budur.

Tarihî gelişim, toplum biçimlerinin değişimi ile izlenir. O halde insanların tarihi geliştirmeleri, toplum biçimlerini, kendilerinin belirleyeceği anlamına gelir.

Burada, kapitalizm ile birlikte içine girilen tarihî dönemin ayırdedici yanını görebiliriz. Eğer, bu çağda üretici güç faktörü insanla belirleniyorsa, üretici güçlerin gelişmesi asıl olarak insanın üretici özelliğinin gelişmesi demek oluyorsa; üretici güçlerin gelişme düzeyi toplam biçimlerinin dönüşümünü belirler diyen tarih yasası, kapitalizmin dönüşümünün doğrudan doğruya insan faktörünün kendisince belirleneceğini söylüyor demektir.

Bu yargının daha da açıklanmasına gerek vardır.

Üretici güçlerin bileşenleri ve bu bileşenler arasındaki belirleyicilik ilişkisi, bize toplum biçimlerinin anatomisini anlama imkânını verir. Dolayısıyla bu bileşenlerin değişmesi toplum biçiminin değişimi demektir.

Bugüne değin tarihte güçler kompleksinde değişim hep doğal üretici güçler aleyhine oldu. İnsanlığın gelişiminin doğayı değiştirebilme gücüyle atbaşı yürüdüğünü bunun için söyleriz.

Üretici güçlerde en büyük bileşenin insan faktörü olması, bir dönüm noktasıdır. Ama aynı zamanda bugüne değin bu faktörün gelişimi sürecinde geçerli olan bir kuralın artık "gelişim" olgusunu anlatmak için kullanılamayacağını da gösterir. Çünkü bugüne değin insan faktörü *doğayı denetim altına almadaki* aşamalar içinde gelişti. Önce kendi dışındaki bazı doğal nesneleri, diğer doğal nesneleri elde etmek için kullandı. Sonra bazı nesneleri ve giderek doğal güçlerin bir kısmını denetim altına aldı; ve sonunda tüm doğal nesne ve güçleri denetim altına alabilmenin imkânlarına eriştiği gibi, doğal nesnelerden doğal nesneyi dönüştürme araçları (makina) yaptı.

Üretici güçler bileşeninde insan faktörünün belirleyici hale gelmesi sürecinin özeti bu. Ama bu noktaya varıldıktan sonra, üretici güçlerdeki gelişim nasıl bir seyir izler?

Soru daha açık biçimde şöyle sorulabilir: Eğer toplum biçimlerinin dönüşümü, üretici güçlerdeki nitel değişikliklere tekabül ediyorsa, kapitalizmden sosyalizme dönüşme, üretici güçlerde nasıl bir niteliksel değişime tekabül eder?

Bir yukardaki paragrafta söylenenler bu soruya cevap vermemizin ön hazırlığı idi. Bunları hatırlayarak yukardaki soruya şu cevabı vermeliyiz: Kapitalizmden sosyalizme geçiş; kapitalizme tekabül eden üretici insan faktörünün niteliksel bir dönüşümü ile mümkündür.

Böyle bir niteliksel dönüşümü, kapitalizmin *kendisi* kesinlikle yaratmaz.

Yani kapitalizm, bu üretim biçiminin aslî üretici gücü olan üretici insan faktörünün kendisinde niteliksel bir dönüşümü yaratmayacağı gibi, böyle bir oluşumu kesinlikle önlemeye çalışır.

Bunu söylemek, Marksizmin bazı vulger yorumcuları için yadırgatıcı gelebilir.

Bu vulger yorum ekonomizmin karakteristik yanıdır. Bunu asıl olarak tarihî gelişim sorununa geldiğimizde ele alacağız. Burada yalnızca üretici güç kavramı üzerine yaptığımız analize ilişkin olarak konuya değineceğiz.

Hiçbir üretim tarzı kendisine tekabül eden aslî üretici gücün gelişmesi ile bir diğer üretim tarzını yaratmamıştır. Her üretim biçimine tekabül eden üretici güç bileşeni farklıdır. Bu fark, bir önceki üretim tarzına tekabül eden üretici güç bileşenlerinin niceliksel artışıyla değil, onda olmayan bir ögenin, yeni bir bileşenin katılması ile oluşmuş ve bu yeni bileşen, hem doğal üretici güçlerin daha büyük kısmını denetim altına almaya elvermiş, hem de diğer bileşenleri kendine göre biçimlendirmiştir.

Kapitalizm de dahil olmak üzere bütün tarihî üretim biçimlerinin karşılaştırılmasında yukarıda söylenenleri somut olarak gözlemleyebiliriz. Hatta şu söylenebilir ki her üretim tarzı, bir diğerinin yanında gelişti. Yeni olan, ilkin kendisine özgü üretim alanında biçimlendi ve sonra eskisinin alanına da "el atarak" onu da kendine uyarlı hale getirdi.

Avcı-göçebe topluma özgü üretici güçlerin gelişmesi ile tarıma dayalı toplum biçimlerine tekabül eden üretici güçler oluşmadı. Ve yine bu sonunculara aslî üretim alanı olan toprağa bağlı üretici güçlerin gelişmesi, kapitalizme özgü üretici güçleri yaratmadı.

Şunu da ekleyelim. Yukarda âdetâ yanyana, bir alan paylaşımı yapmışlar gibi bir dönem birlikte var olan iki üretim tarzı, yeni olan eskisinin alanına el atmaya başladığında, ya da kendi üretici güç gelişimini, diğerinin zararına sağlamaya çalıştığında çatıştılar. Yeni olanı temsil eden sınıf için politik mücadele asıl o zaman başladı. Gelişimi için eskinin "iç denge"sini bozmak, dönüştürmek zorunlu hale geldiği zaman gerçek politik sorun ortaya çıktı.[1]

Sosyalizme özgü üretici güçlerin gelişmesi, kapitalist toplumun içinde, tıpkı öncekilere benzer biçimde olabilir mi? Kapitalizmin önce sanayi alanında gelişip, daha sonra tarım alanını da kapsaması gibisinden, gözle görülebilir bir süreç sosyalizm için de mümkün müdür?

İşte kapitalizmden sosyalizme geçişin özgünlüğü de buradadır. Yukarıdaki soru, yani diğer toplum biçimleri için mümkün olan şemanın sosyalizme uyarlanmış biçimi, kesinlikle söz konusu değildir bu süreç için.

Çünkü gerek kapitalizm ve gerekse sosyalizm aynı aslî üretici güç üzerinde kurulurlar. Ama bu üretici gücün üreticilik işlevini yerine getirmesi ikisinde de tamamen farklı içeriktedir. O halde kapitalizmden sosyalizme geçiş için zorunlu olan üretici güçlerdeki nitel değişim, doğrudan doğruya üretici in-

1 İlk burjuva devrimlerinde burjuvazi, feodal malikânelerin köylüler tarafından paylaşılmasını asıl olarak politik nedenlerle destekler. Böylece feodaller karşısında en geniş muhalefet cephesini oluşturmuş olmaktadır. Özellikle o dönemde toprakların paylaşılmasının ne üretimin arttırılması ve ne de sanayinin tarım araçları üretimine pazar açma kaygısıyla ilgisi vardır. "Hür köylü"lerin ucuz işgücü sağlamasında verimli bir kaynak olduğu söz götürmez. Ama toprak dağıtımının uzun süre kırdan şehire akını kısıtladığı da bir gerçek. Bir dönem sonra "göç" yeniden hızlandığında kapitalist üretim artık hem tarım için gerekli araçları üretebilir durumdadır ve hem de büyük çiftliklerin kurulmasını mümkün kılan yeni teknik gelişmeler sonucunda tarımsal alana da kapitalist üretimin yasalarını olduğu gibi benimsetebilir haldedir.

Nitekim bundan dolayıdır ki kapitalizme "geç" giren İtalya ve Almanya'da soy burjuva devrimlerinin karakteristik sınıf çatışması görünümlerine rastlayamayız. Buna ikinci bir etken işçi sınıfının politik hareketidir. Hem bu hem de feodallerin kapitalist çiftlik sahibine dönüşebilmelerine imkân veren koşullar, 19. yüzyılın ortalarından sonra burjuvazinin feodallerle uzlaşmasının nedenleridir. Toprak dağıtımı... O artık ekonomik bir sorun olarak ele alınmakta ve rantabl bulunmamaktadır.

san faktörünün kendisinde gerçekleştirilecek nitel bir dönüşümle mümkün hale gelir. Biraz edebî bulunacak ama şunu söyleyeceğiz ki kapitalizm ile sosyalizm arasındaki kavga insan üzerinde olacaktır ve bu kavgada sosyalizm, insanları dönüştürebildiği ölçüde zafer kazanacaktır. İnsanı dönüştürmek ise, yukarıda da belirttiğimiz gibi insanın üretici işlevinde niteliksel bir dönüşüm sağlamak demektir.

Marx'ın bütünsel bir toplum bilimi -tarih- kurma uğraşının, "dünyayı dönüştürmek için anlama"yı işaret eden "felsefî" tezinin anlamını düşünebiliriz. Fakat bu, Marx'ın sosyalizm teorisinin daha ilk adımı, çıkış noktası sayılabilir. "İnsanın üretici işlevinde niteliksel dönüşüm"ün nasıl mümkün olacağı sorusunu da ele almamız gerek.

Ama ilkin, tüm bunları gözardı ederek sosyalizmin kurulmasını, kapitalizmin çökmesiyle kendiliğinden olacak bir şey gibi düşünenlerin, bu iddialarını Marx'a dayandırmaları konusunu ele almalıyız. Çünkü eğer bu iddia doğruysa Marx'ın tüm tarih ve "felsefe" tezleri güzel sözler, güzel süslemeler demek olur.

Üretici güçler kavramının ekonomist tahrifi

Bir önceki bölümde kapitalizm ile sosyalizmin iki nitelikçe ayrı toplum biçimi olarak birbirlerinden farklı üretici güçlere tekabül ettiğini söyledik. Ama şunu da belirttik ki, her iki üretim biçiminde de aslî üretici güç, üretici insan faktörüdür. Dolayısıyla kapitalizm ve sosyalizm üretici insan faktörünün nitelikçe ayrı oluşu ile tanımlanır.

Ama biliyoruz ki toplum biçimlerinin değişimi konusundaki yasa açıkça şunu söyler ki, yeni toplum biçimine özgü üretici güçler eski toplum biçiminin bağrında oluşur. Şimdiye kadar bu yasa herhangi bir güçlük çıkarmadan bütün "geçiş"lerde somut biçimde görülüyordu. Örneğin feodalizmden kapitalizme geçiş döneminde ayrıca alan olarak da gayet belirgin -biri kırda diğeri şehirde- olarak feodalizme ve kapitalizme özgü üretici güçleri ayırdedebiliyorduk.

Ama böyle alan olarak ayırdedebilmek bir yana, sosyalizme

özgü üretici güçlerin kapitalizme özgü olan üretici güçlerle aynı nesnede birleştiklerini söyledik: Üretici insan.

Kapitalizm koşullarında bu üretici insan, sistemin ona verdiği üreticilik işlevini sürdürmek zorundadır. Geçimini temin etmek için zorunludur buna. Biliyoruz ki bu insan, kapitalizmin gelişimi içinde sürekli yetkinleştirilen işbölümü ile üreticilik işlevinin giderek mekanik bir etkiye indirgendiğini görmekte ve önlemeye birey olarak gücünün yetmediği bu sürece boyun eğmektedir. Öte yandan işbölümünün yetkinleşmesi, toplam üretimin artışını getirmekte, aynı sayıda insan çok daha fazla ürün elde edebilmektedir.

O halde böylesi bir sonucu da gözleriyle gören "üretici insan", nasıl olup da sosyalizme özgü üretici gücü yaratabilmek için yeni niteliklere kavuşabilecektir, geçimini temin etmek için kapitalizmin kendisinden istediği gibi bir "üretici güç" olmak zorunda olan "üretici insan faktörü", nasıl olup da niteliksel bir dönüşüme uğrayacak ve böylece kapitalizmin bağrında "sosyalizme özgü üretici güç"ler doğacaktır?

Demek ki hiçbir üretim tarzı bir diğerine özgü üretici güçleri kendi aslî üretici gücünün gelişimiyle yaratmaz biçiminde özetlediğimiz yasa, hepsinden fazla kapitalizm için söz konusudur.

Sorun nasıl çözülecek o halde?

Bütün ekonomistler, bu sorunun çözümünü Marx'ın vulger bir yorumunu yaparak "çözümlemişlerdir". Bu "çözümleme"nin nasıl yapıldığını görmek için; ilkin geçen bölümde özellikle vurguladığımız bir konunun bu "çözümleme" ile bağıntısını hatırlatalım.

Ekonomist çözümleme, Marx'ın kapitalizmin krizleri üzerine tezinden kaynaklandığını söyler. Bilindiği gibi Marx bu tezini *Kapital*'de açıklar.

Kapital'in en geniş anlamıyla burjuva ideolojisinin eleştirisi olduğunu vurgulamıştık. Bir ideoloji eleştirisi -ki bu ideoloji burjuvazinin bilim olarak ilan ettiği ekonomi-politiktir- asıl olarak ideolojinin temel kategorilerini, kavramlarını ve bunların iç bağıntılarını ele alır, ideolojinin geçersizliğini, kendi

içindeki çelişkilerini gösterir. Bu iş tamamen kavramların, kategorilerin alanı içinde kalınarak yapılır. Yani asıl olarak düşünce düzeyindedir.

Ama özellikle ekonomi-politik ideolojisinin gerçekliğin hareketini bilimsel olarak açıklamak gibi bir iddiası vardır. Dolayısıyla o kavram ve kategorilerinin soyut şeyler olmayıp, somutu, gerçekliği ifade ettiğini söyler. Böylece de ekonomi-politiğin temel iddiası olan, burjuva toplumun ebediliği, mümkün en aklî, tutarlı toplum biçimi olması iddiasını gerçeklere dayanarak ispat ettiği sonucuna varır. Bunu iddia ederken kendi kavram ve kategorileri dışındaki gerçeklikleri, ekonomi dışı etmenler olarak tanımlayarak eğer bu etmenler işe karışmasalar kapitalizmin dengeli, çizgisel bir yükseliş gösteren bir toplum olarak kalacağını öne sürer.

Bu saf ekonomik toplum, ekonomi-politiğin hem ideali ve hem de çerçevesidir. Yukarıdaki iddialar bu temelde öne sürülür.

Marx'ın ekonomi-politiğin temel kavramlarını eleştirmekle vardığı sonucun anlamı üzerine geçen yazımızda durduk. Marx için asıl olan da buydu. Ama bu arada Marx ayrıca gösterir ki ekonomi-politiğin varsaydığı ideal, saf ekonomik model, bu ideolojinin iddia ettiği gibi düzgün bir yükseliş çizgisi gösteremez. Tersine bu çizgi derin inişler çıkışlarla karakterize edilebilir.

Marx, tamamen kategoriler düzeyinde vardığı bu sonuçlardaki derin inişleri, kapitalizmin dönemsel krizleri olarak tanımlar. Her inişten sonraki yükselişin neden mümkün olabildiğini de yine kategoriler düzeyinde -soyut modelde- açıklar.

Görüleceği üzere Marx'ın kriz analizi somut olguları gösteren ve eleştirisini bunları göstererek yapan bir olgucunun eleştirisi değildir. Ama elbette Marx, kategoriler düzeyinde vardığı sonuçları somut ekonomik gerçeklikteki kanıtları göstererek de destekler.

Yani Marx, kapitalizmin o güne kadar geçirdiği krizlerin somut bir incelemesini yaparak, onlardan edindiği sonuçları temel alarak kriz teorisini oluşturmamıştır. Bir ideoloji eleştirisinin kullanabileceği kanıtlar olarak yeri geldikçe işaret etmekle yetinmiştir.

Fakat burada bir noktanın sözünü etmeliyiz. Bu da *Kapital*'in nasıl olup da bir ideoloji eleştirisi olmaktan çok somut kapitalizmin bir eleştirisi olarak değerlendirilebildiğidir.

Bunun nedenini; Marx'ın eleştirdiği klasik ekonomi-politiğin tarihî işlevini dikkate aldığımızda çıkarabiliriz. Bilindiği gibi egemen sınıf ideolojileri asıl olarak var olan sistemi aklî, ebedî gösterirler. Ancak sistem zaman içinde değişir, birtakım sorunlarla karşılaşır. Böyle durumlarda ideoloji temel kavramlarına daha değişik bir içerik vererek veya kavramlar arasındaki sistematiği belirli ölçüde değiştirerek, önceliklerini düzenleyerek sistemi onaylar, sorunları gizler veya önemini azaltır. Ekonomi-politik ideolojisi, ayrıca bir bilim olma iddiasını taşıdığı için somut çözümler de getirir.

Nitekim burjuva ekonomi-politiğinin evrimine bakarsak, bu iç evrimlerin kapitalizmin başlıca dönemlerine tekabül ettiğini görürüz. Klasik ekonomi-politik, Keynesçi okul, neo-klasik okul vb. Bunların her biri, oluşturuluş dönemlerindeki sorunlar, olgular dikkate alınarak hazırlanmışlardır ve bu bakımdan biçimsel birçok ayrılıkları vardır ama hepsi birlikte saf ekonomik toplum idealini, burjuvazinin kendi aslî çerçevesini temel alırlar.

Dolayısıyla Marx'ın eleştirdiği klasik ekonomi-politik burjuvazinin temel iddiasını, temel toplum çerçevesini savunmakla birlikte, tarihî misyonu, *var olan kapitalizmi* onamak, onu haklı ve aklî göstermek, buna uyarlı çözümler sunmaktır. Bu bakımdan Marx'ın asıl olarak klasik ekonomi-politiğe yönelttiği eleştiri, var olan kapitalizmin ekonomik gerçekliklerinin de bir eleştirisi olarak görülebiliyordu. Eleştiri konusunun maddesi ile sınırlı olmaktan ileri gelen bir zorunluluktu bu. Marx, ekonomi-politiğin yöntemi üzerine söyledikleriyle bunu işaret etmişti zaten.

Demek oluyor ki Marx'ın kriz analizleri yalnızca kapitalizmin ekonomik krizlerle dolu bir süreç izlemesinin kaçınılmazlığı anlamına gelir. Bu krizler, sistemin çöküşü anlamına gelse bile, yeni bir toplum biçiminin (sosyalizmin) kurulma zorunluluğuna buradan varılamaz.

Çünkü bu ikisi ayrı ayrı ispatlanması gereken şeylerdir. Tarihte sayısız örnekleri görüldüğü gibi birçok toplum kendine özgü krizlere düşmüş, çöküş dönemlerine girmiş ama bu evreler yeni bir toplum biçimine varılamadan kapanmıştır.

Dolayısıyla hiçbir toplum biçiminin çöküşü, yerine yenisinin doğuşu demek olmamıştır. Yeni bir toplum biçimini oluşturacak potansiyeller, *kendi eylemleriyle* eskisini yıktılar. Bu yıkış anında eski toplum biçimi, sırf bu *yeni potansiyeller* onu işlemez hale getirdiği için krize düşmüştür. Hatta eski toplum biçiminin temel üretim alanı bu kriz öncesinde hayli gelişkin halde de olabiliyordu, olmuştu. Feodalizm, kıtlık içinde bunaldığı evreler de geçirmiştir ama sırf sonuçsuz isyanlara neden olmuştur bu.

Bir toplum biçiminin krize düşmesi ancak bu toplum biçiminin temel aldığı *üretim ilişkileri* içinde artık hareket etmek istemeyen ve kendine uyarlı yeni *üretim ilişkilerini* topluma egemen hale getirmek için eyleme başlayan toplumsal güçlerin varlığında mümkündür. Bu yeni üretim ilişkilerinin ise yeni üretici güçlere tekabül ettiğini biliyoruz.

Bu bölümün başlangıcındaki soru da buna ilişkindi. Her yeni toplum biçiminin üretici güçlerdeki gelişmeye tekabül ettiği ve bu yeni üretici güçlerin de eski toplum biçiminin bağrında, onun koşulları içinde oluştuğunu söyleyen Marksizmin bu en temel yasası, sosyalizm için nasıl, hangi biçimde geçerliliğini gösterir?

Ekonomist yaklaşıma göre, kapitalizmin krizi, onun üretici güçleri artık geliştiremez hale gelmesi demektir.

Ekonomizm bu önkabûlden başlar. Bu önkabûlün ise iki yanı vardır ve her ikisi de Marksist yaklaşıma aykırıdır.

İlkin ekonomist mantığın, üretici güçler gelişimini sırf nicel bir olay olarak kabûl ettiğini görüyoruz. Bunu kabûl etmekle de üretici güçlerin gelişmesini üretim artışı ile ölçülebilen bir şey olarak düşündüğü açığa çıkıyor. Çünkü bilindiği gibi kapitalizmdeki krizlerin özelliği, fazla üründen dolayı meydana gelmeleridir. Bu fazla ürünleri eritmek zorunlu hale geldiğinde üretim düşürülür ve fazla eritilinceye kadar fabrikalar normal

kapasiteleriyle çalışmaz. Bu ise o anda üretilenlerin azalması demektir.

Ekonomist yaklaşım bu üretim düşüşünü, üretici güçlerin *gelişme*sinin durdurulması, kapitalizmin üretici güçleri geliştiremez hale gelmesi olarak yorumlar. Oysa bunun üretici güçlerin gelişimi sorunuyla ilgisi yoktur. Yani, eğer bu krizler olmasa üretici güçlerin gelişmesi sonsuza kadar gider. Mantık bu.

Ekonomistler, kapitalizmin krizlerinin olmaması düşünülemez der. Bu itiraz da onun üretici güçlerin gelişmesi kavramına, bir kapitalistin verdiği anlamın tıpkısını verdiğini gösterir.

Yani birbirinin eşi olan bu iki mantığa göre kapitalizmde gördüğümüz üretici güçlerin içeriği ve bunların gelişme biçimi mümkün tek yoldur, zorunludur ve bundan başkası olamaz.

Ekonomistin kendine göre çok büyük bir itirazı var burada. Kapitalisler bütün çalışabilir durumdaki insanları işe almıyorlar, dolayısıyla bu "üretici güç"ler atıl kalıyorlar. Oysa bunları da kullansalar ve kârlı bulmadıkları alanlarda üretime soksalar toplumun bütün üretici güçleri harekete geçirilmiş olur, böylece üretici güçler gelişir, üretim artar. Ama kâr hırsıyla hareket eden kapitalistler bunu yapmadıkları gibi ikide bir krize neden olarak üretici güçlerin birçoğunu daha "gelişmekten" alıkoyuyorlar.

Ekonomistimiz bu duruma isyan ediyor. Kapitalizmin atıl tutarak "geliştirmediği" üretici güçleri tam kapasiteyle çalıştırmanın yolunu arıyor. Bunun çaresi ise üretim ilişkilerini değiştirmek. Marx'tan aldığı her kavramı çarpıttığı için bunu da çarpıtmak mantığının bir emri. Bunu da yapıyor. Üretim ilişkilerini onun hukuki ifadesi olan mülkiyet ilişkilerine indirgiyor. Böylece de *üretim araçları* kapitalistlerin elinden alınıp toplumsal mülkiyete geçirildiğinde üretim ilişkileri de değişmiş oluyor.[2]

---

2 Ekonomistlerin bu tipik yaklaşımları, kapitalizmin ahlakî eleştirisiyle ittifak halindedir ve ikisi bir bütünlük oluştururlar. Ekonomistlerin eleştirisi bir muhasebeci titizliğinde bilimsel matematik bir eleştiri. Ahlakî sosyalistler de işçi sınıfının ücretlerinin azlığını, yoksulluğunu ekliyorlar bu eleştiriye. Her ikisi de birbirlerinin görüşlerini ek kanıt olarak gösterirler.

Ekonomist sosyalizm yorumu bu. Bir ekonomistin kafasında sosyalizm böyle kuruluyor.

Ama bunları kurmak için Marx'a gerek yoktu, herhangi bir sosyalizm teorisi de yeterdi buna. Nitekim bugünün kökleşmiş ekonomizmi için Marx uzaklarda kalmış, bir dizi kulağa hoş gelen sözler söylemiş bir adamdır. Bu sözler ekonomist mantığın duvarlarına çarpıp orada eski yazılarla dolu ölü metinler halinde duruyor.

Marx'ın üretici güçlerin gelişmesi kavramı ürün artışına çevrilmiş, üretim ilişkileri kavramı mülkiyet ilişkilerinden başka bir şey ifade etmez olmuştur.

İşbölümünün aşılması, kafa-kol emeği arasındaki ayrıma kölece boyun eğilmesinin sona ermesi, bunlar ne anlama geliyordu?

Ekonomistler Marx'ın kesinlikle vurguladığı hiçbir kavramı ihmal etmezler. Çarpıtmanın mantığı, tezgâhı bunları da kendine göre kabûllenir.

Nasıl kapitalizm kendiliğinden çöküş koşullarını oluşturup bu sosyalistlerimizin tapu işlemleri ve üretimin sosyalleştirilmesi yoluyla sosyalizmi kurmalarına imkân verecekse, Marx'ın yukarıda komünist toplum için zorunlu gördüğü "şey"ler de böyle, kendiliğinden oluşacaktır. Tapulardan yana endişe yoktur ve üretici güçlerimizin gelişmesi istatistiklerde görülmektedir. Zaman her şeyi halledecektir!

Sosyalizme özgü üretici güçlerin içeriği nedir sorusunu, kapitalizme özgü üretici güçlerin içeriğini olduğu gibi kabûl ederek "çözümlemek", bütün ekonomist eğilimlerin ortak noktasıdır ve bütün ekonomistler bu ortak kabûlden ötürü kapitalizmin krizini kendi devrim teorilerinin teorik temeli yaparlar. Kapitalizmin kendiliğinden yaratacağı kriz onlar için çok önemlidir. Bu olmazsa devrim olmaz çünkü.

Ekonomizm eğiliminin çeşitli biçimlere varışı ile kriz sorunundaki gelişmelerin uyarlılığını görmek ilginç ve öğretici olur.

İlk ve "teslimiyetçi" biçimiyle Bernstein ekonomizmi, kapitalizmin krizlerini önleyebildiği yargısına varınca devrimden

de vazgeçti. Kapitalizm üretici güçleri geliştirebiliyorsa sosyalizme gidiliyor demekti. Devrim, krizle mümkündü çünkü. Ama kimse Bernstein'ın "sosyalizm"den vazgeçtiğini söyleyemez. O, üretici güçler böyle geliştikçe sosyalizme varılacağı fikrini, bu "son amaç"ı terk etmemişti.

Krizin mutlaka geleceğini söyleyerek Bernstein'a karşı çıkan Kautsky ve yandaşları, kafalarında canlandırdıkları gibi bir kriz manzarası göremeyince, öngörülerinin yardımıyla kapitalizmin önünde daha ne gibi aşamalar olabileceğini bulmaya çalıştılar. Kapitalizmin "sosyalizm için en olgun" hale gelebileceği aşama henüz oluşmamıştı. Bu olunca işte o zaman beklenen son kriz kendini gösterecekti.

Lenin sonrasında Marksist-Leninist kamp içinde ortaya çıkan ekonomist eğilim, yukarıdaki soy ekonomizme tepki idi.

Ama nasıl ilk ekonomist eğilimler Marx'ın kriz yorumunu çarpıttılarsa, soy ekonomizme tepki duyanlar da Lenin'in yorumuna bir "katkı" yaparak onun içeriğini çarpıttılar. Bu "katkı" ekonomizmin vazgeçemediği "kriz"in yeni bir uyarlaması idi.

Yeni ekonomist tez, soy ekonomizme tepki olduğu için onun kriz yokluğu görüşüne karşı, krizlerin çok daha sıklaştığı karşı görüşünü ileri sürdü. Tekelci evreye girildiğinden beri genel bir krize girildiği söylenerek emperyalizmin bizatihi kriz olduğu formüle edildi.

Sonraları daha da geliştirilen bu formülasyona göre emperyalizm artık sürekli kriz halindeydi ve öyle ki yeni krizin ne zaman başladığı, eskisinin ne zaman bittiği bile kesin olarak saptanamaz haldeydi.

Ama eğer durum gerçekten böyleyse bu çağın insanlarına krizi özel bir olay olarak anlatmak imkânsız demektir. Sürekli depremlerle sarsılan bir yerde, bu durum artık doğal kabûl edilir. Sarsılmayan bir toprağı anlatmak burada hayli zor. Herkes zaten öteden beri sarsılma içinde yaşamaya alıştığı için "sürekli sarsılıyoruz" çağrısı bir uyarı olmayacaktır. Tıpkı bugün "krizlerle sarsılan emperyalizm" sözlerinin kimseyi, söyleyenleri bile etkilemediği gibi.

Emperyalizm krizlerden başını kaldıramıyor ama "sosyalistler" de başlarını sosyalizme kaldırmıyorlar "nedense". Dün reform konuyordu sosyalizmin önüne. Başların buna eğilmesi isteniyordu. Şimdi "ilerleme"yi koymamız isteniyor ve bir türlü sosyalizme doğru yöneltemediğimiz gözlerimiz, burjuvazinin düşürdüğü ulusçuluk bayraklarını arıyor ve kafalarımız bu bayrağa sarılı demokratik aşama formülleriyle meşgul.

Emperyalizm krizler geçiriyor ama acısını sosyalizm çekiyor. Ekonomist yaklaşımın elinde sosyalizmin, Marksizmin 1900'lerden bu yana kaderi budur.

Kendiliğinden-bilinçlilik ayrımı

Görülmektedir ki ekonomist eğilim, kapitalizmin kaçınılmaz krizlerinin sosyalizmin kurulmasına imkân vereceğini temel alırken, sosylizme özgü üretici güçleri de kendiliğinden geliştirdiğini varsaymaktadır.

Bütün ekonomistler bu ortak kabûlde birleşirler. Dolayısıyla bunların her biri üretici güçlerin gelişmesi kavramına aynı içeriği verirler. Gelişme ise onların gözünde üretim kapasitesinin artışında gözlemlenebilen bir şeydir. Bu bakımdan onlara göre bir toplum kapitalist gelişmede ne kadar mesafe almışsa, üretim hacmi ne denli yüksekse o kadar sosyalizm için olgundur.

Ekonomizmin kesinlikle kendiliğindenci oluşunun kökeni, asıl olarak kapitalizme özgü üretici güçlerle sosyalizme özgü üretici güçler arasında fark görmeyişindendir.

Bir kısım ekonomistler kendilerinin ne ekonomist ne de kendiliğindenci sayılamayacağına kanıt olarak politik mücadeleye veya iradî ögeye verdikleri önemi gösterirler.

Ama bu hiçbir şekilde onları kendiliğindencilikten kurtarmaz. Çünkü aslî sorun, yukarıda da değindiğimiz gibi, üretici güçlerin gelişmesi kavramından ne anlaşıldığı sorunudur.

Bugün ekonomist eğilimin sosyalist ülkelerde temsil edilen kutuplarda yansıması, bizi Marksist teorinin en temel kavramları üzerine eğilmeye zorluyor. Geçmişte henüz somut sorun bu biçimde kendini göstermemişken, yani yalnızca sosya-

list siyasal hareket üzerindeki etkileri çerçevesinde ekonomizm sorunu tartışılırken, elbette ki somut sorunun niteliği gereği, tartışma bu platformda yürümedi. O zaman sorun sosyalist siyasal hareketin niteliği, ayırdedici yanı üzerinde ele alınıyordu.

Ama bu çerçevede bile ekonomizmin aslî nitelikleri Lenin tarafından son derece aydınlık biçimde gösterildi. Gerçekten de Lenin kendiliğindencilik konusunu ısrarla vurgularken ekonomizmin eleştirisindeki gerçek ölçüyü göstermiş oluyordu.

Lenin'in baş eseri *Ne Yapmalı* baştan aşağıya ekonomizmi ve onun ayrılmaz özelliği kendiliğindenciliği eleştirir. Yalnızca Bernsteincı tezlerin şu veya bu biçimde kabûl edilmesiyle kendini gösteren "Marksist" hareketlerin değil, Marksizmle bağı olmayan Narodniklerin uzantısı terörist hareketlerin bile eleştirisi, ekonomizm-kendiliğindencilik bağlamı içinde, bu nitelikleri gösterilerek yapılır.

> "Bugünün ekonomistleri ile teröristleri arasında ortak bir kök bulunmaktadır ve bu, bir önceki bölümde genel bir olgu olarak incelediğimiz ve şimdi de siyasal eylem ve siyasal mücadele üzerinde etkisi bakımından ele alacağımız *kendiliğinden-gelmeliğe boyun eğme* denilen şeydir. 'Her günkü can sıkıcı mücadeleyi' önemli sayanlarla bireylerden en büyük fedakârlıkları gerektiren mücadeleyi isteyenler arasındaki ayrılık o kadar büyüktür ki, ilk bakışta, bu söylediklerimiz bir paradoks gibi gözükebilir. Ama bu, bir paradoks değildir. Ekonomistlerle teröristler sadece kendiliğinden-gelmeliğin ayrı ayrı kutupları önünde eğilmektedirler; Ekonomistler 'salt işçi hareketi' önünde boyun eğmekte, teröristler ise devrimci çalışma ile işçi hareketini birbirini tamamlayan bir bütün içinde birleştirme yeteneğinden yoksun olan, ya da bunu bilmeyen aydınların tutkulu öfkesinin kendiliğinden-gelmeliği önünde boyun eğmektedirler". (V.I. Lenin, *Ne Yapmalı,* Yücel Yayınları, s. 103).

Lenin'in Marksizme katkısının parti teorisi ekseninde olduğu bilinir. Ama şu da bir gerçek ki Lenin'in bu teorisinin son

derece yüzeysel bir yorumlanmasını temsil eden hayranları, onu pragmatik bir politikacı haline getirdikleri gibi, teorinin derinliğinin yok edilmesinde de büyük pay sahibidirler.

Oysa, özellikle oluşturulduğu tarihî dönemdeki Marksist hareketin sorunları içinde ele alındığında ve teorinin asıl olarak bu sorunların üstesinden gelebilme amacıyla geliştirildiği düşünülürse, söz konusu parti teorisinin yalnızca parti tekniği ile sınırlandırılamayacak kadar geniş bir anlamı olduğu yargısına varabiliriz.

Lenin'in asıl olarak bir sosyalist mücadele teorisinden hareket ettiğini ve parti teorisinin bunun bir parçası olduğu söylenmelidir. Bütün eserlerinin, bir dizi özel soruna ilişkin katkılarının toplu anlamı budur.

Bu toplu anlam, bize *sosyalist siyasal mücadelenin, sosyalist toplumun kurulması için zorunlu potansiyellerin oluşturulması demek olduğunu, bunun için verildiğini* gösterir.

Böylece şu sonuca varıyoruz ki, sosyalizme tekabül eden üretici güçlerin ne olduğu -yani sosyalist toplum biçiminin kurulabilmesi için gerekli olan "üretici insan faktörü"ndeki dönüşüm- sorununu ancak Lenin'in katkılarının toplu anlamı temeli üzerinde ele alabiliriz.

Daha önceki bölümlerde şunu ısrarla vurgulamıştık. Bir toplum biçiminden diğerine geçiş ancak üretici güçlerdeki niteliksel değişim ile mümkündür ve hiçbir toplum biçimi, kendine özgü üretici güçlerin gelişmesiyle, bir üst toplum biçimine özgü üretici güçleri yaratamamıştır. Bu kural hepsinden daha çok, aynı "nesne" -üretici insan faktörü- üzerine kurulu üretici güçlere sahip olan kapitalizm ve sosyalizm için doğrudur. Çünkü ilki, diğerinin temel aldığı "çok yönlü üretici insan"ı oluşturmayı sürekli önleyen bir üretici güçler gelişimini temel alır.

Lenin'in siyaset-parti teorisinin aslî ögesi olan bilinçlilik kavramının önemi buralardadır. Lenin'de kendiliğindencilik-bilinçlilik karşıtlığı üzerine kurulu sistematiğin ne denli hayatî bir ayrıma tekabül ettiğini, bir üst paragrafta konulan sorun içinde düşündüğümüzde kavrayabiliriz.

Şüphesiz, Lenin'in de bilinçlilik ve buna bağlı olarak konulan sosyalist siyasal mücadele anlayışı sorununu, aynı temelde ele aldığını ileri sürmüyoruz. Lenin'in, 1900'lerdeki ekonomizm sorununun kendini gösteriş biçimlerine karşı öne sürdüğü görüşlerin, bu "bilinçlilik" vurgulamasının, çağımızdaki ekonomizm sorununun aydınlatılmasında gerçek bir başlangıç noktası olduğunu belirtiyoruz.

Ama biliniyor ki, Lenin'in "işçi sınıfına bilinç dışarıdan verilir" ünlü önermesi, daha sonraları Lenin'i Marx'tan ayıran şey olarak sunuldu. Biz ise burada böyle bir ayrımdan söz edilemeyeceği gibi, Leninist yaklaşımın aslî ögesi sayılabilecek "bilinçlilik" kavramının, çağımızdaki ekonomizmin de gerçek temellerini gösterecek bir ölçü olduğunu öne sürdük. Bu haliyle bilinçlilik, Marksist sosyalizm teorisinin ayrılmaz bir ögesidir.

Birikim, Nisan 1977, sayı 26

EKONOMİZM KONUSU VE MARKSİST TARİHÎ GELİŞİM TEORİSİNE BİR BAKIŞ III

Marx'ta bilinçlilik anlayışı ve üretim ilişkileri kavramının içeriği

Marx'ın proletaryanın tarihî görevi ve bu görevin bilinci konusundaki görüşlerinin ilk sistemli ifadesini *Kutsal Aile*'de buluruz. Marx, Genç Hegelcileri eleştirdiği bu eserinde, onların Proudhon üzerine söylediklerini ele alırken proletaryanın tarihî görevi ve bu görevin bilinci kavramlarına nasıl bir içerik verdiğini de belirtir.

Marx, -bu eserinden iki yıl sonra kıyasıya eleştireceği- Proudhon'u Genç Hegelcilere karşı savunur. Hiç şüphesiz özellikle şu yukarıdaki kavramlar konusunda Proudhon'la aynı düşüncede değildir ve şu da var ki Proudhon sistematiği bu kavramların kesinlikle dışında kurulmuştur.

Marx ile Proudhon ve genel olarak çağının hemen tüm sosyalist teoricileri arasındaki aslî ayrımlar daha sonra belirginleşecektir. *Kutsal Aile*'de henüz çağının komünist hareketinin ortak terminolojisini kullanan Marx'ın özgün yaklaşımının ayırdediciliği, ortak terimlere hangi içeriği verdiği göz önüne alındığında anlaşılır.

Bunlardan söz etmemizin nedeni, az sonra yapacağımız

alıntıda bilinç konusuna ilişkin kavramların özel mülkiyet-yoksulluk ilişkisi çerçevesinde sunuluyor olmalarıdır. Marx, Proudhon'un görüşlerinde temel alınan bu çerçeveyi, Genç Hegelcilere karşı onu savunurken aynen almıştır. Ancak daha sonra Proudhon'un temel yanılgısının asıl olarak sorunu bu biçimde formüle etmesinden ileri geldiğini söyler.[1]

Görülüyor ki, Marx mülkiyet ilişkileri ile üretim ilişkileri arasına kesin bir ayrım koymaktadır. İlkini, ikincisinin "iradî ilişkiler olarak yasal ifadeleri" diye tanımlar. İradiliğin öznel bir kategori ve "yasal ifadenin ideolojik, tarihî bir formu" olduğu bilindiğine göre nesnellik iddiası taşıyan herhangi bir çözümlemenin, mutlak olarak üretim ilişkileri düzeyinde yapılmış olması gerekir. Bu noktayı vurgulamamızın önemi ve nedenini az sonra göreceğiz.

"Proletaryanın tarihî görevi ve bilinci"nin ele alındığı çerçeveyi böylece değiştirmesi, yeniden "çizmesi"ne karşın Marx, bu kavramların *Kutsal Aile*'deki içeriğini değiştirmeyi düşünmemiştir. *Kutsal Aile*'deki metinde geçen felsefî terimlerin tekabül ettiği nesnel olguları asıl olarak *Kapital*'de anlattığı göz önüne alındığında, Marx'ın bilinç ile ona ilişkin kavramlara hangi içeriği verdiği somutça anlaşılabilir.

Kutsal Aile'deki bu metin, bilinç konusunda Marx ile Lenin arasında ayrılık olduğunu öne sürenlerin başvurduğu önemli bir kanıttır. Bunlar burada ifade edilen bilinç anlayışının Lenin'den farklı olduğunu savunurlar.

---

1 "Bu kitabın yetersizliğini ortaya koyan bizzat kendi adıdır. Sorun o denli yanlış formüle edilmiştir ki, doğru bir biçimde yanıtlanması zaten mümkün değildi. *'Antik mülkiyet ilişkileri'*, feodal mülkiyet ilişkileri tarafından, ve bunlar da *burjuva* mülkiyet ilişkileri tarafından yutulmuşlardır. Demek ki, geçmiş *mülkiyet ilişkileri* üzerindeki eleştiriyi bizzat tarihin kendisi yapmıştır. Proudhon'un ele aldığı şey, aslında bugün var olduğu biçimiyle *modern burjuva mülkiyetiydi*. Bunun ne olduğu sorusu, *'ekonomi-politiğin'* bu *mülkiyet ilişkilerini, iradî ilişkiler* olarak yasal ifadeleri içinde değil gerçek biçimleri içinde, yani *üretim ilişkileri* olarak bir bütün içinde kucaklayan eleştirici bir çözümlemesiyle yanıtlanabilirdi ancak. Ama bu ekonomik ilişkilerin tümünü "mülkiyet"in genel yasal kavramları içinde karmakarışık ettiğinden, Proudhon, 1789'dan önce buna benzer bir yapıtta *Brissot*'nun aynı sözcüklerle vermiş bulunduğu yanıtın ötesine geçemiyor: Mülkiyet hırsızlıktır." (K. Marx, J. B. Suhweitzer'e 24 Ocak 1865 tarihli mektubu. *Felsefenin Sefaleti*, Sol Yayınları, 2. baskı, s. 204-205.)

Daha önce Marx ile Lenin arasında böylesi bir kopmadan söz edilemeyeceğini öne sürmüştük. Bu görüşü, karşıt iddianın kanıt gösterdiği metne bir başka Marx metni çıkarmak yöntemiyle değil de, bizzat karşıt iddianın kullandığı bu metnin onların iddialarına kanıt olamayacağını göstererek açıklamak, şüphesiz daha da aydınlatıcı olacaktır.

Üzerinde duracağımız metin aşağıdadır:

> "Eğer proletarya zaferi kazanırsa, bu hiç de toplumun mutlak yanı durumuna geldiği anlamını taşımaz, çünkü o bu zaferi ancak hem kendi kendini hem de kendi karşıtını kaldırarak kazanabilir. Öyleyse, onu içeren karşıtı olan özel mülkiyet kadar, proletarya da ortadan kalkmıştır.
>
> Eğer sosyalist yazarlar proletaryaya bu tarihsel rolü veriyorlarsa, bu, hiç de, eleştirel eleştirinin inanır göründüğü gibi onların proleterleri *Tanrılar* olarak gördükleri için değildir. Daha çok bunun tersi doğrudur. Sonuna değin gelişmiş proletaryada tüm insanlığın, hatta insanlık *görünüşünün* soyutlaması, pratik olarak tümlenmiş bulunur; güncel toplumun tüm yaşam koşulları, en insandışı yanlarıyla, proletaryanın yaşam koşullarında yoğunlaşmış bulunurlar. Proletaryada insan, gerçekte kendi kendini yitirmiş, ama aynı zamanda bu yitirmenin teorik bilincini de kazanmıştır; üstelik, artık ne sakınabileceği ne de allayıp pullayabileceği sefalet, kendini ona önüne geçilmez bir biçimde zorla kabûl ettiren sefalet -*zorunluğun pratik dışavurumu*-, onu böylesine bir insandışılığa karşı doğrudan doğruya başkaldırmaya zorlar; bu nedenle, proletarya, kendi kendini kurtarabilir ve zorunlu olarak kurtaracaktır da. Nedir ki, o kendi öz yaşama koşullarını kaldırmadan kendi kendini kurtaramaz. Güncel toplumun, kendi öz durumunun özetlediği *tüm* insandışı yaşam koşullarını kaldırmadan da kendi öz yaşam koşullarını kaldıramaz. Proletaryanın o sert, ama güçlendirici *emek* okulundan geçmesi boşuna değildir. Söz konusu olan, şu ya da bu proleterin ya da hatta tüm proletaryanın bir an için hangi ereği *tasarladığını* bilmek değildir. Söz konusu olan, proletaryanın *ne olduğunu,* ve

bu *varlık* uyarınca tarihsel olarak neyi yapma zorunda kalacağını bilmektir. Onun ereği ve tarihsel etkinliği, güncel burjuva toplumun tüm örgütlenmesinde olduğu gibi kendi öz durumunda da, elle tutulur ve bozulmaz bir biçimde bulunmaktadır. İngiliz ve Fransız proletaryasının büyük bir bölümünün kendi tarihsel görevinin *bilincine* daha şimdiden erişmiş bulunduğunu ve bu bilinci en yüksek uyanıklık derecesine yükseltmek için durup dinlenmeden çalıştığını burada açıklamak yersiz olacaktır." (K. Marx - F. Engels, *Kutsal Aile ya da Eleştirel Eleştirinin Eleştirisi*, Sol Yayınları, Birinci Baskı, s. 62-63).

Burada ilkin, Marx'ın "proletaryanın tarihî görevinin bilincine varması" kavramına dahil ettiği başlıca ögeleri görelim. Proletarya, kendi "yaşam koşullarında" "güncel toplumun tüm yaşam koşulları"nın "en insandışı yanlarıyla ... yoğunlaşmış" olduğunu bilmelidir. Proletarya bu yaşam koşullarında bulunmasının "insanın kendi kendisini yitirmesi" anlamına geldiğini kavramalıdır. Bundan kurtulmak, yani yukarıdaki deyime bağlı kalarak ifade edersek "insanın kendisini bulması" için "hem kendini hem de kendi karşıtını kaldırmak" zorundadır proletarya.

Proletaryanın "kendini (ortadan) kaldırması" ise "kendi öz yaşam koşullarını" ortadan kaldırmasıyla mümkündür.

Görülüyor ki bilinç kavramının en önemli, odak ögesi proletaryanın "kendi öz yaşam koşulları"dır. Marx bununla neyi anlatmak ister? Asıl sorun budur.

"Proletaryanın öz yaşam koşulları"nın onun geçim düzeyini ve özel olarak bu geçim düzeyinin o günkü görünümü olan "yoksulluk-sefalet" durumunu anlatmadığı alıntıda açıkça görülüyor. Marx sefaleti "zorunluluğun pratik dışavurumu" olarak niteliyor. Zorunluluk terimiyle "proletaryanın öz yaşam koşulları" kastedildiğine göre; o halde "zorunluluk" nedir, "öz yaşam koşulları" neyi ifade eder?

Bu terimle Marx, proletaryanın üretim faaliyetini yerine getiriş koşullarını, bu koşullarla belirlenen üretici işlevinin kendisini anlatır. Yani proletarya işgücü olarak üretim sürecinde

yer almakla ve bu konumuyla üretim yapmakla "insan dışı" duruma düşmüştür. "Öz yaşam koşulları" budur. Dolayısıyla ortadan kaldırılmasının bilincine varılması gereken şey de bu olmaktadır.

Proletaryanın üretim sürecindeki bu konumu, kendisini bir zorunluluk, önlenemez, güçlerin belirlediği bir zorunluluk olarak duyurur. Gerçekten de proletaryanın kapitalist işbölümü içinde giderek mekanik bir etkiye, makinanın bir uzantısı olmaya itilen üreticilik işlevi, keyfî uygulamaların eseri değildir. Makinaların daha yetkinleşmesi işbölümünün daha da incelmesini gerektirir ve daha fazla ürün elde etmek için yapılan düzenlemeler de aynı sonucu verir. Bu bakımdan bilimsel icatların her atılımı, ürün artışını getiren her uygulama, birey olarak işçinin üretici işlevinin daha da daralması, işin son derece basit işlemler haline gelerek ayrışması sonucunu verir.

Proletaryanın "öz yaşam koşulları" budur ve Marx bu koşullar içinde proletaryanın durumunu *Kapital*'de şöyle anlatır:

> "Makina işi, sinir sistemini en ölçüsüz bir şekilde yorup bitirirken, aynı zamanda, adalelerin değişik şekillerde hareket etmelerini imkânsızlaştırır, beden ve aklın serbestçe faaliyet gösterebilmesi için bir anlık bile imkân bırakmaz. (F. Engels, I. c. s. 216.) Makina işçiyi işten kurtarmadığı fakat yaptığı işin kendisi için ilginçliğini yok ettiği için, işin hafiflemesi bile bir tür işkence haline gelir. İşçinin iş aracını değil de, tersine, iş aracının işçiyi kullanması, her türlü kapitalist üretim için, bu üretim biçimi yalnız bir iş süreci olmayıp, aynı zamanda sermayenin değerlenmesi, değerine değer katması süreci olduğu ölçüde, ortak bir niteliktir; ne var ki, bu tersine dönüş ilk defa olarak makina ile teknik bakımdan somut bir gerçeklik kazanır. İş aracı bir otomat haline gelerek, iş sürecinde işçinin karşısında sermaye olarak, canlı emeğe hükmeden, onu yutan ölü emek olarak yer alır. Üretim sürecinin akla bağlı güçlerinin el emeğinden ayrılması ve bu güçlerin sermayenin emek üzerindeki kudreti haline gelmesi, daha evvel görülmüş olduğu gibi, makinaların meydana getirdiği temel üzerine kurul-

muş olan büyük endüstride tamamlanır. Yaptığı iş kendisi için ilginçliğini yitirmiş bireysel fabrika işçisinin özel hüneri, makina sisteminde biraraya gelip birleşen ve bu sistemle birlikte 'patron'un kudretini meydana getiren bilim, muazzam doğal güçler ve kitle halinde yapılan iş önünde sonsuz derecede küçük bir zerrecik gibi yok olur gider. Beyninde makinalar ile bunlar üzerindeki tekel gücü birbirlerine kopmaz bir şekilde bağlanmış bulunan bu patron..."[2] (K. Marx, *Kapital,* I. cilt, 2. Kitap, Odak Yayınları, Birinci Baskı, s. 86-87).

Buraya kadar yaptığımız açıklamaların ilk sonucu şudur ki kapitalist toplumun "temel çelişkisi" olarak nitelenen emek-sermaye çelişkisi, ekonomistlerin kabûl ettiği gibi işçi ve burjuva sınıfın mülkiyet imkânları ya da geçim düzeyleri arasında görülen ekonomik veya hukukî nitelikte bir çelişki olarak tespit edilmiyor. Yine aynı ekonomist mantığın "işçi sınıfının çıkarları açısından" yaptığı ve işçinin ürettiği ile ücreti arasındaki farka dikkati çeken bir emek-sermaye çelişkisi yorumu da nesnel gerçekliğin kendisini değil ancak belirli bir yansımasını anlatır.

Marx'ın "proletaryanın öz yaşam koşulları"nda tespit ettiği nesnel gerçek olarak emek-sermaye çelişkisi, doğrudan doğruya işçi ve kapitalistin nesnel üretim sürecindeki konumlarını anlatır. Yani bu iki sınıfın konumları karşılığında aldıkları ücret ya da kârın miktarı söz konusu değildir burada. İşçinin üretici işlevini nasıl yerine getirdiği, bunu yaparken ürün ve üretim aracıyla ilişkileri, üretici işlevini yapabilmek için kendisinde hangi tip niteliklere ihtiyaç olduğudur.

"Emek-sermaye çelişkisi"nin üretim ilişkileri düzeyinde tespit edilmesi bu ölçüler içinde yapılır ve bunun sonucunda

2 Alıntı şöyle devam ediyor: "...bundan ötürü ihtilâf hallerinde 'işçiler'in yüzlerine alçaltıcı bir ifadeyle şöyle haykırır: Fabrika işçileri şunu hiç unutmamalıdırlar ki, yaptıkları işler, gerçekte, en az hüner gerektiren işlerdir; bundan daha kolay öğrenilebilecek ve kalitesi bakımından bundan fazla ücret ödenen, ya da, gerekli hünerin asgari ihtisas veren kısa bir eğitimle bu kadar az bir zamanda ve bu kadar bol miktarlarda sağlanabileceği başka hiçbir iş yoktur. Patronun makinası, gerçekte, üretim işinde işçinin, 6 aylık bir eğitimle öğretilebilecek ve her tarım işçisinin öğrenebileceği, iş ve hünerinden çok daha önemli bir rol oynar."

Marx'ın az önce yaptığımız alıntıda ifade ettiği aslî çizgiler görülür. Yani patron -kapitalist- "bilim, muazzam doğal güçler ve kitle halinde yapılan toplumsal iş" olarak kendi *konumu*nu gösterir ve bunun tam karşıtında işçi sınıfı kendi *konumu*nun "sonsuz derecede küçük bir zerrecik" olduğunu anlar.

İşçinin, "insandışı" olduğunu kavraması gereken şey, işte bu "sonsuz derecede küçük bir zerrecik" olmaya mahkûm edilmesidir. Bu yerin kendisinin "insandışı" olduğudur.

O halde değişmesi gereken şey bu yer, bu konumdur. Eğer bir üretim sürecinde, ekonomik karşılığı ne olursa olsun böylesi bir yer, böylesi bir konum varsa, ismine ne denilirse denilsin veya bu yer ne denli yüceltici sıfatlarla anılırsa anılsın, o yer de bulunanlar kelimenin gerçek anlamıyla proleterdir ve hâlâ "kurtulmamış"lardır; bu yer, bu konum varsa proletaryanın kurtuluşu henüz gerçekleşmemiştir. "Proletaryanın kurtuluşu"nun önkoşulu "...kendi kendisini ortadan kaldırmış olması"dır çünkü.

Emek-sermaye çelişkisini, çözümün *bu* içeriği ışığında kavramakla proletarya "tarihî görev"in bilincine varmış olur.

Marx'ta bilinçlilik-kendiliğindenlik ayrımı

Proletarya, asıl olarak üretim sürecindeki konumunu yadsımalıdır. Bilinç konusunda buraya kadar yazılanları böylece formüle edebiliriz.

Ancak biliyoruz ki, proletaryanın kapitalist üretim sürecindeki bu konumu, kapitalistlerin önyargılı bir seçişi, keyfî zorlamalarının ürünü değil, doğrudan doğruya bilimin üretim araçlarına uygulanmasının ve daha fazla ürün elde edebilme arayışının getirdiği, verimlilik sağlayan düzenlemelerin bir sonucudur. Açıklanmamış olmakla birlikte *Kutsal Aile*'deki metinde Marx'ın, proletaryanın öz yaşam koşullarını -konumunun- "zorunluluk" olarak nitelenmesinin nedeninin bu olduğu söylenmelidir.

Marksist teorinin, ayırdedici niteliğini koruyabilmemiz işte bu zorunluluğun Marx'taki ele alınışındadır. Marx olsun, diğer

sosyalist teorisyenler olsun ve proletaryanın kendiliğinden düşüncesi olsun genel olarak bu zorunluluğun farkındadırlar. Ancak her birinin bunu yorumlayış tarzı çok farklıdır.

Daha sonra göreceğimiz gibi Marx, bu zorunluluğu zorunluluk olmaktan çıkaran ve deyim yerindeyse yeni, üst bir zorunluluk yaratılmasını hedefleyen bir sosyalist siyasal mücadele (bir devrim süreci) öngörür. Marksist teoride "pratik"e verilen görev ve önem buradan gelir. Yani "pratik", asıl olarak kendisini nesnel, önlenemez bir maddî gerçeklik olarak gösteren kapitalist *üretim ilişkileri*ni aşan ve yerine daha üst üretim ilişkilerinin kurulmasını gerektiren yeni bir zorunluluk yaratmaya yöneliktir. Bu yeni zorunluluk, öncekini nesnel diye nitelememize yol açan ölçülere göre ele alındığında ondan daha da açık biçimde nesnel olma özelliğine sahip olmalıdır. Bu yüzdendir ki Marx devrim kavramını yalnızca egemen sınıfın devrilmesi ve devletin ele geçirilmesi olarak düşünmez. Sosyalist devrimin ayırdedici yanı da buradadır zaten. Nitekim *Alman İdeolojisi*'nde bunu açık seçik belirtir:

> "3. Bugüne kadarki bütün devrimci mücadelelerde, faaliyet tarzı değişmeden kalmıştı ve sadece bu faaliyet tarzının değişik bir biçimde dağıtılması [bölüşülmesi], yani değişik insanlar arasında yeni bir emek [iş] bölüşümü söz konusu olmuştu. Oysa, komünist devrim, bunun tam tersine, daha önceki faaliyet *tarzına* karşı yapılmaktadır; bu devrim emeği [işi] bertaraf etmekte, sınıfları ortadan kaldırarak sınıfların hepsinin hâkimiyetine son vermektedir. Çünkü bu devrim, toplum içinde bir sınıf olarak telâkki edilmeyen ve bir sınıf olarak kabûl edilmeyen ve bugünkü toplumda, bütün sınıfların, milliyetlerin, vb., ortadan kalkmasının bizzat ifadesi olan sınıf tarafından gerçekleştirilmektedir. 4. Komünist bilincin kitle halinde yaratılması için olduğu gibi, davanın başarılı bir sonuca varması için de, insanların kitle halinde değişikliğe uğramaları zorunludur. İmdi, böyle bir değişiklik, ancak bir pratik hareketle, [yani] bir *devrimle* gerçekleşebilir; demek ki, bu devrim, *hâkim* sınıfı devirmek için elde bulunan biricik araç olmasın-

dan dolayı zorunlu değildir sadece; ama aynı zamanda, *ötekini deviren* sınıfın, eski sistemin bütün pisliklerinden kurtulmasını ve toplumu yeni temeller üzerinde kurabilecek duruma gelebilmesini sağladığı için de zorunludur." (K. Marx - F. Engels, *Alman İdeolojisi*, Sosyal Yayınları, 1968 Baskısı, s. 122).

Demek oluyor ki, Marx'ta "zorunluluğun" aşılması ana sorundur. Marx bu zorunluluk aşılmadan yani insanların üretim sürecindeki konumları değişmeden, üretici işlevlerini yerine getiriş koşulları içinde belirlenen etkinlik imkânlarının sınırları parçalanmadan, "insandışı"lığın ortadan kaldırılamayacağını temel alır. Yukarıdaki alıntının az ilerisinde "belirli üretim güçlerinin kullanılabilme şartları, toplumun belirli bir sınıfının hakimiyetinin şartlarıdır" der Marx. Bu son derece önemli tespit açıkça işaret etmektedir ki zorunluluk dediğimiz şey bizzat var olan "üretim güçlerinin kullanılabilme şartları"dır, yani mülkiyet vb. yasal ideolojik formların ötesinde doğrudan doğruya üretim gücünün kendi nesnel durumundan ileri gelen bir şeydir. Dolayısıyla "toplumun yeni temeller üzerine kurulabilmesi" ancak üretim güçlerinin değişimiyle mümkündür.

Marx'ın devrimci pratik'e yüklediği aslî görev budur. Ancak burada hemen işaret edelim ki, üretim güçlerinin böylesine bir değişimini kapitalist üretim güçlerinin gelişiminden bekleyemeyiz. Daha önce belirtildiği gibi hiçbir üretim biçimi kendine özgü üretim güçlerinin gelişmesi ile daha üst üretim biçimini yaratmaz. Yeni üretim biçiminin temel alacağı yeni üretim güçlerini "devrimci pratik" yaratacaktır.

Buna ek olarak Marx kapitalizmin gerçekleştirdiği büyük üretim artışını ve bunu gerçekleştirme aracı olan makinaları ve makinalarda simgelenen bilimin üretime uygulanmasını kesinlikle olumlu "ilerici" bulur.

İşte bu sonuncu noktada Marx ile ütopistler ve kendiliğinden proleter bilinci arasındaki farklar somut biçimde gözükür.

Ütopist programların pek çoğu makinalı üretime karşı ya tepkici ya da sınırlandırıcı öneriler içerirler. Ayrıca programlarının temeli sefalet, fabrika içi koşullar (havasızlık, pislik, gürültü) ve

üretim anarşisi gibi görünür olguları önlemektir ve çözüm olarak da, ya yasal düzenlemeler ya da devlet müdahalesini öngörürler. Bunların teorilerinde çoğu kez aksini düşünmelerine karşın asıl varoluş temelleri üretim faaliyeti içindeki konumlarda bulunan sınıflar, sınıfsal yapı, veridir. Kapitalistleri var eden şeyin yalnızca mülkiyet kurumu olduğunu düşünürler. Mülkiyetin kaldırılması ya da sınırlandırılması ile sorunun çözüleceğine inanmışlardır. Bu bakımdan teorileri zorunlu olarak devlet fonksiyonunu veri alır. Çünkü mülkiyetin kaldırılması gibi yapısal bir girişim ancak devlet gücü elde ise başarı kazanır.

Burada ilginç bir noktaya değinmek, Marksizm ile ütopist düşünceler ve ekonomist yorum arasındaki ince ama belirleyici farkı görmemize yararlı olur.

Marksizmin tarihindeki tüm ayrılıkların genel olarak devlet sorunu üzerinde çıkması rastlantı değildir. Marx'ın Paris Komünü'nü "devlet olmayan devlet" olarak nitelemesi ve bunun "emeğin iktisadî kurtuluşunun kendisi altında gerçekleşeceği nihayet bulunmuş siyasal biçim" olduğunu söylemesi ve bu "nihayet bulunmuş siyasal biçimin" *Komünist Manifesto*'da yapılan yegâne değişiklik olduğu bilinir. Burada şimdilik Marksist teoride iktidarın ele geçirilmesinin yepyeni bir "devlet olmayan devlet" yaratılmadıkça proletaryanın kurtuluşu aracı olamayacağının temel alındığını vurgulamakla yetinelim.

Kurtuluşlarını, içeriği üzerinde düşünmeksizin "devlet"te görmek, işçi hareketinin de o yıllarda benimsediği bir düşüncedir. Ayrıca işçiler, ütopistlerde belirgin olarak görülmeyen bir "makinalı üretime kuşku ile bakmak" tavrı içindedirler.

Böyle bir tavrın gayet anlaşılır nedenleri vardır. İşçiler makinaların gelişmesi ile işsizliğin arttığını, sefaletin yaygınlaştığını ve makinaları kendilerine karşı bir silah olarak kullanan kapitalistler karşısında daha düşük ücrete, daha uzun iş saatlerine zorlandıklarını dolaysızca görmektedirler.

Kapitalist üretim ilişkilerinin nesnel zorunluluğunun o çağdaki "pratik dışavurumu" böylesi olgular ile kendini göstermektedir.

İşte işçiler, bu neden değil, sonuç denilecek olgulara karşı

başkaldırmaktadırlar ve bu olguları (sonuçları) yaratan şeyin (nedenin), bizzat makina olduğunu benimser durumdadırlar. İşçilerin o çağdaki kendiliğinden bilinci bu içeriktedir. Bu bilincin oluşabilme nedenlerini Marx *Kapital*'de şöyle anlatır:

> "Kapitalistle ücretli işçi arasındaki mücadele, sermayenin doğumu ile birlikte başlar. Bütün manüfaktür dönemi boyunca şiddetlenerek devam eder. Ama, ilk defa olarak makinanın ortaya çıkışından beri işçi, sermayenin maddî varlık şekli olan iş aracının kendisiyle savaşmaya başlamıştır. İşçi, üretim aracının bu özel şekline karşı, bu şekil kapitalist üretim biçiminin maddi temeli olduğu için, başkaldırır." (K. Marx, *Kapital,* I. cilt, 2. Kitap, Odak Yayınları, s. 92-93).

Çünkü:

> "İş aracı makina şeklini aldığı zaman, derhal işçinin kendisinin de rakibi haline gelir." *(a.g.e.,* s. 96).

Bu kendiliğinden doğan -tepkici- bilinç kapitalist ideologlarca da yerleştirilmeye çalışılır ve böylece onlar işçi sınıfını "gerici"likle suçlama gerekçesi de edinmiş olurlar:

> "Ne var ki, makina işçinin karşısına sadece onu daima yenen ve 'fazla' haline getiren güçlü bir rakip olarak çıkmakla kalmaz. Sermaye onu bütün aleme işçinin düşmanı bir güç olarak ilan eder ve bundan kendi çıkarı yönünden yararlanır. İşçilerin sermayenin otokrasisine karşı giriştikleri dönemsel ayaklanma, grev vb. hareketlerini ezmekte, makina, en güçlü bir savaş aracı olarak kullanılır ve işe yarar." *(a.g.e.,* s. 104).

Bundan dolayı bir burjuva ideolog şöyle konuşabilmektedir:

> "'Kapitalistler, nihayet, bu dayanılmaz kölelikten (yani işçilerle yaptıkları mukavelelerin kendilerine ağır gelen şartlarından) bilimin sağladığı olanakları yardımlarına çağırarak kurtulmayı denediler ve çok geçmeden meşrû haklarına, kafanın vücudun diğer organlarının üzerinde olması hakkına, yeniden sahip oldular.'" *(a.g.e.,* s. 105. Ure'den alıntı).

Marx, "bizatihi makinanın kendisine karşı savaşmak aptallığını" yererek, kapitalistlerin proletaryaya yüklemeye çalıştıkları bu aptallığın karşısında, kendilerini gururla "ilerici" göstermelerinin temelde aynı yanlış önkabûlden kaynaklandığını söyler. Çünkü bu değerlendirmeler makinaların tek kullanım biçiminin halen görülen biçim olmadığını, bunun "kapitalist biçimde kullanım" olduğunu vurgular.

Marx'ın teorisinin ikinci önemli ögesi ise bu bölümde sürekli işaret edildiği üzere işçilerin sefalet, işsizlik gibi görünür sonuçlardan değil, asıl olarak bu üretim ilişkilerindeki nesnel konumlardan yola çıkan, bu konumun değişmesi bilinciyle hareket eden bir siyasal hareket yaratmalarının mümkün tek kurtuluş yolu olduğudur.

Görülüyor ki apayrı öncüllerden yola çıkan iki ayrı bilinç türü söz konusudur.

Marx kendi bilimsel teorisinde ifadesini bulan "komünist bilinç"in proletaryanın somutça gözlemlediği ve etkisini dolaysızca duyduğu olgulardan yola çıkan bilinçli aynı şey olmadığını birçok yerde şu ya da bu biçimde ifade etmiştir. Komünist harekete katıldığı yıllardan ölümüne değin Proudhon'dan Blanqui'ye, Weitling'den Lassale'e kadar bir dizi teorisyenle, bugün bize nüans gibi gelen noktalarda yaptığı polemikler ortadadır. Kurucusu olduğu I. Enternasyonal'de bile Marksist teori egemen değildi.

Ancak Marx, devrimin kendisine verdiği arındırıcı özellikten dolayı, yani devrim sürecinin proletaryayı gerçek bilince kavuşturacağı ve bunun pratik ifadelerinin yaratılacağını kabûl ettiğinden dolayı bu "devrim öncesi" tartışmalara özellikle katılmayarak tüm çalışmasını *Kapital*'e yöneltmiştir.

Marx'ın kendiliğinden bilinçten "komünist bilinç"e geçişin dolaysızca olabileceğini kabûl ettiği gibi bir izlenim edinmek mümkündür.

Bu ise kesinlikle Marksist teorinin böyle bir temelden yola çıktığını göstermez. Yalnızca Marx çağının olgularının böylesi bir "dolaysızlığı" mümkün kılacak özellikte oluşundandır.

Marx'ın çağında, şu ana kadar kullandığımız deyimlerle *zorunluluk* -proletaryanın öz yaşam koşulları, üretim sürecindeki

işlevi- (onun) *pratik dışavurumu* -sefalet, işsizlik, işbölümünün güdükleştirici ve işçiyi kapitalist karşısında güçsüz duruma sokuşu- arasında doğrudan bir bağ vardı ve bu bağ özellikle zanaatkârlıktan proleter konuma gelenler tarafından somut biçimde kurulabiliyordu. O çağın işçi önderlerinin çoğunun bu zanaatkâr zümresinden çıktığı bilinir. Bunlar zanaatkârın "öz yaşam koşulları" ile proleterin "öz yaşam koşulları"nı kıyaslamanın deneyimsel verilerine sahiptirler.

Bu bağ kurulabiliyordu, çünkü yetkin bir makina üretime sokulunca işbölümü daha da inceliyor ve bir yığın işçi işsiz kalıyordu. İşsizler ise yalnızca sefalete düşmekle kalmıyorlar ayrıca bu yeni işbölümü içinde, patronlara karşı ileri sürebildikleri tek koz olan "hüner"lerinin "ustalık" niteliklerinin giderek geçersizleştiğini gören işçilerin ücretlerinin azalmasına, iş saatlerinin artmasına ayrıca neden olabiliyorlardı. Bunları görmek kolaydı ve işçiler görünür olgulardan temel nedene varabilirlerdi.

Kendiliğindencilerle gerçek ayrım işçi sınıfının ekonomik durumu (geçim düzeyi) ile onu devrimci olmaya iten temel nedenin aynı şey olup olmadığıdır. Marksist teoride temel neden ile ekonomik durum vb. görünür olgular (örneğin kültür eksikliği, siyasal haklardan yoksunluk) arasında şu veya bu biçimde bir dolayım vardır.

Görünür olgularla temel nedeni aynı şey olarak görmek ve dolayısıyla temel nedeni aşmaya, onu geçersizleştirmeye yönelen nesnel devrimci bilinç ile görünür olgulara tepkiden yola çıkan bilinç türü arasında kesin bir ayrım olduğu Marx tarafından özellikle vurgulanmıştır.

Marx, "sefaletin içinde sefaletten başka bir şey bulamayanları" kınar ve komünist bilincin "sefaletin içinde eski toplumu alaşağı edecek devrimci, yıkıcı yönü" görmek oduğunu belirtir. (Bkz. *Felsefenin Sefaleti*, Sol Yayınları, 2. baskı, s. 130-131).

Marx, kendiliğinden bilinçten devrimci bilince geçişin dolaysızca olacağını değil, temel neden ile onun pratik dışavurumu arasında bağ kurabilmenin o çağdaki özgül biçiminden söz etmektedir.

Temel nedenlerin "pratik dışavurumu" tarih içinde değişir. Nitekim kapitalizm, metropol ülkelerde sefaleti bir olgu olmaktan çıkaran bir aşamaya vardığında (emperyalizm) ve işsizlik, sosyal güvenlik sigortaları, sendika ve var olan siyasal düzenin kurallarına bağlı partiler kurulduğunda, temel neden ile onun pratik dışavurumu arasındaki ilişkinin eski biçiminin tarihî bir biçim olduğunu anlayamayanlar Marksist siyasal hedeften uzaklaşmaya başladılar.

Çağının özgül koşulları içinde Marksist teoride ancak bir nüans olarak görülebilen, ama özünde teorinin aslî ögesi olan bilinçlilik, koşulların yukarıdaki gibi değiştiği ve değişmeye devam ettiği dönemlerde Marksist sosyalizm teorisi ile Marksizm dışı akımların gerçek ayrım noktası haline geldi.

"İnsan-dışı" kavramı

Marx'ın, proletaryanın geçim düzeyi, koşulları için değil, asıl olarak onun kapitalist üretim ilişkilerindeki konumu, yani üretici işlevini yerine getiriş biçimi, bu işlevin kapsamı ve içeriği için "insan-dışı" nitelemesini yaptığını özellikle vurguladık.

Bu niteleme, Marx'ın eserlerinde geçen emeğin yabancılaşması, yabancılaşmış emek ve praksis kavramları ile birlikte düşünülmelidir. Burada bu kavramların içeriğini değil, özel olarak bu kavramsal yapıyı oluşturan bakış açısını kısaca ele alacağız.

Kapitalizmin gelişmesi kendisini iki somut olguda gösterir. Ürünlerin artışı ve üretim araçlarının -makinaların- yetkinleşmesi. Her iki olgu üretimde yer alan insanlar arasında işbölümünün giderek daha da artışı, incelmesi olgusuyla birliktedir.

İşbölümünün artışı, işçilerin iş araçlarına giderek daha fazla bağımlı hale gelmeleri, onun uzantısı olmaları sonucunu doğurur. Her yeni makina sistemi daha fazla ürün elde etme imkânı sağlamakla birlikte, yeni bir işbölümü düzenlemesi gerektirir ve bu düzenleme içinde işçiler eskisinden daha dar hale gelmiş bir çalışma biçimine sokulurlar. Bu giderek işçinin işlevini çoğu kez tek ve basit bir mekanik harekete indirger.

Marx'ın "insan-dışı" diye nitelediği şey budur.

Karşılığında aldığı ücret ne olursa olsun, bu söz konusu olmaksızın Marx'ın yaptığı bu niteleme, yalnızca bu dar işlevin yeknesaklığı, sinir bozuculuğundan ötürü de değildir. Bunlar söz konusu nitelemenin yapılmasında ikincil nedenlerdir, hatta kanıtlardır.

İnsanı, diğer organik varlıklardan ayırdeden şey onun çalışan, üreten bir varlık olmasıdır. O bu özelliği nedeniyle yalnızca organik hayatını sürdürmek için gerekli nesneleri edinmekle kalmaz, doğayı da değiştirir. Onu giderek daha fazla denetime alır. İnsanın tarihi, onun doğayı giderek artan ölçüde etkileyebilme imkânları yaratmasının, değiştirişinin tarihidir. Bu etkinleşme, değiştirme eylemi içinde insanın kendisi değişir.

Kapitalizm çağında insanlar doğayı geçmiş dönemlerle ölçülemeyecek oranda değiştirebilme imkânlarına sahip oldular. Ancak burada özellikle proletarya için son derece somut biçimde görülen bir paradoks ortaya çıktı.

İnsanların doğayı çok daha fazla değiştirebilmelerine etkinliklerini çok daha fazla arttırabilmelerine imkân veren her gelişme işçilerin bu değiştirme eylemine katılmalarındaki bireysel payın daha da küçülmesi ile birliktedir. Yani üretilen her birim nesnede birey olarak işçinin payı giderek daralmaktadır.

Yetkin makinalar ve işbölümünün nesnel koşulları içinde temel olgu bu idi.

Elbette ki kapitalist ilişkilerin bu temel olguyu ekonomik-siyasal planda biçimlendirişi sistemin tarihi içinde değişiklikler geçirmiştir. Örneğin kapitalizmin başlangıç dönemlerinde düşük ücretler, işgününün uzunluğu, işyeri koşullarının kötülüğü vb. kendisini dolaysız olarak insanın organik varlığında duyuran olgular, bu temel olgunun hem tarihî biçimlenişi idi ve hem de bu biçimlenişin kendisi, yarattığı ideolojik-politik koşullandırmaların da etkisiyle temel olguyu örtebilmekteydi.

Proletarya insan olarak ayırdedici özelliğini kendi insanî eyleminde (çalışmasında) göremez. Yerine getirdiği fonksiyon, kendi insanî yeteneklerinin bir dışavurumu olmaktan çok, yerine göre aynı yeteneklere henüz sahip olmamış bir çocuk işçi

ve hatta gelişkin bir makinanın parçası tarafından bile yerine getirilebilir basit bir etkidir. Bir işçi yaşamı süresince yetkin bir makina, ya da bir başka işçi tarafından kolayca yerinden edilebilinir bir iş nesnesi olmanın getirdiği çok yönlü güvensizliği yaşar. Bu güvensizlik duygusu temelinde insanî etkinlikten yoksun bırakılmış olmanın bilincine varılmayışının tepkici bir ifadesidir. Değişen koşullar içinde bu duygu ya bir boyun eğişe (pasifizme) ya öfkeli bir isyana ya da, özellikle ekonomik doyum koşullarında, herhangi bir apolitik yönelime yol açar.

Bu çok yönlü güvensizliğin ücret, sosyal sigorta vb. yönleri şu veya bu biçimde giderilse bile onu doğuran temel olgu, kapitalist toplum biçiminin sürekliliğini varsaydığı; üzerinde bütün bir sistemin aslî kurumlarını oluşturduğu ve ideolojik - "bilimsel" planda "insan gerçeği"nin değişmez özelliklerinin mümkün en makûl formu diye sunduğu "nesnel bir olgu" olarak kalır.

Kapitalizmde -ona tekabül eden tarihî evrede- insanların doğa üzerindeki etkinlikleri, bilimsel faaliyetin makinalar-iş araçları yaratmasıyla artmış ve insanlar insan olarak kendi etkinlik kapasitelerinin bilincine makina dolayımında varmışlardır. Makinalar-iş araçları, kendi insanî ayrıcalıklarının somut ifadesi, doğa üzerindeki zaferlerinin simgesi olmuştur.

Var olan toplumsal koşullar içinde bu olay aynı zamanda üretim araçlarına sahip olanlar için, ona sahip olmayanlar üzerinde ekonomik-toplumsal bir zafer, bir üstünlük konumu da kazandırmıştır.

Bir önceki bölümde *Kapital*'den alıntıda bir burjuva ideoloğun bu üstünlük duygusu ile proletaryaya nasıl haykırabildiğini görmüştük.

Marx, eğer ortada bir zafer kazanan varsa bunun hiç de bilimi ve onun ürünü makinayı satın alarak kullanan kapitalistler olmadığını ve kapitalistlerin de tıpkı işçiler gibi aynı "yabancılaşma" içinde olduklarını anlatır. Ne var ki kapitalistler, servetlerinin verdiği doyumdan ötürü bu "yabancılaşma"da -'insan dışı'lıkta- kendi öz erklerini görürler.

İnsanların doğayı değiştirebilme imkânlarının bu tarihî evresinde, etkinlik kapasitelerinin makina bağlamındaki bu gerçekleşme biçimi sürdükçe ve özel olarak kapitalist ilişkiler ortamında bütün sınıf ve zümreler, özünde aynı insan-dışı konumdadırlar. Sistem, genel olarak artan etkileme potansiyelleri ile sınıf veya birey olarak buna ters orantılı biçimde küçülen genel etkinliğe katılma payı arasındaki çelişkiyi, tüm yapıların kendine özgü biçimleri altında gösterir.

Bundan dolayı Marx, söz konusu insan-dışı konumu ve çelişkiyi en çıplak biçimde yaşadığından ötürü proletaryanın "güncel toplumun tüm insan-dışı yaşam koşullarını özetlediğini" söyler ve bunun için proletaryanın tarihî görevinin yalnızca kendini değil, tüm toplumu (insanlığı) kurtarmak olduğu, bundan başka bir içerikte düşünülemeyeceği sonucuna varır.

Devrimci bilinç

Buraya kadar yazılanlar akla şu soruyu getirir. Marx'ın da bizzat belirttiği gibi kapitalist üretim ilişkileri, bilimsel icatların bir ürünü olan makinalar ve işyeri düzenlemeleri vb. nesnel olgular üzerinde kurulur. Bu yüzdendir ki Marx proletaryanın öz yaşam koşulları -üretim ilişkilerindeki konumu- için zorunluluk ifadesini kullanır.

Ayrıca şu da var ki kapitalist ilişkiler içinde yapılan üretim daha önceki dönemlerin üretim kapasitesi ile kıyaslanmayacak ölçüde çok ve yetkin ürünler elde edilmesine imkân vermiştir. Bir bütün olarak toplumun doğayı değiştirebilme ve etkileme gücü alabildiğine artmıştır. Marx bu durumu her yerde tarihî bir aşama olarak nitelendirmiştir. Bu olumlu sonuçlara karşın kapitalist üretim ilişkilerinin insan-dışı niteliği vurgulamasını yapmak bir anlamda ahlakî bir eleştiri değil midir?

Marx'tan, *Kutsal Aile*'den yaptığımız alıntı insan-dışı üretim ilişkilerinin kaldırılması gerektiğini belirtmekte, ama böyle bir çözümün nesnel nitelikte olabilmesi için gerekli, buna tekabül eden üretici güçler gelişmesinin ne olduğunu açık bırakmaktadır.

Üstelik daha önce, hiçbir üretim biçiminin kendine özgü üretici güçlerinin gelişimi ile daha üst bir üretim biçimi yaratmadığı özellikle vurgulanmıştı. Ayrıca bilinmektedir ki tüm toplumsal üretici güçleri kendi isterlerine göre biçimlendiren kapitalizm, bu özellliğiyle bütün geçmiş üretim biçimlerinden üstündür ve işçi sınıfının kendisi de dahil bütün doğal ve toplumsal üretici güçleri yönlendirme imkânlarına sahiptir.

Kapitalizm, yeni bir zorunluluk demek olan yeni nitelikte üretici güçleri kendisi yaratmayacağına göre ve ayrıca bütün üretici güçleri denetim altında tuttuğuna göre, insan-dışı konumları artık imkânsız kılacak nitelikçe yeni üretici güçlerin oluşması nasıl bir sürecin ürünü olabilir? Böylesi bir sürecin kendisini nesnel bir zorunluluk olarak gösterdiği yargısına hangi kanıtlardan, hangi olgulardan dolayı varabiliriz?

Şüphesiz bu sorular ekonomist anlayış için söz konusu bile değildir. Bu anlayış, geçen bölümde gördüğümüz gibi sosyalizm ile kapitalizm arasında üretici güçler açısından nitel bir farkın varlığı gibi bir sorunla kesinlikle ilgilenmez. Böyle bir sorun yoktur onun için. Ekonomist anlayış kapitalizmin belirli bir noktadan itibaren artık üretici güçleri geliştiremez hale geleceğini söyler. Teorisi budur. Ama önce "somutluğuna", "nesnelliğine" karşın bu "belirli nokta"nın, "belirli seviye"nin açık seçik bir tanımını yapmış değildir.

Bu soy ekonomizme tepki olan ve Lenin sonrasında Marksist-Leninist harekete egemen kılınan ekonomist yaklaşım ise tekel dönemine girildiği andan itibaren bu "belirli seviye"nin aşıldığını söyler. Sosyalist devrimin objektif koşulları artık vardır, yani sosyalist toplum biçiminin üzerinde yükseleceği üretici güçler kapitalizmin bu evreye varan gelişimi içinde oluşmuş böylece sosyalizme maddî temel sağlama görevini kapitalizm gerçekleştirmiştir.

Objektif koşullar sağlandığından artık sorun subjektif (öznel) koşulların sağlanmasıdır. Bu öznel koşulların somut göstergesi işçi sınıfının sendikal ve siyasal planda örgütlenme düzeyidir. İkincisi ise bu sınıfın kendisini sömüren kapitalist sınıfla iktisadî mücadelenin yetersiz olduğunu kavrayarak sö-

mürünün yok edilmesi için siyasal mücadelenin verilmesi gereğine inanmasıdır. İşçi sınıfı bunu kavradığında siyasal-devrimci bilinç sahibidir.

Lenin'den kaynaklandığını söyleyen bu anlayış, yalnızca Lenin'i vulgarize eden bir anlayıştan başka bir şey değildir. Leninizmi "Tekelci dönemin Marksizmi" olarak güya yücelten, ama öte yandan Marx'ı "tekel-öncesine" hapsedip geçersizleştiren bu yorum; böylece hem Lenin-Marx kopukluğunu örtük biçimde varsaymakta ve hem de Lenin'i ekonomistlerle ayıran çok önemli çizgiyi, -soy ekonomistlerin de aynı biçimde anladıkları- bir "siyasal mücadele"ye öncelik verip vermeme sorunu haline getirmektedir.

O halde bu bölümün başlarında sorduğumuz soruya burada bir ikinci soru daha eklemek gerekiyor. Lenin'in özgün Marksizm yorumunun vulgarize edilmesinden oluşan anlayışın yanlış içerikte sunduğu 'siyasal bilinç'in içeriği nedir?

Her iki soru ayrı gibi gözükmelerine karşın göreceğiz ki birbiriyle çok yakından ilişkilidir. Bir nokta daha var.

Bilindiği gibi bilinç sorunu üzerinde kopan tartışmalar, "işçi sınıfına bilincin dışarıdan verilmesi" tezi üzerinde yoğunlaşır.

Tezi kabûllenenlerin pek çoğu "dışarıdan verilme"nin gerekçesini işçi sınıfının bilgi ve kültür eksikliğinde bulur. İşçi sınıfı kapitalizm koşullarında bilgi ve kültürden ırak tutulmaktadır. Oysa mücadelesini bilimsel temeller üzerinde sürdürebilmesi ve bunun bilincine varabilmesi için bilgi ve kültür eksikliğinin giderilmesi gerekir. Bu eksikliği kendi başına gideremez. Sosyalist aydınların katkısı gerekir. Burjuvazi, küçük burjuva "köken"li olan aydınlar, "işçi-dışı" bir zümredirler ve fonksiyonları da ayrıdır. Bilgi ve kültür işçilerin dışında ve bunu onlara aktaranlar da işçi-dışı bir zümre olduğu için, "dışarıdan verilme" kavramı benimsenir. Bilgi ve kültür, bilincin temeli olduğu için "işçi sınıfına bilincin dışarıdan verilmesi" tezi tüm bu makûllüğü ile savunulabilir.

Belirtmek zorunludur ki bu yorum söz konusu tezin vulgarizasyonudur. Şüphesiz yukarıda anlatılan, bilincin dışarıdan verilmesi tezinin uygulamada kalacağı, alabileceği bir biçim-

dir. Ancak tezin kendisi, bir uygulamaya indirgenemez. Ne bilinç, sosyalist teorinin başlıca vargılarından ibaret bir bilgi-kültür yığınıdır ve ne de "dışarıdan verilme" ile kastedilen aslî anlam, aydınların, işçi-dışı olmaları gibi sıradan bir gerçekten ibarettir.

Böylece Marksizmin bilinç kavramına verdiği içeriği ele alabileceğimiz yeterli çerçeve oluşmaktadır.

A. Zorunluluğun aşılması

Üretici güçlerdeki niteliksel gelişmeyi sağlayan bilimsel faaliyetin gelişim süreci ile özel olarak burjuvazinin bir sınıf olarak gelişim süreci birbirleriyle özdeş süreçler değildir. Bu iki süreç belirli bir tarihî evrede kesişmişler ve bundan sonra birbirlerini aşağıda açıklayacağımız biçimde değiştirecek bir ilişkiye girmişlerdir.

Kısaca ifade edersek bilimsel faaliyetin üretime uygulanacak icatları gerçekleştirmesine kadar, burjuvazi bilim ile ilgilenmemiş, onun gelişimi için herhangi bir katkıda bulunmamıştır. İlk icatlar ortaya çıkınca, o zamana kadar ticaret alanında olan burjuvazi, üretim alanına yönelmiş, böylece sanayi burjuvazisi (kapitalist) doğmuştur.

Bilimin üretime uygulanmasıyla üretici güçlerde gerçekleşen niteliksel gelişmeler, bilimsel faaliyetin salt insana özgü bir faaliyet oluşundan dolayı insanın üretici işlevinin belirleyici üretici güç haline gelişi olarak nitelendirilir.

Bu bir tarihî aşamaydı ve bu aşamanın ilk evresinde, insanın üretici işlevindeki gelişme, doğrudan doğruya insanın kendisinde değil, iş araçlarında, makinalarda gözlemlendi. Bundan dolayı bu evreyi, insanın üretici işlevindeki gelişmenin makina dolayımında gerçekleştiği evre olarak nitelendiriyoruz.

Sanayi burjuvazisi işte bu *makina dolayımında gerçekleşen* ilk evre bilimsel gelişmesini, üretim alanına yöneltti. Tarihî misyonu budur.

Ticaret burjuvazisini sanayi burjuvazisine dönüştüren itici güç bilimsel faaliyetin gelişmesi olmuşsa, bilimsel faaliyeti

özellikle yetkin iş araçları oluşturmaya yönelten de sanayi burjuvazisi olmuştur.

Bilimsel faaliyetin böylesine yönlendirilmesi, açıktır ki, sanayi burjuvazisinin çıkarlarına tamı tamına uyar. Makinaların sahibi olarak o, bunlar yetkinleştikçe hem daha fazla meta elde edebilir hem de çalıştırdığı işçilerin üretici işlevlerinin giderek niteliksiz bir iş haline gelmesini sağlar ve onların çok daha az ücretle çalışması, daha bol bulunabilmeleri imkânını kazanmış olur. Yetkinleşen makinaların daha az işçi gerektirdiğinin de çıkar hanesine yazıldığını eklemek gereksiz.

Salt insana özgü bir faaliyet olan bilimsel faaliyet, gelişimi ile insanın çok yönlü üretici eylemine tarihî bir sıçrama yaptırmış ve insanın etkinlik alanının olağanüstü genişlemesini gerçekleştirmiştir. İnsanın üretici işlevi bilimin imkânları ile baştan aşağı değişebilir, yepyeni bir içerik kazanabilir. Bu, bilimin açtığı ufukları az çok görebilen herkesin kendiliğinden vardığı sonuçtur.

Ancak bilimin üretime ilk uygulanış biçimi paradoksal bir sonuç yarattı. Giderek yetkinleşen makinalar, insanları (proleterleri) kendilerinin âdeta uzantısı haline getirdiler. Proletarya kendisini üretici bir yetenek kazanmaya zorlayan değil, tersine var olan yeteneklerini bile gereksiz hale getiren nesneler olarak gördü makinaları. Makinayı kullanarak yaptığı şey, giderek kendi yaptığı şey olmaktan çıkıp, neredeyse doğrudan makinanın yaptığı şey haline geliyordu. Kendi işlevi ile ürün arasında doğrudan bir bağ kurması imkânsızlaşıyordu. Makinalar yetkinleştikçe kendi işleri basitleşiyor, tekdüze, sıkıcı ve mekanik bir etkiye indirgenmiş hale geliyor, ama öte yandan ürün giderek karmaşıklaşıyordu. İşlevinin basitleşmesi ile ürünün karmaşıklaşması arasındaki karşıtlık makinalar yetkinleştikçe daha da belirgin hale geldi.[3]

3 Şüphesiz işçinin üretici işlevinin basit bir mekanik etkiye indirgenmesi, işçi bu işlevi karşılığında eskisinden daha doyurucu bir ücret alıyorsa, alma imkânı varsa, önemsenmeyen ve hatta doğal karşılanan bir olgu olarak görülebilir.

Ayrıca, önemli olanın bu işlev sorunu değil, ücret sorunu olduğunu öne sürenler, ücretlerin artışıyla işçilerin birçok toplumsal etkinliklerden yararlandıklarını ve dolayısıyla işyerlerindeki konumlarını yukarıdaki gibi değerlendirsek

İşçinin makinayı değil, makinanın işçiyi kullandığı, neyi nasıl yapacağını belirlediği bu ilişki içinde proletarya, kendisinden insana özgü bir etkinlik değil, bir araca özgü etkinlik istendiğini, kendisi için bunun yeterli görüldüğünü bilir. Nitekim makina yetkinleşip, yaptığı işi bir otomat yapınca hiçbir üretici etkinlikte bulunamayacağı bir durumda bulur kendini.

İnsanı başka organik varlıklardan ayıran çalışma etkinliği kapitalist ilişkiler içinde geçim vasıtası haline gelmiştir. Herhangi bir canlı da içgüdüsel faaliyetleri ile hayatını sürdürmek ister. Bu bakımdan işçi çalışmasında insana özgü bir amaç göremez olur. Elbetteki bu durum kapitalist sınıfın kendisi dışında tüm toplum için geçerlidir.

Bilimin kapitalist biçimde işlerliğe sokulması, yani yetkin iş araçları yaratmak yönünde kullanılması, üretimin artması sonucunu vermekteydi ama öte yandan insanların dar bir etkinlik alanı içine hapsedilmesine yol açmakta ve bu durumda da onların insanî yeteneklerinin körelmesine, atıl kalmasına neden olmaktaydı. Gerçi genel olarak insanda bulunan tüm yetenekler, işbölümü yasaları içinde her biri bir grup insanın özel işi olarak toplumsal üretim için kullanılmaktadır ama o bir grup insanın başka yeteneklerinin köreltilerek tek bir yetenekten ibaret hale getirilmesi pahasına oluyordu bu.

İnsanın üretici işlevindeki gelişmenin makina dolayımında gerçekleştiği bu evrede, gerek sınıflar ve gerekse birey olarak insanların somut insanlar olarak kendi üretici işlevlerinde gözlemledikleri sonuçlar bunlardır. Tüm toplumu temsil eden "genel olarak insan"ın üretici işlevi, etkinlik kapasitesi alabil-

---

bile, onun ücret düzeyinin artışıyla, edindiği imkânlarla bunu giderebileceğini söylerler.

Yanlıştır bu. Çünkü geçim düzeyi ne denli artarsa artsın, işçi toplumsal etkinliklerin sonuçlarından yararlanma imkânı edinebilir. Üretilmiş bilgileri kitaplardan, icra edilmiş sanatı gösterilerden yararlanarak edinir.

Burada yoksunluğu vurgulanan şey yararlanma hakkı, imkânı değil, yaratma hakkıdır, eylemin kendisine katılma, onun oluşmasında aktif olarak yer alma hakkıdır. İnsan olmanın ayırdedici özelliğini birey olarak gerçekleştirebilme imkânıdır.

diğine artmakta, karmaşıklaşmakta, bireylerin kendi etkinlikleri ise giderek daralmakta, basitleşmektedir.

Şüphesiz işbölümünün ilk ortaya çıkışından, ilk sınıflı toplumdan itibaren, bu çelişki vardır ama kapitalizmde bu çelişki alabildiğine belirgin biçimde, yarattığı tüm sonuçlar ile ortadadır.

Bilimin gelişmesi insanın üretici işlevini yerine getiriş biçimlerinin tümünü etkilemiş, şu veya bu biçimde değiştirmiştir. İlk dönemler de pek fark edilmemekle birlikte çağımızda artık bilimsel faaliyeti yürüten zümrenin kendi içinde de benzer bir süreç egemendir ve bugün toplumsal işlevi "kafa emeği" olan, bilimsel-teknik faaliyet olan kesimler de bu süreci öbür toplumsal sınıfların karşılaştığı sorunların benzeri ile karşılaşarak yaşamaktadırlar.

Bilimin belirlediği üretici insan eyleminin makina dolayımında gerçekleşmesi zorunlu bir evreydi. Ama bu evrenin somut insanların üretici etkinliklerinde kısıtlamalar yarattığının ilk sonuçları ortaya çıkar çıkmaz, buna şu veya bu biçimde karşı çıkan siyasal-toplumsal hareketler belirdi.

Daha önce de belirttiğimiz gibi, Marx'ı ötekilerden ayırdeden şey, onun söz konusu evrenin zorunluluğunu görmesi ama bu zorunluğun aşılması gerektiğine dayalı bir yorum getirmesiydi. Bilimsel sosyalizm teorisi bu zorunluluğun aşılması tezi üzerinde kuruludur.

Üretici insan eyleminin "makina dolayımında gerçekleşmesi"nin yarattığı zorunluluk yerine, "üretici insan eyleminin bizatihi insanda gerçekleşmesi" -diyebileceğimiz- zorunluluğun yaratılması.

Daha önce *Alman İdeolojisi*'nden yaptığımız alıntıyı işte bu bağlamda ele almalıyız. Marx'ın sosyalizmi, "üretim sürecinin insanlara değil, insanların üretim sürecine egemen olacağı dönem" diye nitelemesinin anlamını bu bağlamda düşünmeliyiz.

Şüphesiz, tüm toplumsal üretici güçlerin yeni bir zorunluluğun yaratılması bilinciyle harekete geçirildiği evre "makina dolayımında" diye nitelediğimiz evreyi ve özel olarak makinanın kendisini yadsıyan bir evre olarak düşünülemez. Tersine bu evreyi karakterize eden makinanın yetkinleşmesi olgusunu

kendisine temel almaktadır ve makinaların olabildiğince otomatize olmalarını, kol gücüne, niteliksiz emeğe toplumsal ihtiyacın kalmayacağı bir duruma getirilmelerini, "emeğin kurtuluşu" için zorunlu saymaktadır.

Dikkat edilirse bugün bilimin çok daha ileri imkânlar sağlayan gelişmesi, birçok üretim kollarında tam otomasyonu gerçekleştirme imkânını verse bile kapitalistler bunu uygulamayı ertelemek zorundadırlar. Tam otomasyonla serbest kalacak işçileri istihdam edecekleri yeni bir el emeği gerektiren alan ya da bir hizmet çeşidi ortaya çıkarıldığında bu yola yönelebilirler.

Üretim araçlarındaki değişimler asıl olarak bilimsel faaliyetin ürünü olan icatlar, yetkinleştirmelere bağlı olduğu için, kapitalistlerin bu faaliyeti denetimlerinde tutmaları zorunludur. Çünkü daha önce de belirttiğimiz gibi üretici insan eyleminin "makina dolayımında" gerçekleşmesi, yarattığı çok yönlü yanılsamaların da etkisiyle kapitalist sınıfın üretici güçler planında egemenliğinin temelidir.

O halde bilimsel faaliyet, yalnızca yüksek düzeyde kafa emeği gerektiren bir iş olduğu için değil, üretici güçlerin istenmeyen biçimde gelişmesine yol açacak başlıca faaliyet haline geldiği için de yüksek eylem alanlarına özgü sınıfsal toplum biçimlerinin ortak yasasının titizlikle işler tutulduğu bir alan haline gelir.

Böylece gerçek politik etkinlikten kitleleri uzak tutmak nasıl sınıflı toplumun temel bir yasası ise, bu yasa kapitalizmde bilimsel etkinlikler için de geçerli hale gelir.

Oysa "yeni bir zorunluluğun yaratılması", her şeyden önce bilimsel etkinliğin bu yeni zorunluğu yaratacak biçimde yönlendirilmesini gerekli kılar.

Bu yönlendirme yalnızca insan-dışı hale getirilmiş kol emeğini toplumsal bakımdan gerekli emek olmaktan çıkarmak (tam otomasyon) hedefleriyle yetinemez. Tam otomasyon toplumun çok büyük bir kısmının hiçbir üretici etkinlikte bulunmaması, çalışmaya gerek kalmaması demektir.

Oysa insan-dışı konumların aşılmasından amaç, bu değildir. Çalışmayı insanı ayırdeden bir özellik olarak niteleyen Mark-

sist yaklaşım, kol emeğinin gereksiz hale gelmesiyle birlikte insanların salt insana özgü (zihnî) faaliyetler içinde olacaklarını varsayar. Geçim aracı olmaktan çıkması ile birlikte -ki otomasyonla bu mümkün olacaktır- emek, birincil hayatî ihtiyaç haline gelecektir ve bu emek artık sırf insana özgü (zihnî) faaliyet olmak durumundadır.

O halde proletaryanın kurtuluşunun yeni bir zorunluluk yaratılması ile gerçekleşeceğini öngören Marksist teori, açıktır ki proletaryanın özel olarak bilimsel faaliyeti doğrudan yapar hale gelmesini öngörmektedir. Ama unutulmamalıdır ki kapitalistlerin denetimindeki bilimsel faaliyetin kendisinde de işbölümü geçerlidir ve bu durum bilimsel faaliyeti yürütenlerin de proletaryanın "insan-dışı" konumuna benzer bir konumda olmalarına yol açmıştır. Bunun içindir ki proletaryanın bilimsel faaliyete katılması yeni bir "insan-dışı" konuma geçmek olacaktır.

Öyleyse yeni bir zorunluluğun yaratılması olarak nitelediğimiz evrede, bilimin bu amacı gerçekleştirmek için kullanılması, ancak bilimin de dönüştürülmesi ile birlikte olmalıdır. Proletarya ancak bu dönüştürülmüş bilimsel faaliyete doğrudan katılmakla "insan-dışı" konumunu gerçekten aşma imkânı edinir.

Burjuva bilimin dönüştürülmesi gereği, zaten onun epistemolojik temellerinin bilim-dışı niteliğini gösteren Marksizm tarafından ispatlanmış ve ayrıca Marksizm onun yerine kendi yetkin bilim anlayışını getirmiştir. Marksist bilim anlayışı, burjuva bilimin yaptığı ayrımların toplumsal bilimler alanında geçersizliğini bizzat oluşturduğu tarih bilimiyle gösterdi. Doğal bilimler alanında da yapılmış ayrımları geçersiz kılan gelişmeler artık yürürlüktedir.

Bunlar "yeni bir zorunluluğun yaratılması" olarak nitelediğimiz evrede geçerli olacak bilimin, bütünsel olacağını gösteren nesnel kanıtlar. Böylece "burjuva bilimin dönüştürülmesi" spekülâtif bir talep olmaktan çıkıp, burjuvazinin bilim üzerindeki denetiminin koşullarını nesnel olarak geçersizleştiren somut bir olgu, var olan bir gerçek olduğunu gösteriyor.

Ama asıl nesnel kanıt çağımızın bilimsel gelişmeleri içindedir. Bugüne değin yapılmış araçlardan apayrı nitelikte araçlar bilgilerin depo edilmesine ve kullanılmasına elveren araçlar (bilgisayarlar) bulundu. Bilginin toplumsallaşması, herkes tarafından edinilebilir, kullanılabilir hale gelmesinin nesnel temelleri gerçekleşmiş oldu böylece.

Devrimci pratik

Kendisinin hangi nitelikleri kazanarak dönüşeceğini, bu duruma gelmekle de sorunun çözüleceğini bilme, proletaryanın devrimci bilince eriştiğinin bir önkoşuludur. Ama söz konusu niteliklere *nasıl* sahip olacağı, bunlara sahip olmak için kendisini *nasıl* dönüştürmesi gerektiği yine bir sorundur.

Bu sorunun cevabı yalnızca bir bilgi değildir. Marksizmde devrimci bilincin zorunlu bir ögesi ve hatta bir ögesi olmaktan çok devrimci bilincin birlikte bir bütünlük oluşturduğu bir diğer kavram olarak ele alınan devrimci pratik, işte bu son sorunun cevabıdır.

Devrimci pratik, proletaryanın kendisini değiştirmesidir. O halde pratiğin içeriği ile devrimci bilinç kavramının içeriği arasında zorunlu bir uyum vardır. Şu söylenebilir ki pratik, bilincin bir "yansıması", onun gerçekleşmesidir.

Ve şu sonuç çıkar ki devrimci pratik süreci, bir bilinçlenme sürecidir.

Kapitalist toplumun çelişkileri asıl olarak proletarya için bir sorun olarak gözükür. Aslında aynı sorunun içinde olan kapitalist sınıf, konumundan memnundur ve bu konumunu proletaryanın kendi konumunu gördüğü gibi "insan-dışı" olarak nitelemez. Tersine konumunda kendi özerkliğini, insan olmak özelliklerinin gerçekleşmesini görür ve egemen sınıf olarak durumun devamından yanadır, proletarya için özellikle sorun olan şeyi bir (çözülmesi gereken, çözülebilir) sorun olarak görmez ya da bunu doğal, önlenmez, insanın ebedî çelişik özelliklerinin kaçınılmaz bir sonucu vb. olarak niteler. Bundan dolayı da proletaryanın sorunu çözmek için yaptığı her

tür girişimi önlemek ister. Asıl önemlisi, proletaryanın kendisini dönüştürmeyi sorunun çözümünün aslî ögesi olarak kabûl ettiği düşünülürse, kapitalist sınıf, bilinçli ya da bilinçsiz asıl önleme eylemini proletaryanın kendisini dönüştürme eylemine yöneltir. Bunu ideolojik planda, bu dönüştürme düşüncesinin var olan durum içindeki somut kanıtlarını (örneğin bilim ve kültürden yoksunluk) ortadan kaldırabileceği yanılsamasını yaparak (işçi sınıfına özel bir bilgilendirme programı) ya da sorunun kendisini saptırarak (tüketim ideolojisi, tüketim kamçılaması) ya da zorla yapmaya çalışır.

O halde devrimci pratik, var olan toplumun içinde belirli olguların birer imkân olarak ele alınması ve bu olgulara karşı yöneltilen eylem içinde proletaryanın kendisini dönüştürmesinin hedeflediği nitelikleri kazanması çabası ve sürecidir. "Nitelikler" ile kasdedilen "dünyayı dönüştürmek için anlama"ya yönelik bir bilimin, bu yeni içerikte bilimin kendisidir. Bu bilim, bütünsel bir bilimdir. Dünyanın nasıl olduğu ve nasıl değiştiğini, -ki bu değişim niceliksel olarak değerlendirilir- insanı veri (değişmez) olarak araştıran burjuva (geleneksel) bilimin yaptığı ayrımları geçersiz hale getirerek, insanın kendisini ve değiştirme nesnelerini nasıl ve ne yöne değiştirebileceğini, olgunun bütünselliği içinde ele alan yeni bir bilimdir. Doğaldır ki, bu yeni bilimde bilginin anlamı da değişmiştir ve bilgi değişebilen bir şey olarak, bilimin kendisine yöneldiği bir hedef (bilgi edinmek) olmaktan çıkıp, bilimin bir aracı haline gelmiştir ve artık bağlayıcı olan bilgi değildir, en genel anlamıyla yöntemdir.

Bu bakımdan proletaryanın devrimci pratiği süreç içinde bu yöntemi edinebilmeye yönelir ve işte bunun içindir ki yöntemi daha yetkin biçimde kullandıkça "bilinçlenir" ve bilinçlendikçe de kendisini dönüştürür.

"Proletaryanın tarihî görevinin bilinci" kavramı bu perspektif içinde ele alındığında; kapitalizmin tarihi içinde proletaryanın eylemini yönelttiği başlıca tarihî sorunlar ve bu sorunların tekabül ettiği olgular (yoksulluk olgusu ve bunun nasıl giderileceği, dağınıklık ve örgütlenme sorunu, savaşlar ve bunlara

karşı tavır sorunu); çözümlendiği takdirde proletaryanın kurtuluşunun gerçekleşeceği kabûl edilen mutak sorunlar olarak ele alınamaz. Bunlar devrimci pratiğin -deyim yerindeyse- nesneleri olmuşlardır. Çünkü proletarya bu olguları ve sorunları "insan-dışı" konumunun nedenleri olarak değil ancak belirli tarihî koşullardaki "yansıma"ları olarak ele alır. Tarihî sorunların çözümlenmesi için verdiği mücadele, elde ettiği sonuçların ötesinde asıl olarak kendini dönüştürme eylemidir.

Toplum biçimindeki çelişkinin bilincine geçiş: Siyasal bilinç

Ekonomist yaklaşımın kapitalizm ve sosyalizmi aynı nitelikte üretici güçler üzerinde kurulan üretim biçimleri olarak kabûl etmesi, bu önkabülden yola çıkması, onu Marksizmden *kesin olarak* ayıran temeldir. Tüm farklı teorik-pratik önermelerin kaynağı kökeni buradadır.

Ekonomistler, işçi sınıfının üretici işlevini yerine getiriş biçiminin sosyalizmde de aynı olacağını kabûl ederler. Oysa sosyalizm ancak bunun değişmesi ile mümkündür ve sosyalist kuruluş sürecinin "özü" ancak bu olmak zorundadır.

Üretim biçimi çerçevesindeki analiz bize "yeni bir zorunluluğun" yaratılması gereğini gösterdi. Bu ise proletaryanın salt insana özgü etkinlikleri yapar hale gelmesi, üretici insan konumunu bu içerikte olacak biçimde dönüştürmesi ile mümkündü.

Ama proletarya fiilen kapitalizme özgü bir üretici güçtür. Kapitalizm onu kendine özgü bir üretici güç olarak işlevde bulunmaya zorlamaktadır. Dolayısıyla proletaryanın üretim alanında yukarıda tanımlanan içerikte bir dönüşümü gerçekleştirmesi imkânsızdır. Kaldı ki bu alanda kapitalist isterlere göre yönlendirilen bilim, yeni bir insan-dışı konuma geçilmesi demek olacak bir biçimdedir. (Bilimsel faaliyet içinde işbölümünün sonuçları.)

Proletarya, üretici işlevini yerine getiriş biçimini "insan-dışı" olarak değil, can sıkıcı, sinir bozucu vb. olarak da nitele-

yebilirdi. Böylece de diyelim işyeri içinde işçilerin sık sık yer değiştirmeleri, dinlenme imkânları vb. önlemlerle ferahlık sağlanabilir, ücret düzeylerindeki artışla fabrika dışı yaşam koşulları iyileştirilerek fabrika içi duruma etki eden dış koşullar hafifletilir, hatta bu "dış koşullar"ın daha da iyileştirilebileceği yolunda ekonomik-ideolojik bir yönlendirme (refah toplumu-tüketim ideolojisi), üretim alanında herhangi bir çelişki görmemeyi sağlardı. Ya da "asıl çelişki"nin, konumların kendisinden değil, konumlar karşısında edinilen ekonomik güçlerin farklılığından (ücret-kâr) ileri geldiğini söyleyen ekonomi-politikçi (ekonomist) "bilimsel" tezlere *-kapitalist üretim ilişkilerini veri alan* bu yaklaşıma- uyularak çelişki tespit edilebilirdi.

İlkinde olduğu gibi bu ikinci "bilimsel" çelişki tespitinde de çözüm imkânları yeteri derecede boldur. Örneğin kimisi de kendini Marksist olarak niteleyen ekonomist yaklaşımlar proletaryayı kurtarmanın sayısız yolunu keşfetmişlerdir (!)

Şu söylenebilir ki Marksizmin çelişkinin kaynağı, temeli olarak gösterdiği alan, az önce gördüğümüz gibi çözümün kendi içinde mümkün olmadığını gösteren bir alandır.

Ama biliyoruz ki Marksizm, çelişkinin çözümlenmezliğini varsaymaz. Ayrıca değiştirilemez bir gerçeklik olduğunu da kabûl etmez. O halde eğer Marksizm bir yerde çelişki tespit etmişse bizzat bu çelişkinin nasıl tespit edildiği, çözümün de nasıl olacağını gösterir.

Nitekim Marksizmin üretim biçiminde çelişkiyi insan-dışı kavramı içinde tespit etmesi bunu açıklar.

Üretim güçleri-üretim ilişkileri soyutlamasını yaptığımızda tümüyle nesnel bir çerçeve içinde düşünürüz ve zaten somut üretim alanında da insanlar arası ilişkiler de dahil, tümüyle nesnel ilişkilerdir. Hatta proletarya da açıkça görülebileceği üzre bizzat insanlar da nesnedir. *Üretim alanını veri alan* bir bakış kesinlikle nesnelerin, nesnelere özgü ilişkilerin dilini kullanmalıdır.

Oysa Marksizm bu alanın çelişkisini tanımlarken insan-dışı gibi hiç de "nesnel" sayılmayacak bir ölçü kullanıyor. Ama

üretim alanı için nesnel, kural-içi sayılamayacak olan bu ölçü, bir başka alanın bilimsel bir ölçüsüdür. O alanda bu ölçünün son derece somut bir anlamı vardır. Bu alan tarihtir.

Tarih bilimi, tüm insanî etkinliklerin birlikte oluşturdukları toplumsal gelişmeyi konu alır. İnsanlığın çok yönlü etkinliklerinin bir bileşimi olarak üretim faaliyetini, yalnızca kapitalizmdeki biçiminde ele almaz. Üretim faaliyetini bütün bir tarihî süreci içinde ele alarak, kapitalist üretim biçimini bu sürecin tarihî (geçici) bir evresi olarak görür. Böylece kapitalist üretim biçimini veri alan bir bakıştan, sırf bu özel biçimin ölçüleri içinde yapılan bir analizden; bu üretim biçimini de kendi nesnesi olarak ele alan bir bakışa, çerçeveye bu bakışın ölçülerine geçeriz. İşte insan-dışı ölçütü bu bakışın, bu çerçevenin tümüyle nesnel bir ölçütüdür. Bu ölçüt ise, veri alınan şeyin, veri olmaktan çıktığı bir durumdan, "veri"ye bakıldığında kullanılması zorunlu olan bir ölçüttür.

O halde şimdi cevap vermemiz gereken şu: Bu ölçütü kullanmakla çözüme nasıl varılır?

Her şeyden önce şu ayrımı kesin olarak yapmalıyız. Tarih bilimi, Marksist tarihî gelişim teorisi; üretim biçimlerinin gelişimi teorisi olmaktan çok toplum biçimlerinin gelişimi teorisidir. Şüphesiz burada üretim biçiminin toplum biçimini belirlediği temel gerçeği unutulmuyor. Üretim biçiminin toplum biçimini açıklaması zaten bu teorinin gereği. Ama dikkat edilmelidir ki burada açıklanmasına çalışılan şey toplumdur, açıklama aracı üretim biçimidir. İlkinde insanlar arası ilişkiler ve olgular söz konusudur, ikincisinde (açıklama aracı) insan (ki o da bir nesne olarak)-nesne ilişkileri ve buna ilişkin olgular.

Kapitalist üretim biçimi insanları da nesneler haline getirerek tamamen nesnel bir görünüme sahip oldu. Ancak üretim biçiminin bu nesnelleşmesi, insanın nesneler karşısındaki bağımlılığını en son noktasına getirmek gibi bir sonuç verdi. Üstelik paradoks şuradaydı. Daha önce insanın nesnelere bağımlılığı onlar tarafından belirlenir olmasından söz ederken, nesne sözcüğüyle doğal nesneler, güçler kasdedilirdi (insanın do-

ğa karşısında güçsüzlüğü). İnsan bu bağımlılığı gidermek için kendi yaptığı iş araçlarına başvurdu ve onlar sayesinde bu bağımlılıktan kurtulma imkânlarını edindiği gibi doğayı da bunlar sayesinde egemenliği altına aldı. Ama bu kez de kendi iş araçları karşısında nesne haline geldi, onlar tarafından belirlenir oldu.

O halde kapitalist üretim biçimine tekabül eden tarihî aşama, insanın doğa karşısında egemenliğinin gerçekleşme koşullarının ortaya çıktığı, bu evrenin tamamlandığı, ama insanların kendi dönüştürdükleri nesnelere bağımlılığının da bununla birlikte ortaya çıktığı bir evredir.

İnsan, kendi dönüştürdüğü ve doğayı dönüştürmekte kullandığı nesnelere bağımlılıktan neden kurtulamamaktadır? İlk soru budur. Cevabı daha önce verilmişti. Kapitalist sınıf bu durumu kendi insanî özelliklerinin bir gerçekleşmesi olarak görmekte ve durumu korumak için tüm toplumsal etkinlikleri ve özel olarak bilimsel faaliyeti, iş araçlarına makinalara bağımlılığı daha da arttıracak biçimde yönlendirmektedir.

Bunu hangi imkânlarla yapmaktadır? Durumu böyle değerlendirmemekle birlikte içinde bulunduğu koşullara tepki duyan bir proleterin ilk sorusu budur ve "kurtuluş" için öngördüğü çözüm de kapitalistlerin görünür imkânlarını ellerinden almak çerçevesindedir. (Devletin ele geçirilmesi, mülkiyetin toplumsallaşması.)

Marksist tarihî gelişim teorisi bu ilk tepkinin çerçevesini aşar. Çünkü yukarıdaki tipten bir çözüm, üretim biçiminin nesnel yapısını dönüştürme temel sorununu olduğu gibi bırakır.

Üretim biçimlerinin gelişimi toplum biçimlerinin gelişimini açıklıyor. Ama sorun şu: Toplum biçimlerinin gelişiminden ne anlıyoruz, gelişim neden dolayıdır?

Üretim biçiminin gelişimi için bu soru gayet kolay cevaplandırılır: Ürünlerin artışı, iş araçlarının yetkinleşmesi. Üretim biçimlerinin gelişimi gayet somut bu olgularda gözlemlenir.

Toplumsal gelişimin ölçütü nedir? Hangi olguda toplumun gelişimini izleyebiliriz? Bir toplum biçiminin diğerine göre bir gelişim sayılabilmesi için temel kanıt nedir?

Marksist tarihî gelişim teorisi ışığında bu soruya verilecek cevap ancak şudur: Toplumsal gelişim siyasal düzenlerin evriminde gözlemlenir. Siyaset kavramının tüm toplumsal faaliyetlerin yönlendirilmesi anlamında kullanıldığını belirtelim. Dolayısıyla "gelişim"in ölçütü insanların bu yönlendirme eylemine, bu en üst toplumsal fonksiyona katılma ölçü ve biçimleridir. Toplum biçimlerinin kıyaslanması ancak bu ölçütle yapılır.

Kapitalist toplumda yalnızca organik hayatın devamı için gerekli geçim araçları üretimi faaliyeti değil, tüm diğer toplumsal faaliyetler meta üretimine yöneliktir ve tümünde de işbölümü yasaları geçerlidir. Her toplumsal faaliyet, bir yanda o faaliyet türünün uygulayıcıları, diğer yanda ise bu ihtisas haline gelmiş faaliyetin ürününden yararlanmak durumunda olan alıcılar gibi iki ayrı konumun varlığında yapılır. Herhangi bir faaliyet türünün uygulayıcısı diğer bir faaliyetin ürününün alıcısıdır. Her biri asıl olarak kendi yerine getirdiği faaliyet türünün gerektirdiği bilgiyle yetinmek durumundadır. İşçi sınıfının durumu burada da bir özellik gösterir. Çünkü o içinde bulunduğu faaliyet türünün ihtisaslaşmış bilgisini bile gerektirmeyecek biçimde ürün yapan tek sınıftır ve bu açıdan da bakıldığında onun "insan-dışı" konumu daha iyi anlaşılır.

Demek oluyor ki kapitalist toplumda toplumsal faaliyetlerin yerine getiriliş biçiminin kendisidir asıl sorun. Bunda örneğin makinalarla üretim yapılırken görülen nesnel zorunluluklardan söz etmek mümkün değil. Hatta şu da nesnel bir olgudur ki makinaların gelişmesi gitgide daha çok sayıda insanı makinaların birer nesnesi olmaktan çıkarsa bile, tüm topluma yaygınlaşmış bu işbölümü, insanları son derece kısıtlı bir faaliyet türüne zorlamaktadır.

Bunun sonucu, kendi yerine getirdiği faaliyete en yakın faaliyet türünün bile uygulayıcı bilgisini değil, ürününden yararlanma imkânını edinebilen insanların toplumu halindedir kapitalist toplum.

Bu bakımdan kapitalist işbölümü, insanların üretici etkinliklerinin gelişmesi ve onların toplumsal faaliyetleri yönlendirir duruma gelmeleri önünde tam bir engeldir. Ama bizzat bu

işbölümü, onun içinde yer alan insanları, sırf kendi işlerinin bilgisiyle sınırlayarak, düşüncelerini, yeteneklerini böyle biçimlendirerek kendisinin nesnel bir zorunluluk olarak algılanmasını sağlar.

O halde kapitalist toplumun dönüşümü bizzat insanların dönüşümü demektir. İnsanlar, işbölümünün kendilerine ancak ürünlerinden yararlanma imkânı tanıdığı diğer toplumsal faaliyetlere bizzat katılma ve onları yönlendirebilme imkânlarını edindikleri takdirde artık kendilerine tanınan toplumsal konumları yadsıyarak bu yeni niteliklerine uyarlı konumlara elveren bir toplum biçimini oluşturacaklardır.

Daha önce devrimci pratik konusunda söylenenler hatırlanmalıdır. İnsanın birincil üretici güç haline geldiği bir tarihî aşamada toplum biçiminin değişmesinin, ancak insanın üretici işlevinde dönüşümle gerçekleşebileceğini biliyoruz.

Böyle bir dönüşüm, yalnızca belli sayıda faaliyet türlerinin bilgisini edinmek ve bu faaliyetleri yerine getirir hale gelmek anlamında değildir. Çünkü söz konusu olan bir faaliyete katılmak değil onu yönlendirmektir. Ancak, o faaliyeti, onun yapılış biçimini ve içeriğini değiştirmek imkânlarının yokluğunda yönlendirmeden söz edilemez. İkincisi; tüm toplumsal faaliyetlere yaygınlaşan işbölümü ancak tümüyle ortadan kaldırılabilir. Çünkü sorun insanların daha fazla bilgi edinmesi değildir. Sorun, toplumsal faaliyetlerin yerine getiriliş biçiminde bir devrim yapmaktır. Bunların yerine getirilişlerinde insanlar öylesine bir bilgi biçimine sahip olmalıdırlar ki; hem işbölümüne benzer ayrımlar ortadan kalkmış olsun ve hem de insanlar burada ancak gerçek anlamda bir yönlendirici konumda olsunlar.

Böyle bir imkânı Marksizmin bilim anlayışı içinde görüyoruz. Marksist bilimin bütünsel niteliği bize her biri ayrı bir bilime tekabül edecek biçimde ayrımlaşmış işbölümünün bu "bilimsel temel"inin geçersizleştiğini gösteriyor. Artık kendisi özel olarak belli bir faaliyet türünü yerine getiriyor olsa bile, herhangi bir insan, tüm toplumsal faaliyet alanlarının yönlendirilmesine Marksist bilimin ona yöntem olarak sunduğu imkânı kullanarak katılabilir. Çağdaş bilimsel gelişmelerin bilgiyi

herkes için edinilebilir hale getiren buluşlarının ayrıca sözünü etmesek bile.

Devrimci pratik bölümünde bu yöntemin edinilmesini gördük. Belirtelim ki söz konusu bölümdeki devrimci bilinç ve pratik kavramları yerine siyasal bilinç ve siyasal mücadele kavramları konulduğunda aşağıda Lenin'den yaptığımız alıntının apaçık içeriğine eklenecek bir şey olmaz:

> "Eğer işçiler, *hangi sınıflar gadre uğrarsa uğrasın, her türlü* suistimale karşı, keyfî davranışlara, zulmün ve zorbalığın *bütün* davranışlarına karşı tepki göstermeye alışmış değillerse; ve işçiler, bunlara karşı, başka herhangi bir açıdan değil de sosyal demokrat açıdan tepki göstermeye alışık değillerse, işçi sınıfının bilinci, gerçek bir siyasal bilinç olamaz. Eğer işçiler, öteki sosyal sınıfların *her birini*, entellektüel, manevî ve siyasal hayatlarının *bütün* tezahürlerinde gözleyebilmek için somut ve aktüel siyasî gerçek ve olaylardan yararlanmasını öğrenmezlerse; eğer materyalist çözümleme ve kıstasları, bütün sınıfların, kategorilerin ve grupların, *bütün* eylem ve hayat biçimlerine pratik olarak uygulamayı öğrenmezlerse, işçi kitlelerinin bilinci, gerçek bir sınıf bilinci olamaz. Kim, işçi sınıfının dikkatini, gözlem imkânlarını ve bilincini, yalnız işçi sınıfı üzerine, hatta başlıca işçi sınıfı üzerine çekiyorsa, böylesi, sosyal demokrat değildir; çünkü, kendini iyi tanıyabilmesi için, işçi sınıfının çağdaş toplumun *bütün* sınıfları arasında karşılıklı ilişkiler hakkında tam bir bilgisi, sadece teorik bilgisi değil... Hatta daha doğru olarak ifade edelim: teorik olmaktan çok, siyasal hayatın tecrübesine dayanan bilgisi olması gerekir. (V. I. Lenin, *Ne Yapmalı,* Yücel Yayınları, s. 95-96).[4]

Burada kısaca bilincin dışarıdan verilmesi tezi üzerinde duralım.

Sanırız açıkça görüldü ki söz konusu tez, işçilerin bilgi ve kültür eksikliklerini gidermek ihtiyacından ve onların bunu kendi başlarına edinemeyecekleri gibi hele günümüz koşulla-

4 Belirtelim ki, alıntıda siyasal bilinç ve sınıf bilinci olarak geçen kavramların her ikisini de aynı siyasal bilinç kavramı içinde varsayarak kullanıyoruz.

rında anlamsız gelen bir önyargıdan hareket edilerek ileri sürülmemiştir.

"Dışarıdan verilen bilinç" Marksizmdir. Marksizm bir bilgi toplamı olarak değil, bir yöntem, bir kavrayış biçimi ve eylem anlayışı olarak verilir. Şüphesiz bütün bunların gerçek anlamına varabilmesi için bilgi-kültür gereklidir. Ama bu bilginin zorunlu olarak aydınların bilgi vermesine bağlı olduğu düşünülemez. Çeşitli yollar mümkündür.

Tezin asıl gösterdiği gerçek, Marksizm ile işçi sınıfının doğuş ve mücadele sürecinden edinilen dersleri birbirine tekabül ettirmenin yanlışlığıdır. Marksizm özel olarak işçi sınıfının ve kapitalist toplumun sınırlarını çok aşan bütün bir tarih sürecinin, belli başlı tüm bilim alanlarının bilgilerinden yararlanarak yorumlanmasına dayanır. Toplumların tarihî gelişimi sürecinin ışığında biçimlenen "tarihî görevinin bilinci", bu içeriğinden dolayı ancak dışarıdan verilir.

Siyasal bilinç konusunu anlatırken özel olarak "siyasal faaliyet"ten pek bahsetmedik. Siyasal bilinci asıl olarak toplumsal ilişkilerin dönüşümü ve böylece insanların işbölümünün kısıtlamalarından kurtularak tüm toplumsal faaliyetlere katılabilme, onları yönlendirebilme imkânlarını oluşturma bilinci olarak anlatmaya çalıştık ve sanırız oldukça uzun, çoğu kez gereksiz bulunacak açıklamalara giriştik.

Nedeni şu. Sosyalizmin tarihî deneyimi siyasal bilincin yalnızca devlet ve iktidar kurumlarına karşı mücadele ve onları yıkma gereğine inanmış olmakla sınırlandırılamayacağını gösterdi. Günümüz sosyalist toplumlarında "siyasal sorun"un varlığı sanırız tartışma götürmez. Ama bu sorunu bürokratların kötü niyeti ya da yöneticilerin sapması ile açıklamak, sonuçları neden diye göstermenin en kolaycı bir biçimidir. Şu da var ki böylesi tezler kötü bürokratlar ve sapmış yöneticiler yerine temiz, alçakgönüllü bürokratlar ve "doğru devrimci çizgide" yöneticilerden başka çözüm veremiyorlar.

Bu çözümler, kişilere, öznel tutumlara bağlı açıklama biçimlerinin ürünü. Ama daha ötesi, ele aldığımız sosyalist toplumların siyasal düzenini, herhangi bir toplum biçiminin siyasal

düzeninden hiç de ayrı düşünmeyişimiz, iki nitelikçe farklı toplum biçimi söz konusu iken siyasal düzen konusunda bir ayrım gözetmeyişimiz neden?

Başlıca bunlar, bugün bizlerin siyasal bilinç ve siyasal mücadele kavramlarını ve bunlara ilişkin sorunları sözünü ettiğimiz olgular, deneyimler ışığında ele almamız gerektiğini gösterir.

Siyasal bilincin var olan devletin parçalanması düşüncesi ile ilişkin yanını zaten biliniyor varsayarak asıl olarak parçalananın yerine nasıl bir siyasal düzen ve nasıl, ne içerikte bir siyaset anlayışı geçebileceğini ve bunun olabilmesi için gerekli oluşumların içeriğini vurgulamaya ağırlık verdik bu yüzden.

Birikim, Mayıs 1977, sayı 27

"SOVYETLER BİRLİĞİ SORUNU" I

'Uluslararası sosyalist hareket'te halen egemen olan bunalımın önde gelen sorusu SBKP veya Sovyetler Birliği'nin ne olup ne olmadığı sorusudur. Bilindiği gibi bugün sosyalist hareketteki her eğilim, öncelikle ve asıl olarak bu soruya verdikleri cevaplarla tanımlanmakta, buna göre tasnif edilmektedir.

Bunalımın had noktaya vardığı günümüzde bu soru artık herhangi bir soru olmanın ötesinde bir anlam ve önem verilerek sorulmaktadır. Cevaplar iyice kategorikleşmiş ve her şeyi açıklayan birer şifre haline gelmiştir. Nitekim bugün Sovyetler Birliği'ni nasıl nitelediğini bildiğimiz bir eğilimin bütün diğer sorunlar hakkında nasıl görüşleri olabileceğini anlamak kolaydır. Bunun içindir ki artık Sovyetler Birliği'nin ne olup ne olmadığı sorusuna verilen cevap, Sovyetler Birliği'ni açıklamaktan öte, bizzat cevap verenin ne olduğunu, sosyalist hareketin genel alanı içinde nerede bulunduğunu açıklamaktadır. Sovyetler Birliği'ni nitelemek için kullanılan deyim asıl olarak kendimizi, yerimizi belirleyen bir anlam kazanmıştır. Sorun artık Sovyetler Birliği'ni anlamak değil, kendimizi açıklamaktır.

Ama bu bunalımın doruk noktasının görünümüdür, bunalımın kesin bir çözümsüzlüğe vardığının göstergesidir.

Çünkü başlangıçta amaç gerçekten de Sovyetler Birliği'nin ne olup ne olmadığını anlamaktı. Günümüz bunalımına yol açan tartışmanın ilk evresinde Sovyetler Birliği yoğun bir ilgiyle ele alınmış, ekonomik-toplumsal olguları incelenmiş, SBKP'nin öne sürdüğü tezlerle bunlara tekabül eden gerçeklikler karşılaştırılmıştı. Sovyetler Birliği'nin 1960'larda 50 yıla yaklaşan somut pratiği, geçen dönemin tarihî koşulları vb. alabildiğine geniş bir somut olgu yığınına "Sovyetler Birliği'nin ne olup ne olmadığı" sorusunu cevaplandırmak için başvurulmuştu.

Şu anda karşı karşıya olduğumuz durum işte bu çabanın varış yeridir. Sovyetler Birliği konusunda ortak bir yargıya varılamamış, Sovyetler Birliği'nde somutlaşan sorun çözümlenememiş, daha doğrusu her farklı eğilim kendince çözümlemiştir bunu.

Ama bu çözümlemelerin gerçek bir çözüm olduğu kesinlikle söylenemez. Çünkü bir sorunu çözümlediğine gerçekten inanan, çözümünün geçerliliğine güvenenlerde görülen o rahatlık duygusu ve buna uyarlı davranışlar görülmemektedir. Tam tersine uluslararası sosyalist hareket, belki hiçbir döneminde olmadığı kadar tedirgin öfkeli bir iç mücadele yaşamaktadır. Sovyet-Çin çatışmasının bir dizi sonucu bir yana, her ülke sosyalist hareketi içindeki farklı eğilimlerin birbirleri ile sürdürdükleri mücadelede kullanılan yöntemlerin niteliği yeterince açık biçimde durumu anlatmaktadır.

Çözüm bulamamanın sonucudur bunlar. Bunalım da zaten bu demektir.

Bu noktada Sovyetler Birliği üzerine öne sürülen görüşlerin ilginç bir özelliği üzerinde durmalıyız.

Sovyetler Birliği'ni eleştiren en eski eğilim bilindiği üzre Troçkizmdir. Troçkizm, Sovyetler Birliği'nde bürokrasinin diktatörlüğü vardır der. Bu teze göre Sovyet ekonomik sistemi asıl olarak sosyalist niteliktedir. Ancak bu ekonomik temel üzerine kurulu siyasal düzen işçi sınıfının egemenliğini değil, devlet ve parti yöneticilerinin, üst bürokratların, işletmeleri yöneten teknokrat kesimlerin çıkarlarını, onların egemenliğini korumaktadır. Troçkistler bu tezlerine üst bürokratlara tanınan

imtiyazları, bu kesimlerin ücret düzeylerinin yüksekliğini vb. olguları kanıt gösterirler. Bürokrasi diktatörlüğünün bu "ekonomik temelleri"ni gösterdikten sonra Troçkizm SBKP'nin ideolojik-politik tezlerinin bürokrasinin çıkarlarıyla nasıl bir uyum içinde olduğunu ispatlamaya geçer.

SBKP'yi Troçkistler gibi "bürokrasinin" egemenliğindeki bir parti; Sovyetler Birliği devletini de "bürokratik diktatörlük aygıtı" olarak nitelemeyip, daha değişik nitelemeler kullananlar şu yukarıda özetlenen "olgusal kanıtlar"dan hiç de farklı kanıtlar göstermemektedirler. Sovyetler Birliği'ni "sosyal-emperyalist" olarak niteleyen ÇKP'nin yaptığı; bütün bu olguları özel olarak Stalin sonrasında ortaya çıkmış şeyler olarak göstermesidir. Troçkizmin daha 1925'lerden itibaren sürekli kullandığı ve Stalin'in politikasının sonuçları olarak ilan ettiği şeyler ÇKP tarafından Stalin politikasından uzaklaşmanın, bu politikaları yadsımanın sonuçları olarak ilan ediliyor. 1930'larda yazılmış Sovyetler Birliği'ni konu edinen herhangi bir Troçkist metin ile 1960 ortalarında Sovyetler Birliği'nin "sosyal-emperyalist" olduğunu açıklamaya çalışan bir ÇKP yayınının karşılaştırılması durumu yeterince anlatır.

Aynı kanıtlar, aynı olgular bugüne değin yapılan bellibaşlı tüm Sovyetler Birliği eleştirilerinde ortaktır. Örneğin ülkemizde hayli yaygın bir tez olan Sovyetler Birliği'nde "revizyonist bir diktatörlüğün egemen olduğu" tezinin açıklanmasında da bunu görüyoruz.

Bunu söylemekle şimdiye değin Sovyetler Birliği veya SBKP'yi eleştiren eğilimlerin "bürokrasi diktatörlüğü", "revizyonist diktatörlük", "sosyal-emperyalist ülke" ve "demokrasi yokluğu" vb. terim ve kavramlarla ifade edilen tezleri arasında herhangi bir fark olmadığını öne sürüyor değiliz.

Bu farkların neden ileri geldiğini az sonra açıklamaya çalışacağız. Burada belirtmeye çalıştığımız bütün bu eleştirel yaklaşımların aynı olgulara dikkat ettikleri, aynı olgulardan yola çıktıkları gerçeğidir.

Farklar, değişik nitelemeler; bu olguların yorumlanışı, yani neden dolayı ortaya çıktıkları -kaynağı- konusundadır. Mark-

sist anlayışa uygun olarak bütün bu farklı eğilimler yalnızca olguları tespit etmekle yetinmiyorlar, bunların kaynağını araştırıyorlar. Çünkü yine aynı Marksist anlayış sorunun kaynağını bulmakla bu sorunun nasıl çözümleneceğini, nerede çözümleneceğini de gösterir. "Kaynağın" araştırılması bunun için gereklidir.

Bütün tezleri bu açıdan incelediğimizde görürüz ki "Sovyetler Birliği sorunu" bugüne değin üç ayrı platformda ele alınmıştır. Bunların ilki "parti" platformudur. Troçkizmin ve günümüzde "sol" olarak nitelenen "şiddete dayalı devrim" tezini savunanların Sovyetler Birliği sorununu ele aldıkları çerçeve budur. Her iki eğilim de sorunun SBKP'nin yapısından ya da bu partiye egemen olan eğilimden doğduğunu kabûl etmektedirler. Bu ilk benzerliğe karşı aralarında hayli önemli farklar vardır.

Troçkizme göre SBKP, özel olarak bürokrasinin, ayrıcalıklı bir tabaka oluşturan teknokratların partisidir. "Sol" diye nitelenen görüş ise SBKP'yi Troçkizm gibi bir "zümre partisi" olarak nitelemez. SBKP'nin sınıf temeli değil, eğiliminin niteliğini eleştirir.

Burada belirtilmelidir ki Troçkizme göre "bürokrasinin partisi" oluşu âdeta bir "ilk günah"tan dolayıdır. Sovyetler Birliği'nin ilk kuruluş yıllarında devlet mekanizmasından ve işletmelerin idarî ve teknik yönetim kadrolarından gereği gibi uzaklaştırılamamış olan eski rejimden kalma bürokrat ve teknokratlar kısa süre içinde yeni devlet ve parti organizasyonuna yerleşmişlerdir. Şüphesiz bunun mümkün olması, SBKP'nin "dünya devrimi"ne değil "tek ülkede sosyalizme" yönelen anlayışı yüzündendir. SBKP'nin bu anlayışa yönelmesi ise partinin kilit noktalarını elde tutan "parti bürokratları"nın eseridir. İleride daha detaylı olarak Troçkizmin bir analizini yapacağımız için şimdilik yalnızca onun "Sovyetler Birliği sorunu"nu parti platformunda ele alışının en genel çizgilerini vermekle yetiniyoruz.

"Sol" eleştiri, SBKP'nin revizyonist bir sapma gösterdiğini öne süren ve "sorun"un buradan kaynaklandığını kabûl etmiş

görünen tez, niteliği gereği "çözüm"ü bir sapmanın giderilmesi çerçevesinde görür. Bu durumda ya parti yöneticilerinin bu revizyonist anlayışlarını düzeltmeleri, ya da parti içinde devrimci bir muhalefetin gelişerek parti ve dolayısıyla devlet iktidarını ele geçirmeleri "sorun"u çözer.

Bu eleştirinin SBKP'de "revizyonizm" olarak gösterdiği kanıtlar şunlar: Bilindiği üzere "Stalin eleştirisi"nin başlatıldığı evreden itibaren SBKP yöneticileri, Sovyetler Birliği'nde proletarya diktatörlüğü evresinin geçildiğini ve dolayısıyla SBKP'nin "bütün halkın partisi"; Sovyet devletinin de "bütün halkın devleti" haline geldiğini ilan ettiler. Sosyalizm ile kapitalizm (emperyalizm) arasındaki mücadelenin ise, içinde bulunulan koşullar nedeniyle bir "barış içinde yarış" biçiminde sürmek zorunda olduğunu, bu yüzden de sosyalist sistemin ekonomik üstünlüğünü göstererek bu "yarış"ı kazanmaya çalışacağını öne sürdüler. "Sosyalizmin çekici gücü" bu tip bir yarış içinde özellikle geri bıraktırılmış ülkelerde etkisini gösterecekti. Böylece tüm dünyada "barışçıl geçiş"i mümkün, hatta zorunlu kılan koşullar oluşacaktı. "Şiddete dayalı devrim" zaten var olan nükleer denge nedeniyle geçersizleşmiş sayılmalıydı.

"Sol" eleştiri bütün bu eleştirilere kesinlikle karşıdır. Ama onun asıl dikkatini yönelttiği şey "şiddete dayalı devrim" tezinin bırakılmasıdır. Revizyonizm bu noktada tespit edilmektedir. Nitekim bu yüzden söz konusu eleştiri Sovyetler Birliği'nin ne olup ne olmadığı sorusuyla fazlasıyla ilgilenmemiş, SBKP'nin dünya devrimci hareketlerine empoze ettiği "barışçıl" veya "kapitalist olmayan yol" önerilerinin "pasifist" nitelikte olduğunu ilan ve kanıtlamaya başlamıştır. Bu eleştiri "devrim yapmak", yani sosyalistlerin, iktidarı ele geçirmesi sorunuyla ilgilenmekte, devrim yapmış bir ülke -SSCB- devrimi gerçekleştiren bir partinin niçin böylesi "pasifist", "devrimci olmayan" tezler öne sürebildiğinin nedenlerini araştırmaya gerek görmemiştir.

Geçerken belirtilmelidir ki, özellikle "revizyonist diktatörlük" nitelemesi tamamen anlamsızdır. Çünkü bir siyasal düzen

bir sınıfın ya da en fazla *bir zümrenin* diktatörlüğü olarak tanımlanır. Özellikle Marksist yaklaşımın, onun devlet ve siyasal düzen teorisinin gereğidir bu. *Eğilimlerin* diktatörlüğünden söz edilemez, *sınıfların* diktatörlüğünden söz edilebilir. Bunun böyle olduğunu, burada yapılan *sınıf* vurgulamasının terminolojik sadakat vb. şeylerle değil, son derece özsel nedenlerle ilgili olduğunu anlatmaya çalışmak bütün önemine karşın bu yazının konusu değil. Burada Troçkizmin "bürokrasi diktatörlüğü" tezinin de benzer nedenlerden ötürü daha az yanlış olmadığını belirtmek gerekiyor. Troçkizmin, karşıtı Stalinizmden ne ölçüde farklı olduğunu açıklamak ve her ikisini birleştiren ortak temeli göstermek bu yazının özellikle üzerinde durulacak bir konusu olduğu için, Troçkist "bürokrasi diktatörlüğü" tezinin Marksist siyasal düzen teorisi ışığında eleştirisini yapmak gereklidir.

İkinci platform, "sorun"un "siyasal düzen" çerçevesinde ele alınmasıdır. Son yıllarda ortaya çıkan Avrupa Komünizmi akımı böyle formüle edilebilir. Bu tezin ideologları Sovyetler Birliği'nde "demokrasinin olmayışına" işaret ediyorlar. Bu teze göre Sovyetler Birliği'nde olmayan "demokrasi" Batı Avrupa ülkelerinde geçerli olan ve Marksist anlayışın "burjuva demokrasisi" olarak nitelediği demokrasidir. Nitekim en açık biçimde İspanya Komünist Partisi genel sekreteri Santiago Carillo tarafından formüle edilen "sorunun çözümü" şöyle özetlenebilir: Batı Avrupa ülkelerinin ekonomik düzenlerinin sosyalistleştirilmesi, Sovyetler Birliği'nin siyasal düzeninin de demokratikleştirilmesi. Böylece tüm Avrupa (SSCB de dahil) için geçerli bir "çözüm" öneriliyor. Şüphesiz bu tezin ilk özelliği apaçık eklektisizmidir. Çoğu kez taraftarlarının da olabildiğince açık biçimde kabûl ettikleri bu niteliğiyle söz konusu tezi eleştirmek mümkün. Ama çok daha önemli bir yanı var bu tezlerin. Marksist sosyalizm teorisinin yenilgisini kabûllenmenin en umutsuzca hatta bu bile değil - umursamazca biçimidir bu tez. II. Enternasyonal eğiliminde hiç değilse bu yenilgi motifi yoktu. Onlar burjuva demokrasisini mümkün tek siyasal biçim olarak düşünmekteydiler. Oysa söz konusu partiler, işte bu düşünceye karşı verilen mücadelede formüle edilmiş olan

Leninist proletarya diktatörlüğü ve devlet teorilerini, bu uzun yıllar savunur gözüktükleri anlayışı yenilgi ve umursamazlık dolu bir tavırla terk ediyorlar.

Eğer Avrupa Komünizmi akımı aynı zamanda "enternasyonalizm" adına savunulan SBKP hegemonyasının eleştirilmezliği tezini de geçersiz saymasa idi, SBKP'nin bu umursamazlık ve yenilgi dolu teze tek söz söyleyeceği yoktu. Nitekim söyledikleri de bu "enternasyonalizm" adına sürdürdükleri bu otorite makamı olma konumlarını koruma kaygısındandır.[1]

"Sovyetler Birliği'nin ne olup ne olmadığı" sorusunun ele alındığı üçüncü platformda, bir dizi görüş vardır. Biz burada özellikle bunların en basiti ama en çarpıcısı olan ÇKP'nin "sosyal-emperyalizm-faşizm" tezi üzerinde duracağız.

ÇKP tezi, Sovyetler Birliği toplumunun *nitelik değiştirdiğini* iddia etmektedir. Ünlü "geriye dönüş" teorisi eşliğinde öne sürülen "Sovyeter Birliği'nin soysal-emperyalist-faşist bir ülke haline geldiği" tezi bu anlamdadır.

Okur bu tezin kullandığı "Sovyet toplumunun iç yapısı"na ilişkin kanıtların, asıl olarak Troçkist muhalefetin 1930'lardan -hatta 1925- beri öne sürdüğü kanıtlar olduğunu bilir. Troçkizm bunlardan "bürokrasi diktatörlüğü" tezine varmıştı ve hâlâ da bunu öne sürmektedir; ÇKP ise aynı tip kanıtları Sovyet toplumunun "geriye dönüş" yaptığının ispatında kullanıyor.

ÇKP tezine göre bu "geriye dönüş", "bir avuç hain"in SBKP'ye egemen olması ile başlatılmıştır. ÇKP "bu bir avuç haini" önce "kardeş partideki hatalı görüş sahipleri", sonra

---

1 Yeri gelmişken birçok ülkede SBKP paralelindeki siyasal akımların öne sürdükleri "ileri demokrasi" tezinin aynı adı taşıyan Avrupa Komünizmi akımına özgü tezlerle hem aynı nitelikte olmadıklarını ve hem de onlarınkinden daha fazla karşı çıkılması gereken bir anlayışın ürünü olduğunu belirtmek gereklidir.

Az sonra değineceğimiz Avrupa Komünizminin "ileri demokrasi" tezi, sosyalist toplumun Sovyetler Birliği örneğine alternatif bir çözüm olarak öne sürülmektedir. Yani amaç, Sovyetler Birliği'nden başka bir sosyalist toplum modelidir. SBKP paralelindekilerin "ileri demokrasi"leri ise Sovyetler Birliği örneğine varışta bir evredir. SBKP paralelindekilerin görevi bu evreye varmak, yani burjuva demokrasisi içinde bir unsur olmaktır. "Sosyalizme Açılan Yol" ise "Sosyalist sistemin itici-veya çekici-gücü"nün oluşturacağı bir şeydir.

"revizyonist" en sonunda da "sosyal-emperyalist -faşist- yeni çarlar" olarak niteledi. ÇKP tezlerinin bu "evrim süreci" *Birikim*'in 11. ve 12. (Ocak 1975, Şubat 1975) sayılarındaki "üç dünya analizi"nin eleştirildiği yazılarda etraflıca açıklanmıştı.

Şüphesiz ÇKP, Sovyetler Birliği'ne "sosyal-emperyalist" derken yalnızca yukarıda sözü edilen "iç"e ait kanıtlarla yetinmiyor. Sovyetler Birliği'nin diğer ülkelere yaptığı yatırımlar -ki bunların kâr amaçlı kapitalist yatırımlar olmadığı bilinir- dünya çapında askerî üs ve antlaşmalar sistemi ve öteki "süper güç" ABD ile sürdürülen dünya ölçüsünde nüfuz mücadelesi vb. kanıtları da öne sürmektedir. SBKP'nin dünya komünist partileri üzerinde hegemonyasını sürdürme isteği ise, ta başlangıçtan beri ÇKP'nin karşı çıktığı ve şimdi de "sosyal-emperyalizme" kanıt olarak gösterilen uygulamadır.

Burada bu sonuncu kanıtların incelenmesine girmeyeceğiz. Yazımızın amacı bu değil, çünkü söz konusu kanıtların gerçek olması halinde bile bunların daha değişik bir yorumu da mümkündür ve nitekim SBKP de bu gerçekleri inkâr etmeyip, tersine savunarak; bunların sosyalizmin zaferine yardımcı olduğunu ileri sürmektedir.

Gerek *Birikim*'in 11. ve 12. sayılarında yapılan incelemelerde ve gerekse aynı konu ile ilgili başka yazıların incelemelerinde ÇKP tezlerinin şu belirsiz, naif noktasına dikkat çekilmiştir. ÇKP, Sovyetler Birliği'nde bir "geriye dönüş"ten, "sosyalizmden faşizme" bir dönüşten söz edebilmekte ama böylesi bir olayın tüm toplumda niçin herhangi bir tepkiyle karşılanmaksızın olabildiğini cevapsız bırakmaktadır. "Komünist parti faşist parti haline dönüşmüştür" gibi yargılarla yapılan bu analizler kabûl edildiğinde ortada Marksizm diye bir şey kalmaz. Her şey anlamsızlaşır. Her şeyin karşıtına dönüştüğü bir dünyada neyin kalıcı olduğu, "tarihsel gelişme" diye bir kavramın artık gerçek bir anlamı olup olmayacağı vb. bir dizi soru çıkar ortaya.

Şüphesiz bunlar ÇKP analizi kabûl edildiğinde sorulacak yöntemsel soruların ancak bir bölümü.

Bunların ÇKP ideologlarınca bilinmemesi imkânsız.

Şunu söylemek yanlış sayılmamalıdır. Sovyetler Birliği'nin "geriye dönüş" yaptığını ispat etmek için ÇKP ideologları Marksizmden dönüş yapmayı göze almışlardır.

* * *

Buraya kadar günümüz bunalımında Sovyetler Birliği'nin "ne olup ne olmadığı" sorusuna verilen farklı cevapları ele aldık. Kısmen yaptığımız açıklamalarla bu cevapların yetersiz ve yanlış olduğunu öne sürdük.

Ama bu, kendisini eleştiren çeşitli görüşlere karşı çıkan ve Sovyetler Birliği'ni "reel sosyalizm" olarak niteleyip bunu savunan SBKP'nin haklılığına kesinlikle kanıt olamaz. Çünkü bir "Sovyetler Birliği sorunu" vardır ve bu sorunu ele alanlar çok yanlış yargılara varmış olsalar bile, onların bu soruna verdikleri hayatî önemin tamamen yerinde olduğunu söylemeliyiz.

"Sovyetler Birliği'nin ne olup ne olmadığı sorusu" özerk bir soru değildir. Bu soru temeldeki çok daha kapsamlı bir sorunun âdeta "dışavurumudur". Sovyetler Birliği'nin kendisinde düğümlenen, Sovyetler Birliği'nin yorumlanmasıyla sıkı sıkıya bağlı ama bundan ibaret olmayan bir sorundur. Sovyetler Birliği bu temel sorunun çözümlenmesinde bir halkadır.

Sovyetler Birliği üzerine görüşlerin, "tavırların" bunca önem kazanıp, ayırdedici ölçü haline geldiği bu bunalım ortamından çıkmak istiyorsak, öncelikle bu temel sorunun ne olduğu, içeriği, kapsamı ve neden dolayı sosyalist hareketin bütün eylem alanlarını ilgilendirdiği açıkça konulmuş olmalıdır.

"Sovyetler Birliği'nin ne olup ne olmadığı" sorusu bu bakımdan yetersizdir. Bugüne değin bu soru etrafında sürdürülen tartışmaların gelip son derece olumsuz bir çıkmaza saplandığı da ortadadır. Daha önce de değinildiği gibi bu soru etrafında gelişen tartışmalar en sonunda "Sovyetler Birliği'nin ne olup ne olmadığı" sorusunu değil bizim nerede olduğumuzun cevabının araştırıldığı bir biçime dönüşmüştür. Tartışma artık anlamını yitirmiştir.

Ama öte yandan da buna aşırı bir anlam veriyorduk. Kendi tezimizin doğruluğunu öne sürerken bu tezin "sosyalist devri-

min esenliğini sağlayacak yegâne tez" olduğunu ısrarla öne sürüyorduk. Ama ne var ki, Sovyetler Birliği'nin şu ya da bu sıfatla nitelenmesi ile sosyalist devrimin esenliği arasındaki bağı, ilişkiyi açıkça gösterebildiğimizi iddia edemeyiz. Yine bu niteleme ile Türkiye'deki sosyalist mücadelenin günlük görevlerinin doğru biçimde yapılması arasındaki ilişkiyi -var olduğunu ısrarla önü sürüp, tavırlarımızı da buna uyarladığımız ilişkiyi- doyurucu biçimde açıkladığımız da söylenemez. Pek çok kişinin "sağduyulu" olarak nitelediği "bırakalım Sovyetler Birliği'nin ne olduğu sorusunu, biz kendi işimize bakalım" görüşü, bunca yaygınlaşabiliyorsa nedeni budur.

Aslında haklı olarak bugün birbirinden tamamen izole olmuş farklı eğilimler, bu "makûl" ve "sağduyulu" görüşün Marksistçe olmadığını öne sürmektedir. Ama artık iyice anlamını yitirmiş bu tartışmalardan bıkan geniş kesimler, yıpratıcı bir sinir harbine dönüşen bu tartışmanın Marksizm adına sürdürüldüğünü duydukça, Marksizmden de uzaklaşmaktadırlar. Her farklı eğilimin ayrı bir Marksizm anlayışı öne sürdüğü bu ortamda zaten Marksizmin saygınlığı iyice kaybolmuştur.

Sovyetler Birliği üzerine süren tartışmanın yarattığı bunalımın bilançosu, hepimizin bildiği çatışmalar, sert mücadeleler ile birlikte böyledir.

Ama varılmak istenen nokta bu değildi. Söz konusu tartışma ile çözümlenmek istenen bir sorun vardı. Tartışmanın bir amacı, bir hedefi vardı.

Tartışmaların başlangıcında bu amacın açık seçik ifade edildiğini göremiyoruz. Bu yüzden de zaman içinde neyi niçin tartıştığımız, amacımızın ne olduğu sorusu iyice bulanıklaşıp gitti.

O halde "Sovyetler Birliği sorunu"nu yeniden tartışma konusu yaparken öncelikle *bu amacı* açık seçik koymalıyız. Yeniden açılan bir tartışmanın gerçekten bir anlamı olacaksa bu tartışmadan ona verilen hayatî öneme uyarlı bir sonuç bekleniyorsa ilkin bu yapılmalıdır.

Az yukarıda "Sovyetler Birliği sorunu"nun aslında sosyalist hareketin son derece hayatî, temel sorunlarının bir dışavurumu olduğunu öne sürdük. Demek oluyor ki, amacımız asıl

olarak bu temel sorunu çözümlemeye çalışmaktır. Ancak göstermemiz gereken şey, bu temel sorun ile Sovyetler Birliği arasındaki bağdır, yani bu temel sorunun neden salt teorik bir sorun olarak değil de *mutlaka* Sovyetler Birliği bağlamında ele alınması gerektiği açıklanmalıdır. İkincisi "kendi işimize bakmamız" için, örneğin Türkiye'de sosyalist mücadeleyi yürütebilmemiz için niçin öncelikle bu hayatî temel sorundan ve bu bağlamda düşünülen "Sovyetler Birliği sorunu"ndan başlamamız gerektiği de aydınlığa kavuşturulmalıdır.

Bunu yapabilmek için önce şu soruyu sormalıyız: "Sovyetler Birliği'nin ne olup ne olmadığı" sorusu neden dolayı sorulur oldu?

Sovyetler Birliği'nin bir sorun olarak ele alınması zorunluluğuna niçin varıldı?

Günümüzdeki "Sovyetler Birliği Sorunu"nun teorik arka planı

1957'de SBKP resmen "anti-Stalin" kampanyasını başlattı. "Kişi putlaştırılması" ile suçlanan Stalin'in eylemleri sergilendi ve kınandı. Tüm dünyadaki resmî komünist partileri için tam bir şok olmasına karşın SBKP'nin ilan ettiği kampanyaya uyuldu ve onaylandı. Sonradan SBKP'ye karşı Stalin'i savunan bir tavırla karşı çıkacak olan ÇKP'de söz konusu kampanyaya katıldı ve destekledi.

Ancak bu kampanya ile birlikte SBKP'nin yepyeni tezlerle ortaya çıktığı görüldü. SBKP, Sovyetler Birliği'nde komünizmin ilk evresinin tamamlanmış olduğunu öne sürmektedir.

Bu temel kabûlden yola çıkan SBKP, kendisinin artık özel olarak Sovyet işçi sınıfının partisi olma evresini aşarak "tüm halkın partisi" haline geldiğini ve dolayısıyla Sovyet devletinin de artık proletarya diktatörlüğü olmayıp "tüm halkın devleti"ne dönüştüğünü ilan etmektedir.

Aynı tarihte SBKP, bu Sovyetler Birliği'ne ilişkin tezleri yanında uluslararası sosyalist harekete ilişkin yeni tezler de öne sürdü. Bunlar Sovyetler Birliği'ne ilişkin tezlerin mantıkî bir

devamı olduğu için burada özet olarak değinmeyeceğiz. Temel önemde olan tezler, yukarıda özetlenmiş olanlardır.

Sovyetler Birliği, komünizme geçişin ilk aşamasını gerçekleştirmiş, ikinci ve son aşamaya girmiştir. Komünizm artık Sovyetler Birliği için yakın bir hedeftir. Tezlerin açık anlamı budur.

Burada söz konusu tezlerin Marksizmle, Marksizmin sosyalist teorisiyle uyuşup uyuşmadığı üzerinde bir inceleme gereksizdir. Çünkü Marksizm-Leninizmde ne "partinin dönüşmesi" ne de proletarya diktatörlüğünün bir sonraki aşaması olarak takdim edilen "tüm halkın devleti" gibi kavramlar kesinlikle yoktur. Ama bu tezleri, bu kavramları, teori açısından inceleme gereğini duymayışımızın nedeni bu usûlî gerekçe değil. Asıl neden "parti" ve "proletarya diktatörlüğü" kavramlarına verilmiş olan içerik, bu kavramların nasıl yorumlanmış olduğudur. Çünkü söz konusu kavramlara verilen içerik, bunların yorumu *kesinlikle* Marksizm dışı bir anlayışa aittir. SBKP'nin bu kavramları kullanırken onlara vermiş olduğu görülen içeriği ve anlamı kabûl eden birisi Marksizm-Leninizmden hiçbir şey anlamamıştır, apayrı bir sosyalizm anlayışını temsil etmektedir. Marksist sosyalizm teorisi ile SBKP'nin sosyalizm anlayışı *ayrı* platformdadır.

Ancak şu var ki, SBKP, tezlerini Marksist sosyalizm teorisine uygun bir görünüm sağlayacak biçimde sunmaya özen göstermektedir.

Nitekim Sovyetler Birliği'nin "komünizmin ilk evresini aştığı ve ikinci evresine girdiği" söylenirken yapılmak istenen budur. Komünizme geçişi iki aşamalı bir dönem olarak kabûl eder Marksist sosyalizm teorisi.

Ama eğer Sovyetler Birliği "ilk aşama"yı geçtiyse onun Marksist teoride öngörülen bazı temel özelliklere de sahip olması gerekir.

"Teori"de komünist toplumu karakterize eden ve onun kapitalist topluma göre gerçek bir tarihî aşama olmasını sağlayan özelliklerin başlıca şunlar olduğu kabûl edilir: İşbölümünün ve özel olarak da kafa ve kol emeği arasındaki farkın ortadan

kalkışı; devletin yok olması; insanlar arasındaki meta ilişkilerinin ortadan kalkışı (Marx buna "ekonominin aşılması" der).

O halde komünizme geçişin ilk aşamasını geçmiş bir toplum bu özelliklere tam anlamıyla sahip değildir ama bu hedeflere doğru giden bir gelişim süreci açıkça görülüyor demektir. Örneğin üretici güçlerin geliştirilmesi öylesine bir seyir izlemektedir ki, artık bu işbölümünün giderek daha incelmesine, artmasına değil, tersine giderek yok olmasına yolaçmaktadır.

Bilindiği üzere kapitalizmde üretici güçlerin her gelişimi işbölümünün daha da incelmesini gerektirir. Sözgelimi, eskiden birbirine bağlı iki hareket yapan bir insan, bu gelişme sonucunda yalnız bir hareketi yapar hale gelir. Diğer hareket, ya bir makinaya devredilmiştir ya da diğer bir insana. Her iki durumda da amaç üretilenlerin artmasıdır. Aynı tip gelişme kol emeğinde olduğu gibi kafa emeğinde de olur. Kafa emeği türlerinden bazıları yeknasak, devri işler hale gelir, bazılarında ise uzmanlaşma diye nitelenen iç bölünmeler olur. Kol emeği düzeyinde ise işbölümünün artışı, sıradan, niteliksiz işçilerin artışı, nitelikli işçinin kaybolmaya yüz tutması biçiminde görülür.

Marksist sosyalizm teorisi, *kapitalist üretim biçimi*'nin yıkılması ve yerine yeni bir üretim biçiminin kurulmasını temel alır. Bu nokta olağanüstü önemdedir ve Marksist teori bu temelin kavranılmamış olması halinde tüm anlamını, tüm özgünlüğünü yitirir. Çünkü Marksizm komünizmi insanlık tarihinin köklü aşaması olarak nitelerken, kapitalist üretim biçiminin yukardaki kısa anlatımda bile görülen *uzlaşmaz çelişki*si'ni özellikle vurgular. Çünkü görüleceği gibi bu üretim biçiminde daha yetkin makinalar üretilip daha çok ürün elde edilmektedir ama bu olumlu sonuç, o üretimi gerçekleştiren insanların üretici işlevinin giderek daralmasına yolaçmakta, onları gitgide daha tek yönlü hale gelen bir eylem alanına hapsetmektedir.

Ya makinaların geliştirilip üretimin arttırılması ya da işbölümünün olumsuz sonuçlarını önlemek adına yukarıdaki eylemden cayılması gibi iki alternatiften birini seçmek durumunda

olduğumuz sanılmamalıdır. Marksizmin önümüze koyduğu hedef, yepyeni bir üretici güçler üretim ilişkileri bileşimi yaratmaktır.

Marksizm, kapitalist toplumun tüm olumsuz görünümlerini işte temeldeki bu üretim biçimine bağlar. Kapitalist toplum yerine kurulacak yeni toplum biçimi kapitalist üretim biçiminden ayrı, onun az önce özetlenen uzlaşmaz çelişkisini içermeyen, bu çelişkiyi aşmış bir *üretim biçimi* üzerine kurulur. Komünizm ancak bu üretim biçiminin varlığında bir gerçek olur.

Sovyetler Birliği'ndeki üretim biçimi, işbölümü ve özel olarak kafa ve kol emeği ayrımı konularında kapitalist üretim biçiminden hangi anlamda farklıdır? Sovyetler Birliği'nde *üretici güçlerin gelişmesi*, kapitalist toplumdaki üretici güçlerin gelişmesinden nitelikçe *farklı mıdır?*

Bu sorulara olumlu bir cevap verilmedikçe *kapitalist üretim biçimi*'nin aşıldığından söz edilemez. Çünkü ne üretici güçler ne de üretim ilişkileri düzeyinde Sovyetler Birliği üretim sistemi herhangi bir farklılık gösterememektedir. İşbölümü olgusu bu düzeyce belirlenen, buna göre oluşan bir olgudur. İlk ve temel ayrımı kafa ve kol emeği ayrımı olan işbölümünün aşılmadığı, buna doğru, bilinçle yönlendirilen bir sürecin olmadığı bir topluma, "komünizme geçiyor" denilemez.

Aynı şey devlet konusu için daha fazla doğrudur. SBKP, "halkın devleti"ne geçtiğini söylerken yapılan tek değişiklik devletin adının değiştirilmesidir. Bir parti kararıyla bundan böyle aynı devlet yapısını daha değişik bir isimle anmak "değişim" değildir. Sovyetler Birliği devleti 1957 sonrasında öncekinden mekanizma olarak farklı değildir, fark yalnızca öncekinin yöntemlerinin bir kısmından vazgeçilmesi, daha "yumuşak" yöntemlere geçilmesidir. Üstelik 1957 sonrasının Sovyet devleti çok daha güçlü bir aygıtlar sistemidir.

Marksist sosyalizm teorisi, komünizme geçiş sürecini "devletin giderek yok olması süreci" olarak da tanımlar. Oysa "komünizme geçtiği" öne sürülen Sovyetler Birliği'nde tamamen tersine bir süreç görüyoruz: Devletin giderek yetkinleşmesi.

Denilebilir ki SSCB'de devlet mekanizma olarak yetkinleşmektedir ama devletin aslî fonksiyonu olan "zor kullanma" en azından "Stalin dönemi" ile kıyaslanmayacak ölçüde azaltılmıştır.

Marksist teori, belli işlevleri yapmak üzere oluşturulmuş; kurum, mekanizma olarak "devlet"den sözeder. Bu mekanizmanın giderek yok olmasını öngörür. Devletin giderek daha az zor kullanır hale gelmesini değil.

Sovyet devletinin böylesi geniş ve güçlü bir aygıt halinde oluşuna "dış koşullar" neden gösterilebilir. Şüphesiz Sovyetler Birliği'nde "devletin yok olması"nda bu etkenin payı olmuştur. Ama o bu konuyu ele alırken şu nokta son derece önemlidir. Marksist teoride sosyalist aşamanın devleti, "devlet olmayan devlet" olarak nitelenir. Yani bilinen, sınıflı toplumlara özgü devlet tipinden nitelikçe farklı bir "devlet" söz konusudur burada. Bu devlet tipinin nasıl bir içerikte olduğu özellikle Lenin'in *Devlet ve İhtilal*'inin konusudur ve orada ayrıntılı biçimde tanımlanmıştır. İşte teoride "giderek yok olacağı" söylenen *bu tip* bir devlettir.

Oysa günümüz Sovyetler Birliği'ndeki devlete mekanizma olarak böyle bir nitelik atfedemeyiz. Bu devlet Lenin'in açımladığı "devlet olmayan devlet" değildir.

"Dış koşullar" böylesi bir "devlet olmayan devlet"in giderek ortadan kalkışı sürecini aksatmış sayılmaz. Sovyetler Birliği'nde olan şudur: 1925'e kadar bir anlamda varsayılan "devlet olmayan devlet", bu "dış koşullar" neden gösterilerek basbayağı devlet haline getirilmiş ve geçen zaman içinde de başlıca kaygı bu devleti yetkinleştirmek, denetim ve etki gücünü arttırmak olmuştur.

Gerek işbölümü ve kafa-kol emeği ayrımının ortadan kalkışı ve gerekse devletin giderek yok olması gibi Marksist sosyalizm teorisinin iki aslî ögesi ile Sovyetler Birliği'nin bu ögelere tekabül eden somut olgularını karşılaştırdığımız zaman, apaçık bir çelişki ile karşılaşırız. Aynı şey "meta ilişkilerinin ortadan kalkışı" konusu için de söz konusudur.

SBKP tezleri öne sürülünceye kadar böylesi bir karşılaştırma yapmak doğru olmazdı. Her ne kadar 1935 sonrasında Stalin

Sovyetler Birliği'nin "sosyalist" olduğunu söylemiş ise de bununla asıl olarak tarımda ve sanayide devlet mülkiyetinin egemen hale gelişini ifade etmiş olmaktaydı. Burada şüphesiz Stalin'in Marksist sosyalist toplum teorisini dikkate alarak konuştuğunu iddia etmiyoruz. Tersine şurası açıktır ki Stalin'in anlayışı ile 1957 sonrasında SBKP'ye egemen olan anlayış arasında özde herhangi bir fark yoktur. 1957 sonrasında SBKP'ye egemen olan yumuşatılmış bir Stalinizmdir.

Daha sonra bu "Stalinizm" kavramını hayli ayrıntılı biçimde ele alacağız. Fakat burada "Stalinizm"in önemli bir ögesinden, "gerçekçi"liğinden söz etmemiz gerekiyor. 1957 sonrasının SBKP eğilimi ile Stalin anlayışı arasındaki özsel bağların ilki budur.

Bu "gerçekçilik"in ne olduğunu görelim.

SBKP'nin "komünizmin ikinci evresine geçtiği"ni ileri sürdüğü Sovyetler Birliği'nin somut algıları ile Marksist teorinin bu evreye ilişkin tezleri arasındaki apaçık çelişki yukarıda anlatılmıştı.

1960'lardan itibaren öne sürülmeye başlanan "reel sosyalizm" kavramı, söz konusu "çelişkinin giderilmesi" için SBKP'nin başvurduğu teorik operasyonun ürünüdür.

SBKP, Sovyetler Birliği'ndeki "gerçek", teoriyle uyuşmadığında, *gerçekliği teorinin öngördüğü hedeflere doğru dönüştürmek yerine,* teoriyi, gerçekliğe uyacak biçimde dönüştürmeye çalışmıştır. SBKP'nin Stalin'den beri kolayca yaptığı bir uygulamadır bu. SBKP'nin dünya sosyalist hareketi üzerindeki otorite ve nüfuzu, böylesi uygulamaları yapmakta güçlük çıkarmamıştı.

Teoriyi "gerçekliğe" uydurmak, "gerçekliği onaylayacak biçimde değiştirmek" işleminin adına "revize etmek" denir. Revizyonistlerin tümü "gerçekçi"dirler. Marksist hareketin tarihindeki tüm revizyonistler, kendilerine karşı çıkıp teoriyi savunanları gerçekliğe sırt çevirmekle, çoğu kez de "hayalci"likle suçlamışlardır.

Revizyonizmin bu "gerçeklik" vurgulamasının altında yatan anlayışı gözden kaçırdığımızda, bu eğilimin Marksizm-dışı niteliğini anlayamayız.

Revizyonizmin teoriyi kendisine uydurmak istediği gerçeklik, bu anlayışa göre, artık değiştirilemez olan, yani değişmezliği kabûl edilen bir durumdur. Yani, bu anlayış belirli bir andaki somut olguları artık nitelikçe değişmesine imkân olmayan, bunun için de veri alınması gereken şeyler olarak kabûl eder. Bu olgulara ilişkin teori, söz konusu olgunun nitelikçe değişik olacağı bir durumu öngörüyorsa ya da bu olgunun değiştirilebilirliğini kabûl ediyorsa; bu teori yanlış sayılmalıdır. Yanlış olan bu teori ise *değiştirilemezliği kabûl edilen "somut olgu"lara* bu niteliği atfedecek biçimde değiştirilmelidir.[2]

Marksizm ise bütün "somut olgu"ların, bütün "gerçeklik"lerin hem değiştiklerini hem de *değiştirilebildiklerini* kabûlden yola çıkar. "Dünyayı dönüştürmek" anlayışı, istisnalar tanımaz. Yalnızca tarihsel gelişmenin kayıtlamaları söz konusudur. Yani Marksizm keyfî bir dönüştürme eylemini vurgulamaz. Onu volontarizmden ayıran şey de budur ve revizyonistlerin tüm karşı iddialarının tersine Marksizm, gerçekliğin alabildiğine derin bir dikkatle ele alınmasını, kavranmasını öngörür. Belirli bir gerçekliğin kavranması, tarihsel gelişme bağlamında, bu son derece önemli ve ancak tarih bilinci kavramıyla karşılayabildiğimiz yoğun içerikli anlayış içinde yapılır. Tarihî gelişmenin, bu gerçekliği dönüştürmek için hangi imkânları verdiğini, potansiyel olarak var olan *değiştirme imkânlarının fiile çıkarılması için bilinçli insan eyleminin nasıl yürütülmesi gerektiğini* araştırır.

Eğer bu son derece kapsamlı konunun anahatlarını şu kısa açıklamada verebildiysek Marksizmdeki "teori kurma" işleminin herhangi bir bilim disiplinindeki aynı adlı işlemden tamamen ayrı nitelikte olduğunu görürüz. *Marksizmde teori, belirli*

---

2 Burada teori sözcüğü, Marksizmin sosyalizm hedefinin tümü, bu hedefin aslî, genel ögelerine ilişkin hedefe yönelik eylem süreci içinde kullanılmaktadır! (Genel sosyalizm teorisi, devlet, toplumsallaşma vb.) Karşılaşılan tarihî durumlar, olgulara ilişkin teoriler değildir. Bu "ikinci tip" teoriler söz konusu durumların "hedef"e ulaşmak için ne yönde dönüştürülmeleri gerektiği sorusuna cevaptır. Dolayısıyla olgu kendisi değiştiği veya bizim, başkalarının eylemiyle belli ölçüde değiştiğinde, bu açıktır ki yeni dönüştürme imkânlarının ortaya çıkışı vb. demektir. Teori yeniden kurulur.

bir andaki gerçekliği yansıtsın diye kurulmaz. Teorinin görevi bir gerçekliğin "yansıması" olmak değildir. Marksist teoriye göre yürütülen *pratik*, bu *gerçekliğe uyum sağlamak için* yapılmaz. Gerçekliği değişmez saydığımızda veya onun kendiliğinden değişmesine bel bağladığımızda, bu temelden yola çıktığımızda; eylemimize ışık tutmasını istediğimiz teori, bize ancak gerçeklikle nasıl uyum içinde olabileceğimizi, bu gerçekliğin bize kendiliğinden sunacağı fırsatların neler olacağını anlatır. Oysa Marksizmde teori, belirli bir gerçekliğin dönüştürülme imkânlarının araştırılmasıdır ve *gerçekliğin bu imkânları ile kavranması* için kurulur. *Belirli bir gerçekliğin, onun dönüştürülmüş halinden bakılarak tanımlanmasıdır.* Şüphesiz bunun tam anlamıyla bilimsel bir faaliyet olması gerekir. Burada bir kez daha Marksist tarihî gelişim teorisi üzerine kurulan Marksist bilimsel yaklaşımın tayin edici önemini vurgulamak gerekir.

"Teori"nin yadsındığı açıktır, çünkü "reel sosyalizm" gibi bir kavramın empoze edilmeye çalışılmasının başka bir anlamı olamaz. Bu kavramın "ütopik sosyalizm"den uzaklaşılmasını ima ettiği -tabir hafif kalıyor ama- ortadadır. SBKP, birtakım "hayalci"lerin var olabileceğini düşünerek onları "gerçekçi" olmaya davet ediyor.

SBKP söz konusu tezleri ile "ütopya" olarak nitelemiş göründüğü Marksist sosyalizm teorisinin öngördüğü hedeflere ulaşılmasının mümkün olmadığını kabûl etmektedir. Bu hedef terk edilmiştir. "Barış içinde yarış", Sovyetler Birliği ve diğer sosyalist ülkelerin kapitalist sistem ile bir üretkenlik ve refah yarışına girmesini öngörür. Böylece sosyalizmin kapitalizmden daha fazla ürettiği ve daha fazla refah sağladığı gösterilecek, bu ise "sosyalizmin üstünlüğü"nü kanıtlayacaktı. Gerek kapitalist ülke insanları ve asıl olarak geri bıraktırılmış ülke halkları, bu "kalkınmak isteyen" halklar, sosyalizmin daha fazla "kalkınma" sağladığını gördüklerinde kapitalizmi değil sosyalizmi seçeceklerdir. Sosyalizmin "çekiciliği" teması da bu demektir.

Elbette böylesi bir anlayış, sosyalizmi bir toplum biçimi olarak değil, bir "kalkınma yöntemi" saymak demektir. 1957'lerden itibaren SBKP'nin dünya ölçüsünde eylemi ve propagan-

dası sosyalizmi bir kalkınma yöntemi olarak empoze etmeye yöneliktir.

Burada artık Marksizm yoktur. Marksizm tüm bağlayıcılığını, teori, bir hedef olarak içeriğini yitirmiştir. Sosyalizm bir ekonomi, devlet mülkiyeti ve planlı üretim yapmak demektir artık.

1960'lar bu anlayışın iyice sergilendiği yıllar oldu. Marksizmin sosylist toplum anlayışı ile bu anlayışı karşılaştıran herkes, aradaki çelişkiyi görmekteydi. 1957'den sonra "komünizmin ikinci evresini de tamamlamak" için sürdürülen politika en iyi ifadesini Kruşçev'in "gulaş sosyalizmi" olarak tanımlanan sözlerinde bulur. 1957'ye kadar kaynaklarının çoğunu üretim araçları üretimine tahsis eden SSCB, bu tarihten sonra kitlenin tüketim düzeyini yükseltmeye özen gösterdi. Aynı yıllarda, kapitalist toplumlarda "tüketim ideolojisi" sistemli biçimde işlerliğe sokulmakta, tüketimin amaç olarak verildiği toplum bu yolda kamçılanmaktadır.

SBKP'nin "barış içinde yarış"ı işte bu tüketim kulvarlarında yapılacaktır. Kişi başına gelir, kişi başına çelik, kömür, un, süt, araba.. hesaplarının karşılaştırıldığı bu yarışta koşturulanlar değil, onları koşturanlar "yarışmaktadır". Aradan 20 yıl geçtikten sonra koşturulanların olsun koşturanların olsun birbirine epeyce benzedikleri, birinin "plan" üstünlüğünü, ötekinin ise "teknik" üstünlüğünü devam ettirdiklerini, aralarındaki sözü edilir farkın da hemen hemen yalnızca bu olduğunu görmek zor değildir.

Sovyetler Birliği'nin tarihine ve bugününe biz asıl olarak kendi eylem alanımızda yönümüzü bulmak, neyi nasıl ele almamız gerektiği sorununa cevap bulmak için eğiliyoruz. Uluslararası sosyalist hareket bugün bunun için yoğun bir arayışı sürdürüyor. Sovyetler Birliği "en ileri sosyalist ülke" olarak bize "varacağımız yerin azamî sınırını" gösteriyor. SBKP, gerçekleştirebileceğimiz şey ancak bugün burada gördüğümüz "reel sosyalizm" olabilir diyor.

Sosyalist hareket, burada duraklıyor. Çünkü bu "reel sosyalizm", üretim araçları üzerinde özel mülkiyet hariç, diğer tüm

ekonomik-toplumsal ilişkiler ve bunlara özgü kurumları ile kapitalist toplumdan ayırdedici farklar göstermiyor. Şüphesiz sosyal, ekonomik güvenceler, derin gelir farklarının olmayışı vb. özellikleriyle bu "reel sosyalizm", kapitalizmin ücretli kesimler için sağlayabildiği imkânlara göre üstünlüğe sahip. Ama özellikle gelişmiş kapitalist ülkelerle kıyaslandığında bu üstünlüğün ancak nispî bir önemi var. Bu ülkelerin işçi sınıfları için bile Sovyetler Birliği'nin söz konusu üstünlükleri özendirici ve uğruna özverili bir mücadeleye değer şeyler olarak görülmemektedir.

Ama öte yandan bütün kapitalist sistem derinden derine sarsılıyor. Toplumların içinde giderek büyüyen bir huzursuzluk, bir bunalım kendisini toplumsal ilişkilerin her çeşidinde şu veya bu biçimde gösteriyor. Ücret düzeyleri yeterli olan kesimleri de saran bir toplumsal çalkalanmanın ortasında sosyalistler bu potansiyelleri nereye kanalize edebileceklerini, topluma nasıl bir hedef gösterebileceklerini bilemiyorlar. "Reel sosyalizm"in kapitalist toplumun nispî bir değişimine yönelik bir eylem için bile sürükleyici bir hedef olmadığını özellikle Avrupalı komünistler yılların deneyimi içinde gördüler, yaşadılar.

1960'larda ÇKP, "reel sosyalizm" tezinin "daha ötesi"nin imkânsızlığını ima eden anlayışına karşı, hem teorik hem de pratik bir karşı çıkışı geliştirmeyi denedi. Çin'de SBKP'yi revizyonizmle suçlayan ve aynı zamanda bir Kültür Devrimi atılımı ile de desteklenen kampanya, SBKP'nin "aşılmaz" dediği engelleri aşma girişimi idi. Bu tarihî deneyim yalnız sosyalistleri değil, tüm dünya kamuoyunu derinden ilgilendirdi. Çin komünistleri, yerleşik önyargıları sarsabilecek, komünist hareket "reel sosyalizm"in "ötesi"nin de olduğunu gösterip yeni bir ufuk açabilecek miydi?

Kültür Devrimi atılımı amacına varamadı ve bu gerek ÇKP ve gerekse komünist hareket üzerinde son derece derin etkilere yol açtı.

Çünkü sosyalistler içinde yaygın bir önkabüle göre; Kültür Devrimi uygulaması, sosyalist iktidarlar tarafından toplumun

geleneksel yargılarını, toplumsal ilişkilerini dönüştürmekte kullanacakları en etkili araç olarak nitelenirdi. Nitekim SBKP'ye yöneltilen en önemli eleştirilerden biri, onun iktidarını sağlamlaştırdıktan ve gerekli ekonomik temele sahip olduktan sonra bir kültür devrimi yapmaması idi. Sovyetler Birliği'ndeki görünür olumsuzluklar buna bağlanıyordu.

ÇKP, hemen hemen dört yıl ekonomik gelişmeyi bir yana bırakıp, Çin toplumunun bir kültürel dönüşüm geçirmesi hedefine yöneldi. Bu uğurda kendisini açıkça eleştiri konusu yaptı. Mao Zedung'un ünlü "karargahı bombalayın" yönergesi üzerine tüm parti örgütü, devlet kadroları, ekonomik-kültürel ve askerî yapılar yoğun bir eleştiri bombardımanına tutuldu.

Bugün ÇKP ve Mao Zedung için ne denilirse denilsin ve Kültür Devrimi ile varılmak istenen amaca ulaşılmadığı ne denli açık gözükürse gözüksün, bu tarihsel denemeye girişmekle ÇKP ve Mao Zedung, gerçekten saygıdeğer ve devrimci atılım denmeye tümüyle lâyık bir tavır göstermişlerdir. 800 milyonluk bir ülkede bir partinin yalnızca toplumun yaratıcı gücüne güvenerek bu teorik ve pratik cesareti göstermesi ve tüm yapıları yeniden kurmak gibi devasa bir eylemi göze alması ancak Marksizme içtenlikle inanmış bir anlayışın varlığında mümkündü.

Deneme başarısızlığa uğrayınca bu inancın sarsılması kaçınılmaz oldu. 1970'lerden itibaren ÇKP'nin "Mao Zedung Düşüncesi" adı altında SBKP anlayışına ahlakî bir tepki olan, ama onun kadar teoriyi revize eden bir anlayış geliştirmeye yönelmesinin altında bu temel neden vardır.

1960'ların ateşli enternasyonalisti ÇKP bugün "kendi gücüne güvenmek", "bağımsızlık" vb. temaları kullanan ve kendi kendine yeterli ekonomilere sahip ülkeler arasında "iyi komşuluk" ilişkilerinin sürdüğü bir dünya anlayışına yönelmiş durumdadır. Enternasyonalizm ile amaçlanan hedefin bu olmadığını ÇKP hepimizden iyi bilmekte ama "var olan koşullar"da ancak böylesinin mümkün olabildiğini açıkça söylemese bile yeterince belirgin biçimde ifade etmektedir. Tıpkı SBKP'nin kendi yönlendirdiği bir dünyanın Marksist-Leninist enternas-

yonalizm ile çeliştiğini bilmesi, ama "var olan koşullar"da mümkün en doğru biçimin bu olduğunu kabûl etmesi gibi.

Şüphesiz enternasyonalizm konusu, özellikle 1970 sonrasında uluslararası sosyalist hareket için ancak ikincil bir "teorik" sorun durumundadır. 1960'lara gelinceye kadar toplumun tümüne sınıflı toplumlardan çekilen bütün sıkıntıların, görülen tüm olumsuzlukların giderildiği, bugüne değin insanlığın uğruna savaştığı tüm olumlu değerlerin nihayet gerçekleşeceği bir toplum biçimi olarak sunulan sosyalizmi artık bu içerikte sunmak en azından kadrolarda ahlakî bir sorun yaratıyordu. Çünkü ne "reel sosyalizm"ler ne de onlara tepki duyan sosyalist ülkelerdeki yaşam, bunca yıllık deneyden sonra söz konusu yüce amaçlara ulaşıldığını göstermemektedir. Marksist hareket bir yüzyıldır üstlendiği ve uğruna başka hiçbir siyasal-toplumsal hareketin katlanamayacağı özverili bir mücadele verdiği büyük tarihî misyonunu gerçekleştirememe sorunu ile yüzyüzedir.

Her siyasal hareketin başlangıç anında belirli amaçları vardır. Bir noktada bu amaçlarının ancak bir kısmına ulaşabildiğini görür ve orada kalır. Tutuculaşır. Marksizm için böylesi bir "kadere rıza" tavrı kendi kendini inkâr etmedikçe mümkün değildir. Bazı "Marksistler" bunu yapabilir ama Marksizm doğası gereği bunu yapmaz. Marksizm, belirli bir toplumsal duruma varıldığında artık ancak niceliksel tekrarlarla karakterize edilen bir değişimin mümkün olabileceğini kabûl ettiği anda bütün temellerini artık geçersiz kabûl ediyor demektir. Artık Marksizm olmaktan çıkar, herhangi bir siyasal hareket haline gelir.

Komünizm daha ötesini şimdiden göremeyeceğimiz için, bu anlamda Marksistler için bir "uzak hedef"tir. Yani ancak bugünün, bu çağın insanları için bir uzak hedeftir. Yarının bu hedefi açık seçik gören insanları için bizim şimdiden bilemeyeceğimiz bir "uzak hedef"leri kesinlikle olacaktır. Marksizm doğası gereği, insanlık tarihini sonsuz bir gelişme, bir yükseliş süreci olarak ele alır ve bugüne kadarki tarihi yadsımaz biçimde bu anlayışına kanıt gösterir.

1970'lerde Marksist hareketin yoğun bir bunalıma girmesi, ancak Marksizmin bu özsel niteliği, onu benzersiz kılan temel değerleri kavrandığında anlaşılır hale gelir. Çünkü genel sosyalist hareket, 1960'lardan beri Küba Devrimi'nin pekişmesinden, Çin Hindi'ndeki bir dizi zafere, Afrika'daki tarihî başarılara, Avrupa'nın birçok ülkesinde komünist partilerin güçlenmesine kadar, herhangi bir siyasal anlayış için heyecan verici sayılacak yükselişler gösterdi. Paradoks da şurada ki bütün bu zafer dolu süreç, uluslararası sosyalist harekette tartışmaları keseceği yerde âdeta hızlandırdı. Çünkü iktidara geçen sosyalistler, kendilerine "ancak gerçekleşebilir" denilen hedeflerle Marksist teoride öngörülen hedefler arasındaki çelişkinin, uzaklığın her an farkındadırlar.

"En ileri sosyalist ülke-toplum" olan Sovyetler Birliği üzerinde yoğunlaşan ilgi bu yüzden. Marx, *Kapital*'in önsözünde, o sıralar henüz kapitalizme geçen Almanya'nın insanlarına, İngiltere'nin durumu hakkında kayıtsız kalamayacaklarını söylerken "bu hikâye senden söz ediyor" der. İngiltere Almanya'nın "geleceği"dir. Diğer Sosyalist ülkeler olsun, henüz iktidar olamamış sosyalist hareketler olsun Sovyetler Birliği'ne "kendi gelecekleri" olarak bakıyorlar ve bu "geleceğin" apaçık olumsuz görünümlerini nasıl giderebileceklerini düşünürlerken, SBKP'nin bunun imkânsız olduğunu, söz konusu olumsuzlukları olumsuzluk diye nitelemekten, bu "ütopik" eleştiriden uzaklaşılmasını söyleyen sert ikazı ile, "reel sosyalizm" teziyle karşılaşıyor.

Bu ikaz 1960'ların başından beri resmen yürürlüktedir. Ama uluslararası sosyalist hareket tecrit tehditleriyle de takviye edilen bu "ikaz"a karşın "reel sosyalizm"in sınırlarını aşma çabasını durduramadı. 1960'lardan bu yana yaşadığımız o yoğun arayışlar, model tartışmaları bundandı. Bir dizi farklı eğilimiyle uluslararası sosyalist hareket, Sovyetler Birliği'ndeki "sorun"un kaynağını ararken aslında kendi geleceğinin önünde duran engelleri aşmaya çalışmaktadır.

Şurası biliniyor ki gerek Ekim Devrimi esnasında ve gerekse şimdi "Sovyetler Birliği Sorunu" tartışılırken, Sovyetler Birliği'nin somut olguları ile teorinin öngördüğü koşullar karşılaş-

tırılmıştır. Görünüşte SBKP'nin her iki dönemde de "teoriye karşı" bir durumu vardır. 1917'de Sovyetler Birliği'nde sosyalizme geçilemeyeceğini öne sürenler, o andaki Sovyetler Birliği'ni (Çarlık Rusyası'nı) üretici güçler düzeyinin -ki bundan sanayileşme oranı, üretim kapasitesi ve işçi sınıfının genel nüfusa oranı vb. koşullar kasdedilmektedir- "teoride öngörülen" biçimde olmadığını söylemektedirler ve Bolşeviklerin buna karşın sosyalizme geçmeye "cesaret etmeleri"ni, "teoriye aykırı" bir davranış olarak nitelemektedirler.

Şimdi de Sovyetler Birliği'ndeki somut olguları göstererek; bu durumun, Sovyetler Birliği'ni "komünizmin ikinci evresine getirmiş" bir toplum olarak nitelenmesine elvermediğini, karşıt iddiada bulunan SBKP'yi ise "teoriye aykırı" bir konumda olmakla itham ediyoruz.

SBKP, bu "teoriye aykırı" ithamına boşvererek, vaktiyle Bolşeviklere de bu "teoriye aykırılık" ithamının yapıldığını kanıt gösterebilir mi? Bu parti diyebilir mi ki SBKP, her zaman bazı saf "teori" yanlılarınca "teoriye aykırılık"la suçlanmıştır, biz, "teoriye aykırılık" iddialarına karşın doğrultusuna devam eden Bolşeviklerin izindeyiz.

Kesinlikle bunu söyleyemez SBKP. Çünkü 1917'de Bolşevikler *"teoriyi gerçekleştirmek" için,* Marksist sosyalist toplum hedefine varmak için, olgun sayılmayan *koşulları dönüştürerek* eyleme giriştiler. O zaman koşullar gerekçesine sarılanlar, soy ekonomist "teori" yanlılarıydı. Bolşevikler *bunların teorilerine aykırı* idiler.

1957'de resmileşen SBKP ise, *Marksist sosyalizm teorisinin gerçekleştirilemez olduğunu varsayan* bir anlayışın, bir tavrın içinde olduğu için "teoriye aykırı" konumdadır. Teoriye aykırılığı, koşulların dönüştürülemezliğini kabûl etmesindendir, "koşulları" gerekçe göstermesidir. Ona teori adına karşı çıkanlar ise koşulların dönüştürülebilir olduğunu, koşulların dönüştürülerek teorinin öngördüğü hedeflerin gerçekleştirilmesini savunmaktadır.

1917'nin Bolşevik anlayışından günümüz SBKP'sinin anlayışına nasıl gelinebildi? Aradaki bu köklü fark nasıl oluştu?

Bu sorulara cevap vermek için geniş bir tarihî dönemin analizi her ne kadar gerekli görülebilirse de, bu çabanın gerçekten Marksistçe bir anlamı olması, yani *günümüzün sorununu* çözebileceğimiz temeli bize göstermesi gerekir.

Aşağıda kısaca anlatacağımız iki yaklaşım türü kesinlikle bu nitelikte değildir. Bunlar Sovyetler Birliği'nin bugünkü gerçekliğinin "sosyalizm" olarak nitelendirilemeyeceğini söylerken bunun nedenini "saf teorik" koşulsal "ilk günah"larda bulurlar.

Birinci ilk günah, sosyalizmin ancak bir dünya ekonomisi temelinde kurulabilir bir şey olmasına karşılık Sovyetler Birliği'nde "tek ülkede sosyalizm" kurmaya çalışılmış olmasıdır. Günümüz Sovyetler Birliği, "tek ülkede sosyalizm"i kurmaya çalışmakla işlenen bu günahın kefaretidir.

"Koşullar"a aykırı davranmakla işlenen "ilk günah"a dayalı açıklama ise şöyle özetlenebilir: Teori, "üretici güçlerin düzeyinin yüksek" olmasını önkoşul sayar. 1917 Rusyası ise "üretici güçlerin gelişme düzeyi geri" olan, sosyalizm için "olgunlaşmamış" olan bir ülkedir. Böyle bir ülkede koşullara karşın sosyalizmi kurmaya girişmek zorunlu sonucunu vermiş, amaca varılamamıştır. Koşullar hiç affetmemektedir, koşullara aykırı davranılamaz.

Bu açıklama biçimleri, sonuç belli olduktan ya da resmen ilan edildikten sonra yapılan açıklamalardır. "Varış noktası"ndan yapılan ve tek amacı buraya nasıl gelindiğini tutarlı biçimde *göstermek* olan açıklamalardır. Bunların yüzlerce çeşidi vardır ve hepsi de kendi içlerinde tutarlıdır. Her biri anlatmaya çalıştıkları sürecin başlangıcında yukarıdaki tipten bir "ilk günah" bulurlar. Bu ilk günah bir kez işlendikten sonra artık her şey bellidir.

Bunlar bir açıklama modelidir. Kötü sonucu başlangıçtaki ilk günahla, iyi sonucu da başlangıçtaki -deyim yerindeyse- ilk sevapla açıklarlar.

Varılan noktayı açıklamanın binbir çeşidiyle uğraşmak durumunda değiliz. Bu sonucu nasıl değiştirebileceğimiz, sosyalist hedefi gerçekleştirmek uğraşı önünde duran bu engeli na-

sıl aşabileceğimiz sorusuna cevap bulmak için eğiliyoruz Sovyetler Birliği tarihine.

Bu "engel" terimini kullanırken bazı yanlış anlama biçimlerine yol açmamak için, söz konusu terimi hangi anlamda kullandığımızı kısaca yeniden hatırlatalım. Görüleceği üzere bu "ideoloji" diye nitelendirebileceğimiz bir engeldir.

SBKP, günümüz Sovyetler Birliği gerçekliğini tüm dünya sosyalist hareketi önüne ulaşılacak hedef olarak koyuyor. Bu hedef, bu "reel sosyalizm" Marksist sosyalist toplum hedefinin gerisinde, onun önünde aşılmaz diye nitelenerek konuyor. SBKP kendi koyduğu hedefine ulaşmış olarak, bu hedef (vardığı yer) koşullarını dönüştürmekten de uzaklaşmıştır. Koşulları dönüştürmekten başlayan SBKP anlayışı "koşullar dönüştürülemez"e varmış ve aslî anlamda tutuculaşmıştır.

Biz yukarıda iki örneğini verdiğimiz ekonomist nitelikli açıklamaların tersine Bolşevik Parti'nin başlangıçta herhangi bir ilk günah işlemediğini, onların örnek bir Marksizm anlayışıyla hareket ettiklerini kabûl ediyoruz.

O halde bizim yapmamız gereken şey "koşulları dönüştürerek" Marksist sosyalizm hedefine varmak isteyen Bolşevik Parti'nin, "sosyalizm kurma" eyleminin başlangıç noktasına yeniden eğilerek, hem bugün varılan sonucu açıklayan, hem de bu sonucu aşmamızı sağlayan ilk ipuçlarını bulmaktır.

"Stalinizm-Troçkizm kutupsallığı" ve içeriği

Bundan sonraki bölümlerde "Stalinizm-Troçkizm kutupsallığı"nın analizi en önemli konu olarak ele alınacaktır.

Bunun başlıca iki nedeni var. Birincisi Stalin-Troçki çatışması Sovyetler Birliği'nde sosyalizmin inşâsı çabalarının başlangıç anında ortaya çıkmış oluşu ile ilgilidir. Bilindiği üzere 1917'den sonra Bolşevikler ilkin iç savaş koşulları nedeniyle bir "savaş komünizmi" uygulamasını yürütürler. Deyimin kendisinden de anlaşılacağı üzere bu savaş olgusunun belirlediği ve üretim amacından çok, asıl olarak "paylaşım"ı, üretilenlerin savaş koşullarına göre belirlenen ölçüler içinde dağılı-

mını düzenleyen "idarî" nitelikte bir uygulama idi. 1921'de başlayan NEP (Yeni Ekonomik Politika) dönemi ise dünya savaşı ve iç savaş nedeniyle iyici çöküntüye uğramış olan Sovyetler Birliği üretim yapısını "sosyalizme geçiş" için hazırlamak amacındadır. NEP'i uygulayan SBKP buradan sosyalizme doğru gittiğini düşünmemektedir. Biliniyordu ki, sosyalizme geçiş programının uygulamaya konulması NEP'ten radikal bir kopmayı gerektirecekti. Nitekim, böyle olmuştur.

NEP dönemi, aynı zamanda yakında olacağı umulan Avrupa devrimine kadarki sürenin, bu "bekleyiş evresi"nin de adıdır. Nitekim son kez 1923'te yükselen Avrupa'daki devrimci hareketler yenilgiyle sonuçlandığında, Sovyet Devrimi'nin uzun süre yalnız kalacağı belli olmuştu. "Sovyetler Birliği'nde sosyalizmin kuruluşu mümkün müdür?" sorusu işte bu evrede gündeme girdi.

Stalin-Troçki çatışması, Lenin'in ölümüyle birlikte ve bu koşullarda açığa çıktı.

Gerek dönemin koşulları ve gerekse Stalin ve Troçki'nin tezleri ile bu koşullar arasındaki ilişkiler bu yazının konusu değil. Burada bir tarih analizi yapmayı daha önce açıkladığımız nedenlerden dolayı gereksiz buluyoruz.

Ayrıca şu da var. Sovyetler Birliği'nin somut durumunu eleştiren ve görünür olumsuzlukları Stalin'e bağlayanlar, bunu yaparlarken Troçki'nin görüşlerine belirli bir olumluluk veriyorlar. Troçki'nin tezleri doğrultusunda sürdürülecek bir eylemin bugünkü olumsuzluklara yol açmayacağı çoğu kez ifade ediliyor.

Bunun neden son derece yanlış ve yüzeysel bir yargı olduğunu açıklamak gereklidir. Troçkizm "denenmemiş" olmaktan ileri gelen avantajı kullanıyor. Şüphesiz burada denenseydi ne olabilirdi diye spekülatif bir çabaya girmemiz düşünülemez. Bununla tarihi bir satranç oyunu gibi görenler ilgilenebilir.

Elbette Troçki tezleri kazansaydı olayların seyri başka biçimde olurdu. Ama şurası açıktır ki, belli bir duruma varmanın tek bir yolu yoktur. Özellikle toplumların tarihi, genel nitelikleri ile aynı olan bir duruma, biçime hayli farklı süreçlerden gelinerek varılabildiğini gösterir.

Bizim burada açıklamaya çalışacağımız şey, önerdikleri eylem programlarının çok farklı olmasına karşın Stalin ve Troçki'nin sosyalizmi kapitalizmden farklı kılan temel özellikler konusunda tamamen aynı görüşte olmalarıdır.

Troçki'nin Stalin'e karşı ileri sürebileceği başlıca iddia sosyalist toplumun yalnızca Sovyetler Birliği ile sınırlı bir alanda değil, tüm Avrupa -veya dünya- alanında kurulabilme fırsatını harcadığı olabilir. Stalin'in Avrupa ve diğer bölgelerdeki "devrim imkânları"na ağırlık vermediği Troçki'nin faal çatışma süresinde öne sürdüğü en belirgin kanıtıdır.

Bu doğrudur veya yanlıştır. Bunun incelenmesi özellikle bugün ancak spekülasyondur. Bugün biz sosyalizmin "daha geniş" bir alanda gerçekleştirilmemiş olmasının yarattığı sorunlarla değil çok daha köklü bir sorunla, Marksist sosyalist toplum hedefine varmak için Sovyetler Birliği'nde uygulanan ve göreceğimiz gibi Troçki'nin de esasta karşı çıkmadığı politikaların sonuçları ile ilgilenmek durumundayız.

Troçki, esasta karşı çıkmadığı bu politikaların 1935'lerde ortaya çıkan sonuçları karşısında bu kez çok daha değişik bir eleştiri yöneltir. Ama aynı politikalara, henüz uygulamaya konulurken "en önce biz önermiştik" diyerek sahip çıkan Troçki'nin kendisidir. Kaldı ki "bürokrasi diktatörlüğü" tezi de salt eleştirel çözüm imkânından yoksun bir "tarihçi tezi"dir.

Durum budur. O halde bugün Stalinizme atfedilen hata, eksiklik vb. şeyler aynen Troçkizm için de geçirlidir. Bunun neden böyle olduğunu sırf olgusal kanıtlarla öne sürmek ancak Troçkizmin yüzeysel haklılık görünümünün yanlış olduğunu ispatlamak demektir. Bunun ise günümüz "Sovyetler Birliği sorunu"nun çözümü için hiçbir anlamı yoktur.

O halde bu tartışmayı, Stalinizm-Troçkizm kutupsallığını daha derinliğine ele almak gereklidir. Bu yapıldığında yukarıdaki olgusal kanıtlarla vardığımız sonucun tesadüfî olmadığı görülecek ve aynı zamanda günümüz bunalımı için de son derece önemli ipuçlarını bulmuş olacağız.

İkinci neden, Stalinizm ve Troçkizmin yalnızca belirli bir tarihî durumda öne sürülen tezlerden ibaret olmayışlarıdır.

Troçki, 1905'ten beri sistemleştirdiği görüşleriyle Marksizmin bir yorumunu, bir kavranılış biçimini temsil eder. Stalin de *Leninizmin İlkeleri* başta olmak üzere yazdıkları ve buna uyarlı uygulamaları ile Marksizm-Leninizmin bir başka kavranılış biçimini temsil eder.

Gelecek bölümde bu birbirine karşıt iki yorumun analizine özellikle yer vereceğiz. Çünkü bu iki yorum Marksizm-Leninizmin kavranılması ve uygulanmasında her dönemde ortaya çıkması muhtemel iki ayrı anlayışın, en sistemli ve en yetkin ifadeleridir. Günümüz bunalımının en önde gelen özelliklerinden biri olan karmaşanın gerek kökenlerinin anlaşılması ve gerekse açılması, öncelikle Stalin ve Troçki'de temsil edilen bu iki karşıt yorumun Marksizm-Leninizm platformunda köklü bir analizinin yapılmasıyla mümkündür. Bunların Marksizmin tek yanlı yorumları olduğu ve Marksizme derinliğini ve özgünlüğünü veren bütünselliği yitirmiş oldukları hayli detaylı biçimde açıklanmaya çalışılacaktır.

Yukarıda bu iki karşıt Marksizm yorumunun belli bir tarihî durumda biçimlenen ayrı tezleri ile aynı içerikte bir hedefte birleştikleri söylendi. Bu hedef aynı önkabüllerin temel alınması nedeniyledir. İlk önkabülü "üretici güçler kavramı" ile ilişkindir ve belirleyici önemdedir.

Üretici güçlerin geliştirilmesi mi? Dönüştürülmesi mi?

Lenin'in ölümünün hemen ertesinde şiddetli uç veren Stalin-Troçki tartışması, Stalin'in savunduğu "tek ülkede sosyalizm" tezinin SBKP ve dolayısıyla Komintern'e egemen olmasıyla sonuçlanmış ve bu sonucun belli olmasıyla birlikte Sovyetler Birliği'nde sosyalizmi kurma programı hızla yürürlüğe sokulmuştur. NEP dönemi sona ermiş, kulak tasfiyesi, tarımda kollektif mülkiyete geçilmesi ve devasa bir sanayileşme programının uygulanması sonucunda Stalin, 1935'lerde "Sovyetler Birliği'nde sosyalizm gerçekleşmiştir" diyebilmiştir.

Stalin'e karşı çıkan Troçki, bu uygulamanın biçimine eleştiriler yöneltmiştir ama bunlara *esasta* karşı çıkmamıştır. Hatta

çoğu yazılarında Stalin önderliğindeki SBKP'nin, söz konusu programları, kendilerinden, yani önderi olduğu "Sol Muhalefet"ten "çaldığını" öne sürmüştür.

Stalin ve Troçki yalnızca SBKP'nin değil, Komintern'in de önderleri olarak tartışmaktadır. Tezleri aslında tüm uluslararası hareketin stratejisi olarak sunulmaktadır. Stalin'in tezinin adı bizleri yanıltmamalı, çünkü bu tezin içinde sunulduğu teori -Stalin'in Leninizm yorumu- aynı zamanda dünya devriminin nasıl bir süreçle gerçekleşebileceğinin de cevabını verir ("Zayıf halka" tezi). Stalin Sovyetler Birliği'nde sosyalizmin kurulmasına öncelik verilirken Avrupa devrimini yadsıyor değildir. Troçki de tüm Avrupa devrimi vurgulamalarına karşın Sovyetler Birliği'nde sosyalizmin kurulması sorununu bir kenara atmamaktadır. Nitekim 1930'larda Stalin büyük sanayileşme hamlesini sürdürürken Troçki bu programı 1923'te kendilerinin önerdiğini söyleyecektir.

Var olan koşulları değiştirerek sosyalizmin zaferini sağlamaktan yana olan Troçki ve Stalin yaklaşımları arasındaki farkı şöyle formüle edebiliriz: Stalin Sovyetler Birliği'nin "iç koşullarını" dönüştürmeye, Troçki ise "dış koşullarına" öncelik ve önem vermektedirler. Her biri kendi savunduğu "dönüştürme" eyleminin öbür eylemi de mümkün kılacağını savunur. Şüphesiz ikisini bir anda yapabilmeyi istemez değillerdir. Ama yaşanan dönem bunların ancak birine özel ağırlık vermeyi zorunlu kılmaktadır. Tercih yapmak zorundadırlar. Başka bir tarihî durumda uzlaşabilir olan bu tezler, dönemin olağanüstü güç ve karmaşık koşulları, olayların önceden beklenmeyen sürecinin zorlamaları altında iki karşıt tez haline geldiler.

Ekim Devrimi ertesinde uluslararası sosyalist harekette meydana gelen ilk bunalımın iki kutbunu oluşturan Stalinizm ve Troçkizm, tüm kutupsallıkların ortak özelliklerini gösterirler. Dönemin tartışmalarında Avrupa devrimi ve Sovyetler Birliği'nde sosyalizmin kurulması sorunu içiçe tek bir sorun olarak tartışılır. Bunlar ayrı sorunlar olarak ele alındığı zaman, örneğin Sovyetler Birliği'nde sosyalizmin kurulması için gerekli politikaların ne olabileceği sorusu tartışıldığında,

Troçki'nin buna verdiği cevap bilindiği üzere Stalin ile aynı paraleldedir.

Gerek Stalin ve gerekse Troçki, Sovyetler Birliği'nin haldeki üretici güçler düzeyinin sosyalizmin kurulması için yetersiz olduğunu, yeterli olabilmesi için örneğin bir ABD, bir Almanya vb. ileri kapitalist ülkelerdeki üretici güçler düzeyine erişilmiş olmasını önkoşul sayarlar.

Üzerinde kapitalist toplumun kurulduğu üretici güçler düzeyi sosyalizmin de kurulmasına imkân verir. Ortak kabûl bu.

Günümüzde de hiç eleştirisiz kabûl edilen bir düşüncedir bu. Ama şunu söylemeliyiz ki günümüz "Sovyetler Birliği sorunu"nun gerçek çözümü, ancak bu ortak kabûlün Marksist eleştirisi ile mümkündür.

Üretici güçler ile üretim araçlarını; üretici güçlerin gelişmesi ile makinaların yetkinleşip daha fazla ürün elde edilebilir hale gelmesini aynı şey sayan anlayışın, bu ekonomist yorumun son derece yaygın olduğu bu ortamda söz konusu önkabûlün eleştirisi başlıbaşına bir konudur. Ekonomist anlayış, üretim ilişkileri ile mülkiyet ilişkilerini de aynı şey sayar. Bunların tümüyle *ayrı* içerikte kavramlar olduğu, *apayrı şeyleri ifade ettiğini* tamamen gözden yitirmiştir.

Bu bakımdan, bu anlayış kapitalizmden komünizme geçişin niteliksel bir dönüşüm olduğu konusundaki Marksist teze yalnızca mülkiyet ilişkilerinin değişmesi ile sınırlı bir anlam verir.

Oysa Marksist tarihî gelişim teorisi, toplum biçimlerinin dönüşümünü belirleyen aslî ögenin üretici güçlerdeki niteliksel dönüşüm olduğunu temel alır. Kapitalizmden komünizme geçiş gibi, yalnızca bir toplum biçimi değişimi değil, aynı zamanda sınıflı toplum biçimlerinden sınıfsız topluma geçiş gibi tarihin en köklü dönüşümünün gerçekleşeceği süreç, üretici güçlerde niteliksel bir dönüşüm olmaksızın mümkün olabilir mi?

Stalin ve Troçki, ileri kapitalist bir ülkedeki üretici güçler düzeyini Sovyetler Birliği'nde de gerçekleştirmeyi sosyalizmin kuruluşu için hedef almış bir yaklaşıma ortakça sahip olarak bu soruya "mümkün" cevabı veriyorlar.

Ancak hem Marksist tarihî gelişim teorisinin ışığında ve hem de bu ortak yaklaşımın uygulamaya konulduğu Sovyetler Birliği'nin haldeki gerçekliğinin somut olgularının varlığında artık şu kesin bir gerçektir: Kapitalizmden sosyalizme geçiş, *kapitalist* toplumdaki *üretici güçlerin* daha da üretken hale getirilmesi, yani *geliştirilmesi ile değil,* bu üretici güçlerin köklü biçimde dönüştürülmeleriyle mümkündür. "Geçiş", bu dönüştürme sürecidir.

Üretici güçlerin dönüşümü konusunun burada özellikle vurgulanışının gerekçelerinden biri üzerinde durmalıyız. Bilindiği gibi Marksist toplum teorisi sınıfların, işbölümü ve kafa-kol emeği ayrımının üretim ilişkilerinden kaynaklandığını belirtir. Dolayısıyla sınıf çelişkilerinin, işbölümünün ve kafa-kol emeği çelişkisinin aslî anlamda ortadan kaldırılmaları üretim ilişkilerinin bu içerikte bir sonuca imkân verecek biçimde değişmesidir.

Üretim ilişkilerinin değişimi ise üretici güçlerin değişmesine bağlıdır. O halde üretici güçlerde köklü bir dönüşüm olmaksızın, sosyalist toplum teorisinin öngördüğü bunca köklü değişimler mümkün olamaz demektir.

Sorunun düğüm noktası buradadır. Kapitalizm de dahil olmak üzere geçen tarihî dönemler içinde üretici güçlerin niceliksel ya da niteliksel gelişimi hep işbölümünün ve kafa-kol emeği ayrımının giderek artışı sonucunu vermiştir. Bu sonuç ne denli olumsuz bulunursa bulunsun, üretici güçlerin gelişimi ile sağlanan ürün artışları da o denli zorunludur. Demek oluyor ki, bugüne kadarki tarihte üretici güçlerin gelişimi bir açmazın giderek daha belirginleşmesi olmuştur: Ya ürün artışı ve işbölümünün tüm olumsuz sonuçları ya da bu olumsuz sonuçları önlemek adına ürün artışını durdurmak.

Bu açmazı en belirgin biçimde kapitalist üretim biçiminde görürüz. Dikkat edilmelidir ki, burada ürünlerin hangi sınıflara ne kadar dağıtıldığı söz konusu değildir. Açmaz, çelişki doğrudan doğruya üretimin nesnel yapısı ve işleyişinin bir görünümüdür. Kapitalist toplumun daha bir dizi nesnel ilişkisinde benzer durumları gösteren Marx, kapitalizmin bütün sınıflı

toplumlarda var olan çelişkilerin artık uzlaşmaz biçimde kendini gösterdiği bir üretim biçimi olduğunu söyler.

Hem ürün artışını nicel ve nitel boyutlarda sağlayan ve hem de işbölümü ve kafa-kol emeği çelişkisini ortadan kaldıran üretici güçleri yaratmak. Marksist sosyalist toplum teorisinin hedefi bu.

Ancak bu hedefin gerçekleştirilmesi ile "uzlaşmaz çelişki" aşılmış olur.

Sovyetler Birliği'nde sosyalizmin kuruluş sürecine girilirken ortak yaklaşım ileri kapitalist toplumlardaki üretici güçler düzeyine varılmasını ilk etap sayıyor ve buraya varıldıktan sonra üretici güçlerin daha fazla geliştirilmesini amaçlıyordu. Bu gelişimin sonucunda işbölümünün ve kafa-kol emeği çelişkisinin aşılabileceği varsayılıyordu. Bu süreç içinde uygulanacak teknik eğitim ve kültürel geliştirme programları ile söz konusu hedefe varılma koşullarının sağlanabileceği umulmakta idi.

Ancak tarihî deneyim doğruladı ki, kapitalizmden devralınan üretici güçler, *niteliği gereği* işbölümünü ve kafa-kol emeği ayrımını zorunlu kılar. Bu devralınan üretici güçlerin gelişimi söz konusu olguları daha da uç noktalara ulaştırır. Alınan öznel tedbirler son analizde etkisizdir.

Kapitalizmin gelişimi ve gelişiminde izlediğimiz üretici güçler temel alınarak sosyalizm mümkün olamaz. Mülkiyet ilişkileri değiştirilebilir ama üretici güçlerin niteliği tarafından belirlenen üretim ilişkileri değiştirilmiş olamaz. Mülkiyet veya ürünlerin dağılımından alınan paya göre tanımlanan sınıflar özel mülkiyetin yasal-siyasal güçle ortadan kaldırılması ve dağılımın nispî eşitlenmesi ile görünmez olurlar, ama asıl olarak üretim ilişkilerinden kaynaklanan sınıf konumları kalır. Bu konumlar arasındaki çelişki geçmişteki gibi ekonomik düzeyde kendini göstermeyebilir ama idarî-siyasî düzeylerde belki eskisinden daha da katı veya aşılmazlık izlenimi daha güçlü bir yöneten-yönetilen çelişkisi olarak açığa çıkar. Mülkiyete dayalı toplumsal hiyerarşi yoktur belki, ama işbölününü kafa-kol emeği çelişkisinin kaynaklandığı üretim ilişkileri yeni tip bir hiyerarşiyi zorunlu kılar. Ekonomik değil ama

toplumsal fonksiyonların değer sıralamasına göre oluşan bir hiyerarşi, kendini eskinin sınıf eşitsizlikleri kadar etkili biçimde duyurur.

Ama ekonomist yaklaşımın gözünde manzara hiç de böyle değildir. Bu yaklaşım, sosyalizmi mülkiyet ilişkilerinin değişimi ve üretilenlerin en "rasyonel" ve adil dağıtımı olarak anlamıştır. O, üretici güçlerin ve dolayısıyla üretim ilişkilerinin dönüşümü, böylece bir üretim tarzından nitelikçe değişik bir başkasına geçiş olarak düşünmemiştir sosyalizmi.

Ama böyle bir "sosyalizm" anlayışına karşı Marx'ın diyecekleri vardır:

> "Vulger sosyalizm (ve onun aracılığıyla demokrasinin bir fraksiyonu) burjuva iktisatçılarından, dağıtımı üretim tarzından bağımsız bir şey sayma ve bu yüzden de sosyalizmin özünde dağıtım çerçevesinde dönüp dolaştığını hayal etme adetini miras almıştır." (K. Marx, F. Engels, *Gotha ve Erfurt Programlarının Eleştirisi*, Sol Yayınları, s. 32, 2. bas.)

Vulger (ekonomist) sosyalizm anlayışı, kapitalizmdeki çelişkinin asıl kaynağının, kökeninin üretim tarzında tespit edildiğini bir kenara bırakarak, bu çelişkinin, toplumun "üstyapısı" olan ekonomik, siyasal, hukukî, kültürel vb. "düzeylere" yansımaları ile uğraşır. Kökeni nesnel üretim ilişkilerinde olan ve bu ilişki dönüşmedikçe var kalacak olan emek-sermaye çelişkisi, ekonomik düzeye ücret-kâr, toplumsal ilişkiler düzeyine işçi-kapitalist sınıf, siyasal düzeye yönetici-yönetilen çelişkisi vb. olarak yansır. Şüphesiz bunlar üretim biçimi ile toplumsal yapı arasındaki bağıntıların en genel ifadeleridir.

Yine kökeni üretim ilişkilerinde olan kafa-kol emeği çelişkisinin ortadan kaldırılması konusunda Stalin'in söylediklerine bakalım. Bilindiği gibi Marksizmin özel önemle eğildiği bir çelişkidir bu. Marx, söz konusu çelişkinin son derece güç çözümlenir niteliğinden, hatta aşılmasının imkânsız olduğu düşüncesinin köklülüğünden ötürü "kölece boyun eğilen" çelişki olarak niteler ve bu çelişki aşılmadan komünizmi mümkün görmez.

Oysa Stalin'e göre bu çelişki, Sovyetler Birliği'nde 1952'den önce çözümlenmiştir. Nasıl çözümlendiğini ise şöyle anlatıyor:

> "Kafa emeği ile kol emeği arasındaki zıtlığın ekonomik temeli, kol emekçilerinin kafa emeği temsilcileri tarafından sömürülmesidir. Kapitalist rejimde, iktisadî teşebbüslerde, kol emekçileri ile müdüriyet personeli arasındaki uçurumu herkes bilir. Gene bilinir ki bu uçurum, işçilerin düşman saydıkları müdüre, ustabaşıya, mühendise ve teknik personelin diğer temsilcilerine karşı hasmane tavırlarına sebebiyet vermiştir. Kapitalizmin ve sömürü düzeninin kaldırılması neticesi, kol emeği ile kafa emeği arasındaki çıkar zıtlığının yok edilmiş olacağı kolayca anlaşılır. Nitekim bizim sosyalist rejimimizde bu zıtlık fiilen ortadan kalkmıştır. Şimdi artık kol emekçileri ve müdüriyet personeli birbirine düşman değil, üretimin ilerlemesi ve daha iyi bir şekil alması ile candan ilgili bir tek üreticiler topluluğunun üyeleri, birbirlerinin arkadaşları, dostlarıdırlar. Eski düşmanlıktan iz bile kalmadı." (J. Stalin, *Sosyalist Ekonominin Meseleleri*, Sol Yayınları, s. 30.)

Şüphesiz bu yorum Marksizme ait değildir. Kruşçev, Sovyetler Birliği "komünizmin ikinci evresine geçmiştir" tezini ilan ederken Marksizme göre değil, Stalinizme göre konuşmaktadır.

Birikim, Ağustos-Eylül 1977, sayı 30-31

"SOVYETLER BİRLİĞİ SORUNU" II

İncelememizin bu bölümünde, Stalinizm-Troçkizm kutupsallığının ilk bakışta gayet olağan gibi gelen temeli, iki ayrı Marksizm yorumuna yol açan önkabûlü kısaca formüle ettikten sonra, bunun eleştirisi için gerekli teorik hatırlatmaları yapacağız.

Önce "kutupsallık" terimi üzerinde durmalıyız. Bilindiği üzere aynı terimi, Bernstein ve Rosa Luxemburg'un iki karşıt görüşü temsil ettikleri 1900'lerdeki bunalımı nitelemekte de kullanmıştık. Yine günümüzdeki "Çin-Sovyet çatışması"nın bir kutupsallık oluşturduğu söylenmişti.

Bunlar, Marksizmin bütünüyle tartışma konusu edildiği ve farklı görüşlerin, bilgi teorisinden günlük pratik eyleme kadar yükselen sistemli bir yapı, bir kavrayış ve eylem çerçevesi oluşturarak birbirlerinden kesin biçimde ayrıldıkları "bunalım" dönemleridir.

Bütün bu bunalımlar; tarafların birinin veya tümünün, Marksist teorinin öngörmediği ve dolayısıyla teorinin gerçekleştirilmesini imkânsızlaştırdığını kabûl ettikleri yeni olgularla karşılaşıldığında ortaya çıkmıştır. Genellikle taraflardan biri bu yeni olgulara dikkati çekerek teorinin bu "gerçekliklere" uyarlı olarak değiştirilmesini (revize edilmesini) talep eder, ve

teorinin ancak böylece geçerliliğini sürdürebileceğini öne sürer. Bu görüşün tam karşısında yer alanlar, söz konusu yeni olguların hiç de yeni şeyler olmadıklarını ya da ancak "geçici" nitelikte şeyler olduklarını öne sürer ve teorinin geçerliliğinden hiçbir şey yitirmediğini savunur.

Şüphesiz yukardaki anlatım daha çok 1900'lerdeki bunalıma, tarafların açık sözlülükle görüşlerini ifade ettikleri tartışma dönemine ilişkindir. Bazen de, günümüzdeki bunalım gibi, teoriyi sarstığı, geçersizleştirdiği varsayılan olgular açıkça konu edilmez, üzerinden "atlanır" ama bunlar kendilerini "yoklukları ile belli ederler". Günümüz bunalımında resmî kutuplardan biri (SBKP) çağımızın bazı olgularının teoriyi gerçekleştirmeyi imkânsız kıldığını zımmen kabûl eden tezler ileri sürmekte, diğer kutup (ÇKP) ise -1970'e kadar- teorinin gerçekleştirilmesinin imkânsız olmadığını savunurken bu olguların varlığını yadsımaktaydı.

Bunalımın, kutupsallıkların ilk özelliği yukarıdaki örneklerden de görüleceği üzere tarafların ortak bir kabûlde birleşmeleridir. Her iki taraf da teori ile söz konusu olgular arasında kurulan bağı kabûl etmekte; eğer bu olgular gerçekten var ise teorinin de geçersiz sayılması gerektiğinde birleşmektedirler. Açıktır ki bu temelden hareket edildiğinde "olguları" var kabûl edenler, teoriyi revize etmekten ve teorinin öngördüğü eylemden vazgeçilmesi gerektiğinden söz edecekler ve "gerçekliğe" uyarlı yeni veya "düzeltilmiş" bir teori, gerçekliğin empoze ettiği bir eylem perspektifi oluşturmaya yönelecek; "olgular"ı yadsıyan veya "geçici" sayanlar ise "eski" teoride ve eylemde ısrar edeceklerdir. Böylece iki karşıt kamp oluşur.

Bu iki karşıt görüşle karakterize edilen duruma "kutupsallık" diyebilmemiz için, bunların her ikisinin de üzerinde birleştikleri temelin, -teori ile "olgular" arasında kurdukları bağıntının- yanlış olması gerekir. Yani, teori söz konusu olguların var olması halinde bile geçerliliğinden, doğruluğundan bir şey kaybetmiyorsa; teori ile bu olgular arasında kurulan bağıntının kendisi sakatsa; karşıt görüşlerin tümü, yanlış bir temel üzerine kuruldukları için geçersizdir.

Bernstein ve Luxemburg'un iki karşıt kutbu temsil ettikleri 1900'lerdeki bunalımı hatırlayalım. Her ikisinin de Marksist sosyalist devrim teorisinin şu temel üzerinde kurulduğunu kabûl ettiklerini görürüz: Kapitalizm anarşik bir üretim düzenidir (sistemin uzlaşmaz çelişkilerinden dolayı) ve giderek bu niteliği iyice belirginleşecek, günün birinde de bütünüyle ve genel olarak çökeceği bir buhranla karşılaşacaktır. Devrim işte bu buhranı çözümlemek üzere gündeme gelecektir.

Bilindiği gibi Bernstein kapitalizminin 1900'lerdeki durumuna bakıp sistemin "anarşik" görünümden uzaklaştığı ve ekonomik buhranları önlemekte giderek "yetenek kazandığı" sonucuna varır. İşçilerin gelirlerinin yükselmesi ve çeşitli sosyal güvencelere kavuşması da uzlaşmaz sınıf karşıtlıklarını yumuşatmıştır. Bu, kapitalizmin anarşik işleyişini önleyen, onun "uyum" yeteneğini gösteren bir diğer önemli kanıttır.

Öyleyse diyordu Bernstein, olgular ile Marksist devrim teorisi çelişmektedir. Bu teori, söz konusu olguların tamamen tersinin görüleceği bir süreç öngörmüştü. Oysa gerçek tarihî süreç bu varsayımın geçersiz olduğunu gösteriyor. Dolayısıyla "teori" bu gerçekliğe göre düzeltilmelidir ve gerçekliğin gösterdiği eylem çizgisi (tedrici reformlar) benimsenmelidir.

Luxemburg'un, Bernstein'ın en keskin karşıtı olarak onun gösterdiği olguların "geçici" olduğunu öne sürdüğünü, bu görüşünü kanıtlamak için yoğun çaba harcadığını biliyoruz. Luxemburg bununla Marksist devrim teorisinin geçerliliğini gösterdiğine inanıyordu.[1]

Oysa Luxemburg ve Bernstein'ın ortakça benimsedikleri "temel"in, önkabûlün kendisi yanlıştı. Marksist sosyalist devrim teorisi ile bu olgular arasında kurulan bağıntı sakattı. Çünkü sosyalist devrim teorisine, bütün bir insanlık tarihinin incelenmesi sonucunda varılmıştır. Sosyalist devrim, bu tarihe bir

1 "Ortodoks Marksizm" savunucuları safında yer almakla birlikte Lenin'in yaklaşımı, bunalımı konu alan ilk önemli eseri *Ne Yapmalı*'da da görülebileceği üzere, farklıdır. Tam teorik-pratik çalışmalarına dikkat ettiğimizde Lenin'in söz konusu olguları yadsımadığı, ancak bu olgular ile Marksist devrim teorisi arasında kurulan ve bunalım ortamının tüm ayrı görüşleri tarafından kabûl edilen bağıntıyı geçersiz sayan bir anlayışı sürdürdüğünü görürüz.

yükseliş niteliği kazandıran derin ve temel gerçekliklerden kaynaklanır. Bu teorinin doğruluğuna veya yanlışlığına, bu düzeyde bir inceleme ile karar verilebilirdi.

Marksist sosyalist devrim teorisini, kapitalizmin eleştirisi üzerine kurulu diğer bir dizi sosyalizm teorilerinden nitelikçe farklı kılan da buydu. Böylesi sosyalizm teorileri ile *kapitalizmin* somut tarihî sürecinde *görülen ekonomik olguları* arasında kurulacak bağ doğru olabilirdi ve nitekim bu nitelikteki teorilerin hemen tümü üzerine kuruldukları tespitler zaman içinde geçersizleşince eleştirici niteliklerini de kaybetmek zorunda kaldılar.

O halde; kutupsallıkların gerçek eleştirisi, tarafların üzerinde birleştikleri ortak temelin, önkabûlün açığa çıkarılması ve bunun yanlışlığının gösterilmesi demektir. Tartışılan teori ile bu teoriyi tartışılır hale getirdiği varsayılan olgular arasında taraflarca kabûl edildiği gibi doğrudan bir ilişki olmadığı gösterilmelidir.

Stalinizm/Troçkizm kutupsallığının ortak temeli üzerine

Marksist dünya görüşünün ve bunun bir bilim olarak ifadesi olan tarihî gelişim teorisinin yorumunda iki karşıt eğilim olarak bir kutupsallık oluşturan Stalinizm ve Troçkizmi birleştiren ortak önkabûl; farklı anlatım ve kanıt sistemleriyle ifade edilmiş olmakla birlikte insan-"koşullar" ilişkisine ve özel olarak insanın dönüştürme eylemi kavramına verilen içeriktir.

Troçki ve Stalin; insan eyleminin "koşullar"ca belirlendiği yani insan eyleminin konusu olan şeyin (doğa ve toplum yapısı) değişmez yasalara uyarlı olarak süren bir gelişme çizgisi olduğunu; ve insanın, bu yasaları kavrayarak ve eyleminin konusu olan şeyin o anda hangi gelişme noktasında bulunduğunu bilerek doğru eylemde bulunacağını kabûl ederler.

İnsan eyleminin "koşullar"ca belirlendiğini ve bunların imkân verdiği eylemi yürütmekle "tarihî görev"in yapılmış olacağını temel alan, burada birleşen Troçki ve Stalin; bu "koşulların" nasıl tespit edileceği konusunda ayrılırlar. Belirli bir du-

rumda bu amaçla yaptıkları analizler, tümüyle farklı bakış açılarının ürünüdür ve uyulmasını zorunlu gördükleri koşullar apayrı niteliktedir.

"Koşullar"ın tespitinde iki ayrı yaklaşım türünü tespit ettiklerini daha sonra göreceğimiz Stalin ve Troçki, diyalektik ve tarihî materyalizmi kabûl etmekte, onun kavram ve kategorilerini kullanmakta ve klasik Marksist metinlere atıfta bulunmakta birbirlerinden hiç de geri kalmamaktadırlar.

Nitekim bu yüzden Stalinizm ve Troçkizmden hangisinin gerçek Marksizm-Leninizm olduğunu tespit etmek, seçmek, politik güç mücadelesinin sonuçlarına bağlı kalmıştır.

Mücadeleyi kazanan Stalin, hepsi de tutarlı bir bütünlük oluşturan *Leninizmin İlkeleri*, *SBKP Tarihi*, bu "tarihin" özel olarak yazdığı "diyalektik ve tarihî materyalizm" bölümü, "Sovyetler Birliği'nde Sosyalist Ekonominin Meseleleri" vb. bir dizi yazısında dile gelen Marksizm yorumunu 'uluslararası sosyalist hareket'e egemen kılabilmişse de Troçkizm, bir "Marksist muhalefet" olarak varlığını koruyagelmiştir. Bugün de özünde Stalinist olan SBKP ve paralelindeki eğilimlerin kendileri gibi olmayanlara atfettikleri iki suçlama motifinden biri olarak Troçkizm, Stalinizmin "sürekli karşıtı" olduğunu göstermektedir.

Lenin'in ölümünün ertesinde Stalin ve Troçki, dönemin sorunlarına çözüm olarak öne sürdükleri iki ayrı eylem programını ifade eden "tek ülkede sosyalizm" ve "dünya-Avrupa-devrimi" tezleri ile karşı karşıya geldiler.

Görülecektir ki, her iki tez de, Lenin'in özellikle 1914 sonrasında hayatî önemini ve boyutlarını sık sık belirttiği temel sorunları "görmeme" üzerine kurulmuştur.

Bilindiği üzre Lenin'in emperyalizm analizinde çözümlemeye çalıştığı olgu, 1914'te bütün açıklığı ile kendini gösteren Avrupa işçi sınıfının "sosyal-şoven", "sosyal-emperyalist", "sosyal-pasifist" eğilimlere kapılabilmesi olgusudur. Bu eğilimler nasıl olup da güç kazanabilmişler veya onyıllarca süren sosyalist propaganda tamamen söz konusu eğilimlerin eleştirisi ile sürdürülmüşken, nasıl olup da işçiler, hükümetlerin ve burjuva basının şoven, emperyalist çağrılarını benimsemişler-

dir? Bu olgunun "nesnel temelleri" neydi? Belirtelim ki Lenin bu olgulara ilişkin olarak işçi sınıfının sendikal ve siyasal önderlerinin ihanetinden söz etmekle birlikte bununla kesinlikle yetinmemiştir. En açık biçimde *Emperyalizm...* kitabına yazdığı 1920'deki önsözde dile gelen düşüncesi şuydu: "Bu olayın ekonomik kökleri kavranmadıkça, siyasî ve toplumsal portresi değerlendirilmedikçe önümüzdeki toplumsal devrimin pratik sorunlarının çözümüne doğru tek bir adım bile atılmaz."

Uyarı gayet açıktır. Oysa Lenin sonrasında uluslararası sosyalist harekete yön vermek için çatışan Troçki ve Stalin'in tüm yazılarını, analizlerini gözden geçirdiğimizde bu uyarının hiçbir izini bulamayız.

Bu hiç de nedensiz değildir. Her şeyden önce Stalin ve Troçki, Lenin'in işaret ettiği olguları görmekle birlikte, bunların Lenin'in söylediği kapsam ve içerikte bir sorun yaratmadığı yargısına kendiliğinden varabilecekleri bir yaklaşıma sahiptirler. Asıl önemli nokta da budur. Yani Troçki ve Stalin'in yaklaşımları öyledir ki bunlar aynı olgulardan Lenin'in çıkarabileceği "sorun"u çıkaramazlar. Bu olgular, onların yaklaşımlarında daha değişik türden bir sorun olarak gözükürler.

Stalinizm ve Troçkizmi birer Marksizm yorumu olarak ele almamızın gereği, önemi sanırız ortaya çıkmıştır.

Aynı olgulardan değişik nitelikte ve önem derecesinde sorunlar tespit etmenin nelere yol açacağını görmek zor değildir. Ama hiç de spekülatif bir yargı sayılmamalıdır ki, uluslararası sosyalist hareketin 1917 sonrasında uğradığı bir dizi ağır yenilginin altındaki temel önemde nedenlerden biri ve başlıcası bu gerçek sorunları görmemeyle karakterize edilen yaklaşımların egemen oluşudur. Troçkizm bu yenilgilerin resmî sorumluluğunu Stalinizmde bulma hakkını kendisinde görebilir, ama bütün bu yenilgilerin aynı zamanda "sürekli devrim teorisi"nin dramatik çöküşü anlamına geldiğini de gözardı edemez.

Troçkizm ve Stalinizm, somut tezleri ve önerdikleri eylem programları ile artık "tarihin malı" olmuşlardır, ama bir yaklaşım, bir Marksizm yorumu olarak birleştikleri önkabülün bugün de hâlâ geçerli sayılabilmesi nedeniyle yaşamaktadırlar.

Bu bakımdan eleştiri son derece olağan gibi gözüken ortak önkabûlün yanlışlığını göstermek zorundadır.

Marksist tarih bilimi

Marksizm, oluşturulduğu dönemde her biri apayrı bilim dalları olarak nitelenen ekonomi-politik, toplum bilimi ve tarihi; doğru düşünmenin ve dünyayı anlamanın yöntemi olarak tanımlandığını söyleyebileceğimiz felsefeyi; bir siyasal-toplumsal düzen talebi olarak sosyalizm doktrinini, yani o zamana kadar her biri birbirinden görece bağımsız düzeylerde ele alınıp geliştirilen bu üç ayrı "ideolojik sistemi" tek bir tarih bilimi içinde birleştirir. Marksizmin bir tarih bilimi olduğunu ya da daha dar bir ifadeyle Marksizmin tarihî bir bilim haline getirdiğini söylerken bunları göz önüne alıyoruz.

Ancak Marksist tarih biliminde bütün bu "birleşenler", birleşme öncesindeki durumlarında değildir. Uyumlu bir yapı kurmak diye bir amaç güdülmemişti ve zaten bu mümkün değildi. Felsefe idealizm ve materyalizm en son temsilcileri Hegel ve Feuerbach olarak iki uzlaşmaz anlayışa bölünmüş haldeydi. Sosyalist doktrin kapitalizmin ahlakî eleştirisiyle bir rasyonal muhasebe sistemi olma arasında gidip geliyordu. Burjuva toplum bilimlerinin o dönemdeki en yetkini olan ve diğer gelişme halindeki bilim dallarıyla birleştikleri temeli en tutarlı biçimde savunan ekonomi-politik, bütün bilimsellik iddialarına karşın temel kavram ve kategorilerinin gerek kendi içlerinde ve gerekse birbirleriyle ilişkisinde uzlaşmaz karşıtlıklar gösteren yapısından dolayı olsa olsa bir "ideoloji" idi.

Marksizmin, bütün bu karmaşık ve belli başlı bileşenleri kendi içinde uzlaşmaz çelişkilere sahip "malzeme"nin "rasyonel özü"nü aldığını söylemek anlamsızdır. Örneğin Stalin; Marksist tarih biliminin skolastik hale getirilmesinde katkısı büyük olan *SBKP Tarihi*'nin ünlü "diyalektik ve tarihî materyalizm" bölümünde bunu yapar. Ona göre Marx, "Hegel diyalektiğinin... yalnızca rasyonel özünü" Feuerbach materyalizminin "asıl özü"nü almış ve her ikisinin "idealist kabuklarını kaldırıp atmış"tır.

Bu "özü" çıkarıp "kabuğu atarak" "bilim" kurma metodu başkalarına ait olabilir ama bunu Marx'a mal etmek yanlıştır. Marx, klasik felsefe, ekonomi-politik ve sosyalizm teorilerini birleştirirken her şeyden önce bunların birbirlerine karşı o tarihe kadar süren bağımsızlıklarına son verir ve daha da önemlisi tüm önkabûllerini çürütür. Çünkü bu önkabûlleri nedeniyle söz konusu sistemler uzlaşmaz çelişkilerle karşılaşmışlardı. Her biri de insanın bütünsel eyleminin başlıca görünümlerini birbirinden bağımsız ve kendi içinde açıklanabilir saymaktan başlayan bu sistemler, birer yanılsamadır, ideolojidir.

Stalin'in "diyalektik ve tarihi materyalizm üzerine" söylediklerinin yanlışlığını görebilmemiz için ilkin bunları göz önüne almalıyız.

İdealist ve materyalist felsefeler arasındaki tartışmanın bilgi sorunu üzerine olduğunu ve örneğin Politzer'in Berkeley'e izafe ettiği idealistlerin maddeyi yok saydıkları gibisinden bir durumun söz konusu olmadığı hatırlanmalıdır.

Marx, asıl olarak bu iki felsefe tarafından ortakça kabûl edilen bilgi sorununun konulduğu çerçeveyi köklü biçimde değiştirir. Klasik felsefenin bu iki karşıt akımı, bilgi sorununu ele alırken, insanı yalnızca "düşünen insan" olarak ele alıyor ve bilgisine sahip olunmak istenen her şeyi bu insandan apayrı, ondan bağımsız olan bir "nesne" olduğunu varsayıyordu. Bu nesne insan tarafından anlaşılmaya çalışılıyor, onun hareketini, değişimini yöneten yasalar bulunmaya çalışılıyordu. Materyalistler duyumlar, algılar ve sezgiler yoluyla edindiğimiz bilgileri bu *nesnenin kendisine ait* bilgiler olarak kabûl ediyor, idealistler ise bu bilgilerin gerçek bilgi sayılamayacağını bize nesnenin öz bilgisini vermediğini ileri sürüyor, buna ancak "düşünce faaliyetinin kendi içinde" varılabileceğini kabûl ediyorlardı.

Marx, bu çerçeveyi "insan eylemi"ni dahil ederek değiştirir. İnsan nesneyi yalnızca algılamakta ya da düşünmekte değildir, onunla -insanı insan yapan- bir eylem ilişkisi içindedir.

Dolayısıyla anlamaya çalıştığımız nesne, kendiliğinden nes-

ne değil, insan eylemiyle değiştirilmiş nesnedir. Nesne hakkındaki bilgilerimizin bir "ögesi" -giderek artan bir ögesi de- ona eylemimizle kattığımız şeydir.

Dolayısıyla Marx insan kavramını değiştirmiş olur ilkin. "Düşünen insan"; "düşünen, eylemde bulunan insan", hatta daha sonra göreceğimiz gibi "eylemini düşünen insan" olmuştur.

"Nesne" kavramı da değiştirilmiştir. İnsan eylemi de bu kavramın içine dahil edilmiştir. Bu durumda nesnel bilgi derken "kendiliğinden şey"e şu veya bu biçimdeki eylemimizle kattığımız bir şey de vardır bunda.

İnsan'ın anlamaya çalıştığı "nesne"ler doğa ve toplumdur. Bunlardan ilki insanın içinde ancak bir öge olduğu ve onsuz da var olabilen "nesne"dir, ama toplum insan olmaksızın düşünülemez.

Şu sonuç çıkıyor: *insan eylemi,* doğa hakkındaki bilgimizin bir ögesi sayılabilir, ama *toplum hakkındaki bilgimizin tümüdür...* Dolayısıyla "toplumu kavramak" insanın kendi eylemini kavramasıdır.

Marx'ın *Feuerbach Üzerine Tezler*'ine bakalım. Yukarıda anlatmaya çalıştığımız şeyler bu tezlerle formüle edilenlerin açımlanmasıdır yalnızca.

"Feuerbach'ın materyalizmi de dahil olmak üzere şimdiye kadarki bütün materyalizmin başlıca kusuru, şeyin, (Gegenstand) gerçekliğin, duyumluluğun, bu materyalizmlerde *insanın duyumlu faaliyeti, pratiği* olarak değil, öznel olarak değil, ancak nesnel (objekt), ya da sezgi, (Anschauung) biçiminde kavranmasıdır."

Tez daha sonra şöyle devam ediyor:

"Feuerbach, somut nesneler ister; düşüncenin nesnelerinden gerçekten ayrı nesneler ister ama insan eyleminin kendisini nesnel (gegenstandliche) eylem olarak ele almaz."

5. tezde duygularımızla kavradığımız şeyin insanın somut pratik eylemi olduğu açıkça ifade edilir:

"*Soyut düşüncenin* tatmin etmediği Feuerbach, sezginin göz önünde tutulmasını istiyor, ama duyularla kavranan dünyayı insanın somut pratik eylemi olarak görmüyor."

Feuerbach materyalizmi "sezgisel materyalizmdir" yani anlamaya çalıştığımız *"maddî dünya"*nın aslında "pratik eylem" olduğunu kavramayan bir materyalizmdir.

Marx, görüleceği üzere Feuerbach materyalizminin "özü"nün yanlış olduğunu gösterir. Feuerbach "nesne"yi yani dışımızdaki şeyi anlamak peşindedir. Marx ise anladığımız şeyin "nesne" değil, kendi pratik eylemimiz olduğunu söylemektedir. Bambaşka şeylerdir bunlar ve onun için Marx, Marksizmin çıkış noktası denilmesi gereken Feuerbach Üzerine Tezler'in sonuncusunda "Filozoflar yalnızca dünyayı değişik biçimlerde yorumlamakla yetindiler, oysa sorun onu değiştirmektir" der.

O halde "dünyayı anlamak" demek insanın değiştirme eylemini anlamak demektir.

Tarih bilimi bu temel üzerine kurulur. Tarih biliminin "nesne"si insan eylemidir.

O halde tarihî gelişim, insan eyleminin gelişmesi demektir. Toplumsal biçimde gerçekleştirilen insan eyleminde her niteliksel gelişme, toplum biçimlerindeki niteliksel gelişime tekabül eder.

Çünkü insanı sürü halinden toplum halinde yaşamaya getiren şey insanın eyleminin değişmesidir. O zamana kadar herhangi bir organizma gibi fizik gücü ve organizmasının imkânlarıyla sınırlı, hep aynı nesnelerle aynı tür ilişkiye giren insan tüm doğal varlıkların eylemini karakterize eden bu döngüsel, değişmez eylem zorunluluğunu aşmıştır. Sürü insanını, toplumsal insan haline getiren işte bu eylem değişimidir.

Bir yükseliş süreci olarak kabûl ettiğimiz genel insanlık tarihini ardarda gelen toplum biçimleri halinde dönemleştirirken kullandığımız ölçüt, insan eylemindeki değişimin niceliksel ya da niteliksel olup olmadığıdır. İnsanlar başlıca eylem konuları olan doğa ile nasıl bir ilişki içindedirler, kullandıkları araçları karakterize eden özellik nedir? Doğa ve araçla kurulan bu ilişki hangi üretici konumları gerekli kılmaktadır?

Marksist tarih bilimi, tüm insanlık tarihini inceleyerek o döneme kadarki tüm toplumsal değişmelerin; -içeriğinin aslî

ögeleri yukarıdaki sorularda özetlenen- insan eyleminin değişmesi sonucunda meydana geldiğini ispatladığında, yalnızca bir tarihî açıklama sistemi kurmuş olmuyordu. Asıl önemlisi toplumu değiştirmenin nasıl mümkün olabileceğini de gösteriyordu.

"İnsan, eylemi"nin değişmesi ile toplumda -yani tüm toplumsal ilişkilerde- *meydana gelen değişmeler arasındaki bağıntıyı kurduğunda, bunun bilincine vardığında insan, toplumu değiştirmek için eyleminde nasıl, hangi nitelikte bir değişim gerçekleştirmesi gerektiğini de önceden tasarlayabilir, bilebilir.*

Marksizm; insanların tarihi bilinçle yapacakları bir çağdan söz ederken yukarıda, özetlenen bilimsel tespite dayanır.

Marksist sosyalizm teorisi bu tespit üzerine kurulur.

Bunu unutmak, yani sosyalizmin, insanların *köklü biçimde değişik* bir *toplumsal eylem* temeli üzerinde kurulabileceğini gözden kaçırmak; yani insanların doğa ile üretim araçları ile ilişkileri köklü biçimde değişmedikçe, sosyalizmi bir tarihsel yükseliş olarak nitelemenin mümkün olamayacağını kavrayamamak; istensin ya da istenmesin Marksizmden ve özel olarak sosyalist hareketin üstlendiği tarihî misyondan uzaklaşmak sonucunu verir.

Bir önceki bölümde Stalinizm ve Troçkizmin sosyalizme özgü üretici güçlerin yaratılması zorunluluğundan uzak bir "sosyalist inşâ" anlayışında birleştiklerini gördük. Her ikisi de üretici güçlerin dönüştürülmesi, yani şu ana kadar kullandığımız kavramla söylersek toplumsal insan eyleminin nitelikçe yükseltilmesi -ki bu daha sonra sözünü edeceğimiz insan-makina ilişkisinin haldeki biçiminin aşılmasını özellikle gerektirir- bilincinden uzaktırlar.

"İnsan eylemi"nin değişim süreci

"İnsan eylemi" kavramı; özünde insanların üretici işlevlerini yerine getiriş biçimini, doğa ve üretim araçları ile ilişkilerini ve bu ilişki sonucunda doğada gerçekleştirdikleri değişimin, etkinliğin niteliğini ifade eder. Bu içeriği ile söz konusu kav-

ram, daha genel bir kavram olan "üretici güçler" kavramına bağlıdır.

Genellikle "üretici güçler" derken, doğal güçler, üretim araçları ve toplumsal biçimde faaliyette bulunan insan kastedilir. Bu başlıca üç ögede "değiştirici", dinamik öge insandır ve üretici güçlerin gelişmesi, insan eyleminin gelişmesi demektir. İnsan, yeni üretim araçları yaratmış, böylece doğanın -o döneme kadar el atamadığı- güçlerini kullanarak üretim kapasitesini arttırmış, ya da eskiden belli bir ürün elde edebildiği doğal nesne ve güçlerden bu kez çok daha değişik nitelikte ürünler elde edebilmiştir.

Üretici güçlerin gelişmesini, insanların daha çok ve yeni nitelikte ürünler elde etme süreci olarak gördüğümüzde, yani gelişme sürecini "üretim artışı" ölçütüyle değerlendirdiğimizde bu, insanlık tarihinin eksik bir yorumu olur.[2]

Oysa Marx, incelemesini, eleştirisini asıl olarak "üretim biçimine" yöneltmişti. O, işçi sınıfının içine itildiği yoksulluk yanında asıl olarak işçi sınıfının yerine getirmeye mahkum edildiği üretici işlevin niteliğini vurgulamıştı. İşbölümünün, kafa ve kol emeği *çelişkisi*'nin aşılması zorunluluğuna hayatî önemi verirken; "işçi sınıfının kurtuluşu"nun aynı zamanda "insanlığın kurtuluşu" olacağını söylerken, bunları öne almıştı.

Çünkü Marx, "üretici güçlerin gelişmesi" sürecinde, "üretim artışı"ndan daha başka bir şey de görmüştür. Asıl olarak bundan dolayı insanlık tarihini bir "gelişme süreci" olarak ni-

---

2 Burada iki noktayı belirtmek istiyoruz. Üretici güçlerin gelişmesi, hiç şüphesiz üretilen ürünlerin sayı ve çeşitçe artışında gözlemleyebildiğimiz bir süreçtir. Ürünlerin artışını "üretimin gelişmesi" olarak tanımlayabiliriz. Oysa üzerinde durduğumuz kavram, "üretici güçler" bu üretimi mümkün kılan şeydir, onun *neden*idir. Marx, birçok yerde "insanın üretici yeteneği" vb. terimlerle bu "neden"i ifade eder.

Ikincisi, üretimi yalnızca "geçim araçları", yani yiyecek, barınak, giyim vb. doğal-organik hayat için gerekli maddelerle sınırlı olarak ele alamayız. Hiç şüphesiz ana saik bu olmuştur. Ama artan üretim bu "geçim araçları"nın daha çok ve çeşitli olarak elde edilmesi yanında doğrudan organik hayatla ilişkin olmayan yani bunlar olmaksızın da doğal hayatın sürebileceği yeni maddeler getirir. Gerçi bu nesneler kullanım alanımıza girdikten sonra; yaşamayı bu nesneler ile birlikte düşünürüz ve böylece bir anlamda bunları da bizim "geçim araçlarımız" olarak algılarız.

telemiş ama aynı zamanda işçi sınıfının şahsında bu gelişme sürecinin çelişkisinin ortaya çıktığını ve uzlaşmaz nitelikte olan bu çelişki nedeniyle kapitalist üretim biçiminin tarihî gelişme önünde bir engel yarattığını söylemiştir. Bundan dolayı kapitalizm de dahil olmak üzere geçen tarihî süreci "insanlığın tarih-öncesi" diye niteler.

"İnsan eyleminin gelişmesi"nin kapitalizme kadarki sürecini insanın doğa ve üretim araçları ile ilişkisi açısından incelediğimizde; Marx'ın neden dolayı tarihi "insan eylemi" ekseninde açıkladığını ve yukarıda özetlenen yargıların anlamını çıkarabiliriz.

İnsanlık tarihi aynı zamanda insanın doğa üzerinde etkinliğinin artması ve asıl olarak da insanın "doğal zorunluluk"lardan kurtulma tarihidir.

Araç kullanmakla insan, organizmaların hep aynı nesnelere ve aynı tür bir ilişkide bulunmakla belirlenen doğal eylem zorunluluğunu aşmış oldu.

Önce doğal nesneleri araç olarak kullanan insan, daha sonraları değiştirdiği nesneleri araç olarak kullandı.

Araç kullanmanın ikili bir özelliği vardı. İnsanı doğa karşısında daha etkin kılıyor ve doğanın tüm organizmalar için geçerli döngüsel, aynı tip yaşama eylemi zorunluluğundan kurtulmasını ve bu anlamda doğal belirlemelerden kısmî olarak bağımsızlaşmasını sağlıyordu. Ama aynı zamanda insanı araçlara bağımlı kılan bir yanı da vardı. Ancak bu yan kısmî idi. Çünkü üretici insanın üretim araçlarını kendisi yaptığı ve doğal olarak kendine göre biçimlendirdiği -bir zanaatkârı düşünelim- bu evrede; insan, üretim aracına da egemendir. Yani, daha sonra makinada göreceğimiz gibi araç insana neyi nasıl yapacağını empoze etmiyor, tersine insan onu kendi bilgi, beceri ve amacına göre kullanıyordu. Aynı aracı kullanan, ama farklı maharet derecelerine sahip olan insanlar sayı ve kalitece farklı ürünler elde ediyorlardı. İnsan gerçi araçsız yapamıyordu ama aracını kendisinin yönlendirdiğini, onun elinin uzantısı olduğunu biliyordu.

Makina, bu durumu köklü biçimde değiştirir. Her şeyden önce kendisini fiilen kullanana -işçiye- ürettiği şeyin etkin bir

tasarımını yapma imkânını tanımaz (kafa emeğinden uzaklaştırma). Çünkü makina biçimi belli bir ürün için hazırlanmıştır. Makinalar yetkinleştikçe bu durum daha da belirginleşir. Zanaatkârın ürününe belli bir biçim verebilmek için üretim aracını buna uygun olarak biçimlendirme özgürlüğü bir işçi için söz konusu olamaz. İşçi üretim aracını ve ürünü önceden kafasında tasarlamaz; çünkü karşısındaki makinanın şahsında bunları *verilmiş* bulur. Makinalar yetkinleşip, işbölümü artınca nitelikli işçinin kısmen sahip olabildiği araca egemenlik iyice yok olur.

Ama, makinalı üretimin gelişmesi insanın doğa karşısında egemen oluşudur da. Doğal zorunlulukları kısmen aşan ama buna karşın yine de doğa koşullarınca sınırlanan bir üretim eylemi içinde kalan insan, sanayi çağına girmekle, yalnızca doğa koşullarının etkisini asgariye indirmekle kalmaz, tüm doğal güçleri isterleri yönünde kullanma, biçimlendirme imkânlarına erişir; doğal güçleri bibirine dönüştürür. Ama insanı asıl olarak *"kendi bilincine"* vardırtan şey ise şudur: O döneme kadar asıl olarak doğanın kendiliğinden yarattığı ürünleri daha çok üretmek veya bunları daha elverişli hale getirecek biçimde değiştirmişti. Oysa şimdi doğanın kendiliğinden yaratamayacağı yeni tip ürünler elde eder hale gelmiş olmaktadır.

İnsan, "doğaya uyma" evresini aşmış, kendi doğasını yaratma evresine geçmiştir. Doğanın bir nesnesi olmaktan başlayan insanlık tarihi, doğanın nesne haline getirildiği bu aşamayla doruğa, düşünülebilecek en yüksek noktaya varmıştır.

Bu noktaya varılmanın yaratabileceği doyum; kendisi üretim araçlarının yetkinleştirilmesine hasredilen bilim ve tekniğin gelişmesine katkıda bulunmadığı halde; serveti sayesinde bu üretim araçlarına sahip olan ve böylece de kendisini insanlığın yaratıcı eyleminin yegâne temsilcisi sayabilen kapitalist sınıfa ait olabilir.

Ama bu kapitalist bencillik ikincil bir sorundur. Çünkü sırf servete sahip olmaya dayanan bu yarım ve sakat doyum, insanın üretim aracına bağımlı hale gelişinin bir diğer görünümünden başka bir şey değildir.

İnsanın doğal zorunlulukları aşma, doğa üzerinde etkin hale gelme süreci, insanın doğaya bağımlılıktan kurtulması sonucunu vermiş, ama bu kez insanın bu kurtuluşu gerçekleştirmek için kullandığı araçların insana egemen olması, insanın bu kez de araçlara bağımlı hale gelmesi ile karşılaşılmıştır.[3]

Doğaya bağımlılıktan, eylemini doğanın empoze ettiği koşullar içinde yerine getirme zorunluluğundan; araçlara bağımlılığa, araçların empoze ettiği koşullarda eylemde bulunma zorunluluğuna varılmıştır.[4]

Ama bu bağımlılık asıl çıplak biçimiyle işçi sınıfının durumunda görülür.

Üretim sürecinde, makinanın bir uzantısı halinde iş gören, makinanın ona empoze ettiği eylemin dışına çıkamayan; gerek makina ve gerekse üretilen ürünün önceden tasarımında herhangi bir katkıda bulunma imkânından kesinlikle yoksun kalan, insan-nesne ilişkisini bu olumlu yanında yaşama hakkı bulunmayan ve böylece insanların nesneleri değiştirdikleri bir durum içinde değil, tersine insanların nesneler tarafından belirlendiği, onlara uyum sağlamak zorunda olduğu o geçmişteki "doğa durumu"na benzer bir konumda kalmaya zorlanan ve tıpkı doğal koşulları değiştiğinde kendisini bu koşullara uyduran organizmalar gibi, makinalar değiştiğinde de kendisinden bu "nesnel koşul"a uyarlı eylem istenen bir sınıftır işçi sınıfı. Ona insanların doğaya egemen olduğu söylenerek bundan gurur duyması istenmektedir.

---

3 Nesnel üretim düzeyinde makinaya bağımlılıkla, insanın makinanın bir uzantısı hale gelmesiyle kendini gösteren bu durum ekonomi ve genel olarak toplumsal ilişkiler düzeyine "metanın, paranın fetişleşmesi" olgusuyla "yansır".

4 Burada yaptığımız açıklamalar şu tarihî olguyu dikkate almaktadır: Kapitalizm, insanların organik hayatlarını sürdürebilmek amacıyla yaptıkları üretici faaliyetlerin bu ilk amacına vardığı toplumsal aşamadır. İnsanlar bu aşamaya varıncaya kadar ihtiyaçlarının ürettikleri ile karşılanamamasından doğan "kıtlık" sorununu çözümlemeye çalıştılar. Kapitalizmle birlikte gördüğümüz dev üretim güçleri, bu tarihî sorunun çözümlendiği, çözüm imkânlarının oluşturduğunu gösterdi. Her ne kadar hâlâ doğal-organik ihtiyaçlarını yeterince elde edememiş milyonlarca insan varsa da bu olgu "fazla üretim" krizlerine uğrayan sistemin açıklanması kolay paradoksudur.

Bugün kapitalist sistem, yalnızca "en gelişmiş"lerinde değil, Türkiye gibi, "azgelişmişler"inde de tüketim kamçılaması yapmakta kendini yaşatabilecek bir imkân buluyorsa nedeni buradadır.

İşte bundan dolayıdır ki Marx şöyle der:

> "Sonuna değin gelişmiş proletaryada, tüm insanlığın, hatta insanlık görünüşünün soyutlanması tümlenmiş bulunur. Güncel toplumun tüm yaşam koşulları en insan-dışı yanlarıyla proletaryanın yaşam koşullarında yoğunlaşmış bulunurlar. Proletaryada insan gerçekte kendi kendini yitirmiş, ama aynı zamanda bu yitirmenin teorik bilincini de kazanmıştır." (K. Marx, F. Engels, *Kutsal Aile*... s. 63. Sol Yayınları.)

Üretim araçlarının giderek daha yetkinleştirilmesiyle belirlenen kapitalizme kadarki insan eyleminin gelişme sürecinin bu karakteristik özelliği sürdürülerek, çözümlenemez bu sorun. Dolayısıyla bir sonraki aşama bu süreçten radikal bir kopma, bir sıçrayış olmalıdır.

Sosyalizm ancak bir devrimdir. İnsanlık tarihinde bu ana kadar gerçekleşmiş tüm devrimleri; *kendisinden bakılınca* ancak niceliksel değişimler olarak görebileceğimiz bir devrimdir ve bunun içindir ki "sosyalizm, insanlığın tarih öncesinin sona erişi" olacaktır.

Toplumsal üretici güçlerin tarih içinde gelişme sürecine bu aslî boyut açısından bakmamak, gelişme olgusunu *insanın dışında* bir süreç olarak görmek, Marksizmin sosyalizm mücadelesinde kazandırdığı her şeyin yitirilmesine yol açar. Daha önce belirtildiği ve yukarıda yapılan alıntıda kanıtlandığı gibi -ki üzerinde özellikle durduğumuz *Feuerbach Üzerine Tezler*'in de anlamı bu idi- Marx, sosyalizmi herkesin çoğu kez yücelttiği *var olan üretim biçiminin, tarihî eleştirisi* üzerinde kurar. Burada proletaryanın mahkûm edilmiş olduğu ve nesnel zorunluluk olarak kendini duyurtan insanî eylem imkânına dikkati çeker. Belki henüz bu zorunluluktan kesin kurtuluşun somut imkânları görülmemektedir ama proletarya, kendi durumunun "teorik bilincine" varmış proletarya, bunların oluşmasını bekleyemez. "Sonuna kadar" gelişmiş kapitalizm, yukarıda özetlenen çelişkisinin de sonuna kadar gelişmesinden başka sonuç getirmez. Kendi kurtuluşunun insanlığın kurtuluşu anlamına geldiğini bilinçle kavramış proletarya

bu kurtuluşu gerçekleştirecek imkânları ancak tüm toplumsal faaliyetleri bu aslî sorunun çözümlenmesi, çözüm koşullarının oluşturulması için seferber ederek oluşturacaktır. "Proletarya diktatörlüğü"nün tarihî görevi ve anlamı buradadır ve bu aynı zamanda onun "siyasal" içeriğini de belirler. Marx'ın Paris Komünü üzerine analizinde niçin önemle buradaki özgün demokrasiyi vurguladığını, proletaryanın tıpkı burjuvazi gibi devlet ve siyaset adamları eliyle uygulattığı bir diktatörlük değil, böylesi özgün bir demokratik işleyişe sahip bir diktatörlük kurması zorunluluğunun aslî anlamını böyle kavrayabiliriz. Marx, Komün için "...içinde emeğin ekonomik kurtuluşunun gerçekleştirebileceği nihayet bulunmuş bir politik biçim" der.

Proletarya burada üretici eylemine ek olarak bir politik eylem imkânı da edinmiş olmuyor yalnızca. İnsanların geçim durumunu şüphesiz yükseltmekten geri kalmayarak, insanların tüm toplumsal faaliyetlere katılabilme imkânı ve buna elveren kurumsal yapılar, özgün deneyimler içinde insanlar, daha önceki toplum biçimlerinde olmadığı kadar zengin içerikli bir eylem kapasitesine sahip olacaklardır.

Marksist sosyalizm teorisinin önümüze getirdiği perspektifler bu. Yeniden belirtelim ki bu perspektif, işçi sınıfını yerine getirmek zorunda olduğu üretici işlevden kesin olarak kurtaracak bir "üretici güçlerin dönüştürülmesi" somut imkânının var olduğu öne sürülerek "çizilmiş" değil. Bu imkânlar oluşturulacak, deyim yerindeyse yaratılacaktır.

Bunun içindir ki sorun dünyayı anlamak değil, *dünyayı dönüştürmektir.*

"İnsan eylemi"nin dönüştürülmesi ile Marksist siyasal eylem kavramı anlayışı arasındaki ilişkiler

Yukarıda da işaret edildiği gibi insan eyleminin dönüştürülmesi sorunu, insanların yerine getirdikleri üretici işlevlerin haldeki durumunda kesin bir değişim olmaksızın çözümlenemez.

Yine belirtildi ki bu çözüm, insanların o zamana kadar oluş-

turdukları bilimsel, teknik imkânların bu amaç için seferber edilmelerini gerektirir.

Bütün bunlar elbette ki siyasal iktidarın ele geçirilmesi ile birlikte başlatılacaktır.

Şimdi üzerinde duracağımız konu şu: Yukarıda özetlenen ve görüleceği üzere hemen çözümlenmesi mümkün olmayan, ama sorunun bilincinde olan sosyalist iktidar; neden dolayı "komün tipinde bir devlet", "devlet olmayan devlet" olmak zorundadır? İnsan eyleminin dönüştürülmesi genel sorunu ile bu "devlet" arasındaki ilişki nedir?

Bir diğer soruyu da, Lenin'in *Ne Yapmalı* adlı kitabında, işçi sınıfının siyasal bilincinden ne anlaşılması gerektiği üzerine söylediklerinden çıkarabiliriz:

> "...materyalist tahlil ve kıstasları bütün sınıfların, kategorilerin ve grupların *bütün* eylem ve hayat tarzlarına pratik olarak uygulamayı öğrenmek, (...) kendini iyi tanıyabilmesi için işçi sınıfının çağdaş toplumun *bütün* sınıfları arasındaki karşılıklı ilişkiler hakkında tam bir bilgisi (...) siyasî hayatın tecrübesine dayanan bilgisi"

olması gerektiği ısrarla bütün kelimesinin altı çizilerek vurgulanır.

Demek oluyor ki, Lenin işçi sınıfının siyasal mücadelesine sırf bir iktidarı alma amacını yüklemiyor. Bunu çok aşan bir içerik veriyor. Ancak eylem kapasitesinin nicelik ve nitelikçe artması olarak tanımlayabileceğimiz ve içeriğinden açıkça görüleceği gibi hiçbir toplumsal faaliyeti ve dolayısıyla ilişkiyi dışta bırakmayan bir kapsamda olduğu için de amacının ancak "politik olgunlaşma" olarak kavramlaştırabileceğimiz bir süreç öngörülüyor.

Sosyalist devrim için neden bilinen siyasal iktidara yönelik mücadelelerde söz konusu olmayan böyle bir süreç öngörülmektedir?[5]

---

5 Şüphesiz bu öngörme Marx'tan çok Lenin için söz konusudur. *Birikim*'deki bir yazıda bu konu üzerinde durulmuş ve ilk bakışta edinilen izlenimin tersine Lenin ile Marx'ın çelişmediği savunularak, kanıtlar gösterilmiştir. (Bkz. *Birikim*, Mart 1977, sayı 25, "Rossana Rossanda'nın Yazısı Üzerine").

Sorun, kapitalist toplum biçiminde insanlara tanınan eylem imkânının analizi ile ilgilidir.

Yalnızca somut maddeler üretiminde değil, aynı zamanda genel adıyla "hizmet üreten" tüm toplumsal faaliyetlerin yerine getirilişinde insanlar, genel işin belirli bir parçasını yapmakla sınırlandırılmışlardır. Toplumu bütünüyle saran işbölümü uyarınca insanlar belli tip bir kol veya kafa emeği ürünü harcamakla yükümlüdürler. Kol emeği gerektirmeyen işlerde, eskiden bir kişinin yaptığı işin çeşitli parçalara bölündüğü ve bunların her birini yapan kişilerin, kendine düşen parça üzerinde "uzman"laştığı görülür. Böylece verim artışı sağlanmaktadır.

Ayrıca şu da var ki, bu uzmanların yaptığı işler de giderek standartlaşmaktadır. Hangi işin nasıl yapılacağı kataloglar, cetveller ve önceden ayrıntılı biçimde hesaplanan iş görme programları ile belirlenmiştir. Aşırı basitleştirilen uzmanlık konuları içinde kalan kişiler, tıpkı işçi sınıfının makina karşısındaki durumuna benzer bir durumu giderek daha fazla hissetmektedir. İşçi sınıfının makina bağlamında duyduğu bilimin ve tekniğin önündeki çaresizlik duygusunu kafa emekçisi uzmanlar da kataloglar, cetveller ve araştırma laboratuvarlarının bildirdiği sonuçlar önünde duyar hale gelmektedirler.

Geniş üretim kombinaları içinde birbirinden farklı ürünler üreten ve kombina sisteminin içinde bu ayrı ürünlerin tedricen biraraya getirilmesi ve sonuçta "son ürünler"de bu sürecin tamamlanmasına çok benzeyen bir işleyiş kafa emeğinin harcandığı alanlarda da yürürlüğe sokulmuştur.

İşçiler gibi kafa emekçileri de gittikçe daha fazla katkıda bulundukları bu son ürünler ile kendi aralarındaki bağı kuramaz duruma gelmektedir.

Gitgide kompleksleşen ürünler, yalnızca onları oluşturmak için gitgide daha yaygın bir üretim örgütlenmesi gerektiği ve bu anlamda toplumsallaştıkları için değil, aynı zamanda çok çeşitli ve daha önce somut üretime katkısı olabileceği düşünülemeyen bilimsel ve kültürel faaliyetleri de gerektirir hale geldikleri için de toplumsallaşmaktadırlar.

Ürettikleri giderek toplumsallaşırken, insanlar alabildiğine bireyselleştirilmektedir. Burada bireyselliği ahlakî anlamda kullanmıyoruz. Bu ahlakî yansıma asıl olarak insanların üretici ve toplumsal eylemlerindeki bireyselleşmenin -ki buna aslında nesneleşme denilmelidir- sonucudur.

Kapitalizmin insanlar arasındaki ilişkileri metalar arasındaki ilişkiler haline getiren temel özelliği en uç noktalara varmıştır. Geçmişte sırf organik hayatları için gerekli ürünleri mübadele ederlerken insanlar birer metayı temsil ederek ilişkide bulunurlardı. Bunun dışında yaşama koşulları ortak olan bir çevrede kendilerine göre bir kültür, ideoloji, sanat üretirlerdi. Bu çevre içinde karşılıklı bir etkilenme olur, çoğu kez anonim bir kültür, bir değerler sistemi oluşurdu.[6]

Kapitalizm, bu anlamda kültür ayrımını yıkar. Kültürel diyebileceğimiz her faaliyet alanı da meta üretiminin "yasaları" içine girmiştir. Kapitalizm kültürü, sanatı, vb. bir meta olarak satar. İnsanların çeşitli tiplerde üretilen bu metaları satın alması değil önemli olan, insanların kesin biçimde alıcı hale gelmeleridir. Onlar artık kültürel oluşumlara katılamazlar. Kültür, kültür üreticilerince üretilir ve diğerlerine ürün olarak gelir. Müzik dinler; film, gösteri, televizyon seyreder; kitap okur. Ama bunları yapamaz. Müziği sevmek, onu dinleme; edebiyatı sevme, kitap okuma ile vb. edilgen biçimde kendini gösterir.

Sırf sınırlı üretici işlevini yerine getirirken "eylem"li olan, ama bunun dışında hemen hemen tüm toplumsal faaliyetlerin edilgen nesnesi haline gelmiş olan kapitalist toplumun insanı, başka eylem türlerini yapan insanlarla arasındaki alan ayrımını bu edilgenliğe itiliş süreci içinde aşamaz. İnsanlar arasında insanî diyebileceğimiz ilişki biçimleri de giderek kısırlaşır ve insanların birbirlerini kullandıkları metalar aracılığıyla tanıdığı, tanımladığı bir toplumsal değerler sistemi oluşur.

---

6 Geçmiş toplum biçimlerinde genel hatlarıyla ayrı iki kültürel yapı görülür. Sınıfsal yapıya tamamen uyan bu ayrım; iki ayrı biçimde edebiyat, görenek ve gelenek, ideoloji yorumu ve toplumsal değer sistemi ile kendini gösterirdi. Egemen sınıfça baskı altında tutulmakla birlikte ezilen sınıflar yine de sınıfın mensuplarına özgü bir kültür oluşturma, bu oluşuma katılma imkânına sahiptirler.

İnsanların birer eylem nesnesi haline gelmeleri yolu açılmıştır. Her faaliyet türünü yerine getirenler, diğerlerini kendi eylem ürünlerinin hem alıcısı hem de eylem nesnesi halinde görür. Politik faaliyet için oy ve yönetilen, ekonomik faaliyet için tüketici, sanat faaliyeti için seyirci, dinleyici ve okuyucudur insan.

Genel toplumsal eylemin sonuçlarında gördüğümüz sayı ve çeşitlilik açısından devasa zenginlik yanında, bireysel eylemlerin bu sınırlı, yoksul durumu tam bir çelişkidir. Sınırlı bir eylemde bulunmak ve diğer eylem türlerinin nesnesi olmak durumu; insanın potansiyel imkânlarının bu istem dışı köreltilmesi, kapitalizmin ancak yıkılması ile kurtulunabilecek toplumsal bunalımının nedenidir.

> "Biçimi ne olursa olsun, bir toplum nedir? İnsanların karşılıklı eylemlerinin ürünü." (K. Marx, *Felsefenin Sefaleti*, s. 188-189, Sol Yayınları, 2. baskı).

Eğer doğal nesnelerin hareketine, edilgenliği ve döngüsel nitelikte oluşları nedeniyle "eylem" diyemiyorsak; kapitalist toplumda da benzer özelliklerle bir eylemlilik hali içinde olan insanların aslında bir eylemsizlik durumunda olduklarını söylemeliyiz. Kapitalist toplumda insanların üretici -ki burada en geniş anlamda kullanıyoruz- yetenekleri bastırılmış, kısıtlanmış halde birbirleriyle ilişkide bulunurlar.

Temel sorun burada olduğuna; kapitalizmin gerçekten aşılması, insanların bu kısıtlı eylemlilik halinden kurtulmasıyla mümkün olacağına göre, sosyalist hareketin çözüm perspektifi nasıl olmalıdır?

Burada Marx'ın "proletaryada insan gerçekte kendi kendini yitirmiş, ama aynı zamanda bu yitirmenin teorik bilincine varmıştır" sözleriyle; Lenin'in proletaryaya "materyalist tahlil ve kıstasları *bütün* sınıfların, kategorilerin ve grupların *bütün eylem ve hayat tarzlarına pratik olarak uygulamayı öğrenme*" zorunluluğunu vurgulayan siyasal eylem anlayışı arasındaki içsel bağı kurabiliriz.

Kapitalist toplum biçimine karşı verilecek mücadele süreci, sosyalist toplumun eylemli insanını oluşturma sürecidir de.

Bu insanlar yalnızca kendi sınırlı eylem imkânlarını yadsıyan ve bu sorunun çözümünü bir veya birkaç sınırlı eylem türünü daha yapabilir hale gelmekte görmeyen insanlardır. Sorunun aslî çözümünün tüm toplumsal eylem biçimlerinin birbirlerinden ayrı ve üstelik kendi içinde de bölünmüşlükle karakterize edilen yapılış biçiminin kökten değişmesi ile mümkün olduğu bilincine varmış insanlardır. Bize olağanmış gibi gelen ve her biri ancak belirli, özel bir bilgilenmeyi ve yetenekliliği gerektirdiğini varsaydığımız ayrı toplumsal eylem biçimlerinin özgün, bileşik bir eyleme dönüştürülmesi ve insanların bu eylemin yapıcısı haline gelmeleri, sosyalist mücadelenin "bilinçlendirme" özelliğinin somutta görülmesi olacaktır. Bilinç bir sözler yığınında değil, eylemliliğin kendisinde olacak ve eylemlilik hali içindeki insanlar arasında sosyalistçe ilişkiler doğacaktır. Sosyalist ilişki bir ahlak kuralları sistemi olmaktan, yaşanan, gelişen bir şey haline gelmiş olur böylece.

Sosyalist hareket, kapitalizmin özünde tam bir eylemsizlik halinde tuttuğu insanlara zengin, bileşik bir eylem sürdürebilme, geliştirme perspektifi verebildiği, bunun gerçekleştirilebildiği bir "alan" olduğu zaman vardır, var olur.

Kapitalizmin "insan malzemesi" bu alanda dönüştürülecektir. Bastırılmış, kısıtlanmış yeteneklerini açığa çıkarma imkânını bu alanda bulacaklardır. Ama bu, ayrı denilen yeteneklilik çeşitlerinin bir "ürün" üzerinde somutlaştırıldığı, böylece birleştirildiği gerçekten toplumsallaşmış nitelikteki eylem biçimlerinde olacaktır. Kapitalist toplumun ince meslek dilimleri ayrımı nedeniyle birbirinden kopartılmış insanları, ortak eserler yaratabilme zemininde birleşeceklerdir. Şüphesiz bu, ekonomik-meslekî örgütlerden daha değişik, *karma* örgütler ister. Ayrı toplumsal işlevleri olan bireylerin biraraya geldiği bu örgütler içinde sınıfsal içe kapanıklık, ayrı hayat biçimlerinin getirdiği değer yargıları vb. sorunların da pratik çözüm imkânlarının bulunacağı, bir yerde deneme alanları olan bu örgütlenmeler, aynı zamanda sosyalist hareketin maddî temelini, mayalandığı zemini oluşturabilecektir.

İşçi sınıfının derin bir yoksulluk, cehalet ve politik baskı altında tutulduğu rekabetçi kapitalizm evresinde meslekî-sendikal örgüt kurmakla parti kurmak arasında egemen sınıf açısından herhangi bir pratik fark yoktu. Her ikisi de aynı şiddetle bastırılıyordu.

Tekelci dönem, sendikaların ve sosyal demokrat partilerin kuruluşuyla da karakterize edilebilir. Kapitalist sistem savunucuları, sendikal mücadeleye bir alan açarak ve partileri de bunların siyasal uzantısı olma rolüyle burjuva demokrasisine bir öge olarak kabûl etmeye yönelerek kendilerine yönelik devrimci potansiyelleri nötralize edebildiklerini gördüler. (Çarlık Rusya'sında bile otokrasi Zubatov sendikaları ile işçi hareketini ekonomik-meslekî platform ile sınırlamayı denedi.) Lenin'in o dönemde "ekonomik mücadelenin kendisine siyasî bir nitelik kazandırmak" isteyen ekonomist eğilime karşı verdiği kararlı mücadele ancak bu tespitlerin ışığında anlaşılabilir.

> "Kim, işçi sınıfının dikkatini, gözlem imkânlarını ve bilincini, yalnız işçi sınıfı üzerine, hatta başlıca işçi sınıfı üzerine çekiyorsa, böylesi sosyal-demokrat değildir; çünkü, kendini iyi tanıyabilmesi için, işçi sınıfının çağdaş toplumun *bütün* sınıflar arasında karşılıklı ilişkiler hakkında tam bir bilgisi, sadece teorik bilgisi değil ... hatta daha doğru olarak ifade edelim: teorik olmaktan çok, siyasî hayatın tecrübesine dayanan bilgisi olması gerekir. Bu nedenle yığınları siyasal harekete çekmek için en geniş uygulanabilirliğe sahip araç olarak ekonomistlerimizin vaz'ettikleri iktisadî mücadele kavramı, pratik sonuçları bakımından çok zararlı ve gericidir." (V. I. Lenin, *Ne Yapmalı*, Sol Yayınları, s. 88-89).
>
> "Siyasal sınıf bilinci, işçilere *ancak dışarıdan* verilebilir, yani ancak iktisadî mücadelenin dışından, işçilerle işverenler arasındaki ilişki alanının dışından verilebilir. Bu bilgiyi elde etmenin mümkün olduğu biricik alan, *bütün* sınıf ve tabakaların devletle ve hükümetle ilişkisi alanı, *bütün* sınıflar arasındaki ilişkiler alanıdır." (V. I. Lenin, *a.g.e.*, s. 100.)

Lenin'in parti anlayışını kendi otokratik mantıklarına göre yorumlayanların *Ne Yapmalı*'da "unuttukları" pek çok şey vardır. Lenin'in, sosyalist siyasal mücadele anlayışını ekonomist-sendikalist anlayışa karşı savunurken örgütlenme konusunda çizdiği şu alan da bu "unutulanlar" arasındadır:

> "*Bu* baskı toplumun çeşitli sınıflarını etkilediğine göre, kendisini yaşamın ve eylemin en çeşitli alanlarında -meslek, kamu, özel, aile, din, bilim, vb., vb. alanlarda- ortaya koyduğuna göre, otokrasinin *siyasal teşhirini bütün yönleriyle örgütlemeye girişmeyecek* olursak işçilerin siyasal bilincini geliştirme *görevimizi yerine getirmeyeceğimiz* besbelli değil midir?" (V. I. Lenin, *a.g.e.*, s. 74.)

Bu perspektifin, -siyaset kavramına verilen bu içeriğin- otokrasinin yoğun baskıları altındaki Çarlık Rusya'sında tam anlamıyla işlerliğe konulduğunu söyleyemeyiz. Ama çağımızda kapitalist sistemin dün kendisine karşı yöneltilmiş bir dizi örgütlenmeleri -sendikal ve hatta komünist adlı partiler de dahil- şimdi absorbe edebilmiş olduğunu gördükçe Lenin'in şu yukarıda sosyalist siyasal bilinç ve mücadele perspektifinin ne denli kalıcı nitelikte olduğu, sanırız yeterince açığa çıkıyor.

Birikim, Ekim 1977, sayı 32

SOSYALİZMİN TEMEL SORUNLARI GÜNDEME GELİRKEN I

Avrupa Komünizmi ve son yıllarda belirgin bir olay olarak kendilerini duyuran Doğu Avrupa ülkelerindeki muhalefet hareketleri, 1960'lardan bu yana uluslararası sosyalist harekette süren tartışmalarda doğrudan gündeme getirilmemiş olan temel önemde iki sorunu -sosyalist toplumun siyasal düzeni ve enternasyonalizm- tartışma platformuna getirmiş oldular.

Uluslararası sosyalist hareketin II. ve III. Enternasyonal çizgileri olarak ikiye ayrıldığı Ekim Devrimi esnasındaki tartışmalar da bu sorunlar etrafında dönmüştü. II. ve III. Enternasyonal'in karşıt hareketler haline gelişleri sırasında proletarya diktatörlüğü tezinin ve enternasyonalist anlayışın temsilcisi olarak II. Enternasyonal'den kesin farklılığını ortaya koyan III. Enternasyonal çizgisi içinde o yıllardan beri meydana gelen tartışma ve ayrılıklarda ortaya çıkan eğilimlerden hiçbiri, bu sorunları yeniden gündeme getirme gereğini duymamış; ayrılıklar, belirli tarihî dönemlerde hareketin takip etmesi gereken politikalara ilişkin ikincil tez ve teoriler üzerinde olmuştu. 1960 başlarında ÇKP-SBKP tartışması olarak başlayıp gelişen günümüzdeki bunalım sürecinde de bu durum değişmemişti. Her ne kadar örneğin ÇKP'nin SSCB'deki iktidarın sosyal-faşist nitelikte olduğunu öne süren ağır suçlamaları ve SSCB'de-

ki iktidarın sınıf niteliği üzerine ileri sürülen tezler bağlamında tartışmalar yıllar boyu devam etmişse de, bu tartışmalarda üzerinde durulan olgular, SBKP'nin görüş ve tezleri, uyguladığı politikalar ve ülkedeki ücret vb. şeylerdi. Oysa Avrupa Komünizmi ve Doğu Avrupa'daki muhalefet hareketlerinin gündeme getirdiği şey, doğrudan doğruya siyasal düzenin kurumsal-örgütsel yapısı, daha da ötesi tüm SSCB toplumunun örgütsel anatomisidir. Yukarıdaki olgular bu yapının sonuçları, ürünleri olarak kullanılabilmektedir bu durumda.

Avrupa Komünizmi ve Doğu Avrupa'daki muhalefet hareketleri, yapı olarak yalnızca SSCB'de değil, tüm sosyalist ülkelerde ana hatlarıyla aynen geçerli olan ve bir parti-devlet kompleksinin tüm siyasal-toplumsal yapıyı ve dolayısıyla tüm toplumsal faaliyetleri denetim altında tutma tekeline sahip düzene, buna elveren örgütsel yapıya karşı çıkmakta, "anti-demokratik" olarak nitelemekte ve demokratik olmayan bir topluma sosyalist denilemeyeceği noktasından hareket ederek bu düzenin sosyalizm ile çeliştiği yargısına varmaktadırlar.

Sosyalist toplumun siyasal düzeninin kesinlikle demokratik olması gerektiğini vurgulayan, bu ilkeye merkezî önem vererek, sosyalist hareketin diğer sorunlarına ilişkin tezlerini buna göre yeniden düzenlemeye çalışan Avrupa komünist partileri ve Doğu Avrupa'daki muhalefet hareketleri, vurgulamanın yapıldığı "demokrasi" kavramına verilen içerik ve kapsamı farklı düşünen başlıca iki eğilime ayrılıyor. Şu anda her iki harekete de egemen olan eğilim, genel hatlarıyla vaktiyle II. Enternasyonal tarafından temsil edilen "demokratik sosyalizm" anlayışını savunmaktadır. SSCB'de ve tüm diğer sosyalist ülkelerde var olan düzene karşı çıkışlarını bu platformda yapmakta ve bu "düzen"lere karşı II. Enternasyonal içinde pek çok varyasyonu geliştirmiş olan bir "demokratik sosyalist toplum" alternatifi getirmektedirler.

* * *

Genel bir formülasyon yapılacak olursa, Avrupa komünist partilerindeki egemen eğilimin, ülkelerinde var olan "demokratik" siyasal düzeni, tedricen özel mülkiyetten arındırılmış

bir "ekonomik temel"e sahip kılmak istedikleri, Doğu Avrupa'daki muhalefet hareketlerinin büyük çoğunluğunun ise, ülkelerinde var olan -geniş ölçüde- özel mülkiyetten arındırılmış "ekonomik temel"i "demokratik" bir siyasal düzenle taçlandırmak istedikleri söylenebilir.

Bu iki genel hareket içinde henüz zayıf ve tam biçimlenmemiş olarak kendisini gösteren diğer eğilim ise; gerek SBKP'nin öncülük ettiği "reel sosyalizm" teorisine ve bunun onayladığı SSCB'deki toplumsal-siyasal yapıya, ve gerekse bu yeni "demokratik sosyalist" anlayışa ve onun önerdiği toplum modeline karşı çıkmaktadırlar. Bunlar "demokratik sosyalistler" gibi "proletarya diktatörlüğü"nü SSCB'deki toplumsal-siyasal yapıyla özdeş saymıyorlar. Avrupa komünist partileri içindeki "sol muhalefet"in ve Doğu Avrupa'da son zamanlarda ortaya çıkan Bahro gibi yazarların dile getirdiği görüşler, bu genel çizgileriyle SBKP anlayışına ne denli uzaksalar "Avrupa Komünizmi"nin yeni "demokratik sosyalist" anlayışına da aynı derece uzak bir platforma aittirler.

Proletarya diktatörlüğünün Marksizmin özü olduğunu öne süren III. Enternasyonal'in ihtilalci eğilimi, bu kavramı yadsıyan ve "demokratik sosyalizm"i savunan II. Enternasyonal eğilimini Marksizm düşmanı olarak nitelemiş, aralarında uzlaşmaz, derin bir karşıtlık olduğunu belirterek tüm ilişkilerini koparmıştı. Oysa şimdi, kendisine proletarya diktatörlüğü tezini yadsıyan bir "demokratik sosyalist" konumdan eleştiriler yönelten Avrupa komünist partilerine karşı, bu tezi savunan SBKP'nin tutumu hiç de böylesine "sert" değil. O, bu partileri "kardeş partiler" olarak nitelemekte, yıllardan beri süren partilerarası ilişkileri koparma girişimlerini önlemeye çalışmaktadır. Dolayısıyla Avrupa komünist partilerinin Ekim Devrimi esnasındaki II. Enternasyonal'in konumunda olduğu benzetmesinin gerçeğe uygunluğundan söz etmek mümkün ise de, SBKP'nin III. Enternasyonal çizgisini temsil ettiğini söylemenin imkânı yoktur. Şu ilgiye değer nokta özellikle hatırlanmalıdır: II. ve III. Enternasyonal'in ayrıştığı tartışmalar esnasında suçlayıcı, saldıran durumunda olan taraf III. Enternasyo-

nal'dir. Oysa şimdi durumlar tersinedir. "Proletarya diktatörlüğü"nün savunucusu durumundaki SBKP, vaktiyle II. Enternasyonal'in gösterebildiği savunma çabasını bile göstermemekte, gösterememektedir. Kendisine "demokratik sosyalizm" adına karşı çıkan Avrupa komünist partilerinden tek isteği, SSCB'deki kurulu düzene, -yıllardır "proletarya diktatörlüğü"nün somut biçimi olarak lânse edilen SSCB'deki siyasal-toplumsal yapıya-, yönelik eleştirilerini belli bir dozda yapmalarıdır. Fazlasıyla suçlayıcı eleştiriler yöneltmedikleri sürece, SBKP onları kardeş parti saymaya devam edecektir.

"Proletarya diktatörlüğü"nün sosyalist toplumun siyasal düzenini karakterize edeceğini kabûl eden birçok eğilim, SBKP'yi çeşitli noktalardan eleştirmekle birlikte, şu anda SSCB'de var olandan daha farklı bir yapı düşünmemektedir. Bunların Avrupa Komünizminin "demokratik sosyalist" çizgisi ve yaptığı teorik revizyonlar karşısındaki tutumu SBKP'den farklı olmadı. Revizyonizm üzerine alışılagelen eleştiri cümleleri söylendikten, bu resmî tören ifa edildikten sonra olay üzerinde artık söz edilmez oldu.

III. Enternasyonal geleneği içinde ortaya çıkan çeşitli eğilimlerin oluşturduğu günümüzdeki "uluslararası sosyalist hareket", bu gelenek içinde ilk kez bu denli köklü ve açık biçimde ortaya çıkan revizyonizm olayı karşısında, sessiz ve umursamaz diyebileceğimiz bir tutumu benimsemektedir. Bunun nedeni, örneğin SBKP ve takipçilerinin öne sürebildiği gibi "koşulların değişmiş" olması ve "çağdaş koşullar"ın 60 yıl önce doğan keskin ayrılığı hükümsüz hale getirmiş olması değildir. Şüphesiz böyle bir "hükmünü yitirme" durumu vardır. Ama bu Avrupa Komünizmindeki egemen eğilimin "demokratik sosyalist" anlayışı ile SBKP'nin temsil ettiği reel sosyalist anlayış arasındadır. Bu iki anlayış, aralarındaki bazı pürüzlere karşın, pekâlâ anlaşabilecek durumdadırlar. Ama ilk kez sistemli biçimde Lenin ve Kautsky arasında "proletarya diktatörlüğü" üzerine yapılan ünlü polemikte karşı karşıya gelen "demokratik sosyalist" ve "ihtilalci sosyalist" anlayışlar arasındaki niteliksel farklılık için aynı şey, kesinlikle söz konusu değildir.

Ancak şu var ki uluslararası sosyalist hareketin bugünkü durumu karşısında, bu polemikte "ihtilalci sosyalizm" adına öne sürülen görüşleri yineleyerek, Avrupa Komünizminin "yeni" demokratik sosyalist anlayışını eleştirmekle yetinemeyiz. Çünkü sorun, bizzat bu "ihtilalci sosylizm"i kabûlden yola çıkmış bir hareketin içinde yeniden bir güçlü "demokratik sosyalist" eğilimin ortaya çıkışıdır. En az bunun kadar ilgiye değer bir olgu da bu "demokratik sosyalist" eğilime karşı eskisi kadar güvenli bir ihtilalci tutumun görülemeyişi, bu zaafın umursamazlık biçiminde kendini gösterişidir.

Ayrıca belirtmek gerekir ki Lenin-Kautsky polemiğinde Lenin, proletarya diktatörlüğünü savunurken işçi ve asker sovyetlerinin etkin varlığı temelinde kurulu 1918 Rusya'sının siyasal düzeni üzerinde konuşmakta, bu örgütsel temelin Paris Komünü ile ve dolayısıyla Marksizmin "devlet olmayan devlet" olarak tanımlanan -sosyalist toplumun siyasal kurumlarına ilişkin- tezi ile bağıntısını vurgulamakta, kanıtlamaya çalışmaktadır. Lenin, Kautsky'nin "demokratik sosyalizm"ine bu zeminde karşı çıktığı için, onun (Kautsky'nin) demokrasi ile proletarya diktatörlüğünü birbirine karşıt şeyler olarak sunan mantığının kesinlikle yanlış ve saptırıcı olduğunu ileri sürebilmektedir. Oysa bugün Avrupa Komünizmi ve diğer demokratik sosyalistlerin, "proletarya diktatörlüğü" kavramına karşı çıkarlarken temel bir avantajları vardır. Bu da kendisini "proletarya diktatörlüğü" olarak sunan SSCB siyasal düzeninin, vaktiyle Lenin'in savunduğu 1918 Rusya'sının siyasal düzeni ile hiçbir ilgisinin kalmamış oluşudur. SSCB ve diğer sosyalist ülkelerde devlet yapısı bilinen devlet yapısıdır. Proletarya diktatörlüğünü karakterize etmesi gereken "devlet olmayan devlet" ile bağıntısı en az kurulacak bir kurumsal yapıdır karşımızdaki. 1918 Rusya'sının "devlet olmayan devlet" nitelemesinin yapılmasına elveren siyasal düzeni o nitelemeden tamamen uzak bir devlet düzeni haline gelebilmiştir. Benzer bir "dönüşüm"ün diğer sosyalist devrimler için de söz konusu olduğunu ve iktidarın ele geçirilişinin öncesinde çeşitli biçimlerde var olan özgün siyasal kurumların, iktidar ertesinde iş-

levlerini yitirerek, yerlerine bilinen devlet mekanizmalarının geçtiğini ve bugüne değin, bu devrimci -yeni- siyasal kurumların sosyalist toplumun siyasal örgütlenişini karakterize edeceğini varsayan Marx ve Lenin'in görüşlerinin gerçekleştirilemediğini de dikkate almak gerekmektedir.

O halde bugün Marksist siyasal anlayışın "proletarya diktatörlüğü" kavramına verdiği aslî içeriği vurgulayarak; gerek "demokratik sosyalist"lerin burjuva demokrasisini veri alan ve onun geniş kitleleri gerçek bir siyasal etkinlikte bulunma imkânından yoksun kılan yapısını gözardı eden anlayışlarına, ve gerekse reel sosyalizmin otokratik devlet anlayışına karşı çıkan sosyalistler; bütün bu olguları dikkate alarak cevap getirmelidirler sosyalist toplumun siyasal düzeni sorununa.

Avrupa Komünizminin ve Doğu Avrupa'daki muhalefet hareketlerinin gündeme getirdiği ikinci sorun enternasyonalizmdir.

Bugüne değin enternasyonalizm konusu, çeşitli ülkelerdeki sosyalist hareketlerin örgütsel ilişkisi ve birbirleri ile dayanışması, ortak hareketi konularını içerecek biçimde konuldu. Şüphesiz bunlar enternasyonalizmin somut ifade biçimleridir ve belirli bir durumda enternasyonalizmden söz edebilmek için bu "maddî temel" kesinlikle gereklidir.

Fakat enternasyonalizm, yalnızca örgütsel ve eylemsel planda değil, örneğin teorik düzeyde de "yansıması" olan bir "öge"dir. Marksist yaklaşım, enternasyonalist bir yaklaşımdır. Bu noktadan neden dolayı söz ettiğimizi daha sonra açıklamaya çalışacağız.

Avrupa komünist partileri, SBKP ile enternasyonalizm adına yıllardır Komintern ve bir ölçüde Kominform'un örgütsel yapısı içinde ve daha sonra da Dünya Komünist Partileri Konferansları ile sürdürdükleri ilişkiye artık gerek duymadıklarını ilan ederek her komünist partinin kendi eylemine kendisinin karar vermesi, kendi ulusal gerçekliklerini dikkate alarak eylemini düzenlemesi gerektiği görüşünü getirdiler. Avrupa komünist partilerinin teorik revizyonları ve "demokratik sosyalizm"e resmen geçişlerine ancak şekilsel bir itirazda bulunan SBKP, bu girişimi önlemek için hayli gayret gösterdiyse de ba-

şarılı olamadı. Bu partilerin "enternasyonal ilişkileri" neden yadsıdıklarını sınırlı da olsa açıklayan metinlerde anlatılan olaylar hiç şüphesiz onların *bu ilişki biçimini* terk etmelerine hak verdirir niteliktedir. Komintern'in 1930'ların hemen öncesinden başlayarak, 1943'te resmen kapatılmasına -ki bu kararı da SBKP kendisi vermiştir- kadarki tarihindeki pek çok olay açıkça göstermektedir ki, Komintern, kuruluş döneminde sahip olduğu özellikleri tümüyle yitirerek, SBKP'nin kesin yöneticiliğinin damgasını vurduğu otokratik bir örgüt haline gelmiş ve sosyalist hareketin tüm sorunlarının SSCB devletinin çıkarları ekseninde karara bağlandığı bir anlayış giderek egemen kılınmıştır. Bu anlayış daha sonraki Kominform'da da aynen geçerli olmuştur.

İlk kuruluş yıllarında Komintern, uluslararası sosyalist hareketin ortak ve bölgesel sorunlarının canlı tartışmalar içinde analiz edilip karara bağlandığı bir forum görünümündeydi. SSCB'deki ilk ve o andaki tek sosyalist devrimi savunmanın, başlıca görevlerden biri, belirleyici önemde bir görev olduğu ortakça kabûl edilmesine karşın, bu o zamanlar "SSCB'nin çıkarı" belirleyicidir biçiminde yorumlanmamaktadır. Ancak daha sonraları SBKP'nin Komintern'e egemen kılabildiği -buna imkân veren tarihi koşullar burada konumuz değil- anlayış sonucunda öyle bir noktaya varıldı ki, artık SBKP uluslararası sosyalist hareketi ilgilendiren tüm sorunlarda kararın doğrudan kendisini ilgilendirdiği ülke sosyalistlerine bile haber verme gereğini duymadan kararlar alabildi. Komintern'in tek ve tartışılmaz yöneticisi olma konumunun kendine verdiği yetkiye dayanarak SBKP, yalnızca ana kararları almak, genel stratejiyi tespit etmek tekelini elinde tutmakla kalmıyor, aynı zamanda bağlı partilerin taktik düzeydeki politikalarına kadar müdahale ediyor, seçimle gelmiş yöneticileri azledebiliyordu. 1939'daki ünlü Nazi-Sovyet paktının uluslararası sosyalist harekette yarattığı şok dalgaları, böyle bir antlaşmanın mümkün olabileceğini o zamana kadar akıllarına bile getirmemiş olan sosyalistlerin çoğunluğu tarafından, dönemin son derece zor ve çapraşık koşulları nedeniyle sindirilmeye çalışıldıysa da; içerikleri çok sonra-

ları açıklanan Tahran, Yalta ve Potsdam antlaşmalarında SSCB devletinin, pek çok ülke sosyalist hareketlerini doğrudan ilgilendiren hayatî önemde konularda kimseye danışmadan aldığı kararlar, o ülkenin kaderi üzerinde ABD ve İngiltere ile yaptığı pazarlıklar, antlaşmalar hiç şüphesiz "dönemin zor koşulları" gerekçesiyle örtülemeyecek şeylerdi. Örneğin Tahran ve Yalta'da ABD ve İngiltere ile yapılan antlaşma uyarınca, Yugoslavya'nın, savaş ertesinde % 50 SSCB, % 50 ABD-İngiltere nüfuzunda bir bölge olacağı hükme bağlanmıştı. Yugoslavya'da Nazi işgaline karşı direnişi örgütleyen ve uzun yıllar Nazi işgalcilerine ve onların yerli destekçilerine karşı tek siyasal-askerî güç olarak savaşıp ülkelerinin, Nazi işgalinden kendi gücüyle kurtulan tek ülke olmasını sağlayan Yugoslav Komünistleri, savaş ertesinde SSCB tarafından bu antlaşmaya uymaya zorlandılar. Nazi işgaline karşı verdiği mücadele içinde Yugoslavya'nın çeşitli etnik toplulukları içeren halkının büyük çoğunluğunun desteğini elde etmiş olan Yugoslav Komünistler Birliği buna karşı çıkınca SSCB tarafından tam anlamıyla aforoz edildi ve 1948'de Kominform'dan atıldılar.

Burada vurgulamak istediğimiz şey, SSCB'nin ABD ve İngiltere ile birlikte savaş ertesindeki "dünya düzeni"ni tespit etmek amacıyla bir antlaşma yapması olgusudur. Dünyanın belirli nüfuz bölgelerine ayrılması ve böylece bir güç dengesinin oluşmasını öngören bir antlaşmadır bu. Taraflar bu antlaşmaya uyulmasını karşılıklı taahhüt etmektedirler. Tüm *halkların savaş ertesindeki gelecekleri* SSCB, ABD ve İngiltere tarafından önceden tespit edilmek istenmiştir. Söz konusu devletler bu "hak"kı bu yetkiyi kendilerinde görmüşlerdir. ABD ve İngiltere devletleri için bu anlaşılır bir şeydir. Emperyalist devletler kendilerinde böyle bir yetkiyi görebilir ve zaman zaman aralarındaki antlaşmalar ile dünyayı güç oranlarına göre nüfuz bölgelerine ayırır, böylece bir güç dengesi kurarlar.

Ama SBKP, halkların geleceklerini tayin etme hakkını kendilerinde görenlerle aynı hakka sahip bir "taraf" olarak nasıl biraraya gelmiştir? İki emperyalist devletin temsilcileri ile sosyalist anlayışın temsilcileri arasında bir antlaşma zemini nasıl

kurulabilmiştir? Bir antlaşma zemininin her iki tarafça da kabûl edilebilir ölçütleri, kuralları olması gerektiğine göre SSCB, ABD ve İngiltere arasındaki antlaşma zemininin ölçütleri, kuralları neydi? Hangi *ortak dili* kullanıyorlardı?

Bunların cevapları Tahran, Yalta ve Potsdam antlaşmalarının metinlerinde, tutanaklarında bulunmaktadır. Başta Stalin olmak üzere SSCB devleti sözcüleri burada sosyalizmin, Marksizmin dilini değil, "devlet"lerin dilini kullanmakta, pazarlıkları ancak bunlara vergi kanıt sistemleri ile yapmakta, hangi ülkenin nasıl bir statüye sahip olacağını, kimin "nüfuz alanı"nda kalacağını tespit ederken o ülke halkının tarihini, sosyo-politik olgunluk düzeyini vb. verileri değil, -ki böyle veriler diktate alınmış olsa bile, o halkın kaderinin tayin edileceği yer Yalta ve Potsdam toplantı salonları olmamak gerekir- ABD, İngiltere ve SSCB'nin askerî-ekonomik çıkarları, jeopolitik konumu vb. veriler dikkate alınmakta, diyelim Polonya'da SSCB'nin nüfuzunu pekiştirecek bir ödün sunulurken, SSCB'nin de falanca ülkede ona denk sayılabilecek bir ödün vermesi istenmektedir. Başkanlar düzeyindeki toplantılarda alınan "prensip kararları"nda örneğin Yunanistan % 100 İngiliz nüfuzunda, Yugoslavya, % 50'şer, Bulgaristan % 75, % 25 vb. ifadeler kullanılmaktadır.

Söz konusu antlaşmalarla Polonya, Estonya, Letonya, Litvanya, Romanya, Çekoslovakya, Macaristan, Bulgaristan ve daha sonra Doğu Almanya gibi ülkelerin "emperyalist sistem" dışına çıkmaları mümkün oldu denilebilir. Bunların çok önemli "kazanç"lar olduğu öne sürülebilir ama yukarıda vurgulamaya çalıştığımız nokta, bu "kazanç"ların son derece önemli bir şeylerin yitirilmesi pahasına sağlandığıdır. Daha doğrusu böylesi kazançların ancak bu yitirilme sayesinde elde edilebildiğidir.

"Sosyalist sistem"e dahil edilen bu ülkelerin "kendi Ekim Devrim"leri yoktur, olmadı. Bu ülkelerdeki komünist partileri, ülke içi sınıf mücadelesi içinde zafere erişerek değil, sınırlı güçlerinin ardındaki SSCB askerî-politik gücü sayesinde, savaş sonu antlaşmalarınca tayin edilen güç dengesinin bir gereği

olarak iktidara geldiler. Bu ülkelerdeki komünist parti iktidarlarının dayanakları o günden bu yana fazlasıyla değişmedi. Organik bir devrimin sonucu olmamalarından doğan boşluk kapatılamadığı, tersine daha da büyüdüğü için, bu ülkelerde bazı gerici eğilimlerin de içinde kendini gösterebildiği 1953 Berlin, 1956 Macaristan, Polonya, 1965 ve 1970 Polonya, 1968 Çekoslovakya olayları kitlesel hareketler boyutunda ortaya çıkabildi. Geçerken belirtelim ki reel sosyalist propaganda bütün bu olayları "gerici", "karşı-devrimci" olarak nitelemektedir. Yukarıda da belirtildiği üzere bu hareketler içinde bazı gerici ögeler de yer almış ve emperyalist mihraklar, hareketleri bu yöne itmek için hayli gayret göstermişlerdir. Ama harekete katılanların çoğunluğu -ki içlerinde azımsanmayacak oranda komünist vardır ve hatta bunlar hareketin önderi durumundadırlar- için amaç, sosyalizmin toplum tarafından gerçek temellükünü sağlamaktır.

Devlet gücüne dayanılarak kurulmak istenen bir "sosyalizm" ile sosyalizmin siyasal-toplumsal içeriği arasındaki açık çelişkiyi gidermek ve bu çelişkinin bir ürünü olarak geniş işçi ve emekçi yığınlarında bile oluşan tepkilere olumlu bir dönüşüm imkânı sağlamak için bu komünist unsurlar, ülkelerindeki halk hareketine bizzat örgütleyici olarak katıldılar. 1956 Macaristan'ında ve 1968 Çekoslovakya'sında SSCB askerî gücüyle, 1957 ve 1970 Polonya'sında ise Polonya devletinin baskı ve taviz politikasıyla bastırıldı bu girişimler. Ancak SSCB'nin bu ülkeler üzerindeki yönetici konumunun önemli bir etken olduğu toplumsal rahatsızlıklar giderilmiş olmamaktadır ve nitekim 1970 sonrasında görülen o ki, bazı Doğu Avrupa ülkelerinde -örneğin Romanya ve kısmen Macaristan'da- bizzat parti-devlet yöneticileri ülkelerinin SSCB'den "bağımsız"laşması yolunda adımlar atmaya başlamışlardır.

Tahran, Yalta ve Potsdam antlaşmalarının mantığı sözü edilen "kazanç"ların gölgesinde kalabildi ve örneğin, Yugoslavya olayları üzerinde fazlasıyla durulmadı. Sosyalizmin artık bir "sistem" haline gelişinden duyulan ferahlık, az önce sözü edilen sorunların görülmesini önleyen bir perde oldu.

"Sosyalist sistem"i, emperyalist sistem ile bir harbin eşiğine getiren "Küba krizi", 20. Kongre'den bu yana başlayan ÇKP-SBKP ayrılığının patlak vermesine yol açtı. Bunun önemli bir nedeninin de, söz konusu krizin, SBKP'nin tek ve tartışılmaz yönetici konumuna dayanarak aldığı kararlarla "sistem"in diğer ülkelerini beklenmedik durumlarla karşı karşıya bırakabileceğinin ilk kez bu denli açık ve kritik boyutta görülmüş olmasıdır. Ayrıca SSCB, ABD ile krizi sona erdiren antlaşmaya varırken diğer sosyalist ülkelere danışma gereğini duymamıştı.[1]

Elle tutulur "kazançlar" sağladığı sürece SBKP'nin dünya sosyalist hareketini ilgilendiren temel kararları ve politikaları tek başına saptamasına ses çıkarmamış olan; SSCB'nin emperyalist devletlerle yaptığı antlaşmaların gerisinde yatan mantığa dikkat etmek gereğini duymamış olan komünist partiler, ilk kez bu kriz ve antlaşma olayı nedeniyle SBKP'nin yönetici konumuna karşı kuşku duyar hale geldiler. 20. Kongre'deki Stalin dönemine ilişkin açıklamalar, özellikle genç komünist kuşakları derinden etkilemişti. SSCB'de simgelenen devrim ve sosyalist toplumun idealize edilmiş görüntüsü altında yapılabilmiş olanları öğrenmek şok etkisi yapmıştı. Bu ve II. Dünya Savaşı ertesinde metropol toplumların hızla toparlanarak, beklenen ekonomik-siyasal krizlerin görülmediği bir gelişim çizgisi göstermeleri vb. olguların da etkisi, özellikle Avrupa komünist partilerinde, o tarihlere kadar korunmuş olan kendi "Sovyet modeli" devrimlerini bir gün yapacakları inancını sarsmaya yetti. Avrupa komünist partilerin sosyalist ve sosyal demokrat partilerle, "ilerici" parti ve hiziplerle ittifak politikalarına geçmeleri bu 1961 krizi ertesinden itibarendir.

Açıkça ilan edilmemekle birlikte, "demokratik sosyalizm" anlayışına fiilen geçen Avrupa komünist partileri, "SBKP hegemonyası"na karşı bayrak açan ÇKP'nin safına geçemezlerdi.

---

1 Küba krizi ertesinde benzer bir gelişme emperyalist sistem içinde de başladı. O tarihe kadar Avrupa metropol kapitalist devletlerce ses çıkarılmadan kabüllenilen ABD hegemonyasına karşı çıkışlar görüldü. Fransa NATO'nun askerî örgütünden ayrıldı. Avrupa'nın ABD'den daha bağımsız özerk bir ekonomik-siyasî güç haline gelmesi yolundaki çabaları hızlandı.

SBKP'nin tek yönetici olduğu bir ilişkiler sisteminin doğruluğundan kuşku duyulmaya başlandığı ve Avrupa ülkelerinde silahlı bir işçi ayaklanması ile oluşacak bir "sovyet modeli" devrimin imkânsızlığını düşündürten olguların varlığında Avrupa komünist partileri, kendisini yeni mihrak olarak ortaya atan ve silahlı devrim tezlerini yeniden yükselten ÇKP'de "yaşanmış bir hikâye"nin bir kez daha yaşanması çağrısını buluyorlardı denilebilir. Latin Amerika'da gerilla hareketlerinin yükseldiği, Vietnam savaşının tüm dünyanın ilgisini topladığı o dönemde, bütün bu ihtilalci duygulara seslenen olayların, Avrupa komünist partilerinde benzer eğilimlerin güçlenmesi gibi bir gelişme yaratamamış olması, asıl olarak yukarıda belirtilen ikinci noktayla, yani bu partilerin özellikle Avrupa işçi sınıfının durumuna ilişkin gözlemlerinden çıkardıkları yargıyla ilgilidir.

SBKP'nin de onayıyla sosyalist partilerle "ortak hükümet" amacına yönelik ittifak, cephe ve "tarihsel uzlaşma" politikalarına geçen Avrupa komünist partileri, bu politikalarla iktidara geçmeseler bile, ülke siyasal düzeninde kalıcı bir yer edinme imkânını bulacaklar. İhtilâl amacının araçları olarak kurulmuş partiler bu amaç terk edildiğinde kendileri bizzat amaç haline gelirler. Sorun artık "partinin" varlığını sürdürmesidir. Amaç budur.

SSCB'nin "sosyalist sistemin bütünlüğü"nü korumak amacıyla yaptığı Çekoslovakya müdahalesi, bütün bu sayılanlardan ötürü Avrupa komünist partileri için gerçek bir şok oldu. "Demokratik düzen"in demokratik bir ögesi olacaklarına herkesi inandırmaya çalışan, amaçları ülkenin "demokratik" siyasal düzeninin bir parçası haline gelmek olan Avrupa komünist partileri, ilk kez kendi amaçları ile SBKP'nin "uluslararası sosyalist hareket" adına, o güne kadar hep tek başına tespit ettiği politik amacın karşı karşıya geldiğini gördüler.

İşte ancak bu olaydan sonradır ki o tarihe kadar birbirine özdeş sayılmış olan iki şeyin gerçekten birbirine özdeş olup olmadığı sorusu gündeme gelmeye başladı. Yıllardır enternasyonalizm adına uygulanan politikaların temelinde olan bu özdeşleştirmenin -dünya sosyalist hareketinin zaferi ile SSCB'nin ba-

şarı diye nitelediği herhangi bir hedefe varılması arasında tam bir paralelliğin olduğu önkabûlünün- ve bu temel üzerine kurulu tüm kabûller sisteminin sarsılması, çok geçmeden sonuçlarını vermeye başladı. O tarihe kadar SBKP'nin tespit ettiği politikaların doğru olup olmadığı üzerine tartışmalar yapılmamış değildi ama bütün bu tartışmalarda SBKP'nin bu politikaları tespit ederken önündeki sorunları dünya sosyalist hareketinin çıkarları, zaferi amacından yola çıkarak, bu yaklaşımın ölçütleri içinde ele aldığı, mevcut verileri bu açıdan değerlendirdiği kabûl edilmekteydi. Ama Çekoslovakya olayları karşısında SSCB'nin izlediği politika bu varsayımın açık bir yadsınmasıydı. Özellikle Avrupa komünist partileri, SBKP'nin de onayıyla birkaç yıldan beri yürütmeye çalıştıkları politikaların bu Çekoslovakya olayıyla inandırıcılığından çok şey yitirdiğini, kendilerini çok zor durumda bıraktığını, bunun SBKP tarafından da pekâlâ bilindiğini ve SBKP'nin bu müdahalesini "uluslararası sosyalist hareketin çıkarı"na bir girişim olarak açıklayamayacağını yadsınmaz biçimde görüşmüşlerdi. Ve zaten SBKP, müdahale gerekçesini açıklarken, hangi ölçütlere göre davrandığını da belirtmişti. SBKP-MK üyesi ve baş ideoloğu Mihail Suslov, İspanya'da uygulamakta oldukları politikaların Çekoslovakya'ya müdahale olursa sekteye uğrayacağını öne sürerek, bu girişimi önlemeye çalışan İspanyol Komünist Partisi (İKP) yöneticilerine "SSCB devletinin yüksek çıkarlarının bir küçük partinin onayından daha önemli" olduğunu söylüyordu.

Ama Suslov da pekâlâ bilmekteydi ki, Çekoslovakya müdahalesi, yalnızca "küçük parti" İKP'nin değil, Avrupa'nın tüm diğer ülkelerindeki "küçük parti"lerin ittifak politikalarına darbe indirmişti. Aynı şey, dünyanın geri kalan ülkelerinde, Avrupa komünist partilerinin "demokratik ittifak" politikalarının bir adaptasyonunu "kapitalist olmayan yol" tezleri bağlamında uygulamaya çalışıp Sudan'ın, Mısır'ın, Cezayir'in... "anti-emperyalist", "ilerici-milliyetçi" yönetimleri ile işbirliğine giren, girmeye çalışan SBKP yanlısı komünist partileri için de söz konusu idi. Yani özetle, dünyanın tüm SBKP yanlısı partilerinin "demokrat" ve "anti-emperyalist" güçleri kazanmak

onlarla ittifaklar kurmak politikaları ile, SBKP'nin 1960 ortalarında tüm dünya sosyalist hareketleri için önerdiği bu yaklaşımın gerekleri ile Çekoslovakya olayı tamamen çelişmişti. Bütün bu partilerin uluslararası sosyalist hareketi oluşturduğu, uyguladıkları politikaların bu hareketin zaferi amacına yönelddiği bizzat SBKP'nin teziydi. Ve SBKP bu tez ile çelişmek, kendi tespit ettiği amaca aykırı düşmek pahasına, "SSCB devletinin yüksek çıkarları"nın gerektirdiği bir hareketi yapmakta tereddüt etmemişti.

O halde yadsınamaz bir gerçek ortaya çıkmaktadır. Ortada birbirinden ayrı iki amaç, *gerekleri* birbirinden farklı iki yaklaşım vardır. Biri uluslararası sosyalist hareketin amacı, öteki SSCB devletinin amacıdır. Biri "SSCB devletinin yüksek çıkarları"nın gerekleri, öteki ise uluslararası sosyalist hareketin *gerekleri*dir.

Ve SBKP, "uluslararası sosyalist hareket"in *gerekleri*nden yola çıkan yaklaşım ile *kendi devletinin* çıkarlarından yola çıkan yaklaşımın iki ayrı davranışı gerektirdiği ortaya çıkınca, herkese ilan etmiştir ki, "SSCB devletinin çıkarları" her şeyin üzerindedir. Belirleyici olan odur.

Bütün tarihleri boyunca enternasyonalizmin doğal gereği sayarak, SBKP tarafından yönlendirilen, onun gösterdiği teorik-politik pozisyonlara itirazsız geçen Avrupa komünist partileri, elbette bu tarih üzerinde düşüneceklerdir artık. O tarihe kadar SBKP'ce tespit edilip tüm dünya komünist partileri tarafından uygulanan politikaları belirleyen şeyin, uluslararası sosyalist hareketin zaferinin gerekleri mi, yoksa "SSCB devletinin yüksek çıkarları"nın gerekleri mi olduğu sorusunu soracaklardır. Bu soruya ÇKP'nin 1960 ortalarından beri verdiği cevabın bir benzeri verilmemekle birlikte; şu kanı kaçınılmaz biçimde doğmuştur ki, uluslararası sosyalist hareketin zaferi gerekçesi, pekâlâ belli bir hareketin, bir devletin çıkarlarına hizmet eden bir politikanın örtüsü olabilmektedir.

Avrupa komünist partilerinin, yaklaşık 1970 ortalarına kadar Komintern, Kominform ve dünya komünist partileri konferansları gibi çeşitli biçimler altında SBKP ile ve "enternasyonalizm"in bir gereği olarak sürdürdükleri örgütsel-politik iliş-

kileri terk edip, benzer bir ilişki sisteminin yeniden kurulmasına kesinlikle karşı bir tavrı benimsemelerinin gerekçelerini açıklamaya çalıştık.

Ancak hatırlanmalıdır ki, bu terk etme olayı yalnızca Avrupa komünist partilerine özgü değil. "Bağımsızlık" eğilimi "sosyalist blok"un bazı devletlerinde de görülmektedir. Örneğin SSCB ile arasına belli bir mesafe koyan Romanya Komünist Partisi ulusal ve uluslararası konularda SSCB'den ayrı, "bağımsız" bir tavır alabileceğini ilan etti ve bilindiği üzere en son ÇHC başkanını ülkesine davet ederek SSCB'nin ÇHC'ye karşı politikasını da kabûl etmediğini gösterdi.

Siyasal-toplumsal düzeni ile sosyalist blokun diğer ülkelerinden herhangi bir farkı olmayan Romanya, bu bağımsızlaşma nedeniyle bu yapıda değişiklik yapmamıştır ve yapılacağına ilişkin bir belirti de görülmemektedir.

Bu bakımdan Avrupa komünist partileri, Doğu Avrupa'daki muhalefet hareketleri, ve Romanya türü girişimler, SSCB'nin uluslararası sosyalist hareketteki yönetici konumuna karşı çıkıp "enternasyonalizm" adına süregelmiş ilişki sistemini terk etmek noktasında birleşmekle birlikte, ilk iki akım ayrıca SSCB'nin sunduğu sosyalist toplum modelini de yadsımakta, Romanya Komünist Partisi ise tersine, ülkesinde de geçerli olan bu modelin değişmesine gerek görmemektedir.

Buraya kadar sözünü ettiğimiz üç hareketin -ve bir ölçüde ÇKP'nin- 1960'ların ortalarına kadar işlerliğini sürdürmüş bir "enternasyonalizm" anlayışından, onun örgütsel uygulamasından uzaklaşma nedenlerini anlatmaya çalıştık. Söz konusu "enternasyonalizm" anlayışı ve ona uyarlı uygulamanın, kavramın içeriği ile uyuşmadığını, hatta bu içeriğe aykırı olduğunu ve bu bakımdan üzerinde durduğumuz bu terk etme olaylarının doğal sayılması gerektiğini de belirttik.

Fakat bu hareketler, yalnızca bu yanlış enternasyonalizm anlayışını ve uygulamasını terk etmekle kalmıyorlar. Tezleri ve sistemleştirmeye başladıkları tavırlarıyla açıkça gösteriyorlar ki, onlar için artık enternasyonalizm kavramının herhangi bir anlamı, bağlayıcılığı da kalmamıştır.

Enternasyonalizmin tüm anlamı sıradan bir "dayanışma"ya, "ortak çıkarlar" söz konusu olduğunda kurulacak bir dayanışma ilişkisine indirgenmiştir. Hiçbiri "kendi hareketi", "kendi ülkesi" ve bunun gibi *kendi*'nin olan bir şeyin çıkarına olmadıkça, "öteki"lerle -ki burada kastedilen bir komünist hareket veya toplumdur- ortak hareketi düşünmemektedir. Kalıcı bir ilişkiler sistemini ilke olarak yadsır durumdadırlar.

SBKP'nin savunduğu "enternasyonalizm"e ilk büyük karşı çıkışı yapan ÇKP, bir süre enternasyonalist ilişkilerin savunuculuğunu yaptıysa da daha sonra o da, kalıcı bir örgütlenmeyi öngörmeyen, dahası ulusal devletleri veri alan ve bunlar arasında tıpkı yukarıda söz edilen anlamda bir dayanışma ilişkisine indirgenmiş bir "enternasyonalizm"den ara sıra söz eden bir anlayışın savunucusu haline geldi.

Uluslararası sosyalist hareketin 1970'lere kadarki tarihinde şu veya bu biçimde ama her zaman enternasyonal boyutta bir ilişkiler sistemi var olagelmişti. Bu ilişkiler sistemini kendinde somutlaştıran örgütlenme, herhangi bir nedenle işlemez hale gelince bir yenisinin kurulması temel bir görev, bir zorunluluk sayılmıştı. Ama III. Enternasyonal'in her biri enternasyonalizm kavramının biraz daha zedelenmesine tekabül edecek biçimde safha safha çöküşü sonunda öyle bir noktaya varılmıştır ki; şu anda çok sayıda eğilimlere bölünmüş uluslararası sosyalist hareket içinde, yeniden enternasyonalist bir ilişkiler sistemi oluşturmanın düşüncesi bile neredeyse "hayal", belki de artniyetli bir hayal sayılır olmuştur.

Ama Marksist, sosyalist bir hareket için enternasyonalist bir ilişki sistemi içinde olmak, eylemini bu çerçeve içinde yürütmek *kesin,* vazgeçilmez bir zorunluluktur. Uluslararası sosyalist hareketin bugüne kadarki enternasyonal ilişkiler deneyiminin başarısızlıkla sonuçlanması gerekçe olamaz. Şüphesiz özellikle III. Enternasyonal'in, enternasyonalizmin anlamını adım adım katlederek geldiği bugünkü durumda, bu sözün hayata geçirilmesi son derece güç çözümlenebilir sorunlarla uğraşmayı gerektiriyor.

Sosyalist toplumun siyasal düzeni

Ekim Devrimi esnasında kesinleşen uluslararası sosyalist hareketteki II. ve III. Enternasyonal ayrılığı, sosyalist toplumun siyasal düzeni sorununa getirilen farklı yaklaşımlarda ifadesini bulmuştu. II. Enternasyonal'in "demokratik sosyalist" yaklaşımı, kurumsal yapısı parlamenter demokrasiden farklı olmayan bir siyasal düzeni hedeflemekte ve aynı zamanda bu hedefe var olan parlamenter demokrasinin kurumları ve kuralları içinde verilecek bir mücadele ile varılacağını savunmaktaydı.

Buna karşı çıkan III. Enternasyonal'in içinde, -kuruluş çevresinin koşulları içinde fazlasıyla açık biçimde görülmemekle birlikte- sonraki gelişmelerin ışığında anlaşılmaktadır ki, daha başlangıçta birkaç eğilim vardır. Bu eğilimler, II. Enternasyonal'in kapitalizmden sosyalizme geçişin, şiddeti gerektirmeyen bir evrim süreci içinde gerçekleşeceğini öne süren anlayışına karşı çıkmaktadırlar. Buna bağlı olarak II. Enternasyonal'in şiddete, zora dayalı bir girişim olarak niteleyip, suçladığı Ekim Devrimi'ni savunmakta birleşmektedirler.

Bu eğilimlerden ilkini Rosa Luxemburg temsil eder. Luxemburg, ekonomik toplumsal ve siyasal bir krizin ortaya çıkmasıyla içine girilecek devrim aşamasına kadar sosyalist hareketin parlamenter demokrasinin kural ve kurumları içinde her imkânı kullanan bir eylem sürdürmesini savunur. Ona göre kapitalizmin kaçınılmaz krizi esnasında egemen sınıf iktidarı kendiliğinden terk etmeyip, elindeki devlet gücünü sonuna kadar kullanarak egemenliğini korumaya çalışacaktır. Bunun için işçi sınıfının şiddete dayalı eylemi kaçınılmazdır, zorunludur. Bu yüzden devrim aşamasında artık parlamenter mücadele yöntemleri bırakılıp silahlı mücadeleyle iktidarın zorla ele geçirilmesine yönelik taktiklere geçilir. İktidar ele geçirildikten sonra ise "halk yığınlarının artan siyasal görü ve yaşantısından" doğan bir "sosyalist demokrasi"nin kurulması dönemi başlar. Bu "proleter sınıf diktatörlüğü" *biçimi* altında yaşanacak bir dönemdir. Çünkü burjuva sınıf egemenliğini yıkma ve

sosyalizmi yerleştirme çabalarının gerekleri, bazı diktatörce yöntemlerin kullanılmasını zorunlu kılabilecektir.

Aşağıda göreceğimiz gibi Lenin'de de diktatörlük konusu böyle konulmaktadır. Fakat bilinir ki, Ekim Devrimi sırasında Luxemburg, bu devrimin en ateşli savunucularından biri olmakla birlikte Bolşeviklerin bazı uygulamalarını eleştirir. Örneğin Menşevik ve Sosyalist Devrimci partilerin kapatılması gibi Bolşevik Parti'yi tek parti haline getiren gelişmeleri eleştirirken hayli ciddî endişeler duyduğunu gizlememektedir.

Luxemburg'un bu endişelerindeki haklılık çok sonraları doğrulandı. Ama şu var ki, 1918 yılında söz konusu gelişmelerin sürece egemen olacağı, bir parti-devlet kompleksinin ve bunu yöneten belli bir azınlığın salt iktidarıyla belirlenen bir siyasal-toplumsal düzene varılacağı ne savunuluyor ne de ihtimal veriliyordu. Bolşevik Parti, Luxemburg'un eleştirdiği önlemleri yaşanan iç savaşın zorunlu kıldığını söylemekte, ilke olarak savunmamaktadır. Bu bakımdan şüphesiz önemli olmakla birlikte bu konu Luxemburg ve Lenin'in yaklaşımları arasındaki farklılığı tam anlatmaz. Proletarya diktatörlüğü kavramına aynı içeriği verdiklerini söyleyeceğimiz Lenin ve Luxemburg yaklaşımları arasındaki farklılık, sosyalist toplumun siyasal düzeni sorununa ilişkin bu konunun, sosyalist hareketin diğer sorunları ile ilişkisinin nasıl kurulduğu genel konusu içinde görülebilir.

Lenin'in ve sonra Stalin'in "proletarya diktatörlüğü" kavramına verdikleri içerikleri gördükten sonra özellikle üzerinde duracağımız nokta bu olacaktır.

İkinci eğilim Lenin'indir. Teorilerini hep sorun belli tarihî koşullar içinde kendini gösterdiği ve belli bir çözüm biçimi zorladığı sıralarda oluşturmak zorunda kalan ve bu yüzden sorunun teorik konuluşu ve analizi üzerine son derece özgün katkıları, o an için önerdiği çözüm biçiminin gölgesinde kalan Lenin'in, belki de en fazla tahrif edilmiş, anlaşılamamış yönü işte bu konudadır. Dikkatli bir inceleme Lenin'in *Ne Yapmalı*'dan Kautsky ile "proletarya diktatörlüğü" üzerine yaptığı ünlü polemiğe kadarki eserlerinde, sosyalist siyasal eylemin başlıca sorunlarının teorik kavranılışına ilişkin sistemli, tutarlı

bir yaklaşım izlendiğini gösterir. Stalinizmin vahim tahrifatı, "Leninizm" adına SSCB'de kurulan siyasal düzenin ağır gölgesi, ve bunlardan ötürü Lenin'in özellikle hedef alındığı eleştiriler ortamında bu noktayı belirtmek ve aydınlanmasına çalışmak güç ama gereklidir.

Lenin'in sosyalist hareketin "iktidar öncesi" eylemine ilişkin başlıca sorunlara yaklaşımı ile, "iktidar sonrası"na ilişkin sorunlara, sosyalist toplumun siyasal düzenine ilişkin sorunlara yaklaşımı arasındaki tutarlılığı göstermek burada ayrıntıları ile üzerinde duramayacağımız bir konu.

Bir fikir vermek için Lenin'in *Ne Yapmalı*'da *işçi sınıfının siyasal bilinci ve* bunun somut ifadesi olarak onun *eylemliliğine verdiği önem ile,* Kautsky'ye karşı "proletarya diktatörlüğü"nü savunurken özellikle üzerinde durduğu *Komün ve Sovyet'in ayırdedici niteliklerine ilişkin yazdıklarını* birarada düşünmek yeter. Şunu söyleyebiliriz ki, Lenin "iktidar öncesi"nde verilmesi herkes tarafından kabûl edilen *"demokrasi mücadelesi"*ni, Luxemburg da dahil diğerleri gibi, *olumlu sonuçlarını var olan parlamenter demokrasinin kurumlarında* izleyebileceğimiz bir mücadele olarak *düşünmekten çok,* asıl olarak, *işçi sınıfının siyasal bilinç ve eylemlilik düzeyinde,* onun bu bilinç eylemliliğine tekabül eden *yeni siyasal kurumların gelişmesinde* izlenecek bir olay olarak düşünür. Tüm biçimsel kısıtlamalarına karşın Lenin'in partiyi böyle tasarladığını söyleyebiliriz. Lenin, işçi sınıfının siyasal bilincini ve eylemliliğini, onların burjuva demokrasisinden nitelikçe üstün bir demokrasi anlayışına varması ve ayrıca giderek artan ve çok yönlüleşen eylemlilikleri ile "yönetilen" statüsünü aşacak bir duruma gelmeleri amacı içinde düşünmektedir.

Lenin, Kautsky ile polemiğinde onun siyasal düzenleri demokratik ve diktatörlük olarak iki genel kategoriye ayırışına kesinlikle karşı çıkar. Kautsky'nin bu ayrımı kabûl edilecek olursa bütün toplum biçimlerindeki siyasal düzenler için geçerli bir tasnif yapılabilmektedir. Köleci demokrasi, köleci diktatörlük çağındaki tanımıyla "tiranlık"-feodal demokrasi ve diktatörlük, kapitalizme ilişkin aynı sınıflama ve nihayet sosyalist demokrasi ve sosyalist diktatörlük düzenleri. Nitekim

Kautsky "iki sosyalist eğilim -yani Bolşevikler ve Bolşevik olmayanlar- arasındaki karşıtlık iki değişik radikal yöntem arasındaki karşıtlıktır. Diktatörlük ve demokratik yöntemler" derken bunu yapmaktadır.[2]

Lenin sorunun *yöntem*'lerde olmadığını, asıl belirleyici olanın "devlet yapısı" olduğunu vurgulamaya çalışır. Sosyalist toplumun siyasal düzenini, kendinden öncekilerden radikal olarak ayıran nokta, bu düzende devletin bir "devlet olmayan devlet" oluşudur. "Proletarya diktatörlüğü"nün "devlet"i budur.

Bu devlet, *klasik devlet işlevlerinin,* toplumdan ayrı özerk bir mekanizma olan *devletten alınıp,* o döneme kadar ezilen, yönetilen sınıfların içinde siyasal eyleme giderek daha etkin biçimde katıldıkları, katılacakları yeni siyasal kurumlar -komün, sovyet gibi- aracılığıyla *topluma verilmesinden* dolayı, yani klasik devletin temel işlevlerini terk etmeye dönük yapısından dolayı "devlet olmayan devlet"tir. O, belli bir anda kendinde hâlâ bulunan işlevleri süreç içinde topluma "devrederek" ortadan kalkacaktır. Toplumu yönetmek için kurulmuş özel bir aygıtın tamamen ortadan kalktığı bu aşama komünizmdir. Daha ilk aşamada belli bir aygıtı olacaktır. Cezaevleri, mahkemeler, ordu ve polisi ile bir devlet aygıtı var olacaktır. Ama önceden olduğu gibi bu durumlar ve onlara ilişkin işlevler yalnızca devletin tekelinde olmayacak, silahlanmış halk, halk mahkemeleri ve benzeri kurumlara sahip olan

2 Burada belirtmek gerekir ki uzun süre ve hâlâ proletarya diktatörlüğü kavram ve tezini savunanlarla "demokratik sosyalizm" anlayışlarını savunanlar arasındaki fark böyle anlaşılagelmiştir. Ekim Devrimi'nin ve Avrupa'da o sırada yaşanmakta olan savaş sonu ve ertesi bunalımlarının etkisi ve koşulları içinde II. ve III. Enternasyonal yanlıları arasındaki farklılık, -Kautsky'nin söylediği gibi değilse bile- şiddete dayalı devrimden yana olup olmamak konusu üzerinde olmuş, ilk saflaşma bu sorundan başlamıştır.

Lenin, *Devlet ve Devrim*'deki yaklaşımını, Kautksy ile polemiğinde de sürdürmeye çalışıp *Sol Komünizm*'de de bir dizi uyarı yaparak asıl ayırım noktasının bu denli dar tutulmasını, ayrımın sırf bundan ibaret biçimde konulmasından uzak bir tutumu izlemeye devam ederse de zamanla bu yaklaşım unutulup gidecek ve özellikle "Stalin dönemi"nde II. ve III. Enternasyonal arasındaki ayırım tam da Kautsky'nin formülasyonuna uyarlı olacaktır. Lenin'in "sosyalist toplumun siyasal düşüncesinin" her iki tarafın nitelikçe farklı düşündüğü noktasını vurgulayan sunuş biçimi artık söz konusu olmayacaktır.

Sovyet tipi örgütlerin oluşturduğu temel siyasal doku ile birlikte bu işlevleri "paylaşmış" olacaklardır. Ayrıca bu "paylaşma" oranı sabit değildir. Sovyetler ve onun içinde giderek siyasal etkinliklere daha kapsamlı biçimde katılacak olan kitlelerin yetkinleşmesiyle orantılı olarak bu paylaşma oranı süreç içinde *devlet aleyhine* değişecektir.

Lenin'de "proletarya diktatörlüğü" bu yaklaşım içinde savunulur. *Devlet ve Devrim*'de olduğu gibi bu polemiğinde de Lenin, Marx'ın Komün'e ilişkin çözümlemelerinden, Komün ve Sovyet'in özgül siyasal önemlerinden hareket eder. Kitlelere burjuva demokrasisi içinde yasal ve fiilî olarak tanınan siyasal haklardan çok daha fazlasını ve asıl olarak onlara siyasal eylemin tüm biçimlerine ve karar oluşturmadan, uygulamaya kadar her safhasına doğrudan katılma imkânı veren veya buna uygun olan Sovyet kurumlarının varlığına dayalıdır Lenin'in "proletarya diktatörlüğü" tezi. Ve bu yüzden o, Kautsky'ye karşı rahatlıkla "proletarya diktatörlüğü"nün parlamenter demokrasinin en saf biçiminden daha yetkin bir demokrasi olduğunu öne sürebilmektedir.

Zor yöntemleri. Lenin, eski devletin ve egemen sınıf iktidarının yıkılışında bunun kaçınılmaz olduğunu, elindeki devlet gücünü kullanan egemen sınıfa karşı aynı derecede zor kullanmaktan başka yol olmadığını, devrimden sonraki aynı tür direnmeler için de bunun geçerli olduğunu söyler.

Kautsky bunlara fazlasıyla karşı çıkıyor gözükmez. Onun asıl itirazı ve Lenin'in "proletarya diktatörlüğü" kurumlarının demokratik niteliğine ilişkin sözlerine karşı yönelttiği itiraz, eski egemen sınıf kalıntılarının direnme göstersin, göstermesin toplumun kalanının sahip olduğu siyasal haklardan yoksun tutulmaları, en azından bu konuda uygulanan kısıtlamalardır. Lenin buna karşı ilkesel bir savunma getirmemekte, ama yaşanılan koşullarda böyle bir önlemenin zorunluluğunu anlatmaya çalışmaktadır. Bu konuya ilişkin söylediklerine bakıldığında[3] görülecektir ki, temel kaygı yine kitlelerin siyasal

3 *Proletarya Diktatörlüğü ve Dönek Kautsky*, Bilim ve Sosyalizm Yayınları, 3. baskı, s. 99, 104, 145, 156.

eylem imkânlarının yükseltilmesidir. Eski egemen sınıflara mensup kişilerin her çeşit bilgi ve deneyim zenginlikleri vardır. Eğer belirli bir kısıtlama olmazsa varlığını sürdüren siyasal-yönetsel kurumlarda henüz bu işlerde eksiklikleri bulunan ve ancak süreç içinde bu eksikliklerini giderecek işçi ve emekçi sınıf bireylerine karşı avantajlı olacaklar, onların siyasal olgunlaşmalarına engel olabileceklerdir.

Lenin'in "proletarya diktatörlüğü"nü *bu içerikte* savunduğu tarihî dönemin koşulları içinde, onun büyük önem verdiği Sovyet gibi kurumlar, zamanla kendilerinden beklenen yetkinleşmeyi -çeşitli nedenlerle- gerçekleştiremediler. Sovyetlerin canlı demokrasisi ve buna paralel olarak etkinlikleri azaldı ve bir dönem sahip olabildikleri işlevleri, kurulmakta olan devlet aygıtına devretmeye başladılar. Bu "devretme" belli bir devlet zorlaması ile birlikte oldu.

Yaklaşık 1920'lerin ortalarından itibaren giderek tüm toplumsal faaliyetlere el atan ve onları kendi bünyesindeki temel karar alma mekanizmasına bağlayacak kadar genişlemeye başlayan "devlet"in bu "yükseliş"i ile birlikte, "proletarya diktatörlüğü"nü, tam Kautsky'ye hak verdirten biçimde savunan üçüncü bir eğilim biçimlenmeye başladı.

Her toplum biçiminin iki ayrı biçimde yönetileceğini kabûl eden burjuva siyasal anlayışı ufku içinde sosyalist toplumun siyasal düzeni sorununu ele alan ve kendilerini bu iki "yöntem"den birincisini temsil eden sosyalist eğilim olarak sunan "demokratik sosyalistlerin" tarihî karşıtı olan eğilim, Stalin tarafından formüle edildi ve SSCB'de uygulamaya yön veren bu eğilim oldu.

Stalinizmin "proletarya diktatörlüğü" teorisi ve buna dayalı sosyalist toplum anlayışı ile "demokratik sosyalizm" anlayışı tarihî karşıtlar olarak 1920 ortalarından 1960 yılı ortalarına kadar iki düşman kutup olarak karşı karşıya geldiler. Stalinist "proletarya diktatörlüğü"nün alabildiğine geniş, güçlü ve merkezî devlet yapısı bu yapının tepesinde yoğunlaşan erk birimi; "demokratik sosyalistlerin" kendi anlayışları doğrultusunda tarif ettikleri "proletarya diktatörlüğü"ne tıpatıp uygundur.

Lenin'in *Devlet ve Devrim*'de ve Kautsky ile polemiğinde "proletarya diktatörlüğü"nü savunurken gösterdiği kanıtlar, bu "diktatörlük" için öngördüğü özellikler burada söz konusu değildir.

Devlet aygıtının bu denli gelişmesi ve güçlenmesi olgusunun Marksist sosyalist toplum ve devlet teorisiyle çeliştiği konusuna Stalin'in verdiği cevap ilgiye değerdir.

Stalin, Marksizmin sosyalist devrimden sonra devletin çözülmeye başlayacağı -"devlet olmayan devlet"den, devletin ortadan kalkmasına kadar- yolundaki teorisinin, sosyalizmin bütün ülkelerde zaferini önkoşul saydığını söyler. Ona göre bu teori, bu yüzden "tek ülkedeki sosyalizm" için geçerli değildir. Sosyalizmin tek ülkede oluşu devletin çözülmesini değil, tam tersine "kapitalist kuşatma tarafından ezilmek istenmiyorsa" devletini, devlet örgütlerini, istihbarat kurumlarını, orduyu zayıflatmak değil, ama her önleme başvurarak güçlendirmek zorundadır! (J. Stalin, *Son Yazılar*, s. 51, Sol Yayınları).

Stalin'in kendi yorumu, kendi siyasal önyargılarını yansıtan bir yorumdur bu. Marx ve Engels "devletin çözülmesi"nden söz ederlerken Stalin'in öne sürdüğü bu önkoşulu varsaymazlar. Bu, "devletin çözülmesi"ne ilişkin teorinin açımlandığı metinlerde gayet açık görülür. Marx, Engels, *Devlet ve Devrim*'de Lenin, sosyalist toplumun siyasal düzeninin niteliğine ilişkin, onun ayırdedici özelliğine ilişkin bir noktayı vurgulamaktadırlar. Aksi halde "tek ülke"den geçtik tek şehir olan Paris'teki Komün'ü "devlet olmayan devlet" olduğu için alkışlayacakları yerde, alabildiğine devlet olmadığı için kınamaları gerekirdi. Marksizm bu "devlet olmayan devlet"i sosyalist devrimin temel bir özelliği sayarken, buna niteliksel bir önem verirken sınıflı toplumun devlet-toplum ilişkisinin ve daha genel düzeyde yöneten-yönetilen ilişkisinin köklü bir değişimi anlamına geldiği için yapar bunu. O döneme kadarki devrimlerde insanlar ve sınıflar arası ilişkilerdeki karşılıklı konumlar -iktisadî ilişkide sömüren-sömürülen, siyasal ilişkide yöneten-yönetilen, kültürel ilişkide "kültür yapıcıları" ve alıcıları vb. konumlar- temelde değişmemiş, hatta daha da belirginleşmiş; de-

ğişiklik, yalnızca bu konumlara sahip olan zümre ve sınıfın değişmesinde ve böylece sonuçta -diyelim- yöneten-yönetilen ilişkisinin "biçimine" yansımıştır. Şüphesiz bir burjuva devrim ertesinde "yönetilen" konumundaki sınıflar ve tekil düzeyde insanların siyasal hak ve imkânları feodal döneme göre hayli artmıştır. Ama yönetenlerle aralarındaki işlevsel farklılık daha da keskinleşmiş, genişleyen ve yeni etki alanlarına sahip olan devlet aygıtının güçlenmesi ve diğer nedenlerle "yönetici"lerin hak ve imkânları çok daha fazla artmıştır.

Sosyalist devrimin bir siyasal devrim olarak özelliği, siyasî ilişkinin başlıca iki konumunun -yönetici ve yönetilen- işlevsel içeriklerinde köklü bir değişiklik yapmasıdır. "Yönetilen"lerin "yönetici"lere ait sayılan işlevlere sahip olmalarının öngürülmüş olmasıdır. Böylece yönetilen-yönetici ilişkisi işlevsel olarak zenginleşen "yönetilen"lerle, işlev alanları daralan "yönetici"ler ilişkisi haline gelmiş olur. Devletin "devlet olmayan devlet"e dönüşmesi bu olayın sonucudur.

Lenin, Kautsky'ye karşı savunduğu içerikteki "proletarya diktatörlüğü"nün siyasal ilişkiler sisteminin yukarıda belirttiğimiz nitelikte olduğunu kanıtlamaya çalışarak; "proletarya diktatörlüğü"nün parlamenter demokrasinin en "saf" biçimine göre bile köklü bir aşama sayılması gerektiğini ileri sürebiliyordu.

Stalin'in anlattıkları ise onun böyle bir yaklaşımdan ne denli uzak olduğunu gösteriyor.

Stalin, sosyalist toplumdaki devletin nitelikçe değişik olmasına "koşulların" engel olduğunu söylüyor. Ancak bilindiği gibi, aynı koşulların varlığında Stalin'in altyapıya ait saydığı mülkiyet ilişkileri pekâlâ köklü biçimde değiştirilebilmiştir. Devlet gibi siyasal ilişkilere ait bir kurum, bir "üstyapı" kurumu ise aynı koşullar nedeniyle değiştirilemiyor, tersine o zamana kadar sosyalistlerin ilke olarak karşı çıktıkları bir olay "devletin aygıt olarak güçlendirilmesi" olayı teşvik ediliyor. "Devlet çözülmüyor" tersine aygıt olarak genişletilerek, üstelik pekiştiriliyor. "Koşullar" yalnızca devlette olumlu niteliğin -çözülme- belirmesine engel olmuyorlar, onun karşıt nitelik kazanmasını da empoze ediyorlar.

Stalin "koşullara teslim olmanın" bu yadsınmaz örneği karşısında Marksist devlet teorisini hatırlatanları "papaz çömezleri ve talmutçular" (haham yardakçıları) olarak niteliyor. "Çömez"leri ve "yardakçı"ları en hafif deyimle azarlanan bu "papaz" ve "haham"ın kim olduğunu sormak herhalde gereksiz.

"Kapitalizmin kuşatması olgusu karşısında" diyor Stalin, "devleti... her önleme başvurarak güçlendirmek zorundayız."

Kapitalizmin kuşatması gerçek bir olgudur ve şüphesiz Sovyet Devrimi için hayatî bir tehlikedir. Ama bu tehlike karşısında tek yol "devleti her önleme başvurarak güçlendirmek" midir? "Devletin çözülmesi" formülasyonunu yapan Marx ve Engels'in yukarıda ana hatlarıyla açıklanmasına çalışılan yaklaşımı içinde bu "olgu" gözetilmemiş, bu gibi olgulara karşı "önlemler"in nasıl bir bakış içinde alınacağı belirtilmemiş midir?

Stalin'e bakılırsa gözetilmemiş ve belirtilmemiştir. Oysa tamamen tersinedir durum. Stalin, Marksizm dışı bir siyasal anlayışın sahibi olarak "devletin çözülmesi"nde bir "güçsüzlük, kendini koruyamama özelliği görüyor." Ona göre "devletin çözüldüğü" sosyalist toplum kendini tehlikelere karşı koruyamaz.

Yukarıda Marksizmin "devlet olmayan devlet", "çözülen devlet" -tanımını açımlarken bunun öteden beri devlete ait sayılan birtakım işlevlerin topluma "devri", toplum tarafından "geri alınması" anlamına geldiğini özellikle belirtmiştik. Marx, Engels ve *Devlet ve Devrim*'deki ayrıntılı çözümlemesiyle Lenin, sınıflı toplum devletinin bir kurumu olan profesyonel ordunun dağıtılıp "halkın silahlandırılması"na geçileceğini belirtirler. Böylece devlete ait sayılagelmiş bu işlev ondan alınarak topluma verilmiş olur. Toplum -halk- bu işlevi üstlenir. "Halk silahlanır". Sosyalist toplum "tehlikelere karşı" niteliğine uyan bu "önlem"le kendini koruyacaktır. Saldırı halinde özel görevi olan bir grup insan, işlevi savaşmak olan bir kurum değil, bu koşulda ordu haline gelerek toplum -halk- koruyacaktır kendini.

Birikim, Ağustos-Ekim 1978, sayı 42-43-44

SOSYALİZMİN TEMEL SORUNLARI GÜNDEME GELİRKEN II

Proletarya diktatörlüğü teorisi, sınıflı toplumların en son ve mükemmel biçimi olan kapitalist toplumun *siyasal düzen*inin dönüşümü teorisidir. Bir önceki bölümde kısmen anlatılan devletin dönüşümü konusu, bu teorinin önemli bir ögesi, ama yalnızca bir ögesidir. Ancak, orada kapitalist devletin dönüşümü üzerine söylenenler, genel siyasal düzenin dönüşümü konusu için de belirli bir fikir vermekte, olayın niteliğini ana hatlarıyla gösterebilmektedir. Yani nasıl devlet, üstlendiği görevleri "topluma devredeceği" bir süre içinde gitgide "parçalanacak" ve böylece "ortadan kalkacak"sa, tıpkı buna benzer biçimde, devleti de içeren bir kurumlar ağı olarak siyasal düzen de, üstlendiği işlevleri süreç içinde topluma devrederek "sönmeye başlayacak" ve bu nitelikte bir değişim, dönüşüm içinde özerk bir alan olma özelliğini yitirerek toplumsallaşacak, yani tıpkı devlet gibi ortadan kalkacaktır.

Proletarya diktatörlüğü teorisinin konusu, çözümlemek istediği sorun ve bu sorunun teorik çözümünün ana hatları böyle özetlenebilir.

"Siyasal düzen" kavramının bilinen devlet aygıtını da içeren daha geniş ve daha çok boyuta sahip bir anlamı olduğu, bu içerikte kullanıldığı görülmektedir. Bu, aynı zamanda "siya-

set" kavramının burjuva siyasal anlayıştaki aynı adlı kavram dan çok farklı bir içerikte kullanıldığını da göstermektedir.

Devlet'ten çok daha geniş kapsamlı bu "siyasal düzen" kavramının açıklanması ve bununla ilgili olarak Marksizmin "siyaset" kavramına verdiği içerik, ileride ele alınacaktır. Burada ilkin, bu noktaların belirtilmesine gerek duyurtan nedenler üzerinde durmak istiyoruz.

Bir önceki bölümde Marksist proletarya diktatörlüğü teorisinin devletle ilişkin kısmı ile, SSCB ve diğer sosyalist ülkelerde adına "proletarya diktatörlüğü" denilen uygulamaya yön veren Stalinist tez arasındaki açık karşıtlığı göstermiştik.

Ancak şu var ki, SSCB'deki uygulamada, yalnızca klasik devlet işlevleri -"görevleri"- topluma devredilmemekle kalınmamış, aynı zamanda tüm toplumsal faaliyet alanları "devletleştirilmiştir". Dolayısıyla bugün, SSCB ve diğer sosyalist ülkelerde devlet olgusu değişmiştir. Bu bakımdan, artık klasik devlet işlevlerinin topluma devri ile çözülemeyecek bir "devlet sorunu" vardır.

İkinci bir nokta şudur. SSCB, ÇHC ve diğer sosyalist ülkelerde Marksist sosyalist toplum hedefine varılmadığı bir gerçektir. Ancak, her ne kadar söz konusu toplumlar, şu anda "reel sosyalist" diye nitelenen özel bir siyasal-toplumsal-ekonomik örgütleniş içinde bulunuyorlarsa da, yadsınmaz bir olgudur ki, bu örgütleniş içindeki toplumlarda, giderek, kapitalist toplumlardaki ilişki biçimleri, değer yargıları ve alışkanlıklar daha da belirgin biçimde kendilerini göstermekte; yani gelişme, sosyalist olmaktan geçtik "reel sosyalist" denilebilecek görece özel bir hayat tarzının oluşması, "korunması" doğrultusunda değil, kapitalist hayat tarzına daha fazla benzeme yönünde olmaktadır. Bilinen kapitalist toplum ile "reel sosyalist" toplum arasındaki ilişkide çekici, etkileyici olan kapitalist toplumdur. Oysa hatırlanmalıdır ki sosyalist toplumda oluşacak yeni, üstün nitelikli hayat tarzının kapitalist toplumlarda yaşayanları etkileyeceği, sosyalistlerin uzun süre korudukları güçlü bir kanı idi. SSCB ve diğer ülkelerde var olan sosyalist değil, reel sosyalist toplum olduğu için bugün bu kanının değiştirilmesi gerekmiyor elbette. Bu ülkelerde uygulanan ve kapitalist

toplumun tüketim ideolojisi normlarından hiç de farklılığı olmayan "ekonomik ilerleme" politikaları, ve bunların toplumsal hayatın her düzeyinde kendini gösteren yansımaları, birçok örneği ile bilinmektedir. Bu ülkelerde çıkan "muhalefet hareketleri"nin çoğunun açık sağcı veya burjuva demokrasisini hedefleyen nitelikte oluşu da bir kanıttır buna. Ama çok daha önemli ve açık bir kanıtı, bizzat iktidar sahiplerinin vereceğine dair belirtiler sıklaşmaktadır. Örneğin, son zamanlarda, reel sosyalist ülkelerde yeni partilerin kurulmasına izin verileceğine ilişkin haberler gelmektedir. Yakın dönemde, bugüne kadar titizlikle, sosyalizmin "bir ilkesi" değerinde savunulan "tek parti" uygulamasının sona erdiğini ve bu "çağın koşulları"na uyan reel sosyalist ülkelerde, "demokrasi" döneminin başladığını görebileceğiz demektir bu.

Bunun bir sonraki adımının da büyük üretim araçları üzerinde özel mülkiyetin yeniden kurulması olacağını söylemek istemiyoruz. Hatta şimdiden kesinlikle söyleyebiliriz ki, bu yolda bir gelişme olmayacaktır. Eğer "burjuva toplum" kavramına, kapitalist toplum kavramından daha geniş bir anlam verilmesine; ve bu ikincisinin ilkinin bir çeşidi olduğu, onun üretim araçları üzerinde özel mülkiyetle karakterize olunan bu biçimi olduğu yolundaki kullanıma izin verilirse, şunu söyleyebiliriz ki; günümüz reel sosyalist toplumları kapitalist toplum olmayacaklardır, ama onlar, daha şimdiden birer burjuva toplumdurlar.

Sorun, o bilinen "geriye dönüş" sorunu değil, öncelikle bir toplumsal ilişkiler sisteminin, kapitalist toplum biçiminin -deyim yerindeyse- "dayanıklılığı"nın kaynakları, "kendini üretebilmesi"ne elveren mekanizma(lar)ın ne olduğu, bunların kavranması sorunudur.

Bu soruna eğilirken hatırlanmalıdır ki; bu toplum biçimi, belirli bir "düzeni" koruyarak değil, gayet açık görüleceği üzere önemli değişiklikler geçirerek; yani kendi içinde evrimleşerek, "yenilik"lere uyarlanarak korumaktadır kendini. Az sonra görüleceği üzre, özellikle yüzyılımız içindeki gelişim sürecinde kapitalist toplum gerek egemen sınıfın biçiminde,

gerek siyasal düzeninde ve gerekse ekonomik-kültürel ilişkilerinde -bütün bunlara ilişkin kurumsal yapısında- ilk bakışta köklü bile denebilecek değişimler geçirmiş; ama bunların her "evre"si onun kapitalist niteliğinin daha da belirginleşmesi sonucunu vermiştir. Belli bir döneminde sistemin kendine karşı bir tehdit olarak gördüğü gelişmelerin tümü, bir sonraki dönemde sistemin içine dahil olmuştur. Sisteme yeni dahil olanlar -bu eski "tehdit" edici ögeler- kendilerine bir zafer kazandıklarını, böylece sistemi değiştirme imkânını edindiklerini sanırlarken, tersi olabilmiş; sistem, kendi kurumsal yapısı içinde yer verdiği bu gelişmelerin her birini, kendini sağlamlaştıracak bir öge haline getirebilmiştir. Sendikalar, partiler, birçok "anti-kapitalist" düşünce akımları bu arada sayılabilir. Günümüz metropol toplumlarında binbir mücadele içinde kurulmuş büyük sendikal kuruluşların pek çoğu, daha sert ve yoğun bir mücadele içinde kendilerini "sisteme dayatan" sosyal demokrat, sosyalist ve komünist partileri aradan bir süre geçtikten sonra görülebilmiştir ki; artık bırakın sistem için bir tehdit ögesi olmayı, sisteme yönelen yeni tehditler için bir ilk engel, bir sübap görevini kendiliklerinden üstlenmişlerdir.

Yine ilgiye değer bir noktadır ki, sistemin belirli bir evresinde ortaya çıkan ve o noktada çözümlenemez gibi görünen çeşitli düzeylerdeki sorunlar, sistemin bir sonraki evresinde bu niteliklerini yitirir hale gelebilmektedir. Sorunun önemli ölçüde çözümlenmiş veya çözümlenebilir izlenimini verecek hale gelişi ve bu yüzden eskisi kadar geniş bir toplumsal sorun olarak algılanmaz oluşu nedeniyle, etrafında, güçlü bir, sisteme karşı hareket yaratma imkânı da, zamanla yitirilmektedir. Kapitalizmin başlangıç evrelerinde görülen ve işçi sınıfının giderek daha da yoksullaşması biçiminde kendini gösteren "sömürü sorunu" gibi. Yüzyılımızın başlarında tek işçinin gelir düzeyi ile kapitalistin geliri[1] karşılaştırıldığında buluna-

1 Burada kullandığımız "Kapitalistin geliri" teriminin günümüzde eskisinden hayli farklı bir içerik kazanmış olduğunu da dikkate almalıyız. İşçi ve kapitalistin "geliri" arasında eskiden görece çok daha kolay yapılabilen oranlamanın bir benzerini, bugün aynı kolaylıkta yapamaz oluşumuzun pek çok nedenleri var-

cak oran, kapitalizmin ilk evresindeki benzer bir oranlama ile karşılaştırıldığında, "sömürü oranı"nın daha da arttığı sonucuna varmamızı sağlayabilir. Ama şu var ki, sorun artık eskisi kadar önemli görülmemektedir. Çünkü işçi sınıfının durumu, artık, "yoksul" nitelemesinden epey uzaktır. Tüketim imkânları artmış, sosyal güvenlik bakımından eskisiyle kıyaslanmayacak bir rahatlamaya sahip olmuştur. Bunun sonucu olarak dün iktisadî sorunları için en sert mücadeleleri çoğu kez kitlevî hareketler oluşturarak vermiş olan işçileri artık bu sorunlar için o boyutta bir harekete geçirmek pratik olarak geçersizleşmiştir.

Aynı şey, kapitalizmin ilk evrelerinde işçi sınıfının iktisadî talepleri kadar önemli görünen politik talepleri için de söz konusudur. Bu ilk dönemde işçilerin ve geniş halk yığınlarının demokratik bir düzenin kurulması için, genel oy hakkı için verdikleri mücadele, bir sonraki dönemde amacına varmış; pek çok kapitalist ülkede sosyalist partilere de meşrû bir yer tanıyan parlamenter demokrasiler kurulmuş, genel oy hakkı bazı kısıtlamalarıyla da olsa sağlanmıştır. Ancak görülmüştür ki; vaktiyle kapitalist sistemle mücadele için uygun araç ve imkânları sağlayacağı düşünülen bu "demokratik düzen"ler, aksine, kapitalizme yeni bir hayatiyet kazandırabilmişlerdir. Burjuva demokrasisinin siyasal bilinçlendirme faaliyetlerine

---

dır. Eskiden tipik olan, üretim araçlarının sahibi durumundaki tek -veya sayılı- kapitalist ile işçiler arasındaki ilişkiler idi. Şimdi ise durum önemli ölçüde değişmiştir. Eskiden son derece marjinal olan teknisyen, mühendis gibi işçi olmayan ama ücretli kesimler, hayli çok sayıda ve fiilen yer almaktadırlar üretim sürecinde. Bunun yanısıra yaygın hisse senetleri uygulaması, üretim araçlarının "sahibi" kavramını hayli karmaşıklaştırmıştır. Büyük hisse sahiplerinin pek çoğunun "iş"i fiilen yönetmekten uzaklaşarak, hisselerinin geliri ile yaşayan rantiyeler haline gelmeleri, eskiden sermaye sahibinin yerine getirdiği işi yönetmeye ilişkin görevlerin şimdilerde "bürokrat burjuvazi" denilen maaşlı kesimlerce yapılır oluşu da bu arada hatırlanmalıdır.

Başlıcalarını saydığımız bu nedenlerden dolayı sözü edilen oranlamanın belki "firma geliri" ile işçi ücreti arasında yapılabileceği görülür. Ancak kapitalizmin niteliğini açıklamak için bu tür oranlamaların göstereceği gerekçelerden çok daha temel ve aydınlatıcı gerekçelerden hareket edilmesi gerekmektedir. Kapitalizmin günümüzdeki durumu bu temel gerekçelerin olanca açıklığıyla görülmesini sağlamaktadır.

elveren yapısı içinde, umulan sonuçlar gerçekleşememiştir. Bunun nedeni, yalnızca burjuva partilerin geniş bir oy gücünü sağlıyor oluşları değildir. Asıl neden, genel oy hakkına, sosyalist partilerin yaygın bir politik bilgilendirme, bilinçlendirme çabası sürdürebiliyor olmalarına karşın, işçi sınıfının ve diğer ezilen sınıf ve zümrelerin siyasal etkinliklere katılma ve ilgi düzeylerinde saptanabilen hissedilir düşüş, azalmadır. Yüzyılımızın ortalarına gelinceye kadar gerçi sosyalist, komünist partilerin oy güçlerinde önemli düşüşler olmadı, hatta bazen önemli oranlara varan bir artış eğiliminden bile söz etmek mümkündür. Ama yukarıda belirtilen nokta bu değildir. Sorun, işçilerin ve sosyalist, komünist partilere oy veren kesimlerin politik etkinliklerinin, giderek, salt bu oy verme işine indirgenecek kadar sınırlı hale gelişidir. Durumu özetlemek gerekirse; sosyalist, komünist partilere oy veren geniş kesimlerin kendi partilerine bakışı, bir burjuvanın kendi partisine bakışından hiç de farklı değildir. Partiyi bir vekil, bir temsilci gibi, gereğinde değiştirilebilir olan, -bu anlamda kendi dışında- bir kuruluş olarak görmektir bu.

Oysa söz konusu sosyalist, komünist partilerin savundukları siyasal-toplumsal anlayışın (Marksizmin) temelinde, işçinin kendi ürününe yabancılaşması gibi kapitalist ilişkilerin karakteristik yanına çok benzer bu durumun yadsınması, *aşılması* gereği tespiti vardır. Partiler, işçi sınıfını siyasal-toplumsal etkinliklerin gerçek ve doğrudan sahibi kılmanın tarihsel araçları olarak düşünülmüştü; parti, işçi sınıfının ve geniş yığınların toplumsal hayatın tüm alanlarında yeni ilişkiler yaratmasının, çok yönlü bir olgunluğa erişmesinin içinde gerçekleşebileceği kurum sayılmıştı. Bu yüzden partinin iktidara gelişine, işçi sınıfının iktidara gelişinin ötesinde bir siyasal-toplumsal dönüşüm, bir sosyalist devrim anlamı verilebiliyordu. Dolayısıyla parti ile işçi sınıfının ilişkisinin, herhangi bir burjuva partisinin kendine oy verenlerle ilişkisine benzer hale gelmesi; bu partiler için önemli bir sorun, bir çelişki idi. Partilerin işçi sınıfı ile ilişkileri kopmuyor olsa da, bu ilişkiler kalıcı biçimde sürüyor olsa da; görünen odur ki, sınıflı toplumların ilk ortaya

çıkışından bu yana, insanlararası ilişkilerin önemli bir görünümü, biçimi olarak kendini gösteren yöneten-yönetilen ilişkisi, sınıfsız topluma geçiş hareketinin örgütü olan sosyalist, komünist partilerin kendi içinde de herhangi bir farklılığı olmayacak biçimde doğmuş ve yerleşmiş bulunmaktadır.

Avrupa komünist partileri, bir sosyalist, komünist hareket olarak kendi çelişkilerini ve sorunlarını, öncelikle ve asıl olarak bu düzeyde tespit etmiş olsalardı, şimdi faziletlerinin savunuculuğunu yaptıkları burjuva demokratik düzenin gerçek eleştirisinin yapılacağı platforma gelmiş, buradan, bu düzenin nasıl sınırsız baskıya açık ve tam bir oligarşik düzene dönüşmüş halde olduğunu görebilmiş olurlardı.

Bunu söylemek, ne onların SSCB'de temsil edilen sözde "proletarya diktatörlüğü" düzenini yadsımalarını eleştirmek, ne de bu sözde "proletarya diktatörlüğü" düzenlerinin burjuva demokratik düzenlerden daha "sosyalistçe" olduğunu savunmak değildir. Şimdi, eğer bu sözde "proletarya diktatörlükleri", bu sözde "halk demokrasileri" kendilerini burjuva demokratik düzenlere benzetmek çabasına giriyorlarsa, bu, hiç de niteliksel bir değişim anlamına gelmez. Diğer gerekçeleri bir yana, bu "dönüşüm", reel sosyalizmin egemenlerinin, burjuva demokratik düzenlerin egemenlik konumlarını hiç de tehdit etmediğini görmelerinden ötürüdür. Aksine bu "demokratik" düzen "diktatörlük"lerden çok daha etkili biçimde korumaktadır egemenlik konumlarını. Burjuva demokrasisinin günümüzdeki işleyişi, insanlık tarihinin en mükemmel egemenlik sisteminin en etkili biçimde korunması ve sürekli sağlamlaştırılabilmesi imkânını, en iyi veren bir işleyiştir.

"Demokratik hak"ların alabildiğine yaygın ve kısıtsız biçimde var olduğu bu düzen için yukarıdaki yargıyı ileri sürmek, çarpıcı bir yanlışlık gibi görülebilir. Az sonra bu yargıya varış nedenlerimizi açıklamaya çalışırken anlaşılacaktır ki, *burjuva demokratik düzenin* bu niteliği, *kurumların* kendi özel gücünden ileri gelmemektedir. Yani söz konusu yargı, parlamentonun, oy hakkının vb. diğer "demokratik hakların" parlak bir aldatmaca, bir sahtekârlık olduğu gibisinden tepkici anti-par-

lamentarist temalara sığınılarak öne sürülmediği gibi, bu "hak"ların kendilerinde, "özünde" esrarlı bir çarpıtma veya "kapitalizmi koruma" gücü bulunduğu yollu bir düşünüşün de ürünü değildir.

Kapitalizmin belli bir döneminde bu haklar gerçek etkililiğe sahip haklardı. Kişilere toplumun yönetimi, yönlendirilmesi ve denetimi demek olan "siyaset"e, siyasal etkinliğe katılma imkânları sağlayabilmekteydiler. Ancak, kapitalizmin gelişmesinin belirli bir evresinde söz konusu haklar, artık ona hukuken sahip kişilere bu imkânı veremez hale, yetersiz hale geldiler.

Bunun başlıca iki nedeni vardır. İlki, kapitalizmin, tüm toplumsal faaliyetleri "meta üretimi"nin yasalarına göre yapılır hale getiren genel işleyişi ile ilgilidir.

Meta üretiminin bir kolu olarak "siyasal faaliyet"

Tıpkı somut ihtiyaç maddeleri üretimi faaliyetinde olduğu gibi, diğer faaliyetlerde de kapitalizmin kuralları aynen geçerlidir. İlkinde nasıl insanların her bir bölümü söz konusu ihtiyaç nesnelerinin belli bir çeşidinin, belli, sınırlı bir parçasını üretir, bu oranda o üretim işine katılır ve üreticisi olduğu şeyin o kısıtlı parçası karşılığında, diğer ürünlerin de *alıcısı* olursa; tıpkı bunun gibi, "bir" toplumsal faaliyet olan siyasal faaliyete katılan insanlar da bu faaliyetin ancak bir dalına, onun da kısıtlı bir bölümüne katılabilir hale gelir ve bu sınırlı faaliyetinin karşılığında diğer "siyasal nitelikli ürün"lerin de *alıcısı* olabilir.

Siyasal faaliyetin geleneksel anlamı içinde düşünürsek, bu faaliyetin; başlıca siyasal fikirlerin oluşturulması, kararlar haline getirilmesi, söz ve diğer iletim, ifade araçlarıyla yaygınlaştırılması, bir hareket (çeşitli eylem biçimlerinin bir "toplamı") haline getirilmesi, uygulanması gibi alt faaliyetlere ayrıldığını söyleyebiliriz. Burjuva demokratik düzende bütün bu faaliyetlere belli "demokratik hak"lar veya bilinen deyimiyle "özgürlükler" tekabül eder. Düşünce ve ifade özgürlüğü, örgütlenme özgürlüğü, gösteri ve "direnme" özgürlüğü, vb.

Bilinir ki, bu "özgürlük"lerin kullanılması ile yapılan siyasal faaliyetin bu alt bölümlerinin her biri, görece birbirinden ayrı alanlar, kurumlar içinde gerçekleştirilir. Özel görevi "siyasal düşünceler" üretmek olan siyaset teorisyenleri belli bir "ürün" üretiyorlardır ve bu üründe uzmanlaşmışlardır. Ortaya çıkan sorunları ve talepleri bu "siyasal düşünceler"le birlikte ele alıp, kararlar oluşturanlar; düşünce ve kararların yayımı ve yaygınlaştırılması ile uğraşanlar vb., hepsi de bir uzmandır; özel bir "ürün" üretirler. Bu faaliyetler bir siyasal parti organizasyonu içindeki kurumlarda ve organlarda işbölümü esası içinde yapılabilir. Bu haliyle burjuva demokrasisinin gelişkin bir partisi; teori, karar, propaganda malzemesi, eylem önerisi vb. siyasal faaliyetin başlıca ürünlerinin verildiği bir örgüt, iç düzenlemesi ile herhangi bir fabrika ile farkı olmayan bir kuruluş halindedir.

Toplumun geniş yığınları, dilerse siyasal ürünleri siyasal faaliyetin bu organik kuruluşundan edinebilir. Dilerse teoriyi, sistemin siyaset yazarlarının köşe yazılarından propaganda ürünlerinin her çeşidini de yine başta bu basın-yayın organları olmak üzere, pek çok yerden edinebilir. Yani çok geniş bir seçme özgürlüğü vardır geniş yığınların. Tıpkı bir işçinin sayısız türde işte *işçi olarak* çalışma hakkının var olması gibi, bu geniş yığınlar da özgür *seçiciler, alıcılar* olarak sayısız ürünlerin her çeşidini *seçme hakkına* sahiptirler. Teorik olarak işçiler, *çalışma hak*larını, diyelim, işletme müdürü olarak çalışmak biçiminde kullanabilirlerse de; *ancak buna pratik olarak imkân yoksa,*[2] tıpkı bunun gibi, teorik olarak, *demokratik hak*larını söz konusu "siyasal ürün"leri bizzat oluşturmak, bu işe katılmak isteyen geniş; yığınlar için de, benzer ve hatta çok daha güçlü *"pratik imkânsızlıkları"* vardır. Şüphesiz tek tek kişiler için bu söz konusu olmayabilir ve zaten sistemin işleyişi için

2 Hem bir işletmede *ancak* bir müdür olabileceği için, hem de işçi, o işletme müdürlüğü işlevini yerine getirecek bilgi ve deneyimi edinmekten yoksun olduğu ve kendine ait işlev alanı içinde bu bilgi ve deneyimi edinmesi kesin olarak imkânsız olduğu için; işçiler *çalışma haklarını* ancak işçi olarak kullanabilme zorundadırlar.

bu katılmalar gereklidir. Ancak sorun, geniş yığınların "demokratik hak"larını ancak "seçme" biçiminde kullanabiliyor olmalarıdır. Bu, *pratik*te siyasal faaliyete katılmaktan kesin olarak uzak olmak demektir.

Kapitalist toplumda "siyasal faaliyet"in meta üretimi faaliyetinin bir kolu, bir biçimi haline gelmesinin yalnızca bir yanını görmüş olduk.

Olayın diğer yanına az önce değinilmişti. Bir işçinin üretim faaliyetinde *yerine getirdiği işlev ile çalışma hakkı* arasındaki ilişkiden söz edilmiş, ilkinin diğerini sınırladığı, belirlediğine işaret edilmişti.

Bu belirleme -yerinde de belirtildiği üzre- sırf bazı meslek dallarında ancak belli sayıda insanın bulunabilmesi gereğinden dolayı değildir. Daha önemlisi, insanların ancak belirli meslek -işlev-leri yapacak, yalnızca ona ilişkin bilgi ve beceriye sahip olacak biçimde eğitilmiş olmalarından ileri gelen bir sınırlamadır. Bu yüzdendir ki kapitalist toplumda "eğitilmiş birey"; "çalışma hakkı"nı nerede kullanabileceğini, hangi alanların kendine kapalı olduğunu bilir.[3]

Uzmanlaşmaya yönelik eğitim-öğretim sisteminin, başka işlerin yapımına ait olup, uzmanlaşılacak alan için gerekli olmayan "lüzumsuz" bilgileri önceden ayıklaması yanında, kişiler, sahip oldukları uzmanlık alanının verilmiş bilgisinin de ancak belli bir bölümünün somut uygulayıcısı olarak iş yaparlar. Uygulamadıkları bilgiler ve beceriler de giderek sönükleşir.

Bireylerin, ona ilişkin konu-nesne üzerinde doğrudan etki, katkı yapabilecek biçimde kullanabildikleri bilgi, beceri yüküne o bireyin "eylemliliği" diyoruz. Yukarıdan beri yapılan

3 Bu kuşkusuz, kesin bir sınırlama değildir. Özel gayretleri ile bireyler "daha yukarı", daha kazançlı işleri yapacak hale gelebilirler. Ancak önemli olan bilgi ve özel maharet, yetenek gerektirme ölçütüne göre tespit edilmiş işbölümü sisteminin hiyerarşik yapısı içindeki bu "aşağı" ve/veya "yukarı" işlemin yalnızca biri ile karakterize edilen bir eylemlilikte bulunuluyor oluşudur. Yine belirtilmelidir ki, bu "iş"ler ait olduğu toplumsal faaliyetin belirli bir bölümü ile ilişkindir ve bireyler genellikle bu faaliyetin ancak o bölümünün özel bilgi ve becerisine sahiptirler. İşlerini bu bilgi ve beceriyi kullanarak yaparlar. Aynı genel faaliyet içinde yer alan diğerlerinin yaptıkları ile ancak *sonuç olarak* karşılaşırlar; yapılış biçimi ve bilgisinden haberli olmaları gerekli değildir.

açıklamalar ışığında, bu "eylemliliğin" belirleyici ögesinin bireylerin toplumsal işbölümü içinde yerine getirdikleri işlev olduğu görülmektedir.

Kapitalist işbölümünün genel yapısı dikkatle incelendiğinde görülür ki; insanlar arasında belli bir işlevsel farklılık, sınırlamalar vardır. İnsanlar bu sınırlandırılmış işlevleri ölçüsünde söz konusu faaliyete belli bir katkıda bulunmaktadırlar ve aralarında bu işlev farklılığınca belirlenmiş bir ilişki -genel anlamıyla üretim ilişkileri- vardır. Tüm toplumsal faaliyetlerde bu işlevsel hiyerarşi yürürlüktedir ve burada yer alan bir kısım insan *denetleyici, yönetici, yönlendirici, işlevlere* sahip iken; geniş çoğunluk, *belli hareket biçimlerinin veya belirli bir işlemin yinelenmesi ile sınırlı bir işlevi* yerine getirir. İçinde yer aldıkları faaliyet türünün yapılış düzenlemelerine, ürünlerinin ve üretim araçlarının niteliğinin belirlenmesine, sayı ve nitelikçe geliştirilmesine ilişkin hiçbir işleve sahip olmayan ve kapitalist üretim biçimi geliştikçe bu dar işlevleri daha da daralan bu insanların yanında, *üzerinde;* onları ve üretim araçlarını denetlemek, yönetmek, yönlendirmek işlevini üstlenmiş, kendi içinde hiyerarşik biçimde sıralanmış bir kategori -insan- vardır.

Yalnızca somut ihtiyaç nesnelerinin üretiminde yer alan işçi sınıfı değil, adına hizmet sektörü denilen alanlarda yer alan geniş "emekçi" kesimleri de; yani kapitalist toplumun büyük çoğunluğu da, işte bu durumdadır. Ya basit bir mekanik hareketin, ya da belli bir işlemin durmaksızın yinelenmesi biçiminde bir işlevi yerine getiren, ve zihnî fonksiyonlarını dumura uğratan bu işi yıllar ve yıllar boyunca yapmak zorunda olan, "eylemlilik"leri böylece belirlenen geniş yığınlardır onlar. İşte bu durumdakilerden toplumsal hayatın yönetimi, yönlendirilmesi ve denetimi olan siyasal faaliyete; yasal olarak sahip oldukları geniş "demokratik hak"ları kulanarak etki, katkı yapmaları bekleniyor.

Bu katkıyı, ancak "eylemlilik"lerini belirleyen işlevin niteliğine uygun olarak yapabileceklerdir. Yani denetleyici, yönetici, yönlendirici hiçbir niteliği olmayan işlevlerine uygun olarak,

sırf basit bir hareketi veya işlemi temsil ederek, onu yapabilerek bulunacaklardır siyasal faaliyet içinde. "Siyasal faaliyet"in kendi içinde de var olan işlevsel ayrımda, "kendi paylarına düşeni"; oy atmak, gösterilerde sayı olarak bulunmak, yürümek, vb. işleri yapacaklar ve ancak bunları yapabileceklerdir. Siyasal faaliyetin işbölümü sistemine göre düzenlenmiş yapısını, "bu faaliyete özgü" kurumların işlevsel piramidini zorlamak rasyonel olmadığı için; denetleyici, yönetici ve yönlendirici işlevlere ait bilgi ve deney, ancak profesyonel bir çalışma, eylemlilik içinde elde edilebilir olduğu için.

O halde; burjuva demokratik düzenin geniş yığınları apolitize hale getirebilmesinin, başlıca iki nedeni olduğu sonucuna varabiliriz. Bunların ilki "siyasal faaliyet"in kendisinin meta üretimi yasalarına uyarlı hale gelmiş olması ile ilgilidir. Diğer toplumsal faaliyetlerden ayrı, özerk bir faaliyet türü haline gelen "siyasal faaliyet"in[4] kendine özgü kurumsal yapısının getirdiği kısıtlamaların geniş kitlelerin "demokratik hak"larını ancak seçme hakkına indirgemesi, "siyasal faaliyet"e gerçek katkı imkânlarını fiili olarak engellemesi olgusu ilk nedendir.

İkinci ve kuşkusuz çok daha önemli neden, kapitalist işbölümünün, insanların, geniş yığınların üretici, yaratıcı niteliklerini kısıtlayan, dumura uğratan sonuçları ile ilgilidir. İnsanın eylemi ile bilinci arasındaki köklü bağıntı, kapitalist işbölümünün insanları giderek çok daha daralan bir eylemlilik durumuna sokan gelişim doğrultusu karşısında, olağanüstü bir önemle hatırlanmalıdır. Geçimlerini sağlamak için günlerinin büyük kısmını bu bıktırıcı, zihinsel yaratıcılık gerektirmeyen, basit hareket ve işlemler içinde geçirmek zorunda bırakılmış insanların zihnî yapılarındaki olumsuz sonuçlar bir yana bırakılamayacak kadar önemlidir. Ama söz konusu işleve neden sokulmuş olduğunu düşünmeye çalışan insanın, işçilerin makina karşısında duydukları o çaresizlik duygusunun bir benze-

4 Buraya kadar yapılan açıklamalarda bu noktadan söz edilmemiştir. Ancak bir sonraki bölümde bunun ne kadar önemli olduğu ve Marksist siyaset kavramının oluşumunda temel ögelerden biri olduğu görülebilecektir.

rine kapılmamasının imkânsız oluşu;[5] onu öfkeli bir başeğmeye, söz konusu zihnî yıpranmaya kendini terk etmeye götürebilmektedir.[6]

5 İşçilerin iş sürecindeki durumunu ve bu durumlarını veri, değişmez saydıklarında kapıldıkları düşünme biçimini anlatan *Kapital*'den alınma aşağıdaki pasaj; günümüzde iş sürecindeki durumları işçi sınıfının durumuyla özdeş hale gelmiş olan geniş "emekçi" yığınlar içinde geçerlidir:

> "Makina işi, sinir sistemini en ölçüsüz bir şekilde yorup bitirirken, aynı zamanda, adalelerin değişik şekillerde hareket etmelerini imkânsızlaştırır, beden ve aklın serbestçe faaliyet gösterebilmesi için bir anlık bile imkân bırakmaz. (F. Engels, 1. c. s. 216) Makina işçiyi işten kurtarmadığı fakat yaptığı işin kendisi için ilginçliğini yok ettiği için, işin hafiflemesi bile bir tür işkence haline gelir. İşçinin iş aracını değil de, tersine, iş aracının işçiyi kullanması, her türlü kapitalist üretim için, bu üretim biçimi yalnız bir iş süreci olmayıp, aynı zamanda sermayenin değerlenmesi, değerine değer katması süreci olduğu ölçüde, ortak bir niteliktir; ne var ki, bu tersine dönüş ilk defa olarak makina ile teknik bakımdan somut bir gerçeklik kazanır. İş aracı bir otomat haline gelerek, iş sürecinde işçinin karşısında sermaye olarak, canlı emeğe hükmeden, onu yutan ölü emek olarak yer alır. Üretim sürecinin akla bağlı güçlerinin el emeğinden ayrılması ve bu güçlerin sermayenin emek üzerindeki kudreti haline gelmesi, daha evvel görülmüş olduğu gibi, makinaların meydana getirdiği temel üzerine kurulmuş olan büyük endüstride tamamlanır. Yaptığı iş kendisi için ilginçliğini yitirmiş bireysel fabrika işçisinin özel hüneri, makina sisteminde biraraya gelip birleşen ve bu sistemle birlikte 'patron'un kudretini meydana getiren bilim, muazzam doğal güçler ve kitle halinde yapılan iş önünde sonsuz derecede küçük bir zerrecik gibi yok olur gider. Beyninde makinalar ile bunlar üzerindeki tekel gücü birbirlerine kopmaz bir şekilde bağlanmış bulunan bu patron bundan ötürü ihtilâf hallerinde 'işçiler'in yüzlerine alçaltıcı bir ifadeyle şöyle haykırır: Fabrika işçileri şunu hiç unutmamalıdırlar ki, yaptıkları işler, gerçekte en az hüner gerektiren işlerdir; bundan daha kolay öğrenilebilecek ve kalitesi bakımından bundan fazla ücret ödenen, ya da, gerekli hünerin asgari ihtisas veren kısa bir eğitimle bu kadar az bir zamanda ve bu kadar bol miktarlarda sağlanabileceği başka hiçbir iş yoktur. Patronun makinası, gerçekte, üretim işinde işçinin, 6 aylık bir eğitimle öğretilebilecek ve her tarım işçisinin öğrenebileceği, iş ve hünerinden çok daha önemli bir rol oynar." (K. Marx, *Kapital*, I. cilt, 2. Kitap, Odak Yayınları, Birinci Baskı, s. 86-87).

6 Yerine getirdiği işin kendisinin vermediği yeni bilgiler ihtiyacını, kısırlaştırmaya itilen yeteneklerini geliştirme arzusunu duyan "yığınlar" için de kapitalizmin "karşılıkları" vardır. "Yığınları" bilgisiz, kültürsüz bırakmak istemez. "Tüketmek"le doyurulmayan bu insanî ihtiyaçların "doyurulması" faaliyeti de bir meta üretimi konusu olur. "Yığınların" ayrıca uğraşmalarına gerek yoktur. Onları sürekli "bilgilendiren", "kültürel ihtiyaçlarını gideren" kurumlar "alıcı"larına "ürün"ler verirler. Onu bir bilgi *alıcısı*, kültürel faaliyetlerin seyircisi, dinleyicisi (alıcısı) *konumunda*, bu edilgin durumda "doyurur". Bu "alınanlar"ın on-

Bu "nesnel kısıtlama"lar, bu, kapitalist toplumda insanların içine itildikleri "eylemlilik" durumlarının zincirleme sonuçları; geniş yığınların apolitizasyonunun temel nedenini oluşturur. Bu bakımdan sorun söz konusu "eylemliliğin" kendisindedir. O değişmedikçe, geniş yığınların denetleyici, yönetici, yönlendirici işlevlerden gitgide daha uzaklaşmalarıyla karakterize edilen işbölümü sistemi *aşılmadıkça;* bu işbölümüne vardırtan üretici güçlerin gelişmesi, insanların -yeniden- söz konusu işlevleri edinebilecekleri yüksek bir eylemlilik haline erişmelerini mümkün kılacak nitelikte, buna imkân veren doğrultuda dönüştürülmedikçe; ne özel olarak bu apolitikleşme sorunu ne de kapitalizmin insanlarda binbir bunalıma yol açan diğer sorunları çözümlenemeyecektir.

Bu, burjuva demokratik düzeni işbölümü sistemine ve doğal olarak üretici güçler-üretim ilişkilerine (üretim tarzı) bağlayan sözler, sorunun çözümünden uzaklaşmanın bir biçimi olarak yorumlanabilir. Çünkü denilebilecektir ki çağımızda üretici güçlerin gelişimini belirleyen bilimsel-teknolojik gelişmelerdir. Bu faaliyeti yönlendirmek, yönetmek ve isterleri doğrultusunda biçimlendirmek tekelinin en açık biçimde egemen sınıfın elinde oluşu da ortadadır. Bu durumu saymasak bile yukarıdaki sözler, üretici güçlerin gelişimince belirlenen ekonomik, kültürel, siyasal, düzeylerde verilecek mücadelelerin kalıcı sonuçlar getirmeyeceği anlamını içermektedir.

Yukarıdaki sözlerin kesinlikle bu anlama gelmediği, Marksist siyaset ve siyasal düzen kavramının ve buna bağlı siyasal mücadele anlayışının içeriği kavrandığında açık biçimde görülebilecektir.

Siyasal faaliyet-siyasal düzen

Geleneksel -ve burjuva- anlamıyla siyasal faaliyet veya mücadele denildiğinde kastedilen şey, devlet iktidarını ele geçirmeyi

---

larda bir "yapıcı"lık, "etkin olma" eğilimi yaratması da düşünülerek "hobby"ler teklif edilir, onun da başkalarını kendi "alıcı"sı gibi algılayacağı "kulüp"lerde hobilerini gerçekleştirmesi sağlanır.

veya onu etkilemeyi amaçlayan, buna göre yürütülen faaliyet veya mücadeledir. Bu bakımdan, eğer herhangi bir faaliyet alanında istenen sonucu almaya yönelik eylem devlet iktidarını doğrudan etkilemiyorsa, burada kazanılan başarı iktidarı ele geçirme amacına katkıda bulunmuyorsa, o faaliyet alanı bir siyasal mücadele alanı sayılmaz. "Siyasal hareket"ler, devlet iktidarını doğrudan ilgilendiren alanlarda karşı karşıya gelirler.

Marksizm ise siyasal mücadelenin "hayatın her alanında", tüm toplumsal faaliyetleri kapsayan bir çerçevede verilmesi gereğini vurgular. Yapılış biçimi ve ürünleri üzerinde devletin özel bir etkisinin olup olmadığına bakılmaksızın, her faaliyet alanının "siyasal mücadele"nin konusu olduğunu belirtir. Toplumda "siyaset-dışı" hiçbir faaliyet, hiçbir ilişki yoktur.

Ancak burada Marksizm ile burjuva siyasal anlayış arasında; Marksizm ile onun vulger tahrifi demek olup, özünde burjuva siyasal anlayışın bir varyasyonundan başka bir şey olmayan ekonomist "Marksizm"in siyasal anlayışı arasında; son derece önemli ve kesin bir ayrım vardır.

Bu ekonomist "Marksizm" anlayışı da tüm toplumsal faaliyetlerin siyaset içerdiğini kabûl eder. Ona göre siyaset, somut üretim faaliyetlerinin ürünlerinin kalitesi, sayısı ve asıl önemlisi paylaşımında vardır. Ve yine siyaset, genel kültürel faaliyetlerin ürünlerinde, bunların ideolojik anlamlarında ve sınıfların bunlardan yararlanma oranlarında tespit edilir. Devlet gücü ile uygulanacak karar ve yasalarda ise, zaten doğal olarak siyaset vardır. Bu karar ve yasaların kimlere dönük olduğu incelenerek anlaşılır.

Marksizm ise, siyaseti, toplumda yürütülen her çeşit faaliyetin ürünlerinde, bu ürünlerin paylaşımında ve bu paylaşımdan doğan *sonuç*larda tespit etmekten çok; *asıl olarak* o faaliyetlerin *yapılış sürecinde, insanların bu faaliyetlere katılış biçimlerinde* tespit eder. Toplumsal faaliyetlerde elde edilen, ortaya çıkan "ürün"lerin kendisi, "ideolojik anlamı" veya etkisi, veya bu ürünlerin nasıl paylaşıldığı konusundan önce; faaliyet alanlarının birbirleriyle ilişkisini, karşılıklı durumlarını, birbirlerini etkileme biçimlerini inceler. Bu, bize söz konusu incelemenin

yapıldığı toplumun ulaştığı üretici güçler düzeyince belirlenen işbölümü (veya işbirliği) biçimini verir. Toplum, kendisini bu işbirliği bölümü (biçimi) içinde "yeniden üretir"; yani yukarıda belirtilen ilişkilerin -ki bu kuşkusuz insanlar arası ilişkiler demektir- nitelikçe değişmemesi sayesinde, bir toplum biçimi olarak varlığını sürdürür.

"Siyasal düzen" kavramının temeli buradadır. Toplumun bir bütün olarak denetimi, yönetimi ve yönlendirilmesi demek olan siyasal faaliyet ancak bunlar, bu ilişkiler (düzen) bilindiğinde yapılabilir. Burada şüphesiz, "düzen içi" siyasal faaliyet ile devrimci siyasal faaliyet arasındaki ayrım da görülür. Toplumun kendisini "yeniden ürettiği" temeli veri alıp *sonuçları* ile ilgilenen siyasal faaliyet "düzen içi"dir, muhafazakar veya reformisttir; buna karşılık faaliyet alanlarının karşılıklı durumlarını, etkileme biçimlerini değiştirmeye yönelen[7] siyasal faaliyet ise devrimci niteliktedir.

Bu açıklamalardan çıkan ilk sonuç, "siyasal düzen"den söz edebilmek için faaliyet alanlarının ayrıştığı bir durumun var olmasının gerektiğidir. Nitekim, ilkel komünal toplumun özerk bir siyasal düzeninin olmayışı, orada toplumun farklı faaliyet alanlarına bölünmemiş, farklı faaliyet alanlarının işbirliğiyle oluşmamış oluşu ile temelden bağıntılıdır. İlkel komünal toplumda ergin bireyler, toplumda var olan tüm faaliyetlere -ki çok az "çeşit"tir- katılırlar ve katılış biçimleri (eylemlilikleri) arasında *ancak nispî* bir fark vardır: Birlikte -ve veya- aynı biçimde avlanılır, toplayıcılık yapılır, âyinlere katılınır, savaşılır...

İnsanların doğa üzerindeki etkinliklerini arttıran yeni faaliyet biçimlerine varılması ile bu durum değişir. Siyasal düzenin ve siyasal faaliyetin ortaya çıkış nedeni ve gereği buradadır.

Örnek olarak feodal toplumu ele alırsak burada toplumun, faaliyet biçimleri *görece* birbirinden farklı başlıca üç tür topluluğun bir "işbirliği" esası üzerine kurulu olduğu görülür: Odağında toplumsal faaliyetin bulunduğu köy, zanaat ve ticaretin

7 Bu, o faaliyet alanlarında yer alan insanların eski eylemlilik durumlarının değişmesini, dolayısıyla belli bir eylemlilik durumuna göre belirlenen insanlararası ilişkilerin değişmesini öngörmek demektir.

bulunduğu kasaba, avcılık ve hayvan yetiştiriciliğine dayalı göçer topluluklar. Bunların her biri, belli ölçüde öteki toplulukların belirleyici faaliyetini de yapar durumdadırlar.[8] Feodal toplumda işbirliğinden söz edişimizin nedeni de budur. Toplulukların aynı faaliyet türlerinin değişik oranlamasına sahip oluşları, bu "geçişimlilik", aralarında mal mübadelesinin ötesinde ilişki kanallarının doğmasının, ortak bir kültür oluşturabilmelerinin ve kendi içine kapalı aşiret hayatının verdiği aşiret bilincinin yerine, cemaat bilincine varan daha kapsamlı ve üst bilinçlilik biçimlerinin oluşmasının *maddi temeli*dir.

Bu, kendine yeterli ve görece farklı birimlerin toplamı olan toplumu "dışa" karşı korumak, birimler arası düzenli ilişkileri sağlamak ve verili üretici güçlerin en büyük bileşeni olan doğanın, doğal kaynakların bu birimlere dağılımını düzenlemek -köy bölgesinin sınırları, meraların taksimi vb.- bunun için gerekli idarî, hukukî kuralları koymak ve uygulamak görevi; yeni bir faaliyet türü (siyasal faaliyet) olarak belirir.

Her şeyden önce bu yeni faaliyetin,[9] daha önce komünal toplumun tüm bireylerine ait olan, ortakça yapılan görevlerin ayrışması sonucunda; topluma ait olmaktan çıkıp, özel bir zümreye ait hale gelişi sonucunda ortaya çıktığına dikkati çekmeliyiz.

Toplumdan "devralınan" görevleri içeren bu yeni faaliyet türü, aynı zamanda en üst faaliyet türü olarak diğerlerinden ayrılır.

Bu *en üst faaliyet* olmanın başlıca iki nedeni vardır. İlki, bu faaliyetin toplam toplumsal zenginlikte (etkinlik) en büyük artış veya eksilme sağlayabilen bir faaliyet oluşudur. Feodal toplumu oluşturan başlıca birimlerin, üzerinde yer aldıkları doğal çevre ve güç ile belirlenen bir üretim kapasiteleri vardır. Bir köy topluluğu ancak belli büyüklükte bir toprağı işleyebilir ve ayrıca asıl önemlisi, ürünlerin niteliği ve miktarı doğal

8 Örneğin köyde küçük çaplı zanaatçı, çerçi ve çobanların bulunması yanında bizzat çiftçi bireyler, aslî faaliyetleri olan tarımsal ürünleri yetiştirmenin yanısıra hayvan yetiştiriciliği, alet yapımı ve onarımı gibi faaliyetleri de kısmen yapar, yapabilir durumdadırlar. Bunun kasabalardaki kategoriler ve geniş ölçüde göçer topluluklar için de geçerli olduğunu görebiliriz.

9 İlk olarak köleci toplumda belirmesine karşın, feodal toplumu burada, onu da anlatacak bir örnek olarak kullandığımızı bilerek.

koşullarca belirlenmiştir. Doğal koşullardan daha az etkilenmekle birlikte, örneğin zanaatkârlar da belli bir üretme kapasitesinin üzerine çıkamazlar. Dolayısıyla toplumun ürün olarak sahip olduğu toplam zenginliğe ve toplumun ihtiyaçlarını gidermeye katkı dereceleri bir noktada sınırlıdır. Oysa, egemen sınıfın sırf kendine ait kıldığı faaliyetin gerektirdiği askerî güç ile: Diğer topluluk veya toplumların ürettikleri ele geçirilebilir. Yağma ve haraçla edinilen bu "artık-ürün" topluma yansımasa bile, egemen sınıf bundan dolayı, toplumun ürettiklerinden daha az pay alabilir. Aksi halde; yani egemen sınıfın askerî gücü yenilir, haraç ödemek zorunda kalır veya toplumun yağmaya uğramasını önleyemezse; toplam zenginlik azaldığı gibi, üretimden alınan pay da arttırılır.

Tarihî gelişim düzeyinde tespit edebildiğimiz ikinci neden ise şudur: Egemen sınıfın yerine getirdiği bu faaliyet, doğal koşullarla sınırlı olmayıp, eylemi yürüten kişilerin kendi özel çabaları ile etkinliği büyük ölçüde artan veya eksilebilen, bu anlamda insanî hemen tüm faaliyetleri içerir.

Günümüzde ideolojik faaliyete verilen kapsamdan çok daha geniş bir kapsama sahip olan, hukuk ve toplum bilimlerinin tümünün yerini tutan, onların şimdi üstlenmiş oldukları rolü de üstlenmiş olan dinin gücünü ve askerî gücü kendinde toplayan; bu iki faaliyeti yalnızca kendi tekeline alan feodal egemen sınıflar; bu eylemlilikleri ile toplumu denetler, yönetir ve yönlendirirler. Devlet onların varlıkları dışında değildir. Egemen sınıf devlet biçiminde örgütlenmiştir. Devletin kendisidir. Hukukî -dinsel- mülkiyetine sahip olduğu -üretici güçlerin en büyük bileşeni- doğa (toprak) üzerinde birimlerin ve bireylerin eylemliliklerini hangi sınırlar içinde sürdüreceğini (askerî gücü, hukukî ve idarî kararları ile) tayin ettiği için; ve böylece toplumun "yeniden-üretimi"ni sağlayıcı mekanizmaları (devlet örgütü) bizzat elinde tuttuğu için; feodal egemen sınıf tek siyasal güçtür. Eylemi siyasettir. Dolayısıyla feodal devlet, bize feodal siyasal düzeni verir.

Bu bakımdan, siyasal faaliyeti devlete yönelik faaliyet olarak nitelemek feodal toplum için doğrudur. Faaliyet alanlarının bir-

birleriyle ilişkisini, karşılıklı durumlarını... belirleyebilen, değiştirebilen tek güç devlettir. Bu yüzden feodal toplumda bu karşılıklı durum ve ilişkilerden doğan sorunları çözümlemek ya devletten beklenir ya da devletin üstlendiği başlıca iki faaliyeti (askerî ve dinî) kendi üzerine almış bir hareket oluşur. Bu ikinci tür "radikal" siyasal hareketlere bir örnek köylü isyanlarıdır. Bunların hemen tümü doğal olarak askerî güçler oluşturmaları yanında, aynı zamanda egemenlerin resmî dinî yorumlarına aykırı -"heretik"- bir dinî yorum, dolayısıyla görece farklı bir hukuk ve toplumsal ilişkiler sistemine sahip olarak ortaya çıkarlar.

Daha "nesnel" diyebileceğimiz, yani işbirliği sistemini doğrudan etkileyen, onu önemli ölçüde değiştiren nedenlerden dolayı ortaya çıkan siyasal hareketlerde de aynı nitelik göze çarpar. Örneğin zanaat ve ticaretin büyük gelişmeler gösterdiği, dolayısıyla bu faaliyetin yapıldığı kasaba ve kent "birim"lerinin ilişkide oldukları diğer çevre toplulukları ile bağlarının, karşılıklı durumlarının önemli ölçüde değiştiği kent için; bu eski çevresel ilişkilerin eski önemini yitirdiği (dış ticaretin artışı nedeniyle) zamanlarda, bu kasaba ve kent "birim"leri feodal egemenlerin siyasal düzeninden sıyrılır, kopar ve kendi denetim, yönetim mekanizmasını (siyasal düzen) kurar. (Ortaçağın şehir cumhuriyetleri -Venedik, Cenova, Cenevre gibi.) Bu kopma olmasa bile -ki bu kent ve kasaba için çevresel ilişkinin yine de belli bir gereklilik taşıması durumunda olur- faaliyet alanlarının, "birim"lerin karşılıklı durumları değiştiği için, siyasal düzende de buna uyarlı değişimler olur. Örneğin Anadolu Selçukluları'nın son dönemlerinde ticaretin ve zanaatkârlığın parlak bir gelişme gösterdiği İç Anadolu kentlerinde, feodal devletin önemli güç kaybına uğramasının da etkisiyle, esnaf ve zanaatkâr loncaları yarı-askerî güçler oluşturdular (ahi yiğitleri); ve aynı zamanda yarı resmî, yarı heretik dinî yorumları (tarikatlar) benimsemişlerdi. Osmanlı merkezî devleti kurulurken, 1400'lerde, merkezî devlet, bu yerel iktidarı epeyce üstlenmiş kuruluşları, büyük şiddetle ezdi.

Feodal toplumun işbirliği sisteminin "geçişimli" olduğunu daha önce belirtmiş ve burada devlet örgütünde ifadesini bu-

lan bir siyasal düzenin, toplumu oluşturan birimlerin üzerinde, ayrı ve üst bir faaliyet düzeyi olarak oluşmasının nedeni olarak "dış korunma" ihtiyacını ve birimlerin aynı toprak üzerinde düzenli, belirlenmiş alanlar içinde ilişki kurmalarını düzenlemek[10] ihtiyacını göstermiştik.

Dolayısıyla, herhangi bir topluluk, tamamen kendi ihtiyaçlarını kendi içinde üretebilen bir topluluk olarak ve başkalarından tümüyle uzak, onların erişemeyeceği bir doğa parçası üzerinde "köy komünü" oluşturarak bir hayat kurabilir. Devleti doğuran toplumsal ihtiyaçların önemli ölçüde "dışsal" oluşu, topluluğun, devletin üstlendiği görevleri kendi üzerine almasına elverir. Feodal dönemde böyle "devletsiz" (ve ortaklaşmacı) tarım toplulukları var olmuş, uzun bir süre varlıklarını koruyabilmişlerdir.

Bunun ikinci bir nedeni, feodal toplumda devletin üstlendiği görevlerin (askerî eylem -savaşmak-, din) bu toplumu oluşturan birimleri karakterize eden eylemlilik durumunda içrek oluşlarıdır. Asker olmak zorunlu, düzenli bir yükümlülük olmamasına karşılık;[11] savaşmak ve hatta savaş yönetmek, feodal birimlerin kendi olağan hayat süreçlerinde pekala karşılığı olan, dolayısıyla kolayca edinilebilen becerilerdir. Bir orak, bir sırık, kılıç ve mızraktan daha az etkilidir ama, kılıç ve mızrağa karşı savunmaya hatta onu altetmeye bile yetebilir. Kaldı ki toplulukça da üretilebilir.

Askerî eylemin feodal birimlerce de yapılır oluşu yanında, dinin üstlendiği; bir dünya görüşü vermek, idarî, hukukî, ahlakî kuralları oluşturmak, koymak görevleri de, aynı dini benimsemiş birimlerin onu kendi hayatlarına uyarlamalarına engel değildir. Din toplumsal hayatın her alanında "yaşanan", hayata biçimini veren şey olduğu için, kendisine bizzat katılı-

10 Aynı toprak parçasını iki tarım topluluğu veya onun içindeki iki (daha çok da olabilir) aile isteyebilir; bir göçer topluluk, bir tarım arazisinde sürü yetiştirmeye çalışabilir vb.

11 Feodal egemenler askerlerini topluluklara uzak bölgelerden, hatta "yabancı"lardan devşirerek toplumun *üzerindeki* devlet gücünün toplumdan kopuk kişilerde temsil edilmesine çoğu kez özel bir dikkat gösterirler. (Avrupa'da feodal hassa orduları ve Osmanlı devletinin daha geliştirilmiş kapıkulu sistemi gibi.)

nan bir "faaliyettir". Topluluk içinde yaşamak; dini yaşamak, dinsel bir faaliyette bulunmak da demektir aynı zamanda. Bu bakımdan feodal birimler, bir devlet kurumu olarak örgütlenmiş dinsel kurumlara, gereğinde yine aynı zeminde karşı koyabilecek imkâna sahiptirler.

Bu bakımdan feodal egemen sınıfın siyasal gücü, feodal toplumun siyasal düzeni, toplum tarafından "dışsal" olarak algılanmaya açıktır. Feodal birimlerin ve bireylerin "eylemlilik durumunu" oluşturan ögelerin sınırlı da olsa devlete özgü eylemleri içerir oluşu ve geliştirilebilmelerinin önünde nesnel, nitel bir engel olmayışı; bu toplumda siyasal düzenin radikal biçimde değiştirilmesinin hiç de bireylerin eylemlilik durumunda nitel bir değişim gerektirmediğini gösterir.

Oysa kapitalizmde durum niteliksel olarak değişir.

Bu değişimin asıl kaynağının, kapitalist işbölümünün insanların eylemlilik durumunu nitelikçe değiştirebilen özelliği olduğunu, daha önce belirtmiştik. Sorunumuz, ilkin, bu toplumda "siyasal düzen"in yeri ve kuruluş biçimidir.

Kapitalist toplumda devlet, askerî gücüyle; yasama, yargı görevini üstlenmiş kurumlarıyla; idarî aygıtıyla ve bazı yerlerde kapsamına aldığı eğitim, öğretim kurumlarıyla; yani feodal devletin üstlendiği tüm görevleri üstlenmiş, hatta daha genişletmiş ve mekanizma olarak daha da güçlenmiş olarak vardır.

Ancak şu var ki, kapitalist devletin üstlendiği faaliyetler, artık, toplumu denetleyen faaliyetler olsalar bile, gerçek anlamıyla toplumu yöneten, yönlendiren faaliyetler değildirler.

Kaldı ki, bu ifade yanıltıcıdır. Belirli faaliyetlerin toplumdaki diğer faaliyetler üzerinde böylesi bir konuma sahip olduğu, faaliyet türleri arasında belli bir hiyerarşinin, belirleyicilik ilişkisinin olduğu durum artık aşılmıştır. Gördüğümüz gibi feodal toplumda devlet, aynı zamanda birer üretim birimi olan feodal toplulukların eylem, hareket alanlarını sınırlayabiliyor; onları birbirleriyle ve kendisi ile belli bir ilişki içinde tutabiliyordu. Askerî, hukukî ve idarî faaliyetleriyle yapıyordu bunu.

Kapitalist devletin, aynı tür faaliyetleri üstlenmiş olmasına karşılık bu anlamda bir gücü yoktur.

"Üretim biçiminin *değişikliğe uğramadan"* devamı. *Bu temel koşul* üzerine kurulu feodal toplumun bunu sağlamakla yükümlü devleti, kendini toplumun denetleyicisi, yöneticisi sayabilirdi; devlet faaliyetleri ancak *bu temel koşulun* varlığında etkin, belirleyici olabilirlerdi. Fakat "üretim araçlarının ve dolayısıyla üretim ilişkilerinin, yani sosyal ilişkilerin tümünde durmaksızın devrim"ler olan kapitalist toplumun devleti yukarıda sözü edilen *temel koşulun* yokluğunda, niteliksel olarak değiştiği bir durumda; o temel koşula bağlı olarak edinilmiş denetleyici, yönetici konuma kurum olarak sahip değildir. Bu nedenle artık kapitalist devlet faaliyetleri de *etkin, belirleyici,* "üst" faaliyetler değildir.

Nitekim, kapitalist toplumun egemen sınıfı bu faaliyetler alanında belirmez; ne burada doğar ne de bu faaliyetleri bizzat üstlenmeye çalışır. Tersine, o faaliyetlerin içerebildikleri diğer alanları *belirleme* gücüne karşı savaşmış, bunda başarı kazanarak kapitalist devleti *siyasal güçlerin* kullanacağı bir araç, bir fizik zor aracı haline getirmiştir. Bu bakımdan kapitalist devlet, kendisi bir *siyasal güç* değildir. Kapitalizmin egemen sınıfı "tarafsız devlet"i savunurken, onun bir "taraf" olarak siyasal güçler arasındaki savaşa katılmamasını savunur. Devlet siyasal güçler tarafından "siyasal mücadelede kullanılacak" bir araçtır. Devletin sınıf mücadelesi içinde biçimlendiği yolundaki Marksist tezin anlattığı da budur.

Kapitalist toplumdaki *siyasal güç*(ler) nedir? Bu, kaynağını devletten almayan, ancak devletin gücünün -"bu aracın"- kullanım biçimi üzerinde uyuşan, çatışan güçler neresidir; nerede oluşurlar sorusunu, sonraya bırakıyoruz.

Kapitalist toplumda hiçbir faaliyet türü diğerine göre üst, saygın değildir. Bu, kuşkusuz, belirli zamanlarda bazı faaliyetlerin diğerlerinden daha önemli hale gelmeyeceği demek değildir. Fakat, artık kapitalist toplum içinde bu "faaliyet türü" deyimi, anlamını yitirmektedir. Bu terim kapitalizm öncesi için bir anlam taşır; ama şimdi, hele kapitalizmin ileriki evreleri için soyut bir sözcüktür.

Kapitalizm öncesinde (ana başlıklar halinde toparlarsak) devlete özgü faaliyetler, somut üretim faaliyetleri, kültürel, bi-

limsel faaliyetler ve ticarî faaliyetlerden söz ettiğimiz zaman; bunun açık seçik bir anlamı vardır. Ne ki, meta üretimine girilmesiyle birlikte bütün bu faaliyetler, belirli metaların üretildiği faaliyetler haline gelir. Ticaretin, daha genel anlamıyla meta mübadelesinin konusudurlar artık.

Ama yalnızca bu değil. İhtiyaç ile faaliyet arasındaki bağın kesinlikle kopuşudur ilk önemli toplumsal sorun. İhtiyaç belli bir *ürün*le karşılanır; faaliyetin kendisinin de bir ihtiyaç olduğu bu *insanın belirleyici yönü*ne ilişkin nokta, kapitalizmde silinir gider.

Marx, *Gotha Programının Eleştirisi*'nde komünist toplumun belirleyici özelliklerini sıralarken, bu toplumda "emek sadece bir geçim aracı değil, ama kendisi birinci hayatî ihtiyaç haline" gelecektir der. "Bireylerin çeşitli biçimde gelişmeleri", artık kafa ve kol emeği arasındaki *çelişki* gibi kapitalizmin doruğuna çıkardığı bir çelişkiyi, bu "kölece boyun eğilen çelişki"yi aşmış bir *emeğin* ihtiyaç duyulan "şey"(ler)e yoğunlaştırılmasıyla, o "şey"lere ilişkin çalışmaya doğrudan katılınmasıyla gerçekleşecektir; ve ancak böyle gerçekleşecektir.

Kapitalizmde emek insanî bir ihtiyaç olarak algılanamaz. O salt bir geçim aracıdır. Gerek organik hayatın devamına yönelik ihtiyaçlar, gerekse kültürel, salt insana özgü ihtiyaçlar aynı biçimde; belirli ürünlerin edinilmesi ve "tüketilmesi" ile giderilir.

Emek biçimi ile ihtiyaç arasında daha önceki üretim -ve toplum- biçimlerinde var olan ilişki kopmuştur.[12] Bir kültürel ürün, kültürel bir *ihtiyacın tatminine yönelik bir faaliyetten* çok -ki böyle bir faaliyet ile başka bir ihtiyaç için yapılan faaliyet arasında fark vardır-, herhangi bir ürün elde etme faaliyeti ile hemen hemen aynı biçimde "üretilir." Daha önceleri ihtiyacın niteliği ile uyum halinde olan faaliyetin kendine özgü örgütleniş biçimi ortadan kalkar ve ürün elde etmeye yönelik tüm fa-

12 Kültürel bir ihtiyaç duyan birey, yalnızca kültürel ürünü *almak*la yetinmez, onu anlatır, söyler, uygular, "yeniden-üretir" ve hatta katkı yapar. Onu ilk "üreten"ler kadar olmasa bile bu bizzat "üretme"nin kendisinden tatmin olur.

İhtiyacın onunla bağıntılı bir hareketlilik içinde, etkinlik içinde giderilmesiyle, edilgin biçimde -ürünün kendisine ulaşması yoluyla- giderilmesi arasındaki farklılık, bunun önemi vurgulanmak istenmektedir.

aliyetler için aynı olan bir "örgütlenme" içinde yapılır hale gelir. Birer endüstriyel iştir artık.

Geniş yığınların eylemliliklerinde niteliklerine uyarlı bir hareketlilik biçimi olarak "yansıyan", bu anlamda onların toplumsal varlıklarında ayrı "düzey"ler olarak kendilerini gösteren bir siyasal, kültürel, ideolojik, bilimsel düzey yoktur. Oysa toplum bir eylemlilik toplamı olarak ele alındığında, böylesi düzey ayrımlarının yapılabileceği bilinir.

Bireyler, kendilerini farklı eylemliliklerin, farklı faal oluşların bir toplamı olarak kavramaya çalıştıklarında; kendilerinde toplumun bir unsuru olma özelliğini bulamazlar. Onlar toplumu, onun tüm "düzey"lerini, hepsi de kendisi için birer alım nesnesi, tüketim nesnesi olan ürünlerin kendisinde, onların düz bir toplamı olarak kavrarlar. Toplum şu kadar dökme demir, film, elektrik enerjisi, kitap, un, silah... vb. dir. Sayıları saymasını bilmeyen bir ilkel toplum bireyinin doğa karşısında duyduğu yabancılığa benzer duyguyu, bu yığın bireyi de "modern toplum"a karşı duyar; ilkel insanın kendini doğayla özdeşleştirme biçimi ile *aynı* tür bir özdeşleştirmeye gider modern toplumla. Tüketim veya "ekonomik ilerleme" ideolojisi sık değişen temaları ile hareketli bir fetişler âlemi yaratır ona. İlkel doğa modern toplumda insan eliyle yeniden oluşturulmuştur.

Bu bakımdan geniş yığınlar için alınan her mal, çeşitli biçimlerde tüketilen her "ürün", yalnızca dolaysız tekabül ettirileceği bir ihtiyacın giderilmesine yaramaz, onunla aynı zamanda diğer ihtiyaçlar da şu veya bu biçimde "giderilmiştir". Her ürünle belli bir siyaset, kültür, ideoloji ve bilim de *alınır*. Edilgen, ürettirmeyen bir *alıştır* bu.

Buraya kadar ana hatlarıyla anlatılmaya çalışılanların ışığında, "toplumun yeniden-üretilmesi"ni sağlayan mekanizma olarak "siyasal düzen"in kapitalizmdeki oluşumu konusuna girebiliriz.

Farklı ihtiyaçlara ilişkin ürünlerin üretildiği faaliyet alanlarının, hemen hemen aynı biçimde örgütlenmiş, aynı iş organizasyonuna göre düzenlenmiş olduğu az önce belirtilmişti. Aynı tür bir işlev ayrımı tüm faaliyet alanlarında geçerlidir. Bura-

da dikkate değer nokta, faaliyetin kendine özgü özelliklerinin ancak yönetici, yönlendirici işler kademesinde belirmeye başlamasıdır. Bu kademenin altında yer alan ve işlevleri basit bir hareket veya işlemin sürekli yinelenmesi halinde olan geniş çoğunluk için, bu işlevleri ile nihaî ürünün *niteliği* arasında doğrudan bir bağ kurmak mümkün değildir. O, gerçi bu işlevinin ürünün elde edilmesi için zorunlu olduğunu bilir; ama yine bilir ki, aynı hareket ve işlem, pekâlâ bir başka nitelikte ürünün elde edilmesi için de yapılabilirdi. İşlevi ile *ürünün niteliği*, işlevi ile ürünün içinde üretildiği kurumun toplumsal yapıdaki özgül işlevi, tekabül ettiği "düzey" arasında doğrudan bir bağıntı yoktur.

Bu kesimin üzerindeki "yönetici yönlendirici" işlevler kademesinde yer alanlar ise, bu işlevlerini, bulundukları kurumun ve onun ürettiği şeyin niteliğine uyarlı biçimde yerine getirirler. Somut ihtiyaç maddeleri üretimi faaliyetinde yönetici, yönlendirici konumda bulunanlar ile diyelim, "kültürel ürün"lerin üretimi faaliyetinde aynı konuma sahip olanlar, farklı birer faaliyet biçimini, bilgi birikimini temsil ederler.

Bütün "ürün"lerin meta mübadelesi zemininde aynı niteliğe (meta olmak) sahip şeyler olarak bulunması, bu "eşitlik", kapitalist işbölümü içinde artık faaliyet türlerinin hiyerarşik bir sıralamasının olmasına elvermez. Oysa bilindiği üzere feodal toplumdaki işbirliği -işbölümü- sistemi, en üstte devlete özgü faaliyetlerin bulunduğu bir hiyerarşiye sahiptir. Faaliyet türlerine dayalı hiyerarşi, toplumdaki sınıfsal hiyerarşinin ta kendisidir. Devlet faaliyetleri kategorisine giren askerî, yönetsel ve dinsel faaliyetleri yerine getiren zümre, egemen sınıfı ve onun alt bölümlerini oluşturur. Bunların ardından zanaatkârlar ve tüccarlar; daha sonra ise tarım faaliyetini yürüten serfler; çobanlık, sürü besleme faaliyetini sürdüren göçebe, yarı-yerleşik aşiretler gelir.

Kapitalist işbölümünde ise faaliyet türlerinin hiyerarşik düzeni, yerini işlevsel bir hiyerarşiye bırakır. Çeşitli faaliyet türlerinin yönetici, yönlendirici işlevler kademesi, toplumsal hiyerarşinin tepesini oluşturur. Kapitalist sistemin soy siyasal

güçleri bu kademededirler ve bunlar arasındaki ayrılıklar çeşitli siyasal güçlerin biçimlenmesine yol açar.

"Üretim araçlarının ve dolayısıyla üretim ilişkilerinin, yani sosyal ilişkilerin tümünde durmaksızın devrim"ler olan kapitalist toplumda, bütün bu "devrim"ler, söz konusu işlevsel hiyerarşinin daha da netleşmesi doğrultusunda olur. Olaya "devrim" nitelemesinin yapılmasının nedeni, işlevsel hiyerarşinin genel yönetici yönlendirici kademesindeki sürekli değişikliklerdir. Belirli tarihî dönemlerde bu kademede yer alanlar, meta mübadelesinin genel çerçevesi içine girmiş faaliyet alanlarındaki üretim araçlarının hukukî mülkiyetini elinde tutanlardı. Ama bunlar sırf üretim aracı sahibi değil, aynı zamanda o faaliyet biriminin yöneticiliği, yönlendiriciliği işlevini de (müteşebbislik bu iki işlevin bileşimidir) yerine getirmekteydiler. Nitekim sonraları bu iki işlevi yerine getiremeyen mülk sahipleri "rantiye"leştiler. Onların yerine getiremedikleri bu iki işlevi, söz konusu faaliyet alanının özel bilgi ve deneyimini edinerek uzmanlaşmış olanlar; şimdilerde bürokrat burjuvazi veya teknokratlar -menajerler, işletme müdürleri, işletme mühendisleri vb. kesimleri de içerir- diye adlandırılan kesimler üstlendiler. "Devrim" nitelemesinin ikinci gerekçesi, faaliyet alanlarının birbirlerine göre önemlilik derecelerinin sabit olmayışıdır. "Kapitalizmin eşitsiz gelişme yasası"nın bir görünümü de budur.

Kuşkusuz bu değişimler sonucu, toplumdaki çeşitli zümrelerin siyasal güçleri artar veya azalır; veya siyasal ittifaklarda değişiklikler olur.

Bunun yanısıra diğer önemli bir sonuç da, kapitalizmin *tüm* ihtiyaçları kendine göre biçimlendirebilmesine bağlı olarak oluşur. Ekonomik mücadele ihtiyacı sendikaları, siyasal mücadele ihtiyacı partileri doğurur ve bir süre sonra bunların kendileri de birer faaliyet alanı olarak diğer alanlara benzer biçimde örgütlenirler; dolayısıyla burada da bir yönetici, yönlendirici kademe oluşur.

Kapitalizm eğer belli tarihî evrelerde sistemin kendisine karşı çıkan her tür faaliyeti -siyasal-ekonomik-kültürel- za-

manla kendi içine alıp, onu da kendi koruyucu ögesi haline getiriyorsa; bunun ilk nedeni, söz konusu tüm faaliyetlere güçlü bir "rasyonel"lik görünümü altında kendi işlevsel bölünme ve hiyerarşi ile karakterize olunan örgütlenme yapısını benimsetebiliyor olmasındandır.

Böyle bir yapıda, o faaliyete özgü bilgi ve deney kaçınılmaz olarak yönetici, yönlendirici kademede birikir ve zamanla bu kademe ait olduğu faaliyet veya hareketle (faaliyetler toplamı) amaçlanan şeyi, kendi, artık özerkleşmiş varlığı ile mümkün, kendisiyle özdeş bir amaç olarak algılamaya yönelir. Yönetici, yönlendirici kademenin özel mantığı; kendi varlığını değişmez, zorunlu, en gerekli öge sayma anlayışı üzerine oluşan özel ideolojisi; faaliyetin, hareketin amaçlarında temsil edilen ideolojiye zamanla baskın çıkmaya başlar. "Devrimci faaliyet ve hareketler"de sürekli kendini gösteren ve sonuçta bu niteliklerini yitirmelerine yol açan temel etken, bunların kapitalist işbölümünün mantığını, onun "örgütlenme"de "rasyonellik" adına, bilim adına kendini doğal, zorunlu bir uygulama olarak gösteren işlevsel ayrıma dayalı yapısını eleştirisiz kabûl etmeleridir.

Ancak şu var ki, sonuçları ne denli olumsuz olursa olsun, yukarıda da belirtildiği gibi kapitalist işbölümü ve onun işlevsel ayrımını kesin bir zorunluluk gibi gösteren ve o yönde ilerleyen gelişmesi, bilimsel-teknolojik süreçlerin büyük, "tartışılmaz" gücüne dayalıdır. Kapitalistlerin öznel bir çarpıtmasından da çok az söz edilebilir burada.

O halde tepki duymak ve işlevsel ayrımı olmayan bir faaliyet veya hareket yürütmek yetmez. Sorun kapitalizmin yapısal temellerini, dayandığı platformda teorik ve pratik olarak aşmaktır. Bunun yalnız zorunlu değil, aynı zamanda mümkün olduğunu göstermek gerekir.

Birikim, Kasım 1978, sayı 45

Uluslararası sosyalist hareket 1970'ler boyunca ağır bir bunalım döneminden geçti. Sovyetler Birliği-Çin arasındaki kutuplaşmalar Vietnam'da olduğu gibi çatışmalara vardı; Afganistan'da olduğu gibi askerî darbe yoluyla "sosyalist devrim"ler yapıldı! Bu "sosyalist" ülkelerde ciddi halk muhalefetleri ortaya çıktı... Tüm bunlara rağmen hâkim "geleneksel sosyalizm" düşüncesini savunanlar, her şey yolundaymış gibi yollarına devam ettiler. Sosyalizmin aldığı "biçim", ulaştığı "sınır", dönem boyunca sorgulanmadan kaldı.

Ömer Laçiner, *Birikim*'de o dönemde yayımlanmış yazılarında uluslararası sosyalist hareketi etkileyen tartışmalarla hesaplaşarak, bu tartışmaların "ekonomizm" ve "tarihsel zorunluluk" kısırlığına nasıl sıkıştığına dikkat çekiyor. Sosyalizmi bir yönetim mekanizmasının ideolojisi olarak kurgulayan, toplumları kapitalizmin zihniyet dünyasının içine sloganlarla hapseden bir bakış açısını sosyalizmin kendi kaynaklarına bakarak, insanlığın önünde açılacak yeni imkânlara dair sorularla ele alıyor.

Laçiner, sosyalizmin tarih öncesi kapandığında, sosyalistlerin mutlaka yeniden düşünmek zorunda kalacakları sorunları, bunların öncelleri, tarihsel dayanakları ve devlet politikası haline getirilişi üzerinden tartışıyor ve "insanın kendisinin üretici güç haline gelişi"ni ısrarla vurguluyor. Ve sonra Murat Belge'nin dediği gibi:

> *"Derken bir gün gelip çatıyor ve 'Değişen Dünya' beklenmedik bir biçimde kendini ortaya koyuyor. Olanlar, Laçiner'in bunca zamandır kıvranarak anlatmaya çalıştığı şeylerin bir doğrulaması sanki..."*